

Sborník

z III. mezinárodní
vědecké konference
studentů doktorských
studijních programů
v oblasti společenských věd

Tomáš Hubálek (Ed.)

Tomáš Hubálek (Ed.)

**Sborník z III. mezinárodní vědecké konference
studentů doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci
vydalo nakladatelství Wolters Kluwer, a. s.,
U Nákladového nádraží 6, 130 00 Praha 3,
v roce 2014.
První vydání.

**Tento sborník neprošel jazykovou korekturou a odpovědnost
za jazykovou a obsahovou správnost nesou autoři.**

Copyright © Univerzita Palackého, Olomouc, 2014

Copyright © Tomáš Hubálek

Copyright © Patrik Bacigál, Marie Bajnarová, Ivana Bartečková, Andrea Beláňová,
Matej Beránek, Irena Boušová, Kristián Bozay, Věra Karin Brázová,
Martina Colledani, Miroslava Dobrotková, Jana Fúsková, Zuzana Gavorová,
Jana Grešová, Lucie Hromková, Martin Hůrka, Anna Ježíková,
Katarína Kolárová, Veronika Kossuthová, Lucie Kovandová, Vanda Kráľovičová,
Dana Kuchariková, Peter Kusý, Helena Masníková, Lenka Melicherová,
Emil Minčev, Enčo Minčev, Lenka Miterková, Michaela Molková,
Soňa Novotná Knotková, Miroslava Pilati, Kristýna Gallasová Pilecká,
Zdeňka Pitrunová, Jan Ptáčník, Alexandra Řeháková, Jana Sivičeková,
Miroslav Smaha, Lucian Stanescu, Kateřina Soukalová, Ivana Štibraná,
Martin Štuller, Lenka Trubačová, Tomáš Ulrich, Lukáš Vaško,
Veronika Veverková, Veronika Žebrová.

Czech Edition © Nakladatelství Wolters Kluwer, a. s., 2014

Obrázek © Thinkstock.com, 2014

ISBN 978-80-7478-645-7

Obsah

Úvodní slovo	8
--------------------	---

DIDAKTIKA A PEDAGOGIKA

Problematika hodnotenia vo výtvarnej edukácii

Evaluation in art education

<i>Vanda Kráľovičová</i>	12
--------------------------------	----

Možnosti rozvoje kognitívnych schopností žiaka

prostřednictvím výtvarné výchovy

The Possibilities of development cognitive abilities of a pupil by means of art education

<i>Jana Grešová</i>	26
---------------------------	----

Výtvarný projev jako nástroj poznání dětí a mládeže s poruchou chování

Art expression to the knowledge of children and adolescent with construct disorder

<i>Marie Bajnarová</i>	35
------------------------------	----

Lineárne alebo po špirále: Kurikulárna reforma katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy v SR Linear or a spiral: Curricular reform the Catholic religion/religious education in Slovakia

<i>Patrik Bacigál, Ivana Štibraná</i>	41
---	----

Výsledky maturantů z písemného projevu z německého jazyka

Results of German Language Maturita test-takers in Writing

<i>Soňa Novotná Knotková</i>	56
------------------------------------	----

Marketing ve školství

Marketing in education

<i>Martina Colledani</i>	71
--------------------------------	----

HISTORIE

Stolypinova přesídlovací politika

Stolypin's Resettlement Policy

<i>Alexandra Řeháková</i>	79
---------------------------------	----

Utrpenie evanjelických a.v. kazateľov v čase Bratislavských súdov a po nich, podľa diela Micae historico-chronologicae od Jána Buria

The Suffering of the Protestant Church of Augsburg

Confession Preachers in the Period of Bratislava Trials and After, as Viewed in the Micae historico-chronologicae by Jan Burius

<i>Anna Ježíková</i>	92
----------------------------	----

**K ikonografii severního a západního portálu kaple sv. Václava
v katedrále sv. Víta na Pražském hradě**

**On the Issue of Iconography of Northern and Western Portal
of the St. Wenceslaus Chapel in the St. Vitus Cathedral
within Prague Castle**

Miroslav Smaha 106

**Delikt „Religionsstörung“ (rušení náboženství) v Čechách
v první polovině 19. století na základě protokolů
apelačního soudu v Praze**

**The „Religionsstörung“ (religion interfering) crime in Bohemia
in the first half of 19th century on the basis of investigation records
of Court of Appeal in Prague**

Martin Hůrka..... 130

V. M. Kramerius, Obchodník s vlastenectvím

V. M. Kramerius, a Businessman who dealt in patriotism

Irena Boušová..... 141

Čechoslovakizmus v období první ČSR

Czechoslovakism in during the first CSR

Matej Beránek 149

**Památníky četnických stanic jako pramen
k historii Těšínska v letech 1918–1938**

**Gendarmery Chronicles as a Source of Information
about History of the Těšín Region**

Ivana Bartečková..... 159

Čeští hudebníci v bulharském městě Plovdivu v letech 1878–1936

**The Czech musicians in the Bulgarian town Plovdiv
in the years 1878–1936**

Emil Minčev..... 171

**Československý vývoz hospodářských strojů
do Bulharska v meziválečném období**

**Czechoslovakian-Bulgarian trade
with agriculture machines in interwar period**

Enčo Minčev..... 182

POLITOLOGIE A FILOZOFIE

Strategické vládnutí a bezpečnostní politika

Strategic Governance and Security Policy

Věra - Karin Brázová 197

Neuskutočiteľná túžba transeurázijského bezpečnostného systému Zbigniewa Brzezinskeho Zbigniew Brzezinski 's Unfeasible Desire of Transeuroasian Security System	
<i>Martin Štuller</i>	206
Vliv názorových vůdců na volební chování v České Republice The Influence of Opinion-leaders on Voting Behavior in Czech Republic	
<i>Jan Ptáčník</i>	219
Prevenencia etnických konfliktov a genocíd v 20. storočí – Masaker v Srebrenici Preventing conflicts and genocides in the 20th century – Massacre in Srebrenica	
<i>Veronika Kossuthová</i>	226
Krása jako první transcendentálie? Beauty as the first Transcendental?	
<i>Tomáš Ulrich</i>	233
MÉDIA	
Ochrana novinárskych zdrojov v Európe The Protection of the Journalistic Sources in Europe	
<i>Miroslava Dobrotková</i>	244
Vývoj československého rozhlasu na príkladu programu pro děti Development of the Czechoslovak Radio Broadcasting: Children's Radio Programme	
<i>Lenka Trubačová</i>	252
Vývoj slovenskej bulvárnej tlače v kontexte komercializácie Development of Slovak Tabloid Press in the Context of Commercialization	
<i>Veronika Veverková</i>	263
Obraz Slovenska v rakúskych masmédiách The Picture of Slovakia in Austrian massmedia	
<i>Miroslava Pilati</i>	272
ETIKA A RELIGIONISTIKA	
Dnešná realita so zreteľom na absurdnosť v podaní Alberta Camuho The Postmodern Understanding of the Reality with Regard to the Concept of the Absurdity by Albert Camus	
<i>Dana Kuchariková</i>	284

Vplyv literárneho diela na tvorbu mravnej identity jednotlivca
Influence of a literary work on creating the moral identity
of an individual

Lenka Melicherová..... 292

Etika ve výuce odborné praxe žáků zdravotnických škol
Ethics concerning the education of practical training
at Secondary Nursing Schools

Lucie Hromková 301

Slobodná vôľa a osud v kontexte logoterapie
Free Will and a Destiny in the context of Logotherapy

Katarína Kolárová..... 310

Fenomén lásky v súčasnej spoločnosti s dôrazom
na potrebu kresťanskej lásky z pohľadu C. S. Lewisa
Phenomenon of love in contemporary society highlighting the need
for Christian love from the point of view of C. S. Lewis

Zuzana Gavorová 318

„Na svatbě jsem ji viděl poprvé“
Aranžovaná manželství v Církvi sjednocení
„First Time I Saw Her At Our Wedding“
Arranged Marriages In the Unification Church

Andrea Beláňová 325

„Nirvána a/nebo hrad z písku?“ Nároky duchovní praxe
a rodinného života českých théravádových buddhistů
„Nirvana or/and building a sandcastle?“ Spiritual and Family
Commitment in the Life of Czech Buddhist

Zdeňka Pitrunová..... 333

Společná východiska a mechanismy utváření nového
světového řádu v Projektu světový étos a v Bahá'í náboženství (víře)
Common sources and implementations found
in the Project World Ethos and Bahá'í Religion (Faith)

Kristýna Gallasová Pilecká..... 341

Ateizmus a postmodernizmus:
Pokus kresťanskej identity o dialóg s ateizmom
Atheism and postmodernism:
Attempt Christian identity in dialogue with atheism

Kristián Bozay..... 354

SOCIOLOGIE

O vztahu antropologie a historie na příkladu pojmu kultura

On Relationship between Anthropology and History and Concept Culture in them

Lucie Kovandová 361

Vedení lidí v systému řízení lidských zdrojů

Leadership in system human resource management

Lucian Stanescu 369

Vybrané aspekty personálního řízení v malých a středních firmách

The selected aspects of HR management in small and medium-sized enterprises

Veronika Žebroková 377

Fáma nebo veřejné mínění?

Rumour or Public Opinion?

Kateřina Soukalová 387

Konstrukcia pojmu rodina a jej hodnota u dětí v náhradnej starostlivosti

Construction the term of family and the value of children in residential care

Jana Fúsková, Peter Kusý,

Lenka Miterková, Lukáš Vaško 394

Učitelé v Qarakendu: vytváření nové sociální sítě

v komunitě nucených migrantů

Teachers of Qarakend: Creating social network within forced migrant's community

Helena Masníková 402

Andrej Sirácky v kontexte

inštitucionalizácie sociológie na Slovensku

Andrej Sirácky in the context

of institutionalization of sociology in Slovakia

Jana Sivičková 408

Úvodní slovo

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou již třetí sborník z Mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd, která se konala dne 29. dubna 2014 na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Jsm rádi, že můžeme poskytnout prostor mladým akademickým pracovníkům a že právě na námi pořádané konferenci mohou prezentovat dílčí výsledky svých výzkumů a seznamovat se s prací ostatních kolegů, což pokládáme také za velmi přínosné a podnětné.

Na tomto místě mi proto dovolu poděkovat všem kolegům z Katedry společenských věd, kteří garantovali a koordinovali chod jednotlivých sekcí, odborným recenzentům a celému organizačnímu týmu konference. Velmi si také vážím podpory a práce členů vědeckého výboru konference, který letos pracoval ve složení: prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr. h. c. (PdF UP); prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (FTVŠ UK v Bratislavě); doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. (PdF UP); doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (PdF UP); doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (PdF OSU); ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D. (PdF UP) a PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D. (PdF UP). Velké poděkování si bezesporu zaslouží i paní Hana Baráková z nakladatelství Wolters Kluwer, a. s., které připravilo tento sborník k vydání.

Chtěl bych Vám všem popřát inspirativní a obohacující čtení zajímavých výstupů kolegů, kteří působí na předních tuzemských a zahraničních univerzitách.

*Tomáš Hubálek
předseda organizačního výboru*

DIDAKTIKA A PEDAGOGIKA

Problematika hodnotenia vo výtvarnej edukácii

Evaluation in art education

Vanda Kráľovičová

Anotace: Hodnocení tvoří jeden z fragmentů, které tvoří vyučovací proces. Nakolik jde o závažní součást tohoto procesu, absencí jakékoliv formy hodnocení strácí edukace na síle a nedosahuje vytýčený cíl, který tvoří její náplň. I v současnosti tvoří problematika hodnocení jednu z ústředních klíčových tém v odborných kruzích, je neustále předmětem výzkumů a pozorování v edukačném prostředí. Příspěvek se zabývá konkrétně problematikou hodnocení ve výtvarné edukaci.

Klíčová slova: hodnotenie, evaluácia, expresivita, tvorivosť, Štátny vzdelávací program

Summary: This contribution is focused on the analysis of the current state of the schoolbooks of History for the secondary education. It principally characterises the quantity and the relevance of the information in the texts concerning with question of Normalization of Czechoslovakia in the most used schoolbooks. The attention is also paid to the didactic methods used in the texts.

Key words: Schoolbooks, History, Secondary school, Normalization

1 Úvod

Hodnotenie ako také tvorí jeden z mnohých faktorov, ktoré tvoria samotný vyučovací proces a činia ho zmysluplným. Nakoľko ide o závažnú súčasť tohto procesu, absenciou akejkoľvek formy hodnotenia stráca edukácia na síle a nedosahuje vytýčený cieľ, ktorý tvorí jej náplň. I v súčasnosti tvorí problematika hodnotenia jednu z ústredných klúčových tém v odborných kruhoch, je neustále predmetom výskumov a pozorovania v edukačnom prostredí.

Uvedomujeme si jeho potrebnosť a závažnosť aj v rámci predmetov, ktorých postavenie k danej téme je o to viac zložitejšie, predmetov, ktoré sa svojou podstatou klasickému hodnoteniu vyhýbajú, ak nie sú dokonca podľa niektorých odborníkov priamo v rozpore. Hovoríme o predmetoch, ktoré narábajú s abstraktnými a nonverbálnymi prejavmi, medzi ktoré patrí aj výtvarná výchova alebo iné podobné predmety výtvarného či vizuálneho charakteru v rámci výtvarnej edukácie. Hlavné otázky, ktoré tvoria danú problematiku, sú neustále odbornou verejnosťou pretriasané už od vzniku týchto expresívnych predmetov spolu s hudobnou či dramatickou výchovou v edukácii žiakov či študentov. Primárna otázka, ktorá tvorí stred problematiky výtvarnej edukácie – hodnotiť či nehodnotiť – nie je vo svojej celistvosti úplne vyriešená dodnes.

2 Problematika hodnotenia vo výtvarnej edukácii

Hodnotenie vyučovacieho procesu tvorí jednu z nosných súčastí edukácie. Pre poznanie miery pochopenia a účinnosti vyučovania v školskom prostredí potrebujeme zistiť, resp. získať výsledky edukačnej činnosti, ktorá prebieha v rámci vzťahu a spolupráce učiteľa a žiaka či žiakov. Títo spoluúčastníci sú zároveň objektmi a subjektmi (Průcha, Walterová, Mareš, 2009), na čo nesmie žiadny pedagóg zabúdať, ak chce získať relevantné výsledky a cennú reflexiu svojej práce.

V praxi sa učitelia stretávajú s viacerými problémami, ktoré evaluácia, resp. hodnotenie sprevádzajú, nakoľko ide o závažný proces, ktorý vo veľkej miere rozhoduje o úspešnosti, motivácii a predovšetkým informuje o kvalite a kvantite získaných vedomostí v danom predmete. „Pre žiaka je hodnotenie a klasifikácia oceňovaním úrovne jeho vedomostí, zručností a návykov, ale tiež jeho vzťahov k predmetu a oceňovanie všetkého toho, čo podmieňuje jeho školskú úspešnosť. Výsledky jednotlivých žiakov sú samozrejme tiež ovplyvňované ich nadaním, usilovnosťou, spôsobom vzdelávacej a výchovnej práce učiteľa, rodinným zázemím, širším sociálnym prostredím a v staršom školskom veku aj ich názormi na použiteľnosť už získaných vedomostí a zručností v budúcom živote.“ (Shánilová, 2010, str. 42) Z tejto definície hodnotenia I. Shánilovej a samozrejme predovšetkým aj iných názorov významných didaktikov možno vyvodíť, že hodnotenie takto nehraje v edukačnom procese zanedbateľnú úlohu a preto je potrebné tejto problematike venovať pozornosť z pohľadu učiteľa i pedagogiky (Shánilová, 2010) z toho dôvodu, že spôsob a kvalitu hodnotenia významne ovplyvňuje viacero faktorov. Medzi tieto faktory patrí aj kvalita vzťahov učiteľ – žiak, žiak – škola, žiak – vzdelávanie, formovanie morálneho vedomia, spôsob a efektivita práce učiteľa či tvorba a vývoj kľúčových kompetencií. Konkrétne z oblasti hodnotenia výtvarnej edukácie, ktorej sa primárne v tejto práci venujeme, je dôležité vnímať faktory hodnotenia ako napríklad vplyv na životné zameranie žiaka a vytvárania jeho postojov, či jeho duševné zdravie, ako aj učiteľa. (Čáp, Mareš, 2001) Štátny vzdelávací program pre vzdelávaciu oblasť Umenie a kultúra hodnotí funkciu hodnotenia takto: „Hodnotenie má v prvom rade funkciu pozitívne motivovať žiaka a usmerniť jeho osobnostný vývoj. Tu musí učiteľ brať ohľad na jeho schopnosti, nadanie, ambície a vkus.“ (ŠPÚ, 2009, str. 9)

V problematike hodnotenia výtvarnej edukácie sa stretávame s tromi základnými kľúčovými pojmami: hodnotenie, evaluácia a klasifikácia (z angl. „assessment“, „evaluation“, „classification“). Niektoré štúdie či práce významných autorov v oblasti didaktiky zdôrazňujú rozdiel medzi týmito pojmami, predovšetkým medzi hodnotením, resp. posudzovaním, a evaluáciou, naopak u iných autorov sa môžeme stretnúť s názorom, že v podstate nachádzame podobnosť medzi nimi dostatočne veľkú natoľko, aby sme rozdiely medzi nimi považovali za zanedbateľné. J. Slavík konštatuje, že používanie týchto termínov nie je striktné ustálené. Vo všeobecnosti môžeme hodnotenie, „assessment“, vysvetliť ako proces, ktorým sa zhromažďujú informácie o danom žiakovi slúžiace ako podklady k internému formatívnemu alebo sumatívne hodnoteniu, na základe ktorých učiteľ môže vyhodnocovať a klasifikovať známku. Toto stanovenie hodnotenia s priradením určitého stupňa konečnej známky vnímame ako evaluáciu, „evaluation“. (Slavík, 1999) V Pedagogickom slovníku je evaluácia chápaná

ako „získovanie, porovnávanie, vysvetľovanie dát charakterizujúcich stav, kvalitu, efektívnosť vzdelávacej sústavy.“ (Průcha, Walterová, Mareš, 1998, str. 164; Slavík, 1999, str. 36)

Obrázok 1: 3 základné kľúčové pojmy

Zdroj: Kráľovičová, 2014, sl. 5

Z tohto pohľadu je v prípade, že sa chceme venovať predovšetkým problematike hodnotenia vo výtvarnej edukácii, potrebné, aby sme sa venovali aj rozdielom medzi týmto typom výchovného predmetu a jeho viacerých očividných rozdielov s klasickým typom výučby, ktorý predsa len sleduje iné ciele a charakter získaných vedomostí stavia na celkom inej báze. S výtvarnou tvorbou v škole sa stretávame už v predprimárnej pedagogike, na ktorú nadväzuje predmet výtvarná výchova na základnej škole v primárnej pedagogike. Na druhom stupni základnej školy sa v posledných dvoch ročníkoch transformuje výtvarná výchova do predmetu výchova umením v spojení s hudobnou výchovou, kde sa čiastočne žiaci venujú aj základným teoretickým poznatkom výtvarného, či vizuálneho umenia. Na vyššej úrovni sa stretávajú s výtvarnou tvorbou študenti gymnázia v rámci predmetu z okruhu Umenie a kultúra, nehovoriac o stredných umeleckých školách, kde výtvarné umenie a tvorba okrem výchovnej funkcie nesie už predovšetkým znaky odborného zamerania sa na výkon povolania v oblasti umenia. Po absolvovaní strednej umeleckej školy zvyšuje študent svoju kvalifikáciu pokračovaním v štúdiu na vysokej škole s umeleckým zameraním.

O všetkých týchto stupňoch v rámci našej témy v oblasti výtvarného umenia môžeme hovoriť ako o výtvarnej edukácii, no každý stupeň sa vyznačuje rozličnými požiadavkami, štandardami, kritériami a samotnou náplňou štúdia, z ktorej vychádzajú aj konkrétne špecifiká hodnotenia výtvarných výsledkov a poznatkov. Spoločným znakom ale zostáva, že predmetnou oblasťou týchto estetických činností zostáva

expresivita, na ktorej je založené obrazné tvorivé vyjadrovanie, sprostredkovanie obsahu a samotné tvorivé úlohy sú postavené na žiadkej expresívnej tvorbe a interpretácii s rôznym charakterom autorstva. (Slavík, Lukavský, 2012) Ako hovorí D. Boughton, „učenie a poznávanie vo výtvarnej výchove a iných expresívnych odboroch smeruje k divergentnému mysleniu, ku kritickej komunikácii, k autentickému vyjadrovaniu ideí a hodnôt, k originalite. V školskej praxi sa však táto výchovná stratégia dostáva do rozporu so štandardizáciou a homogenizáciou vzdelávacích výstupov...“ (Boughton, 2004, str. 591)

Možno povedať, že cieľom školských predmetov v rámci výtvarnej edukácie nie je len pochopiť a načerpať vedomosti z kognitívnej oblasti, resp. získavanie primárnych teoretických poznatkov v oblasti umenia, ale predovšetkým cieľom je samotná expresívna tvorba na hodinách výtvarnej výchovy, výchovy umením a pod. Tieto dva aspekty sú spriaznené a v praxi sa prelínajú. V prípade teoretických poznatkov je viac menej jasné, akými spôsobmi alebo metódami hodnotenie bude prebiehať, pretože poznáme konkrétne ciele, ktoré sledujeme, tj. poznáme tie vedomosti, ktoré má žiak, resp. študent získať, pričom môžeme uplatniť širokú škálu metód formatívneho i sumatívneho hodnotenia – priebežné otázky, testy, klasifikácia podľa vopred dohodnutých verbálnych kritérií atď. Problematickejšie je hodnotenie samotného výtvarného vyjadrovania a výsledkov výtvarnej činnosti. „...Požiadavka „naučiteľnosti“, legítimná pre všeobecné vzdelávanie, vyvoláva paradox. Tvorivé estetické, resp. umelecké výkony totiž často bývajú, ..., pokladané za „nenaučiteľné“. Má to svoje oprávnenie, pretože podmienkou učenia je opakovanie toho istého fenoménu v rôznych situáciach: vyučuje sa to, čo je pravidelné a dopredu známe. Táto podmienka však nie je splnená u inovatívnych originálnych výkonov, ktoré z princípu nie je možné predvídať.“ (Slavík, 2011, str. 208) Z hľadiska didaktiky v estetických či expresívnych predmetoch však východiským bodom pri hodnotení takéhoto typu výstupov môžu byť východiská ako Quinova „perceptuálna podobnosť“ či Carnapova „spomienka podobnosti“. „Perceptuálna podobnosť javov je podmienkou ich rozlišovania, porovnávania a klasifikujúceho triedenia, buď z ohľadom na význam alebo na hodnotu.“ (Quine, 2002, str. 30) Toto tvrdenie berie do úvahy aj J. Slavík, keď konštatuje, že „aj proces tej naoriginálnejšej tvorby má svoje relatívne konštanty, na ktoré musí tvorba nadväzovať, aby vôbec mohla byť rozpoznaná jej inovatívnosť a originalita.“ (Slavík, 2011, str. 208) Problematickým sa ale stáva zachytenie týchto nonverbálnych aktivít, v našom prípade napríklad hodnotenie vizuálneho obrazu, prostredníctvom verbálneho prejavu. Aj napriek pokrokom v posudzovaní kvality a výkonu, ktoré neustále prebiehajú, nemožno vždy korektne zachytiť duchové, prchavé alebo viscerálne vlastnosti umenia, ktoré sú pozorované. (Murphy, Espeland, 2007)

Poznáme viacero faktorov, vďaka ktorým môžeme otázku hodnotenia výtvarnej edukácie považovať za problematickú. Už posudzovanie samotného umenia a priradovania nielen hodnoty, ale aj kvality a miery kreativity, jednotlivým artefaktom vytvorenými umelcami, je ťažké z hľadiska objektivity, nakoľko povaha umenia je z pohľadu recipienta aj tvorcu hodnoteného artefaktu čisto subjektívna. Táto vlastnosť umenia a jeho vnímania sa objavuje aj v edukačnom prostredí a určiť, ktorý žiacky výtvarný výstup je kvalitný a ktorý nespĺňa kritériá hodnotného diela, býva často na úsudku výtvarného pedagóga, ktorý takto vynáša „súdy“ na žiakom, čím sa hodnotenie žiaka učiteľom stáva všadeprítomné vo výučbe. (Eisner, 2007) Samozrejme sú pre zhodnotenie

výsledkov a určenie postupov vypracované kritériá a sledované ciele, ktoré zostavili kompetentní posudzovatelia a ktorými sa pedagóg vo svojej praxi riadi a podľa nich postupuje, no dovoľujeme si vysloviť svoj názor, že celé bremeno tejto ťažkej fázy nesie na svojich pleciach práve učiteľ. „Často učitelia v oblasti umenia fungujú bez explicitných kritérií, vytvárajú si svoje vlastné alebo sa spoliehajú na spoločný étos či normy prijaté v konkrétnej oblasti, pričom zakladajú svoje rozhodnutie na tom, čo vidia a čo vedia o tom, aké by mali výtvarné diela byť.“ (Murphy, Espeland, 2007) Samozrejme sa toto tvrdenie prejavuje najviditeľnejšie v podmienkach tých krajín, kde nie je otázka hodnotenia a jeho kontroly vo výtvarnej edukácii natoľko venovaná pozornosť. L. Eck vo svojom príspevku týkajúceho sa hodnotenia a evaluácie na úrovni stredoškolskej umeleckej edukácii zdôrazňuje, že umelecká či výtvarná tvorba by nikdy ale nemala byť hodnotená len zo subjektívneho hľadiska, študent by mal poznať všetky kritériá pre ohodnotenie svojho výtvoru, pričom by mal učiteľ vysvetliť základné kľúčové pojmy, zistiť úroveň pochopenia koncepcie zadanej témy a aplikovania týchto požiadaviek, aspektov v diele a podľa toho aj klasifikovať. Zároveň zdôrazňuje fakt, že tento typ expresívneho predmetu je spätý s konštruktivismom, kedy sú študenti (hovori o stredoškolskom stupni edukácie) hodnotení prostredníctvom preukázania vedomostí a zručností v triede. Konštruktivismus je aplikovaný vo výučbe v rámci výtvarnej tvorby vo väčšej miere ako v iných odboroch, nakoľko študenti stavajú na poznatkoch na základe pojmov, princípov a zručností, ktoré sa učia aplikovať v praxi v konkrétnych situáciách. Je toho názoru, že tento typ prístupu je pravdepodobne v posúdení výtvarnej tvorby jediný možný. (Eck, 2006)

Problémy v hodnotení výtvarnej edukácie spočívajú v zložitom vzťahu umenia a evaluácie. Je potrebné si uvedomiť zložitosť tohto vzťahu, ktorý niektorí autori považujú za neľahký, veľmi diskutabilný a dokonca aj otvorene nepriateľský. F. Haanstra a D. W. Schöna vo svojej štúdii týkajúcej sa výskumov v oblasti evaluácie výtvarnej edukácie, uvádzajú tvrdenie V. Löwenfelda a W. L. Brittaina, ktorí vo svojej práci „Creative and Mental Growth“ zdôrazňujú, že umenie v škole by malo byť jednou z oblastí, ktorej sa môžu venovať mladí ľudia bez obáv z hodnotenia výkonov (Löwenfeld tvrdil, že výtvarnú tvorbu nemožno hodnotiť, nakoľko spadá do afektívnej domény činností, zatiaľčo ostatné predmety sú kognitívneho charakteru). (Haanstra, Schöna, 2007; Löwenfeld, Brittain, 1982) No v 60. rokoch 20. storočia bol tento názor vyvrátený s odôvodnením, že všetky naše duševné činnosti možno označiť za kognitívne a to viedlo k väčšiemu pedagogickému formalizmu odvodeného od odborovo orientovaných kurikulárnych iniciatív. (Haanstra, Schöna, 2007; Efland, 1990) Vidíme, že tieto iniciatívy vyžadujúce hodnotenie aj v expresívnych predmetoch, sa začali objavovať už v 50. a 60. rokoch 20. storočia a v podstate sa dodnes považujú za platné. Mnohí autori upozorňujú na potrebnosť hodnotenia a predovšetkým na potrebu skúmania tohto faktoru. Podľa štúdie, ktorú uverejnil F. R. Sabol v roku 2004 v Indiane v USA, dokonca aj samotní učitelia vo výtvarnej edukácii vyjadrili svoj názor v prospech hodnotenia, keď podľa výsledkov realizovaného výskumu s týmto tvrdením súhlasilo 82% opýtaných učiteľov. (Eck, 2006; Sabol, 2004)

Treba uviesť, že problematiku evaluácie výtvarného umenia na školách sledujeme z troch pohľadov a to z hľadiska posúdenia obsahu umeleckých programov, z hľadiska hodnotenia výučby v oblasti umenia a hodnotenia výsledkov umeleckých programov. (Boughton, Eisner, Ligtvoet, 1996) Tieto tri aspekty výrazne ovplyvňujú celkové

výsledky výtvarnej edukácie vo svojej celistvosti a samozrejme sa odrážajú aj na kvalite žiackych výstupov. V praxi učiteľ v priamom kontakte so svojou triedou, resp. skupinou žiakov či jednotlivcov, využíva priame a autentické hodnotenie žiackych výstupov, kedy narába s viacerými faktormi, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu. Samozrejme by mal dodržiavať alebo sa aspoň snažiť maximálne priblížiť k dvom základným zásadám hodnotenia všeobecne, a to tým, že hodnotenie žiaka by malo byť čo najviac objektívne a spravodlivé a malo by predovšetkým žiaka povzbudiť a motivovať. (Shánilová, 2010)

Jedným z ťažiskových faktorov pri hodnotení, resp. evaluácii či posudzovaní, vo výtvarnej edukácii je fenomén tvorivosti. Poznáme štyri základné okruhy tvorivosti, ktoré nachádzame aj v školskom prostredí: tvorivosť osobnosti tvorcu, tvorivosť v inšpirácii tvorivého prostredia, v tvorivom procese a vo finálnom produkte a jej hlavnými znakmi sú dosiahnutie novosti, neobyčajnosti, hodnotnosti, progresívnosti a užitočnosti. (Spousta, 2008) „Z hľadiska psychológie je tvorivosť jednou zo schopností človeka, vybavení sú ňou všetci jedinci, ale nie v rovnakej miere a intenzite. Edukológia má povinnosť tieto schopnosti odhaliť, rozvinúť a kultivovať.“ (Spousta, 2008, str. 24) S tvorivosťou súvisí aj relatívnosť inovácie, či stupeň kreativity, ktorý nás vedie k rozlišovaniu rôznych hodnotových úrovní tvorivosti. Tu rozlišujeme dva základné stupne kreativity a to H-kreativitu („historical creativity“ alebo „veľká kreativita“) a P-kreativitu. Vo vzdelávaní pri hodnotení pracujeme predovšetkým s P-kreativitou, t.j. s „malou kreativitou“, ktorá sa v tomto prostredí objavuje na personálnej alebo skupinovej úrovni. (Boden, 2004; Slavík, Lukavský, 2012)

Tvorivosť predstavuje iba jeden okruh tejto problematiky. Spolu s ostatnými by sa dali vyjadriť v základných otázkach, ktoré si potrebujeme položiť z toho dôvodu, aby sme dokázali hodnotenie a jeho potrebnosť zdôvodniť a zaujať k nemu stanovisko. Medzi tieto základné a stále aktuálne otázky teda patrí predovšetkým otázka, či je evaluácia výtvarnej edukácie dôležitá, potrebná a odôvodnená alebo naopak. Na túto otázku, ako sme sa už zmienili vyššie, svoje zdôvodnenie v prospech hodnotenia vyjadrili viacerí zahraniční autori a poslednou zmenou školského zákona v oblasti výtvarnej edukácie bolo toto tvrdenie potvrdené aj na Slovensku.

Centralizovaná evaluácia výsledkov žiakov má dlhú históriu v Anglicku, Holandsku a Austrálii. V poslednej dobe sa záujem viditeľne prejavil v Kanade či USA (Boughton, 2007) a v poslednej dobe sa pripájajú aj iné krajiny, napríklad aj Česká republika. „Ekonomicko-racionálna filozofia západných krajín vyvíjala zvýšený tlak na vzdelávacie orgány, aby jednoznačne preukázali hodnotu výučby merateľným spôsobom a zároveň sa takto snažili zvýšiť záujem pedagógov o to, aby sa vyrovnali s unikátnymi ťažkosťami vyhodnocovania vo výtvarnej edukácii na školách.“ (Boughton, 2007, str. 17) Na druhej strane stále sa ozývajú aj názory, ktoré vyvracajú toto tvrdenie a spochybňujú kvalitu hodnotenia nielen v zahraničí, ale aj na Slovensku. Argumentom býva odôvodnenie, že pri hodnotení žiackych výtvarných výstupov je problematické, ak nie nemožné, posudzovať či klasifikovať kreativitu a originalitu v umení, nakoľko tieto aspekty nie sú v klasickom ponímaní predvídateľné. (Kmeť, 2013) No „prakticky vo všetkých štátoch (v Európe) sú umelecké predmety objektom formatívneho a celkového hodnotenia na úrovni ISCED 1 aj 2. Existujú však aj výnimky. Na Cypre, v Maďarsku, Švédsku a Nórsku je absencia celkového hodnotenia na úrovni ISCED 1. Na Malte neexistuje celkové hodnotenie, s výnimkou žiakov na úrovni ISCED 2, ktorí navštevujú voliteľné predmety umenia alebo dizajnu. Zodpovednosť za hodnotenie spočíva na učiteľovi a často na ďalších

predstaviteľoch školy, riaditeľovi alebo dokonca aj na školskej rade.“ (EACEA, 2009, str. 51) Protikladom k týmto príkladom veľmi benevolentného prístupu k hodnoteniu žiackych výstupov tvorí opačný extrém, ktorý môžeme nájsť napríklad v gréckom školstve, kde na základe národnej kurikulárnej metodiky mnoho aspektov hodnotenia, procedúr a metód kompletne stanovujú centrálné školské inštitúcie. (EACEA, 2009) V danej oblasti neustále prebiehajú výskumy, ktoré by vyvracali chybné predpoklady alebo naopak, potvrdili význam toho, čo je chápané ako progresívne a nevyhnutné (alebo možno naopak), napríklad v Švédsku, Holandsku, Maďarsku či USA.

Ako sme sa už zmienili, učitelia majú k dispozícii viac či menej vypracované kritéria a ciele uvedené vo Štátnom vzdelávacom programe, vytvoreného Štátnym pedagogickým ústavom, ktoré majú pri svojej práci so žiakmi sledovať, no váha rozhodovania a zhodnotenia konkrétnych žiackych výkonov v konkrétnych a špecifických podmienkach spočíva na učiteľovom rozhodovaní a posudzovaní.

V niektorých krajinách, resp. školách, existujú tzv. hodnotiace nástroje pre učiteľov v oblasti umenia, ktoré majú za cieľ byť nápomocné predovšetkým začínajúcim učiteľom, ktorí z dôvodu absencie potrebnej praxe môžu hodnotenie na hodinách vnímať ako problém. Zodpovedajú základné otázky, ktoré je potrebné si uvedomiť ešte predtým, než pristúpia k tejto vyučovacej fáze. Ku príkladu uvedieme hodnotiaci nástroj vypracovaný v Omaha v USA asociáciou NAEA (National Art Education Association), ktorého autormi sú E. Adamsová, D.A. Hansich a J. Ryanová. Okrem základných kritérií a sledovaných cieľov uvádzajú, že „učiteľ by mal byť predovšetkým oboznámený s odbornou terminológiou a stratégiami hodnotenia, z ktorých by si mal vystavať svoj osobný „arzenál“, odkiaľ je ich v prípade potreby schopný zo svojho „toolboxu“ kedykoľvek vytiahnuť a byť pripravený ich použiť“. (Adams, Hansich, Ryan, sl. 3) Takisto J. Slavík konštatuje, že kvalita dobrého učiteľa spočíva nielen v tom, že vie, čo a ako hodnotiť, ale aj to, že je vždy pripravený a vie vhodne zvoliť najvhodnejšie kritérium a hodnotiaci nástroj, ktorý je najprimeranejší konkrétnej situácii. (Slavík, 1999)

Základné otázky, ktoré si musíme položiť, sú:

PREČO by sme mali hodnotiť?

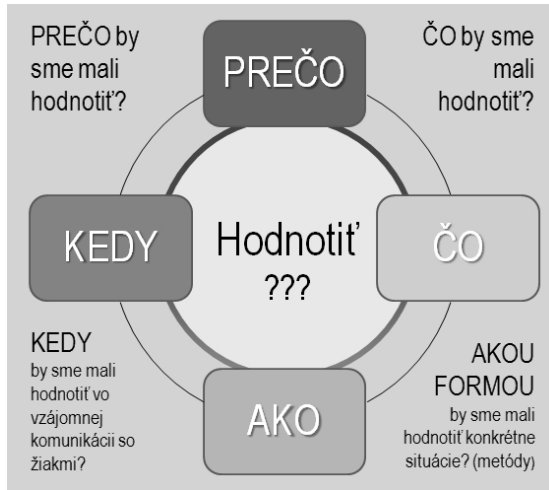
ČO by sme mali hodnotiť?

AKOU FORMOU (resp. metódou) by sme mali hodnotiť konkrétne situácie?

Ako a KEDY by sme mali hodnotiť vo vzájomnej komunikácii so žiakmi?

(E. Adams, D.A. Hansich, J. Ryan)

Obrázok 2: Základné otázky - hodnotenie

Zdroj: Kráľovičová, 2014, sl. 6

Dôvodov, prečo učitelia na hodinách výtvarnej edukácie nehodnotia, je viac. Absencia hodnotenia sa môže vyskytnúť napríklad pre neúplné vedomosti, kompetencie či limit používaných stratégií u učiteľa, z problémov, ktoré vychádzajú z limitovaného času určeného na vyučovaciu hodinu, z neúmerne veľkého počtu žiakov vzhľadom k typu takejto výučby, ktorá vyžaduje skôr menej početné triedy. Zároveň ale treba uviesť fakty, ktoré zdôvodňujú hodnotenie ako potrebné a preto treba tieto javy, ktoré sú uvedené v menovanom hodnotiacom nástroji a môžu sa v praxi z rôznych dôvodov objaviť, by mal učiteľ v čo najväčšej miere eliminovať. Teda hlavné dôvody v jeho prospech sú, že poskytuje informáciu o dosiahnutí vyžadovaných kritérií u žiaka, poskytuje spätnú väzbu učiteľovi, ale napríklad aj pomáha žiakom prevziať väčšiu zodpovednosť za svoje výsledky. No najvýznamnejším tvrdením je, že „žiaci chcú poznať svoje silné a slabé stránky, pretože len tak sa môžu učiť a rásť.“ (Adams, Hansich, Ryan, sl. 31)

K potrebe hodnotenia a klasifikácie sa vyjadruje aj Štátny vzdelávací program pre vzdelávaciu oblasť Výtvarná výchova v ISCED 1 a ISCED 2, ktorá prešla spolu s podobnými predmetmi v roku 2009 zásadnou zmenou smerom ku zavedeniu klasifikácie známami namiesto slovného zhodnotenia – absolvoval/neabsolvoval. „Oblasť prežívania, interpretácie sveta a umeleckého vyjadrovania predstavuje hodnoty, ktoré sú v takej miere viazané na individuálne vlastnosti a podmienky jednotlivca, že možnosť ich kvantifikácie a objektivizácie je obmedzená. Napriek tomu, citlivé rozlíšenie, pomenovanie a uznanie týchto hodnôt je pre ich nositeľa a jeho osobnostný vývoj veľmi dôležité. Proces hodnotenia je podstatnou súčasťou výchovy a vzdelávania.“ (ŠPÚ, 2009, str. 8) Nehodnotením predmetu stráca výtvarná výchova na dôležitosť, kedy sa jej význam zľahčuje v očiach učiteľov, rodičov aj samotných detí a pripúšťa, že sa takto vzdáva dôležitého výchovného aspektu edukácie. (ŠPÚ, 2009) Na vyššej úrovni, vrátane stredných škôl, v oblasti umenia môžeme hodnotenie považovať za dôležité aj z toho hľadiska, že „je to spôsob, ako spoznať, pochopiť, zhrnúť a vyhodnocovať

vizuálny svet okolo nás. Takto by mal proces hodnotenia študentom pomôcť vidieť prepojenosť medzi tým, čo vnímajú, vytvárajú a ako komunikujú s ostatnými. Hodnotenie je spôsob, ako nájsť osobný význam.“ (Eck, 2006, str. 1)

Z hľadiska obsahu a náplne výtvarnej edukácie hodnotenie zakladáme na kritériách, štandardoch a cieľoch, na stupni ich použitia či zvládnutia. Odvíja sa od zadaných cieľových kompetencií, medzi ktoré patria základné vedomosti, zručnosti, ale aj mentálne spôsobilosti a postoje. Hodnotíme konkrétne expresívne dielo vytvorené žiakom, resp. študentom, ktoré je charakterizované dvoma základnými atribútmi, dosiahnutou hodnotou (kultúrnou, sociálnou, personálnou) a stupňom inovácie. Toto spojenie korešponduje s už spomínanou tvorivosťou, kedy sa predpokladá, že hodnotné a inováčné dielo je produktom tvorivého autora. (Slavík, Lukavský, 2012; Albert, Runce, 1999). „Vo sfére vzdelávania samozrejme nebýva napätie medzi inováciou a hodnotou natoľko vyhrotené ako v umení, ale aj tak je učiteľovým cieľom navodiť u žiaka taký spôsob uvažovania a činnosti, ktorý je analogický tvorivému procesu k príslušnej oblasti „veľkej“ kultúry.“ (Slavík, Lukavský, 2012, str. 85) V stredoškolskej edukácii je dokonca žiaduce, ak sa pri zavádzaní konkrétnych kritérií pre úspešnosť študentského výstupu na hodinách takehoto typu predmetu podieľajú aj samotní študenti, ktorí by takto s učiteľom spolupracovali na vymedzení súboru cieľov s využitím učebných osnov a štandardov. (Eck, 2006)

V európskych podmienkach poznáme viacero druhov, resp. foriem hodnotenia. Vo všeobecnosti základné rozdelenie sleduje formálnu stránku, v rámci ktorého žiaka môže byť interné alebo externé. V praxi sa učiteľ každodenne stretáva s interným typom, ktoré sa objavuje priamo na hodine a ktorého objektom sa stáva žiak a jeho schopnosti, zručnosti či vedomosti. Externé sa týka mimoškolských inštitúcií sledujúc vyššie ciele. Aktívne na tejto externej báze funguje napríklad v USA organizácia NAEP (National Assessment of Educational Progress), alebo v Holandsku PPON, ktoré sa zameriavajú na základné problémy na celoštátnej úrovni v rámci platnosti používaných hodnotiacich kritérií, samozrejme okrem iného. (Haanstra, Schöna, 2007)

Konkrétnejšie ďalej interné hodnotenie delíme na základné dva typy rozličnej formy s využitím rozličných metód: formatívne a sumatívne (táto sumatívna forma, resp. celkové hodnotenie, v sebe zahŕňa aj aspekt klasifikácie). Iné zdroje uvádzajú aj tri typy hodnotenia, kedy tretí typ tvorí štandardizované hodnotenie – klasifikácia, v anglickej literatúre známe aj ako „Large Scale Assessment“. „Na Slovensku sa hodnotenie žiakov v 1. ročníku robí verbálne. Od 2. do 9. ročníka sa môžu používať známky, rozhodnutie týkajúce sa charakteru známkovacieho systému robí riaditeľ školy a pedagogická rada. Táto profesionálna zodpovednosť je uplatňovaná v rámci stanoveného rámca daného centrálnymi alebo regionálnymi školskými inštitúciami. V závislosti od štátu stanovený rámec zahŕňa predpisy alebo odporúčania o používanom type hodnotenia, určitých nástrojov hodnotenia (kritéria kvality, stupnice hodnotenia atď.) alebo dokonca postupu (frekvencia hodnotení, ako sú podané výsledky, atď.)“ (EACEA, 2009, str. 52)

Účelom formatívneho hodnotenia je poskytnutie okamžitej spätnej väzby študentom, na základe čoho je snahou učiteľa zlepšiť výučbu v procese. Prebieha prakticky počas celého priebehu výučby. Pre žiakov má hlavný význam v tom, že ich učiteľ usmerní včas a tým pádom získajú nový náhľad na svoje dielo, resp. ich sebahodnotenie sa stane kritickejšie. Význam pre učiteľa je nesporný, je najlepšou cestou ako skontrolovať u žiakov mieru pochopenia. Naproti tomu sumatívne hodnotenie prebieha

na konci hodiny a slúži pre meranie kompetencií študentov a ich zvládnutia predom známých kritérií. Jeho význam je dôležitý predovšetkým pre následnú klasifikáciu. Tieto dva základné typy využívajú teda aj rôzne metódy, pričom medzi najčastejšie používanú a ťažiskovú metódu patrí predovšetkým osobný rozhovor so žiakom vo vzájomnej komunikácii, dá sa povedať vo väčšine prípadov ako ONE-ON-ONE (medzi učiteľom a žiakom) (Eck, 2006). L. Eck sem ďalej zaraďuje aj neformálne pozorovanie žiaka učiteľom, diskusiu medzi žiakmi (kedy sa žiak sám hodnotí, metóda je funkčná v malej skupine, ale tento typ je skôr vhodný pre stredoškolskú výučbu), neformálny rozhovor medzi učiteľom a žiakom, „umeleckú kritiku“ vo veľkej skupine. Ďalej je možné využiť metódy, ktoré sú ale vhodné predovšetkým v stredoškolskej a vysokoškolskej výučbe: posúdenie prípravných skíc, ktoré sú vhodnými inštrumentami pre zaznamenanie myšlienok a ich vývoja a posúdenie portfólia, ktoré obsahuje súbor prác, ktoré majú finálnu podobu možbyť doplnené prípravnými skicami, nákresmi, prvotnými inšpiračnými zdrojmi a užitočným konštruktivistickým nástrojom, študentovu písomnou sebareflexiou. (Eck, 2006)

K metóde hodnotenia portfólia, ako akejsi kolekcie alebo prehľadnej mape žiakovej práce, sa vyjadruje aj J. Slavík v publikácii *Hodnocení v současné škole*: „Prakticky vzaté, portfólio sú nejaké dosky, šanon, krabice, v ktorom sú zhromaždené a uchované práce žiaka za určité obdobie a k určitej téme. Portfólio môže mať aj charakter knihy alebo denníku apod.“ (Slavík, 1999, str. 106). Pri hodnotení portfólia musíme sledovať splnenie podmienok, ktoré boli určené úplne na začiatku a pri uvedení témy, teda ciele, kritéria, obsah portfólia, ktoré sú použité pri komplexnom posudzovaní žiaka a jeho tvorivosti (Slavík, 1999; CRESST96). Jeden z výskumov v oblasti posudzovania portfólia bol napríklad realizovaný vo Švédsku L. Lindströmom v rokoch 1997 až 1999, pričom si vytýčil sedem výkonnostných kritérií: jasnosť zámeru, farba, tvar a zloženie, zručnosť, investigatívna práca, invencia, schopnosť používať modely, sebahodnotenie. Výsledok hovoril v prospech portfólia ako o vhodnom nástroji, ktorý dokáže posúdiť tvorivé schopnosti uspokojivým spôsobom. (Haanstra, Schöna, 2007)

Štátny vzdelávací program sa vyjadruje aj ku kritériám hodnotenia s dôrazom na potrebu vyvarovania sa paušálnych súdov, ktoré by sa mohli necitlivo dotknúť žiaka a týmto vplývať na jeho vzťah k výtvarnému umeniu, kedy sa môže tento vzťah výrazne narušiť, čo by sa mohlo prejaviť aj v jeho budúcom smerovaní a preferenciách k výberu svojho životného zamerania. Zároveň veľmi rozumne program apeluje na uprednostňovanie diferencovaného prístupu vzhľadom k rôznym osobnostiam žiakov, pričom podotýka, že predložené kritériá sú orientačné. Okrem sledovaného procesu a dosiahnutých fyzických výsledkov hodnotí aj priebeh vytvárania postojov, získavania zručností atď. (ŠPÚ, 2009)

Tu by sme spomenuli aj koncepciu „ústretového modelu“ (prevzaté z českej koncepcie) v rámci expresívnych úloh, v českej literatúre známy ako „vstřícny model“, v anglickej ako „encountered model“, ktorý opisuje J. Slavík vo svojej publikácii ako najúčinnnejším v expresívnych či tvorivých odboroch. Vnímame ho ako vhodný pohľad na problematiku hodnotenia výtvarnej edukácie a možnosť jej uchopenia.

„Ústretový model“ tvorí odlišný postoj oproti „sprostredkujúcemu modelu“. Je založený na plánovaní výučby podľa tém či námetov. V rámci hodnotenia výstupov sa zaoberá okrem iného aj otázkou, akým spôsobom hodnotiť tvorivé výsledky žiakov, aby hodnotenie zodpovedalo charakteru tvorivej činnosti. Hodnotenie v ústretovom

modeli „má podporiť originalitu výrazového prejavu žiakov, oceniť jedinečnosť každého prejavu, poukázať na alternatívne spôsoby práce, viesť žiakov k premýšľaniu nad priebehom tvorby, viesť ich k chápanosti a tolerancii k odlišnému poňatiu sveta atď.“ (Slavík, 1999) S jeho tvrdením, že hodnotenie je prevažne holistické, nachádzame paralelu aj v štúdií L. R. Ecka, ktorý tiež konštatuje v prípade posudzovania kompletných dokončených projektov, naučených procesí, osvojených zručností a zapojenia študentov do tvorivého procesu, že krátkodobé i dlhodobé hodnotenie tohto typu je prevažne holistického charakteru, kedy učiteľ môže sledovať, ako študenti rastú deň po dni a mesiac po mesiaci. (Eck, 2006) Vychádzajúc z tohto faktu J. Slavík charakterizuje hodnotenie v ústretovom modeli ako autentické a s možnými alteráciami. (Slavík, 1999)

V našich podmienkach sa v rámci tejto témy môžeme oprieť predovšetkým o túto spomínanú prácu J. Slavíka a jeho spracovanie „ústretového modelu“, ktorý sa snaží zodpovedať všetky otázky, ktoré sú sporné a vychádzajú zo zložitej povahy umenia. Je pochopiteľné, že táto problematika bude neustále zápasíť s nedostatkom objektívnosti z vedeckého pohľadu, ktorý je charakteristický svojou maximálnou nestrannosťou vo výskumných otázkach. Umelecká edukácia sa s týmto problémom bude potýkať aj naďalej, predovšetkým v práci jednotlivcov, pedagógov v umeleckých disciplínach, ktorí sa vo svojej praxi nevyhnú, ako sme už povedali, vynášaniu „súdiv“. Výtvorná výchova ako predmet bude mať vždy funkciu skôr výchovného a oddychového predmetu (v podmienkach všeobecného zamerania na základnej škole alebo gymnáziu), keďže má za cieľ rozvíjať tvorivosť dieťaťa alebo mladého človeka, ktorá je založená na určitom slobodnom vyjadrovaní a vo svojej podstate nepozná hranice, zakladá si na fantázii či individuálnych predstavách. A tak to má byť. No táto slobodná tvorivosť nie je úplne na opačnom vrchole ako zovšeobecniteľné hodnotenie a nedá sa povedať, že si úplne vo všetkom odporujú a ich spojenie by bolo kontraproduktívne. Naopak, ako sme sa vyššie zmienili, hlavnou funkciou hodnotenia je, aby žiak vedel, v čom spočívajú jeho prednosti a nedostatky, kde má svoje pozitíva a akým smerom sa môže vyvíjať. Absencia hodnotenia vedie k ľahostajnosti a zdaniu nepotrebnosti. Ak žiak vidí, že umenie nestojí za to, aby bolo hodnotené už na úrovni školy, tak ho môže vždy vnímať ako neužitočné a môže skonštatovať, že „tadiaľto cesta nevedie“. Riziko, že evaluácia či posudzovanie úrovne prác žiaka prebehne nie v želanej forme a zo strany učiteľa necitlivo, by malo byť minimalizované už vo vzdelávaní učiteľov. Problém s danou témou môžu mať predovšetkým „novici“, učitelia začínajúci a bez praxe, a preto treba hľadať riešenie nielen v nadnárodných a celoštátnych výskumoch a rozpracovaných koncepciách, ale aj v edukácii učiteľov výtvarného umenia a v dostatočnej príprave na toto povolanie. Preto si myslíme, že by sa situácia dala zlepšiť v našich podmienkach niekoľkými spôsobmi, napríklad ako sme uviedli vyššie v texte, vypracovaním prehľadného a jednoduchého manuálu, pre učiteľov začínajúcich, aby sa mali o čo v prípade potreby oprieť a takisto môže mať určitú cenu aj pre pedagógov s praxou, ktorí si môžu touto formou pripomenúť základné zásady a zväziť svoje konanie „za chodu“. Za progresívny krok určite považujeme zavedenie evaluačného systému na úrovni základných škôl, klasifikáciu známku, aj keď vplyv môže byť viditeľný za určitý čas, ktorým táto zmena potrebuje prejsť a vykryštalizovať sa.

Z pohľadu nadaného žiaka, ktorý inklinuje k výtvarnému vyjadrovaniu, je podľa nášho názoru spravodlivé, ak je ohodnotený za svoje kvality takisto ako iný žiak, ktorý

dosahuje kvality napríklad v matematike, čo sa samozrejme odrazí na známke a jeho možnostiach v pokračovaní v ďalšom štúdiu toho, čo mu ide a čo ho baví. Určite môžeme skonštatovať, že nič nie je navždy a táto zmena môže byť dočasná, no prikláňame sa k názoru, že hodnotenie, či priebežné alebo celkové, je dôležité a má svoj význam, ako pre žiaka, tak aj pre učiteľa.

3 Záver

Naším cieľom v tejto práci bolo poskytnúť základný prehľad problematiky hodnotenia výtvarnej edukácie, ktorého snahou bolo obsiahnuť základné kľúčové aspekty a názory na dôležitosť jeho zavedenia do vyučovacieho procesu. Názorov na danú tému je mnoho a každý pohľad sa vyznačuje špecifickým uhlom pohľadu. Môžeme ale skonštatovať, že neľahkosť v rozhodovaní o kvalite procesu, ktorého výstupom je výtvarný výstup žiaka v edukácii expresívnych predmetov, je celkom prirodzená a preto je normálne, keď sa názory rôznia a občas si dokonca odporujú, nakoľko aj to je znak toho, že sa otázka aktívne rieši aj dnes.

Z pohľadu nášho momentálneho pôsobenia na Katedre výtvarnej výchovy na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského, sa denne stretávame so študentami, ktorý prikladajú tomuto aspektu edukácie menší či väčší význam, no v konečnom dôsledku nepovažujú hodnotenie žiackych expresívnych výsledkov za úlohu ľahkú, naopak, za prevzatie zodpovednosti svojho rozhodovania v budúcej učiteľskej praxi pociťujú oprávnený strach. Sú si vedomí dôležitosti spätnej väzby pre žiaka, posúvania ho vpred a vyjadrenia svojho odborného názoru a zároveň začínajú vnímať negatívne následky, ktoré môžu nesprávne zvolenými nástrojmi vyvolať, alebo naopak vhodnou cestou výrazne eliminovať. Preto veríme, že bude hodnoteniu v edukácii budúcich učiteľov výtvarnej edukácie venovaná dostatočná pozornosť a aj naďalej budú rozvíjané názorové východiská. Takisto veríme, že vyvedené argumenty a výsledky poskytnú budúcim učiteľom motiváciu a aktivizujú kreativitu pri budúcom výkone povolania.

4 Použitá literatúra

ALBERT, R. S. – RUNCE, M. A. 1999. A History of Research on Creativity. In: R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of Creativity. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, str. 16–34, ISBN 0521576040.

BODEN, M. 2004. The Creative Mind: Myths and Mechanism. London, New York: Routledge, 2004. 360 str., ISBN 0465014518.

BOUGHTON, D. 2004. Assessing Art Learning in Changing Contexts: High-Stakes Accountability, International Standards and Changing Conceptions of Artistic Development. In: E.W. Eisner & M.D. Day (Eds.) 2004: Handbook of Research and Policy in Art Education. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, str. 585–607. ISBN 1410609936.

BOUGHTON, D. – EISNER, E. – LIGTVOET, J. 1996. Evaluating and Assessing the Visual Arts in Education. Columbia: Columbia University, 330 s., 1996, ISBN 0-8077-3511-6.

CRESST96: Crest Assessment Glossary. On-line dokument www.cse.ucla.edu (prevzaté z Slavík, 1999).

- ČÁP, J. – MAREŠ, J. 2001. Psychologie pro učitele. Praha: Portál, 2001, 655 str., ISBN 80-7178-463-X.
- EACEA. 2009. Umelecké a kultúrne vzdelávanie v školách v Európe. Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2009. ISBN 978-92-9201-078-2 (online) dostupné na: www.eurydice.org (stiahnuté dňa 15. 1. 2014).
- ECK, L. 2006. Evaluation and assessment in middle-level art education: Applications of constructivist theory. In: Journal for the Practical Application of Constructivist Theory in Education. Vol 1, Issue 2, Fall 2006 (online) dostupné na: www.jpacte.org/vol-1-no-2-fall-2006.html (stiahnuté dňa 11. 1. 2014).
- EISNER, E. 2007. Assessment and Evaluation in Education and the Arts. In: Bresler L. (ed.). 2007. International Handbook of Research in Arts Education. Springer, č. 2, 2007, 1628 str., ISBN 978-1-4020-3052-9.
- EFLAND, A. 1990. A History of Art Education: Intellectual and social currents in teaching the visual arts. New York: Teachers College Press. 320 str., ISBN-10 0807729779.
- HAANSTRA, F. – SCHÖNAU, D. W. 2007. Evaluation Research in Visual Arts Education. In: Bresler, L. (ed.) 2007. International Handbook of Research in Arts Education. Springer, č. 2, 1628 str., 2007, ISBN 978-1-4020-3052-9.
- KMEŤ, M. 2013. Z výtvarnej výchovy sa neprepadá. In: Kreatívne vzdelávanie. (online). 1. vyd. Zohor: Virvar, 2013, str. 163-170. ISBN 978-80-970513-5-8. Dostupné na: www.kreativnevzdelavanie.sk.
- KRÁLOVIČOVÁ, V.: Problematika hodnotenia vo výtvarnej edukácii – prezentácia. 2014, 10 sl.
- MURPHY, R. – ESPELAND, M. 2007. Making Connections in Assessment and Evaluation in Arts Education. In: Bresler, L. (ed.) International Handbook of Research in Arts Education. Springer, č. 2, 1628 str., 2007, ISBN 978-1-4020-3052-9.
- LÖWENFELD, V. – BRITAIN, W. L. 1982. Creative and mental growth. New York: Macmillan, 1982, 510 str., (7th ed.), ISBN-10 0023721103.
- PRŮCHA, J. – WALTEROVÁ, E. – MAREŠ, J. 2009. Pedagogický slovník. Praha: Portál, 2009, 4. vyd., 322 str., ISBN 978-80-7367-6.
- QUINE, W.V.O. 2002. Od stimulu k vědě. Praha: Filosofia, 2002. 152 str., ISBN 80-7007-157-5.
- SABOL, F. R. 2004. The Assessment context: Part one. In: Arts Education policy review. Taylor & Francis, s. 105, 3, 3-9, ISSN 1940-4395 (online).
- SLAVÍK, J. 1999. Hodnocení v současné škole. Praha: Portál, 1999, 190 str., ISBN 80-7178-262-9.
- SLAVÍK, J. 2011. K předmětu didaktik v estetických oborech vzdělávání. In: Pedagogická orientace, 2011, roč. 21, č. 2, s. 207–225, ISSN 1805-9511 (online).
- SLAVÍK, J. - LUKAVSKÝ, J. 2012. Hodnocení kvality expresivních tvořivých úloh ve výuce (na příkladu výtvarné výchovy) In: Orbis Scholae, 2012, roč. 6, č. 3., str. 77-97, ISSN 1802-4637.
- SHÁNILOVÁ, I. 2010. Hodnocení žáků základní školy. In: Orbis Scholae, 2010, roč. 4, č. 1, s. 41–53, ISSN 1802-4637.

SPOUSTA, V. 2008. Invence, intuice a tvořivost v umění, ve vědě a edukologii. In: Pedagogická orientace, 2008, č. 3, ISSN 1805-9511 (online).

Štátny pedagogický ústav: Štátny vzdelávací program, Výtvarná výchova, Vzdelávacia oblasť Umenie a kultúra, ISCED 1, 2009, Bratislava.

Štátny pedagogický ústav: Štátny vzdelávací program, Výtvarná výchova, Vzdelávacia oblasť Umenie a kultúra, ISCED 2, 2009, Bratislava.

www.arteducators.com, An Assessment Toolkit for The Novice Art Teacher (stiahnuté dňa 10.1.2014) (Emily Adams, DeAnn Hansich, Julie Ryan, Omaha Public Schools).

5 Kontakt na autora

Mgr. Vanda Kráľovičová

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta

Ústav umelecko-edukačných štúdií

Račianska 59, 813 34, Bratislava

Slovenská republika

Email: kralovicova.v@gmail.com

Školiteľ: doc. Stanislav Harangozó, akad. mal.

Možnosti rozvoje kognitivních schopností žáka prostřednictvím výtvarné výchovy

The Possibilities of development cognitive abilities of a pupil by means of art education

Jana Grešová

Anotace: Příspěvek popisuje vývoj obsahu, funkcí a cílů předmětu výtvarná výchova v minulosti, současnosti, a poukazuje na možné perspektivy do budoucna. Zaměřuje se na využití taxonomií kognitivních cílů v kontextu předmětu výtvarná výchova. Nabízí možnosti a metodické rady jak rozvíjet kognitivní procesy žáka prostřednictvím výtvarné tvorby.

Klíčová slova: kognitivní procesy, analýza, hodnocení, tvořivost, obsah, cíle, funkce.

Summary: The article deals with the description of the contents, functions and aims of art education in the past, the present and points out to possible perspectives towards the future. It is aimed at the using of cognitive goals taxonomies in the context within art education. It offers the possibilities and methodological advice how to develop cognitive processes of a pupil by means of art education

Key words: cognitive processes, analyze, valuation, creativity, contents, aims, functions.

1 Úvod

V úvode nášho príspevku, by sme radi načrtli krátky vývoj obsahu a funkcií predmetu výtvarná výchova na území Slovenska. Obsah výtvarnej výchovy sa na našom území budoval zhruba od 18. storočia, a o jeho rozšírenie sa zaslúžila najmä vláda Márie Terézie a jej syna Jozefa II. Obsah výtvarnej výchovy v jej prvých počiatkoch, by sme mohli stručne charakterizovať ako kopírovanie podľa predlohy, kedy úlohou žiakov nižších ročníkov bolo napodobňovať geometrické vzory. Žiaci vyšších ročníkov si vzory mohli sami navrhnuť. Dôležitým rokom v histórii výtvarnej výchovy na Slovensku je rok 1874, kedy sa osnovy tohto predmetu ustanovili na základných, stredných ako aj meštiackych školách. V roku 1905 boli vytvorené nové osnovy výtvarnej výchovy pre ľudové školy, a ich cieľom bol predovšetkým rozvoj rozumových, zobrazovacích a pozorovacích schopností žiaka. Ich úlohou bolo konštrukčne správne zvládnutie geometrie v podobe technického kreslenia. Tento spôsob výučby a ciele s ním spojené pretrvali až do začiatku 2. Svetovej vojny. O výtvarnej výchove vo forme, ako ju poznáme dnes nebolo ani zmienky. Predmet sa volal Kreslenie a jeho hlavná náplň bola predovšetkým utilitárnosť. Zmenu priniesol zákon č. 95/1948 SB, ktorý demokratizoval školstvo. Výrazné formálne zmeny badáme až v roku 1954. Obsah výtvarnej výchovy

sa rozdelil na 4 hlavné okruhy, a to na: kreslenie podľa názoru (teda podľa skutočnosti), dekoratívne kreslenie a písmo, tematické kreslenie, rozhovory o umení. Miernym uvoľnením boli tematické práce, ktoré však zdôrazňovali optickú zhodu s realitou, čím vytvárali akúsi priepasť medzi menej talentovanými deťmi v oblasti realistického stvárnenia a samotným predmetom. Najväčšiu slobodu a dôraz aj na poznatky z oblasti estetiky vidíme až v dnešnej- súčasne platnej koncepcii, ktorá neodmieta históriu umenia, abstrakciu, či nové médiá. (Šefránková, E., Jusko, A., 1989)

2 Výtvarná výchova a jej edukačné ciele v kontexte súčasnosti

Výtvarná výchova ako predmet prešla rozsiahlymi zmenami, a mohli by sme tvrdiť, že v dnešnej dobe je koncepcia tohto predmetu skutočne slobodná a otvorená. Problémom je však globálne vnímanie výtvarnej výchovy ako predmetu nepotrebného, ako predmetu, ktorý sa dá využiť na dobehnutie látok z iných predmetov, či ako predmetu, ktorý má splňať iba oddychovú funkciu. Ako píše autori Novej (súčasne platnej) koncepcie výtvarnej výchovy D. Fischer, M. Mudroch a L. Čarný, „základným východiskom novej koncepcie je poznanie, že výtvarná výchova ponúka jedinečný priestor pre rozvíjanie všetkých psychických zložiek osobnosti žiaka, a to aktívnou účasťou na dobrodružstvách tvorby prostredníctvom získavania autentických skúseností z laborovania s materiálom a jeho pretvárania na výtvarný jazyk (laborovanie vychádza z bohatosti procesov, spôsobov tvorby a overovania vizuálnych znakov vo výtvarnom umení).“ (Nová koncepcia VV, Fischer, D. Čarný, L. Mudroch, M.)

Z uvedeného textu vyplýva, že výtvarná výchova, podobne ako iné edukačné predmety ponúka možnosti rozvoja všetkých psychických zložiek osobnosti, teda nie len rozvoj zručností a schopností z technického hľadiska, ale aj motivačné, postojoyé či sebaregulačné vlastnosti. Aj napriek tomu, že výtvarná výchova ponúka neuveriteľný priestor pre budovanie spomínaných spôsobilostí u žiakov, náplň jednotlivých hodín ostáva väčšinou len pri samotnom rozvoji zručností v súvislosti s praktickou činnosťou. Predpokladáme, že aktívnou účasťou autori koncepcie nemali na mysli, iba aktívnu činnosť, v zmysle maľovať, kresliť či modelovať, ale aktívne reagovať na podnety okolitého, alebo umeleckého sveta.

Toto je charakteristika oblasti Umenie a kultúra, ktorú ponúka Štátny vzdelávací program na stupni ISCED1. „Žiak sa učí využívať základné kultúrne nástroje na kultivovanú komunikáciu, postupne rozlišovať rôzne súčasti kultúry (umenie, veda, náboženstvo, šport). Učí sa vyjadrovať svoje estetické zážitky z vnímania umeleckých diel, chápať význam estetickej činnosti v každodennom živote, chápať význam umenia v živote jednotlivca a spoločnosti. Rozvíja sa jeho záujem o kultúrne dedičstvo svojho regiónu, národa a štátu, zoznamuje sa s európskou tradíciou, s kultúrou iných národov, učí sa chápať význam kultúrnych a umeleckých pamiatok. Získava vedomosti o súčasnej umeleckej tvorbe a kultúre a rozvíja si jej porozumenie.“ Okrem iného cieľom vzdelávacej oblasti Umenie a kultúra je rozvíjať kognitívne, komunikačné a občianske kompetencie žiakov. Práve umenie totiž dokáže rozvíjať komplexne osobnosť žiaka. Máme na mysli jeho kognitívne procesy, ako sú vnímanie, pociťovanie, učenie, pamäť, predstavivosť či myslenie, ale zároveň aj emocionálne, či motivačné procesy.

Hlavnými vzdelávacími a afektívnymi cieľmi, ktoré uvádza Štátny vzdelávací program v oblasti Umenie a kultúra sú:

- „Žiak chápe význam umenia a estetickéj činnosti, pričom sa orientuje a nadobúda poznatky o súčasnej umeleckej tvorbe a kultúre.
- Žiak má povedomie o vlastnej kultúrnej identite, pritom nezabúda na kultúru iných, rešpektuje ju a toleruje.
- Primerane svojmu veku dokáže opísať vlastne estetické zážitky, na základe ktorých buduje svoje názory a postoje, čím rozvíja vlastnú jazykovú, vizuálnu, sluchovú či pohybovú gramotnosť.
- V neposlednom rade tvorivo vyjadruje svoje predstavy a myšlienky vhodnými výtvárnymi vyjadrovacími prostriedkami.“ (ŠVP, ISCED 1, Umenie a kultúra).

Ako môžeme vidieť, v prechádzajúcom texte Štátneho vzdelávacieho programu sú uvedené ciele, ktoré môžeme nájsť vo vyšších priečkach Bloomovej taxonómie, či už originálnej, alebo revidovanej. A to je dôvod, prečo sa domnievame, že zaradením revidovanej Bloomovej taxonómie do edukačného procesu výtvarnej výchovy môžeme dosiahnuť interiorizáciu poznatkov, hodnôt ako aj spôsobilosť hodnotiť svet okolo seba, a zmeniť samotné vnímanie predmetu výtvarná výchova u žiakov, ako aj u ich rodičov.

2.1 Taxonómie vzdelávacích cieľov a výtvarná výchova

Bloomovu taxonómiu cieľov Průcha definuje ako „Hierarchicky usporiadaný systém poznávacích (kognitívnych) cieľov výučby. Výsledok práce skupiny amerických psychológov vedených B.S. Bloomom, publikovaný v r. 1956. Taxonómia začína procesmi najmenej náročnými na myslenie, ktoré vyžaduje iba pamäťové zvládnutie, a končí procesmi najnáročnejšími. Systém má 6 základných tried cieľov, ktoré sa ďalej členia podrobnejšie: 1. Znalosti, 2. Porozumenie, 3. Aplikácia, 4. Analýza, 5. Syntéza, 6. Hodnotiace posúdenie. Systém bol kritizovaný a vylepšovaný, ale v danej oblasti je považovaný za klasický.“ (Průcha, J., 2009, s. 31)

Tvorivosť, originalita či kreativita sú hlavnými predpokladmi aktívnej tvorby na hodinách výtvarnej výchovy. Zelina píše, že: „Na Bloomovej taxonómii mnohých autorov zaráža jedna skutočnosť: do kognitívnych funkcií nezaradil tvorivosť, alebo divergentné myslenie. Ako aj tvrdenie, že tvorivé myslenie je prítomné v každom procese, minimalizuje význam tvorivosti, najmä divergentného myslenia pre učenie sa a život človeka.“ (Zelina, 2010, s. 141)

To je dôvod, prečo sme sa priklonili k revidovanej verzii upravenej podľa Krathwhola a Anderson (2001). „Anderson a Krathwohl prichádzajú s revidovanou taxonómiou, ktorá má dve hlavné dimenzie: doménu znalostí/ vedomostí (knowledge) a doménu kognitívnych procesov. Čo sa týka znalostí/ vedomostí, autori do nich zahrňujú znalosti faktov (factual knowledge), pojmy (conceptual knowledge), postupy (procedural knowledge) a to, čo sa doposiaľ v Českom vzdelávaní nedoceňuje, metakognitivitu (metakognitive knowledge)- porovnanie vlastných znalostí s novými.“ (Vávra, J., 2011).

2.2 Revidovaná Bloomova taxonómia a výtvarná výchova

Revidovaná Bloomova taxonómia je dvojdimenzionálny systém, ktorý hierarchicky usporadúva poznávacie procesy a produkty – vedomosti. Systém je vytvorený z 19 podkategórií, a jednotlivé prvky zaradzuje do tzv. matice, prostredníctvom ktorej môže učiteľ jednoduchšie a jasnejšie zatriediť poznatky či procesy do príslušnej úrovne. O tom, že ponúka širokú škálu praktického využitia svedčí aj fakt, že na internete je množstvo odkazov, ako túto teóriu aplikovať do praxe. Obe taxonómie sú vytvorené z nasledovných stupňov, pričom každý jeden stupeň má svoje opodstatnenie a nie je možné ho preskočiť. Jednotlivé stupne majú na seba plynule nadväzovať a tým stupňovať mieru rozvoja kognitívnych procesov u žiaka. V nasledujúcej ilustrácii môžete vidieť podstatné zmeny pri úprave pôvodnej Bloomovej taxonómie.

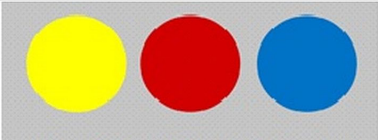
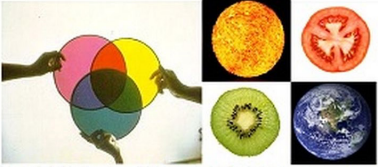
Obrázok 1: Porovnanie povodnej a revidovanej Bloomovej taxonómie

Zdroj: Vlastná ilustrácia

Kým v pôvodnej Bloomovej taxonómii (vľavo) z roku 1956 bolo na vrchole kognitívnych procesov hodnotenie, v upravenej verzii (Krathwhol, Andreson) z roku 2001 (vpravo) je na vrchole tvorivosť, ktorá je podľa spomínaných autorov najvyššou kognitívnou funkciou. Absencia tejto fázy v pôvodnej Bloomovej taxonómii je často krát kritizovaná a diskutovaná. V nasledujúcej tabuľke uvádzame spôsob, ako prakticky aplikovať revidovanú Bloomovu taxonómiu do vyučovacej hodiny výtvarnej výchovy.

Tab. 1: Aplikovanie revidovanej Bloomovej taxonómie do kontextu výtvarnej výchovy

Zapamätať Remembering	Táto fáza vyžaduje vybavenie si poznatkov z pamäti. Ide o faktografické a vecné údaje týkajúce sa predovšetkým mien, dátumov či miest.	
Porozumieť Understanding	Druhá fáza tejto taxonómie tvorí porozumenie. Pod týmto pojmom autori označujú spôsobilosť interpretovať, porovnávať či vysvetliť jednotlivé pojmy a kategórie.	
Aplikovať Applying	Aplikačná fáza je spôsobilosť využiť vec, poznatok prakticky	
Analýzovať Analysing	Táto fáza je príznačná pre schopnosť rozlišovať a triediť jednotlivé prvky na menšie podskupiny a kategórie, schopnosť rozložiť problematiku do štrukturálneho usporiadania.	
Hodnotiť Evaluating	Schopnosť hodnotenia autori označujú aj ako schopnosť overovania či posudzovania. Žiak dokáže rozlišovať medzi dobrom a zlom, buduje v sebe spravodlivosť a učí sa vyjadriť svoj vlastný názor, postoj k veci, ktorý vie kriticky obhájiť.	
Tvoriť Creating	Tvoriť v sebe zahŕňa procesy ako generovanie, plánovanie, či vytváranie. Úlohou žiakov je schopnosť aktívne tvoriť a vytvárať nové originálne, spoločensky prínosné alebo sebarozvíjajúce produkty, ktorých charakter môže byť materiálny, alebo môže nadobúdať myšlienkovú podobu.	

Obr. 1 Základné farby, vlastný obrázok

Obr. 2 Miešanie základných farieb a ich analógia v prírode

Obr. 3 Aplikovanie získaných poznatkov do praktickej činnosti

Obr. 4 Rozlišovanie, triedenie a kategorizácia

Obr. 5 Hodnotenie, znalosť potreby farby v živote

Obr. 6 Tvorit' - vytvárať nové, originálne produkty a hodnoty

Tvorivosť je jednou z významných spôsobilostí, ktorá dokáže obohacovať život nie len jednotlivcom, ale celej populácii. Často krát patria medzi najúspešnejších práve ľudia, ktorí disponujú vysokou mierou tvorivosti. Ich spôsobilosť tvorivo riešiť problémy ich dokáže posunúť pred ľudí, ktorí sú vynikajúci v danej oblasti, no ich myslenie je príliš konvenčné a strnulé. Zelina definuje tvorivosť ako „interakciu subjektu s objektom, pri ktorej subjekt mení okolitý svet, vytvára nové, užitočné a pre subjekt, referenčnú skupinu alebo populáciu významné hodnoty.“ (Zelina, 1996, s. 189) Spomínaný autor uvádza štyri východiskové axiómy tvorivosti, kreatológie. Medzi štyri základné východiská patrí: tvorivým človekom môže byť každý, tvorivosť sa môže prejavovať v každej činnosti, ale nie každá činnosť ponúka rovnakú mieru tvorivého prístupu, tvorivosť je schopnosť, ktorá sa dá cvičiť, zdokonaľovať a rozvíjať, tvorivosti predchádza vedomosť – človek musí niečo vidieť, poznať a premýšľať, aby v konečnom dôsledku produkt, ktorý vytvorí mal svoju hodnotu. Zelina píše, že „tvorivosť je najvyššou kognitívnou funkciou a v hierarchickom usporiadaní zahrňuje v sebe všetky nižšie funkcie – dobrú percepciu, pamäť, konvergentné myslenie, analýzu, syntézu, indukčné myslenie, abstrahovanie, analogické myslenie atď.“ (Zelina, M., 1996, s. 190)

V kontexte výtvarnej výchovy a výtvarnej tvorby, by v žiadnom prípade nemalo prevládať konvergentné myslenie. Učiteľ by mal žiakov nabádať k objavovaniu a hľadaniu netradičných spôsobov vyjadrenia, či už vizuálneho alebo verbálneho, ale zároveň aj stavať na predchádzajúcich poznatkoch. Tieto poznatky však nemusia byť explicitne z oblasti umenia, mali by vychádzať z reálneho života, čím žiak pochopí úlohu a hodnotu umenia v kontexte bežného života. Samotná tvorivosť sa v predmete výtvarná výchova prejavuje týmito činnosťami a produktmi:

- „Nový, svojský prístup k výtvarne zobrazovanej skutočnosti, t.j. nájdenie novej témy, oblasti javov, ktoré sa výtvarne zobrazili;
- Novosť, nápaditosť sebaujavenia v spracovaní témy, vo výtvarnom pretvorení skutočnosti (opakom je mechanický prepis)
- Originalita techniky, nové výtvarné formy, nové využitia farieb, ich kombinácie, použitie nového materiálu, nové spracovanie detailov a pod.“ (Zelina, M., 1996, s. 192)

Ako sme už spomínali tvorivým môže byť každý človek. Charakteristickým znakom, ktorým disponujú ľudia, ktorých G. Petty pokladá za netvorivých je sklon k využitiu prvej myšlienky, ktorá im napadne. Títo ľudia sa priklonia k prvej, často krát nepremyslenej myšlienke, bez akéhokoľvek kritického uvažovania a hľadania viacerých možností. Proces hľadania je čo najjednoduchší často krát bez ohľadu na požiadavky cieľa. V kontexte edukačného procesu, je úlohou učiteľa predchádzať takémuto netvorivému riešeniu zo strany žiaka. Geoff Petty píše, že „účinnú formu zásahu správny výber činností, pomocou ktorých by žiak mohol prekonať nedostatok nápadov či neschopnosť voľby, a tiež objavovanie fáz tvorivého procesu. Žiaci musia vedieť, že prvá myšlienka nemusí byť nutne tá najlepšia; že myšlienky je potrebné prepracovávať; že je dôležité mať jasnú predstavu cieľa, o ktorý sa usilujú.“ (Petty, G., 2013, s. 320) Na základe tohto tvrdenia, spomínaný autor vo svojej knihe uvádza zásady učenia kognitívnej školy, na báze ktorých, dokáže učiteľ dosahovať edukačné ciele, rozvíjať kritické myslenie či tvorivé schopnosti svojich žiakov.

Zásady učenia kognitívnej školy podľa Geoffa Pettyho sú:

- Učitelia musia stanoviť zadania vyššieho radu – V kontexte výtvarnej výchovy ide o heuristické a tvorivé úlohy, v ktorých má žiak priestor pre riešenie rôznych

problémových úloh, či projektov. Svoje logické zmyšľanie, hodnotenie či východiská prevádza do výtvarného jazyka. Aktívna tvorba rozvíja ľavú, ako aj pravú mozgovú hemisféru. Pred samotnou praktickou činnosťou je vhodné žiakov nabádať k forme kritického myslenia v podobe sokratovského dialógu a zostaviť úlohu s otvoreným koncom.

- Spôsobilosti vyššieho radu nie sú Božím darom- znamená to, že v úlohe rozvoja kritického myslenia a dosiahnutia kognitívno-afektívnych vzdelávacích cieľov je dôležitá úloha sprievodcu učiteľa. Ten poukazuje žiakom na možnosti ich smeru, akým sa môžu vydať. Žiak si však cestu musí zvoliť a vybrať sám. V súvislosti s tvorivosťou Gavora tento fakt opisuje slovami: „Často sa diskutuje o vzťahu medzi tvorivosťou a inteligenciou. Ukazuje sa, že na to, aby bol človek tvorivý, je potrebná aspoň priemerná úroveň inteligencie. Ale vysoká inteligencia nie je predpokladom rozvinutej tvorivosti. Vysoko inteligentní ľudia môžu byť vysoko tvoriví, ale i celkom konvenční. Ľudia s priemernou inteligenciou môžu byť vysoko tvoriví, priemerne tvoriví i nízko tvoriví.[...] Tvorivosť sa netýka len umeleckej činnosti a oblasti vedeckej a technickej. Zahŕňa všetky sféry, výkony a produkty človeka. (Gavora, P., 2011, s. 65)
- Je nutné určiť si poradie jednotlivých zadaní – zásadu postupnosti zdôrazňoval už J. A. Komenský, ktorý tvrdil, že je dôležité, aby sa v edukačnom procese postupovalo od vecí, ktoré sú pre žiaka známe k veciam neznámym. Rovnako od blízkeho k vzdialenému a od konkrétnosti k abstrakcii. Systematickosť, by sa mala teda premietiť vo všetkých činnostiach učiteľa. Či už ide o výber a usporiadanie obsahu predmetu v rámci školského roka, alebo o usporiadanie jednotlivej vyučovacej hodiny.

3 Záver

Cieľom nášho príspevku bolo poukázať na možnosti rozvoja kognitívnych schopností žiakov prostredníctvom predmetu výtvarná výchova. V úvode práce sme načrtli vývoj obsahu a cieľov tohto edukačného predmetu. V príspevku sme ponúkli jednu z možností, ako usporiadať vzdelávacie ciele pomocou hierarchického systému revidovanej Bloomovej taxonómie, ktorej autormi sú Krathwohl a Anderson. Tí pozmenili pôvodnú Bloomovú taxonómiu, a na vrchol hierarchicky usporiadanej pyramídy umiestnili schopnosť tvoriť, ktorá je považovaná za najvyšší stupeň kognitívnych procesov. Domnievame sa, že aplikáciou tohto modelu, by sme mohli zmeniť celkové zameranie predmetu výtvarná výchova, ktorý je často krát verejnosťou vnímaný ako nepotrebný. Riešenie výtvarných problémov, projektové a heuristické úlohy, či rozpravy o názoroch a postojoch k umeleckým dielam, by mohli rozvinúť záujem nielen zo strany žiakov, ale aj zo strany rodičov. Z výchovného relaxačne zameraného predmetu, ktorý pôsobí najmä na afektívnu stránku žiaka, by nadobudol postavenie predmetu kognitívno-afektívneho, a teda okrem praktickej činnosti a sebakomunikácie, by žiakov obohatil o vedomosti z rôznych vedných odborov. V tomto spôsobe vidíme perspektívnu budúcnosť, ako vychovávať a učiť žiakov k vlastným názorom, hodnotám a výtvarnému sebakomunikácii. Tento spôsob usporiadania kognitívnych procesov a poznatkov, by sme radi uplatnili aj vo výskumnej časti našej dizertačnej práce, ktorej názov je Slovenská ilustrácia a ilustrátori náučnej literatúry a učebníc. Učebnica ako primárne médium, s ktorým prichádza žiak každodenne do interakcie je zložená z textovej a netextovej zložky, ktoré rozvíjajú jednak kognitívne, ako aj nonkognitívne procesy žiakov.

Žiak sa preto učí nielen prostredníctvom informácií, ktoré dokáže získať z textu, ale aj z informácií, ktoré mu poskytuje neverbálna zložka, a teda obraz. Centrom záujmu nášho výskumu bude zistiť, aké sú špecifiká ilustrovania náučnej literatúry a učebníc. Vhodne vytvorený obrázok totiž dokáže niekedy vypovedať viac ako písaný text. Jeho zaradenie, charakter a umiestnenie je rovnako dôležité ako jeho obsah. Ilustrácie, by preto mali byť do textu zaradzované systematicky. Obrázky v učebniciach pre žiakov základných škôl by nemali len reprodukovat písaný text, ani by ho nemali iba dekorovať. Mali by podnecovať, dopovedať fakty ťažko vyjadriteľné písaným textom, či vytvárať problémové úlohy v obrazovej podobe. Ich zložitosť a charakter by mal rešpektovať didaktické zásady, ako je napríklad zásada postupnosti, ktorá sa rovnako uplatňuje v pôvodnej ako aj revidovanej Bloomovej taxonómii.

4 Použitá literatúra

Blooms taxonomy- Blooms taxonomy and the Arts. [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: <http://www.incredibleart.org/files/blooms2.htm>.

Blooms taxonomy. [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: <https://www.arteducators.org/learning/blooms-taxonomy>.

FISCHER, D., MUDROCH, M., ČARNÝ, L. Nová koncepcia výtvarnej výchovy na ZŠ. [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: http://www2.statpedu.sk/buxus/docs/vyskum/SPU/nova_koncepcia_Vv.pdf.

GAVORA, P. Akí sú moji žiaci. 3. vyd. Nitra: ENIGMA PUBLISHING s.r.o., 2011. 216 s. ISBN 978-80-89132-91-1.

HUDECOVÁ, D. Revize Bloomovy taxonomie edukačních cílů. [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/telc-ii-clovek-spolecnost-dejiny-seminar-k-ramcovym-vzdelavacim-programum-pro-zakladni-a-stredni-vzdelavani-vzdelavaci-oblast-clovek-a-spolecnost-8-a-9-zari-2003?highlightWords=revize+bloomovy>.

MAŇÁK, J., JANÍK, T. Taxonómie kognitívnych cieľů ve vzdelávaní. In PRŮCHA, J. ed. Pedagogická encyklopédie. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 936 s. ISBN 978-80-7367-546-2.

PETLÁK, E. Všeobecná didaktika. Bratislava: IRIS, 2004. 311s. ISBN 80-89018-64-5.

PETTY, G. Moderní vyučování. Praha: Portál, 2013. 568 s. ISBN 978-80-262-0367-4.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. Pedagogický slovník. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.

ŠEFRANKOVÁ, E. 1989. Vývoj kreslenia a výtvarnej výchovy ako vyučovacieho predmetu. In BANAŠ, J., GERO, Š., JUSKO, A., ŠEFRANKOVÁ, E. 1989. Didaktika výtvarnej výchovy, 1. Vyd. Bratislava: SPN, 1989. 350 s. ISBN 80-08-00013-9.

ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. Štátny vzdelávací program pre 1. Stupeň ZŠ, Umenie a kultúra. [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program/Statny-vzdelavaci-program-pre-1-stupen-zakladnych-skol-ISCED-1/Umenie-a-kultura.alej>.

VÁVRA, J. Proč a k čemu taxonomie vzdelávacích cílů? [ONLINE], 2011, [cit. 2014-04-03]. Dostupné na internete: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/11113/proc-a-k-cemu-taxonomie-vzdelavacich-cilu-.html/>.

VIŠŇOVSKÝ, Ľ., KAČÁNI, V. et al. Základy školskej pedagogiky. Bratislava: IRIS, 2000. 227 s. ISBN 80-89018-25-4.

ZELINA, M. Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa. 2. vyd. Bratislava: IRIS, 1996. 212 s. ISBN 80-967013-4-7.

ZELINA, M. Teórie výchovy alebo hľadanie dobra. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo- Mladé letá, 2010. 232 s. ISBN 978-80-10-01884-0.

Zoznam obrázkov:

Obr. 1, 3, 6 – vlastné ilustrácie

Obr. 2 Miešanie základných farieb a ich analógia v prírode

Zdroj:

<http://www.lsg.sk/~pkubinec/farby.html>,

http://www.health.com/health/gallery/0,,20676415_16,00.html

<http://www.healthguru.sg/learn-about-food/nutrition-info-calories-in-tomatoes/>

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Model-Sun-Gasometer-Oberhausen-\(Gentry\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Model-Sun-Gasometer-Oberhausen-(Gentry).jpg)

Obr. 4 Rozlišovanie, triedenie a kategorizácia

Zdroj:

http://en.wikipedia.org/wiki/Shades_of_green#mediaviewer/File:Color_icon_green.svg

Obr. 5 Hodnotenie, znalosť potreby farby v živote

Zdroj: <http://snaturou2000.sk/zivocichy/kacica-diva>

5 Kontakt na autora

Mgr. Jana Grešová

Univerzita Komenského Bratislava

Pedagogická fakulta

Katedra výtvarnej výchovy

Šoltésovej 4, 81334 Bratislava

Slovenská republika

Email: gresova.jana@gmail.com

Školiteľ: doc. akad. mal. Martin Činovský, ArtD.

Výtvarný projev jako nástroj poznání dětí a mládeže s poruchou chování

Art expression to the knowledge of children and adolescent with construct disorder

Marie Bajnarová

Anotace: Příspěvek shrnuje výsledky výzkumu v rámci dizertační práce, zabývající se kresebným projevem jedinců s poruchou chování. Výzkum se konkrétně věnuje otázkám, jakým způsobem se porucha chování u dětí a mladistvých odráží v kresebných znacích, co ovlivňuje autory během procesu tvorby a jakým způsobem dokážou pracovat s kresebným nástrojem. Výzkumné cíle a metody dizertační práce jsou zaměřeny na kresebné znaky a symboly zachycené ve výkresech. Dizertační práce řeší, jaký postoj má jedinec ke kresbě a jak využívá kresebný nástroj k zachycení svých pocitů, vzpomínek, hodnot a zkušeností. Dále se výzkum soustředí na kresebné znaky, tahy, dynamiku, tempo, zvládnutí zadaného úkolu a hodnotí celkový kresebný dojem výsledných prací dětí a mladistvých s poruchou chování.

Klíčová slova: výtvarný projev, kresebné znaky, symboly, porucha chování.

Summary: This paper summarizes the results of research in the context of the thesis, dealing with the manifestation of drawing individuals with behavioral disorders. The research specifically focuses on the issues of how to conduct disorder in children and adolescents reflected in the drawing indicates what influences the authors during the design process and how they can work with the drawing tool. Research aims and methods of this dissertation are aimed at drawing characters and symbols intercepted in drawings. The dissertation addresses the attitude of the individual to the drawing used as a tool to capture your feelings, memories, values and experience. Furthermore, research will focus on drawing characters, strokes, dynamics, tempo, mastering the assigned task and evaluates the overall impression resulting work the drawing of children and adolescents with conduct disorder.

Key words: art expression, drawing characters, symbols, conduct disorder.

1 Úvod

Výtvarný projev můžeme chápat nejen jako vyjádření osobnosti dítěte a mladistvého, ale také jako jeho zachycení výtvarného výrazu, tím se rozumí výraz vyjádření vztahu k zobrazování reality, svých snů, myšlenek a postojů. Specifické rozdíly mezi jednotlivci, které vznikají působením výchovy a okolí či individuálních psychických stavů, se odrážejí v osobitém výtvarném gestu. Důležitost psychických procesů, prožitků i zkušeností je patrná během procesu tvorby u jakékoliv formy výtvarného sdělení. Bez

duševního stavu, citění a emočního ladění by nebylo možné výtvarně tvořit. Prostřednictvím tvorby se člověk otevírá druhým a odhaluje své tajné stránky.

Dizertační práce je zaměřená na děti a mladistvé s poruchou chování. Projekt se zabývá skupinami svěřenců ve výchovných ústavech. Kladu důraz na výtvarná setkání, jejichž hlavní náplní je motivace k zadanému kresebnému úkolu, sledování respondentů během kresebného procesu, následné vyvození závěrů z daného výtvarného setkání a interpretace osobitého výtvarného sdělení. Ve výtvarném podání spatřuji nástroj poznání a porozumění jedincům „problémovým“, s výskytem poruchy chování nebo frustrace. Kresba a jakákoliv výtvarná aktivita se stává ve výsledném efektu komunikačním prostředkem mezi mnou a respondentem. Výtvarný projev nám částečně umožní nejen poodhalit nitro autora, ale také jeho názory, postoje a hodnoty, které se do jeho tvorby leckdy nevědomě promítnou v symbolické proměně. Jsem si vědoma, že výklad výtvarů mnohdy přinese více možných variant, proto si během procesu tvorby pozorně všímám reakcí autora a jeho vlastní formulace reflexe zhotoveného díla.

Zdůrazňuji, že nemám v úmyslu jedince diagnostikovat, nemám k tomu žádné oprávnění a nechci nikoho hodnotit či soudit. Smyslem dizertační práce je získat autentickou výpověď „problémového“ jedince či jedince v „delikventní perspektivě“, ve které se bude odrážet jeho aktuální psychický stav, myšlenky, zkušenosti nebo zájmy. Dalším cílem je poukázat na ztvárněné znaky, tahy, dynamiku, tempo, grafické prvky a symboly. Konkrétně mne zajímá, jak se porucha chování projevuje ve výrazových znacích. Pozornost je kladena na samotného autora, jeho proces tvorby a jakým způsobem dokáže využívat výtvarné nástroje.

2 Významné role výtvarného projevu a smysl výtvarné činnosti pro „problémového“ jedince

Podle Uždila (1988, s. 46) je výtvarná činnost, převážně kresba, přirozeným komunikačním prostředkem každého z nás. Kresba se vyvíjí a vzniká mnohem dříve než samotná řeč a stává se bezprostředním komunikačním prostředkem, proto je dobré se v dětské kresbě a následně v kresebných projevech dospívajících do určité míry orientovat a pokusit se díky ní pochopit, jakým způsobem jedinec vnímá, myslí a hodnotí.

Zásadní význam pro tvorbu má ruka, kterou autor tvoří, neboť „ruku při tvorbě vedou emoce a intelekt“ (Davido, 2001, s. 29). Výtvarný projev a samotná aktivita má být pro jedince spontánní, hravou a radostnou činností. Již J. A. Komenský poukazoval na dětskou kresbu jako na nej přirozenější způsob dětského výtvarného projevu (Uždil, 1988, s. 19). Výtvarné sdělení nám slouží i jako dobrý ukazatel, který nám může signalizovat např. volání o pomoc. *„Umělecká exprese, především kresba, může být prvním krokem k prolomení bariéry mlčení.“* (Šiřková-Fabrici, 2002, s. 69)

Výtvarný projev dětí a dospívajících a jejich spontánní tvorba byly, jsou a budou předmětem zájmu mnohých psychologů, pedagogů, filozofů, umělců apod. Například v kresbách dětí, primitivních národů a duševně narušených jedinců můžeme při pozorování nacházet určité společné znaky. Kresby primitivních národů vypovídaly o jejich způsobu života a myšlení. První novodobý doklad zájmu dospělých o výtvarný projev dítěte patřil G. F. Cardovi (1479–1533). Jeho portrét vlastní dcery (viz obr. 1), která se na nás z obrazu dívá s úsměvem, ukazuje s radostí, co právě nakreslila, a zároveň

nám předkládá hádanku dětské kresby, jako by už tušila, jak se vědci jednou budou nad podobnými výkresy, jaký drží v ruce, dychtivě dohadovat (Uždil, 2004, s. 11). Začátkem 20. století se psychiatrii začali zabývat výtvarným projevem jako výrazem vnitřního života, posuzovali podle kreseb duševně nemocných pacientů jejich psychický stav. Na základě jednotlivých experimentálních prací a kreseb vyvozovali příčiny choroby. „*Tvořivé mýty se často vyskytují při akutních duševních poruchách s bohatou fantazií.*“ (Pogády a kol., 1993, s. 29) Dětské kresby a malby vzbuzovaly velký obdiv u mnoha významných umělců, jedním z nich je J. Dubuffet (1901 1985). Cítil, že děti, senzibilové, šílenci a vězňové se vyhnuli účinku akademického vzdělání, a proto podle jeho názoru mohou tvořit opravdu ryzí díla. Zaujala jej díla duševně nemocných jedinců a sledoval řadu výstav dětských prací i prací pacientů z psychiatrické léčebny. S J. Dubuffetem je často spojován termín art brut. Sám tvořil v tomto stylu, podporoval a šířil „*umění v surovém stavu, Dubuffet se snažil vyvrátit vžitě představy o umění – kdo, jak a z čeho je může dělat.*“ (Dempseyová, 2002, s. 176) Vědecký zájem o dětský výtvarný projev přinesl tedy až počátek 20. století.

V současné době existují rozdílné přístupy nejen v pojetí výtvarné výchovy, ale i v interpretaci a v hodnocení výtvarných aktivit dětí a mladistvých (Hazuková; Šamšula, 2005, s. 47). Výtvarný projev má poskytnout výjimečnost a prostor ke svobodnému kulturnímu projevu. Slavík (2001, s. 9) chápe výtvarný projev jako prostor plný tajemství, který pochází ze stránek lidské duše. Stručně řečeno, výtvarná tvorba nabízí jedinci prostředky, kterými smí vyjádřit vlastní vidění světa, popřípadě ventilovat své kladné nebo tíživé pocity.

2.1 Výtvarná činnost pro jedince s poruchou chování

Za příčiny vzniku poruchy chování se považuje nedostatečné zabezpečení potřeb dítěte, tedy špatná výchova, špatné vztahy s rodinou či vrstevníky, dysfunkční rodinné prostředí, dále také manifestace poruchy přidružené od raného dětství (např. impulzivita, hyperaktivita apod.) i krize hodnot ve společnosti (Janků, 2009, s. 9). Porucha chování se může začít projevovat nástupem do školní docházky, kdy se dítě musí naučit pravidlům a zvládnout vyšší nároky na něj kladené. Jůva (2001, s. 88) zdůrazňuje, že poruchy chování jsou v různých věkových etapách různě specifické, a právě rizikovým obdobím se stává začátek školní docházky, která je pro dítě psychicky i fyzicky náročná a dítě se musí podřizovat zavedenému režimu, autoritě učitele a musí se začlenit do kolektivu. Reakcemi na školní klima můžou být záškoláctví, projevy vzdoru, lhaní a neposlušnost. Matoušek (2011, s. 39) tvrdí, že „*selhání ve škole je předzvěstí selhání po škole.*“ Jedním z největších rizik selhávání jedince v pozdějším věku je také vyloučení dítěte z kolektivu. Taková zkušenost může člověka v dospělosti ovlivnit, a to tím, že se naruší jeho vztah k sobě samému, změní se vlastní sebepojetí, ztratí v sobě sebedůvěru a v nejhorším případě bude narušený jeho budoucí vztah ve výchově svého dítěte. (Janků, 2009, s. 11)

Porucha chování dává jedinci podnět k nesprávné cestě životem. Pokud dítě zahájí delikventní život, tak je to v jistém smyslu alternativou, jak dosáhnout úspěchu, obdivu a pozornosti, které dítě nedokáže dosáhnout jinak než delikvencí. Psychologové

tento závažný problém dětské kriminality a poruchy chování vidí ve způsobu rodinné komunikace a ve vztahové rovině, včetně osobnostních složek a vlivu osobností, individuální dynamiky ve vztahu k delikventnímu způsobu jednání (Vykopalová, 2002, s. 126). Janků (2009, s. 10) zmiňuje tři oblasti týkající se osobnosti jedince s poruchou chování: nerespektování sociálních norem platné v dané společnosti, porucha chování projevující se výrazným chováním v sociálních vztazích a agresivita.

Výtvarný proces má „problémovému“ jedinci přinést pocit zvládnutí úkolu a má mu umožnit zažít úspěch. Výtvarná činnost by měla odbourat záporné myšlenky a snížit agresivní tendence. Šiřková-Fabrici (2002, s. 23) je toho názoru, že výtvarný proces má být pro svého tvůrce ventilací, ve které najde vnitřní očistění a naplnění. Výtvarné aktivity také podporují intelektuální růst a pomáhají autorovi všimnout si svého okolí, které ho obklopuje a které má prostřednictvím výtvarného média reflektovat. Výtvarná tvorba je jakási identifikace se sebou samým a se svým nitrem, proto se výsledná práce pro svého tvůrce stává cenným zdrojem informací a intimních sdělení. Ve výtvarných výtvorech se integrují jednotlivé zážitky do soudržného celku díky nalézání jedinečných tvarů, prostředků ke zviditelnění svých myšlenek, představ a citů. Šiřková-Fabrici (2002, s. 26) dále uvádí, že tvorba a samotné výtvarné dílo sehrává důležitou roli v integraci, v oblasti mezilidských vztahů a sociálních skupin. Z hlediska dosahování vnitřního uspokojení, zdravého sebehodnocení a zvýšení sebevědomí je výtvarná tvorba velkým přínosem pro jedince s poruchou chování.

Ve výtvarné tvorbě je také obsažena kreativita. Kreativní přístup ve výtvarném procesu má problémové osobě umožnit smysluplné trávení volného času a naplnění osobního života. Podobně jako Šiřková-Fabrici (2002, s. 40) jsem toho názoru, že prostřednictvím výtvarných aktivit a umění může jedinec, ať už dítě či dospělý, reflektovat své nitro spojené s pocity, které ho tíží, a odhalit, co je příčinou jeho problémů a úzkostí, a právě tak se škodlivé vlivy přetvoří do umělecké podoby neboli do artefaktu. Tvůrčí proces má „problémovým“ jedincům napomáhat v překonávání psychických obtíží a především ho mají vnímat jako relaxační činnost.

2.2 Výzkumná metoda a výzkumné otázky dizertační práce

Úkolem výzkumné práce je sledování a interpretování výtvarného, převážně kresebného, projevu dětí a mládeže s poruchou chování ve věku od 10 do 20 let. Projekt má poskytnout různé pohledy na jejich výtvarné sdělení a má upozornit na zvláštnosti ztvárněné ve výtvarném procesu. Konkrétně se věnuje tomu, jakým způsobem se porucha chování osob odráží v jejich kresebných tazích, tempu a liniích, co ovlivňuje autory během tvorby a jakým způsobem dokážou využívat výtvarné nástroje. Výzkumný vzorek zahrnuje jak jedince s poruchou chování či s určitou mírou neposlušnosti a s projevy agresivity, tak jedince s nařízenou ústavní péčí. Výtvarné artefakty jsou anonymní. Identifikátory jsou jen pohlaví a věk respondenta.

Inspirací k výtvarnému úkolu mi byla projektivní technika kresebného testu „Dům – strom – postava“ od J. N. Bucka. Připomínám, že cílem není nikoho analyzovat či posuzovat, z testu si pouze přebírám formulaci zadání úkolu. Zajímá mne, jak jedinci budou postupovat při výtvarné činnosti, jaký je jejich proces tvorby a zda na svůj výkres zachytí všechny tři prvky, tedy dům, strom i postavu, nebo zda se pro ně úkol stane spíše spontánní záležitostí a pojmu ho podle svého uvážení. Výzkum se soustředí na výtvarné gesto, využití znaky, tahy, tempo, dynamiku, kompozici, tendence svou práci opravovat, zvládnutí výtvarného procesu, zachycení symbolů, celkový dojem artefaktu a reflexi respondenta nad vlastní prací. Získaná výtvarná sdělení se stanou cennou informací jak pro mě, tak i pro pedagogy, rodiče či vychovatele.

Domnívám se, že výtvarná tvorba je tím nejlepším prostředkem, jak „problémové“ děti a mládež blíže poznat a jak o nich získat informace. Výsledky nabídnou ucelený pohled na tyto jedince a poskytnou jakýsi obraz osobnosti s možností nahlédnutí do psychického vývoje. Výzkumné otázky a cíle jsou směřovány na výtvarné prvky a symboly v dílech autorů, na to, jaký mají jedinci postoj k výtvarnému sdělení a procesu a jak využívají výtvarné nástroje k zachycení svých duševních stavů, vzpomínek, zkušeností a postojů. Další otázkou je, zda se v artefaktech odráží nebo vyskytuje problém agresivity, porušování společenských norem nebo vybočující chování.

3 Závěr

Význam výtvarné tvorby se stává důležitým komunikačním zdrojem ve chvíli, kdy jedinci není příjemné nebo se stydí mluvit o sobě samém. Někteří jedinci si neví rady, jak své pocity vyjádřit, a osoby z nepříznivých sociálních skupin mají chudou slovní zásobu, proto je v tomto případě dobré využít funkci výtvarného projevu a samotné tvorby. Jsem přesvědčená, že díky tvorbě se člověk otevírá druhým a částečně odhaluje své skryté stránky osobnosti. Získané artefakty jsou cennými zdroji a poskytnou nám jakési nahlédnutí do nitra respondenta. Domnívám se, že prostřednictvím výtvarné tvorby máme možnost k „problémovým“ jedincům najít cestu, jak je lépe poznat, neboť do svých výtvarných projevů dávají výpověď o tom, co prožívají nebo jaká jsou jejich přání. Také ve výtvarných artefaktech spatřuji možnost, jak proniknout do jejich světů. Výtvarná tvořivost a imaginární představivost má být pro tvůrce aktivitou hravou, radostnou a spontánní, proto by byla škoda tuto upřímnou výtvarnou výpověď opomíjet. Jsem toho názoru, že bychom neměli výtvarné práce jedinců s poruchou chování přehlížet či podceňovat. Výtvarný projev má vypovídající hodnotu z hlediska zachycení vlastní identity. Výtvarné sdělení mohu definovat jako projev celé osobnosti autora, nejen jeho psychické složky. Autor při tvorbě uplatňuje všechny smysly, emoce, poznávání i logické myšlení. Během výtvarného procesu si autor vytváří vlastní výtvarné gesto, což můžu nazvat jako nástroj specifického typu komunikace. Výtvarné sdělení se stane významnou informací jak pro mě, tak i pro pedagogy, rodiče či vychovatele.

4 Použitá literatura

DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2008. 205 s. ISBN 978-80-7367-415-1.

DEMPSEYOVÁ, A. *Umělecké styly, školy a hnutí: encyklopedický průvodce moderním uměním*. Praha: Slovart, 2002. 304 s. ISBN 80-7209-402-5.

HAZUKOVÁ, H., ŠAMŠULA, P. *Didaktika výtvarné výchovy I*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005. 129 s. ISBN 80-7290-237-7.

JANKŮ, K. *Dítě s poruchou chování a emocí*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. 80 s. ISBN 978-80-7368-764-9.

JŮVA, V. *Základy pedagogiky: pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001. 118 s. ISBN 80-85931-95-8.

MATOUŠEK, O. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminální mládeže*. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 80-7367-825-8.

POGÁDY, J. A KOL. *Detská kresba v diagnostike a v liečbe*. Bratislava: SAP, 1993. 196 s. ISBN 80-85665-07-7.

SLAVÍK, J. *Umění zážitku, zážitek umění I.: teorie a praxe artefietiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2001. 265 s. ISBN 80-7290-066-8.

ŠIČKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2002. 167 s. ISBN 80-7367-408-4.

UŽDIL, J. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: výtvarný projev a psychický život dítěte*. Praha: Portál, 2004. 125 s. ISBN 80-7178-599-7.

UŽDIL, J. *Mezi uměním a výchovou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. 463 s.

VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. 154 s. ISBN 80-244-0337-4.

5 Kontakt na autora

Mgr. BcA. Marie Bajnarová

Masarykova univerzita v Brně

Pedagogická fakulta

Katedra výtvarné výchovy

Poříčí 7

603 00 Brno

Email: marie.bajnarova@seznam.cz

Školitel: doc. Paedr. Hana Stehlíková Babyrádová, Ph.D.

Lineárne alebo po špirále: Kurikulárna reforma katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy v SR

Linear or a spiral: Curricular reform the Catholic religion/religious education in Slovakia

Patrik Bacigál, Ivana Štibraná

Anotácia: Príspevok sa venuje kurikulárnej reforme vyučovacieho predmetu náboženstvo/náboženská výchova, ktorá zodpovedá požiadavke Zákona č. 245/2008 Z.z. (Školský zákon) a bola schválená Konferenciou biskupov Slovenska na 67. plenárnom zasadnutí dňa 28. 10. 2010 (KBS/67/28.10.2010). Principiálnou zmenou bolo špirálové osnovanie učiva, z ktorého vyplynulo množstvo zmien v procese prípravy, realizácie aj evaluácie vyučovania. Z prvých skúseností reformy vyvstávajú otázky typu, či je tento prístup správny, efektívny, zodpovedajúci súčasným potrebám vzdelávania, či dokáže zároveň rešpektovať aj požiadavky a poslanie Cirkvi.

Kľúčové slová: Kurikulum, lineárny systém, špirálový systém, učebné osnovy, didaktika, metódy vzdelávania, ciele vzdelávania, náboženská výchova, kompetencie

Summary: This paper considers the curricular reform school subject religion/religious education. The principal change was spiral curriculum, which showed a number of changes in the preparation, implementation and evaluation of teaching. From the first experience of the reform raises questions such as whether this approach is correct, efficient, corresponding to the current needs of education, if it can, while respecting the requirements and mission of the Church.

Key words: Curriculum, linear system, spiral system, didactics, teaching methods, learning objectives, religious education, competence

1 Úvod

Keď Katolícke pedagogické a katechetické centrum¹ po schválení KBS (Konferencia biskupov Slovenska) vydalo **Kurikulum predmetu katolícke náboženstvo/náboženská výchova**, F. Trstenský ho uviedol slovami: „...*autori sa vydali na odvážnu cestu hľadania nových spôsobov, aby harmonizovali dnešnú mentálnu situáciu žiakov a študentov so svetlom viery.*“ (Kurikulum, 2010, s. 3) Zdôraznil aj dôležitosť kultúrneho kontextu, konkrétny život, zrozumiteľnosť jazyka, súvislosti s ostatnými disciplínami a vernosť súčasnej teológii.

Kurikulum predmetu náboženstvo/náboženská výchova vypracovalo Katolícke pedagogické a katechetické centrum, n.o. z poverenia Konferencie biskupov Slovenska v roku 2005. Schválila ho Konferencia biskupov Slovenska na 67. plenárnom zasadnutí dňa 28. 10. 2010 (KBS/67/28.10.2010).

T. Reimer odôvodňuje potrebu nového kurikula a konštatuje, že náboženstvo „*sa potrebuje etablovať podľa tých istých požiadaviek, ako všetky ostatné vyučovacie predmety*“. (Kurikulum, 2010, s. 5)

J. Leščinský hodnotí pozitívne interdisciplinárnu metódu vyučovania, ktorá sa snaží „*predísť doterajšej odtrhnutosti tohto predmetu od množstva otázok, ktorými sme všetci konfrontovaní a vytvára veľké prepojenie ... s rozmanitosťou života ako takého, čo v doterajších učebniciach náboženstva absolútne chýbalo, a ktoré žili tak trochu v dogmatickom mikrosvete.*“ (Kurikulum, 2010, s. 6)

Z fázy oboznamovania sa s kurikulumom a jeho implementácie sa dostávame do hodnotiacej fázy. Do popredia sa dostávajú kvalitatívne otázky a principiálne otázky súvisiace s učiacou úlohou Cirkvi. Významnú úlohu zohráva aj novosť prístupu a zmena celej výstavby kurikula vyučovacieho predmetu katolícke náboženstvo/náboženská výchova.

2 Vyučovanie náboženstva/náboženskej výchovy

Vyučovací predmet **katolícke náboženstvo** sa vyučuje v cirkevných školách. **Náboženská výchova** v alternácii s etickou výchovou sa vyučuje v štátnych a súkromných školách. Do roku 2008 bola hodinová dotácia presne stanovená, v súčasnosti sa dotácia odvíja od základnej dotácie podľa stupňov ISCED. V praxi prevažuje model 1 hodina týždenne v ročníku v štátnych a súkromných školách. V cirkevných školách sú to 2 hodiny. Učiteľom katolíckeho náboženstva môže byť kňaz alebo laik (vrátane rehoľných osôb), ktorý má zodpovedajúce vzdelanie a kánonickú misiu, čiže cirkevné poverenie.

¹ Na základe Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou Stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní založila Konferencia biskupov Slovenska dňa 14. marca 2005 Katolícke pedagogické a katechetické centrum, n.o. (ďalej KPKC). Jeho poslaním je zabezpečovať ďalšie odborné vzdelávanie a formáciu pedagogických a nepedagogických zamestnancov katolíckych škôl a učiteľov náboženskej výchovy. V spolupráci s diecéznymi školskými a rehoľnými úradmi a diecéznymi katechetickými úradmi na Slovensku poskytuje metodicko-didaktickú službu a usmerňuje vyučovanie náboženskej výchovy. KPKC spracováva metodické materiály, učebnice a publikácie celonárodného charakteru. Jeho úlohou je aj pripravovať a zorganizovať celonárodné súťaže pre žiakov katolíckych škôl a žiakov navštevujúcich náboženskú výchovu. (Katolícke pedagogické a katechetické centrum, 2014)

Vyučovanie katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy vychádza z legislatívneho rámca Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní (Zák. č. 394/2004 Z.z.). Sú to predovšetkým body 4 a 5 článku II.

Článok II. bod 4:

Katolícke náboženstvo sa vyučuje ako jeden z povinne voliteľných predmetov v základných školách a v stredných školách v súlade s podmienkami ustanovenými právnym poriadkom Slovenskej republiky.

Článok II. bod 5:

Katolícke náboženstvo sa vyučuje podľa učebných plánov a učebných osnov, ktoré schvaľuje Konferencia biskupov Slovenska po vyjadrení Ministerstva školstva SR.

2.1 Historický kontext

Vyučovanie náboženstva v školách SR má svoju tradíciu, históriu a kontinuitu, ktorá nebola prerušená ani v období totality, v tom čase v spoločnej ČSSR. Napriek rozličným obštrukciám zo strany štátnych orgánov, vyučovanie prebiehalo v školách v podmienkach v akých to bolo možné. Išlo o vyučovanie vo veľkých skupinách, v snahe oklieštiť hodinové dotácie. Vyučovať sa mohlo len v popoludňajších hodinách, pod prísny dozorom či už vedenia školy alebo štátnych orgánov. Nevychádzali žiadne učebné materiály, celé desaťročia bol jedinou pomôckou Katechizmus, ktorého dotlač robilo jediné vydavateľstvo, Spolok svätého Vojtecha.

Náboženstvo bolo počas týchto rokov „vyučovaním katechizmu“ v pravom zmysle slova. Zároveň plnilo aj úlohu farskej katechézy, nakoľko táto nebola možná. Suplovalo prípravu na sviatosti a predstavovalo neraz jediný možný kontakt detí s Cirkvou mimo stanovených bohoslužieb. Bolo už len na vynaliezavosti konkrétneho kňaza, keďže kňazi boli aj jedinými, ktorí mohli náboženstvo vyučovať, akú formu zvolil, aké ciele si stanovil, aby neprekročil svoje kompetencie a neohrozil tak svoje ďalšie pôsobenie, ak chcel, aby boli deti systematicky vedené k poznávaniu viery.

Je naozaj ocenenia hodné, že celé roky kňazi v školách robili túto službu v ťažkých podmienkach, s kvalitnou individuálnou prípravou a pedagogickou erudíciou akej boli schopní napriek obmedzeným možnostiam. Môžeme povedať, že tento model bol vzhľadom na spoločenskú situáciu, možnosti a mentálnu situáciu žiakov a filozofiu školského vzdelávania optimálny.

Zmeny v spoločnosti po roku 1989 v súvislosti s vyučovaním náboženstva priniesli veľké možnosti a nevyhnutné zmeny. Postupne vychádzali učebnice, učebné pomôcky, materiály. Za veľký úspech možno považovať, že sa náboženstvo/náboženská výchova etablovalo ako povinne voliteľný predmet vo všetkých typoch škôl, nehovoriac o tom, že cirkevné školstvo v tomto smere dodnes zohráva kľúčovú úlohu. Legislatívny rámec vytvoril pozitívne podmienky pre to, aby náboženstvo mohlo plniť svoju úlohu v školách. Prvé kroky viedli k vytvoreniu a schváleniu učebných osnov.

3 Kurikulum

S nástupom reformy v roku 2008 sa udomácnila aj v podmienkach slovenského školstva nová terminológia. Zvlášť pojem kurikulum, ktorého obsah je veľmi široký. Tento medzinárodný pedagogický pojem E. Walterová (1994) vymedzuje otázkami: PREČO (zmysel a ciele vzdelávania), KOHO (cieľová skupina), V ČOM (obsah, učivo), AKO (metódy, postupy), KEDY (čas a časová dotácia), ZA AKÝCH PODMIENOK (riadenie, legislatíva, prostredie, financovanie, organizácia vzdelávania), S AKÝM EFEKTOM (kontrola a hodnotenie).

Podľa J. Průcha je to „*obsah vzdelávania, ktorý zahŕňa všetky skúsenosti, ktoré žiaci získavajú v škole a v činnostiach ku škole sa vzťahujúcich, najmä ich plánovanie, sprostredkovanie, hodnotenie*“. (Průcha, 2009, s. 117)

I. Turek (2008) poukazuje na dva prevládajúce významy pojmu kurikulum:

1. Kurikulum ako vzdelávací program, projekt, plán vzdelávania.
2. Kurikulum ako vlastný vyučovací proces, jeho obsah a priebeh.

Z hľadiska kontextu, v ktorom je termín kurikulum použité, I. Turek odporúča špecifikáciu tohto pojmu, nakoľko nemáme v slovenskom jazyku ekvivalent tohto pojmu, ktorý by vystihoval jeho užší obsah. (Turek, 2008)

V našej práci hovoríme o kurikule predmetu náboženstvo, náboženská výchova, v tradičnej terminológii označovanej ako učebné osnovy, usporiadanie učiva a zvolená koncepcná forma.

Usporiadanie učiva v učebných osnovách môže mať nasledovný charakter:

1. **Lineárne usporiadanie** – postupné, učivo sa neopakuje, charakteristické pre modulárny systém
2. **Koncentrické usporiadanie** – učivo sa vyučuje viackrát, prehľbuje sa, zvyšuje sa úroveň
3. **Špirálové usporiadanie** – zostáva stále na zreteli východiskový problém, učivo sa stupňovito rozširuje, aplikuje sa na základnú štruktúru učiva. (Turek, 2010, s. 181)

Vo vyučovaní náboženstva sa uplatňoval pred reformou v roku 2008 prevažne lineárny model s niektorými prvkami koncentrického usporiadania. Reforma priniesla nové kurikulum so špirálovým usporiadaním učiva.

3.1 Predreformný lineárny model učebných osnov

Predreformné osnovy boli schvaľované nasledovne²:

- 1. – 4. ročník ZŠ schválené KBS 3. 6. 1996 a MŠ SR 19. 7. 2002 pod číslom 880/2002-41
- 5. – 9. ročník ZŠ schválené KBS 3. 6. 1996 a MŠ SR 19. 7. 2002 pod číslom 880/2002-41
- 1. – 2. ročník gymnázií, SOŠ, SOU s chválené KBS 3. 6. 1992 a MŠ SR 17. 7. 2002 pod číslom 771/2002-42
- prvý stupeň cirkevných ZŠ schválené KBS 3. 6. 1992 a MŠ SR 17. 7. 2002 pod číslom 530/2002-45
- 5. – 9. ročník cirkevných ZŠ schválené KBS 3. 6. 1992 a MŠ SR 17. 7. 2002 pod číslom 530/2002-45

² Údaj ako ho uvádza KPKC.

- cirkevné gymnáziá, SOŠ, SOU s chválené KBS 3. 6. 1992 a MŠ SR 17. 7. 2002 pod číslom 530/2002-45 (Kurikulum,2014).

Učebné osnovy postavené monotematicky znamenali výrazný posun od tradičného „vyučovania katechizmu“. Predpokladali náboženskú skúsenosť v rodine a praktizovanie a prežívanie života viery. Životnému štýlu kresťana mali už len dopomôcť faktografické vedomosti a prehľad z teologických disciplín formou ročného tematického bloku. Za takmer rovnako samozrejmé sa považovalo aj pripravovanie sa na sviatosti ako viac menej súčasť školského vyučovania náboženskej výchovy. Príprava na sviatosti ako súčasť a jediná forma prípravy na sviatosti bola dedičstvom predchádzajúcich desaťročí. Tento model určite „multifunkčnosti“ sa postupne prekonáva tam, kde kňazi iniciatívne presadzujú farskú katechézu.

Je nutné oceniť prácu tvorcov týchto ponovembrových učebných osnov. V 90.- tých rokoch, kedy vznikali, boli obmedzené možnosti vzhľadom na dostupnosť odborných materiálov. Náboženská edukácia vychádzala z predchádzajúcich skúseností s vyučovaním náboženstva v totalite. Zakladateľ katechetického strediska vtedajšej Bratislavsko-trnavskej arcidiecézy

L. Tóth hovorí: „Zháňali sme všetko, o čom sme si mysleli, že katechéta môže pomôcť: literatúru, obrázky, iné pomôcky, nadovšetko však to bola stála poradenská služba.“ (Tóth, 2006-2007, s. 7) Ďalej uvádza aj ohľadne tvorby učebníc a metodických príručiek: „...naše Stredisko pracovalo nielen na tvorbe piatackej učebnice, ale aj na schvaľovaní jednotlivých tém v ostatných ročníkoch. Potom nasledoval ich preklad a vydanie v maďarskom jazyku, preklad metodických príručiek a pracovných zošitov.“ (L. Tóth, 2006-2007, s. 7)

Tab. 1: Základný obsah učiva v ročníkoch pred kurikulumnou reformou

Ročník	Základný obsah učiva
1.	Základná náuka o Bohu Stvoriteľovi a o Ježišovi Kristovi, Božom Synovi a Vykupiteľovi človeka
2.	Rozvíjanie poznatkov o Ježišovi, jeho verejnom účinkovaní a Božskej moci
3.	Sviatosť zmierenia a Eucharistie – príprava na prijatie týchto dvoch sviatostí
4.	Liturgia
5.	Starý zákon
6.	Nový zákon
7.	Cirkevné dejiny
8.	Zodpovednosť za seba i za iných
9.	Kresťanský životný štýl a aktuálne otázky mladých ľudí
1.	Sme zrodení pre let
2.	Komu máme veriť

Nedostatky, ktoré sa postupne prejavovali súviseli s vývojom spoločnosti, edukácie ako takej a nových potrieb, ktoré je potrebné v súčasnosti naplňovať na poli vyučovania náboženskej výchovy.

J. Hurajtová konštatuje nedostatky tohto modelu, ktoré by bolo možné zhrnúť nasledovne:

- monotematickosť obsahu učiva pre jednotlivé ročníky,
- chýbajúca nadväznosť monotematických blokov,
- prevaha kognitívnej zložky
- absentovala výchova k postojom.

V kontexte školskej reformy, ktorá vstúpila do platnosti v roku 2008, tento model nespĺňal požiadavku osvojovania si kľúčových kompetencií žiakov. (Hurajtová, 2010, s. 12–13)

P. Orendáč na margo týchto učebných osnov hovorí, že „... vznikali v hektickej dobe po roku 1989, kedy bol veľký hlad po náboženskom vzdelávaní a výchove, takže Cirkev nemala časový priestor na dlhodobú teoretickú a výskumnú činnosť a nemala ani primerané personálne zázemie pre takúto činnosť.“ (Orendáč, 2006–2007, s. 3)

3.2 Špirálový model – reforma

Kuriklárna reforma náboženskej výchovy prebiehala v kontexte školskej reformy v SR. Respektíve prispôbovala sa, nakoľko nástup reformy v septembri 2008 znamenal, že nebolo možné ukončiť experimentálne overovanie, ktoré bolo naplánované na dlhšie obdobie.

3.2.1 Reforma v časovej postupnosti³

- Dôležitým bol rok 2005. Kurikulum predmetu náboženstvo/náboženská výchova vtedy začalo vypracovávať Katolícke pedagogické a katechetické centrum n.o. z poverenia Konferencie biskupov Slovenska.
- Verejné pripomienkovanie trvalo do decembra 2006.
- Komisia pre katechizáciu a školstvo Konferencie biskupov Slovenska 31. januára 2007 schválila a odporúčala návrh nových učebných osnov N/NV pre základné a stredné školy pre experimentálne overovanie. Overovanie malo prebiehať 3 školské roky. V tom čase prebiehala príprava metodických príručiek a pomôcok.
- Na návrh KPKC, n.o. schválilo Ministerstvo školstva SR od 1. októbra 2007 experimentálne overovanie nových učebných osnov predmetu náboženstvo/náboženská výchova pre základné a stredné školy na 17 vybraných školách (z toho 8 katolíckych) na Slovensku. Experimentálne overovanie malo trvať 3 školské roky.
- 1. septembra 2008 vstúpil do platnosti nový Školský zákon, Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní.
- KPKC zorganizovalo po celom Slovensku školenia.
- Od septembra 2008 vstúpil do reformy 1., 5. ročník ZŠ a 1. roč. SŠ.
- Tvorili sa školské vzdelávacie programy.
- Učitelia náboženstva mali k dispozícii metodické príručky.
- Od septembra 2009 vstúpili do reformy 2. a 6. ročník ZŠ a 2. ročník SŠ.

³ Podľa informácií uvedených v časopise Katolícky učiteľ z rokov 2006–2010.

- K dispozícii boli pracovné zošity financované Ministerstvom školstva.
- Vyšla metodická príručka pre 1. ročník špeciálnych základných škôl.
- Vyšla metodická príručka pre materské školy a učebné osnovy pre materské školy.
- Od septembra 2010 vstúpili do reformy ročníky 3. a 7.
- Kurikulum schválila Konferencia biskupov Slovenska na 67. plenárnom zasadnutí dňa 28. 10. 2010 (KBS/67/28.10.2010).
- Od septembra 2011 nastúpili na reformu všetky ročníky.

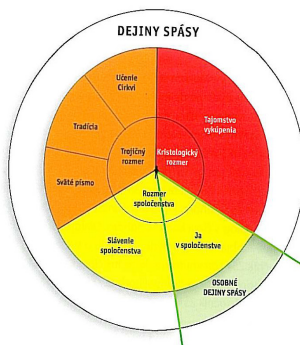
3.2.2 Štruktúra kurikula

Špirálová štruktúra kombinuje lineárnu a koncentrickú (cyklickú) štruktúru. Učivo sa prehlbuje v ročníkoch vždy na náročnejšej úrovni.

Lineárnu štruktúru (kostru) tvoria tri oblasti:

1. Trojičný rozmer
2. Kristologický rozmer
3. Rozmer spoločenstva

Obrázok 1: Oblasti lineárnej štruktúry kurikula

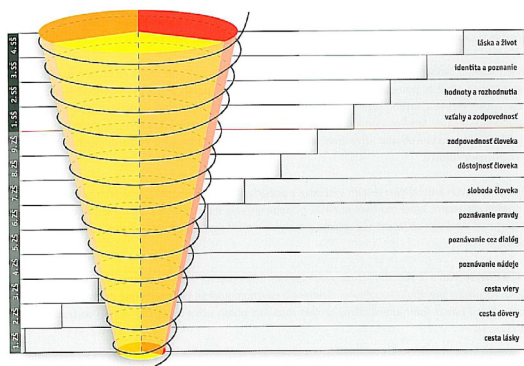

Zdroj: Kurikulum, 2010, s. 13

Prehlbujú sa kognitívne, afektívne a psychomotorické ciele potrebné na osvojenie kľúčových kompetencií žiakov.

Špirálu tvorí 13 úrovní (9 ZŠ+4 SŠ).

Obrázok 2: Grafické znázornenie jednotlivých úrovní kurikula

Zdroj: Kurikulum, 2010, s. 14

Základný obsah je tvorený dejinami spásy. Dejiny spásy sú rozvíjané cez postojovú orientáciu, ktorú charakterizuje ročníková téma. Ročníkové témy sú zamerané na výchovu k čnostiam.

J. Hurajtová hovorí o tom, že špirálová štruktúra umožňuje žiakom osvojiť si kritické myslenie. (Hurajtová, 2007). Zdôrazňuje aj ďalšie pozitívne aspekty kurikula:

- opätovný návrat k témam zohľadňuje **požiadavku veku**, dieťa je konfrontované s novými situáciami a učí sa ich riešiť „po novom“,
- naplnená požiadavka upevnenia a **uistenia** postoja,
- postupnosť krokov **aplikovania** náboženskej pravdy vo svojom živote (Hurajtová, 2010, s. 13–14).

3.2.3 Kompetencie ako edukačný cieľ

To, v čom sa zhodli pedagógovia pred reformou bolo, že sa v školách kladie dôraz na kognitívnu zložku, formou zapamätávania, porozumenia, vo vyšších ročníkoch aj aplikácie. Chýbala však analýza a syntéza problémov, schopnosť ich prepájania a využívanie tvorivosti. Tieto nedostatky môže odstrániť len celistvý prístup k vzdelávaniu v zmysle rozvíjania kognitívnej, afektívnej aj psychomotorickej zložky procesu učenia.

Nový odborný pojem, s ktorým sme sa začali v pedagogike a edukácii stretávať je nadobúdanie kompetencií, resp. kľúčových kompetencií. Cieľom nie je vedomosť ako taká, ale schopnosť konať na základe tejto vedomosti „kompetentne“.

Predreformné osnovy náboženstva/náboženskej výchovy nespĺňali požiadavku vedenia žiakov k osvojovaniu si kľúčových kompetencií. Špecifickými kompetenciami, ktoré rozvíja náboženská výchova sú **existenciálne kompetencie**.

3.2.4 Vzdelávanie učiteľov

V rokoch 2006 až 2010 vydávalo KPKC časopis Katolícky učiteľ, v ktorom prinášalo informácie týkajúce sa reformných realizovaných KPKC.

Od 1. novembra 2009 začal platiť nový zákon o pedagogických zamestnancoch, ktorý okrem iného umožňuje aj Katolíckemu pedagogickému a katechetickému centru žiadať o akreditáciu realizovaných vzdelávaní pre učiteľov katolíckych škôl a učiteľov náboženskej výchovy/náboženstva tak, aby každý absolvent vzdelávania mohol získať príslušný počet kreditov závislých od druhu vzdelávania.

Realizovalo vzdelávanie:

- Priebežné
- Špecializačné inovačné štúdium (ŠIŠ)
- Príprava vedúcich pedagogických zamestnancov
- Semináre k aktuálnym otázkam nových učebných osnov

V súčasnosti KPKC ako uvádza na svojej webovej stránke, ponúka tieto vzdelávania s akreditáciou do 31.decembra 2015:

- Riadenie katolíckej školy a školského zariadenia – funkčné vzdelávanie.
- Inovácie v riadení katolíckej školy a školského zariadenia – funkčné inovačné vzdelávanie.
- Kurikulum predmetu katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy – aktualizované vzdelávanie.
- Koordinácia školského kurikula predmetu náboženstvo/náboženská výchova – špecializačné vzdelávanie.

4 Poslanie a očakávania Cirkvi na poli vyučovania náboženskej výchovy

Zásady a princípy, ktorými sa riadi školské vyučovanie náboženstva sú zakotvené v oficiálnych dokumentoch Magistéria.

4.1 Školské vyučovanie vo vzťahu ku katechéze

Z pohľadu Katolíckej cirkvi je vzťah medzi vyučovaním náboženstva v školách a katechézou neoddeliteľný a zároveň odlišný. V ideálnom prípade je vzťahom vzájomného dopĺňania sa. *„Je neoddeliteľné spojenie a zároveň jasná odlišnosť medzi vyučovaním náboženstva a katechézou“*. (VDK⁴ 73)

Zásadným argumentom, na ktorom by sa mohli zhodnúť zástancovia rozličných konceptov vyučovania náboženskej výchovy je ten, že školské vyučovanie náboženstva vytvára priestor pre Cirkev a jej pôsobenie vo svete. Má možnosť prenikať do prostredia kultúry v štáte a má možnosť utvárať dialóg medzi cirkvou a ostatným svetom. To zodpovedá aj tomu, čo hovorí VDK v bode 73: *„Ako originálna forma služby slova*

⁴ Všeobecné direktórium pre katechizáciu.

má totiž školské vyučovanie náboženstva sprítomňovať evanjelium v osobnom procese systematickej a kritickej asimilácie kultúry.“

Ten je možný iba vtedy, keď v rámci vyučovania náboženstva žiaci dostávajú náboženské informácie s požiadavkami systematickosti a prísnosti tak ako pri ostatných vyučovacích predmetoch. (VDK 73) Rizikom, ktorého sa obávajú zástancovia rozličných konceptov vyučovania náboženstva sú dva extrémny: ideologizácia v zmysle obmedzenia dialógu a možností hľadania životných postojov v slobode a zodpovednosti, predostieranie náboženských práv bez kontextu a previazanosti na aktuálnu spoločnosť a kultúru, nerešpektujúc nové požiadavky vo výchove a vzdelávaní a druhým extrémom je náboženstvo ako suplovanie ostatných spoločenských vied a strata zmyslu pre vierouku, jeho spofanizovanie, redukovanie na otázky kresťanskej etiky.

Školské vyučovanie má v ideálnom prípade predchádzať evanjelizácii a potom dopĺňať a prehĺbovať katechézu, ktorá sa najčastejšie realizuje v rámci rodiny a farnosti. Toto dopĺňanie záleží od rôznych faktorov, ktoré ovplyvňujú vyučovanie náboženstva v škole, medzi ktoré patria právne a organizačné podmienky, didaktická koncepcia, osobné predpoklady učiteľa a žiakov, vzťah školského vyučovania náboženstva a katechézy. (VDK 73 až 76)

Vyučovanie nemôže suplovať ostatné druhy katechézy u praktizujúcich katolíkov. Náboženská výchova je ako alternatívny predmet určená komukoľvek, kto má o ňu záujem. Nie je podmienená náboženskou príslušnosťou.

Katechéza a školské vyučovanie náboženstva majú odlišné ciele a realizujú sa v rozličnom prostredí. Rozličný je aj subjekt, ktorému je určená. (Alberich, Dřímal, 2008, T. Reimer, 2012, Gembalová, 2009–2010)

T. Reimer (2012) hovorí o:

1. **Odlišnosti** katechézy a školského vyučovania náboženstva
2. **Komplementarite** katechézy a školského vyučovania náboženstva
3. **Kooperácii** rodiny, školy a farnosti

V roku 1993 vyšiel dokument Katolíckej cirkvi, *Príručka katechéty*. Termín katechéta je podstatne širší ako učiteľ náboženstva. Kým učiteľ náboženstva je viazaný na školské vyučovanie a s ním spojené náležitosti, úlohy katechéty sú obsiahlejšie. Čiže môžeme povedať, že vyučovanie náboženstva v školách je iba jeden z prvkov katechézy. Nie je rovnaké byť katechétom, ktorý môže mať na starosti rôzne skupiny ľudí a byť učiteľom náboženstva v škole. Dokument sa tiež dotýka ducha ekumenizmu a medzináboženského dialógu, ktorý má byť súčasťou vyučovania náboženstva.

Vyučovanie náboženstva je jedným z prvkov rozmanitosti činností Cirkvi s cieľom evanjelizácie.

„Bolo by kontraproduktívne považovať školské vyučovanie za rýdzu katechézu alebo si myslieť, že z pastoračného hľadiska ju úplne nahradí. Taktiež nie je správne viesť výchovno-vzdelávací proces na školských hodinách náboženstva výlučne katechetickými stratégiami (postupmi) a metódami.“ (Škantár, 2006, s. 12)

4.2 Druhý vatikánsky koncil o školskom vyučovaní

Deklarácia Druhého vatikánskeho koncilu *Gravissimum educationis* o kresťanskej výchove vyšla v roku 1965. Po úvode, v ktorom sa opisuje vtedajšia situácia v školách

v súvislosti so spoločenskými zmenami a ich následkami na výchovnú a vzdelávaciu činnosť, sa píše o podiele Cirkvi na pokroku a rozvoji výchovy a o základných zásadách, ktoré sa týkajú kresťanskej výchovy a to najmä v školách, prechádza dokument k opisu správnej výchovy v školách, ktorá má byť **celistvá**, pretože **má zasahovať celého človeka, aby vedel zušľachťovať seba i spoločnosť v záujme spoločného dobra**.

V bode 1 sa uvádza: „*Správna výchova sa usiluje o rozvoj ľudskej osoby, majúcej na zreteli tak konečný cieľ človeka, ako aj dobro spoločnosti, ktorej je členom a na ktorej činnosti sa zúčastní, keď sa stane dospelým.*“ (GE 1)

Druhý vatikánsky koncil chápe význam školy nasledovne: „*Má venovať stálu pozornosť dozrievaniu rozumových schopností, rozvíjať správny úsudok, oboznamovať s kultúrnym dedičstvom, ktoré nadobudli predchádzajúce generácie, pestovať zmysel pre hodnoty, pripravovať na budúce povolanie a utváraním priateľského vzťahu medzi žiakmi rozmanitej povahy a rozličného postavenia napomáhať vzájomné porozumenie.*“ (GE 5)

Ohľadom mravnej a náboženskej výchovy v školách uvádza: „*Túto povinnosť si plní buď prostredníctvom živého svedectva ich učiteľov a nadriadených, alebo apoštolskou činnosťou spolužiakov, ale najmä cez kňazov a laikov, ktorí vyučujú náboženstvo spôsobom primeraným ich veku a podľa miestnych podmienok a okolností vhodnými podujatiami poskytujúcimi duchovnú pomoc.*“ (GE 7)

Deklarácia používa termín „*vyučovanie katechizmu*“. Chápe ho ako jeden z prostriedkov kresťanskej výchovy, ktorý je vlastný Cirkvi a využíva sa v katechéze. Chápanie náboženskej výchovy ako vyučovanie katechizmu v súvislostiach kurikulárnej reformy je len jedna jej časť. Ale časť, ktorá by nemala chýbať. Kurikulárnou reformou sa cirkev nevzdáva „*vyučovania katechizmu*“. Pričom sa „*vyučovanie katechizmu*“ neobmedzuje len na školské vyučovanie.

Keďže deti kresťanských rodičov navštevujú aj nekatolícke školy, chce im Cirkev pomáhať v rámci vyučovania, aby mohli napredovať aj v náboženskom poznávaní. Cirkev chce svoju prítomnosť v oblasti školstva prejavovať predovšetkým v katolíckych školách, kde majú byť deti vychovávané na dobrých občanov i dobrých kresťanov v rámci obojstranne užitočného dialógu medzi Cirkvou a ľudskou spoločnosťou. Medzi oboma typmi škôl je potrebná spolupráca na rôznych úrovniach pre dobro celej spoločnosti. Vyučovaním Cirkve prekračuje rámec úzko cirkevný a má mať na zreteli spoločenský rámec.

4.3 Ďalšie aspekty školského vyučovania v dokumentoch Katolíckej cirkvi

Všeobecné direktórium pre katechizáciu hovorí o interdisciplinarite vyučovacieho predmetu náboženstvo/náboženská výchova:

1. hovorí o vyučovaní detí a mládeže v škole alebo mimo školy,
2. a o príprave učiteľov náboženstva v cirkevných alebo štátnych školách, kde sa kladie dôraz na kvalitu učiteľov a to schopnosti, vzdelanie a duchovný život.

Berie do úvahy rozličné modely, ktoré môžu vzniknúť v konkrétnych podmienkach jednotlivých krajín.

„V iných prípadoch školské vyučovanie náboženstva bude môcť nadobudnúť skôr **kultúrny charakter**, zameraný **na poznanie náboženstiev**, pričom treba **s patričným dôrazom predkladať katolícke náboženstvo**.“ (VDK 74)

Situáciu viery a života žiakov, ktorí chodia na školské vyučovanie náboženstva, charakterizujú značné neustále zmeny. Aby školské vyučovanie náboženstva mohlo spĺňať svoje ciele, musí túto skutočnosť brať do úvahy.

„Keď sú však žiaci neveriaci, školské vyučovanie náboženstva naberať charakteristické **črty misijného ohlasovania evanjelia**, aby sa mohli **rozhodnúť pre vieru**, ktorej potom pomôže rásť a dozrievať katechéza v rámci spoločenstva.“ (VDK 75)

„Vstup do školy znamená pre dieťa **zaradenie sa do širšej spoločnosti** než rodina s možnosťou oveľa viac rozvíjať jeho rozumové, citové a vôľové schopnosti. V škole sa obyčajne poskytuje **špecifické vyučovanie náboženstva**.“ (VDK 179)

Apoštolská exhortácia pápeža Pavla VI. Evangelií nuntiandi o ohlasovaní evanjelia z roku 1975 rozvíja mnohé myšlienky Všeobecného katechetického direktória.

V roku 1979 vyšla apoštolská exhortácia pápeža Jána Pavla II. *Catechesi tradendae*. Hovorí o otázkach ekumenizmu pri školskom vyučovaní a venuje sa rôznym vekovým skupinám.

Rieši aj problematiku memorovania. Význam zapamätávania zdôvodňuje nasledovne: „*Kvety viery a nábožnosti – ak tak môžeme povedať – nevyrastajú v púšťových pásmach katechézy bez pamäti. Podstatné je, aby sa tieto naspamäť naučené texty súčasne prehlbovali, aby sa postupne vnikalo do ich hĺbok, aby sa stali zdrojom osobného a komunitárneho kresťanského života.*“ (CT 55)

O dôležitosti učiteľov v škole píše dokument Kongregácie pre katolícku výchovu z roku 1982 *Katolícky laik v škole*. Laik, čiže ten kto podľa cirkevného práva nepatrí do stavu klerikov. Každý učiteľ prináša do vyučovacieho procesu svoje odborné schopnosti, ale aj svoje ľudské hodnoty a presvedčenie. Okrem úlohy učiteľa má aj úlohu vychovávateľa. Tento dokument sa dotýka identity katolíckeho laika v škole, prežívania jeho vlastnej identity, – zvlášť ako učiteľa náboženstva – aj formovania laikov pre ich svedectvo viery v školách rôzneho typu.

Kódex kánonického práva sa vo svojej tretej knihe venuje učiacej úlohe Katolíckej cirkvi. Majú sa používať rozličné prostriedky, ktoré sú dostupné, na ohlasovanie kresťanskej náuky a to aj jej predkladanie v školách. Táto náuka sa má predkladať spôsobom, ktorý zodpovedá poslucháčom a potrebám doby a to ako veriacim tak aj neveriacim.

Školy sa tu spomínajú ako prostriedky, ktoré majú pomôcť rodičom pri zvelaďovaní výchovy svojich detí a majú byť pre nich hlavnou pomocou, preto je tu potrebná spolupráca medzi učiteľmi a deťmi, na ktorú sa dnes často zabúda. Je tu zdôraznené právo rodičov vybrať si školu, ktorá má pomáhať rodičom vo výchove čo najbližšej ich zmýšľaniu. Okrem ďalších kánonov, ktoré sa venujú téme katolíckych škôl je dôležitá časť, kde sa píše, že na školách sa nemajú používať ako učebné texty knihy, ktoré sa dotýkajú teologických disciplín a neboli schválené kompetentnou cirkevnou vrchnosťou.

Jedným z posledných dokumentov Katolíckej cirkvi, ktorý hovorí o vyučovaní náboženstva v školách je od Kongregácie pre katolícku výchovu z roku 2002, *Zasvätené osoby a ich poslanie v škole*. Okrem všeobecných konštatovaní sa tu priamo píše o vyučovaní náboženstva v rôznych typoch škôl, ktoré môže byť aj konkrétnou **kultúrnou**

ponukou, hoci na katolíckych školách má pomáhať aj v budovaní osobného náboženského postoja.

5 Kde sa nachádzame dnes

Prijatím Zákona 245/2008 Z.z. (Školský zákon) a jeho vstupom do platnosti sa začala nová etapa školstva v SR, ktorá znamenala prevratné zmeny aj vo vyučovaní náboženstva/náboženskej výchovy. Reforma bola plánovaná a predpokladaná, do platnosti však vstúpila v čase experimentálneho overovania nového kurikula náboženskej výchovy.

KPKC pripravilo Kurikulum, prebehlo verejné pripomienkovanie a KBS ho schválila na 67. plenárnom zasadnutí dňa 28. 10. 2010 (KBS/67/28.10.2010).

Postupne vznikali metodické príručky, pracovné listy a pomôcky. V súčasnosti majú učitelia k dispozícii pre svoju prácu tieto materiály, ktoré vydalo KPKC:

Dokumenty:

- Kurikulum predmetu náboženstvo/náboženská výchova pre základné školy, stredné školy, štvorročné gymnáziá a osemročné gymnáziá, dvojročné nadstavbové školy
- Kurikulum katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy pre predprimárne vzdelávanie
- Kurikulum katolíckeho náboženstva/náboženskej výchovy pre špeciálne základné a praktické školy
- Koordinácia tvorby kurikula predmetu náboženstvo/náboženská výchova pre základné a stredné školy

Metodické príručky:

- 1. – 9. ročník ZŠ (Cesta lásky, Cesta dôvery, Cesta viery, Poznávanie nádeje, Poznávanie cez dialóg, Poznávanie pravdy, Sloboda človeka, Dôstojnosť človeka, Zodpovednosť človeka)
- 1. – 2. ročník SŠ (Vzťahy a zodpovednosť, Hodnoty a rozhodnutia)
- 1., 2., 3., a 5. ročník ŠZŠ (Cesta radosti, Cesta za svetlom, Cesta poznania lásky, Cesta viery)
- MŠ (Rastíme k svetlu)
- Výchova ku kritickému mysleniu

Pracovné zošity:

- 1. – 9. Ročník ZŠ (Cesta lásky, Cesta dôvery, Cesta viery, Poznávanie nádeje, Poznávanie cez dialóg, Poznávanie pravdy, Sloboda človeka, Dôstojnosť človeka, Zodpovednosť človeka)
- 1. – 4. Ročník SŠ (Vzťahy a zodpovednosť, Hodnoty a rozhodnutia, Identita a poznanie, Láska a život)

Súčasťou príručiek sú aj nahrávky piesní a príbehov, obrazový materiál. Riešené sú formou zakladača, do ktorého je možné dopĺňať materiály.

V procese tvorby sú učebnice. Perspektívne by mali prísť do škôl v priebehu šk. roka 2014/2015.

6 Záver

Kurikulárna reforma katolíckej náboženskej výchovy má viacero aspektov, z ktorých sme sa v tomto príspevku venovali len niektorým. Zohľadňuje aktuálne pedagogické poznatky a trendy vo vzdelávaní. V obsahovej rovine rešpektuje učenie Katolíckej cirkvi vychádzajúce z relevantných dokumentov (Katechizmus Katolíckej cirkvi, dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu a ďalšie dokumenty).

Špirálové kurikulum predstavuje zásadnú zmenu oproti predreformnému kurikulu riešenému s prevahou linearitu. Miera stotožnenia sa s touto inováciou v zmysle celkového pochopenia ako aj v zmysle konkrétnej realizácie vyučovania je rôzna, doteraz však nevyhodnotená z hľadiska procesov a efektu. Prínosom by bolo vyhodnotenie skúseností aké majú s novým kurikulumom učitelia náboženstva. Ďalšie štúdium tejto problematiky smerujeme do oblasti odozvy z praxe a hodnotenia.

7 Použitá literatúra

Catechesi tradendae. [online]. KBS. [citované 24.04.2014]. Dostupné na internete: http://www.mctba.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=65:naboenska-vychova-katolicka-kola&catid=50:predmety&Itemid=67

Evangelii nuntiandi. [online]. KBS. [citované 24.04.2014]. Dostupné na internete: <http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/evangelii-nuntiandi>

Gravissimum educationis [online]. KBS. [citované 24.04.2014]. Dostupné na internete: <http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/gravissimum-educationis>

HURAJTOVÁ, J. Ako aktivizovať žiaka vo vzdelávacom procese? In: *Katolícky učiteľ. Časopis pre učiteľov náboženskej výchovy a učiteľov katolíckych škôl*. 2007, 1., s. 12-13.

HURAJTOVÁ, J. Reforma školstva. In: *Katolícky učiteľ. Časopis pre učiteľov náboženskej výchovy a učiteľov katolíckych škôl*. 2008, 1.-2., s. 10-13.

Katolícke pedagogické a katechetické centrum. [online]. Katolícke pedagogické a katechetické centrum. [citované 24.04.2014]. Dostupné na internete: <http://www.kpkc.sk/data/kpkc/kpkc.php>

Katolícky laik ako svedok viery v škole. [online]. Metodicko-pedagogické centrum. [citované 22.02.2010]. Dostupné na internete: http://www.kpkc.sk/data/dokumenty/down/katolícky_laik_ako_svedok_vierey.pdf

Kurikulum. [online]. Katolícke pedagogické a katechetické centrum. [citované 24.04.2014]. Dostupné na internete: <http://www.kpkc.sk/data/reforma/kurikulum-Z-S-SS.php>

Kurikulum predmetu katolícke náboženstvo/náboženská výchova pre základné školy, stredné školy, štvorročné gymnáziá a osemročné gymnáziá, dvojročné nadstavbové stredné školy. 1.vyd. Spišská Nová Ves: KPKC, n.o., 2010. 152 s. ISBN 978-80970549-5-3.

ORENDÁČ, P. Prvý krok v obsahovej reforme nášho školstva – nové učebné osnovy náboženstva a náboženskej výchovy. In: *Katolícky učiteľ. Časopis pre učiteľov náboženskej výchovy a učiteľov katolíckych škôl*. 2006, 1, s. 13.

PRŮCHA, J. (ed.). *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009. 936 s. ISBN 978-80-7367-546-2.

REIMER, T. *Prednáška z konferencie na tému: „Reforma školstva a výzvy pre školské vyučovanie katolíckeho náboženstva.“* 15.6.2012 Smižany. [online]. [citované 24.04.2014]. Youtube. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=3deJi1bEFpo>

TÓTH, L. Diecézny katechetický úrad Bratislavsko-trnavskej arcidiecézy. In: *Katolícky učiteľ. Časopis pre učiteľov náboženskej výchovy a učiteľov katolíckych škôl*. 2007, 3., s. 7.

TUREK, Ivan. *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition, 2008. 596 s. ISBN 978-80-8078-198-9.

ŠKANTÁR, J. Školské vyučovanie náboženstva – skutočnosť a perspektíva. In: *Katolícky učiteľ. Časopis pre učiteľov náboženskej výchovy a učiteľov katolíckych škôl*. 2006, 0., s. 12.

WALTEROVÁ, E., *Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě*. Brno: Masarykova univerzita-Centrum pro další vzdělávání učitelů, 1994. 192 s. ISBN 80-210-0846-6.

Všeobecné direktórium pre katechizáciu. Trnava:SSV, 1999. 326 s. ISBN 80-7162-264-8.

Zasvätené osoby a ich poslanie v škole. [online]. Metodicko-pedagogické centrum. [citované 22.02.2010]. Dostupné na internete:

http://www.kpkc.sk/data/dokumenty/down/zasvatene_osoby_a_ich_poslanie_v_skole.pdf

Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní. [online]. Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. 2007. [citované 24.04.2014].

Dostupné na internete: <http://www.minedu.sk/data/att/958.pdf>

8 Kontakt na autorov

PaedDr. Patrik Bacigál

Doktorand RKCMF UK

Kapitulská 26

81458 Bratislava

Slovenská republika

Email: bacigal.patrik@gmail.com

PaedDr. PhDr. Ivana Štibraná

Doktorandka RKCMF UK

Kapitulská 26

81458 Bratislava

Slovenská republika

Email: ivanastibrana@gmail.com

Školiteľ: ThDr. Tibor Reimer, PhD.

Výsledky maturantů z písemného projevu z německého jazyka

Results of German Language Maturita test-takers in Writing

Soňa Novotná Knotková

Anotace: Výzkumné šetření prezentované v příspěvku se týká analýzy výsledků maturantů z písemného projevu, kteří v letech 2011–2013 skládali v řádném jarním termínu maturitní zkoušku z německého jazyka. Na základě interpretace dat získáme informace o tom, jakých výsledků dosahují maturující žáci v jednotlivých částech písemného projevu a jednotlivých aspektech či jevech hodnocení, tj. v jednotlivých oddílech či sloupcích analytických kritérií. Závěry výzkumného šetření nám podávají ucelený přehled o tom, které části a ověřované dovednosti písemného projevu činí maturantům z německého jazyka problémy.

Klíčová slova: maturitní zkouška, německý jazyk, písemný projev, analytická kritéria, ověřované dovednosti

Summary: The study presented in this conference paper focuses on an analysis of the 2011–2013 Writing Paper (test) results of students who sat the Maturita Examination in German Language in the Maturita spring term. Data obtained will provide a source of information about the results of the Maturita test-takers in both parts of the Maturita Writing Paper as well as in the individual aspects of analytic assessment criteria. Conclusions of the study will provide an overall view of the problems test-takers could have in different aspects of tested writing skills.

Key words: Maturita Examination, German language, Writing Paper, analytic assessment criteria, skills

1 Úvod

Písemný projev je jedna ze tří dílčích zkoušek společné části maturitní zkoušky z cizích jazyků. Maturitní zkouška z cizích jazyků (dále jen MZ z CJ) je zkouškou komplexní, která sestává z didaktického testu, který ověřuje na základě práce s výchozím textem receptivní produktivní dovednosti, z písemné práce a ústní zkoušky, které ověřují produktivní řečové dovednosti.

Koncepce písemného projevu (dále jen PP) reflektuje požadavky jazykové a vzdělávací politiky EU, Rady Evropy a ČR akcentující komunikativní funkci jazyka, vychází z výstupů definovaných v současných kurikulárních dokumentech ČR – rámcových vzdělávacích programech (dále jen RVP) a z mezinárodně uznávaného standardu – Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (dále jen SERRJ), který byl využit k formulování požadavků, cílů a výstupů jazykového vzdělávání ČR pro jednotlivé stupně vzdělávání.

V letech 2011–2013 skládali žáci posledních ročníků středních škol maturitní zkoušku z německého jazyka v nové podobě. Na základě analýzy získaných výsledků maturantů z písemného projevu se pokusíme zjistit, zda jejich výsledky korespondují s minimální výstupní jazykovou referenční úrovní B1 dle SERRJ, která je definována v RVP pro obory středního vzdělávání s maturitní zkouškou.

2 Charakteristika písemného projevu

Tak jako je didaktický test z CJ testem ověřujícím, tak i písemná práce ověřuje osvojenou úroveň produktivních jazykových řečových dovedností v přesně stanovené a vymezené úrovni, kterou je dle výstupů definovaných v RVP jazyková referenční úroveň B1. Základním standardem pro vymezení požadavků MZ z CJ jsou tak RVP a SERRJ. Vymezení a popis ověřovaných dovedností v PP z CJ vychází z definice jazykové referenční úrovně B1 a terminologie uváděné v SERRJ (viz *Katalog požadavků...*, s. 9). Takto definovaná úroveň obtížnosti ověřuje minimální výstupní dovednosti, kterými by měl žák ukončující střední vzdělání s maturitou disponovat.

Zadání písemných prací jsou koncipována tak, aby ověřovala dovednost maturanta reagovat v běžných komunikačních situacích, které vycházejí z osobních, vzdělávacích, společenských a profesních oblastí, a to na základě všeobecné slovní zásoby a jazykových prostředků, které odpovídají jazykové referenční úrovni B1.

Základními předpoklady koncepte písemného projevu jsou objektivita, přesnost, spolehlivost, srovnatelnost a transparentnost měření výsledků maturujících žáků.

2.1 Specifikace písemného projevu

Písemný projev se skládá ze dvou částí. Každá část ověřuje jiný slohový útvar (typ textu) na základě strukturovaného zadání, které přesně vymezuje komunikační situaci a cíl, příjemce sdělení a rozsah slov. V 1. části PP mají maturanti napsat text v rozsahu 120–150 slov, ve 2. části v délce 60–70 slov. Za celou písemnou práci může žák získat maximálně 36 bodů, za 1. část 24 bodů, za 2. část 12 bodů. Mezní hranice úspěšnosti je 16 bodů. Body za obě části PP se počítají, tzn., že žák může uspět i tehdy, pokud napíše jen 1. část PP, ve které získá alespoň 16 bodů.

Níže uvedená tabulka (Tab. 1) podává grafický přehled o specifikaci PP.

Tab. 1: Specifikace písemného projevu z CJ

PÍSEMNÝ PROJEV			
Část	1. ČÁST	2. ČÁST	CELKEM
Délka textu	120–150 slov	60–70 slov	180–220 slov
Body	24 bodů	12 bodů	36 bodů

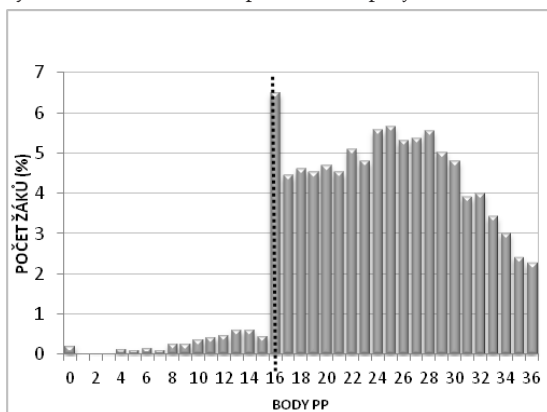
Zadání jsou v obou částech PP formulována v českém jazyce. Případný výchozí stimul (např. inzerát), na který mají žáci reagovat, je psán v daném cizím jazyce. Klíčové informace jsou v zadání pro přehlednost tučně zvýrazněny.

Na zpracování zadání mají žáci 60 minut. Vymezený čas se vztahuje na přečtení zadání, promyšlení řešení a zápis odpovědi do záznamového archu, který je po administraci písemného projevu skenován a elektronickou cestou zasílán do CERMATu. Písemné práce jsou hodnoceny centrálně vyškolenými hodnotiteli CERMATu.

2.2 Posuzování písemného projevu

V roce 2011 byly písemné práce maturantů posuzovány přímo na středních školách vyškolenými a certifikovanými učiteli. Výsledky takto opravených písemných prací vedly v následujícím maturitním roce ke změně systému hodnocení. V roce 2012 bylo zavedeno centrální hodnocení PP. Následující Graf 1 zobrazuje rozložení výsledků maturantů z PP z NJ za rok 2011. Je zde patrné, že hodnocení samotnými učiteli nebylo vždy objektivní a mnoho hodnotitelů udělovalo svým žákům minimální počet bodů (16 bodů), který je potřeba k překročení mezní hranice úspěšnosti. Tato skutečnost byla jedním ze zásadních podnětů k zavedení centralizovaného hodnocení písemného projevu pod přímým dohledem CERMATu.

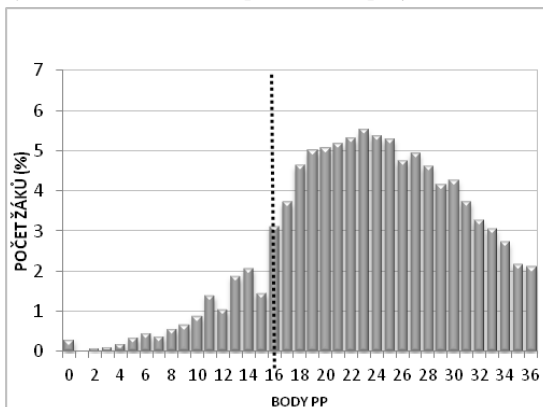
Graf 1: Rozložení výsledků maturantů z písemného projevu z NJ v roce 2011

Zdroj: CERMAT, 2011

Níže uvedený Graf 2 zobrazuje výsledky žáků z PP z NJ v roce 2012, ve kterém byly písemné práce poprvé hodnoceny centrálně vyškolenými a certifikovanými hodnotiteli CERMATu.

Graf 2: Rozložení výsledků maturantů z písemného projevu z NJ v roce 2012

Zdroj: CERMAT, 2012

Dle tvaru histogramu a výše počtu maturantů, kteří získali za PP z NJ minimální počet bodů, tj. 16 bodů, je zřejmé, že zavedené centralizované hodnocení s několika stupni kontrolních mechanismů a metodologickou podporou a pomocí přímých pracovníků CERMATu vedlo ke zvýšení nezávislosti hodnotitelů a snížení rozdílů v jejich přístupu k hodnocení PP, tj. ke zvýšení objektivity, přesnosti, spolehlivosti a srovnatelnosti v posuzování této části MZ z CJ.

2.3 Hodnocení písemného projevu

Pro hodnocení písemného projevu byla sestavena analytická kritéria, přesněji čtyřbodová (0–3 body) hodnotící škála ordinálního charakteru.⁵ Vzhledem k tomu, že je písemný projev tvořen dvěma částmi, které ověřují různé typy textů v odlišném rozsahu slov, byla vyvinuta pro obě části PP dvě velmi podobná analytická kritéria.

Kritéria pro 1. část PP jsou tvořena 8 oddílů – IA, IB, IIA, IIB, IIIA, IIIB, IVA a IVB. Každý oddíl představuje základní aspekt či jev, který je předmětem hodnocení. Každý oddíl je tvořen několika hierarchicky uspořádanými deskriptory, které charakterizují dané oddíly a odpovídají bodové škále od 0 do 3 bodů. Tabulka 2 podává přehled o jednotlivých oddílech analytických kritérií a o tom, co se v nich posuzuje.

⁵ Rozdíly mezi analytickými a holistickými kritérii a důvody ke zvolení analytického způsobu posuzování písemného projevu v MZ z CJ podrobněji S. Novotná Knotková: Hodnocení otevřených úloh ve formě písemného projevu z německého jazyka. In: Hubálek, T. (Ed.): *Sborník z mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*. Praha: Nakladatelství Epoque pro Katedru společenských věd PdF UP v Olomouci, 2012, s. 595–615.

Tab. 2: Oddíly analytických kritérií pro 1. část PP

ODDÍLY ANALYTICKÝCH KRITÉRIÍ PRO 1. ČÁST PP			
IA (splnění zadání)	IIA (organizace textu)	IIIA (správnost použité slovní zásoby)	IVA (správnost použitých mluvnických prostředků)
• charakteristika textu (téma, komunikační cíl, slohový postup, formální náležitosti typu textu, funkční styl) • zmínění dílčích bodů zadání • rozsah textu	• lineární logický sled myšlenek • myšlenkové členění textu	• správnost použité slovní zásoby • rozsah textu	• správnost použitých mluvnických prostředků • rozsah textu
IB (zpracování zadání)	IIB (prostředky textové návaznosti)	IIIA (rozsah slovní zásoby)	IVB (rozsah mluvnických prostředků)
• zpracování dílčích bodů zadání • podstata myšlenky nebo problému • nadbytečné či irelevantní myšlenky	• správnost a vhodnost použitých prostředků textové návaznosti • rozsah prostředků textové návaznosti (vzhledem k zadání a ověřované úrovni obtížnosti)	• rozsah slovní zásoby (vzhledem k zadání, tématu a ověřované úrovni obtížnosti)	• rozsah mluvnických prostředků (vzhledem k zadání, tématu a ověřované úrovni obtížnosti)

Každému oddílu přiděluje hodnotitel 0–3 body, jejichž součet dává výsledný počet bodů za 1. část PP. Za každý oddíl může maturant získat maximálně 3 body, za celou 1. část PP tedy celkem 24 bodů.

Kritéria pro 2. část PP jsou konstruována na stejném principu jako kritéria pro 1. část. S ohledem na požadovaný rozsah a typ textu jsou tvořena 4 sloupce I–IV. Každý sloupec představuje základní aspekt či jev hodnocení, který je v daném sloupci charakterizován jednotlivými deskriptory, které jsou předmětem hodnocení. Tabulka 3 podává přehled o jednotlivých sloupcích kritérií a o tom, co se v nich hodnotí.

Tab. 3: Sloupce analytických kritérií pro 2. část PP

SLOUPCE ANALYTICKÝCH KRITÉRIÍ PRO 2. ČÁST PP			
I (splnění a zpracování zadání)	II (organizace textu, prostředky textové návaznosti)	III (správnost a rozsah slovní zásoby)	IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků)
• charakteristika textu (téma, komunikační cíl, slohový postup, formální náležitosti typu textu, funkční styl) • zmínění dílčích bodů zadání • zpracování dílčích bodů zadání • rozsah textu	• lineární logický sled myšlenek • myšlenkové členění textu • správnost a vhodnost použitých prostředků textové návaznosti (vzhledem k zadání a ověřované úrovni obtížnosti)	• správnost použité slovní zásoby • rozsah slovní zásoby (vzhledem k zadání, tématu a ověřované úrovni obtížnosti) • rozsah textu	• správnost použitých mluvnických prostředků • rozsah mluvnických prostředků (vzhledem k zadání, tématu a ověřované úrovni obtížnosti) • rozsah textu

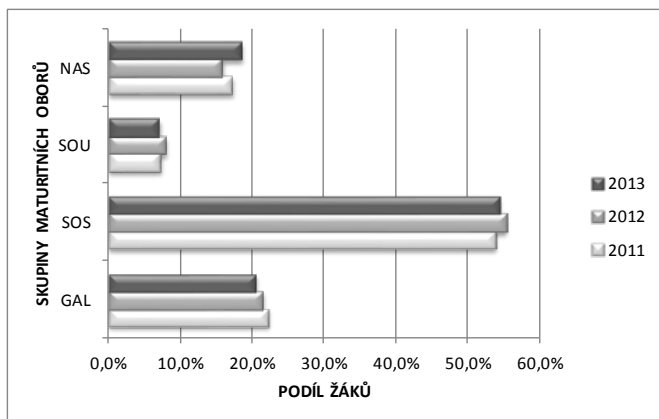
Hodnotitel přiděluje jednotlivým sloupcům 0–3 body, jejichž součet dává výsledný počet bodů za 2. část PP. Za každý sloupec může žák získat maximálně 3 body, za celou 2. část PP tedy celkem 12 bodů.

3 Souhrnné výsledky maturantů z písemného projevu z německého jazyka za léta 2011, 2012 a 2013

Výzkumné šetření zahrnovalo výsledky žáků, kteří si v letech 2011–2013 zvolili NJ jako povinný předmět ve společné části MZ a maturovali z toho předmětu v řádném jarním termínu.

Na jaře roku 2011 skládalo MZ z NJ celkem 7 695 žáků, v roce 2012 jich bylo 6 021 a v roce 2013 celkem 5 464 žáků. Graf č. 3 zobrazuje rozložení žáků v jednotlivých letech dle čtyř základních skupin maturitních oborů, tj. dle gymnázií a lyceí (GAL), středních odborných škol (SOS), středních odborných učilišť (SOU) a nástavbového studia (NAS).

Graf 3: Maturanti z NJ dle základních skupin maturitních oborů v roce 2011–2013

Vysvětlivky:

NAS – nástavbová studia,

SOU – střední odborná učiliště,

SOŠ – střední odborné školy,

GAL – gymnázia a lycea

Ve všech třech ročnících MZ z NJ bylo nejvíce žáků ze SOŠ, a to zejména absolventů SOŠ hotelových a podnikatelských. Druhou početnější skupinu tvořili maturanti z gymnázií a lyceí, zejména z gymnázií čtyřletých. Nejméně maturantů bylo absolventů SOU a NAS. V roce 2013 došlo ke zvýšení počtu žáků z NAS, ve srovnání s rokem 2012 o téměř 3 procentní body. Také počet maturantů ze SOŠ stále stoupá, především ze SOŠ zdravotnických, pedagogických, hotelových a podnikatelských. Naopak počet absolventů gymnázií a lyceí stále klesá, zejména žáků ze čtyřletých gymnázií, ve srovnání s rokem 2011 o téměř 2 procentní body.

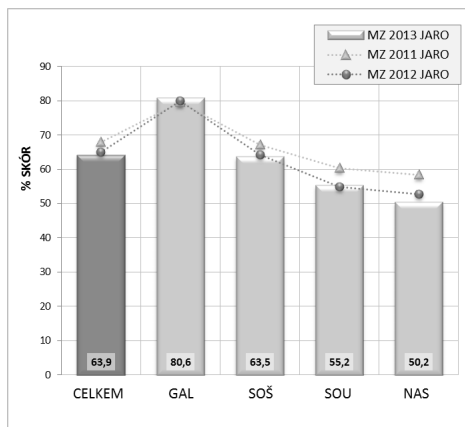
Počet středoškoláků, kteří si NJ volí jako povinný zkušební předmět společné MZ, neustále klesá.

3.1 Výsledky žáků z písemného projevu dle maturitních oborů

V roce 2011 činila čistá úspěšnost v písemném projevu 67,9 %, v roce 2012 65 % a v roce 2013 63,9 %. Dosažený průměrný skóre všech žáků konajících MZ z NJ v roce 2011 byl 24,4 bodů, v roce 2012 23,4 bodů a v roce 2013 23 bodů (z celkového počtu 36 bodů).

Následující grafy (Graf č. 4 a 5.) podávají přehled o dosaženém průměrném procentním skóre maturantů v písemném projevu z německého jazyka v letech 2011–2013 dle základních skupin maturitních oborů (GAL, SOS, SOU a NAS) a jednotlivých maturitních oborů (celkem 16 maturitních oborů).

Graf 4: Dosažený průměrný procentní skór maturantů v PP z NJ v letech 2011–2013 dle základních skupin maturitních oborů

Vysvětlivky:

GAL – gymnázia a lycea,

SOŠ – střední odborné školy,

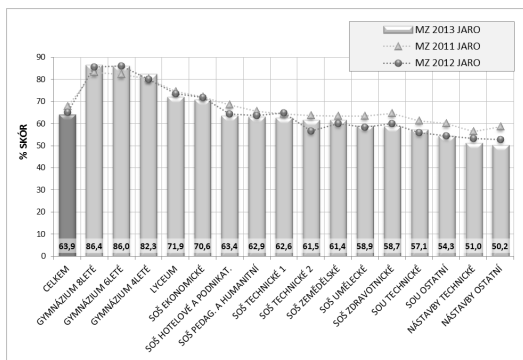
SOU – střední odborná učiliště,

NAS – nástavbové studium

Nejúspěšnější v PP z NJ byli ve všech ročnících MZ absolventi gymnázií a lyceí. V roce 2013 ve srovnání s MZ v roce 2011 se jejich průměrný procentní skór zvýšil o 1 procentní bod. Nejméně úspěšní byli vždy absolventi nástavbových studií. Jejich výsledky a výsledky žáků ze SOŠ se v roce 2013 zhoršily ve srovnání s MZ v roce 2011 a 2012. Naopak žáci z gymnázií a lyceí a ze SOU se v písemném projevu zlepšili.

Dle graficky zobrazených výsledků základních skupin maturitních oborů, vyjma gymnázií, můžeme sledovat tendenci mírného hodnocení ze strany učitelů-hodnotitelů v roce 2011, ve kterém se písemný projev žáků hodnotil přímo na školách. Zejména dosažený průměrný procentní skór u absolventů SOU a nástavbových studií je v roce 2011 mnohem vyšší než v letech 2012 a 2013 (u SOU přibližně o 5 procentních bodů, u NAS přibližně o 8 procentních bodů), ve kterých byly PP maturantů hodnoceny již centrálně, tj. pod profesionálním dohledem CERMATu.

Graf 5: Dosažený průměrný procentní skóre maturantů v PP z NJ v letech 2011–2013 dle maturitních oborů

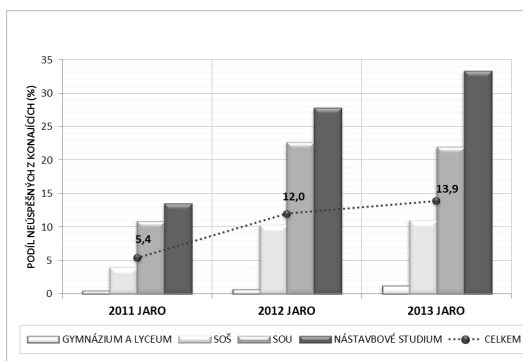

Nejlepších výsledků v PP z NJ dosáhli absolventi osmiletých a šestiletých gymnázií, naopak nejhorších výsledků maturanti z nástavbových studií. Ze SOŠ dosáhli nejnižšího průměrného procentního skóre žáci ze SOŠ zdravotnických a uměleckých. Nejlepší výsledky v PP ze základní skupiny SOŠ měli absolventi SOŠ ekonomických.

Dle celkových výsledků za všechny maturitní obory se absolventi středních škol v této části MZ z CJ nezlepšili, naopak jejich dosažený průměrný procentní skóre v roce 2013 klesl přibližně o 1 procentní bod ve srovnání s MZ 2012, a to z 65 % na 63,9 %.

V roce 2011 neuspělo z celkového počtu 7 695 maturantů 415 žáků (5,4 %), v roce 2012 z celkového počtu 6 021 maturantů 722 žáků (12 %) a v roce 2013 z celkového počtu 5 464 maturantů 758 žáků (13,9 %). Počet neúspěšných žáků v PP z CJ v letech 2012 a 2013 velmi stoupl ve srovnání s MZ 2011, a to z důvodu zavedení centrálního hodnocení PP. Výsledky žáků se však nezlepšily, naopak neúspěšnost v roce 2013 stoupla o téměř 2 procentní body ve srovnání s rokem 2012. V Grafech 6 a 7 je zobrazen podíl neúspěšných maturantů za jednotlivé roky 2011–2013 za základní skupiny maturitních oborů (GAL, SOS, SOU a NAS) a jednotlivé maturitní obory.

Graf 6: Čistá neúspěšnost maturantů v PP z NJ v letech 2011–2013 dle skupin maturitních oborů

Vysvětlivky:

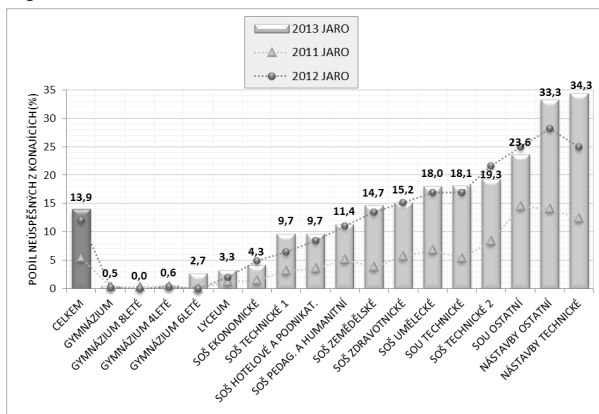
SOŠ – střední odborné školy,

SOU – střední odborná učiliště

Jak již bylo zmíněno výše, u všech žáků za všechny čtyři základní skupiny maturitních oborů čistá neúspěšnost v letech 2012 a 2013 velmi stoupla ve srovnání s rokem 2011, vyjma u žáků z gymnázií. Velký rozdíl v podílu neúspěšných se vyskytuje zejména u absolventů SOU (přibližně o 10 procentních bodů) a NAS (v roce 2012 přibližně o 14 procentních bodů, v roce 2013 o téměř 20 procentních bodů).

Ve srovnání s rokem 2012 stoupla v roce 2013 čistá neúspěšnost u všech maturantů, vyjma u žáků ze SOU, u kterých čistá neúspěšnost klesla o téměř 1 procentní bod. Nejvyšší podíl neúspěšných se vyskytuje u absolventů NAS, a to 33,3 % v roce 2013 a 27,8 % v roce 2012.

Graf 7: Čistá neúspěšnost maturantů v PP z NJ v letech 2011–2013 dle maturitních oborů

Nejnižší podíl neúspěšných v PP z NJ se vyskytuje u maturantů z gymnázií, a to zejména u absolventů gymnázií osmiletých, u kterých byla čistá neúspěšnost v roce 2013 dokonce 0 %. Ze skupiny gymnázií byli nejméně úspěšní maturanti z šestiletých gymnázií. Ve srovnání s rokem 2012 vzrostla čistá neúspěšnost v roce 2013 především u žáků z gymnázií šestiletých, lyceí, ze SOŠ technických 1,⁶ SOŠ hotelových a podnikatelských, zemědělských, uměleckých, ze SOU technických a u absolventů nástavbových studií. Naopak podíl neúspěšných klesl u maturantů ze SOŠ ekonomických, SOŠ technických 2⁷ a SOU netechnického zaměření. Nejvyšší podíl neúspěšných se vyskytoval v roce 2013 zejména u absolventů nástavbových studií, a to technického zaměření. Ze skupiny SOŠ je podíl neúspěšných nejvyšší u maturantů ze SOŠ technických 2 a uměleckého zaměření. Naopak nejnižší podíl neúspěšných z této skupiny nalezneme u maturantů ze SOŠ ekonomických.

⁶ Do SOŠ technických 1 patří školy, které vykazují v MZ lepších výsledků než školy technické 2. Mezi SOŠ technické 1 patří např. obory Strojírenství, Informační technologie, Silniční doprava, Elektrotechnika, Telekomunikace, Aplikovaná chemie, Výpočetní technika, Pozemní stavitelství, Dopravní stavitelství, Stavebnictví.

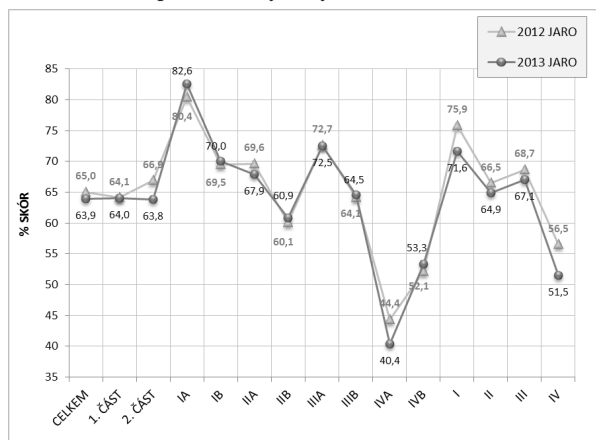
⁷ Mezi SOŠ technické 2 patří např. obory Hornictví a hornická geologie, Těžba a zpracování kamene, Hutnictví, Geotechnika, Slévárnictví, Technologie potravin, Analýza potravin, Textilnictví, Dřevařství, Polygrafie, Požární ochrana.

3.2 Výsledky žáků v jednotlivých částech písemného projevu a jednotlivých oddílech a sloupcích analytických kritérií

Písemný projev z CJ se skládá ze dvou částí. V 1. části PP hodnotíme oddíly IA, IB, IIA, IIB, IIIA, IIIB, IVA a IVB, ve 2. části sloupce I, II, III a IV. Následující graf (Graf 8) nám poskytuje informaci o tom, jak si v celém písemném projevu, jednotlivých částech PP, jednotlivých oddílech a sloupcích kritérií maturanti z NJ v roce 2012 a 2013 vedli, tj. jakého průměrného procentního skóre v PP a jeho ověřovaných dovednostech dosáhli.

Z hlediska objektivity, srovnatelnosti, spolehlivosti a transparentnosti výsledků maturantů jsme do níže uvedených grafů zohlednili výsledky žáků z let 2012 a 2013, ve kterých byly písemné práce hodnoceny centrálně.

Graf 8: Dosažený průměrný procentní skór maturantů v jednotlivých částech PP z NJ a jednotlivých oddílech a sloupcích analytických kritérií v roce 2012 a 2013

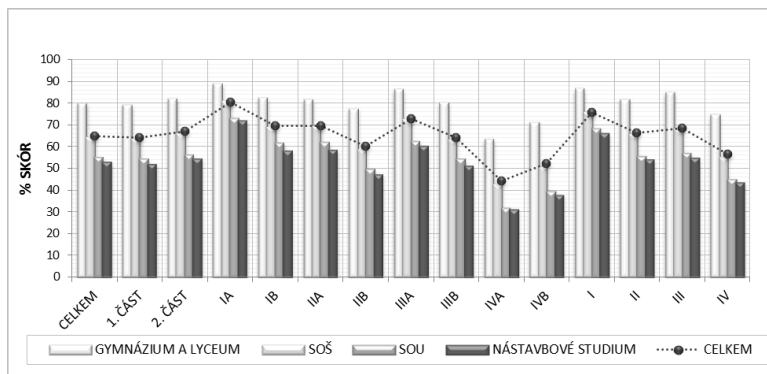
V roce 2012 byli žáci v PP z NJ přibližně o 1 procentní bod úspěšnější (dosažený průměrný procentní skór činí 65 %) než v roce 2013 (dosažený průměrný procentní skór je 63,9 %). Výsledky za 1. část PP jsou v obou ročnících MZ téměř totožné (dosažený průměrný procentní skór v roce 2012 je 64,1 %, v roce 2013 činí 64 %). Naopak ve 2. části se výsledky maturantů v roce 2013 zhoršily (a to z 66,9 % na 63,8 %).

V roce 2013 dosažený průměrný procentní skór klesl v oddílech IIA (organizace textu), IIIA (správnost použité slovní zásoby) a zejména IVA (správnost použitých mluvnických prostředků), a to o téměř 4 procentní body ve srovnání s MZ 2012. Výsledky žáků se naopak zlepšily ve zbylých oddílech, a to především v oddílech IA (splnění zadání) a IVB (rozsah mluvnických prostředků). Ve 2. části se výsledky žáků zhoršily ve všech sloupcích, a to výrazně ve sloupci I (splnění a zpracování zadání), přibližně o 4 procentní body, a ve sloupci IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků), přibližně o 5 procentních bodů.

Nejlepších výsledků žáci dosáhli v oddíle IA (splnění zadání) a sloupci I (splnění a zpracování zadání) kritérií. Méně úspěšní jsou však v oddíle IVA (správnost použitých mluvnických prostředků) a sloupci IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků).

Grafy 9 a 10 zobrazují dosažené průměrné procentní skóry za celé písemné práce, obě části PP, jednotlivé oddíly a sloupce analytických kritérií v roce 2012 a 2013 dle čtyř základních maturitních oborů (GAL, SOŠ, SOU a NAS).

Graf 9: Dosažený průměrný procentní skór maturantů v PP z NJ v roce 2012 dle skupin maturitních oborů

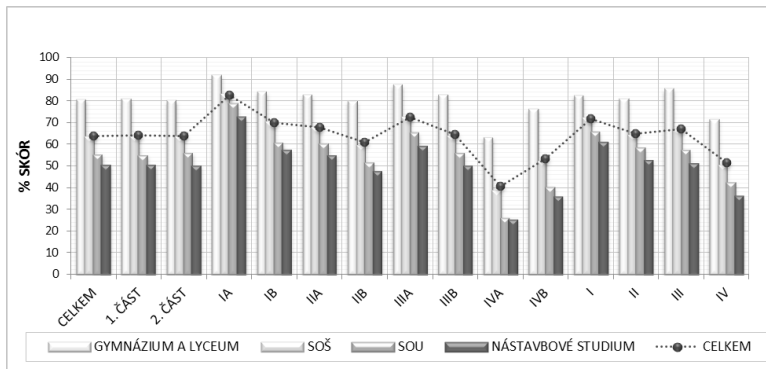
Vysvětlivky:

SOŠ – střední odborné školy,

SOU – střední odborná učiliště

Dle Grafu 9 žáci gymnázií a lyceí dosáhli v roce 2012 ve všech částech PP z NJ, v jednotlivých oddílech a sloupcích kritérií nejlepší výsledky (dosažený průměrný procentní skór za celou PP je 79,9 %), naopak absolventi nástavbových studií méně uspokojivých výsledků (dosažený průměrný procentní skór za celou PP činí 52,8 %). Všichni maturující byli ve 2. části PP úspěšnější než v 1. části PP. Nejvyšší průměrný procentní skór se u žáků všech čtyř skupin maturitních oborů vyskytuje v oddíle IA (splnění zadání), poté v oddíle IIIA (správnost použité slovní zásoby). Naopak nejméně úspěšní jsou maturanti v oddílech IVA (správnost použitých mluvnických prostředků) a IVB (rozsah mluvnických prostředků). Ve 2. části PP jsou všichni žáci neúspěšnější ve sloupci I (splnění a zpracování zadání), naopak nejméně úspěšní ve sloupci IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků).

Graf 10: Dosažený průměrný procentní skóre maturantů v PP z NJ v roce 2013 dle skupin maturitních oborů

Vysvětlivky:

SOŠ – střední odborné školy,

SOU – střední odborná učiliště

Na základě Grafu 10 se nejvyšší dosažený průměrný procentní skóre v MZ 2013 vyskytuje u maturantů ze skupiny GAL v obou částech PP z NJ (průměrný procentní skóre za celou PP činí 80,6 %), v jednotlivých oddílech a sloupcích analytických kritérií. Naopak u absolventů nástavbových studií nalezneme nejnižší dosažený průměrný procentní skóre (průměrný procentní skóre za celou PP činí 50,2 %). Maturanti všech skupin maturitních oborů, vyjma žáků ze SOU, byli v 1. části PP úspěšnější než ve 2. části PP. V roce 2012 byla situace zcela opačná. Nejlepších výsledků dosáhli maturanti všech čtyř skupin maturitních oborů v oddíle IA (splnění zadání), poté v oddíle IIIA (správnost použité slovní zásoby), naopak méně uspokojivých výsledků v oddílech IVA (správnost použitých mluvnických prostředků) a IVB (rozsah mluvnických prostředků). Ve 2. části PP se nejvyšší dosažený průměrný procentní skóre vyskytuje ve sloupci I (splnění a zpracování zadání), vyjma u absolventů GAL, kteří v tomto případě dosáhli nejlepších výsledků ve sloupci III (správnost a rozsah slovní zásoby), poté ve sloupci I (splnění a zpracování zadání). Nejnižší průměrný procentní skóre nalezneme u všech žáků ve sloupci IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků).

Pokud srovnáme výsledky maturantů z MZ 2012 a 2013 (Grafy 9 a 10) můžeme konstatovat, že se žáci ze skupiny GAL, SOŠ a SOU v 1. části PP MZ 2013 zlepšili, absolventi nástavbových studií naopak zhoršili. Ve 2. části PP MZ 2013 se však výsledky všech žáků naopak zhoršily, a to zejména výsledky absolventů nástavbových studií. Srovnáme-li výsledky z MZ 2012 a 2013 v jednotlivých oddílech a sloupcích kritérií, dojdeme k závěru, že se žáci z GAL zlepšili ve všech oddílech 1. části PP, vyjma oddílu IVA (správnost použitých mluvnických prostředků), ve kterém se jejich výsledky v roce 2013 naopak zhoršily. Žáci ze SOŠ se zlepšili ve všech oddílech kritérií, vyjma oddílu IIA (organizace textu), ve kterém se zhoršili. Výsledky maturantů ze SOU se zlepšily v roce 2013 ve všech oddílech, vyjma oddílu IB (zpracování zadání) a IIA (organizace textu), ve kterých jejich průměrný procentní skóre klesl. Absolventi nástavbových studií se naopak zhoršili ve všech oddílech, vyjma oddílu IA (splnění zadání) a IIB (prostředky textové návaznosti), ve kterých došlo k mírnému zlepšení výsledků

žáků. Ve 2. části se výsledky maturantů z GAL v roce 2013 zhoršily ve všech sloupcích, vyjma sloupce III (správnost a rozsah slovní zásoby), ve kterém se tito žáci zlepšili. Absolventi ze SOŠ a nástavbových studií se zhoršili ve všech sloupcích kritérií. Žáci ze SOU se ve svých výsledcích zhoršili ve sloupcích I (splnění a zpracování zadání) a IV (správnost a rozsah mluvnických prostředků), naopak ve sloupcích II (organizace textu, prostředky textové návaznosti) a III (správnost a rozsah slovní zásoby) jejich průměrný procentní skóre v roce 2013 vzrostl.

4 Závěr

Cílem výzkumného šetření je na základě dat získaných z výsledků maturitních ročníku 2011–2013 z německého jazyka analyzovat, ve kterých částech písemného projevu a jeho ověřovaných dovednostech, tj. ve kterých oddílech a sloupcích analytických kritérií, dosáhli maturanti z německého jazyka dobrých či méně dobrých výsledků.

Počet absolventů středních škol, kteří si volí německý jazyk jako povinný zkušební předmět ve společné části MZ, neustále klesá. Nejvíce maturantů z NJ je žáků ze SOŠ (cca 54 %), a to zejména ze SOŠ hotelových a podnikatelských. Naopak nejméně početnou skupinu tvoří absolventi SOU (cca 7 %). Počet maturantů z nástavbových studií a ze SOŠ zdravotnických, pedagogických, hotelových a podnikatelských, kteří z NJ maturují, stoupá. Počet žáků z gymnázií a lyceí naopak klesá. Nejlepších výsledků v PP z NJ dosáhli žáci v roce 2011, ve kterém byly jejich písemné práce hodnoceny učiteli přímo na školách. Po zavedení centrálního hodnocení PP vyškolenými a certifikovanými hodnotili CERMATu celková úspěšnost maturantů v této části MZ výrazně klesla. Centralizované posuzování PP mělo však pozitivní dopad na objektivitu, srovnatelnost, přesnost, spolehlivost a transparentnost výsledků maturantů v PP z NJ. Celková úspěšnost za všechny maturující žáky v roce 2013 klesla ve srovnání s rokem 2012. Nejlepších výsledků v PP dosáhli žáci z gymnázií, a to zejména z gymnázií osmiletých a šestiletých. Nejméně úspěšní byli absolventi nástavbových studií a SOU. Srovnáme-li výsledky maturantů ze SOŠ, tak nejlepších výsledků dosáhli žáci ze SOŠ ekonomických, méně uspokojivých výsledků maturanti ze SOŠ zdravotnických a uměleckých. V roce 2013 se výsledky absolventů osmiletých a čtyřletých gymnázií, SOŠ technických 2, zemědělských, uměleckých a SOU technického zaměření v celé PP zlepšily ve srovnání s MZ 2012.

Dosažený průměrný procentní skóre v 1. části byl v letech 2012 a 2013 téměř totožný. V MZ 2013 byli žáci ve 2. části PP méně úspěšní než v roce 2012. Všichni maturanti, vyjma žáků nástavbových studií, se v 1. části PP zlepšili, naopak ve 2. části se jejich výsledky zhoršily, a to zejména u absolventů nástavbových studií. Nejlepších výsledků dosáhli žáci v oddílech IA (splnění zadání), IIIA (správnost použité slovní zásoby) a ve sloupci I (splnění a zpracování zadání). Problematické jsou však pro žáky oddíly IVA, IVB a sloupec IV, tj. dovednost správného a vhodného použití mluvnických prostředků. Zejména výsledky maturantů SOU a nástavbových studií jsou v těchto ověřovaných dovednostech velmi neuspokojivé.

Výsledky maturantů v písemném projevu z NJ jsou ze všech částí MZ z CJ nejslabší. Ověřované produktivní řečové dovednosti ve formě písemného projevu činí mnohým žákům určitých typů středních škol problémy, a to zejména v dovednosti správného

a vhodného použití mluvnických prostředků na dané ověřované úrovni obtížnosti. Nicméně je však nutné na tomto místě podotknout, že celková úspěšnost maturantů v oddílech a sloupci analytických kritérií, ve kterých je předmětem hodnocení právě splnění komunikačního cíle, odpovídá koncepci a cílům písemného projevu MZ z CJ a je v souladu s funkčním pojetím komunikativního jazyka.

5 Použitá literatura

CERMAT. *Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky. Německý jazyk. Základní úroveň obtížnosti*. Praha: Cermat, 2008 [cit. 15. 10. 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.novamaturita.cz/katalogy-pozadavku-1404033138.html>>.

COUNCIL OF EUROPE. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 273 s. ISBN 978-0-521-80313-6.

CERMAT. *Maturitní zkouška z německého jazyka – písemná práce*. 1. vyd. Praha: Cermat, 2013. 68 s. ISBN 978-80-87337-15-8.

CERMAT. *Maturitní zkouška z německého jazyka – písemná práce*. 2. vyd. Praha: Cermat, 2014 [cit. 8. 4. 2014]. Dostupné na internetu: <<http://www.novamaturita.cz/publikace-k-maturite-2014-1404036219.html>>.

NOVOTNÁ KNOTKOVÁ, S.: Hodnocení otevřených úloh ve formě písemného projevu z německého jazyka. In: Hubálek, T. (Ed.): *Sborník z mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*. Praha : Nakladatelství Epoque pro Katedru společenských věd PdF UP v Olomouci, 2012, s. 595–615. ISBN 978-80-7425-867-1.

RADA EVROPY. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky*. 1. vyd. Olomouc: UP, 2002. 267 s. ISBN 80-244-0404-4.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) [online]. Praha: MŠMT, 2004 [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon>>.

6 Internetové odkazy

www.cermat.cz

www.novamaturita.cz

7 Kontakt na autora

Mgr. Soňa Novotná Knotková

CERMAT

Jankovcova 933/63

170 00 Praha 7

Email: knotkova@cermat.cz

Školitel: PhDr. Karel Starý, Ph.D.

Marketing ve školství

Marketing in education

Martina Colledani

Anotace: Příspěvek je zaměřen na využívání marketing v oblasti středních škol. Vzhledem k ubývajícimu počtu studentů musejí školy o nové studenty bojovat a to pro ně znamená začít využívat marketingové techniky. V konkurenčním prostředí nelze se prezentovat jen kvalitou výuky, ale škola musí použít strategie marketingového mixu.

Klíčová slova: marketing, marketingový mix, marketingová strategie

Summary: This contribution is focused on the use of marketing in schools. Due to the declining number of students they have to fight for new students and it means to them to begin to use marketing techniques. In a competitive environment, not to present only the quality of education, but the school must use the strategy of the marketing mix.

Key words: marketing, marketing mix, marketing strategy

1 Úvod

Podle dlouhodobých prognóz demografického vývoje v České republice ubývají studenti na středních školách, což pro mnohé školy znamená existenční problémy. Oživení přijde zhruba za pět let, ale pak bude opět postupně klesat.

Střední školy začínají o své studenty bojovat a musí se přizpůsobovat konkurenčnímu prostředí. Sledovat požadavky trhu práce a přizpůsobovat mu vzdělávací program je jen malá část. Škola, stejně jako firma, musí na svůj „produkt“ nalákat „klienty“ a získat na trhu svou vlastní pozici a k tomu by měla využívat marketingovou strategii.

2 Marketing ve školství

Literatura uvádí mnoho definic marketingu. Horáková uvádí definici Americké marketingové společnosti: „*Marketing je procesem plánování a naplňování koncepce, oceňování, propagace a distribuce myšlenek, výrobků a služeb, který směřuje k uskutečnění vzájemné výměny, uspokojující potřeby jedinců a organizací.*“ (Horáková, 2003, s. 25) Pokud škola chce na trhu uspět v rámci konkurenčního prostředí měla by začlenit do svého řízení i marketingovou strategii. Hlavním cílem školy je pomocí marketingové strategie získat více studentů, ale také především zvýšit kvalitu vzdělávací nabídky a zefektivnit komunikaci školy s jejím okolím.

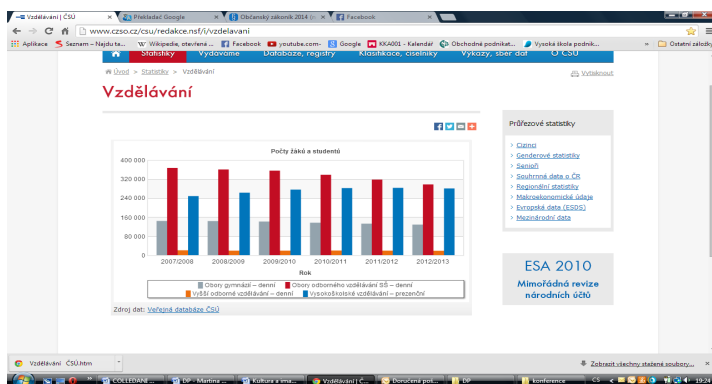
Podnikání a podnikatele definuje Nový občanský zákoník č. 82/2012 Sb. § 420 jako osobu, která „... *samostatně vykonává na vlastní účet a odpovědnost výdělečnou činnost živnostenským nebo obdobným způsobem se záměrem činit tak soustavně za účelem dosažení zisku, je považován se zřetelem k této činnosti za podnikatele.*“

Školu bychom měli chápat jako neziskovou firmu poskytující vzdělávání, studenti jsou uživatelé těchto služeb, kteří mají své potřeby, požadavky a přání. Jak uvádí

Americká marketingová asociace „služby jsou samostatně identifikovatelné, především nehmotné činnosti, které poskytují uspokojení potřeb a nemusí být nutně spojovány s prodejem výrobku nebo jiné služby. Produkce služeb může, ale nemusí vyžadovat užití hmotného zboží. Je-li však toto užití nutné, nedochází k transferu vlastnictví tohoto hmotného zboží.“ (Vašítková, 2008, s. 20) Služby bývají charakterizovány nehmotností, neoddělitelností, heterogenitou, zničitelností a vlastnictvím. Z těchto vlastností se bude vycházet při tvorbě strategie marketingového mixu.

Strategické marketingové řízení se objevovalo do nedávna především v sektoru soukromého školství, které mělo situaci na trhu poměrně těžší a muselo se prezentovat v očích veřejnosti. V posledních letech s rychle se vyvíjícím prostředím, globalizací, novými požadavky na úroveň vzdělávání a především s ubývajícím počtem studentů se mění řízení všech škol.

Graf 1: Stav žáků

Zdroj: Český statistický úřad [online][vid 24. 4. 2014]
Dostupné z <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/vzdelavani>

2.1 Marketingový mix

„Marketingový mix je soubor taktických marketingových nástrojů, které firma používá k úpravě nabídky podle cílových trhů.“ (Kotler, 2007, s. 70) Nejznámější označení je 4P – Product, Price, Place, Propagation. Pro sektor služeb je však nutné tento mix rozšířit ještě o lidé, procesy a prostředí. Jak uvádí Jakubíková, v současné době někteří autoři do marketingového mixu zařazují ještě i další prvky – etika, morálka, občanství. V prostředí školy by bylo velmi vhodné toto rozšíření použít.

Jak uvádí Jakubíková „neexistuje žádný „správný“ návod jakou strategii marketingového mixu zvolit (Jakubíková, 2009, s. 149), proto i každá škola by si měla vytvořit tu nejvhodnější kombinaci na základě analýzy svého vlastního prostředí.

2.1.1 Analýza prostředí školy

Analýza prostředí by měla být prvotní počín před stanovováním marketingového plánu. Nejjednodušší a nejuniverzálnější analýza je SWOT. Název pochází z počátečních písmen anglického označení. Strength jsou silné stránky školy jako např. kvalitní pedagogové, moderní vybavení nebo dobré výsledky u státních maturitních zkoušek. Weakness označují naopak slabé stránky školy, které je nutné opravdu objektivně vyhodnotit a uvědomit si, že to mohou být faktory, které budou ovlivňovat rozhodování žáků ZŠ o studiu na této škole. Pojmy Opportunities (příležitosti na trhu) a Threats (ohrožení na trhu) nutí školu podívat se na svou konkurenceschopnost, tzn. vyhodnotit nabídku ostatních středních škol a porovnat své vlastní přednosti, ale také nedostatky oproti ostatním školám v regionu.

Z dalších metod, které se používají pro analýzu prostředí, můžeme jmenovat analýzu PESTEL, Porterův model pěti sil, portfoliové matice GE a BCG, analýza konkurence, analýza zákazníků, benchmarking apod.

2.1.2 Prvky marketingového mixu školy

Základním produktem školy je samotný vzdělávací program. Na základě RVP si škola zpracuje ŠVP podle svých vlastních možností. Atraktivitu produktu dodávají právě aktivity jako exkurze, zahraniční stáže a praxe studentů, možnosti dalšího vzdělávání (např. jazykové certifikáty, odborné kurzy apod.). Jelikož se jedná o službu, bude úspěch služby záviset na kvalitě, dostupnosti, jedinečnosti, výsledcích apod. Velmi důležitým faktorem je samotná image školy a také kultura. *„Kultura organizace neboli podniková kultura představuje soustavu hodnot, norem, přesvědčení, postojů a domněnek, která asi sice nebyla nikdo výslovně zformulován, ale určuje způsob chování a jednání lidí a způsoby vykonávání práce. Hodnoty se týkají toho, o čem se věří, že je důležité v chování lidí a organizace. Normy jsou pak nepsaná pravidla chování.“* (Armstrong, 2002, s. 257) Jedná se tedy o dlouhodobě všemi zaměstnanci dodržované principy opřené o tradice a historickou hodnotu firmy – školy. Oproti tomu image je definováno jako *„...především vnímáním daného subjektu lidmi (vědomým, ale především podvědomým). Jednou z jejích nejpodstatnějších vlastností je, že se utváří komplexně. Vzniká jako souhrn dojmů, které získáváme z mnoha různých zdrojů.“* (growjob.com [online][vid. 24. 04. 2014] Dostupné z <http://www.growjob.com/clanky-corporate/image-firmy-emoce-a-zachodky/>). Z těchto definic je vidět, že kultura a image jsou silně spojeny a v podstatě na sobě závislé a jejich utváření a posilování by mělo být také jedním ze stavebních kamenů marketingové strategie. Portfolio oborů vychází z tradice a poslání školy a představuje její celkové zaměření, měla by se však snažit o pokrytí jedním oborem více segmentů. Např. Management cestovního ruchu pro:

- Střední školu
- Vyšší odborná školu
- Nástavbové studium
- Kurz pro pracovníky cestovních kanceláří.

Také si musíme uvědomit, že ne všechny obory jsou stále aktuální a odpovídají trhu práce. Mělo by docházet k inovacím i v této oblasti. Typickým příkladem můžeme nazvat textilní a oděvní obory, které ještě před dvacetiletý byly velmi atraktivní. Dnes však o tyto obory již není téměř žádný zájem. Dalším problémem mohou být také módní obory, které však mají velmi krátkou životnost.

Cenu bychom ve školství mohli považovat za nedůležitou, protože kromě soukromého školství se školné neplatí. Výši nákladů však představují především učební pomůcky, doprava, ubytování, stravné, mimoškolní aktivity jako exkurze, sportovní pobyty, výlety apod. Rodiče velmi pečlivě sledují konečnou cenu studia a velmi často v rámci rozhodovacího procesu bývá tento ukazatel na jednom z předních míst. Proto je velmi účelné, aby škola tyto náklady měla vykalkulované a byly i součástí např. jejich webových prezentací.

Umístění školy je poměrně silným faktorem v rozhodovacím procese. U škol se předpokládá, že budou sloužit pro určitou spádovou oblast. Také je vhodné se zamyslet nad distribucí samotného vzdělávacího programu. Na středních školách se upřednostňuje prezenční forma výuky. Proto je nutné upořádání rozvrhu z hlediska dostupnosti školy (některé školy zahajují výuku např. v 8:15 nebo v 8:30). Na některých školách, především v zahraničí se objevují moderní formy ve výuce, např. e-learning, audio nebo videozáznamy, fiktivní firmy nebo výuka přímo ve firmě. Velkou roli hraje také celkové vybavení školy, neboť většina škol prezentuje Dnem otevřených dveří. Potencionální studenti tak mají možnost ohodnotit celkové vybavení školy, interiéru a samotného zázemí pro studenty – šatny, odpočinkové zóny, přístup k internetu apod.

Propagaci školy by neměly tvořit jen letáky oborů, ale komunikační mix by měl být celkově promyšlený proces. K základním nástrojům marketingové komunikace patří reklama, podpora prodeje, osobní prodej, přímý marketing a public relations. Všechny tyto nástroje by škola měla pojmout jako prostředky ke sdělování informací a komunikaci s potenciálními studenty a veřejností. Měla by se především naučit využívat reklamu, osobní komunikaci a public relations. Škola by si měla zjistit, které faktory vnímají rodiče a potenciální studenti při volbě střední školy, a zda mezi těmito faktory jsou na prvních místech atributy představující image a kulturu školy jako faktory usnadňující výběr střední školy. Většinou mezi nejčastěji používané nástroje patří klasické prvky marketingové komunikace – letáčky, propagační tiskoviny, web školy, Facebook a vlastní prezentace školy. Dále se školy představují na třídních schůzkách (výchovní poradci většinou pro rodiče žáků devátých tříd uspořádají setkání se zástupci středních škol, aby pomohli při rozhodování), veletrzích vzdělání, akcích pořádané Úřadem práce a Dni otevřených dveří. V poslední době se na školách začíná i objevovat design manuál, který je začleněn do celkové kultury školy. Hlavní rozdíl mezi firemním komunikačním mixem a marketingem ve školství je finanční, školy mají ve svých rozpočtech velmi nízké prostředky na jakoukoliv propagaci, proto většina škol využívá často výtvary svých žáků k propagaci. Nejeftektivnější způsob je dát veřejnosti vědět, co škola dělá pomocí různých forem. Tyto informace by se měly stále aktualizovat, doplňovat a přizpůsobovat požadavkům potenciálních klientů. Mladí lidé mnohem častěji než papírovou prezentaci budou využívat všechny vymoženosti moderních technologií. Sociální sítě jsou velmi vhodným prostředkem, neboť studenti si jejich prostřednictvím mohou sdělovat

informace o dané škole, jejich aktivitách a samozřejmě také před nástupem do prvního ročníku může proběhnout neformální seznámení apod.

Ať firma nebo škola by měla svou činnost zakládat na bohatství, které ji přináší lidský faktor. Osobnost pedagogického pracovníka ztratila v dnešní době na důležitosti. Ale přesto úspěšná škola je posuzovaná podle toho, jak kvalitní učitelé v ní pracují. Zapomíná se na jednu podstatnou věc – učitel ve třídě funguje stejně jako manažer ve firmě. Musí plánovat a organizovat výuku, vést, motivovat a komunikovat se žáky, provádět rozhodnutí a samozřejmě také celý proces kontrolovat, fungovat jako leader, kouč, sponzor i přísný šéf. Samotné ocenění a motivace učitelů je však odlišná od hodnocení manažerů firem. A také se na veřejnosti posuzuje i chování učitele mimo školní prostředí. Obraz o škole vytváří nejen samotní pedagogové a žáci, jak se chovají na veřejnosti, v rámci školních aktivit, exkurzí, apod., ale také rodiče, spolupracující firmy nebo firmy umožňující praxi studentům. (Např. většina škol bojuje s davem kouřících žáků před nebo v okolí budovy školy.) Některé školy mají sepsány pokyny, jak vystupovat na školních akcích. Další diskutovatelným problémem je oblast oslovování studentů, takání a vykání studentům a samozřejmě i učitelům. Všechny tyto faktory by měly patřit do školní kultury a měly by být jednotné.

Prostředí a procesy ve škole navazují na celkovou organizační strukturu školy. Celkově to spadá také do image školy. Zda je potřeba něco vylepšit nebo změnit, je závislé jak škola sleduje potřeby svých studentů nynějších a potencionálních a jaké má především finanční prostředky. Mnohým školám výuka přes interaktivní tabule nebo pomocí tabletu dodala na atraktivnosti.

Etika, morálka a občanství jsou zkompenzovány většinou v kompetencích v RVP, ale měly by být především součástí firemní kultury. Na těchto indikátorech by měla škola stavět svou vizi a dlouhodobé cíle.

2.2 Marketingový plán

Marketing školy by neměla být náhodná akce, ale měl by to být soustavný proces začleněný do všech procesů. Škola by si měla stanovit cíle krátkodobé a dlouhodobé a podle nich si sestavit celkový marketingový mix. Při sestavování marketingového plánu bychom si měli odpovědět na tyto otázky, jak uvádí Blažková:

- „Kde se nacházíme?
- Jak jsme se sem dostali?
- Kam směřujeme?
- Kde bychom chtěli být?
- Jak se tam dostaneme?
- Nabízíme, co je žádáno?“ (Blažková, 2007, s. 23)

Škola potřebuje obstát v konkurenčním boji. Marketingové plánování umožní škole odhalit svoje slabé a silné stránky a především i jaké možnosti má na trhu, zároveň přinutit školu stále sledovat potřeby svých klientů.

3 Závěr

Školy jsou závislé na studentech stejně jako firmy na zákaznících, proto je nutné, aby začaly uvažovat marketingově a ukazovaly na veřejnosti své kvality. Nelze spoléhat na to, že si studenti školu najdou. Musí si zjistit, které faktory vnímají rodiče a potencionální studenti při volbě střední školy, zda mezi těmito faktory jsou na prvních místech atributy představující image a kulturu školy jako faktory usnadňující výběr střední školy a jak se nejčastěji o existenci školy a její nabídky oborů dozví.

Prostředí školy je odlišné od prostředí firmy, ale přesto bychom školu měli brát jako instituci poskytující služby na trhu práce. S ubývajícími studenty hrozí, že budou z trhu ubývat i školy.

Firma si pro své marketingové plánování najme externí agenturu nebo si vytvoří své vlastní marketingové oddělení složené z odborníků. Škola tyto možnosti nemá. Je na řediteli školy, aby si uvědomil, zda bude marketing využívat, promyslel marketingovou strategii a z pracovníků školy utvořil tým, který se touto problematikou bude zabývat. Je však nutné je nejprve vyškolit v základech marketingové teorie, naučit jak marketingově myslet a tito pracovníci si musí sami uvědomit nezbytnost využívání marketingových nástrojů v řízení školy. Pak provést analýzu školního prostředí – vnitřního a vnějšího a uvědomit si jak to dělají jiné školy a koho chtějí hlavně oslovit. Na základě analýzy si sestaví svůj vlastní marketingový mix a vytvoří alespoň krátkodobý marketingový plán, tzn. na jeden školní rok.

Škola si musí najít takové prvky marketingové komunikace, které budou pro ni dostupné, především finančně. V dnešní době škola nemůže vše stavět jen na plnění osnov a školních vzdělávacích plánů. Musí se dostat do povědomí veřejnosti, spolupracovat s potencionálními zaměstnavateli a účastnit se veřejného života. Pro většinu škol to v budoucnosti bude existenční nutnost.

Marketing by neměl být pro školu přítěž, ale naopak měl by být její součástí a hlavně by měl být přínosem. Demografický vývoj škola zastavit nebo změnit nemůže, ale může se na budoucí situaci připravit a přizpůsobit stále náročnější konkurenční prostředí.

4 Použitá literatura

- ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. Praha : GRADA, 2002. str. 856. ISBN: 80-247-0469-2.
- BLAŽKOVÁ, M. *Marketingové řízení a plánování pro malé a střední firmy*. Praha : Grada Publishing, 2007. str. 280. ISBN 978-80-247-1535-3.
- HANNAGAN, T, J. *Marketing pro neziskový sektor*. Praha : Management Press, 1996. ISBN 80-85943-07-7.
- HORÁKOVÁ, H. *Strategický marketing*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2003. str. 204. ISBN 80-247-0447-1.
- HORÁKOVÁ, I. *Marketing v současné světové praxi*. Praha : Grada, 1992. str. 368. ISBN 80-85424-83-5.
- JAKUBÍKOVÁ, D. *Strategický marketing*. Praha : grada Publishing, a.s., 2009. str. 272. ISBN 978-80-247-2690-8.

KOTLER, F. a kol. *Moderní marketing*. Praha : Grada Publishing,a.s., 2007. str. 1048. ISBN 978-80-247-1545-2.

SYNEK, M. a kol. *Manažerská ekonomika*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2011. ISBN 978-80-247-3494-1.

SVĚTLÍK, J. *Marketingové řízení školy*. PRAHA : WOLTERS KLUWER ČR, 2009. ISBN 978-80-7357-494-9.

VAŠTÍKOVÁ, M. *Marketing služeb efektivně a moderně*. Praha : Grada Publishing, s.r.o., 2008. str. 232. ISBN 978-80-247-2721-9.

5 Kontakt na autora

Mgr. Ing. Martina Colledani

Slezská univerzita v Opavě

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

Email: Mcolledani@seznam.cz

Školitel: doc. Ing. Halina Starzyczná, Ph.D.

HISTORIE

Stolypinova přesídlovací politika

Stolypin's Resettlement Policy

Alexandra Řeháková

Anotace: Příspěvek se zabývá přesídlovací politikou v carském Rusku v období, kdy byl premiérem ruské vlády Petr A. Stolypin (1906–1911) a post ministra zemědělství zastával Alexandr V. Krivošein (1908–1915), pod jehož patronací působil i tzv. Přesídlovací úřad.

Klíčová slova: Alexandr V. Krivošein, Petr A. Stolypin, přesídlovací politika, Přesídlovací úřad, Stolypinova agrární reforma

Summary: This contribution is focused on resettlement policy in tsarist Russia in time when Petr A. Stolypin was a viceroy of Russian government (1906–1911) and the minister of agriculture was Alexander V. Krivoshein (1908–1915), under his leadership was also so called Department of Resettlement.

Key words: Department of Resettlement, Alexander V. Krivoshein, Petr A. Stolypin, Resettlement Policy, Stolypin Agrarian Reform

1 Úvod

Přesídlovací politika v ruských dějinách zaujímá velmi významnou roli. V současné době se vládní přesídlovací politika zaměřuje na ruské obyvatelstvo žijící za hranicemi dnešní Ruské federace, což se týká především území, která byla dříve součástí Sovětského svazu. Snahou ruské vlády, jak vyplývá ze zákonů o přesídlení, je dobrovolně integrovat potenciál těchto Rusů a využít jej pro rozvoj ruských regionů. Podpora těmto „spoluobčanům“ je směřována především na řešení demografických problémů nynějšího Ruska. Následující příspěvek si ovšem neklade za cíl hodnotit nynější přesídlovací politiku Ruska, nýbrž přesídlovací politiku carského Ruska v letech 1906–1911, kdy byl v Rusku premiérem Petr Arkadjevič Stolypin.

Tento příspěvek vychází z odborné literatury a dobových pramenů. Stěžejním pramenem jsou zejména zákony, které jsou součástí jednotlivých edic, jež jsou od rozpadu Sovětského svazu vydávány, jak k osobnosti Stolypina, tak k jeho činnosti. Dále bylo pracováno s memoáry osobností tehdejšího Ruska a statistickými příručkami. Co se týče literatury, základní informace jsou dostupné v různých syntézách, monografiích, sbornících a encyklopediích. Např. v minulém roce vyšla rozsáhlá encyklopedie o Stolypinovi, která obsahuje i hesla k jeho přesídlovací politice. V roce 2012 pak vzešel z mezinárodní konference uspořádané k 100. výročí narození P. A. Stolypina sborník, kde lze rovněž nalézt informace k této problematice. V posledních letech také vycházejí nejrůznější regionální studie vztahující se k oblastem, odkud a kam přesídlování směřovalo.⁸

⁸ Viz seznam pramenů a literatury.

2 Přesídlovací politika součástí Stolypinovy agrární reformy

Agrární otázka byla jednou z nejdůležitějších otázek ruského státu již od počátku 20. století. Komplex problémů, svázaný se sociálně-ekonomickým rozvojem vesnice, se snažila v letech 1906–1911 řešit i tzv. Stolypinova agrární reforma, pojmenovaná podle jejího iniciátora, premiéra ruské vlády a zároveň ministra vnitra, Petra Arkadjeviče Stolypina (1862–1911). Sám Stolypin považoval zemědělství za jednu z nejdůležitějších otázek státu. „*Půda, to je Rusko. To je záruka našší síly v budoucnosti*,“ prohlásil na zasedání Státní dumy dne 5. prosince 1908.⁹

Stolypinova agrární reforma se skládala z mnoha komponentů, které určovaly její charakter a měly zásadní vliv při její realizaci. Mezi nejvýznamnější komponenty patřila legislativní opatření. Nejvýznamnějším legislativním nařízením bylo tzv. Nařízení 9. listopadu¹⁰, které rušilo obcíny a zavádělo soukromé vlastnictví na půdu. Občinový systém, formu kolektivního hospodaření, považoval totiž Stolypin za hlavní zdroj zastoalosti a překážku k modernizaci Ruska. Velmi důležitým činitelem v rámci agrární reformy byly i přírodní podmínky Ruska, neboť jejich specifika významně ovlivnila úspěch reformy. K nejvýznamnějším komponentům, které měly také zásadní vliv na realizaci reformy, patřil mir, vesnický svět, který sdružoval rolníky, jež se měli stát hlavními nositeli reformy. Významní byli i sami představitelé reformy, kromě Petra Stolypina a jeho spolupracovníků (zejména A. V. Krivošein, viz níže), to byl i car Mikuláš II. (1868–1918), bez jehož podpory by reforma možná nikdy nebyla spuštěna. Dalším významným komponentem byly instituce, skrze, které byla reforma realizována, ale i kontrolována státem. Sem patřil mj. i Přesídlovací úřad.¹¹

⁹ BOK, Marija P. P. A. *Stolypin: Vospominanija o mojem otce*. Moskva: Sovremennik, 1992, s. 292. Ke Stolypinově agrární reformě zejména TJUKAVKIN, Viktor G. *Velikoruskoje krestjanstvo i stolypinskaja agrarnaja reforma*. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2001. 302 s.; P. A. Stolypin i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P. A. Stolypina: meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28–30 sentjabrja 2011 g. Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012. 494 s.; MACEY, David A. J. „A Wager on History“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*, In: PALLOT, J., ed. *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861–1930*. London: Macmillan Press LTD, 1998, s. 149–173.; MACEY, David A. J. *Government and Peasant in Russia, 1861–1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*. Dekalb: Northern Illinois University Press, 1987, 380 s.; PALLOT, Judith. *Land Reform in Russia 1906–1917. Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. Oxford: Clarendon Press, 1999, 225 s.; YANEY, George L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861–1930*. Urbana: University of Illinois Press, 1982, 599 s.; FIGES, Orlando. *Lidská tragédie*. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000, 837 s.; VEBER, Václav. *Mikuláš II. a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2000, 505 s., *Stolypinskaja reforma i zemleustroitel' A. A. Kofod : dokumenty, perepiska, memuary*. A. V. Guterc (ed.). Moskva: Russkij put', 2003, 740 s., P. A. Stolypin: *Grani talanta politika*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2006, 623 s. Tato díla různým způsobem reflektují rovněž i Stolypinovu přesídlovací politiku.

¹⁰ Oficiální název nařízení zněl *Ukaz o dopolnenii nekotorych postonovlenij dejstvujuščego zakona, kasajuščegosja krestjanskogo zemlevladienija i zemlepol'zovanija*. Nařízení bylo následně právně kodifikováno ve formě zákonů *Zakon ob izmenenii i dopolnenii nekotorych postonovlenij o krestjanskom zemlevladienii* dne 14. června 1910 a *Zákon o zemleustroistve* dne 29. května 1911. *Stolypinskaja reforma i zemleustroitel' A. A. Kofod*, s. 677–682.

¹¹ ŘEHÁKOVÁ, Alexandra. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 34–89.

Přesídlovací politika tudíž patřila mezi nejvýznamnější komponenty Stolypinovy agrární reformy. V podstatě se jednalo o systém vládních opatření ke stanovení podmínek na podporu dobrovolného přesunu obyvatelstva z původně přiknutých pozemků na pozemky v odlehlých oblastech ruského impéria, které měly být osídleny a osvojeny ruským obyvatelstvem.¹²

3 Organizace a cíle Stolypinovy přesídlovací politiky

Přesídlování bylo součástí ruské politiky již před spuštěním Stolypinovy agrární reformy. Stát prováděl přesídlování především ve spojení se státními nevolníky. Již roku 1892 vznikl Výbor, který se zabýval výstavbou sibiřské železnice a jemuž předsedal sám následník trůnu Mikuláš. V závislosti na Výboru, nařízením 2. prosince 1896, vznikl Přesídlovací úřad, který byl tehdy zřízen pod Ministerstvem vnitra. Následně, vlivem nařízení o svobodném přesídlování z 24. 8. 1904, byl ale úřad 5. 6. 1906 převeden pod Ministerstvo zemědělství, které se v této době nazývalo Hlavní úřad pro pozemkovou úpravu a zemědělství. Lze konstatovat, že Stolypinova přesídlovací politika do roku 1909 zesílila natolik, že hodlal tehdejší ministr zemědělství Alexandr V. Krivošein, za Stolypinova souhlasu, Přesídlovací úřad zreformovat, a to ve smyslu zlepšení zemědělské výroby a nauky. Zůstalo ovšem jen u návrhů.¹³

Přesídlovací politika byla tedy již od počátku významnou součástí Stolypinovy agrární reformy, přičemž byla prováděna jak z ekonomických, tak sociálně-kulturních potřeb. Jednak si Stolypin i jeho spolupracovníci uvědomovali, že by východní oblasti země měly být perspektivněji využívány, především ke zlepšení ekonomiky státu. A jelikož v centrální části Ruska byl již problém s nedostatkem půdy tak akutní, že z toho vznikaly rolnické nepokoje, jevílo se i přesídlení rolníků do těchto oblastí jako skvělé řešení. Navíc se zde ruský rolník měl stát nositelem ruské tradice. Přesídlování bylo tedy zároveň i kolonizací. Vláda chtěla mít celou zemi pod kontrolou. Kromě rozvoje ekonomiky a zlepšení agrární otázky, se Stolypin snažil i o upevnění Ruského impéria, zejména ve střední Asii, kde žilo muslimské obyvatelstvo a na Dálném Východě, kde žili Číňané. Stolypinova přesídlovací politika měla tudíž i vojensko-strategické cíle. Přesídlovací úřad byl v období Stolypinovy agrární reformy rozdělen na několik sekcí dle svého působistiště:

- Evropské Rusko – úřad měl na starosti odsun z této oblasti,
- Dálný Východ, Kavkaz,
- Stepní oblasti, Turkeistán,
- Sibiř.¹⁴

Od roku 1908 byly tímto směrem uskutečňovány expedice, které vláda vysílala za účelem zjištění podmínek pro kolonizaci. Tyto expedice měly vliv i na zvětšení rozpočtu přesídlovací politiky, který se odvozoval rovněž od reálných potřeb daných regionů. Tento rozpočet, který schvalovala vláda, vzrostl ze 4,8 mil. rublů v roce 1906 na 25 mil. rublů v roce 1910 a následující roky se dále zvyšoval.

¹² Petr Arkad'jevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 433.

¹³ Petr Arkad'jevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 433–434.

¹⁴ P. A. Stolypin *glazami sovremennikov*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2008, s. 218.

Rozpočet byl ve velké míře zaměřen na dopravní systém do přesídlovacích oblastí. Pomineme-li budování pozemních cest, byly činěny kroky pro využívání parní lodní dopravy a dalších možností říční dopravy. Peníze také putovaly na rozvoj místní infrastruktury a na pomoc přesídlencům. V tomto směru byly budovány zejména zemědělské sklady.

Přesídlovací politika byla řízena centrálně a na místě prováděna skrze státní úředníky. Ti měli na starosti, jak přesídlence, tak i komunikaci s místním obyvatelstvem, které mohlo poskytnout půdu pro nové obyvatele. Do přesídlovací politiky na Dálném východě a na Kavkaze byl v letech 1906–1917 zapojen i jistý Vladimir F. Romanov¹⁵. I když autor uznává, že politika měla pozitivní dopad na osídlované oblasti, zejména ve smyslu jejího zkulturnění, spíše reformu kritizoval, a to právě z organizačního hlediska. On sám byl autorem brožur o východních oblastech¹⁶, které lidem podávaly informace, co je zde může čekat, jaká je zde půda, klima, infrastruktura. Chybou vlády podle Romanova bylo, že v čele místních gubernií¹⁷ stáli bývalí generálové, kteří se o přesídlovací politiku příliš nezajímali. De facto zde neexistovaly cesty, vláda kladla důraz jen na stavbu železnice. Další chybou byla centralizace, nebyli zde žádné instituce ani odborníci. Neexistoval prakticky žádný plán, jen to, že se bude přesídlovat. Stolypin se dle jeho mínění domníval, že přesídlování leží jen na bedrech rolníků, kdežto on si myslel, že přesídlování musí být celkové, a to jak z hlediska politiky, ekonomiky, tak kultury.¹⁸

4 „Ministr Asijského Ruska“

Stolypinova agrární reforma, a tudíž ani přesídlovací politika by se jen stěží realizovala, kdyby se Stolypin neobklopil lidmi, kteří mu v jeho úsilí pomáhali. K těm nejdůležitějším patřil Alexandr Vasil'jevič Krivošein, ministr zemědělství v letech 1908–1915.

Alexandr Vasil'jevič Krivošein bezpochyby patří mezi významné osobnosti, jak Stolypinovy agrární reformy, tak ruských dějin počátku 20. století. Narodil se 19. července 1857 ve Varšavě. Nejprve získal lepší vzdělání na gymnáziu. Poté odešel studovat do Petrohradu, zpočátku na přírodovědeckou a poté na právnickou fakultu. Po studiu pracoval v Moskvě jako právník. V roce 1892 se oženil s Jelenou Gennadijevnou Karpovou (1870–1942), vnučkou významného ruského obchodníka Timofeje S. Morozova (1824–1889).¹⁹

V roce 1884 zanechal dosavadního zaměstnání a odešel pracovat do státních služeb. Nejprve pracoval v archivu obvodního soudu v Moskvě. Uvědomoval si však, že chce-li to v životě někam dotáhnout, musí odejít pracovat do Petrohradu. Díky přátelství s jistým mladým profesorem Prachovem se seznámil s ministrem vnitra Dmitrijem A. Tolstým (1823–1889). Ten jej v roce 1887 zaměstnal v Zemském (gubernském) oddělení

¹⁵ Úředník nebyl v žádném příbuzenském svazku s vládnoucím rodem Romanovců.

¹⁶ V. F. Romanov byl autor brožur o Zabajkalské, Amurské a Přímořské oblasti.

¹⁷ Gubernie byla nejvyšší administrativní a územní jednotka. Skládala se z újezdů (okresů) a z volostí (vesnic). V čele generál-gubernátor, hlavní autorita v gubernii, zodpovědný přímo ministru vnitra.

¹⁸ P. A. Stolypin *glazami sovremennikov*, s. 207–243.

¹⁹ K Alexandru Krivošeinovi zejména KRIVOŠEIN, K. A. A. V. *Krivošein: Sud'ba rossijskogo reformatora*. Moskva: Moskovskij rabočij, 1993, 261 s.

ministerstva vnitra. O rok později jej ministr vnitra jmenoval komisařem v rolnických záležitostech v polském Kališi, kde Krivošein pobýval tři roky. V roce 1891 se vrátil do Petrohradu. I zde se nadále zajímal o rolnickou otázku a navíc se mu podařilo navázat kontakty s osobami, které se touto problematikou rovněž zabývali. Když byl v roce 1896 při ministerstvu vnitra zřízen Přesídlovací úřad, byl nejprve jmenován zástupcem ředitele a od roku 1904 jeho ředitelem.

A jeho hvězda stoupala stále výše. V květnu 1906 byl Krivošein jmenován do Státní rady. V témže měsíci mu nový předseda vlády Ivan L. Goremykin (1839–1917) nabídl post ministra zemědělství, který však tehdy ještě odmítl. Dne 6. října 1906 se stal v rámci ministerstva financí ředitelem obou pozemkových bank, rolnické i šlechtické²⁰. Post ministra zemědělství přijal v roce 1908 až na žádost premiéra P. A. Stolypina, se kterým se znal již z dřívějška, a pojily je stejné názory na řešení agrární otázky²¹. V roce 1913 dokonce car Mikuláš nabídl Krivošeinovi post premiéra vlády (Stolypin zemřel roku 1911), což však Krivošein také odmítl. Ve skutečnosti jím ale byl, neboť mnozí politici znovu jmenovaného Ivana Goremykina nerespektovali a za faktického premiéra považovali právě jeho.

Krivošein se v roce 1914 stal členem tzv. Progresivního bloku, který reprezentoval ve vládě stále jako ministr zemědělství. Vytvořil ve vládě frakci liberálních ministrů, byl zastáncem tzv. Nového kurzu. Jeho síla spočívala v jeho pevném finančním zázemí, byl nejvýznamnější osobou zemědělského bankovnictví. Ale jeho podpora velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče (1856–1929) ve funkci vrchního velitele ruské armády jej nakonec stála dlouho zastávaný post ministra zemědělství. Krivošein byl totiž jedním z osmi ministrů, kteří se podepsali pod dopis, zaslaný carovi v roce 1915, ve kterém požadovali, aby se vzdal hlavního armádního velení. Sám Krivošein v roce 1919 přiznal, že tento dopis byl historickou chybou.

Tato kauza vyústila v odstoupení Krivošeina, který se tímto vzdal kariéry v politice. Ale nezůstal zcela nečinný. Přijal práci u Červeného kříže, kde organizoval pomoc raněným. Nejprve působil u 7. armády v Galicii, poté měl na starosti celou oblast na západní frontě.

Krivošein nesouhlasil s únorovou revolucí. Na konci roku 1917 přijal účast v Pravém centru. Po sovětském puči se však rozhodl z vlasti uprchnout. Převlečen za vojáka odjel vlakem do Smolenska a odtud přes demarkační linii na Němci okupovanou Ukrajinu do Kyjeva.

Politická kariéra Krivošeina byla obnovena v roce 1919 v Jekatěrinodari, kde se nacházel hlavní štáb generála Antona I. Děnikina (1872–1947). V roce 1920 přijal nabídku generála Petra N. Wrangela (1878–1928), aby se postavil do čela vlády na Krymu. Alexandr Vasiljevič Krivošein zemřel 28. října 1921 v Berlíně, bylo mu 64 let.

Jak již bylo zmíněno v cílech přesídlovací politiky, bylo přesídlování ruských obyvatel využíváno i z důvodu upevnění ruské státnosti. To bylo patrné především

²⁰ V zemi existovaly dvě banky, skrze které stát kupoval a prodával půdu. Vedle Šlechtické (zal. 1885) to byla Rolnická banka, která byla založena pod ministerstvem financí v roce 1882. Zejména skrze ni měl Stolypin po finanční stránce celou agrární reformu pod kontrolou. Byla zrušena téměř hned po nástupu bolševiků k moci.

²¹ Stolypin se znal s Krivošeinem již od pobytu v Grodně, kde zastával v letech 1902–1903 post gubernátora a kde shodou okolností žila i Krivošeinova matka a sestra. P. A. Stolypin *glazami sovremennikov*. s. 76–77. Krivošein stejně tak, jako Stolypin chtěl zrušit občiny. Srov., viz HOSKING, G. *Russia: People and Empire*. Cambridge: Harvard University, 1997, s. 59.

v příhraničních regionech – ve Střední Asii a na Dálném východě. Sám Stolypin prohlásil, že na Dálném východě musí být na obranu země postaven „plot z živých lidí“²². V této strategii sehrál Přesídlovací úřad obzvláště významnou roli, proto se mu přezdívalo Celoasijský guberniát a Alexandru Krivošeinovi, jakožto ministru zemědělství, pod jehož patronací Přesídlovací úřad působil, „*ministr Asijského Ruska*“.

5 Realizace Stolypinovy přesídlovací politiky

Realizace přesídlovací politiky se děla nejprve na základě legislativních opatření, které se týkaly uvolnění kabinetní a státní půdy pro účely přesídlení. Již 19. září 1906 bylo vydáno nařízení, kterým se převáděly části kabinetních půd (tj. půdy ve vlastnictví cara) na Altaji pro přesídlovací potřeby rolníků. Dále to byly nařízení, které se týkaly tzv. přesídlenců, k těm zásadním patřilo nařízení z 10. března 1906, na jehož základě mohly být poskytovány finanční půjčky za účelem přesunu na Sibiř. Dne 29. listopadu téhož roku bylo vydáno v tomto smyslu i nařízení, které se týkalo oblastí na Uralu.²³

Lze konstatovat, že přesídlování postupně zachvátilo celé Rusko. Lidé se stěhovali jednak z Evropského Ruska, kde byl zoufalý nedostatek půdy, ale také z Maloruska (dnešní Ukrajina) a Bílé Rusy (dnešní Bělorusko). Přesídlování se dělo směrem na jihovýchod země, zejména na Kavkaz a na Sibiř. Na jihu panovaly specifické poměry. Tato oblast byla sice osvojena, ale byly zde autonomní oblasti. Celá oblast byla proto velmi neklidná a přesídlovací politika zde měla především pomoci upevnit ruskou moc a zklidnit poměry. Prioritní oblastí byla Muganská step, v souvislosti se kterou byla vydána série vládních nařízení na realizaci závlahového systému.²⁴

Nejvíce přesídlenců však směřovalo na Sibiř a Dálný Východ. Stolypin zde nejprve dával přednost občinovému hospodaření, aby tak ulehčil rolníkům v drsných sibiřských podmínkách. Nařízení 9. listopadu, ani jeho následné kodifikace zde proto neplatila. V roce 1911 byl sice vytvořen návrh, aby i zde mohla vznikat soukromá hospodářství, ten ale nebyl do počátku války realizován.

Do oblastí byli vysíláni tzv. chodoci. Tito vyslanci, buďto rodiny nebo i celé vesnice, měli zmapovat terén a předpřipravit podmínky pro přesídlení. Celý proces sestával z několika státem organizovaných etap. Těmto organizovaným chodokům bylo nejprve vydáno osvědčení na přesídlení, na jehož základě jim byla poskytnuta transportní výhoda. Ve druhé fázi, pokud bylo na místě přesídlení vše domluveno, se dotyční přesídlili, a to s pomocí finanční podpory státu.²⁵

Přesídlování bylo podporováno již od roku 1896 i státními půjčkami. V roce 1909 (19. 4.) byl vydán zákon, který stanovoval podmínky poskytnutí půjček pro potřeby přesídlovaných. Od června 1912 bylo dalším zákonem dáno, že výše půjčky a úvěru bude odvislá od místa přesídlení. Udává se, že v letech 1906–1915 využilo možnosti půjčit si na přesídlení celkem 851,9 tisíc lidí.²⁶

²² FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina I*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002. s. 323.

²³ Přehled nejvýznamnějších nařízení, která se týkala přesídlovací politiky, viz Petr Arkadjevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 433–437.

²⁴ Viz. Petr Arkadjevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 437.

²⁵ Viz Petr Arkadjevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 434.

²⁶ Viz Petr Arkadjevič Stolypin: *encyklopedija*. Moskva: ROSSPEN, 2011, s. 435.

Lidé mohli na přesídlení využít všechny dostupné možnosti přepravy. Nejvíce využívanou byl transport po železnici, kde bylo možné využít levnějších transportních tarifů. Byly vytvořeny i speciální vagóny na přepravu, tzv. Stolypinovy vagóny, ve kterých bylo možné přepravovat i dobytek.²⁷

O tom, jaké byly úmysly realizátorů a jaká byla skutečnost, vypovídá i tzv. Stolypinova cesta na Sibiř.

6 Stolypinova cesta na Sibiř

V letech 1909–1910 uskutečnil Stolypin řadu cest po vlasti. Navštívil Poltavu, Rigu a Sibiř. Tyto cesty měly propagandistický charakter. Stolypin při nich zdůrazňoval důležitost přesídlení rolníků pro budoucí rozvoj země, ale také pro zlepšení postavení samotného rolníka. Nejvíce zprofanovanou se stala cesta na západní Sibiř a do Povolží v roce 1910, které se zúčastnil i Alexandr Krivošein. O této cestě informoval Stolypin cara Mikuláše ve *Zprávě předsedy Rady ministrů o cestě na Sibiř a do Povolží*.²⁸

Hlavním cílem této cesty bylo obeznámení se se stavem místních přestěhovalců a zvážení nových možností v otázce způsobu a místa přesídlení rolníků z evropské části Ruska na Sibiř. Důvodem cesty bylo také zjištění podmínek pro výstavbu železnice v jižních oblastech.

Cesta byla na tehdejší poměry z časového hlediska uskutečněna v poměrně krátkém intervalu. Trvala pouze jeden měsíc, od 19. srpna do 19. září 1910. Inspekční skupina tak v této době navštívila pouze západní Sibiř a následně Povolží. V Povolží navštívil Stolypin Samarskou, Kazaňskou a Saratovskou gubernii.

V rámci teritoria západní Sibiře se jednalo o šest újezdů, čtyři gubernie a některé další kraje, které se rozkládaly na území čtyř regionů:

1. Severní pás Kyrgyzské stepi (dnes oblast Kazachstánu) a stepní části Altaje.
2. Jižní části Kyrgyzské stepi, která byla sužována nedostatkem vody.
3. Lesostepi na jihu země, jež se nacházely v blízkosti Sibiřské železnice.
4. Marijinská tajga, která se nacházela na hranici Jenisejské gubernie.

Zpráva o Západní Sibiři se dělí do osmi tematických celků, přičemž poslední z nich sestává ze závěrů, ke kterým Stolypin během inspekční cesty dospěl.

V prvním tematickém celku zprávy se Stolypin zabýval především způsobem přepravy přesídlovaných obyvatel. V souvislosti s tímto tématem nejprve upozornil na skutečnost, že v roce 1910 výrazně klesl jejich počet. V tomto roce bylo podle Stolypina přesídleno pouze 323 tisíc obyvatel. Tento úbytek byl dle něj způsoben neúrodou na Sibiři a naopak úrodou v Evropském Rusku. Pokles přesídlených obyvatel měl ale podle Stolypina i pozitivní význam. Pro počáteční velký zájem o novou půdu se negativním způsobem projevil v nedostatečně připravené administrativě, která se vlivem tohoto zjištění začala reformovat. Velkým problémem se ukázalo být také samovolné přesídlování, které probíhalo bez předešlé rezervace pozemků.

²⁷ FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina I*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002, s. 387.

²⁸ Zpráva dostupná v edici P. A. Stolypin: *Grani talanta politika*, s. 507–603. O cestě viz např. ŠNAPKOVÁ, Alexandra. *P. A. Stolypin a jeho přesídlovací politika na Sibiř*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, 49 s.

Naproti tomu Stolypin vyzdvihl zlepšení podmínek stěhujících se obyvatel, kteří pro přepravu používali hlavně železnici. Kolem tratí totiž vznikaly nové stanice, kde si lidé mohli při náročné cestě odpočinout. Stolypin ve zprávě uvedl, že jejich počet se k roku 1910 zvýšil na sto. Při těchto tzv. záchytných bodech byly vybudovány i nemocnice. Pro lepší orientaci cestujících byly vydány i jízdní řády a do provozu byly zavedeny další nové vagóny. K přepravě byly také propůjčeny speciální vojenské vagóny, jednalo se o jídelní vozy či o vagóny s prádelnami. Nicméně Stolypin navrhoval uvolnit dalších 48 miliónů rublů na zcela nové vagóny, kterých by později mohlo využívat i ruské vojsko.

Změna měla nastat také ve způsobu užívání zvýhodněných tarifů, kterými byly železnici způsobovány velké ztráty. Stolypin v této souvislosti psal o ztrátě ve výši 7,5 miliónu rublů. Tarify se ovšem neměly měnit z hlediska ceny, ale mělo dojít ke změně způsobu jejich užívání. Cestující tak měli podle počtu osob a cíle cesty využívat určené tarifní třídy. Stolypin taktéž zdůrazňoval potřebu zlepšit říční dopravu. I když již existovaly parníky na řekách Amur a Ob, jejich počet bylo nutno navýšit. Navrhoval také možnost využití soukromých vodních dopravců.

Druhá část zprávy pojednávala o půdě na Sibiři a pozemcích pro přesídlované obyvatele. Stolypin zde uvádí, že přesídlování musí být nadále vedeno směrem na Sibiř, neboť její dosavadní hustota obyvatel činí pouze 0,7 obyvatel na jednu čtvereční verst²⁹. Nejvíce byly doposud osídleny újezdy Petropavlovsk, Barnaulský a Tomský. Stolypin a inspekční skupina se tudíž zabývali i otázkou, kam by přesídlování mělo dále směřovat.

V této souvislosti bylo Stolypinem poukázáno na tzv. desetiverstné pásmo, které se nacházelo ve Stepním kraji (Kyrgyzská step) a bylo ustanoveno zákonem z 31. května 1904 jako neutrální oblast tvořící hranici mezi kozáky a ostatními obyvateli. Stolypin se o tuto oblast zajímal, jelikož by teoreticky mohla být využita pro přestěhovalce. V souvislosti s desetiverstným pásmem se řešila také otázka kočovných Kyrgyzů, kteří si zde pronajímali půdu od kozáků. Bylo též nutné, aby se znovu vyřešila hranice s kozáckým vojskem a to tak, aby kolonizátoři získali přístup k řece Irtyš.

Volná půda se nacházela také v hornaté části Altaje, kde bylo k dispozici stále 13 miliónů děsatin půdy, a v severních a východních částech Sibiře. Zásadní problém přesídlovací politiky spočíval totiž v tom, že pouze malé množství lidí se odhodlalo přesídlit do těch částí Sibiře, kde panovaly drsné přírodní podmínky. Naopak v některých „lepších“ oblastech docházelo k hromadění obyvatel, kteří čekali na přidělení půdy. Proto bylo nutno v těchto oblastech snížit rozměry přidělované půdy a zavést její prodej. Současně bylo zapotřebí vyjasnit práva zde žijících starousedlíků, kteří mohli pro účely přesídlení poskytnout svoji nadbytečnou půdu.

Úvahy o prodeji půdy v lepších oblastech měly zamezit přívalu nových obyvatel do těchto částí Sibiře. Stolypin chtěl naopak podpořit darováním půdy přesídlování i do méně výhodných oblastí, přičemž zdůrazňoval roli vlády, která měla přesídlení do těchto oblastí výrazně podpořit. Vláda se měla podílet zejména na vykácení lesů, odvodňování a stavbě komunikací, a tím připravit alespoň počáteční podmínky pro nově příchozí obyvatele. Komplikace však mohly nastat s početným kyrgyzským kočovným obyvatelstvem. Proto Stolypin navrhoval, aby jim byla ponechána dostatečná, ale vymezená část půdy pro jejich kočovný život.

²⁹ Versta je míra vzdálenosti rovnající se 1,066 km.

Ve třetím tematickém celku zprávy se inspekční skupina zabývala rozvrstvením a majetkem přesídlených obyvatel. Stolypin mnohokrát připomínal drsné podmínky sibiřského kraje, kde bylo nutné připravit pro nové obyvatele podmínky pro spokojený život, aby neměli nutkání vracet se zpět do svých dřívějších domovů. Na základě toho byly v nových oblastech budovány fary, kostely a školy. V minulých letech bylo dle závěrečné zprávy na Sibiři zbudováno 67 nových far, 48 kostelů a otevřeno 89 škol. Stolypin taktéž považoval za nutné navýšit rozpočet na budování nemocnic.

Zvláštní pozornost byla věnována organizaci zemědělských skladů, které v čase potřeby měly zásobovat nově přesídlené obyvatele i starousedlíky potřebnými prostředky. Hovořilo se také o možnostech úspor Ruska v oblasti výroby zemědělských strojů a zařízení. Předtím se totiž např. žací stroje kupovaly od zahraničních společností z Ameriky, za což ovšem Rusko zaplatilo téměř 2 milióny rublů. Stolypin proto navrhoval, aby zahraniční firmy mohly v Rusku vybudovat vlastní továrny, kde by ovšem pracovalo pouze ruské obyvatelstvo, a to výhradně s domácím materiálem.

Dále byla zdůrazněna potřeba odlišit jednotlivé výše půjček přesídlovaným rolníkům podle toho, kam se stěhovali. V oblastech, kde byla krajina nehostinná, měly být úvěry až zdvojnásobeny, z dosavadní 165–200 rublů na až 400 rublů pro rodinu. Vláda se taktéž měla více angažovat v pomoci při neúrodě nebo při různých přírodních katastrofách. Nemalá měla být také agronomická pomoc ze strany vlády, jako např. zřizování speciálních zemědělských učilišť. První takové mělo vzniknout v Omsku, jakožto hlavním centru Západní Sibiře. Vysoké učení mělo být poté založeno v Tomsku.

Ze Zprávy je dále zřejmé, že se inspekce zabírala i vlastnickým problémem spojeným s pozemky, které se nacházely za Uralem, kde žili kozáci, starousedlíci a cizinci. Nacházely se zde totiž jak kabinetní a státní pozemky, tak půda kozáků. Na základě toho se v této oblasti mělo zavést nařízení z 9. listopadu 1906, které se na oblasti za Uralem doposud nevztahovalo.

V pořadí čtvrtá část zprávy pojednávala o hospodářství přesídlených obyvatel v nových oblastech. V rámci tohoto celku se hovořilo o různorodosti zemědělských podmínek. Na jedné straně zde byly neúrodné oblasti Pavlodarského újezdu v Semipalatském újezdu a na straně druhé úrodné oblasti Kulundinské stepi v Altajském okruhu. Nejlépe se hospodařilo přistěhovalcům na bývalé kabinetní (carské) půdě na Altaji, kam v letech 1907–1909 mířilo více než 40 % všech přestěhovalců. Velké nesnáze však způsobovali samovolní přestěhovalci, tzn. ti, kteří si předem půdu nezapsali. Často si v těchto oblastech pronajímali půdu a vyčkávali na uvolnění nějakého pozemku.

Stolypinova inspekční skupina také přinesla některé statistické údaje o hospodářství přesídlených obyvatel. Bylo zjištěno, že za posledních patnáct let se do Stepního kraje a okolních čtyř gubernií odstěhovalo více než 60 tisíc rodin, tzn. přibližně 800 tisíc lidí, kteří zde založili více než 765 sídel. Zlepšení také prý nastalo v chovu dobytka a úspěšně se rozšířily i rozměry osevních ploch. V pěstování obilnin dominovala zejména pšenice. Ve Stepním kraji zaujímal 70 % z celkové osevních ploch. Příjem rodiny tak z 57 % sestával z využívání půdy, 18 % měla rodina z chovu dobytka, 15 % zaujímal příjmy z průmyslu a 10 % činily ostatní příjmy.

Pátá část Stolypinovy zprávy se věnovala významu přesídlení pro národní hospodářství. Pozitivně byl zhodnocen význam přesídlovací politiky ve vztahu k Evropskému Rusku. Přičemž nejvíce lidí odešlo ze západní části Evropského Ruska a zamířilo ponejvíce na Altaj. Největší význam přesídlovací politika však měla pro Sibiř, kde

docházelo vlivem politiky i k její kolonizaci. Jako příklad byla prezentována Kulundínská step, kde bylo postupem času vybudováno poměrně rozsáhlé centrum Slavgorod. Přesídlovací politika také měla dle inspekce pozitivní vliv na rozvoj hospodářství, zvláště u Kyrgyzů. Stolypin se snažil přeměnit jejich způsob života z kočovného na usedlický, v souvislosti s tím jim byly mimo jiné prodávány např. zemědělské stroje. V souvislosti s Kyrgyzi se hovořilo také o nutnosti zavést mezi ně pořádek a právo.

Šestý tematický celek byl věnován pěstování obilí a chovu dobytka na Sibiři. Osevní plocha Sibiře v roce 1909 činila šest miliónů děsjatin půdy. Stolypin ve Zprávě dal za příklad Tomskou gubernii, kde se za posledních dvanáct let zvětšila osevní plocha pro pšenici z 588 tisíc desjatín³⁰ na 1157 tisíc desjatín půdy. Ke zvětšení došlo také v Akmolinské oblasti, z 98 tisíc na 279 tisíc desjatín půdy. Tímto tempem by tak Sibiř podle Stolypinových propočtů byla schopna vydat ročně okolo 300 miliónů pudů obilí.

Obilí představovalo pro Stolypina poměrně důležitý vývozní artikl. Bylo však nutné najít vhodnou trasu, kterou by se vyváželo ze země do zahraničí. Cesta na jih nebyla vhodná z hlediska nedostatku železniční dráhy a kvůli Číně. Na východě byla konkurence mandžuského a amerického obilí. Na západě by převoz komplikoval tzv. Čeljabinský tarif. Převoz tímto směrem totiž ovlivňovala platba za převoz, která závisela na cíli cesty. Severní cesta by vedla až k Severnímu ledovému oceánu, jednalo se však o velmi komplikovanou trasu, a to především z hlediska obtížné splavnosti řek, drsné přírody a klimatu. Na základě toho chtěl Stolypin nechat na jihu zbudovat novou železnici, která by vedla z Urafsk-Semipalatýnu do Ačinska či Novo-Nikolajevska.

Zvláštní pozornost byla věnována máselnému průmyslu, který byl provozován zejména v Tobolské a Tomské gubernii. Začínal se ovšem také rozvíjet i v Jenisejské gubernii a Semipalatýnské oblasti. Např. v roce 1907 přinesl prodej másla ruské pokladně 47 miliónů rublů, což prakticky znamenalo, že dvojnásobně převýšil výnosy z těžby zlata.

V sedmé části Stolypin vyslovil hlavní potřeby Sibiře. Tato předposlední část si kladla za cíl shrnout všechna dosavadní zjištění, ke kterým Stolypin během cesty dospěl, a popisovala hlavní potřeby tohoto kraje. Rozvoj Sibiře a přesídlovací politika měla být cíleně podporována státem. Stolypin konstatoval, že bude na Sibiři nejprve převažovat zemědělský průmysl. Bylo však nutno v přesídlení podpořit i drobné řemeslníky a obchodníky. Nutné dle Stolypina bylo také zavést právo na osobní vlastnictví půdy, zbudovat tzv. jižní železnici, která by procházela Kyrgyzskou stepí. Dále se realizátoři přesídlovací politiky měli pokusit v oblastech rozvinout i jiný než zemědělský průmysl. Důležité bylo rovněž zavedení místní samosprávy, vytyčení hranic mezi jednotlivými oblastmi či zřízení soudů a policie.

V poslední části byla z učiněné inspekční cesty vyslovena rámcová doporučení ohledně optimalizace stávající přesídlovací politiky:

1. Přidělovat půdu na Sibiři do vlastnictví a ne do užívání.
2. Sjednotit vládní agrární politiku v oblastech před Uralem a za Uralem (jednotný postup a přístup).
3. Přejít k prodeji nejvýnosnější půdy a poskytovat úvěrovou pomoc ve více drsnějších krajinách.
4. Zachovat zvýhodněné železniční tarify.
5. Výše finančních půjček musí být odvozována od složitosti osídlení a ne od úrovně bída přesídlovaných obyvatel.

³⁰ Desjatina byla míra pozemku rovnající se 1,0925 hektaru, platná do 1918.

6. Rozvinout agronomickou pomoc přesídlencům ze strany vlády.
7. Prosadit soukromé vlastnictví i za Uralem.
8. Prosadit větší osídlení Kyrgyzské stepi ruským obyvatelstvem.
9. Zabezpečit podmínky odbytu sibiřského obilí a jiných produktů. Dle toho je nutno
 - a) zbudovat jižní sibiřskou železnici, vedoucí z Uralšsk-Semipalatýnu do Ačinska či Novo-Nikolajevska, b) zbudovat vodní kanál mezi řekami Čusobaja a Rešetka a splavovat řeky Kamu a Irtyš a c) postupně změnit Čeljabinský přelomový tarif.
10. Celkově rozšířit a prohloubit přesídlovací politiku.

Je zajímavé, že tato zpráva o cestě na Sibiř byla vydána tiskem až po smrti Petra Stolypina v roce 1911 a že jejím faktickým autorem byl Alexandr Krivošein. Dochoval se však dopis Stolypina ze dne 30. září 1910, který byl adresovaný právě Krivošeinovi. Stolypin v dopise hodnotí zprávu, kterou Krivošein napsal o cestě na Sibiř. V podstatě ho chválí, že je dobře napsaná, ale má i určité výhrady. Krivošein by měl podle Stolypina zdůraznit, že cesta neměla mít charakter revize, ale spíše ekonomického průzkumu. Stolypin taktéž považoval za důležité upozornit na bezpečnost a ochranu tohoto kraje, tzn. v poslední kapitole zdůraznit roli policie a nutnost zavedení soudnictví.³¹

7 Závěr

Závěrem lze konstatovat, že přesídlovací politika byla jedním z nejvýznamnějších komponentů Stolypinovy agrární reformy. To lze podpořit i faktem, že Přesídlovací úřad, který měl tuto politiku na starosti, byl v letech 1906–1911, kdy reforma v carském Rusku probíhala, součástí ministerstva zemědělství. Významnost přesídlovací politiky je rovněž patrná z toho, že v jejím rámci byli přesídlování zejména rolníci, kteří se měli stát hlavními nositeli Stolypinovy agrární reformy.

Cíle této Stolypinovy přesídlovací politiky byly však nejen ekonomické, sociálně-kulturní, ale i vojensko-strategické. V rámci naplnění těchto cílů byla přesídlovací politika podporována státem. Odměnou mu mělo být zejména zlepšení ekonomické situace Ruska. Pozitivní dopad na státní pokladnu měl především export zemědělských plodin a výrobků plynoucích z chovu dobytka. Zlepšení se předpokládalo i v rámci společenské situace, kde mělo hlavně dojít ke zklidnění revolučních nálad, ale i k šíření ruského ducha a zkulturnění nových oblastí. V neposlední řadě mělo dojít v rámci Stolypinovy přesídlovací politiky k upevnění hranic ruského státu.

Stolypinova přesídlovací politika byla řízena centrálně, přičemž jednou z nejdůležitějších osob, které určovaly charakter této politiky, byl Alexandr Vasiljevič Krivošein. Byl vůbec jednou z nejvlivnějších osobností posledních let carského Ruska. V letech 1906–1908, ještě v rámci ministerstva vnitra, byl ředitelem obou pozemkových bank, což z něj učinilo jednoho z nejmocnějších lidí Ruska. Sedm let strávil na postu ministra zemědělství (1908–1915), nejdéle ze všech ministrů po roce 1906 a do roku 1917. Z pozice ministra zemědělství se zejména výrazně angažoval právě v přesídlovací politice, kterou se zabýval již od roku 1896.

Právě s ním uskutečnil v roce 1910 Stolypin inspekční cestu na západní Sibiř a do PoVOLŽÍ. Zpráva, kterou o této cestě napsali, měla za cíl přesvědčit cara Mikuláše o tom, že přesídlovací politika sice vykazuje nezdary, ale že má daleko více pozitivních přínosů,

³¹ P. A. Stolypin: *Perepiska*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2004, s. 379–380.

kteře autoři zvláště zdůraznili, a že neúspěchy jsou jen dílčí. Navzdory tomuto pojetí, je tato Zpráva velmi cenným pramenem pro poznání Stolypinovy přesídlovací politiky. Je odrazem toho, jaké byly cíle a ideje realizátorů, ale i jaká byla realita. Ze Zprávy však také vyplývá, že si Stolypin uvědomoval nutnost změn a hodlal je v budoucnu i realizovat.

8 Použitá literatura

BOK, P. M. P. A. *Stolypin: Vospominanija o mojem otce*. Moskva: Sovremennik, 1992. 316 s. ISBN 5-270-01529-3.

P. A. *Stolypin: Grani talanta politika*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2006, 623 s. ISBN 5 8143-0776-8.

P. A. *Stolypin: Perepiska*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2004. 704 s. ISBN 5-8243-0555-2.

Stolypinskaja reforma i zemleustroitel' A. A. Kofod : *dokumenty, perepiska, memuary*. A. V. Guterc (ed.). Moskva: Russkij put', 2003, 740 s. ISBN 5-85887-140-2.

FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina (díl 1)*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002. 624 s. ISBN 5-8370-0173-5.

FIGES, Orlando. *Lidská tragédie*. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000, 837 s. ISBN 80-86278-74-3.

P. A. *Stolypin i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P. A. Stolypina: meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28-30 sentjabrja 2011 g.* Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012. 494 s. ISBN 978-5-85887-417-1.

MACEY, David A. J. „A Wager on History“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*. In: PALLOT, J., ed. *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861-1930*. London: Macmillan Press LTD, 1998, s. 149-173.

MACEY, David A. J. *Government and Peasant in Russia, 1861-1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*. Dekalb: Northern Illinois University Press, 1987, 380 s. ISBN 0-875-80122-6.

PALLOT, Judith. *Land Reform in Russia 1906-1917. Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. Oxford: Clarendon Press, 1999, 225 s. ISBN 0-19-820656-9.

Petr Arkadževič Stolypin: encyklopedija. Moskva: ROSSPEN, 2011, 735 s. ISBN 978-5-8243-1587-5.

ŠNAPKOVÁ, A. P. A. *Stolypin a jeho přesídlovací politika na Sibiř*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 49 s.

ŘEHÁKOVÁ, Alexandra. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 100 s.

TJUKAVKIN, Viktor G. *Velikoruskoje křesťanstvo i stolypinskaja agrarnaja reforma*. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2001. 302 s. ISBN 5-88451-103-5.

YANEY, George L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861-1930*. Urbana: University of Illinois Press, 1982, 599 s. ISBN 025200910X.

VEBER, Václav. *Mikuláš II. a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2000, 505 s. ISBN 80-7184-793-3.

9 Kontakt na autora

Mgr. Alexandra Řeháková

Historický ústav

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Solniční 12 (zasílací Arna Nováka 1)

602 00 Brno

Email: alex.rehakova@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.

Utrpenie evanjelických a.v. kazateľov v čase Bratislavských súdov a po nich, podľa diela *Micae historico-chronologicae* od Jána Buria

The Suffering of the Protestant Church of Augsburg Confession Preachers in the Period of Bratislava Trials and After, as Viewed in the *Micae historico-chronologicae* by Jan Burius

Anna Ježíková

Anotace: Príspevok má za cieľ priblížiť vydanú časť pramenného materiálu k dejinám evanjelikov v Uhorsku, opisujúcu obdobie medzi rokmi 1673 a 1688, ktorej autorom je evanjelický kazateľ a historik Ján Burius – *Micae historico-chronologicae euangelico-pannonicae*. Táto bola dosiaľ dostupná len v latinskom jazyku, no momentálne je preložená a pripravená na vydanie. Príspevok v krátkosti približuje život autora, ďalej sa zaoberá obsahom vydaných *Micae* a napokon predstaví niekoľko zaujímavých pasáží o situáciách, ktorých bol sám autor účastný, a preto ich možno pokladať za dôveryhodný podkladový materiál k ďalším prácam a zároveň majú veľkú výpovednú hodnotu aj pre bežných čitateľov, pretože približujú živé obrazy doby.

Kľúčová slova: bratislavské súdy, evanjelici, Johannes Burius, Ján Burius, reformácia, vyhnanstvo, cirkev

Summary: This paper aims to give the idea of the published part of the resources on the history of Protestants in Hungary which describes the period from 1673 to 1688 and was written by the Protestant preacher and a historian Jan Burius – *Micae historico-chronologicae euangelico-pannonicae*. Until now the work has only been available in Latin, but at the moment it is fully translated and ready to be published. This paper shortly describes the author's life and it continues to deal with the content of *Micae* to end with the presentation of several remarkable excerpts on the moments which the writer experienced himself, and therefore they can be considered a credible resource for other works to come. They also provide a highly informative value for lay readers, as they offer a vivid picture of the period.

Keywords: Bratislava Trials, Evangelical, Johannes Burius, Jan Burius, Reformation, exilium, Church

1 Úvod

Život evanjelikov v 17. storočí bol sprevádzaný náboženským prenasledovaním a upieraním práv a slobody. Hoci na synode v roku 1610, držanej v Žiline, bola evanjelická viera v Uhorsku zlegalizovaná a vznikli tri právoplatné superintendencie, prenasledovanie to len utlmilo, kým sa naplno prejavilo po odhalení sprisahania Františka Vešelého³² proti jeho katolíckemu, cisárskemu a kráľovskému majestátu Leopoldovi I.³³ v podobe bratislavských súdov s evanjelickými pastormi. Udalosti okolo súdov a po nich, súdne rozhodnutia a ich dlhodobé následky verne popísal Ján Burius, krupinský farár, ako súčasník týchto dejov a jeden zo súdených mužov, v práci *Micae Historico-Chronologicae Euangelico-Panonicae*³⁴. Vytvoril dielo, ktoré je nie len výpisom dejín evanjelikov v Uhorsku od ich počiatkov, ale aj živou reakciou na spomenuté súdy. Celé dielo je v latinskom jazyku a značná časť ostala v rukopise, no časť, ktorá zachytáva udalosti, o ktorých mohol rozprávať autor z prvej ruky vyšla v roku 1864 v Bratislave pod názvom *Micae historiae evangelicorum in Hungaria ab anno 1673 ad 1688*. Tento 220 stranový text je momentálne preložený a pripravený na vydanie. Príspevok má za cieľ predstaviť Jána Buria ako autora, popísať systém bratislavských súdov, bližšie osvetliť obsah diela a dôvody jeho napísania a napokon v krátkosti spomenúť jeho prínos.

2 Ján Burius – život a dielo

Ján Burius, niektorá literatúra ho označuje ako „mladší“³⁵ iná zas ako „starší“³⁶ (vzhľadom na to že i jeho otec i jeho syn sa volali tak ako on), sa narodil v Liptovskom Ondreji roku 1636 do rodiny evanjelického farára, čo mu predurčilo životnú dráhu, hoc ešte jeho prastarý otec Ladislav Beer (poslovenčené na Bur) pôvodom z Olomouca, nebol kňazom, no prefektom hradu Strečno a Starhrad, pod patronátom rodiny Pongrácz³⁷.

³² František Vešelényi (Wesselényi, * 1605 – † 1667) – krajinský hodnostár, vodca protihabsburgského sprisahania. Účastník viacerých protitureckých vojen. Manželstvom s Máriou Séciovou rodovo získal panstvá Veľký Blh a Muráň, neskôr Slovenskú Lupču. Filakovský kapitán od roku 1644, od 1647 hlavný kapitán Horného Uhorska, od 1655 palatín. Po uzavretí, pre Uhorsko, nevýhodného Vasvárskeho mieru (1664) s Turkami a po zavedení absolutizmu Leopoldom I., postavil sa František na čelo protihabsburgského povstania (1644 – 1670), no zomrel pred jeho odhalením.

³³ Leopold I. Habsburgský (* 1640 – † 1705), uhorský kráľ od r. 1665.

³⁴ Rukopis uložený v Lyceálnej knižnici v Bratislave, Sign. V42945 pod názvom *Micae Historico-Chronologicae Euangelico-Panonicae: Jesu Benedicte Labori Pio ... Anno vero Christi 1685 at in Sequent. in ordinem redigi coepta ...*

³⁵ PETRÍK, B.. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo 2001, s. 58.

³⁶ BALAJKA, B.. *Přehledné dějiny literatury, Svazek 1*. Praha: SPN 1970, s. 127.

³⁷ Údaj o Ladislavovi Beerovi ako predkovi Jána Buria (autora Micae) sa nachádza mimo tvrdenia Buria, len u Jána Drobného (*Evanjelickí slovenskí martýri, časť Zvolenský seniorát*, s. 93) a v dvoch príspevkoch Alexandra Lombardiniho (Strečno. *Slovenské pohľady*. Turčiansky Sv. Martin: Pavel Mudroň, 1885, roč. V., s. 4 a Starý hrad. *Slovenské pohľady*. Turčiansky Sv. Martin: Pavel Mudroň, 1885, roč. V., s. 152), avšak neuvádzajú nič iné, len to že mu bol prastarým otcom. V olomouckom štátnom okresnom archíve sa zmienka o Ladislavovi Beerovi medzi rokmi 1500 a 1600 nenachádza ani v richtárskych knihách ani v učiteľských registroch, avšak priezvisko Beer bolo v Olomouci bežné a tak nie je vylúčené že pri hlbšom skúmaní by sme meno Ladislava Beera našli.

Študoval v Kremnici, Brzegu, Hamburgu a v roku 1657 na univerzite v Jene, neskôr v roku 1659 vo Wittenbergu. Od 1662 pôsobil ako rektor v Španej Doline, kde sa roku 1666 oženil s Julianou Rotarides. Zakrátko pracoval i ako diakon v Starých Horách a od roku 1668 ako farár v Krupine.³⁸ Počas prenasledovania evanjelikov bol po Bratislavských súdoch (1673) donútený odísť do vyhnanstva, ktoré prežil v Sliezsku. Z vlasti odchádzal do Brzegu s manželkou, deťmi Jánom a Marianou a s tromi manželkinými osirelými bratmi. V apríli 1675 odišiel do Vroclavu, kde žila rodina v chudobe a dlhoch. Vďaka známym získal v roku 1681 miesto farára v Hennersdorfe pri Zittau³⁹, kam však nenastúpil. V tom čase už pracoval na svojom veľdiel, a keď ho dokončil, vrátil sa, na povolanie veriacich do Krupiny v roku 1686, kde o dva roky⁴⁰ neskôr zomrel.

Ako spisovateľ okrem *Micae Historico-Chronologicae Euangelico-Panonicae*, s rozsahom 824 strán v rukopise, napísal aj iné cirkevné dejiny a to rovnako z hľadiska útlaku svojej cirkvi v Uhorsku. Bol spoluzostavovateľom diela *Animadversiones theologico-politico-historico-criticae in narrationem historicam captivitatis papisticae, nec non ex eadem liberationis Georgii Lanii* (Teologicko-politicko-historicko-kritické poznámky, napísané k historickému vyrozprávaniu ... Juraja Lániho), vydaného roku 1676. Ďalším vydaným dielom bola práca *Einfältige doch christlich-wohlmeynende und erhebliche Motiven oder Ursachen, an alle hohe und niedrige evangelische Stands-Personen, denen von allen fast verlassenen ... und verfolgten Exulanten, Gutes zu thun umb Gottes willen* (Jednoduché, ale kresťansky úprimné a závažné dôvody alebo príčiny...aby sa prenasledovaným exulantom robilo dobro) z roku 1680. A v rukopise mu ostali *Memorabilia duorum martyrum in Hungaria* (Pamäti dvoch mučeníkov v Uhorsku) a *Epistola de eruditis Hungaris* (List o učených Uhroch).⁴¹

Profesor Ján Kvačala⁴² hovorí o *Micae* vo svojich *Dejinách reformácie* ako najväčšej vedeckom výplode z nemeckého vyhnanstva svojej doby⁴³. Vydaná časť sa týka rokov 1673 až 1688, teda od súdu s evanjelikmi v Bratislave do pokusu o úplné vyhnanie predstaviteľov evanjelickej cirkvi z mesta Krupina, kde Burius žil a kázal a v tom istom roku aj zomrel.

3 Bratislavské súdy

Po bitke pri Moháči roku 1526 bolo Uhorsko rozdelené na akési tri panstvá. Juh mali v područí Turci, východ Sedmohradské knieža a ostatku, ktorý z veľkej časti tvorilo Horné Uhorsko, dnešné Slovensko, vládli katolícky Habsburgovci.⁴⁴ Zemepáni sa

³⁸ ROSENBAUM, K. *Encyklopédia slovenských spisovateľov I*. Bratislava: Obzor 1984, s. 82.

³⁹ BURIUS J. *Micae historiae evangelicorum...* Posonium: Typis Wigandianis 1864, s. 125.

⁴⁰ PETRÍK, B. *Evanjelickej encyklopédie* (s. 58) a ROSENBAUM, K.. *Encyklopédia slovenských spisovateľov* (s. 82.) uvádzajú ako rok úmrtia 1689, no v práci *Micae* uvádza poznámka Buriovo syna, že to bol rok 1688 (s. 218). Na dátume 7. december sa všetky tri literatúry zhodujú.

⁴¹ MATISKOVÁ, E. *Literárne osobnosti mesta Krupina: biografický slovník*. Zvolen: Krajská knižnica Ľudovíta Štúra 2009, s. 23.

⁴² Ján Kvačala (*1862 – †1934) – cirkevný historik, evanjelický kňaz, zakladateľ komeniológie, pedagóg.

⁴³ KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1935. s. 287.

⁴⁴ DROBNÝ, J. *Prešporský súd a galejí otroci*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1926. s. 7.

pred Turkami kryli odsťahovaním do horných častí Uhorska, kde sa už stihla usídlíť evanjelická viera, ku ktorej sa v záujme udržania si moci pridali, čo bolo neprípustné pre katolícky panovnícky rod, ktorý stál od začiatku v opozícii proti evanjelikom so záujmom udržať celistvosť katolíckeho kráľovstva. Odtrhnutie sa od Habsburgovcov malo okrem ideologických aj ekonomické dôvody, pretože v tom čase sa platili dane nie len kráľovskému Uhorsku, ale aj tureckému sultánovi, čo sa stalo časom neúnosným. V Uhorsku sa navyše pod zámienkou vojenskej pomoci proti Turkom usídlili žoldnieri z rôznych krajín, ktorí svojimi vpádmi porušovali práva a privilégiá zemanov, proti čomu sa, zvyknutí na stavovskú hegemoniu časov pred Habsburgovcami, museli brániť. Takéto udalosti viedli k protihabsburgským povstaniam šľachty za slobodu, ktoré sa tak spájali i s evanjelickým bojom za slobodu.

Následkom prvých povstaní boli aj tri bratislavské sudy. Prvý takzvaný mimoriadny súd v Bratislave, ktorý nasledoval po odhalení chystaného Vešelénihoho protihabsburgského sprisahania⁴⁵, odsúdil roku 1671 200 šľachticov na konfiškáciu majetku a neskôr vodcov sprisahania popravili. V septembri toho istého roku odsúdili na smrť Mikuláša Drábika⁴⁶, vizionára, ktorý v knihách „prorokoval“ koniec Habsburgovcov na tróne.

Bratislavské sudy v roku 1673 a 1674 predstavovali jeden z vrcholov protireformácie. Na 25. septembra 1673 bolo arcibiskupom Jurajom Selepčénim⁴⁷ predvolaných do Bratislavy 33 protestantských kňazov, aby boli súdení za urážku majestátu, katolíckeho náboženstva a za pomáhanie Vešelénihoho povstaniu.⁴⁸ pričom celý tento proces mal slúžiť na vykorenenie evanjelickej viery z habsburgského – katolíckeho - Uhorska, odstránením jej predstaviteľov.

Rovnakému účelu slúžil aj bratislavský súd zvolaný na 5. marca 1674, kedy bolo súdených 350 duchovných, zo 700 predvolaných⁴⁹.

Na súdoch boli evanjelický kazatelia a učitelia v rámci protireformačných praktík odsúdení na galeje, do vyhnanstva, alebo ak chceli ostať vo vlasti ako vyznávači evanjelickej viery, boli nútení podpísať reverzy, ktorými sa vzdávali svojej funkcie v cirkvi a všetkého s tým spojeného. Mnohí sa dokonca z obáv o seba a svojich blízkych, po väznení v Leopoldove, či Komárne, pridali na stranu katolíkov. Za čo boli stálymi a vernými evanjelikmi neraz odsudzovaní.

Keďže reverzy obsahovali pre mnohých neprijateľné podmienky, radšej sa rozhodli odísť z vlasti a útočisko nachádzali v oblastiach dnešného Nemecka, či Poľska. Takto

⁴⁵ Prípravy naň prebiehali od roku 1664. Šľachta na čele s Františkom Vešelénim s cieľom získania väčšej sily, spojila sa s Turkami, no tí ich 1669 vyzradili Viedenskému dvoru, čoho následkom boli, ako prvé, popravy vodcov sprisahania a konfiškácie majetkov (1670 – 1671), po čom nasledovalo zosilnenie absolutistickej vlády, zrušenie feudálnej stavovskej ústavy a zavedenie porcií, ako i posilnenie prenasledovania evanjelikov.

⁴⁶ Mikuláš Drábik (*1587 – †1671) – českobratský kazateľ a vizionár, pôsobil na Morave, od 1620 bol exulantom v Lednici pri Púchove. Napísal prácu *Lux in tenebris* (Amsterdam 1657), kde prorokoval zánik panstva Habsburgovcov a pápežstva.

⁴⁷ Arcibiskup Juraj Selepčéní (Szelepčsenyi *1602 – †1685) – ostrihomský arcibiskup a primáš Uhorska od r. 1666, predsedal obom bratislavským súdom.

⁴⁸ ŠKVARNA, D. et al. *Lexikón slovenských dejín*. 3. ed. Bratislava: SPN, 2006. s. 210.

⁴⁹ Ibidem, s. 210.

boli vysťahovaní 33 kazatelia z druhého súdu, okrem Mateja Šuhajdu⁵⁰, ktorý prestúpil na katolícku vieru. Najskloňovanejším vyhnanecským mestom v Micae je poľský Brzeg, ktorý býval prvou zastávkou vyhnanecov, odtiaľ chodili často do Vroclavu, ale aj iných miest, kde žili, ako Burius spomína, v chudobe a z milosti iných.

Súdení na treťom súde boli odsúdení na španielske galeje a predaní do Neapola, ak neprestúpili po vyše štvormesačnom väzení na katolícku vieru. Galejníkom pomohol až zásah protestantských európskych štátov. Cisár Leopold zrušil platnosť tohto bratislavského súdu v roku 1676.

4 Odrobinky dejín evanjelikov

Časť diela Jána Buria, ktorá sa týkala obdobia dejín uhorských evanjelikov, ktorých bol sám svedkom bola, ako už bolo spomenuté, vydaná v Bratislave Pavlom Lichnerom⁵¹ roku 1864 vo Wigandovej tlačiarňi⁵² pod názvom *Micae historiae evangelicorum in Hungaria ab anno 1673 ad 1688*, preložené ako *Odrobinky dejín evanjelikov v Uhorsku od roku 1673 do roku 1688*.

Ako bolo zvykom dielo začínal autor aj v tomto prípade venovaním a to za prvé Troj-jedinému Bohu, ako ochrancovi a pôvodcovi evanjelicko-luteránskej cirkvi a najvyššiemu arbitrovi o toku času. Za druhé ho venoval svojim milostivým dobrodincom, ktorí mu pomáhali počas rokov vyhnanstva, no ktorých konkrétne nemenuje. Tri ďalšie venovania patria zbedačenej vlasti, potomstvu, aby pamätalo na činy predkov a napokon všetkým spravodlivým čitateľom.

Pri menovaní svojej práce, hovorí o nej len ako o hrubom náčrte, pretože sám si nemyslel, že by mohol vytvoriť dielo tak uznávané a hodnotné. Napísal i akúsi upomienku, či pripomenutie, ktoré predchádza predhovoru, a o ktorom by sme mohli povedať, že je istou prosbou určenou čitateľovi, aby nesúdil dielo príliš prísne, že ho vypracovával veľmi starostlivo, no zastihla ho staroba a choroba. I preto nabáda čitateľa, aby sa stal recenzentom diela a porovnal veci zhodné s inými autormi histórií a doplnil čo sám Burius nestihol. Na konci tejto pripomienky stojí, že skúsenosti v knihe popísané, sám poznal a nevyberal ich zo žiadnych kníh.⁵³

4.1 Dôvody napísania diela a obsah

Celý predhovor venuje otázke, prečo napísal Micae, čo ho k tomu viedlo a obhajuje svoju prácu. Vypovedá, že vo vyhnanstve kňazi mysleli na hanbu a mali výčitky, že ich vyhnali z ich úradu, že nekonajú svoje poslanie a v takom stave sa Spasiteľovi ťažko

⁵⁰ Matej Šuhajda (17. storočie) – od 1648 rektor v Necpaloch, farár vo Varíne od 1655, kde získal od šľachty do dedičského práva niekoľko polí. Počas súdu v Bratislave prešiel na katolícku vieru.

⁵¹ Pavol Lichner (*1816 – †1884) – riaditeľ bratislavského lýcea, vydavateľ rukopisných diel z archívu lýcea. Teológiu študoval v Bratislave, Lipsku a Göttingene.

⁵² Karol Wigand viedol rodinnú tlačiareň zdedenú po otcovi, ktorý ju odkúpil od známeho bratislavského tlačiaru Jána Michala Landerera, v rokoch 1842 až 1867.

⁵³ BURIUS, J. *Micae historiae evangelicorum in Hungaria ...* Posonium: Typis Wigandinianis, 1864. s. IV.

dokazuje pevná viera. Porovnáva ich vyhnanstvom s vyhnanstvom biskupa Hosia⁵⁴ a pápeža Liberia⁵⁵, ktorí po roku vyhnanstva upadli vo svojej viere a podpísali ariánsku formulu. Čo možno prirovnať k tomu, ako evanjelikov nútili vo väzení podpisovať nové vyznanie rimokatolíkov⁵⁶. Burius mnohokrát vraj nemohol vo vyhnanstve ani nič čítať ani napísať, ani len uvažovať, no potom na neho doľahli výčitky svedomia, kvôli nečinnosti a tak sa rozhodol neupadnúť vo viere, ale prispieť k poznaniu histórie evanjelikov aspoň odrobinkami, v nádeji, že čítanie diela poučí ďalšie generácie o činoch predkov a nepovedie k nečinnosti, no k ďalšiemu odhaľovaniu dejín, a že nebudú známe len dejiny vyložené katolíkmi, ale i evanjelikmi.

Sám na začiatku hovorí, prečo je dielo len „odrobinkami“. Uznáva, že nie je možné, aby niekto prečítal všetky učené knihy a spravil z nich bezchybný výťah a tobôž nie, keď sa práve o histórii evanjelikov v Uhorsku toho mnoho nenapísalo a teda niet riadne z čoho čerpať. Menuje známych autorov cirkevných histórií v Nemecku, Čechách a na Morave ktorých knihy sú vydané a známe⁵⁷, no z uhorských autorov nemal veľmi odkiaľ čerpať, pretože práca *Napomenutie uhorským kresťanom o uchovaní kresťanskej viery* (Bardejov 1599) od Severína Škultétyho⁵⁸ bola nedostupná a *Cézárova kronika o reformácii*⁵⁹ tú nikto nevidel, a ak niekedy existovala, bola stratená. Tak z uhorských autorov ostalo Buriovi len meno Johanna Pomaria a jeho dišputy o stave cirkvi v Hornom Uhorsku v 16. storočí⁶⁰ a meno Juraja Chladného a jeho práce *Inventár kostolov*⁶¹. Pri zostavovaní *Micae* Buriovi teda najviac pomohlo vlastné bádanie, zápisky, veci ktoré povedali, či napísali o pomeroch vo vlasti jeho rodičia, učitelia, priaznivci, priatelia a knihy jeho otca a knihy cudzincov.

Teda už v predhovore vidno, že kniha, nebude len spísaním všeobecností, ani odpisom či výťahom z iných kníh, ale samostatnou bádateľskou prácou, ktorá sa

⁵⁴ Hosius tiež Osius (* 257 – † 357/358/359) – Kordóbsky biskup, predsedal prvému niceiskému koncilu (roku 325). Po ročnom väzení bol donútený podpísať ariánsku formulu.

⁵⁵ Liberius (* 366) – pápež, od r. 352, za podporu Atanzia poslaný cisárom Konštantínom II. do vyhnanstva, prepustený po podpísaní ariánskej fomule.

⁵⁶ Nové vyznanie rimokatolíkov v Uhorsku sa v Micae nachádza v plnom znení, na strane 85. a 86. v 22. bodoch, tak ako bolo v roku 1677 vydané v Amsterdame, podľa exempláru z Frankfurtu.

⁵⁷ Nemeckí autori: Lucas Osiander, Johannes Papp, David Chytraeus, Johannes Andreas Quentstedt; českí a moravskí autori: Adrian Regenvolscius, Joachim Curaeus, Michael Kasper Lundorpius.

⁵⁸ Severín Škultéty (* 1550 – † 1600) – evanjelický kňaz, spolurektor v Prešove, rektor v Bardejove, Prešove, farár v Bardejove, senior Pentapolitany, jeden z možných prekladateľov prvej slovenskej tlače (*Malý Lutherov katechizmus*, 1581), pedagóg, spisovateľ, jedná sa o prácu *Hypomneme sive Admonitio ad christianos Hungarias de ... retinenda ... christiana confessione* (Bardejov 1599).

⁵⁹ K tejto kronike nemožno uviesť nič len domnienku že ide o akýsi nevydaný rukopis pod názvom *Chronicon Caesaris de reformatione in Hungaria sub Maria coepta*, ktorý pravdepodobne vyobrazoval dejiny reformácie od čias kráľovnej Márie Habsburskej (* 1505 – † 1558), prvej patrónky evanjelikov v Uhorsku, manželky Ľudovíta Jagellonského (* 1506 – † 1526).

⁶⁰ Johannes Pomarius (pôvodne Johann Baumgarten, (* 1624 – 1683) – nemecký ev. a. v. teológ, superintendent so sídlom v Lubecku, v rokoch 1667 až 1673 bol rektorom ev. Lýcea v Prešove, napísal viacero dišput tu ide o prácu *Hexas disputationes de natura peccati originalis* (ed. 1668-1669).

⁶¹ Juraj Chladný (Chladni/Chladenius, *? – † 1692) – slov. ev. farár, spisovateľ, do Nemecka musel odísť r. 1673, dielo *Inventarium templorum continens...* (Görlitz 1678).

neobmedzuje len na prosté podanie skutočnosti ale ponúka výjavy z reálneho života evanjelických veriacich koncom 17. storočia.

Rozdelenie práce na nejaké celky je zložité, pretože autor sa viac krát vracia k udalostiam ktoré spomínal už inde, avšak možno rozlíšiť približne 8 častí. Do strany 39 sa venuje len popisu predvolania a diania na súde s evanjelickými kazateľmi v roku 1673, na stranách 39 až 67 opisuje cestu vyhnancom z Bratislavy domov a do Sliezska. Na 11 stranách (s. 67–78) vedie hovor o správnosti podpísania reverzov, ktoré kazateľom určovali vyhnanstvo z vlasti, ďalej píše o súde v roku 1674 (s. 78–96) a popisuje osudy niektorých blízkych kazateľov, ktorí v časoch prenasledovania zomreli až do roku 1681 (s. 96–107).

Šiestu, veľkú časť (s. 107–175) tvoria katalógy uhorských exulantov, kde podáva ich mená a v krátkosti niečo zo života a okolnosti vyhnaní. Zachytáva 17 kazateľov, ktorí odišli za hranice už v roku 1672, 32 kazateľov, ktorí odišli do vyhnanstva po súde v 1673, pričom seba menuje na 35. mieste, a 15 kazateľov, ktorí ostali vo vlasti. Prikladá mená troch kazateľov, ktorí boli písomne predvolaní a dostavili sa do Bratislavy, no pred samotný súd ich nezavolali. Ďalej je to 83 vyhnancom z roku 1674, 24 kazateľov, ktorí sa nedostavili na súd a skrývali sa v horách a 4 kazateľov o ktorých vedel, že ostali na svojich miestach a vykonávali bohoslužby, pretože boli vo svojich farnostiach pod správou Turkov a kráľovské vojsko na nich nemalo dosah.

Najviac priestoru venuje pri roku 1673 trom kazateľom, Joachimovi Kalinkovi⁶², superintendentovi komitátov Trenčín, Liptov a Orava (2 strany), Martinovi Tarnóczy-mu⁶³, superintendentovi komitátu Nitra, Požož a Tekov (1,5 strany) a Štefanovi Fekete⁶⁴, superintendentovi zadunajských cirkví (4 strany).

K rokom 1675 až 1678 (s. 175–178) zaznačil odsúdenie kazateľov na galeje a ich oslobodenie, ako i postupný návrat kazateľov do vlasti.

Samostatnú časť venuje katalógom pastora z vybraných miest. Je to katalóg kazateľov zo Španej Doliny (s. 179–182), ktorý mu poskytol Adam Brestoviny⁶⁵, kde nájdeme záznamy o kazateľoch od roku 1527, katalóg kazateľov z Bardejova (s. 182–185), ktorý mu dal Jakub Zabler⁶⁶ a ktorý obsahuje údaje o kazateľoch od roku 1525. Nasledujú krátku katalóg kazateľov a rektorov z Brezna (s. 185). K tejto časti vložil

⁶² Joachim Kalinka (*1601 – †1678) – diakon a rektor v Ružomberku, farár v obci Hradná, Rajec, Ilava (tu bol i dvorným kazateľom Ostrožičovcov), superintendent (r. 1646), farár v Neusalzi (Nemecko), na spomínanom mimoriadnom súde sa vzdal funkcie superintendenta a odišiel do nemeckého exilu.

⁶³ Martin Tarnóczy (*1620 – †1685) – rektor v Senici, Trenčíne, farár v Novom Meste, Prievidzi. Z Prievidze ho vyhnala E. Pálfiová. Ďalej pôsobil v Diviakoch nad Nitricou a bol dvorným kazateľom barónky K. S. Ostrožičovej na Blatnickom hrade, nitriansky superintendent. Do exilu odišiel do Žitavy (1673 – 1681).

⁶⁴ Štefan Fekete (*1634 – †1692) – evanjelický farár, študoval vo Wittenbergu. Rektor a farár v Köszegu, superintendent Zadunajského disštriktu. V 1672 emigroval. Po návrate a väzní roku 1682 konvertoval.

⁶⁵ Adam Brestoviny (Brestovinus, *1634 – †1693) – špaňodolinský farár v rokoch 1661 až 1673, pôvodom z Tešína. Na súd sa nedostavil, no z fary a mesta bol vyhnaný vojskom, exil prežil v Sliezsku.

⁶⁶ Jakub Zabler (*1639 – †1709) – evanjelický kazateľ, konrektor, diakon a farár v Bardejove a Mühlbergu, superintendent od 1686. V 1674 odišiel do exilu v Nemecku. Medzi rokmi 1699 a 1703 tajne v Uhorsku vysvätil 188 farárov. Roku 1707 predsedal ružomerskej synode.

pravdepodobne jeho syn dlhší katalóg učených a slávnych mužov ktorí pôsobili v Uhorsku, no neudáva sa kedy a kde (s. 185–189).

Poslednú časť tvoria rôzne dodatky k dielu, nie len od Jána Buria, ako sú príklady prenasledovania kazateľov, ktorý sa vrátili do vlasti, ktoré sú uvedené na základe reálnych listov a suplikácie občanov miest za kazateľov až po rok 1688. Na stranách 211 až 215 oboznamuje čitateľa, že ani na vlastnej svadbe Buriovi nedali pokoja a prišli zajať jedného svadobčana, rektora martinskej školy kvôli revízií. Posledné dva dodatky pripísal syn Jána Buria. Jeden opisuje smrť Jána Buria a druhý popis charakteru jeho nehodného syna od farára Matthaeda.

4.2 Zaobchádzanie s kazateľmi počas súdu a stav po ňom

Kazateľov predvolali na 8. hodinu ráno na 25. septembra 1673. Predvolanie vlastnoručne podpísal Juraj Selepčeni už 25. augusta a kazateľom z okolia Krupiny, teda i Buriovi bolo predložené 15. septembra na súde v Krupine. Tam evanjelici hneď uviedli niekoľko dôvodov prečo je predvolanie protiprávne a prečo na súd nepôjdu, a to, že také predvolanie je proti výsadám evanjelikov, daných im na Žilinskej synode⁶⁷, že sa to tak nikdy nerobilo a kazatelia nie sú povinní opustiť kvôli tomu svoje cirkvi, a ak sa preukáže, že predsa len niečo spáchali, tak si to odtrpia na mieste a nikam sa vzdávať nebudú. Avšak, keď sa im donieslo, že v iných mestách boli k tomu kazatelia donútení vojenskou strážou⁶⁸, vydali sa na cestu do Bratislavy, vtedy Požone.

V arcibiskupskom paláci v Bratislave, kde sa konal súd, kazateľov v prvý deň súdu len odprezentovali a nechali ich čakať 5 hodín v átriu, bez možnosti sadnúť si na stoličky, či lavice a súdne konanie odložili na ďalší deň, čo bol len začiatok psychického náporu, ktorý ich čakal. Kráľovský žalobca František Mikuláš Majláth⁶⁹ ich v mene cisárskeho a kráľovského majestátu obžaloval, no nikomu nedovolil si žalobu zapísať, ani kazateľom ani ich prokurátorom, pretože vraj nemali riadne poverenie na zastupovanie pred súdom, pričom ako Burius uvádza, riadne poverenie zaslali súdu zástupcovia banských miest, ktorých kazatelia boli súdení, v predstihu, no po zaslaní ich už nikto nevidel a žalobcovia namiesto nich predložili len nejaké prosebné listy, ktoré im vraj zaslali z banských miest, no nik to nepotvrdil.⁷⁰ Ukážku z obžaloby, ako aj nasledovný dodatok sekretára doplnil do knihy Micae Buriov syn v poznámke na strane 5. Táto mala niekoľko strán a sú v nej presne popísané všetky zločiny, ktorých sa mali

⁶⁷ Na synode v 1610 bola verejne schválená a uzákonená existencia troch superintendentií pre 10 preddunajských stolíc (Liptov, Orava Trenčín; Turiec, Novohrad, Zvolen, Hont; Tekov, Nitra, Bratislava). Tu sa pravdepodobne odvolával na náboženskú slobodu a 14. zákonný článok ktorý hovorí, že politická vrchnosť sa má na požiadanie superintendenta alebo inšpektora zastať a chrániť superintendents, inšpektorov alebo farárov pred urážkami.

⁶⁸ BURIUS, J. *Micae historiae evangelicorum in Hungaria ...* Posonium: Typis Wigandinianis, 1864. s. 2.

⁶⁹ Mikuláš Majláth (*? – †?) – jeden z najstarších známych mužov z rodu Majláth de Székely. Do Uhorska prišiel zo Sedmohradska na štúdiá do Trnavy. V 1643 dostal erbovú listinu a potvrdenie šľachtictva. Pôsobil ako právny zástupca korunných majetkov (fiškus).

⁷⁰ BURIUS, J. *Micae*. s. 3.

evanjelickí kazatelia dopustiť. Burius sám vložil do knihy len taký zápis obžaloby, aký si sám pamätal no v skutkoch sa nevelmi líšil, akurát, že ich neopisoval tak kvetnato. Samozrejme kazatelia vyvracali obvinenia, dokonca mali aj očitých svedkov, pričom súd ako dôkazy predložil len domnelé výpovede bez živých svedkov a korešpondenciu z neoznačených archívov. No keďže súd tvrdil, že nemá poverenia pre ich prokurátorov, nepovažoval obhajobu za platnú a kráľovský prokurátor podľa vlastných slov nemal povinnosť stavať pred súd svedkov osobne. Keď si chceli zvoliť a poveriť prokurátora na mieste, chceli si vybrať katolíka, aby bol dôveryhodný, ale na to im zase súd povedal, že taká obhajoba nie je možná pretože, žiaden katolík nepôjde proti svojmu svedomiu. Kazatelia teda chceli poveriť evanjelického šľachtica Andreja Rakšániho⁷¹, no tomu sa súd vyhrážal, že ak bude hájiť kazateľov, oberie ho o majetok aj život.⁷² Takto celá obhajoba kazateľov bola hneď zamietnutá. Napokon im uznali za prokurátorov evanjelikov, istého Röslera a Heisslera⁷³, občanov Bratislavy, podriadených rozhodnutiu tribunálu, no pre nedostatok pádných dôkazov, v obhajobe neuspeli, to že ani obžaloba nemala naozaj závažné a podložené obvinenia nebrali na vedomie.

Počas vyčkávania kazateľov v átriu, kým ich zavolajú v jednotlivé dni pred súd, pretože ten trval až do 6. októbra, chodili k nim zvedovia z radov katolíkov, ktorí, mali za úlohu zistiť, či sa nerozprávajú o niečom, z čoho by ich ešte usvedčili, dokonca k nim vyslali dvoch mužov, ktorí mali medzi nimi rozšíriť neistotu, čo sa týkalo ich rozsudkov, teda či budú prepustení, alebo ich odsúdia na galeje. Kazatelia totiž pevne verili, že keďže si neboli vedomí nijakého prečinu, nebudú odsúdení. Napokon k nim prišiel aj jeden zástupca šľachty, ktorý sám prestúpil ku katolíkom a tvrdil, že ak neprestúpia dajú ich sťat'. Aj keď išli Bratislavou, cestou na alebo zo súdu, do svojich dočasných ubytácií, stretávali jezuitov, ktorí na nich pokrikovali urážky a chceli po nich, aby konvertovali. Možno si teda len predstaviť, ako sa mohli cítiť evanjelickí kazatelia, v obklopení katolíkov, ktorí im tvrdili, že pôjdu, za svoju vieru na smrť. Za svoju vieru, ktorú mali zákonne potvrdenú už niekoľko desaťročí a v ktorej vyrastali a považovali ju za tú jedinou správnu a pravú, tak ako katolíci považovali za správnu a pravú tú ich vieru.

Všeobecne možno povedať že kazateľov obvinili z nasledujúceho: že cisár, arcibiskupi, biskupi, preláti a celý katolícky stav je modloslužobnícky, že znevažovali celú katolícku vieru, že hanobili Pannu Máriu, Spasiteľa a ich podobizne, že písali potupné listy a knihy a tajne ich šírili, že nabádali ľud k rebélii, že bránili vizitáciám a napomáhali povstalcovi. Na všetky obvinenia odpovedali záporne, no ako z celého priebehu procesu vyplýva, sudcovia samotných kazateľov nepovažovali za dôveryhodných, ako ani ich svedkov a zásada *in dubio pro rei*, existujúca už v časoch Rímskej ríše, zdá sa neplatila. Súd bol jednoducho postavený tak, aby sa predstaviteľov evanjelickej cirkvi zbavil, či už ich prestupom na katolícku vieru, alebo ich odstránením z ríše, alebo odňatím úradu a majetku. Dokonca ich sudcovia chceli kvôli konvertovaniu aj podplatiť. Tu si dovoľm jeden citát z prekladu, ide o prehovor sudcu, arcibiskupa Selepčénioho k obžalovaným: „Moji páni bratia, som nútený vykonať to, čo sudcovi náleží. Staňte že sa katolíkmi, zotrvaťte v kráľovstve, ja vás na to promujem a keby som mal len tento jediný šat, predám ho a dám vám z utrženého. Ja som arcibiskup a chcem spásu pre

⁷¹ Andrej Rakšáni (Ondrej Rakšáni*? – †?) – rodom pôvodne z Rakše, pôsobil ako kazateľ v Sebeslovciach.

⁷² BURIUS, J. *Micae*. s. 13

⁷³ Celé mená prokurátorov ako ani ich pôvod sa mi nepodarilo zistiť.

všetkých. Oznámete to aj tým, ktorí tu nie sú a počas týchto dní si to premyslite a poraďte sa medzi sebou. Ak nechcete takto v zastúpení, môžete aj cez iných, vypočujem si to a pomôžem vám aj cez tretiu osobu.“⁷⁴ A prehovor biskupa Koloniča k tým istým: „Aj ja vás promujem a dám vám peniaze z komory jeho majestátu aj ostatné veci, len prídte k rozumu.“⁷⁵

Súd ich usvedčil za urážku jeho cisárskeho a kráľovského majestátu. Za dozoru arcibiskupovej stráže všetci podpísali reverzy, jedni reverzy, že odchádzajú do vyhnanstva a vzdávajú sa majetku, druhí, že ostávajú vo vlasti, no bez úradu, fary a platu a so zákazom vykonávať bohoslužby a s nimi súvisiace úkony. Na reverzoch tých, ktorí išli do vyhnanstva vraj pri podpisovaní nebola formula o tom, že sa do vlasti nesmú nikdy vrátiť, ale táto tam bola pripísaná niekým z arcibiskupovej kancelárie až po podpise reverzov. 6. októbra si prevzali sprievodné listiny, zaručujúce bezpečnú cestu, jedným do cudziny a jedným domov a odišli z mesta. Vlasť mali opustiť do 30 dní i s celou domácnosťou a rodinou.

Po ceste domov sa dozvedali, že prenasledovanie evanjelikov sa súdmi neskončilo. Burius popísal veľa prípadov nedôstojného ba až krutého zaobchádzania s kazateľmi o ktorých sa dopyčul z úst očitých svedkov. Tak našiel po ceste v obci Kšinná pastoraľu manželku, ktorú vyhodili z fary a jej manžela uprostred noci prepadli v ich dome, vzali ho z postele, zajali, spútali a v nočnej košeli a plášti ho bosého predviedli pred kancelára, pri čom mu ani len nedovolili, aby si z nohy vytiahol osteň, ktorý mu tam cestou uviazol. Polovicu brady mu oholili, dali mu otrhané rúcho a klobúk bláznov so zvončekmi a nútili ho vytierať dlážku za súčasného bičovania, až kým neschváli katolícke náboženstvo.⁷⁶ V obci Belá im obyvatelia povedali, že tadiaľ šlo 30 dragúnov a trýznili obyvateľstvo, až kým im nedali kľúče od kostola. V mestečku Svätý Kríž im hostinská odoprela oheň i jedlo, keď videla, že idú luteráni.⁷⁷ V Buriovom pôsobisku, v Krupine, tiež našli faru vyprázdnenú a jeho manželku našli vysťahovanú u priateľky. Plukovník chorvátskeho vojska ako vyslanec jeho majestátu totiž 7. októbra, prišiel s vojskom, že vojdú do mesta a zoberú kostol evanjelikom, s vyhrážkou, že ak tak neurobia podpáli mesto a neušetří ani deti v matkinom lone. Keď od neho žiadali poverujúce listiny od cisára, ukázal na svoje vojsko, že to je jeho poverením. Kľúče od kostola mu odovzdali, ale svoje veci si Buriova manželka z fary stihla odniesť a už 8. októbra tam františkánsky mních slávil omšu.⁷⁸ Pripomeňme si, že vojsko bolo prichystané vtrhnúť do mesta hneď ráno, len deň po vynesení rozsudku v Bratislave, takže muselo byť vopred informované o tom ako súd dopadne.

Kazatelia sa mali odsťahovať do 30 dní, ale len samotné zohnanie povozu s pohoničom, ktorý by bol ochotní ísť za hranice a zohnať na to peniaze bolo veľmi zložitý.

⁷⁴ „Mei domini fratres, ego coactus sum facere, quod judici incumbat: estote catholici, manete in regno, ego vos promovebo et si unicum hoc indusium haberem, vendam et dabo: Ego sum archiepiscopus, volo omnium salutem: intimate et absentibus hisque diebus recogitate et vobis consulite: si in persona non vultis, per alios potestis, per tertiam personam audiam et juvabo.“ BURIUS, J.. *Micae*. s. 37.

⁷⁵ „Et ego promovebo, dabo ex suae majestatis camera pecuniam et alia, modo resipiscant.“ Ibidem, s. 37

⁷⁶ Ibidem, s. 41.

⁷⁷ Ibidem, s. 42.

⁷⁸ BURIUS, J.. *Micae*. s. 43–44.

V krajine sa pohybovali cudzinecké vojská, pred ktorými sa nedalo chrániť, ako aj zbojníci. Kazatelia preto museli predávať aj to z majetku, čo si vzali so sebou a pomáhali im aj ľudia v evanjelických obciach, aby sa vôbec mohli vydať na cestu. Pre väčší pocit istoty, sprevádzali ich mladí ozbrojení muži. Ani so sprievodnými listinami, ktoré dostali od súdu a teda od kráľovskej komory to nemali jednoduchšie. Už s Banskej Štiavnici ich zadržal veliteľ stráže s tým, že ozbrojencov vo svojom meste nestrpí a vyhrážal sa im smrťou. Museli mu odovzdať všetky zbrane a až keď mu osobne priniesli sprievodné listiny pustil ich ďalej. Po dlhej ceste napokon v zákonnej lehote 30 dní (5. novembra) dostali sa kazatelia z Čadce do Jablonky a do Sliezska. Ďalej nám Burius poskytuje popis cesty v Sliezske. Ponúka obrazy ľudí a strastí na cestách, kde sa stretol s inými vyhnancami, až 12. novembra prišli do Brzegu, čo bola ich prvá dočasná destinácia.

Po rozprávání o putovaní, vkladá Burius do spisu úvahu o pevnosti vo viere, teda či sú ozaj príkladnými evanjelikmi tí, ktorí podpísali reverz za odchod za hranice. Toto bola v rokoch po bratislavskom súde dosť skloňovaná otázka. Vznikali k nej rôzne spisy spomedzi ktorých autor spomína napríklad schóliá pod menom *Alcaeus* z roku 1675, vydané vo Wittenbergu, ktoré boli vraj tak nepravdivé, že reverzalisti požadovali ich prešetrenie u akademikov vo Wittenbergu, kam už v roku 1673 sami poslali vysvetlenia a dôvody, prečo sa rozhodli podpísať reverzy. Spisy v ktorých sa navzájom odsudzovali nenechali na seba dlho čakať a tak sa objavuje *Historické vyrozprávanie pápeženeckého väzenia* od Juraja Lániho⁷⁹, odsúdeného v roku 1674 na galeje a *Dávidov prak*⁸⁰, od toho istého autora, kde odsudzuje kazateľov útek za hranice. Na čo vyšlo *Káranie historického vyrozprávania pápeženeckého väzenia od Juraja Lániho*, ktorého autorom bol Ján Sexti a Ján Burius.⁸¹ Celkovo uvádza takýchto 6 prác, ktoré vyšli len do roku 1676. Ako sám autor uvádza, je veľmi ľahké, vyzdvihovať, alebo aj haníť činy niekoho, kto sa podrobuje skúške, keď sme si ňou sami neprešli.⁸² Nikto vtedy nevedel čo ho presne čaká, keď podpíše reverz a každý z nich musel nejaký podpísať. Za všeobecného odporu, proti tým ktorí, ako hovorili, utiekli za hranice sa totiž nedalo očakávať prívetivé prijatie v ich domovine po zrušení rozhodnutí bratislavských súdov. Čo značilo skutočne možnosť doživotného vyhnanstva.

Napokon v roku 1682 podala teologická fakulta vo Witenbergu vyhlásenie⁸³, kde potvrdila, že nemôžu byť vyhlásení za odpadlíkov od viery, pretože odchodom za hranice, len chránili svoj život a život svojich blízkych, a že majú prestať osočovania medzi evanjelikmi navzájom. Tak mohli byť farári po zrušení rozhodnutí povolání naspäť do svojich farností, nie len z vôle ľudu, ale aj s oficiálnym potvrdením.

⁷⁹ LANI, G. *Narratio historica crudelissimae et ab hominum memoria nunquam auditae captivitatis papisticae, necnon ex eadem liberationis miraculosae*, M. Geoargii Lani ... Lipsia: [...], 1676. 83 s.

⁸⁰ LANI, G. *Funda Davidis contra Goliath ... Lipsia: [...], 1676. 108 s.*

⁸¹ SEXTIUS, J., BURIUS, J. *Animadversiones theologico-politico-historico-criticae in narrationem historicam captivitatis papisticae ... Lipsia: [...], 1676. 78 s.* Niekde sa uvádza aj názov *Anima diversiones ... in narrationem...*, v tom prípade by sa to dalo preložiť aj ako „Rozličné názory na historické rozprávanie...“. Oficiálny preklad názvu diela do slovenčiny som bohužiaľ ne našla.

⁸² BURIUS, J. *Micae*. s. 69.

⁸³ Ibidem, s. 74–75.

Keďže, ako napísal, katolíci a obzvlášť jezuiti majú iné, klamné podanie histórie, on z lásky k pravde popisuje len to, o čom sa sám presvedčil a následne vypovedá o rôznych prečinoch, ktorých sa vojsko katolíckeho kráľovstva dopustilo na evanjelických kazateľoch a mestách. Zoširoka spomína prípady v Španej Doline a Kremnici.

13. októbra 1673 požadoval od správy banských miest veliteľ vojska kľúče od kostola v Španej Doline a vyhnanie predstaviteľov evanjelického vyznania z mesta. Keď mu nevyhoveli, vtrhol do mesta a na strane vojska i obrany mesta sa strhla strelba. Po poranení dvoch vojakov, nakázal veliteľ, aby vtrhli do domov, ktoré vylúpili, zbili ženy, deti a starcov, ktorí ostali v domoch a vzali so sebou zajatcov. V noci potužení vínom vylomili dvere na kostole, búrili do organu a pri cintoríne vystavali popravisiko kde na sklonku rána odviekli 13 mužov, baníkov a kantora, aby ich obesili. Tomuto činu zabránil až zákrok správcu banskobystrickej komory. Namiesto toho ich odviekli do väzenia. Pastor sa i so školákmi schoval do hôr a neskôr odišiel do vyhnanstva.

V januári 1674 donútilo vojsko pastora a diakona z Kremnice, ísť na hrad Lietava, kde ich uväznili, 14 dní im nedali jesť, nedali im žiadnu prikrývku a vysmievali sa im. Ako dôvod sa uviedla urážka jeho majestátu, tým, že pastor pár dní pred tým pokrstil svoju malú dcéru, na čo vraj nemal právo. Hoci tento pastor na súde v Bratislave súdenný nebol, ani naň nebol predvolaný, a teda nemal podpísaný reverz o tom, že by sa vzdával výkonu svojej služby.

V krátkosti popisuje súdy v roku 1674 a štvormesačné väznenie evanjelických kazateľov v temnici v Komárne. 12 hodinové robotovanie, tma, reťaze na nohách, hlad, smäd a rozličné náказы mali v niektorých prípadoch za následok podpísanie katolíckej viery. A to takzvanej formuly nového vyznania rimokatolíkov v Uhorsku⁸⁴, ktorej plné znenie je možné si prečítať v *Micae* v poznámke s označením „i“ na strane 86. K tomu sa Burius stavia s pochopením a háji i takéto rozhodnutie. Podobne boli väznení aj v Leopoldove, Sárvári, Kapuvári, Terste a Buccariu. Tých ostatných ktorí nekonvertovali poslali na galeje.

Len súd s kazateľmi zo Šoprone sa nekonal, pretože šoproňčania poučení predošlými udalosťami sa na súd nedostavili, len vyslali svojich zástupcov, ktorí dohodli, že na presne určenom a vymedzenom mieste môžu slúžiť dvaja kazatelia, ale len občanom Šoprone evanjelického vyznania.

Ďalej spomína na životy a ďalšie utrpenie niekoľkých jemu blízkych kazateľov, ktorý v časoch prenasledovania zomreli a prichádza až k roku 1681, kedy sa konal snem v Šoproni a kazatelia sa na základe prijatých zákonných článkov smeli vrátiť do vlasti. Do Uhorska sa vracali postupne, väčšinou na základe povolání z cirkví, kde pôsobili pred tým, alebo z cirkví, ktoré ich aktuálne potrebovali.

5 Záver

Túto Buriovu prácu mnohí využívali pri vlastnej tvorbe⁸⁵, i preto, že záznamy v nej sú jedinečné, z pohľadu priameho účastníka udalostí, a ako píše cirkevný historik Ján Ribini, *Micae* boli bádateľmi cirkevnej histórie veľmi cenené a títo ich „vo svojich skrinách pilne a s úctou strážia, lebo sotva budú niekedy predložené svetlu sveta a na úžitok

⁸⁴ BURIUS, J. *Micae*. s. 86.

⁸⁵ Spomeniem napríklad publicistu a cirkevného historika Jána Drobného a historika Ondreja Fabó.

spoločnosti.⁸⁶ Pri porovnaní s dnes snáď najznámejším literárne spracovaným a vydaným záznamom o následkoch bratislavských súdov od Jána Simonida pod názvom *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*⁸⁷ možno konštatovať faktickú zhodu, čo sa priebehu súdov týka, i keď Burius sa viac venoval súdu z roku 1673 a Simonides súdu, ktorého s zúčastnil on, teda súdu v roku 1674. Buriusovo dielo je plné mien historických osobností, ktoré dnes poznáme, no sú i také o ktorých sa literatúra nezmiňuje a ak, tak hovorí len o tom kde pôsobili. Tu by bol potrebný ďalší výskum v archívoch, pravdepodobne nie len na Slovensku, ale aj v archívoch v Maďarsku, v archívoch poľských a nemeckých miest.

Preklad diela *Micae historiae evangelicorum* je už momentálne opatrený rozsiahlym poznámkovým aparátom, no stále je to pri celkovom počte vyše 750 len necelá polovica objasnených mien osobností. Poznámky pod čiarou obsahujú nie len výklad k menám, ale aj vysvetlivky k autorom, hojne používaným biblickým odkazom, k niektorým udalostiam, miestam a málo známym výrazom. Vydanie je naplánované na rok 2015.

Originálny 824 stranový rukopis uložený v Lyceálnej knižnici v Bratislave dosiaľ nie je prístupný, no v rámci spolupráce na ďalšom bádaní bola prisľúbená jeho digitalizácia a zverejnenie do konca roku 2014.

6 Použitá literatúra

BURIUS, Ján.: *Micae historiae evangelicorum in Hungaria ab anno 1673 ad 1688*. Posonium: Typis Wigandinianis 1864, 220 s.

BALAJKA, Bohumil, Dr. *Přehledné dějiny literatury, Zvazek 1*. Praha: SPN 1970, 463 s.

DROBNÝ, Ján Pavol. *Evanjelickí slovenskí martýri*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius 1929. 177 s.

DROBNÝ, Ján Pavol. *Prešporský súd a galejný otroci*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1926. 64 s.

HAJKO, Vladimír – FILKORN, Vojtech et al. *Encyklopédia Slovenska, zväzok I, A-D*, Bratislava: VEDA- SAV 1985. 617 s.

HAJKO, Vladimír – FILKORN, Vojtech et al. *Encyklopédia Slovenska, zväzok II, E-J*, Bratislava: VEDA- SAV 1978. 531 s.

HAJKO, Vladimír – FILKORN, Vojtech et al. *Encyklopédia Slovenska, zväzok III, K-M*, Bratislava: VEDA- SAV 1979. 562 s.

KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1935.

MATISKOVÁ, E. *Literárne osobnosti mesta Krupina: biografický slovník*. Zvolen: Krajská knižnica Ľudovíta Štúra 2009, s. 23. ISBN 978-80-85136-41-8.

⁸⁶ „... qui eas in scriniis suis diligenter ac religiose conseruant, luci publicae, atque usui communi vix unquam exponendas.“ RIBINI, J. *Memorabilia Avgustanae Confessionis in Regno Hungariae... Pars 1. A Ferdinando 1* Posonii : Svmtibvs Caroli Gottlob Lippert, 1789, s. 19.

⁸⁷ MINÁRIK, J. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. Bratislava: Tatran. 1981. 232 s. Toto vydanie vychádza z troch rukopisov, ktoré sú odpismi Simonidovej pôvodnej práce *Brevis consignatio eorum, quae facta sunt cum ministris ev. ecclesiae Hungaricae* z roku 1676. Originál sa nezachoval.

MINÁRIK, Jozef. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiaša Masníka*. Bratislava: Tatran 1981. 232 s.

PETRÍK, Boris. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo 2001, 448 s. 808 s. ISBN 80-968671-4-8.

ROSENBAUM, Karol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov I*. Bratislava: Obzor 1984, 483 s.

ROSENBAUM, Karol. et al. *Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1. zväzok*. Bratislava: Obzor 1984, 205 s.

ROSENBAUM, Karol. et al. *Encyklopédia slovenských spisovateľov, II.zv. P-Ž*. Bratislava: Obzor 1984, 214 s.

ŠKVARNA, D. et al. *Lexikón slovenských dejín*. 3. ed. Bratislava: SPN, 2006. 381 s. ISBN 80-10-00872-9.

Slovenské pohľady. Turčiansky Sv. Martin: Pavel Mudroň, 1885, roč. V. 564 s.

7 Kontakty na autora

Mgr. Anna Ježíková

Univerzita Komenského v Bratislave

Filozofická fakulta

Katedra klasickej a semitskej filológie

odbor klasické jazyky

Gondova 2

Bratislava

81499

Email: jezikova.a@gmail.com

Školiteľ: prof. Daniel Škoviera, PhD.

K ikonografii severního a západního portálu kaple sv. Václava v katedrále sv. Víta na Pražském hradě

On the Issue of Iconography of Northern and Western Portal of the St. Wenceslaus Chapel in the St. Vitus Cathedral within Prague Castle

Miroslav Smaha

Anotace: Sochařské práce stavební hutě Petra Parlěře při katedrále sv. Víta na Pražském hradě představují velký stylový proud v českém figurálním sochařství na architektuře druhé poloviny 14. století, který bychom mohli označit za parlěřovský styl. Tyto díla vytvářel Petr Parlér se sochařsky schopnými kameníky katedrální huti, často se svými příbuznými – synovcem Jindřichem z Gmündu, Hermanem, Michaellem Savojským, Václavem a Janem Parlěři. Jindřich se záhy stal parlěrem – polírem huti, v letech 1378–1381 pracoval v Kolíně nad Rýnem a později se stal sochařem a smluvním stavitelem moravského markraběte Jošta v Brně (1381–1387). Roku 1387 se vrací do Kolína nad Rýnem, kde se mu připisuje vytvoření části sochařské výzdoby Petrského portálu kolínského domu.

Ikonografie Svatováclavské kaple v pražské katedrále sv. Víta je věnována Kristovým pašijím. Prává konzola severního půlkruhového portálu zobrazuje potrestání Jidáše za zradu Krista; tympanon západního lomeného portálu kaple sv. Václava vyplňuje reliéf Veraikonu – hlavy Krista s nimbem a dvojicí andělů; hlavním obrazem z nástěnných maleb v interiéru přímo proti západnímu vstupu je Ukřižování; obkládání stěn polodrahokamy je sestaveno do vzorů kříže. Zatímco u levé konzoly severního portálu zachované v torzálním stavu si nemůžeme být jisti, koho představuje figura starce připomínající sv. Pavla s motivem žehnající pravice Boha Otce (Manus Dei) a obrysem chybějící druhé figury, k pravé konzole s Jidášem a Ďáblem bychom mohli přiřadit další podobně pojaté skulptury ve vysokém chóru katedrály zřejmě od stejného kamenického mistra.

Kaple zasvěcená významnému zemskému patronu, mučedníku sv. Václavovi, a respektující původní místo jeho hrobu představuje největší a současně i vývojově nejproblematictější uzavřený prostor katedrály. Svou výzdobou navázala na ikonografickou a ideovou koncepci karlštejské kaple sv. Kříže (Utrpení Páně), která v době svého stavebníka a fundátora Karla IV. sřezila ostatky svatých a říšské korunovační klenoty. Tento jedinečný sakrální prostor Svatovítské katedrály, jakým je kaple sv. Václava, lze chápat jako ostatkovou schránku, kde byla uložena Svatováclavská koruna českých králů na zlaté relikviářové bustě sv. Václava, a současně jako kapli umučení Páně. Význam západního i severního portálu v organismu katedrály a jejich úloha v Karlově korunovačním řádu mohly přímo ovlivnit ikonografické téma výzdoby navazující na Jižní portikus katedrály – Zlatou bránu – s mozaikou Posledního soudu v úrovni Korunní komory. V případě nedochované sochařské galerie v ostění portiku je možné

předpokládat Kristologický cyklus. Také reliéfy obou konzol severního portálu kaple sv. Václava pravděpodobně poukazují na dvojí cestu – zatracení a cestu spásy.

Klíčová slova: Petr Parléř, Katedrála sv. Víta, Kaple sv. Václava, Sochařství, Figurální skulptura, Typologie

Summary: Sculptural works of building smelter of Peter Parler at St. Vitus Cathedral within Prague Castle represent great style stream in the Czech figural sculpture in the architecture of the second half of the 14th century, which could be described as Parler style. Peter Parler created these works with sculpturally capable stonemasons of cathedral smelters, often with his relatives – with his nephew Henry from Gmünd, Herman, Michael Savoy, Wenceslaus and John Parler. Henry soon became „Parler“ – foreman of smelter, he worked in Cologne in the years 1378–1381 and he became later a sculptor and contract architect for Margrave Jobst of Moravia in Brno (1381–1387). He returned to Cologne in the year 1387, where he is probably the creator of part of the sculptural decoration of the Peter's portal of the Cologne Cathedral.

The iconography of the St. Wenceslaus Chapel in the St. Vitus Cathedral is dedicated to the Passion of Christ. Right console of the northern semicircular portal displays punishment of Judas for his betrayal of Christ; the tympanum of the western cusped portal of St. Wenceslaus Chapel is filled with the relief of Veil of Veronica – head of Christ with aura and a pair of angels; the Crucifixion is the main image of the murals in the interior directly against the western entrance; wall covering from semiprecious stones is assembled into a cross pattern. While in the case of the left (east) console preserved in a fragmented condition we can not be sure what is the figure of an old man which reminiscent St. Paul with the motive of the blessing right hand of God the Father (Manus Dei) and the outline of the missing second figure, to the right (west) console with Judas and the Devil we could assign similarly conceived sculptures in the high chancel of the cathedral apparently from the same stonemason master.

The Chapel is dedicated to the significant country patron, martyr St. Wenceslaus, and the respect to the original location of his grave is the largest and also the most developmentally problematic close area of the Cathedral. Its interior decoration followed the iconographic and ideological concept of St. Cross Chapel within Karlštejn Castle (Lord's Passion), which guarded the relics of saints and the Imperial Regalia (crown jewels) at the time of its builder and the founder Charles IV. This unique sacred space of St. Vitus Cathedral, which is the St. Wenceslaus Chapel, can be seen as a relic case where the St. Wenceslaus crown of Czech kings was stored on a golden reliquary bust of St. Wenceslaus and as the Chapel of the Passion of the Lord at the same time. The importance of the western and the northern portal in the system of the cathedral and its role in the Charles' coronation order could directly affect the iconography theme of decoration following the south portico of the cathedral – Golden Gate – with the mosaic of the Last Judgment in the level of the Crown Chamber. We can assume the Christological cycle in the case of unpreserved sculpture gallery in the lining of the portico. Also the reliefs of both consoles of the northern portal of the St. Wenceslaus Chapel probably point to a dual path – the path of damnation and the path of salvation.

Translated by: Theodor Spitzer

Key words: Peter Parler, St. Vitus Cathedral, St. Wenceslaus Chapel, Sculpture, Figural relief, Typology

1 Úvod

Sochařské práce pražské hutě Petra Parlěře při katedrále sv. Víta představují velký stylový proud v českém figurálním sochařství na architektuře druhé poloviny 14. století, který bychom mohli označit za parléřovský styl. Tyto díla vytvářel Petr Parlér⁸⁸ se sochařsky schopnými kameníky katedrální huti, často se svými příbuznými – synovcem Jindřichem z Gmündu, Hermanem, Michaellem Savojským, Václavem a Janem Parlěři.⁸⁹ Jindřich se záhy stal parléřem – polírem huti, v letech 1378–1381 pracoval v Kolíně nad Rýnem a později se stal sochařem a smluvním stavitelem moravského markraběte Jošta v Brně (1381–1387). Roku 1387 se vrací do Kolína nad Rýnem, kde se mu připisuje vytvoření části sochařské výzdoby Petrského portálu kolínského dómu.⁹⁰ Vedle monumentálních děl figurálního a portrétního sochařství chórových kaplí, dolního a horního triforia Svatovítské katedrály i nedochované výzdoby jižního portiku – Zlaté brány (Porta aurea) – vznikl promyšlený systém dekorativního sochařství, jehož neobyčejně bohaté formy mají zásadní význam pro studium tvůrčích invencí parléřovského umění z hlediska stylu. Po celé parléřovské části katedrály je rozptýleno velké množství fantastických i groteskních maskaronů, hlaviček a symbolických zvířecích postav nejčastěji v podobě reliéfů na konzolách. „Že takové kusy byly v huti zhotoveny, vysvítá nepochybně ze zapsaných týdenních účtů.“⁹¹ Nejsou vždy zřetelně označeny, jako např. *gargol*, *monstrum*, *caput monstruosum*, *capita monstra*,

⁸⁸ Otto KLETZL: Parler, in: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXVI, Ulrich THIEME / Felix BECKER (ed.), Leipzig 1932, 242–248, zvl. 248; idem: Peter Parler, der Dombaumeister von Prag, Leipzig 1940; Karl Maria SWOBODA / Erich BACHMANN: Studien zu Peter Parler, Brünn – Leipzig 1939; K. M. SWOBODA: Peter Parler. Der Baukünstler und Bildhauer, Wien 1940; Jakub VÍTOVSKÝ: Die Künstlerfamilie. Parler in neuem Licht, in: Parlerbauten (Architektur, Skulptur, Restaurierung). Internationales Parler – Symposium, Schwäbisch Gmünd 17.–19. Juli 2001, Stuttgart 2004, 149–154.

⁸⁹ Karel CHYTIL: Petr Parlér a mistři gmündští, Praha 1886; idem: K rodopisu Parlěřovců, in: Památky archeologické a místopisné XVII, 1896–1897; viz též Památky archeologické XXXV, 1926–1927; Joseph NEUWIRTH: Peter Parler von Gmünd, Dombaumeister in Prag und seine Familie, Prag 1891; Otto KLETZL: Zur Identität der Dombaumeister Wenzel Parler d. Ä. von Prag und Wenzel von Wien, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte IX, 1934; Gerhart SCHMIDT: Peter Parler und Heinrich IV. Parler als Bildhauer, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXIII, 1970, 108–153; Dějiny českého výtvarného umění I., Rudolf CHADRAHA (ed.), Praha 1984, 239–243, 247, 250; Klára BENEŠOVSKÁ / Ivo HLOBIL / Milena BRAVERMANOVÁ / Petr CHOTĚBOR / Marie KOSTÍLKOVÁ: Petr Parlér. Svatovítská katedrála 1356–1399, Praha 1999, 11–13.

⁹⁰ Ivo HLOBIL: Gotické sochařství, in: MERHAUTOVÁ Anežka (ed.): Katedrála sv. Víta v Praze / K 650. výročí založení/, Praha 1994, 72, 75; W. QUINCKE: Das Peters-Portal am Dom zu Köln, in: Kunsthistorische Forschungen des Rheinischen Vereins für Denkmalpflege und Heimatschutz, Bonn 1938, 56; SCHMIDT 1970 (pozn. 2); Anton LEGNER / Jörg-Holger BAUMGARTEN (ed.): Parléřovské umění z Porýní (kat. výst.), Praha – Kolín nad Rýnem 1983, 18–20; Rolf LAUER: Die Parler stecken im Detail (Teil II) – Masswerk am Petersportal des Kölner Domes, in: Parlerbauten (Architektur, Skulptur, Restaurierung). Internationales Parler – Symposium, Schwäbisch Gmünd 17.–19. Juli 2001, Stuttgart 2004, 63–72.

⁹¹ Národní archiv, SM, sign. S 21/4, kart. 2096, fol. 541–544; viz též Jahrbuch 10, č. 6210. Stavební účty editoval Joseph NEUWIRTH (ed.): Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378, Praha 1890; a interpretoval Vojtěch BIRNBAUM: Chrám sv. Víta, in: Kniha o Praze I, Praha 1930.

monstrum captel, forma animalis, species quasi leones, nebo jen krátce *caput* nebo dokonce *captel*. V mnoha případech jsou skryty pod jménem kusu, s nímž tvoří celek, a tím unikají zjištění. Také není vždy důsledně užíváno jednotlivých názvů. To často znesnadňuje vyhledávání kusů na dnešní stavbě a jejich ověřování podle záznamů týdních účtů.⁹²

Téma dekorativního sochařství svatovítské hutě stále čeká na komplexní zpracování. Typologickému soupisu s fotografickou dokumentací architektonické skulptury in situ jsem věnoval část své magisterské práce „Typologie figurální plastiky Parléřovské huti na katedrále sv. Víta z let 1356–1399“.⁹³ Součástí mého výzkumu se stala také reliéfní výzdoba severního a západního portálu kaple sv. Václava. Na zvláště problematické otázky ikonografie obou portálů jsem hledal odpověď formální analýzou a ikonografickým rozborem. Jeho výsledky se pokusím podat v tomto příspěvku.

2 Figurální konzoly severního portálu

Severní portál, boční vstup do Svatováclavské kaple, zaklenutý půlkruhovým obloukem, je umístěn mimo severojižní středovou osu kaple, takže směřuje z jihozápadní části chórového ochozu katedrály přibližně k tumbě sv. Václava. Ikonografie obou figurálních konzol severního portálu kaple dosud nebyla spolehlivě určena snad pro neúplnost reliéfu levé východní konzoly, z níž se zachovalo jen torzo [1]. A právě to mohlo být důvodem rozdílných interpretací řady badatelů. Scénu levé konzoly, která zobrazuje pouze postavu starce v dlouhém šatu obráceného k chybějící polovině reliéfu – obrysu druhé figury, Josef Opitz interpretoval jako obsahový protějšek konzoly pravé – apoštol Petr, který v rozmluvě se ženou zapírá Krista.⁹⁴ Tvář i oděv apoštola vedly také k domněnce, že Petr Parléř zpodobnil sám sebe jako hříšníka a kajícíka u brány nebeského Jeruzaléma.⁹⁵ To však později zpochybnil Ivo Hlobil. V obrysu druhé odlomené figury v pozadí [2] určil pozůstatek blanitého křídla, podle kterého by mohla postava starce představovat sv. Prokopa, zakladatele Sázavského benediktinského

⁹² Josef OPITZ: Sochařství v Čechách za doby Lucemburků I, Praha 1935, 28; základní dokumentace: Antonín PODLAHA / Kamil HILBERT (ed.): Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze, Praha 1906. Pokud jde o kusy nahrazené při stavební obnově chrámu viz: Ročník Jednoty svatovítské pro rok 1863–1870, uloženo v Archivu Pražského hradu. Ze stavebních účtů z doby Josefa Krannera, který zahájil rekonstrukce středověké části chrámu, není možné přesně zjistit, jaké kusy byly nahrazeny.

⁹³ Miroslav SMAHA: Typologie figurální plastiky Parléřovské huti na katedrále sv. Víta z let 1356–1399 (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2009; idem: Typologie architektonické skulptury svatovítské huti Petra Parléře, in: Filip KOMÁREK / Michal KONEČNÝ (ed.): „Ani spolu, ani bez sebe...“ Interdisciplinarita v dějinách umění. Sborník příspěvků z III. ročníku konference studentů doktorských programů dějin umění (10.–12. září 2010), Brno 2010, 53–60.

⁹⁴ OPITZ (pozn. 5) 30sq.; Albert KUTAL: České gotické sochařství 1350–1450, Praha 1962, 40.

⁹⁵ Poprvé Viktor KOTRBA: Kaple svatováclavská v pražské katedrále, in: Umění VIII, č. 4, 1960, 329–356, zvl. 352; Ivo HLOBIL / Petr CHOTĚBOR / Zdeněk MAHLER: Katedrála sv. Víta 1. Stavba. Pamětní vydání k 650. výročí založení Svatovítské katedrály, Praha 1994, 53; HLOBIL 1994, Gotické sochařství (pozn. 3) 71.

kláštera, který podle legendy přemohl ďábla a zapřáhl ho za pluh.⁹⁶ Tato souvislost se ukázala jako mylná. Motiv ďábla, kterého zapřáhl do pluhu sv. Prokop, pochází až z barokního období a setkáváme se s ním u Jana Beckovského.⁹⁷

Pokud bychom předpokládali figuru ženy na levé konzole severního portálu a porovnali ji s reliéfem konzoly horního triforia s tématem starce s měšcem v ruce a dívky⁹⁸, mohli bychom konstatovat, že jde o dvě varianty jednoho figurálního typu s podobnou kompozicí, ale s opačným výjevem. Postava starce na konzole portálu je zobrazena v napůl klečící, klanějící se poloze – figura vyjadřuje pokoru, vůči obrysu ženské figury je pouze pootočená. Části obou starcových paží naznačují gesta, pravá ruka byla pozvednuta výše a jeho pohled směřuje k protější konzole, respektive do prostoru před postavu starce. Pravděpodobně mohl podávat předmět druhé figury. Stařec zaujímá významné místo, je hlavním aktérem celé scény, k němu se vztahuje druhá postava a motiv nebes. Podle fragmentů připomínajících ženské vlasy a šat by se mohlo skutečně jednat o sedící postavu mladé dívky zcela obrácené ke starci a zády ke kovaným dveřím Svatováclavské kaple [4]. Stopa obrysu však figuru ničím nedokazuje. Snadno přehlédnutelná je část reliéfu u nohou muže, patrně motiv listu, která nepatří k jeho tunice [5]. Současný stav konzoly neukazuje žádný pozůstatek nebo náznak blanitého křídla a tedy i spojitost s vyobrazením ďábla. Podstatný je úhel pohledu na konzolu – jiný je zepředu a jiný z poloprofilu, tedy z místa pozorovatele procházejícího portálem. Nevhodný úhel záběru na fotografiích se tak mohl stát pro badatele zavádějícím.

Oproti značně expresivnímu ztvárnění pravé konzoly portálu se vyznačuje poněkud realistický obličej muže na levé konzole až portrétními rysy – tedy skrytý portrét konkrétní osoby, který by vyžadoval větší pozornost sochaře, je pravděpodobný. Naproti tomu zde bereme v úvahu zobrazení parléfovského typu obličeje, které se opakuje na postavě sv. Václava ze Svatováclavské kaple, rovněž na bustě Václava Lucemburského v dolním triforiu nebo na bystách svatých Václava a Zikmunda v horním triforiu. Důležitým motivem, který se nepochybně vztahuje k obsahu celého výjevu na východní konzole portálu Svatováclavské kaple, jsou nebesa za postavou muže [3]. Odložená část nebes patrně zachycovala, podle Hlobila⁹⁹, hlavu Krista. Motiv nebes, z části dochovaný na konzole, v podstatě vypovídá o smyslu scény starce a ženy. Pokud vezmeme v úvahu pravděpodobnější zobrazení tváře Boha Otce na nebesích, postava starce by tak dostala rozměr prostředníka. Pak by námětem mohla být scéna z Nového zákona, starozákonní předobraz nebo jiný výjev, kde zasahuje Bůh Otec prostřednictvím určité postavy, ať už apoštola nebo světce.

Severní portál bychom neměli vnímat jako samostatný architektonický prvek, ale především jako součást celku, kterým je Svatováclavská kaple s ikonografií Kristových pašijí. Pravá konzola zobrazuje potrestání Jidáše za zradu Krista [8]; západní portál kaple sv. Václava nese Veraikon – hlavu Krista s nimbem a dvojicí andělů; hlavním obrazem z nástěnných maleb v interiéru přímo proti západnímu vstupu je Ukřižování;

⁹⁶ BENEŠOVSKÁ / HLOBIL / BRAVERMANOVÁ / CHOTĚBOR / KOSTÍLKOVÁ 1999 (pozn. 2) 52; Ivo HLOBIL: Katedrála sv. Víta v Praze, Praha 2006, 20.

⁹⁷ Jan BECKOVSKÝ: Poselkyně starých příběhův českých, Praha 1879.

⁹⁸ OPITZ (pozn. 5) 26, 36; PODLAHA / HILBERT (pozn. 5) 145sq.; KUTAL 1962 (pozn. 7) 41.

⁹⁹ BENEŠOVSKÁ / HLOBIL / BRAVERMANOVÁ / CHOTĚBOR / KOSTÍLKOVÁ 1999 (pozn. 2) 52.

obkládání stěn polodrahokamy je sestaveno do vzorů kříže.¹⁰⁰ Kaple zasvěcená významnému zemskému patronu, mučedníku sv. Václavovi, a respektující původní místo jeho hrobu představuje největší a současně i vývojově nejproblematictější uzavřený prostor katedrály. Svou výzdobou navázala na ikonografickou a ideovou koncepci karlštejské kaple. Tento jedinečný sakrální prostor Svatovítské katedrály lze chápat jako ostatkovou schránku, kde byla uložena Karlova královská koruna se zlatou relikviářovou bustou sv. Václava, a současně jako kapli umučení Páně. Také zničená ikonografie sochařské výzdoby Jižní brány, zvané *Porta aurea*, která se stavěla spolu s kaplí sv. Václava, pravděpodobně obsahovala sochu Krista na konzole středního pilíře a postavy apoštolů v postranních nikách. Tedy i scéna levé konzoly severního portálu by se měla přímo vztahovat ke Kristovým pašijím.

Neobyčejný význam severního portálu kaple zdůrazňuje zvláštní architektonická úprava s půlkruhovým obloukem a obloučkovým vlysem. Tímto vstupem, vyhrazeným pro liturgicky významné úkony, se přinášelo každý den *sanktissimum* k hlavnímu oltáři katedrály a také měl tudy procházet průvod se svatováclavskou korunou během korunovačních obřadů, zatím co kníže se oddával modlitbám u oltáře sv. Kříže před západním vstupem do kaple. Historický význam měly připomínat těžké dveře, pobité kovanými pláty, pásy a hřeby, které nesou bronzový kruh – domnělou relikvii pocházející podle legendy z kostela Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi. „Zdá se, že půlkruhový oblouk, který odlišuje tento portál od obvyklého gotického vstupu, měl v architektuře Petra Parléře vsutku zvláštní význam specificky sakrálního charakteru.“¹⁰¹ První z těchto parlérovských portálů na pražské půdě, „*Porta aurea*“ v jižní předsíni Svatovítského dómu, a severní vstup Svatováclavské kaple měly zřejmě charakter slavnostního vstupu a současně funkci portálů korunovačních. Severní půlkruhový vstup do kaple sv. Václava byl výsadním portálem sakrálním, korunovým a ostatkovým.

Podle Karlova korunovačního řádu¹⁰² měla králova družina, vedena nejvyšším komořím království Českého, převzít panovnické insignie, obřadně sejmout svatováclavskou korunu z hlavy světce a pokračovat pak v průvodu tímto severním portálem až k hlavnímu oltáři. „Rovněž ve vrcholném obřadu korunovace, při svěcení krále pomazáním, setkáváme se v Karlově korunovačním řádu, a patrně již ve starších českých rituálech se zvláštním českým úkonem, tj. přinesením svatých olejů dvěma infulovanými opaty z kaple sv. Václava. I zde je tedy její prostor schránkou svátostí, i zde slouží její severní portál za vstup, vyhrazený pro zvláštní liturgické úkony.“¹⁰³

¹⁰⁰ Jaromír HOMOLKA: Karel IV. a pražské dvorské sochařství, in: Karolus Quartus, V. VANĚČEK (ed.), Praha 1984, 382; jiný názor Albert KUTAL: České gotické umění, Praha 1972, 53; Pavel KALINA: Příspěvky k výkladu architektonické skulptury na Svatovítské katedrále, in: Umění XL, č. 2, 1992, 108sq.

¹⁰¹ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 350.

¹⁰² Josef CIBULKA: Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934; idem: Korunovační řád českých králů, Praha 1941; Josef CIBULKA / Jaromír HOMOLKA / Jiří KUTHAN: Korunovační řád českých králů. *Ordo ad coronandum Regem Boemorum*, J. KUTHAN / M. ŠMIED (ed.), Praha 2009.

¹⁰³ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 340.

Pavel Kalina¹⁰⁴ se domnívá, že poněkud tradiční označení ikonografie obou konzol severního portálu kaple sv. Václava – „svatý Petr“ a „Jidáš unášený ďáblem“ – neodpovídají skutečnosti a že k takové interpretaci chybí důvody. Figuru na levé konzole nepovažuje za Petra už z toho důvodu, že její hlava neodpovídá zobrazování ustáleného typu hlavy apoštola Petra. Postava muže však typově ukazuje spíše na sv. Pavla. Také zpochybnil interpretace námětu pravé konzoly – ďábel vytrhává Jidášovi jazyk nebo odnáší jeho duši – a navrhuje možné vysvětlení tohoto výjevu „jako vyobrazení posmrtných muk těch, kdo se za svého života poskvrnili hříchem lichvy. Pravá konzola by tedy mohla varovat před dalším smrtelným hříchem, před hříchem lakomství.“ Autorství kreslených předloh nebo modelů připisuje Petru Parléri a provedení těchto konzol dvěma různě nadaným kameníkům, z nichž hlavně „autor lichvářovy konzoly plně pochopil parléřovský prostorový dynamismus.“¹⁰⁵ Dále upozornil na prostorový motiv zmačkané drapérie, který vyplňuje plochu v levé horní části východní konzoly, za postavou starce, a také na bustě Blanky z Valois v dolním triforiu. Stejnou funkci prostorové výplně má i motiv dračího křídla na pravé západní konzole.¹⁰⁶

Domnělý motiv zmačkané drapérie za postavou starce u levé konzoly vykazuje poměrně husté formování záhybů a není spojen se starcovým oděvem tak, jako v případě pokrývky hlavy na bustě Blanky z Valois. Tedy nepůsobí dojmem pláště nebo součásti oděvu druhé odtesané (snad dívčí) figury, ale stává se kompozičním prvkem symetricky umístěným vůči blanitému křídlu figury ďábla z pravé konzoly. Věnoval jsem se bližšímu studiu detailů na levé konzole in situ, abych mohl vysvětlit některé doposud nejasné motivy a prvky, dochované jen zčásti nebo zcela fragmentálně. Motiv nebes, připomínající zmačkanou drapérii, evidentně nese stopu porušení. Součástí tohoto motivu byl dnes již odlomený prvek, který bývá označován za hlavičku Krista. Stopa uraženého prvku však ničím nedokazuje zobrazení hlavy. Pokud by součástí reliéfu nebes byla hlava, stopa odlomení by v tomto případě vykazovala známky tvaru vlasů nebo svatozáře. Přikláním se proto k názoru, že odlomenou částí reliéfu zřejmě byla žehnající *Dextera Dei* (*Manus Dei*), jako například u fragmentu tympanonu ze Zlaté Koruny (13. století), uloženého v klášterním lapidáriu.¹⁰⁷ Totiž tomuto motivu by odpovídal kruhový tvar stopy odlomeného prvku i záhyb reliéfu připomínající rukáv.

Po ohledání reliéfu konzoly in situ jsem dospěl k dalším otázkám – co znamená fragment reliéfu u nohou starce a obrys druhé odlomené figury? Je evidentní, že fragment u nohou starce, v nejspodnější části konzoly, není součástí jeho oděvu. Pouze obloukovitě probíhá nad starcovým levým stěvivcem a zasahuje do spodní části reliéfu domnělé ženské figury. Jeho forma připomíná list¹⁰⁸, ale jiného typu, než u pravé konzoly s Jidášem a ďáblem, kde ve spodní části se rozvíjejí listy naznačující pekelné plameny [9]. Obrys reliéfu druhé figury na východní konzole nevykazuje zřetelné známky ženské postavy. Pokud zde skutečně byla, mohla být násilně odtesána.

¹⁰⁴ KALINA (pozn. 14) 108–122; idem: Architektonická plastika pražské parléřovské huti na svatovítské katedrále (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 1989.

¹⁰⁵ Ibidem 111.

¹⁰⁶ Ibidem 119 pozn. 39.

¹⁰⁷ Vyobrazení fragmentu reliéfu s motivem žehnající Boží ruky viz Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II., Praha 1975, 143; idem: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Vimperk 1994, 488.

¹⁰⁸ Na motiv listu mne upozornil Ing. arch. Petr Chotěbor.

Figurální sochařská a malířská výzdoba katedrály byla zčásti odstraněna ve dvou vlnách obrazoborectví, v době husitské¹⁰⁹ a stavovské reformace. „Husitské bouře měly za následek zastavení prací na dómu, a to zřejmě brzy po smrti Václava IV. dne 16. srpna 1419. Dne 10. června 1421 pak husité katedrálu vyplenili.“¹¹⁰ Tuto událost popisuje kronikář Vavřinec z Březové.¹¹¹ Značnou část středověké výzdoby katedrály zničili kalvíni ve dnech 21. a 22. prosince 1619. Protestantskou obnovu chrámu sv. Víta popisuje Pavel Skála ze Zhoře.¹¹² V případě levé konzoly severního portálu kaple sv. Václava byly důsledně uraženy pouze určité motivy. Už Ivo Hlobil upozornil, že postava na vnitřní straně ostění je násilně odstraněna [6].¹¹³ Zřejmě v období reformace byla záměrně odesána také figura dívky na první konzole horního triforia z jihovýchodního nároží transeptu, tedy v místech, kudy se vstupovalo dnes zazděným průchodem z jižního schodiště na vnější triforium. Tato konzola zobrazuje starce s měřcem v ruce a fragment postavy dívky [7].¹¹⁴

Pravá konzola severního portálu kaple sv. Václava zobrazuje dvojici postav Jidáše a ďábla [8, 9, 10]. Kutal o ní napsal, že je „plná dramatického vzruchu a prudkého pohybu, kroužícího kolem vyhloubeného středu“¹¹⁵, který přetínala dnes chybějící ďáblova ruka. Opitz poukázal na „vědomé využívání účinku světla a stínu i prostoru.“ Na rozdíl od levé konzoly se tu sochař neomezuje hranou římsy, figura ďábla ji výrazně přesahuje. Postava ďábla vykazuje výraznější rozklad tělesného tvaru do plochy než u Jidáše. „O naturalistických tendencích svědčí anatomické propracování stehna.“¹¹⁶ Podle Hlobila lze jen obtížně spojovat výtvarné cítění pravé konzoly s uměním Petra Parléře, „překvapuje dynamičností a prostorovou expanzivností znázorněného výjevu.“¹¹⁷

Ikonografie pravé konzoly není zcela jednoznačná. Nepochybně jde o výjev potrestání za zradu Krista. Figura okřídleného ďábla obepíná Jidášovo tělo spalující se v plamenech. Postavu Jidáše na konzole dokládají oba atributy – ďábel i měšec s penězi,

¹⁰⁹ Husitským obrazoborectvím se zabývají H. BREDEKAMP: *Kunst als Medium sozialer Konflikte. Bilderkämpfe von der Spätantike bis zur Hussitenrevolution*, Frankfurt a. M. 1975, 231–329; J. KRÁSA: Husitské obrazoborectví, poznámky k jeho studiu, in: *Husitský Tábor* 8, 1985, 9–18; K. STEJSKAL: Funkce obrazu v husitství, in: *Husitský Tábor* 8, 1985, 19–28; J. NECHUTOVÁ: Prameny předhusitské a husitské ikonofobie, *Husitský Tábor* 8, 1985, 29–35; P. SPUNAR: Poznámky ke studiu husitského ikonoklasmu, in: *Listy filologické*, 1987, 124–128. Obrazoborectví byly věnovány také příspěvky J. Debického a J. Royta na konferenci k výstavě iluminované rukopisy doby husitské, Praha 30.1.–1.2. 1991.

¹¹⁰ Pavel ZAHRAĐNÍK: Dějiny metropolitního chrámu, in: Dobroslav LÍBAL / Pavel ZAHRAĐNÍK: *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*, Praha 1999, 23sq. /též: *Katedrála sv. Víta. Pražský hrad. Stavebně historický průzkum I*, Praha 1990/.

¹¹¹ *Fontes rerum Bohemicarum V.*, Josef EMLER (ed.), Praha 1893; VAVŘINEC z Březové: *Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*, František HEŘMANSKÝ / Marie BLÁHOVÁ (ed.), Praha 1979, 224sq.

¹¹² Pavel SKÁLA ze Zhoře: *Obrazoborecká očista chrámu sv. Víta (21.–22. prosince 1619)*, in: *Historie česká od defenestrace k Bílé Hoře*, Josef JANÁČEK (ed.), Praha 1984, kap. XIX, 215–219.

¹¹³ HLOBIL 1994, *Gotické sochařství* (pozn. 3) 71, 90sq.

¹¹⁴ OPITZ (pozn. 5) 26, 36; PODLAHA / HILBERT (pozn. 5) 145sq.; KUTAL 1962 (pozn. 7) 41.

¹¹⁵ KUTAL 1962 (pozn. 7) 40.

¹¹⁶ OPITZ (pozn. 5) 31.

¹¹⁷ HLOBIL 1994, *Gotické sochařství* (pozn. 3) 71.

který drží v pravé ruce. Neobvyklý je však motiv této expresivní scény. Podle Opitze ďábel vytrhává jazyk Jidášovi.¹¹⁸ Jeho výklad doplnil Hlobil o souvislost s textem Zlaté legendy, kde Jidáš nemohl vypustit duši ústy, protože jimi políbil Krista. V poslední době však byla tato interpretace zpochybněna názorem, že konzola snad představuje Jidáše, jehož duši odnáší ďábel,¹¹⁹ nebo že jde o varování před lakomstvím, kdy ďábel nacípává Jidášovi do úst nalichvené zlato.¹²⁰ Jediná zmínka o Jidášově duši a ďáblech je v legendě o sv. Matějovi apoštolovi: „Později toho litoval, peníze donesl zpátky, odešel a oběsil se na provaze. Když visel, jeho tělo puklo uprostřed a jeho vnitřnosti vyhřezly ven. Nevypustil ducha ústy, neboť se nehodilo, aby byla tak hanebně poskvrněna ústa, která se dotkla tak vznešených úst Kristových. Slušelo se totiž, aby vnitřnosti, v nichž byla zosnována zrada, praskly a vypadly a aby provaz zaškrtil hrdlo, z něhož vyšel hlas zrady. Zemřel také ve vzduchu, aby ten, kdo urazil anděly na nebi a lidi na zemi, byl oddělen od domova andělů a lidí a ve vzduchu se stal druhem ďáblů.“¹²¹

Obsahovým protějškem pravé konzoly tady může být kladná role starce na levé konzole, jehož prostřednictvím zasahuje Bůh Otec na nebesích; ve druhém případě křesťanská pokora muže jako napraveného hříšníka, který činí pokání. Naproti tomu je hříšník trestán ďáblem. Reliéfy obou konzol severního portálu kaple sv. Václava pravděpodobně poukazují na dvojí cestu – zatracení a cestu spásy.

Eventualitu práce některého z figurativně činných kameníků svatovítské huti u pravé konzoly naznačuje, podle Hlobila, srovnání ďábla s podobně pojatým drakem nad průchodem jižního opěrného pilíře v polygonu vysokého chóru.¹²² Jaromír Homolka považuje konzoly severního portálu kaple za dílo Petra Parlře a jejich vznik datuje už do doby kolem roku 1365, resp. pravděpodobně kolem roku 1370.¹²³ „Konzola s ďáblem unášejícím Jidáše představuje v rámci dosavadního pražského parlěřovského sochařství výrazné novum právě svou dynamikou a dramatickostí i prostorovostí a kontrastem objemů a hloubek.“ Homolka ji srovnává se skupinou ďáblů zmocňujících se lotrovi duše na tympanonu severního portálu pražského kostela Panny Marie před Týnem a poukázal na podobnost tváře Jidášovy, lotrovy a hlavy ďáblů.¹²⁴

¹¹⁸ OPITZ (pozn. 5) 30.

¹¹⁹ HLOBIL / CHOTĚBOR / MAHLER (pozn. 8) 55; HLOBIL (pozn. 9) 20sq.; srov. BENEŠOVSKÁ / HLOBIL / BRAVERMANOVÁ / CHOTĚBOR / KOSTÍLKOVÁ 1999 (pozn. 2) 52.

¹²⁰ KALINA (pozn. 14) 111.

¹²¹ Jakub de VORAGINE: *Legenda aurea*, Anežka VIDMANOVÁ (ed.), Praha 1998, 104; kritická edice Jacobi a VORAGINE: *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta*, Th. GRAESSE (ed.), Lipsiae 1850.

¹²² HLOBIL 1994, *Gotické sochařství* (pozn. 3) 71, 91sq. pozn. 13.

¹²³ Jaromír HOMOLKA: *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách*, Praha 1976, 89sq; srov. idem: Peter Parler, der Bildhauer, in: *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*, III, Köln 1978, 27–34, zvl. 28sq.

¹²⁴ HOMOLKA 1976 (pozn. 37) 89sq. Výjev lotra unášeného ďáblý z týnského tympanonu lze srovnat jak s posledním soudem G. Pisana na kazatelkách v Pistoji a Pise, tak s Posledním soudem L. Maitaniho (?) na průčelí dómu v Orvietu.

Nové poznatky přinesla fotodokumentace hlaviček v interiéru vysokého chóru z roku 2007. Tyto drobné hlavičky dosud nebyly publikovány.¹²⁵ Celkem 18 kusů na severní a stejný počet na jižní podélné straně chóru podchycuje šikmé oblouky (okenní kaplice) v úrovni horního triforia. Teprve formální analýza ukázala identické znaky jedné z hlaviček na severní straně a hlavy ďábla [11] na pravé konzole severního portálu Svatováclavské kaple. Jde o hlavičku S/4 ve druhé kaplici severního okna směrem od západu [12]. Srovnáním těchto dvou soch skulptur jsem dospěl k určení dvou variant jednoho typu. Hlavička S/4 ze severní strany vysokého chóru je kvalitní skulpturou odpovídající úrovni sochařského ztvárnění hlavy ďábla na konzole severního portálu kaple sv. Václava. Obě skulptury se proto zdají být dílem jednoho kameníka. Z hlediska řemeslného zpracování bychom do této skupiny mohli zařadit hlavičku S/3 z druhé severní kaplice, i když jde o zcela jiný typ, a formálně příbuzný reliéf draka nad průchodem jižního opěrného pilíře polygonu (5. opěrný systém) [13].

Pokud bychom přijali možnost autorství identického sochaře u pravé konzoly s Jidášem a ďáblem na severním portálu kaple sv. Václava a hlavičky S/4 z druhé kaplice severního okna vysokého chóru, včetně vlivu na reliéf draka z jižního průchodu vnějším opěrným systémem v závěru katedrály, pak je možné posunout dosud nejasné datování severního portálu kaple sv. Václava také v souvislosti s postupem stavby vysokého chóru. Za hranici pro datování obou konzol považoval Opitz rok 1373, kdy byla dokončena výzdoba kaple polodrahokamy.¹²⁶ Posunutí dokončení konzol severního portálu za datum vysvěcení, tedy za rok 1367, by tak mohlo být vysvětleno Birnbaumovým nálezem¹²⁷, že oba jihozápadní pilíře chóru s klenbami ochozu, před tímto portálem, bylo možné vybudovat teprve v letech 1369–1370.

Časové zařazení severního portálu a obou jeho konzol skutečně závisí na postupu stavby katedrály. Kamil Hilbert ukázal, že příporový pilíř posledního travé jižní boční lodi, přiléhající k severní zdi kaple, i severní portál jsou vzájemně provázány; a k tomu poznamenal, že oba tyto články jsou zhotoveny převážně z téhož šedo zeleného písčovce. „Jak upozornil Vojtěch Birnbaum, byla stavba tohoto travé boční lodi vázána na odstranění severní chórové kaple sv. Gotharda, která byla zbořena roku 1369 – dva roky po vysvěcení kaple Svatováclavské. Tento časový údaj je tedy důležitým termínem post quem, jak pro stavbu přízemního pilíře posledního travé, tak i s ním spojeného severního portálu do kaple.“¹²⁸

Mimořádně důležitým pramenem, jenž nám poskytuje mnoho údajů o postupu výstavby chrámu, jsou týdenní stavební účty, které se dochovaly pro léta 1372–1378.¹²⁹ Podle těchto údajů lze datovat jednotlivé části katedrály včetně výzdoby a zařízení během stavebních fází v uvedených letech. V týdnu od 1. srpna 1372 se začalo pracovat na výzdobě Svatováclavské kaple; objevují se tu totiž prvně výdaje za práci kameníků

¹²⁵ Konzolky ve formě hlaviček nejsou uvedeny v Soupise památek historických a uměleckých ani v Opitzově monografii lucemburského sochařství. Vzhledem k značné výšce jejich osazení se nelze jednoznačně přesvědčit o jejich originalitě; viz Dobroslav LÍBAL: Architektonický rozbor, in: LÍBAL / ZAHRADNÍK 1999 (pozn. 24) 137sq.

¹²⁶ OPITZ (pozn. 5) 31.

¹²⁷ BIRNBAUM 1930 (pozn. 4) 26sq.; shrnuto v Listech z dějin umění, Praha 1947, 91.

¹²⁸ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 334sq.

¹²⁹ Viz pozn. 4.

hutě, kteří z císařova rozkazu osazovali drahokamy v kapli sv. Václava. Práce na inkrustacích stěn v kapli sv. Václava pokračovaly od dubna 1373. V této době by nebylo prakticky možné osazovat severní portál kaple. To by vyžadovalo stavební zásah do zdiva a zlatníkům by tak jistě znemožnil práci na povrchové úpravě stěn. Vzhledem k provázání příporového pilíře a severního portálu v souvislosti s pokračováním stavby jižního úseku chórového ochozu po zboření románské kaple sv. Gotharda bylo možné osadit severní vstup až po vysvěcení Svatováclavské kaple, tedy v letech 1369–1370, nejpozději roku 1371, protože týdenní účty začínají 15. únorem 1372 a není v nich žádný údaj o práci na portálu v kapli sv. Václava. S ohledem k jeho významu v ideové koncepci kaple se domnívám, že v účtech by taková položka nebyla vynechána.

Hlavičky ze severní strany horního triforia mohly být osazeny v roce 1374 (nejpozději 1375). Reliéf draka vznikl až roku 1377. Během stavby katedrály mezi lety 1369 a 1377 se tedy objevují formálně shodné skulptury, které sledují předlohy (model) z jedné dílny a mohou být dílem jednoho kameníka – velmi schopného sochaře svatovítské huti – a zároveň tyto práce ukazují jeho pohyb v závislosti na postupu stavby.

3 Tympanon západního portálu

Západní portál, hlavní vstup do kaple sv. Václava, zaklenutý lomeným obloukem, je umístěn v hlavní západovýchodní ose kaple a vede přímo k hlavnímu oltáři (sv. Jana Evangelisty). Západní portál sloužil zřejmě jako hlavní vstup už v době vysvěcení kaple roku 1367. Jeho tympanon je vyplněný reliéfem hlavy Kristovy parléřovského typu (Veraikon) a dvojicí andělů po levé i pravé straně [14].¹³⁰ Typologicky jde o pravý obraz Kristův, „obraz rukou neutvořený“, bez trnové koruny a stop mučení. „Kristův obličej je přísně souměrně komponován a pronikavé oči navazují úzký kontakt s divákem. Původ zobrazení je zachycen v apokryfní Abgarově legendě (syrský spis *Doctrina Ad-dai*). Za své římské korunovační cesty v roce 1355 Karel IV. v bazilice sv. Petra uctil římskou ‘veroniku’ a nechal si pořídit její kopii. V análech (asi z roku 1395) kláštera v Matsee u Salcburku je uvedena legenda o tom, že se Karel IV. pokusil římský originál zcizit a nahradit ho kopií. Při delším obřadu ukazování ostatků z kaple Božího těla byla vystavena veřejné účté také ‘[...] veronika s tváří Páně, kterou papež Urban daroval císaři Karlovi, zhotovená dle pravé veroniky římské’.“¹³¹ V Čechách vznikla celá řada devočních kopií římského veraikonu, jako např. Veraikon svatovítský (kolem roku 1380) metropolitní kapituly u sv. Víta, tzv. „Smutný veraikon“ (70. léta 14. století) ze svatovítského pokladu.¹³² Hlava Krista bez trnové koruny a svatozáře je také zobrazena na sanktuáři v parléřovském chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, s ostře kresleným kapustovým ornamentem a stejně lineárními a plastickými hlavami Marie a mouřenína. Hlavy Krista a Marie ukazují na typy užšího parléřovského okruhu ve vývojovém stupni před rokem 1370.¹³³ „Marie připomíná nejstarší vrstvu portrétní skulptury, zároveň však Marii a sv. Víta v horním triforiu, Kristus má už typ velmi

¹³⁰ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 348.

¹³¹ Jan ROYT: *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, 302–304.

¹³² *Ibidem* 304sq.

¹³³ OPITZ (pozn. 5) 99sq.

blízký krásnému slohu.“¹³⁴ Ikonografický typ parlérovské hlavy Kristovy se objevuje kolem roku 1380 jako reliéf kamenného sanktuáře na severní stěně kněžiště kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně.¹³⁵ Vývojová řada pokračuje hlavou Krista v samém vrcholu severního portiku pražského kostela Panny Marie před Týnem. V tomto případě se nejedná o zobrazení Veraikonu, ale o architektonické završení portiku. Z hlavy Krista vyrůstá křížová kytice.¹³⁶

Veraikon v tympanonu hlavního západního portálu kaple sv. Václava zpřítomňuje podle evangelia sv. Jana: „Ego sum ostium, dicit Dominus, per me si quis introverit, salvabitur“ (Kap. X, 9). Současně tak symbolizuje vstup do ráje, do nebeského Jeruzaléma, který stráží velké postavy sv. Petra s klíčem a sv. Pavla s mečem, v interiéru kaple malířsky zobrazené po obou stranách portálu jako strážci brány rájské.¹³⁷

Při studiu geneze a ideového obsahu kaple si Kotrba povšiml poznámky Beneše z Weitmile o svěcení kaple roku 1367: „[...] in honorem sancti Joannis evangelistae et sancti Wenceslai.“ Od počátku bylo vysvěcení kaple zamýšlené zřejmě jako dvojitý patrocinium. Takový záměr mohl vycházet z učených teologických úvah. Patronát sv. Jana Evangelisty stál záhy ve stínu veliké svatováclavské úcty a prakticky byl téměř zapomenut. Totiž žádný mezi 47 oltářů v románské Spythněnově bazilice neměl toto vysvěcení. Zajímavá je tedy otázka, z jakého účelu bylo rozhodnuto o volbě sv. evangelisty Jana za prvního, hlavního titulárního patrona kaple? Kotrba v tomto smyslu poukázal na projev záměru hlavního iniciátora a prvního fundátora stavby, císaře Karla IV. a tento akt se pokusil vysvětlit na základě Vita Caroli Quarti¹³⁸, který sepsal Karel IV. ještě před svou korunovací na císaře roku 1348. Hned v prvních třech kapitolách často používá citáty především z evangelia sv. Jana, jeho apokalyptické vidění jistě ovlivnilo Karlovy morální i teologické názory a fascinovalo ho do konce života. Pro oslovení evangelisty Jana s oblibou používá jeho českého označení „Orličník“, v latinském znění „Aquilarius“. Zdá se, že Karel ve svých myšlenkách spojil „onu symbolickou orlici svatojanskou s posvátným erbovním znamením sv. Václava. V tomto dávném přemyslovském znamení orlice si našel hloubavý myslitel na královském trůnu apokryfní doklad pro vyšší poslání vlastního rodu; sv. Jan Evangelista se stal takto zastáncem i prorockým mluvčím jeho dynastie, posloužil záměrům i poslání.“¹³⁹ Evangelium a Janovo apokalyptické vidění bylo neobyčejně významné v celém středověku a působilo na nejširší vrstvy společnosti. Ostatně to dokládá i jeden z nejceněnějších kodexů knihovny Svatovítské metropolitní kapituly, „Scriptum super apocalipsim cum imaginibus

¹³⁴ KUTAL 1962 (pozn. 7) 71.

¹³⁵ Miroslav SMAHA: Nová zjištění o přestavbě kostela svatého Apolináře v Horšovském Týně, in: Ve službách českých knížat a králů, Miroslav ŠMIED / František ZÁRUBA (ed.), Praha 2013, 207, 211sq.

¹³⁶ V letech 1907 a 1908 byla vrcholová fiála s hlavou Krista vyměněna společně s dalšími zvětřalými bloky kamene na vnějším ostění portiku. Proto není jisté, do jaké míry byla pořízena kopie.

¹³⁷ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 348sq.

¹³⁸ Fontes rerum Bohemicarum III., Josef EMLER (ed.), Život císaře Karla IV., Praha 1882, 325–441. Novější vydání: Jakub PAVEL (ed.): Vlastní životopis Karla IV. (s úvodní studií Václava Chaloupeckého, Karel IV. a Čechy 1316–1378), Praha 1946.

¹³⁹ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 344–346.

Wenceslai doctoris¹⁴⁰ z poloviny 14. století. Tento rukopis rozšířený o jedinečné perokresby podává výklad ke všem kapitolám Apokalypsy. Ilustrace zachycují nejen figurální scény, ale i detaily architektonického prostředí. „Při výkladu apokalyptických jevů se dostává každému stavu, králům i rytířům, žebravým mnichům i bojovným křižákům poučení o jejich úkolech v boji o vítězství (Božího) Beránka. Vize nebeského města, nového Jeruzaléma, ve XXI. kapitole, je znázorněna instruktivní kresbou stavby čtvercového půdorysu s kvádrovými hradbami, členěnými obloučkovým vlysem, s cimbuřím a věžičkami. Každému detailu evangelistova popisu města se zde věnuje podrobný výklad jeho symbolického významu; drahokamy znázorňují křesťanské ctnosti, jaspis víru, chalcedon skromnost, smaragd čistotu, sardonix chudobu, chrysolit trpělivost apod.“¹⁴¹ Živý zájem Karla IV. o ezoterický obsah Janovy Apokalypsy, plný skrytých smyslů a odkazů, mohl způsobit neobyčejně nápadnou shodu Svatováclavské kaple a nebeského Jeruzaléma, jak ukázal Kotrba. „Celá kaple měla tedy charakter drahocenného sacraria, pro něž bylo apokalyptické město ideálním vzorem jak pro půdorysnou kompozici tak pro rozvržení architektury a výzdoby.“¹⁴²

Podstatnou součástí ideové koncepce Svatováclavské kaple, funkce západního i severního portálu ve spojení se Zlatou bránou, byl oltář sv. Kříže přenesený ze staré Spytihněvovy baziliky. Pro tento oltář získal Karel IV. na počátku roku 1354 v Trevíru celou třetinu dřeva sv. Kříže, který sem nechala přivést císařovna Helena.¹⁴³ V tomto roce při cestě Alsaskem vymohl v klášteře cisterciáku Pairis (u Kolmaru) další část dřeva kříže Kristova a po návratu do Čech ji slavnostně odevzdává pražskému kostelu.¹⁴⁴ Podle Kotrby proto nepřekvapuje, „že roku 1369, kdy se bourá chór staré baziliky, stojí již nový oltář sv. Kříže, zdobený bohatě zlatým křížem.“¹⁴⁵ Umístění tohoto oltáře ke zdi kaple (západní zdi, obrácené do křížové lodi, za jižním vchodem), „ubi pictura et crux aurea apparent“ je velmi důležité v závažném významu kaple sv. Václava, jaký zastávala v Karlově korunovačním řádu „Ordo ad coronandum regem Boemorum“¹⁴⁶. Nový oltář sv. Kříže vznikl patrně současně s oltáři v kapli sv. Václava. V kronice pražského kostela Beneše z Weitmile se k roku 1369 uvádí: „Eodem anno circa pricipium mensis Marcii renoditum est caput reverendi patris domini Andree, episcopi Wenceslai aupra altare sancte crucis, ubi pictura et crux aurea apparent.“¹⁴⁷ W. W. Tomek lokalizoval oltář sv. Kříže při severní zdi kaple sv. Václava [16, č. 20], zatímco Kotrba umístil tento oltář do jižního ramene transeptu mezi Porta aurea a západní portál kaple

¹⁴⁰ Scriptum super apocalipsim cum imaginibus Wenceslai doctoris. Rukopis metropolitní kapitulní knihovny svatovítské v Praze, sign. cim 5. pap.

¹⁴¹ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 346.

¹⁴² Ibidem 347sq.

¹⁴³ Antonín PODLAHA / Eduard ŠITTLER (ed.): Soupis památek historických a uměleckých král. hlav. měst Prahy – Hradčany II. Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha 1910, 31, pozn. 2.

¹⁴⁴ Srov. Jaroslav ERŠIL / Jiří PRAŽÁK (ed.): Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (do 1419), Praha 1956, 82 č. 27 a 273.

¹⁴⁵ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 339.

¹⁴⁶ Viz pozn. 16.

¹⁴⁷ Beneš KRABICE z Weitmile: Kronika Pražského kostela, in: Koniky doby Karla IV., Marie BLÁHOVÁ / Jakub PAVEL et al. (ed.), Praha 1987. Původní text kroniky Pražského kostela je uložen v Archivu Pražského hradu, Kapitulní rukopis H 6/3.

sv. Václava „[...] nad oltářem sv. Kříže, kde se jeví kříž a malba.“ [16, č. 20a] Jeho hypotézu potvrzuje nález lebky biskupa Ondřeje, objevený Josefem Mockermem v roce 1888 ve výklenku západního zdiva kaple. Oltář byl patrně odstraněn po požáru roku 1541 v souvislosti se založením nové kaple Nejsvětější Trojice¹⁴⁸, vestavěné do jižního ramene transeptu.

Při stavební obnově katedrály za Krannerova nástupce, Josefa Mockera (stavitele dómu v letech 1872–1899), bylo rozhodnuto o zboření kaple Nejsvětější Trojice. Roku 1888 byla odkryta západní zeď Svatováclavské kaple se zbytky tří odtesaných opěrných pilířů, se zazděným ohořelým portálem v hlavní ose kaple, nad ním se zazděným ohořelým oknem a hlavní otlučenou římsou, probíhající asi o 90 cm níže než dlažba triforia. Pro obnovu západního průčelí byl vybrán projekt Josefa Mockera, který vyměnil ohořelé kvádrové zdivo z opuky za kvádry pískovcové a celkově sjednotil plochu západní i severní stěny kaple.¹⁴⁹ Západní portál s Veraikonem a anděly „byl restaurován teprve Kamilem Hilbertem (stavitelem dómu od roku 1899), a to podle jeho písemného návrhu, zaslaného vídeňské Centrální komisi na jaře roku 1912, ve kterém klade důraz na obnovení původní orientace kaple, která byla teprve v baroku opuštěna ve prospěch severního vstupu z boční lodi.“¹⁵⁰ Stav zachování tympanonu však nedovolil jeho úplnou rekonstrukci. Reliéf Veraikonu s anděly byl vytesán do tří pískovcových bloků, dnes uložených ve stavebně historickém depozitáři Pražského hradu [15]. Velký požár Malé Strany, Pražského hradu a Hradčan roku 1541¹⁵¹ postihl také pražskou katedrálu. Značně porušil celé západní průčelí kaple sv. Václava a vstupní portál, který byl následně zazděný. Kompozice jeho reliéfu je dnes patrná pouze v obrysech.

Zajímavé je srovnání s mladším tympanonem portálu v patře jižní věže kostela sv. Jiljí v Nymburku¹⁵² (původně s patrocinielem sv. Mikuláše), postavené po roce 1380. Podle koncepce její figurální výzdoby a shodných formálních znaků bychom mohli předpokládat určitý vliv na regionální stavební huť, která byla jistě dobře poučená o dekorativním sochařství při stavbě pražské katedrály. Tympanon v patře jižní věže vyplňuje reliéf s tématem Veraikonu, jehož svatozář je po stranách nesena dvojicí andělů [17]. Hilbertova rekonstrukce zobrazuje oba anděly jako přímluvce, se sepjatýma rukama v kontemplativní modlitbě – ještě podle vžité představy o figurách andělů z 19. století. Na tympanonu nymburské jižní věže andělé pozdvihují svatozář Veraikonu. Je tady zdůrazněn triumf Krista Spasitele, vítěze nad smrtí. Domnívám se, že nymburský tympanon vychází z předlohy portálu kaple sv. Václava, později zničeného požárem a významně dokumentuje rozšíření ikonografického typu parléřovské hlavy Kristovy, přičemž je možné uvažovat o jiné variantě rekonstrukce tympanonu západního portálu Svatováclavské kaple.

¹⁴⁸ Dobroslav LÍBAL: Architektonický rozbor, in: LÍBAL / ZAHRADNÍK 1999 (pozn. 24) 147sq.

¹⁴⁹ Ibidem 110sq.

¹⁵⁰ KOTRBA 1960 (pozn. 8) 330–332.

¹⁵¹ Václav HÁJEK z Libočan: O nešťastné příhodie kteráž se stala skrze oheň v Menším Miestie Pražském a na Hradie Swatého Wáclawa i na Hradčanech etc. Leta M. D. XXXI. (Národní knihovna ČR, sg. 54 I 1484); idem: Kronika česká, in: Živá díla minulosti 91, KOLÁR Jaroslav (ed.), Praha 1981.

¹⁵² Umělecké památky Čech 2, Emanuel POCHE (ed.), Praha 1978, 514.

Znalost prací pražských kameníků také naznačuje portál do sakristie na severní straně presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Mochově.¹⁵³ Lomený portál s profilovaným ostěním a reliéfně zdobeným tympanonem lze formálně přirovnat k západnímu portálu Svatováclavské kaple a portálu nymburskému. Namísto hlavy Kristovy je zobrazen erb nymburských a pražských měšťanů Neumburgerů, později vladyků Mochovských z Mochova.

4 Závěr

Karlova ideová koncepce kaple sv. Václava v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha na Pražském hradě sleduje určitý Christologický program, tedy i sochařská figurální výzdoba západního a severního portálu je součástí ikonografie Kristových pašijí kaple sv. Václava. Tento ikonografický program zjevně přesahoval uzavřený prostor kaple, obsahoval obraz Posledního soudu vytvořený mozaikou na průčelí Zlaté brány a zřejmě i Christologický program sochařské výzdoby jižního portiku, který byl vcelku spojen oltářem sv. Kříže s ikonografií kaple Svatováclavské. Nejvýznamnější kaple katedrály, sv. Jana Evangelisty miláčka Páně a přemyslovského knížete Václava, svatého mučedníka i zemského patrona, tak přesahovala své zdánlivě samostatné sacrarium, které bylo od začátku průchozí a zřejmě nebylo zamýšleno jako uzavřený prostor katedrály, jak se dnes může zdát. Kaple nad hrobkou sv. Václava, střežící svatováclavskou korunu, se stala jedním z pilířů korunovačního řádu Karla IV. a zároveň i důležitou součástí každodenních liturgických obřadů a slavností celebrowaných v katedrálním chóru Panny Marie.

5 Použitá literatura

- BECKOVSKÝ Jan: Poselkyně starých příběhův českých II. 2, Praha 1879.
- BENEŠOVSKÁ Klára / HLOBIL Ivo / BRAVERMANOVÁ Milena / CHOTĚBOR Petr / KOSTÍLKOVÁ Marie: Petr Parlér. Svatovítská katedrála 1356–1399, Praha 1999.
- BIRNBAUM Vojtěch: Chrám sv. Víta, in: Kniha o Praze I, Praha 1930.
- BIRNBAUM Vojtěch: K datování portrétní galerie v triforiu chrámu svatovítského, in: Listy z dějin umění, Praha 1947.
- BREDEKAMP Horst: Kunst als Medium sozialer Konflikte. Bilderkämpfe von der Spätantike bis zur Hussitenrevolution, Frankfurt am Main 1975.
- CIBULKA Josef: Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934.
- CIBULKA Josef: Korunovační řád českých králů, Praha 1941.
- CIBULKA Josef / HOMOLKA Jaromír / KUTHAN Jiří: Korunovační řád českých králů. Ordo ad coronandum Regem Boemorum, KUTHAN Jiří / ŠMIED Miroslav (ed.), Praha 2009.

¹⁵³ Antonín PODLAHA: Posvátná místa království Českého I, Praha 1907, 16; idem: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Českokobrodském XXIV, Praha 1907, 102–107, obr. 159; Umělecké památky Čech 2 (pozn. 66) 419. Na mochovský tympanon mne upozornil Mgr. Martin Hůrka.

Dějiny českého výtvarného umění I., CHADRABA Rudolf (ed.), Praha 1984.

ERŠIL Jaroslav / PRAŽÁK Jiří (ed.): Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (do 1419), Praha 1956.

Fontes rerum Bohemicarum III., EMLER Josef (ed.), Praha 1882.

Fontes rerum Bohemicarum V., EMLER Josef (ed.), Praha 1893.

HÁJEK Václav z Libočan: Kronika česká, in: Živá díla minulosti 91, KOLÁR Jaroslav (ed.), Praha 1981.

HÁJEK Václav z Libočan: O nešťastné příhodie kteráž jse stala skrze oheň v Menším Miestie Pražském a na Hradie Swatého Wácslaw a i na Hradčanech etc. Leta M. D. XXX-XI. (Národní knihovna ČR, sg. 54 I 1484).

HLOBIL Ivo: Gotické sochařství, in: MERHAUTOVÁ Anežka (ed.): Katedrála sv. Víta v Praze /K 650. výročí založení/, Praha 1994, 66–95.

HLOBIL Ivo / CHOTĚBOR Petr / MAHLER Zdeněk: Katedrála sv. Víta 1. Stavba. Pamětní vydání k 650. výročí založení Svatovítské katedrály, Praha 1994.

HLOBIL Ivo: Katedrála sv. Víta v Praze, Praha 2006.

HOMOLKA Jaromír: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách, in: Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica. Monographia LV 1974, Praha 1976.

HOMOLKA Jaromír: Peter Parler, der Bildhauer, in: Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln, III, Köln 1978, 27–34.

HOMOLKA Jaromír: Karel IV. a pražské dvorské sochařství, in: Karolus Quartus, VANĚČEK Václav (ed.), Praha 1984, 381–402.

CHYTIL Karel: Petr Parlér a mistři gmündští, Praha 1886.

CHYTIL Karel: K rodopisu Parlérovců, in: Památky archeologické a místopisné XVII, 1896–1897; viz též Památky archeologické XXXV, 1926–1927.

KALINA Pavel: Architektonická plastika pražské parlérovské huti na svatovítské katedrále (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 1989.

KALINA Pavel: Příspěvky k výkladu architektonické skulptury na Svatovítské katedrále, in: Umění XL, č. 2, 1992, 108–122.

KLETZL Otto: Parler, in: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXVI, THIEME Ulrich / BECKER Felix (ed.), Leipzig 1932, 242–248, zvl. 248.

KLETZL Otto: Zur Identität der Dombaumeister Wenzel Parler d. Ä. von Prag und Wenzel von Wien, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte IX, 1934.

KLETZL Otto: Peter Parler, der Dombaumeister von Prag, Leipzig 1940.

KOTRBA Viktor: Kaple svatováclavská v pražské katedrále, in: Umění VIII, č. 4, 1960, 329–356.

KRABICE Beneš z Weitmile: Kronika Pražského kostela, in: Koniky doby Karla IV., BLÁHOVÁ Marie / PAVEL Jakub et al. (ed.), Praha 1987.

- KRÁSA Josef: Husitské obrazoborectví, poznámky k jeho studiu, in: Husitský Tábor 8, 1985, 9–18.
- KUTAL Albert: České gotické sochařství 1350–1450, Praha 1962.
- KUTAL Albert: České gotické umění, Praha 1972.
- KUTHAN Jiří: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II., Praha 1975.
- KUTHAN Jiří: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Vimperk 1994.
- LAUER Rolf: Die Parler stecken im Detail (Teil II) – Masswerk am Petersportal des Kölner Domes, in: Parlerbauten (Architektur, Skulptur, Restaurierung). Internationales Parler – Symposium, Schwäbisch Gmünd 17.–19. Juli 2001, Stuttgart 2004, 63–72.
- LEGNER Anton / BAUMGARTEN Jörg-Holger (ed.): Parlérovské umění z Porýní (kat. výst.), Praha – Kolín nad Rýnem 1983.
- LÍBAL Dobroslav / ZAHRADNÍK Pavel: Katedrála sv. Víta. Pražský hrad. Stavebně historický průzkum I, Praha 1990.
- LÍBAL Dobroslav / ZAHRADNÍK Pavel: Katedrála sv. Víta na Pražském hradě, Praha 1999.
- NECHUTOVÁ Jana: Prameny předhusitské a husitské ikonofobie, Husitský Tábor 8, 1985, 29–35.
- NEUWIRTH Joseph: Peter Parler von Gmünd, Dombaumeister in Prag und seine Familie, Prag 1891.
- NEUWIRTH Joseph (ed.): Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378, Prag 1890.
- OPITZ Josef: Sochařství v Čechách za doby Lucemburků I, Praha 1935.
- Parlerbauten (Architektur, Skulptur, Restaurierung). Internationales Parler-Symposium, Schwäbisch Gmünd 17.–19. Juli 2001, Stuttgart 2004.
- PAVEL Jakub (ed.): Vlastní životopis Karla IV. (s úvodní studií Václava Chaloupeckého, Karel IV. a Čechy 1316–1378), Praha 1946.
- PODLAHA Antonín: Posvátná místa království Českého I, Praha 1907.
- PODLAHA Antonín: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Českobrodském XXIV, Praha 1907.
- PODLAHA Antonín / HILBERT Kamil (ed.): Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze, Praha 1906.
- PODLAHA Antonín / ŠITTLER Eduard (ed.): Soupis památek historických a uměleckých král. hlav. měst Prahy – Hradčany II. Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha 1910.
- QUINCKE W.: Das Peters-Portal am Dom zu Köln, in: Kunsthistorische Forschungen des Rheinischen Vereins für Denkmalpflege und Heimatschutz, Bonn 1938, 56.
- Ročenky Jednoty pro dostavbu chrámu sv. Víta 1863–1870, uloženo v Archivu Pražského hradu.

ROYT Jan: Slovník biblické ikonografie, Praha 2006.

SCHMIDT Gerhart: Peter Parler und Heinrich IV. Parler als Bildhauer, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXIII, 1970, 108–153.

Scriptum super apocalipsim cum imaginibus Wenceslai doctoris. Rukopis metropolitní kapitulní knihovny svatovítské v Praze, sign. cim 5. pap.

Staré letopisy české z rukopisu Křížovnického, ŠIMEK František / KAŇÁK Miloslav (ed.), Praha 1959.

SKÁLA Pavel ze Zhoře: Historie česká od defenestrace k Bílé Hoře, JANÁČEK Josef (ed.), Praha 1984.

SMAHA Miroslav: Typologie figurální plastiky Parlérovske huti na katedrále sv. Víta z let 1356–1399 (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2009.

SMAHA Miroslav: Typologie architektonické skulptury svatovítské huti Petra Parléro, in: KOMÁREK Filip / KONEČNÝ Michal (ed.): „Ani spolu, ani bez sebe...“ Interdisciplinarita v dějinách umění. Sborník příspěvků z III. ročníku konference studentů doktorských programů dějin umění (10.–12. září 2010), Brno 2010, 53–60.

SMAHA Miroslav: Nová zjištění o přestavbě kostela svatého Apolináře v Horšovském Týně, in: Ve službách českých knížat a králů, ŠMIED Miroslav / ZÁRUBA František (ed.), Praha 2013, 202–232.

SPUNAR Pavel: Poznámky ke studiu husitského ikonoklasmu, in: Listy filologické, 1987, 124–128.

STEJSKAL Karel: Funkce obrazu v husitství, in: Husitský Tábor 8, 1985, 19–28.

SWOBODA Karl Maria / BACHMANN Erich: Studien zu Peter Parler, Brünn – Leipzig 1939.

SWOBODA Karl Maria: Peter Parler. Der Baukünstler und Bildhauer, Wien 1940.

Umělecké památky Čech 2, POCHE Emanuel (ed.), Praha 1978.

VAVŘINEC z Březové: Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic, HEŘMANSKÝ František / BLÁHOVÁ Marie (ed.), Praha 1979.

VÍTOVSKÝ Jakub: Die Künstlerfamilie. Parler in neuem Licht, in: Parlerbauten (Architektur, Skulptur, Restaurierung). Internationales Parler – Symposium, Schwäbisch Gmünd 17.–19. Juli 2001, Stuttgart 2004, 149–154.

de VORAGINE Jacobi: Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta, GRAESSE Th. (ed.), Lipsiae 1850.

de VORAGINE Jakub: Legenda aurea, VIDMANOVÁ Anežka (ed.), Praha 1998.

6 Obrazová příloha

Jednotlivé obrázky související s textem uvedeny na stranách 124 až 129.

[1] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[2] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[3] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, detail motivu nebes s fragmentem Manus Dei, před rokem 1372, severní portál kaple sv. Václava

[4] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, fragment reliéfu (figury), před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[5] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, motiv listu u nohou starce a fragment reliéfu (figury), před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[6] Praha, katedrála sv. Víta, východní konzola, před rokem 1372, vnitřní strana ostění severního portálu kaple sv. Václava

[7] Praha, katedrála sv. Víta, konzola se starcem a dítvkou, před rokem 1373, horní triforium v jihovýchodním nároží transeptu

[8] Praha, katedrála sv. Víta, západní konzola s Jidášem a ďáblem, před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[9] Praha, katedrála sv. Víta, západní konzola s Jidášem a ďáblem, před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[10] Praha, katedrála sv. Víta, západní konzola, před rokem 1372, vnitřní strana ostění severního portálu kaple sv. Václava

[11] Praha, katedrála sv. Víta, západní konzola, detail hlavy ďábla, před rokem 1372, severní portál Svatováclavské kaple

[12] Praha, katedrála sv. Víta, konzolová hlavička S/4, 1374 (nejpozději 1375), horní triforium na severní straně vysokého chóru

[13] Praha, katedrála sv. Víta, reliéf draka, 1377, nad průchodem jihovýchodního opěrného pilíře polygonu

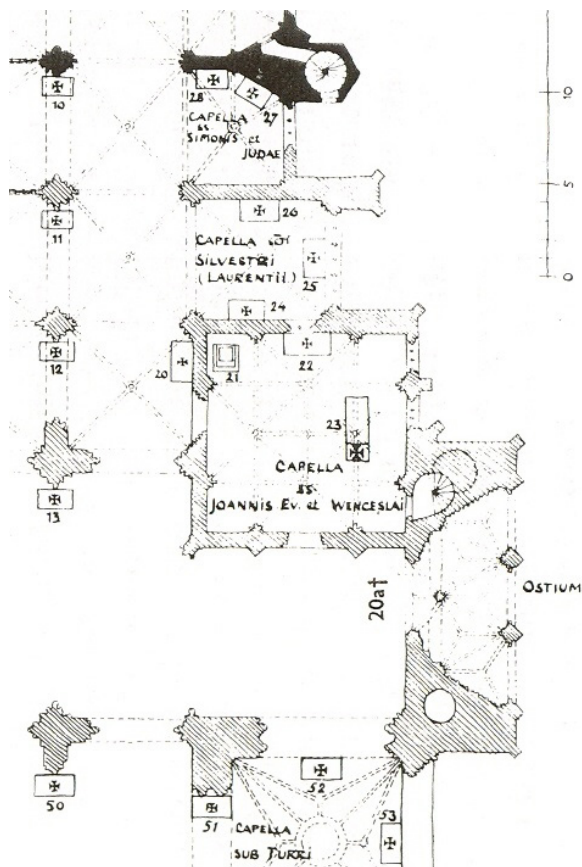
[14] Praha, katedrála sv. Víta, rekonstrukce reliéfu tympanonu Kamilem Hilbertem, 1912, západní portál Svatováclavské kaple

[15] Praha, katedrála sv. Víta, autentický stav tympanonu po snesení v roce 1888, západní portál kaple sv. Václava

[17] Nymburk, kostel sv. Jiljí, tympanon portálu jižní věže, po roce 1380, v úrovni varhanní kruchty

[16] Praha, katedrála sv. Víta, půdorys jižního ramene transeptu a přilehlé kaple sv. Václava s označením oltáře sv. Jana Evangelisty (č. 22) a oltáře sv. Kříže (č. 20 podle W. W. Tomka, č. 20a podle V. Kotrby)

7 Kontakt na autora

Mgr. Miroslav Smaha

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Thákurova 3

160 00 Praha 6 – Dejvice

E-mail: skolatance@centrum.cz

Školitel: prof. PhDr. Jaromír Homolka, CSc.

Delikt „Religionsstörung“ (rušení náboženství) v Čechách v první polovině 19. století na základě protokolů apelačního soudu v Praze

The „Religionsstörung“ (religion interfering) crime in Bohemia in the first half of 19th century on the basis of investigation records of Court of Appeal in Prague

Martin Hůrka

Anotace: Dosud badateli opomíjené protokoly z vyšetřování deliktů „rušení náboženství“ u pražského Apelačního a vrchního kriminálního soudu poskytují vhled na vývoj způsobů vyšetřování (po stránce normativní i faktické) tohoto zločinu v první polovině 19. století na úrovni nejen soudu apelačního, ale i jednotlivých soudů kriminálních. Podrobným studiem těchto stránek i rozбором proměn přístupů k víře u jednotlivých aktérů tak lze přispět k poznání průběhu „modernizace“ české společnosti v době poosvícenského nástupu industrializace. Příslušná akta apelačního soudu pocházejí z rozmezí let 1808–1849, během nichž tento soud zpracoval 88 jednotlivých případů.

Klíčová slova: zločin „Religionsstörung“ (rušení náboženství), apelační soud v Praze, kriminální soudy, Čechy, náboženství, vyšetřování, tresty, 19. století

Summary: The investigation files of „religion interfering“ crime at Prague Court of Appeal give us insight at development of investigation of this crime in the first half of 19th century at the level of not only Court of Appeal, but also at the level of criminal courts. The study aims to improve knowledge about the process of „modernization“ of Bohemian society during the beginning of industrialization of the country. The files cover years 1808–1849 and contain 88 separate cases.

Keywords: „Religionsstörung“ (Religion interfering) crime, Court of Appeal in Prague, criminal courts, Bohemia, religion, investigations, punishments, 19th century

1 Úvod

Zvýšený badatelský zájem posledních let zaměřený na společenské proměny a „modernizační“ procesy v „dlouhém“ 19. století, který se dotýká celé škály společenských fenoménů, se nevyhýbá ani náboženské oblasti, ba naopak. Často se v této souvislosti hledají kořeny sekularizačních tendencí či privatizace náboženství, tedy jevů, se kterými se můžeme setkat ve století následujícím.

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na dosud blíže nestudovaný pramen, který v sobě má potenciál přispět k odpovědím na otázky, jaké v souvislosti dané problematiky vyvstávají nebo teprve vyvstanou. Jedná se o soudní spisy z vyšetřování deliktů „rušení náboženství“ (Religionsstörung) u pražského Apelačního a vrchního trestního soudu během 1. poloviny 19. století. Přestože spisy neobsahují klasické vyšetřovací protokoly, ale pouze jejich převyprávění, jedná se o osobní pramen úřední povahy, při jehož studiu lze vycházet z postupů, které byly a jsou na těchto tradičních historických pramenech užívány při studiu společenských jevů odhalovaných na pozadí náboženské tematiky, a to i v případě prací pojednávajících o středověké či raně novověké problematice.¹⁵⁴ O dobové situaci však vypovídají nejen vlastní „příběhy“, ale též způsob řešení příslušnými institucemi (přičemž v případě pramenů z území celých Čech lze uplatnit i teritoriální hledisko výskytu u kriminálních soudů a před apelací řešených obvinění).

2 Sledovaný pramen a soudobé právní pozadí

Pojednáváný soubor vyšetřovacích spisů obsahuje celkem 88 jednotlivých případů, které pokrývají časové období let 1808-1849.¹⁵⁵ Německy psané spisy zachycují řešení případů, jež se od jednotlivých (krajských) kriminálních soudů dostávaly k soudu apelačnímu kvůli revizi a konečnému verdiktu. Většinou obsahují rozsudek kriminálního soudu, obšírný popis řešení případu apelačním i kriminálním soudem často s převyprávěním výpovědí svědků a průběhu vyšetřování u kriminálního soudu či dalších instancí (v některých případech např. u soudu vrchnostenského), dále pak rozsudek kriminálního soudu a apelace. V jednotlivých spisech se též vyskytují příležitostně i jiné dokumenty (různé instrukce a připomínky apelace směrem ke kriminálnímu soudu či informativní sdělení dvorské kanceláři, biskupské konzistoři, v jednom případě korespondence s moravským apelačním soudem v Brně apod.).

Kriminální soudy mající přímo explicitně ve své náplni souzení kriminálních případů vzešly z původních hrdebních soudů, jejichž počet nechala Marie Terezie s účinností od roku 1766 zredukovat na 29 (resp. 30), později se jejich počet ještě snížil. Plně byrokraticky organizované krajské kriminální soudy zavedl následně Josef II. po roce 1785 (Kreuz 2011, s. 24n). Nad kriminálními soudy pak jako vrchní a odvolací instance působil soud apelační, jehož materiály slouží jako hlavní pramenná základna tohoto příspěvku.

Svou povahou má tento pramen svá specifika, např. je vždy potřeba mít na paměti, že k apelačnímu soudu se ze všech projevů „rušení náboženství“ dostaly jen vybrané případy. Zejména takové, u nichž bylo podáno odvolání proti rozsudku kriminálního soudu nebo zaslán rekurs již během vyšetřování. Apelace řešila též kompetenční spory

¹⁵⁴ Viz např. Le Roy Ladurie, E.: *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294 – 1324*, Praha : Argo, 2005 nebo Ginzburg, C.: *Sýr a červy*. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600, Praha : Argo 2000. Přestože se v porovnání s těmito pracemi liší způsob vymezení teritoria i studovaného „materiálu“, je možné sledovat a srovnávat jednotlivé vhodně zvolené kategorie (namátkou víra v nesmrtelnost duše, význam a důležitost křestu, obecný poměr k církví atd.).

¹⁵⁵ Materiály jsou uloženy v Národním archivu, fond Apelační a vrchní trestní soud Praha (1783 – 1850), inv. č. 1896, sign. PU 18. Jednotlivé spisy jsou mj. očíslovány i pořadovým číslem (spisy od 1 do 40 se nacházejí v kartonu č. 2814, spisy číslované 41 – 88 pak v kartonu č. 2815).

a dávala právní ponaučení. Výhodou sledovaného souboru je na druhou stranu teritoriální pokrytí celých Čech.

Právní pozadí deliktu „rušení náboženství“ se zformovalo v rámci osvěcenských reforem Josefa II. Přestupky vůči zavedeným náboženským představám a pořádkům (např. urážka víry, šíření kacířských knih, rouhačství apod.) byly původně pojednávány a postihovány odděleně. Josefínský trestní zákoník z roku 1787 je poprvé významně soustředil (Tinková 2004, s. 123), a to pod několik paragrafů z počátku páté (tj. poslední) kapitoly.¹⁵⁶ Tímto krokem Josefínské zákonodárství současně protináboženské zločiny dekriminalizovalo, neboť příslušné paragrafy náležely pod nově vzniklou kategorii „Polizeyverbrechen“, ve které se nacházely lehké trestné činy spadající do kompetence policejních či administrativních orgánů (Tinková 2011, s. 11n), na rozdíl od „Kriminalverbrechen“, tedy klasických kriminálních zločinů. Tyto změny trestního stíhání protináboženských deliktů zapadají do zmírňujících opatření činěných v době po vydání Tolerančního patentu (1781), ale zároveň i v souladu s myšlenkovou tezí funkce a významu náboženství pro stát, kterou kolem roku 1784 publikoval ekonom, liberální reformátor trestního práva (měl silný vliv mj. i na podobu trestních zákoníků Josefa II. a Františka I. (II.)), pozdější rektor vídeňské univerzity, mikulovský rodák Josef von Sonnenfels: „...náboženství je...nejpohodlnější společenské pouto a panovník se nesmí vzdát tak výhodného prostředku a musí pozorně bdít na tím, aby každý občan měl náboženství. Z tohoto důvodu je atheismus doposud politickým zločinem, protože bere vladaři prostředky k tomu, aby bezpečněji ovládal své poddané...“ (Havelka 2009, s. 38, dle Magris 2002, s. 35).

Josefínský trestní zákoník (1787) byl nahrazen trestním zákoníkem Františka I. (II.) (tzv. *Franciscana*), který vyšel roku 1803 s platností od roku následujícího. Zde se delikt „rušení náboženství“ opět vrátil mezi klasické zločiny, čímž došlo k opětovné rekriminalizaci protináboženských deliktů, nicméně již ne s původními tvrdými tresty (Tinková 2003, s. 125). Protináboženská jednání zůstala v zákoníku redukována pod jednou kapitolou (hlavou), která je zároveň celá již přímo výslovně pojmenována „Von der Religionsstörung“ („O rušení náboženství“). Tento zákoník pak platil až do roku 1852, kdy byl nahrazen zákoníkem novým. Jelikož doba platnosti *Franciscany* pokrývá celé námi sledované období, uveďme si základní ustanovení paragrafů, dle kterých se řídilo vyšetřování deliktu „rušení náboženství“.¹⁵⁷

První paragraf čtrnácté hlavy (§ 107) definuje pachatele zločinu. Dopouštěl se ho ten,

- a) kdo „řečmi, písmy a spisy, neb skutky Bohu se rouhá.“ Jedná se o velmi obecnou definici umožňující teoreticky postižení prakticky veškerých Boha znevažujících jednání.
- b) kdo „v zemi pozůstávající provozování náboženství ruší, neb neuctivým a potupným nakládáním s věcmi k službě Boží odkázanými, aneb sice řečmi, písmy a spisy tupení náboženství veřejně na sobě znáti dává.“ Zde se odráží „ochrana“ praktického výkonu (povolených) náboženství a jeho obřadů. Ve sledovaném souboru se dokonce vyskytly případy, kdy poškozenými byli členové židovské komunity. V Horní Cerekvi před Velikonocemi 1839 došlo v místní synagoze k incidentu

¹⁵⁶ *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung – Zweyter Theil*, Wien 1787, s. 109–111.

¹⁵⁷ *Gesetzbuch über Verbrechen*, Prag 1803, s. 60n. V textu následující citace uvedeny dle českého znění zákoníku, viz Kniha práv nad přečiněnými hrdelními a těžkými řádu Městského, (totiž Policye) přestupky, Vídeň 1804, s. 61n.

kvůli rodinnému místu, které chtěl Vít Zrzavý nadále využívat, přestože za něj nebyl zaplacen poplatek a místo již bylo obsazeno někým jiným. Zrzavý se pustil do sporu s představenými synagogy, hrubě se s nimi přel, nadával jim do ovčáků, přičemž se domáhal věcí, které údajně jeho otec synagoze zapůjčil, až musely být modlitby zastaveny. Před svým odchodem ještě stihl nazvat ostatní cerekevské Židy lumpy a špatnými lidmi [„*lumpene u. schlechte Menschen*“]. Kriminální soud Pelhřimov nejprve odsoudil obviněného k čtyřtýdennímu vězení, apelace jej však osvobodila.¹⁵⁸ Obdobný spor řešil kriminální soud Tábor již o několik let dříve (1832). Po následném projednání apelací obdrželi jednotliví Židé – účastníci rvačky ve své synagoze – tresty v trvání několika málo týdnů (nejvíce 6 týdnů). U některých byl trest ztížen pátečním půstem.¹⁵⁹ Jak vidno z předchozího, mohly být příslušné paragrafy uplatněny nejen v souvislosti Tolerančním patentem povolených křesťanských náboženství, ale též i v případech náboženství židovského.

Dále se zločinu „rušení náboženství“ dopouštěl ten,

c) kdo „*křesťana k odpadnutí od křesťanství odvésti se ujmá*“.

d) kdo „*nevěru rozšiřovati, neb blud náboženství křesťanskému mu odporný roznášíti, aneb bludařství založiti se snaží*.“ Přičemž „nevěrou“ bylo míněno bezvěrectví (nikoli cizoložství).

O trestech, které bylo možno vyměřit, se pak dozvídáme z dalších dvou paragrafů. V § 108 stanovujícím trest k závažnějším typům provinění se klade důraz na veřejný prvek zločinu. Pokud se stalo „*rušením náboženství pohoršení veřejné, neb pošlo-li z toho zavedení, aneb bylo-li nebezpečenství obecné s předsevzetím spojeno*“, pak má být dotyčný potrestán „*těžkým žalářem*“ od 1 do 5 let (v obzvláště závažných a nebezpečných případech pak až 10 lety).

V § 109 je pak stručně uvedeno: „*Nevstupuje-li žádná z těch v článku předešlém dotčených okolostojících, tedy rušení náboženství žalářem od šesti měsícův až na jeden rok trestáno býti má.*“

Při vlastním vyšetřování do hry vstupovaly v řadě případů i jiné paragrafy daného zákoníku (např. o polehčujících okolnostech snižujících trest, o shromáždění nedostačcích právních důkazů apod.) nebo též různé dvorské dekrety.

3 Základní analýza sledovaného pramene

Analýzu uvedeme několika statistickými údaji, které poskytnou prvotní informace, v jejichž rámci se budeme pohybovat. Porovnáme-li poměr zastoupení vyšetřovaných mužů a žen, zjištěný údaj nás nepřekvapí. Z 88 případů byly pouze 5x obviněnými ženy, což v podstatě koresponduje se zjištěním M. Řepy zkoumajícího delikt „rušení náboženství“ v druhé polovině 19. století (přesněji v letech 1859–1914) na základně protokolů krajského trestního soudu v Brně (z tamějších více než 250 případů ženy tvořily přibližně 5 %) (Řepa 2009, s. 126). M. Řepa toto přičítá faktorů veřejného prostoru, ve kterém k přečinům docházelo a kde se tehdy pohybovali většinou muži. Toto lze podtrhnout na základě protokolů apelačního soudu i pro 1. polovinu 19. století.

¹⁵⁸ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1840 (spis č. 76).

¹⁵⁹ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1832 (spis č. 43).

Z pěti případů obviněných žen se pouze jeden částečně odehrál v pro tento delikt typickém místě – hostinci.¹⁶⁰ Další sice taktéž můžeme klást na veřejné místo, ale jedná se o prostor, kde se ženy z pochopitelných důvodů často pohybovaly (turnovská veřejná prádelna¹⁶¹, kostel/pole¹⁶²). To mlat jistého chrčínského hospodářství již za veřejné místo rakovnickým kriminálním soudem ani apelací považován nebyl. Z osvobození rozsudku se dozvídáme, že se záležitost udála ne veřejně, nýbrž na privátním místě a za přítomnosti několika málo lidí „*nicht öffentlich, sondern in einem Privatorte u. auch in Gegenwart von einigen wenigen Menschen statt gefunden haben*“.¹⁶³ Čtvrtý případ se týká Židovky Marie Rezkové, která v domě před dvěma svědky evangelického vyznání urážela Ježíše Krista a Pannu Marii a další křesťanské postavy. Tato také byla jako jediná z žen nakonec odsouzena, a to k jednoměsíčnímu vězení.¹⁶⁴

Inkriminované události se většinou přihodily v domovské obci obviněného nebo v jejím blízkém okolí (např. hostinec v sousední vsi). Podíváme-li se na geografické rozložení všech případů, které se před apelační soud dostaly, pak se nám výraznější koncentrace ukazují jednoznačně ve východních Čechách (Jičínsko, podhůří Orlických hor), kde počet případů stoupá průběžně víceméně rovnoměrně. Rozptýlenější případy pak zaznamenáváme v jižních Čechách (kde je možno zaznamenat zvýšený nárůst ve 30. letech) a středních Čechách. Zjištění velkého počtu případů ve východních Čechách koresponduje s doloženým výskytem tajného nekatolictví ve starší době (17. – 18. století).¹⁶⁵

Na mapě geografického rozložení případů upoutá pozornost ještě jeden prvek. Celkem devět vyšetřování bylo vedeno proti osobám, které inkriminovaný skutek spáchaly v lokalitě ležící prakticky na hranicích se Saskem (částečně i Pruskem). Uvádím zde jejich výčet (bráno od západu k východu): Boží Dar, Tisá/Petrovice, Jiříkov (u Rumburku), 2x Varnsdorf, Mařenice, Chrastava, les u Kunratic (u Frýdlantu), Horní Řasnice.¹⁶⁶ Takto nápadný výskyt se nezdá být jen pouhou náhodou, ale dle všeho je možno uvažovat o zvýšené pozornosti příhraniční oblasti ze strany úřadů a soudů z důvodu obavy z vlivu Saska (a to vzhledem k povolené luterské/augsburské konfesi nejen primárně v náboženské oblasti). Faktem však je, že z uvedených „příhraničních“

¹⁶⁰ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1833 (spis č. 48).

¹⁶¹ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1835 (spis č. 56).

¹⁶² Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1830 (spis č. 38).

¹⁶³ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1833 (spis č. 49).

¹⁶⁴ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1826 (spis č. 32).

¹⁶⁵ Z nedávné literatury si uvedme práci Petra Šorma pojednávající o dané oblasti. Šorm, P.: Tajní nekatolíci ve východních Čechách (Opočensko a Dymokursko). In Nešpor, Z. R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis International, 2007. s. 165-182. ISBN 978-80-86971-27-8. Případná další vhodná literatura (i starší) je k nalezení v soupisu literatury v publikaci Nešpor, Z. R.: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis International, 2004, 240 s. ISBN 80-86067-92-0 nebo v publikaci Nešpor, Z. R. (ed.): *Náboženství v 19. století. Nejčirkevější století, nebo období zrodu českého ateismu?* 1. vyd. Praha : Scriptorium, 2010, 324 s. ISBN 978-80-87271-22-3.

¹⁶⁶ Případy projednáváné u apelačního soudu roku 1846 (spis č. 86), 1823 (spis č. 26), 1847 (spis č. 87), 1845 (spis č. 85), 1815 (spis č. 11), 1845 (spis č. 80), 1835 (spis č. 60), 1834 (spis č. 54), 1808 (spis č. 1 – u tohoto případu neznáme explicitně místo přestupku, jen fakt, že obviněným byl ševcovský mistr Jan Josef Menzel z Bernsdorfu /dnešní Horní Řasnice/).

případů patrně pouze dva svým způsobem vybočují z řady ve smyslu výše naznačené teze. Oba případy byly řešeny v roce 1845 (každý se však k apelaaci dostal od jiného kriminálního soudu). V prvním případě při domovní prohlídce 5. září 1844 u Josefa Kolbeho mladšího, katolíka z Mařenic, syna v té době ve vazbě kvůli „rušení náboženství“ drženého stejnojmenného otce, byly během domovní prohlídky nalezeny čtyři spisky se závadným obsahem (zároveň již 20. srpna téhož roku při domovní prohlídce u Františka Macha došlo k nalezení spisku, který byl podepsán právě Josefem Kolbem ml. a datován 31. červencem 1844). Závadnost těchto spisů nespočívala v případném rušení náboženství, nýbrž vedla k obvinění z rušení veřejného pokoje (bylo operováno s paragrafy sedmé hlavy zákoníku (1803) „*O zradě vlasti a uražení velebnosti Pána země a o jiných pokoj veřejný rušících jednáních*“).¹⁶⁷ Vyšetřování přineslo řadu informací a výpovědi ohledně rodiny Kolbe, ale nakonec ani jeden odsouzen nebyl.

Druhý případ se týká povyku, který způsobily nepodložené zvěsti roku 1844. „V hraniční obci Varnsdorfu“ [„*Gränzorte Warnsdorf*“] měl tamější ranhojič Josef Mach údajně založit sektu, jejíž přívrženci se nazývají Makabejští [„*Machabaeer*“] (což patrně mělo souvislost i s Machovým příjmením). Obšírné vyšetřování zaznamenalo opět řadu údajů spojující případ se situací za hranicemi (např. narážka na Zhořelec, odkaz na učení švédského teologa a mystika Emanuela Swedenborga /1688–1772/ a další), ale po rekursu manželky obviněného byl Josef Mach zproštěn viny a z vazby propuštěn. Podezření a obava z nebezpečnosti dané osoby, která by šla dále za „pouhé“ rušení náboženství se pak odráží i ve zvýšené aktivitě při vyšetřování a zjišťování údajů, které u „běžných“ případů tolik nezaznamenáváme (nebo alespoň ne v takovém rozsahu). Poukazují ukázkou na údaje o pohybu berlínského rodáka Jana Kristiána Kroppa, jednapadesátiletého nemajetného evangelíka bydlícího již nějakou dobu v Praze, jenž žil více než 20 let nesezdán s ženou, kterou potkal v Kostnici (z Kostnice se do Prahy dostal přes švýcarský Müllheim, poté saský Chemnitz).¹⁶⁸ Současné je třeba dodat, že v tomto případě k větší pozornosti patrně přispěly i právě probíhající napoleonské války.

Statisticky vyhodnotit se nabízí i sociální původ a způsob obživy obviněných. Zde se však setkáme s jistými obtížemi, neboť ne u každého případu je tento údaj pouze na základě spisů zjistitelný a bylo by třeba širšího studia. Pokud se však přesto pokusíme o prvotní náčrt, vyplyne z něho značná variabilita. Nejvíce se zdá být různých řemeslníků (minimálně jeden tesař, krejčí, řezbář, knoflíkář, mlynář, zámečník, soukeník; vícekrát pak vidíme ševce, řezníka, tkalce, truhláře, šenkýře). Někteří z řemeslníků zároveň byli měšťany, jiní žili na venkově. Na venkově se dále setkáme s několika sedláky (přinejmenším pět) a chalupníky (prozatím dva). Ojediněle se objevuje nádeník a lesní dělník, nebo představitel mladší generace – tovaryš, selský syn, mlynářský syn. Minimálně v šesti případech byl obžalovaný Žid (vlastní způsob obživy neuváděn), jednou voják a dvakrát vysloužilý voják. Na závěr tohoto obšírného výčtu si necháme příklady z protilehlých vrstev společenského žebříčku. Začneme lidmi „na okraji společnosti“. Z této oblasti se zde setkáme s člověkem vyšetřovaným kvůli kuplířství [„*Kuppeley*“]. Přechinu rušení náboženství se měl dopustit v pražské vazbě (dle udání svědků – spoluvězňů). Narazíme též na vagabunda bez pasu [„*Pasloser Vagabunden*“]. Stíhání dolehlo ale i na osoby z opačného pólu. Obvinění neminulo

¹⁶⁷ *Kniha práv nad přečiněnými hrdelními a těžkými řádu Městského, (totiž Policie) přestupky, Vídeň 1804, s. 36.*

¹⁶⁸ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1809 (č. 3).

představené obce (dva rychtáři a jeden purkmistr), lékaře nebo dokonce šlechtice (August hrabě Ledebour). Rozmanitost povolání umožňuje pouze vágní a nepřekvapivý závěr. Obvinění byli ve většině případů manuálně pracující. Rozbor věkového rozložení rovněž nepřináší žádné výrazné anomálie (objevují se různé věkové skupiny).

Při pohledu na rozhodování apelačního soudu z čistě statistického hlediska nám jasně vychází změna, ke které došlo kolem roku 1820. Před tímto rokem z 21 případů skončilo 8 (tj. 38 %) několikaměsíčními tresty vězení (ve čtyřech případech půl roku, třikrát 1 rok a jednou dokonce 2 roky). Osvobození se dočkalo 7 obviněných (tj. 33 %). Po roce 1820 z 67 případů nedošlo k odsouzení minimálně v 44 případech (tj. 66 %), přičemž když už k potrestání došlo, obdržel dotýčný nejvýše tříměsíční vězení (ve třech případech), zbylé tresty vězení se pohybovaly v řádu týdnů či několika dnů. Přísnější tresty vyskytující se zpočátku sledovaného období by mohly mít spojitost s nebezpečím, které pro monarchii představovalo klima napoleonských válek. Uvěznění po celou sledovanou dobu bylo v řadě případů zastřeno o „kárání holí anebo metlou“ v určité fázi výkonu trestu nebo o páteční pústy. V prvních sledovaných letech se ve výměře trestu sporadicky vyskytuje navíc i nařízení péče duchovního, tak jak to vidíme hned u prvního dochovaného případu, kdy apelační soud kromě potvrzení šestiměsíčního vězení nařídil navíc kriminálnímu soudu, aby zajistil pro obviněného během výkonu trestu výuku „v náboženských věcech“ [*„Religionssachen“*] prostřednictvím kněze za účelem prevence recidivy [*„dadurch die Gefahr eines Rückfalls entfernt werde“*].¹⁶⁹

Pokud byl dotýčný shledán bláznem nebo slabomyslným, buď nebyl odsouzen nebo došlo v jednom případě k snížení trestu na 3 měsíce vězení oproti původnímu 1 roku vyměřenému kriminálním soudem (mezi pěti důvody pro snížení trestu Jana Kadeřábka z Velimi uvedena i lékařem potvrzená „slabost rozumu od přírody“ [*„Schwäche des Verstandes von Natur die von Ärzten sogar als Stumpfsinn erklärt wird“*]).¹⁷⁰

Přesuňme nyní pozornost od pachatelů k vlastním přečinům. Důležitými aspekty (z pohledu vyšetřování) byly prokázání zlého úmyslu a veřejnost daného konání. Veřejnost konání souvisela pochopitelně i s místem, kde ke skutku došlo. Přibližně v 17 % případů místo neznáme (vyšetřovací akta jej explicitně neuvádějí). Někdy jen víme, že dotýčný byl opilý, z čehož by se dalo usuzovat na souvislost s hostincem, ovšem stejně tak se událost mohla odehrát na ulici nebo v obydlí. U několika dalších se pak jedná o obecné projevy (šíření knih, založení sekty apod.). Z ostatních případů se některé lokality objevují pouze jednou (hřbitov, pole, mlat, les, prádelna). Třikrát vidíme most, a celkem pochopitelně se u těchto tří obvinění nalézá v pozadí sv. Jan Nepomucký. Možná překvapivě se ve čtyřech případech vůči víře neuctivé jednání odehrálo za zdmi vězeňské cely, kde vězni mají dostatek času pro různorodé rozhovory. Svým způsobem tak toto prostředí můžeme srovnávat s hospodským prostředím, kde rovněž hosté, většinou muži, ve skupině využívají čas k hovorům na rozličná témata (v hostinci ovšem do hry vstupuje navíc i alkohol).¹⁷¹ Z dalších lokalit jen stručně: zahrada (3 případy), rychta/radnice (3), ulice, náves či jiné obdobné prostranství (6),

¹⁶⁹ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1808 (spis č. 1).

¹⁷⁰ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1820 (spis č. 21).

¹⁷¹ Opilství při rozhodování o výši trestu bývala často polehčující okolností. V případě projednávaném apelačním soudem roku 1835 (spis č. 59) dokonce apelace vytýká referentovi kriminálního soudu, že nebyla brána v potaz opilost obviněného.

obydlí (11), kostel/synagoga (13). Lokalitou par excellence pro obvinění z daného deliktu je hostinec, který se dějištěm stal přinejmenším v 33 případech (38 %). Nutno připomenout, že v tomto celkovém souhrnu posuzujeme právě lokality spojené již s obviněním, nikoli až s odsouzením. Samotný sledovaný vzorek neumožňuje činit bližší závěry ohledně statutu veřejnosti jednotlivých míst. U řady lokalit je případů málo, při odsouzení/neodsouzení dotyčného hrála roli řada faktorů zkreslujících snahu o postižení veřejného prostoru (přítomnost dalších lidí, výskyt více lokalit u jednoho případu, možnosti prokázání přečinu, úmyslnost přečinu, podstata přečinu apod.). Operovat lze v podstatě jen s hostincem, kostelem/synagogou a obydlím. U hostince a svatostánku je veřejný prvek zřejmý. Ovšem i za přečin spáchaný v obydlí byl dotyčný odsouzen. Více napoví zmínky v odůvodnění rozsudků.

Důraz na veřejnost a veřejnou nebezpečnost daného konání se objevuje v řadě z nich. Při snižení trestu pro výše v textu uvedeného Jana Kadeřábka se mj. dále uvádí, že „se věc nestala na veřejné cestě, při veřejných setkáních nebo veřejné bohoslužbě, nýbrž jen při domácím hovoru“ [*„Es ist also nicht auf öffentlichen Weeg, bei öffentlichen Zusammenkünften oder öffentlichen Gottesdienst, sondern nur bei einheimischen Gespräche“*] a nebezpečí nebylo velké, neboť příslušný hovor slyšeli pouze dvě osoby [*„...bei dieser bloss auf 2 Persohnen gekommene Rede keine Gefahr war...“*].¹⁷² Obdobně v řadě jiných případů neveřejnost projevu rozhodla o neodsouzení dotyčného k trestu vězení. V odůvodnění zbavení obvinění Jana Jenička, krejčovského mistra z Pardubic, který měl hanět radního Strnada a mj. se i vyjádřit, že „kněz s hostií je zatracený“ [*„Der Priester mit der Hostie ist verdammt“*], je sděleno, že závadná promluva nebyla prohlášena veřejně [*„nicht öffentlich vorgebracht wurde“*] (výraz „öffentlich“ zdůrazněn podtržením).¹⁷³ Ještě si uvedme úvahy Vojtěcha Panowského, jenž v kokovickém hostinci hovořil o nepotřebě svátostí a o prolhaných, hamižných a bezmocných kněžích. V souvislosti s tímto případem zkonstatováno, že „zcela chybí kritérium veřejnosti“ [*„allerdings das Criterion der Öffentlichkeit fehlt. - /: denn das Gesez sagt nicht an einen öffentlichen Ort sondern öffentlich u. was nur zwischen drei Persohnen gesprochen wird (wieder hier der Fall war) kann nicht wohl als in der Absicht gesprochen angesehen werden, dass es öffentlich u. offenbahr werde :/“*].¹⁷⁴ Zde tedy tři přítomné osoby dle příslušných soudců nenaplnovaly pojem „veřejnosti“. V jiných případech však situace byla odlišná a postačoval i nižší počet k osouzení. Samosebou u případů, které se odehrávaly za zdmi domů před málo svědky, bylo i obtížnější dokazování vlastní podstaty provinění, což se posléze odráží ve schopnosti vyšetřit ten který případ (osvobození pro nedostatek důkazů [*„Abgang rechtlicher Beweise“*] není řídké).

Zkoumala se nejen úmyslnost jednání a záměr poškodit, ale též dopad. Toto lze dobře sledovat na sporu varnsdorfského sedláka Vojtěcha Otta s místním farářem, který chtěl zemřelého dvouletého sedlákovu dítě pochovat v tichosti a bez ceremonií vzhledem k nařízení v tomto směru vydaném kvůli epidemii neštovic. Otto se v kostele rozohnil a na faráře klel. Litoměřický kriminální soud obviněného neodsoudil, přičemž osvětleno, že slova „Himmeltausendsakrament“ či „Kotztausendsakrament“ jsou sice neslušná a hrubá a nepatří do úst vzdělaných lidí, ale není to rušení náboženství, neboť Otto neměl v úmyslu rouhat se vůči Bohu a budit náboženské pohoršení [*„dass die*

¹⁷² Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1820 (spis č. 21).

¹⁷³ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1820 (spis č. 17).

¹⁷⁴ Případ projednáváný u apelačního soudu roku 1825 (spis č. 31).

Absicht des Otto bei diesen Worten nicht dahin ging: Gott zu lästern und ein religiöses Argerniss zu geben“]. Na překážku nebylo ani dějiště kostela a veřejné shromáždění lidí „Dieser Fluch in der Kirche bei öffentlicher Versammlung und eigent[lich] gegen den Pfarrer ausgestossen wurde, so wird diese Rede doch noch nicht zum Verbrechen der Religionsstörung, zumal wie gesagt, Otto keineswegs die Absicht hatte, Gott zu lästern, hierdurch keine Religionsübung gestört wurde, keine Verachtung der Religion gezeigt worden ist, und überhaupt dieser ganze Vorfall bloss dem Privatzorn des Otto gegen Pfarrer zum Grunde hatte, mit den Begriffen der Religion und ihrer Ausübung in keinen Zusammenhang steht...“].¹⁷⁵ Varnsdorfská obec ovšem s rozsudkem litoměřického kriminálního soudu spokojena nebyla, a tak prostřednictvím rumburského vrchnostenského úřadu podala stížnost. Příklad byl následně předán mladoboleslavskému kriminálnímu soudu, ten poté dotyčného odsoudil k jednoměsíčnímu vězení, což apelační soud potvrdil. Při vynášení trestu u soudu v Mladé Boleslavi i u soudu apelačního brán patrně již v úvahu i dopad na Varnsdorfské vyjádřený prostřednictvím stížnosti. To Vavřinec Pittermann od soudu odešel osvobozen. Kromě jiného často lidem chystajícím se na mši říkal: „Mše je již v pekle. Čert už ji vzal.“ nebo „Už je po mši, již ji čert vzal.“ (ve spisu uvedeno v českém originálu). Nebyla však zjištěna přítomnost „zlého úmyslu“ [„eines böser Vorsazes“], neboť se jednalo o „ve Všerubech běžný vtíp“ [„zu Wscherau üblichen Scherz“].¹⁷⁶

V některých případech, i když nebyl schledán zločin, byla záležitost ještě předána politickému úřadu k dovyřízení.¹⁷⁷ Jindy byl člověk obviněn z více přečinů, přičemž ne vždy je možno přesně přiřadit vyměřenou výši trestu k jednomu či druhému vyšetřovanému přečinu.¹⁷⁸

Závěrečný úkol analýzy, který zde vzhledem k nedostatku místa pouze nastíním a který bude podrobně rozebrán v samostatné stati, je rozbor vlastního jádra náboženství rušících přečinů, tedy jednotlivých protináboženských projevů, a společenských tendencí, které odhalují. Cílem této analýzy bude blíže se zaměřit na projevy prakticko-materialistického vnímání náboženství a zařazení těchto projevů jak do dobového kontextu (zejména v souvislosti nastupující industrializace), tak i jejich komparace se staršími příklady ze středověku (např. Le Roy Ladurie 2005) i raného novověku (např. Ginzburg 2000 nebo Febvre 1942) nebo doby pozdější, která již reflektuje myšlenky socialistického hnutí (např. Řepa 2009). Co se týče konkrétně tematizovaných oblastí (katolické) věrouky, objevují se ve spisech pro nekatolické prostředí tradiční útoky proti sochám a obrazům, i stejně tak tradiční obecné zpochybňování svátostí, dále alternativní vidění realizace svatby, odmítání manželství jako kněžský výmysl, kritizování neochoty kněžích rozvádět manželství, útoky proti mši svaté, hostiím, křtům. Právě materialistického vidění světa se často dotýká ve zvýšeném množství se objevující zpochybňování nesmrtnosti lidské duše a nevíra v existenci posmrtného života, dále přesvědčení o neúčinnosti modliteb, víry obecně či nedůvěra v moc kněží. K řadě konfliktů vedla animozita mezi jednotlivci (často vůči kněžím). Objevuje se osočování autorit (papeže, monarchy, vrchnosti). Specifickou kapitolou jsou obscenní projevy (ty se udály ve sledovaných případech pouze v kostele nebo ve vězení) nebo vědomé

¹⁷⁵ Příklad projednáváný u apelačního soudu roku 1815 (spis č. 11).

¹⁷⁶ Příklad projednáváný u apelačního soudu v letech 1831–1832 (spis č. 39).

¹⁷⁷ Např. u případu projednáváného u apelačního soudu roku 1823 (spis č. 25).

¹⁷⁸ Např. u případu projednáváného u apelačního soudu roku 1835 (spis č. 57).

zesměšňování (ve smyslu parodování). Některé případy byly spojeny s fyzickou agrezí, jiné vycházely z manželských a rodinných problémů. Kromě Boha Otce bylo silně útočeno proti Kristovi a zejména panenství Panny Marie. Ze svatých se ve větší míře objevuje i sv. Jan Nepomucký, izolovaně (po jednou případu) je ještě útočeno na sv. Jana Křtitele a sv. Pavla. Některé spisy se týkají šíření nekatolických knih a odvádění od katolické víry.

4 Závěr

Z rozboru pramenů apelačního soudu vyplývá několik podstatných zjištění ohledně deliktu „rušení náboženství“ v 1. polovině 19. století. Především vidíme změnu v udělování trestů apelací, která nastala kolem roku 1820 (například ani jeden trest vězení delší tří měsíců). Při pohledu na geografické rozložení jednotlivých případů se odhalují dvě situace. Zaprvé lze konstatovat jejich zvýšenou koncentraci v oblasti východních Čech, což plně koresponduje s historickou nekatolickou náboženskou tradicí tamního regionu. Zadruhé je hodná povšimnutí nadměrná přítomnost příslušných lokalit v bezprostřední hranici se Saskem či Pruskem (tj. ve vzdálenosti maximálně v řádu kilometrů), což lze přisuzovat zvýšené pozornosti úřadů a soudů v souvislosti s obavou před vlivem sousedních států.

V průběhu rozhodování o nevině či vině (případně výši trestu) hraje značnou roli veřejnost daného konání, zlý úmysl obviněného „rušit náboženství“ a potenciální nebezpečnost pro místní komunitu. Jednoznačně nejčastějším dějištěm projednávaných případů je hostinec, posléze kostel/synagoga. Na třetím místě však vidíme i soukromé prostory obydlí (požadavek veřejnosti nebyl absolutní, záleželo na množství přítomných svědků, nebezpečnosti šíření mezi lidmi a vyvolávání nevole).

Důležitý úkol pro budoucí práci je podrobně analyzovat vlastní jádro náboženství rušících obvinění a zařadit tato zjištění do dobového kontextu a vývoje sekularizačních tendencí.

5 Použitá literatura

- FEBVRE, L.: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. 1. vyd. Paris : Albin Michel, 1942. 547 s.
- GINZBURG, C.: *Sýr a červy. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. 1. vyd. Praha : Argo, 2000. 224 s. ISBN 80-7203-278-X.
- HAVELKA, M.: Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace, In Fasora, L., Hanuš, J., Malíř J. (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. 1. vyd. Brno : Maticе moravská, 2009, s. 33-45. ISBN 978-80-86488-55-4.
- KREUZ, P.: Proměny organizace trestního soudnictví v Čechách od tereziánských reforem do roku 1848, In Peisertová, L., Petrbok, V., Randák J. (eds.): *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 25.–27. února 2010. 1. vyd. Praha : Akademia, 2011. s. 19-28. ISBN 978-80-200-1900-4.
- LE ROY LADURIE, E. *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294 – 1324*. 1. vyd. Praha : Argo, 2005. 628 s. ISBN 80-7203-633.

- MAGRIS, C.: *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal 2002, s. 332. ISBN 80-85947-80-3.
- NEŠPOR, Z. R.: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis International, 2004, 240 s. ISBN 80-86067-92-0.
- NEŠPOR, Z. R. (ed.): *Náboženství v 19. století. Nejcirkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* 1. vyd. Praha : Scriptorium, 2010, 324 s. ISBN 978-80-87271-22-3.
- ŘEPA, M.: „Rušení náboženství“ na Jižní Moravě, In Fasora, L., Hanuš, J., Malíř J. (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. 1. vyd. Brno : Matice moravská, 2009, s. 125-134. ISBN 978-80-86488-55-4.
- ŠORM, P.: Tajní nekatolíci ve východních Čechách (Opočensko a Dymokursko). In Nešpor, Z. R. (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis International, 2007. s. 165-182. ISBN 978-80-86971-27-8.
- TINKOVÁ, D.: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. 1. vyd. Praha : Argo, 2004. 416 s. ISBN 80-7203-565-7.
- TINKOVÁ, D.: Rouhači a svatokrádežníci v čase odkouzlování světa, In Kubiš, K. (ed.): *Obráz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti* (Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 5, 1999, Studia historica LII). 1. vyd. Praha : Karolinum 2003. s. 105-145. ISBN 80-246-0603-8.
- TINKOVÁ, D.: *Zločin a trest na prahu občanské společnosti. Zrození „osvícenské“ kriminální politiky v habsburské monarchii (cca 1780-1852)*, In Peisertová, L., Petrbock, V., Randák J. (eds.): *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 25.-27. února 2010. 1. vyd. Praha : Akademia, 2011. s. 9-18. ISBN 978-80-200-1900-4.

6 Kontakt na autora

Mgr. Martin Hůrka

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Institut doktorských studií

U Kříže 8

158 00 Praha 5-Jinonice

Email: martin.hurka@seznam.cz

Školitel: Dr. phil. Mgr. Pavel Himl

V. M. Kramerius, Obchodník s vlastenectvím

V. M. Kramerius, a Bussinessman who dealt in patriotism

Irena Boušová

Anotace: Příspěvek se věnuje osobnosti V. M. Krameria, ovšem zdráhá se na něj nahlížet jako na národního buditele či vlastence, a soustředí se především na jeho publikační a vydavatelskou činnost. Kramerius ve svých novinách a knihách čile komunikuje se svými čtenáři a předkládá jim normativní rámec toho, jak se mají správně chovat a jaké tiskoviny číst. Pravidelnou komunikací s čtenáři a sdílením určitých informací tak produkuje na konci 18. století společenství, jež se stává platformou pro vznik etnických a národních identit. Nicméně tento článek se snaží poukázat především na to, že Krameriusův apel na čtenáře a četbu českých nevychází pouze z potřeby propagovat společné ideály české vlastenecké komunity. Krameriova publikační činnost představuje promyšlenou obchodní strategii a odráží se v ní rovněž jeho podnikatelský zájem.

Klíčová slova: čtenář, historie, Kramerius, knihy, konstruktivismus, nacionalismus, národní obrození, noviny, Schönfeld, tiskaři, vlastenectví, 18. století.

Summary: This paper examines V. M. Kramerius, but is reluctant to see him as a national revivalist or patriot, preferring to focus mainly on his writing and publishing activities. Kramerius in his newspapers and books actively communicated with his readers, presenting them with a framework of how they should properly behave and what they should read. Regular communication with readers and a sharing of certain information produced the late 18th century community, which became a platform for the emergence of new ethnic not to mention national identities. However, this article refers mainly to the fact that Kramerius' appeal to readers and reading Czech books may not necessarily be an attempt to achieve a higher ideal such as the public good. On the contrary, his activities may also have translated into Kramerius's own business interests.

Key words: books, constructivism, history, Kramerius, nationalism, national revival, newspapers, patriotism, printers, reader, Schönfeld, 18th century.

1 Úvod

Problematika počátků českého národního obrození již dlouho nepatří mezi příliš frekventovaná témata historického výzkumu a starší práce jsou značně ovlivněné dobovými stereotypy. Věřím proto, že nové zpracování tohoto tématu má v historiografickém bádání své místo a že každé banální tázaní a nedůvěra k zaběhlým výkladovým rámcům napomáhá k novým poznatkům a k odkrývání komplexní povahy každé historické události. Dosavadní publikace o Krameriovy vychází od autorů, jejichž práce lze zařadit do tzv. pozitivistického dějepisectví. Výklad osobnosti V. M. Krameria odráží ideologickou pozici daných autorů a jejich chápání smyslu dějin.

Vůbec první kniha pod názvem *Život a působení Václava Matěje Krameriusa* vyšla v roce 1859 od Antonína Rybičky, v které autor Krameria označuje za „šlechtného muže, který se o zachování a rozšíření jazyku a oživení literatury české, jakož i o vzdělávání krajanů zasloužil“ (Rybička, 1859, s. 4). Zdůrazňoval zde především Krameriovy vazby na ostatní tehdejší literáty, jak ze starší generace, reprezentované například Františkem Procházkou, Josefem Dobrovským či Stanislavem Vydrou, tak představitelům z mladší generace, jakým byli Vojtěch Nejedly, Antonín Puchmír či Josef Jungmann (Rybička, 1859, s. 26). Rybička stejný text otiskl v úvodu svého dvousvazkového souboru nazvaného *Přední křísitelé národa českého, kde se věnoval medailonkům předních českých obrozenců* (Rybička, 1883). Touto knihou se zároveň snažil definovat obrozeneckou komunitu jako takovou. Česká historiografie již tedy od počátku V. M. Krameria reflektovala jako předního buditele a klíčovou osobnost české vlastenecké komunity.

Další monografie o Krameriovi pochází z pera Jana Herbena a vyšla pod názvem *Matěj V. Kramérius Osvětský novinář a buditel* (Herben, 1926). Pro novináře, politika a historika Jana Herbena se Kramérius stal vzorem žurnalistické práce, reprezentantem demokratického smýšlení a bojovníkem za svobodu. Tato práce byla silně ovlivněna tehdejším sporem o smysl českých dějin, ve kterém Herben vystupoval po boku T. G. Masarykem proti tzv. Gollově škole.¹⁷⁹

O nejnovější a nejobsáhlejší práci o Krameriovi, která vyšla roku 1973 pod názvem *Matěj Václav Kramérius* a která byla stejně jako předchozí Herbenova kniha silně ovlivněna dobovou situací, se postaral Jan Novotný (Novotný, 1973). Kramérius jakožto pražský měšťan pro něj nepředstavoval vzor národních hodnot a vnímal jej spíše jako prostředníka mezi elitou a lidovými vrstvami, kterým pomáhal vzdorovat útlaku. Kramérius byl v knize líčen jako někdo, kdo otevřel cestu k hospodářské a politické emancipaci lidových vrstev. Novotný ve shodě s marxistickou ideologií Krameria popísal jako bojovníka proti zaostalosti a feudálnímu a náboženskému útlaku. Nicméně za jádro českého národa označil prostý lid, jenž chápal jako hybnou sílu a nezbytnou podmínku pro uskutečnění společenských změn. Proti této myšlence stojí koncept tzv. *malých národů* od Miroslava Hrocha, jenž se vyznačuje tím, že na počátku národního hnutí stála vždy úzká skupinka vzdělců, která se snažila pro národní myšlenku získat zbytek obyvatelstva (Hroch, 1999). Ke stejným závěrům došel také Jiří Fialka ve své diplomové práci při analýze Krameriových cestopisů, ve kterých našel zmínky o tom, jaký byl Krameriův pohled na možnost společenských změn. K těm dle něj sice dochází, ale pouze ze strany vládců (Fialka, 2013, s. 28).

Po faktografické stránce je kniha Jana Novotného velkým přínosem. Shromáždil veškeré Krameriovo dílo, ze kterého vybral úryvky z různých žánrů od noviny až po cestopisy, a ty poté publikoval. Novotný si ovšem nekladal otázky po povaze daných textů a motivaci Krameria jakožto vydavatele. Vystačil si s pouhým konstatováním, že jeho činnost byla dána láskou k vlasti. Doslova píše: „Ovlivněn prostředím pražské vlastenecké společnosti dospěl k rozhodnutí věnovat se hlavně a především lidovýchovné osvětové a národně buditelské činnosti. Kramérius náležel k těm představitelům české obrozenské inteligence, kteří si uvědomovali, že bez aktivní spoluúčasti lidových vrstev

¹⁷⁹ Srov. článek Masarykova sekta a Gollova škola z roku 1912 uveřejněný v časopise Pokrok. Spor, který se do té doby vedl na akademické půdě, Herben zpřístupnil široké čtenářské veřejnosti.

nelze prorazit svírající pouta feudální zaostalosti, uvolnit cestu společenskému pokroku a vytvořit nezbytné podmínky pro rozvinutí hnutí za povznesení národa ze staleté poroby“ (Novotný, 1973, s. 18).

Krameriově obchodní činnosti se okrajově věnoval Zdeněk Šimeček, který se v článku *Novinové zpravodajství v Pražských novinách na sklonku 18. století* zabýval zpravodajskými zahraničními zdroji, jež sloužily jako vzor pro české noviny na konci 18. století (Šimeček, 2007). Šimeček zkoumal komunikační síť tehdejší Evropy, zpravodajské možnosti, nicméně obsah novin jako takový dále nebyl předmětem jeho zájmu. Krameria nicméně nelze považovat za pouhého překladatele daných předloh, ale za plnohodnotného autora jím vydaných prací. Vladimír Macura v knize *Znamení zrodu* například vysvětluje, že v době počátků národního obrození se knihy nepřekládaly primárně proto, aby byly přístupné širšímu okruhu čtenářů, neboť každý, kdo uměl česky, uměl také německy. České překlady sloužily zejména k tomu, aby překladatel vyjádřil svůj názor k určité problematice (Macura, 1995). Krameriovy texty jsou plné jeho názorů a představují tak velice vděčný pramen pro analýzu.

V české literatuře je tak dodnes nápadná absence ucelené práce týkající se Krameriových obchodních aktivit ve vztahu k jeho vlastenectví. Výjimku v českém prostředí tvoří již výše zmíněná diplomová práce od Jiřího Fialky, jejímž největším přínosem je zjištění, že Kramerius spojoval „dobré vlastenectví“ s fungováním České expedice (Fialka, 2013). Komunita čtenářů kolem Krameria spisy buď spoluprodukovala či je alespoň konzumovala. Ke stejným výsledkům, ale na základě analýzy Krameriových novin jsem dospěla v práci *Krameriovy noviny v letech 1790 – 1793 a jejich role při utváření české národní identity* (Boušová, 2013).

O tom, že Krameriovy texty nenechám ležet v knihovně, jsem se rozhodla záhy poté, co jsem si přečetla knihu *Pomyslná společenství* od Benedicta Andersona, která pro mě byla velmi přínosná zejména svým postřehem, že mezi raným českým nacionalismem a komerční aktivitou tiskařů existovala úzká vazba (Anderson, 2008). Cizojazyčná literatura se moderním teoriím nacionalismu věnuje intenzivně, česky toho kromě díla Miroslava Hrocha mnoho napsáno není. Moderní teoretici nacionalismu obecně nahlíželi na národ jako fenomén, který vznikl v určité době, a nepředstavoval tak přirozenou „geneticky danou“ výbavu každého člověka.¹⁸⁰ Příslušnost k národu není dle tohoto pohledu dána narozením jedince do určité skupiny, ale výchovou, tj. ze sociální interakce. O národě lze tak hovořit jako o určitém kulturním konstruktu (Hroch, 2005). Tímto ovšem vyvstává zcela nová otázka a to kde a jak moderní národ vůbec vznikl.

2 Vztah vlastenectví a obchodu

Není asi žádným překvapením, že Kramerius vymezoval český národ především na základě jazyka. Kramerius o češtině hovořil jako o čistém a soběstačném jazyku a stavěl se proti užívání „cizích“ slov. Neustále nabádal čtenáře k užívání a šíření češtiny.

¹⁸⁰ Tato pozice vychází z kritiky konceptu primordialismu, jenž byl prvně formulovaný Edwardem Shilsem a později Cliffordem Geertzem. Více in: Eller, Jack, David. & Coughlan, Reed, M. – The Poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16. No. 2, April 1993, str. 183–201.

Uvědomíme-li si, že Kramerius byl vydavatelem českých novin a vlastníkem českého nakladatelství, vyvstává zcela oprávněně otázka, jakou roli ve těchto snahách hrály Krameriovy obchodní a sociální ambice.

Ve své dřívější práci jsem poukázala na skutečnost, že Kramerius svou čilou komunikací se čtenáři pomocí jím vydávaných novin napomáhal k produkci čtenářské komunity. Kramerius často předkládal směrem ke čtenáři různé poučky a normativní rámec preferovaného způsobu chování (Boušová, 2010). Noviny zároveň generovaly vztahy mezi jedinci, kteří se do té doby nikdy neviděli. Zajímavým příkladem navázáním vztahu právě pomocí novin je vzniklé přátelství mezi Františkem Hekem a milčickým sedlákem Františkem Vavákem. Oba muži se spojili a začali si dopisovat poté, co si František Hek přečetl Vavákovy verše otisknuté v Krameriových novinách, na které následně reagoval děkovným dopisem (Vavák, 1794, s. 128).

Kramerius možná poněkud překvapivě do této komunity zahrnuje také Slováky. Noviny jsou plně zmíněny jako „nassjch Bratrech“. Kramerius zdůrazňoval vazbu mezi Čechy a Slováky zejména po jazykové stránce. Kramerius tedy ve slovenštině spatřoval odraz češtiny. Své noviny distribuoval kromě Čechů právě také na Slovensko a snažil se také pomocí knih tyto vazby mezi oběma etniky upevnit. Nicméně v okamžiku, kdy byly zájmy Čechů jiné než Slováků, projevíly se tendence k uplatnění dominantního postavení Čechů. Noviny z 22. 1. 1791 zveřejnily recenzi na novou knihu *Při dobytí Budinského Zámku*, která je zvláštní tím, že jde o ojedinělý případ, kdy se Kramerius kriticky vyjádřil k nějakému dílu a užitému jazyku a to takto: „*Gakžkoli tato hystorye skrz mnohé čtenj hodné přjhyody nassj pochwaly zaluhuge, předce wssak nassim Panům Českým Čtenářům bylaby tjm milegssj, a lépe v nás w Čechách na odbyt, by se Pan Překladatel přjliš na Uherský text nebyl wázal, y ginák k nassj wýbraussené Česstině wjce než k Slowenčině se přiwínuł.*“¹⁸¹ Komunikace Krameria s čtenáři ukazuje na určitou mocenskou asymetrii a staví jej do určité výsadní pozice v rámci národního společenství.

Kramerius spojoval nákup novin s vlastenectvím a láskou k jazyku a oslovoval v této souvislosti čtenáře, aby pomáhali k jejich propagaci, o čemž vypovídá například žádost pronesená 15. 1. 1791: „*Wydawatel, kterýž wždy hledj Čtenářům swau ne-unawenau pracj ochotně slaužiti, žádá co neyuctiwěgi swých laskawých přátel a Pnů Wlatenců po celém slawném králowstwuj Českém a Uherském, y po celém markrabstwuj Morawském, aby pro rozssienj a zwelebenj našeho nynj w skutku slawně rozkwětá-gickýho gazyka Slowanského tyto geho České wlasteneské Nowiny swým milým přátelům a kraganům w známost uwedli. Naproti tomu zawazuje se Wydawatel, že čjm wětssi počet Panů Čtenářů zroste, tjm wjce dá sobě na tom záležeti, aby geho práce y w utj-senj wálečných wichřic z giné strany potěssenj a wyraženj Milownikům způsobila. ... Kraméryus.*“¹⁸²

O tom, že nákup knih představoval vlastenecký počín a že jej takto chápali samotní čtenáři, hovoří úryvek z dopisu ze strany jednoho z abonentů: „*Upřjmný Čechu, ney-milegssi Pane Kraméryus! Nechť Wám předewssim řeknu, že gá práwě z wlastenské lásky (a takových geť mnoho giných) krom Wassich znamenitých posstowských také Ssenfeldské České Nowiny беру.*“¹⁸³

¹⁸¹ Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 4., ze dne 22. 1. 1791.

¹⁸² Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 3., ze dne 15. 1. 1791.

¹⁸³ Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 16., ze dne 17. 4. 1790.

Kramerius čtenáře ve svých recenzích přesvědčoval o kvalitě knih, které jim předkládal. Odkazoval se na zdroje informací, i když tak činil spíše v symbolické rovině. Odvolával se na různé autority, které čtenářům předkládají pouze *“po mnohá léta zkušená a pravými, právními svědectvími potvrzená naučení”, nebo také že „Spisowatel ge, sa k tomu austně y pjsemně nabádán od welikých a slawných mužů”*.¹⁸⁴

Rovněž následující ukázka je velmi zajímavá, jelikož v ní Kramerius obhazuje cenu tiskovin a vysvětluje, kdo má z prodeje knih zisk: *“Tito oba malj spisowé prodawagi se za dukát s lážj. Ať sobě žádný nemyslj, že se tu mnj lidi gen o peníze připrawit, neb prodawač ugisstuge, že z nich wjz zysku nemá a nehledá, než z gakéhokolí giného spjsku. (...) Tedyť co gest přes zisk kupcům w knihách náležitý, náležj spisowateli, ne tomu, kdo to tisknaut dal.”*¹⁸⁵ Kramerius se snažil těmito příspěvky budovat dobré jméno a posilovat svou důvěryhodnost. Tiskařské povolání sebou neslo značný zisk a právě z toho důvodu se tiskaři stávali terčem kritiky a urážek. Na konci 18. století v Čechách to byl terčem těchto konfliktů podle Josefa Volfa bezpochyby Ferdinand ze Schönfeldu, kterému bylo zejména vytýkáno, že podniká v různých oblastech, že je hrubý k podřízeným, nezajímá se dostatečně o chod své tiskárny a neprovozuje knihtisk jako umění, nýbrž řemeslo (Volf, 1929, s. 6). Schönfeld se podle Volfa příliš o technickou stránku knihtiskárny nezajímal a nedohlížel na práci v tiskárně.¹⁸⁶ Byl to především obchodník, nespecializoval se pouze na prodej knih a tisk úředních dokumentů. Prodával různé druhy látek ze sukna, plátno i prádlo, slavníky, pytle, šaty a jiné zboží zejména pro potřeby vojska.¹⁸⁷ O knihtiskařích se vyjadřuje také milčický sedlák František Vavák ve svých pamětech, kde líčí knihtiskaře Höhenbergera jako ziskuchtivého a to těmito slovy: *„Ten dobrý muž, pan Höchenberger, natlačil taky mnoho všelikých knížek i písniček sektářských s doufáním hojného zisku, ale přešlo je to, zůstaly mu v kvelbu. Nedávno mně je všecky ukazoval a na ně lál. (...) ale já jsem na to řekl: „Poněvadž, kdo pracoval (t. j. ty písňě a knížky skládal), dokonalý nebyl, takýť práce za mnoho nestojí.”* (...)“

*Hle, jak k dosáhnutí zisku
někdo třeba za nehet
vedřel by si třísku!”*

3 Obchodní strategie

Kramerius veškerou svou činnost věnoval nakladatelství a byl zde neustále přítomen. Překládal cizí texty, tiskl knihy a vydával noviny. Než se ale pustil do vydávání novin, nejprve na tento záměr upozornil pomocí reklamního letáku, který nechal rozdávat v ulicích Prahy. Kramerius v letáku ze dne 6. 6. 1789 čtenáře seznamoval se svým záměrem vydávat noviny a zavázal se zde, že bude vydávat různé druhy informací, a podrobně vypisoval jednotlivá témata, o která se bude přednostně zajímat.¹⁸⁸ Rovněž

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Krameriovy c. k. pražské vlastenecké noviny, Nro.29., ze dne 19. 7. 1794.

¹⁸⁶ VOLF, Josef. *O tiskařích, nakladatelích a knihkupcích v Praze za Josefa II.* Praha : s.n., 1929, s. 6.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 9.

¹⁸⁸ Tento leták přetiskl Jan Novotný in NOVOTNÝ, Jan. Matěj Václav Kramerius, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 1973, 364 s., s. 309–314.

v Krameriových novinách ze dne 17. 4. 1790 se například dozvídáme, že novinář pracující pro J. F. ze Schönfeldu se předchozího roku chystal vydávat noviny a upozorňoval na to ve zvláštním letáku. „Gá se dobře pamatugi, že týž Ssenfeldský Český Nowinář gakýsy – hned před rokem w čerwnu městy w zwlástsni zprávě prohlásyl, že we wjce Nowin Českých z Německých překládati, takž se to potud stáwalo, nýbrž vlastně komponyrowati chce.“¹⁸⁹ Tento způsob reklamy tedy sloužil ke konkurenčnímu boji mezi tiskaři a jednalo se o běžnou praxi.

Noviny byly pro Krameria klíčovým nástrojem k tomu, aby skrze ně generoval zájem o koupi dalších tiskovin. Zcela zásadní byl ovšem pro Krameria příjem z prodeje knih. Významné místo proto zaujímal v Krameriových novinách inzerce a recenze na knihy. Ve své rubrice *Staré i nové české knihy* či v *Závěsku* uváděl recenze na knihy, které tiskl. Tím, že tiskl velké množství knih v češtině, to mu zajistilo úspěch a věrný okruh čtenářů, čemuž odpovídá nárůst množství inzerovaných knih. Řečeno dnešním jazykem využil díru na trhu tím, že tiskl převážně texty v češtině, kterých bylo v té době nedostatek v porovnání s německy psanými tiskovinami, jak také potvrzuje úryvek ze dne 22. 1. 1791. „Ne bez přjčiny sobě Čechowé od mnoha let stěžugi, že se Kronyky o Přjběžých králowstwj Českeho toliko w Latinském, ano gesstě wjce w Německém gazyku pissj a wydáwagj, w Českém pak gazyku zhola nic. takowé stjžnnosti swých Kraganů njže podepsaný bedliwěgu uwážiw, že obsel prawdiwá gest, tomu poruzěw, přigal tu práci na sebe, a giž skutečně na tom pracuge, aby Kraganům swým obssirnau, důkladnau a čtenj hodnau kronyku hned od počátku země této nyněgssi české až do dnů nassich w gazyku Českém sepsal, a wůbec na světlo wydal.“¹⁹⁰

Kramerijs zvolil důmyslný způsob prodeje knih. Předtím, než začal knihu tisknout, vydával tzv. *subskripce* neboli seznamy zájemců o danou knihu. Za knihy vybral peníze od čtenářů a po ukončení této subskripce teprve přistoupil k samotnému tisku v nákladu odpovídajícím dané subskripci. Některé z těchto seznamů spolu se jmény, povoláním a bydlištěm Kramerijs přetiskl do svých novin. Zveřejňování seznamů Kramerijs primárně sloužilo k finanční a časové úspoře. Dal tímto předplatitelům zprávu, že o nich ví a jejich poptávku zpracovává. S nárůstem poptávky po určité knize nicméně tyto seznamy mohly zároveň podpořit zvýšený zájem o daný titul od lidí, kteří původně knihu nechtěli, a přesvědčil je až vysoký počet jiných předplatitelů.

Kramerijs věděl, že knihkupci a nakladatelé mu pomohou také s prodejem jeho knih. Například v novinách číslo 26 z roku 1790 oslovuje tiskaře a nakladatele s nabídkou svých tisků a zmiňuje se zároveň o provizi z jejich prodeje. „Panů knihařů a obchodníků w Čechách y morawě podobně uctiwě w známost uwedli, gamby, kdo těchto Kalendářů počet wzýti chtěl, nebo gá gich nazbyt nedám tlačit... Každý pak žádati může wázaných aneb newázaných, gakť se komu ljbj, a dostane swau při obogjch prowizy neb náhradu.“¹⁹¹

Kramerijsův příjem byl dán také z inzerce. Z úvodního letáku z roku 1789 se dozvídáme, že nabízel ve svých novinách otisknout za menší úplatu jakoukoliv inzerci na zboží a služby. „V té přiležitosti kdožby jaké zprávy do mých novin přitisknout dáti chtěl, ohlásí se v nadjmenovaném císařském král. normálním knihkupectví, kdež mírný

¹⁸⁹ Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 16., ze dne 17. 4. 1790.

¹⁹⁰ Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 4., ze dne 22. 1. 1791.

¹⁹¹ Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny, Nro. 26., ze dne 26. 6. 1790.

*plat složí, a jemu podle jeho požádání poslouženo bude.*¹⁹² Během let 1790 až 1793 dochází u Krameria k strmému nárůstu právě ve využití inzerce pro komerční účely. Pokud bychom vynechali stranou inzerci, která byla někdy rovněž v základním textu novin, a soustředili se pouze na čísla se závěskem, tj. přílohou, pro rok 1793 by inzerce představovala téměř pětinu celkového obsahu. Pokud bychom porovnali Krameriovy noviny s jeho největší konkurencí, u Schönfelda téměř chybí odkazy k vydané literatuře v jeho tiskárně a recenze na knihy bychom zde hledali velmi těžko.

4 Závěr

Příspěvek si kladl za cíl shrnout dosavadní literaturu, která se vztahuje k osobnosti V. M. Krameria a poukázat na nápadnou mezeru v interpretační rovině těchto textů. Odhlédneme-li na chvíli od vnímání V. M. Krameria jako vlastence a podíváme-li se na něj především jako knihtiskaře a obchodníka, lze v jeho textech zachytit komerční rozměr jeho aktivit, které sahají od rekrutování čtenářů, zveřejňování reklamy na zboží a služby až po psaní recenzí na knihy vydané převážně v České expedici. Kramerijs pomocí recenzí propagoval své knihy a nabádal čtenáře, aby tyto knihy četli jako projev vlastenectví. Přitom se snažil svou obchodní činnost bagatelizovat a zastírat. Bránil se tomu, že jeho jednání vychází ze zjištěných důvodů. Kramerijs snaha před čtenáři se obhájit plynula ze snahy vybudovat si pevné sociální postavení a důvěryhodnost před svými zákazníky. Článek především upozornil na skutečnost, že Kramerijs obchodní aktivity sice nevyprodukovaly vlastenectví jako takové, nicméně s ním šly ruku v ruce a přinejmenším velmi napomohly k šíření nového národního společenství.

5 Použitá literatura

ANDERSON, Benedict R. (2008). *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. 1. české vyd. Překlad Petr Fantys, Miloslav Uličný. Praha: Karolinum, 274 s. Limes (Karolinum). ISBN 978-802-4614-908.

BOUŠOVÁ, Irena (2010). *Distribuce novin z rukou poštovníků. O vytváření komunikační sítě mezi čtenáři Kramerijských novin*. Praha, 122 s. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy na katedře obecné antropologie. Vedoucí diplomové práce Dr. phil. Pavel Himl.

BOUŠOVÁ, Irena (2013). *Kramerijs noviny v letech 1790 – 1793 a jejich role při utváření české národní identity*, Praha, 96 s. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy na katedře Elektronické kultury a sémiotiky. Vedoucí diplomové práce Mgr. Martin Švantner.

ELLER, Jack, David. & Coughlan, Reed, M. (1993). *The Poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments*, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16. No. 2, April 1993, str. 183-201. ISSN 0141-9870.

FIALKA, Jiří (2013). „*A tak by měli všichni dělat*“. Konstrukce „společenství Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria. Praha, 74 s. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy na katedře obecné antropologie. Vedoucí diplomové práce Dr. phil. Pavel Himl.

¹⁹² Tento leták přetiskl Jan Novotný in NOVOTNÝ, Jan. Matěj Václav Kramerijs, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 1973, 364 s., s. 309-314, s. 311.

- GEERTZ, Clifford (2000). *Interpretace kultur: Vybrané eseje*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 565 s. ISBN 80-858-5089-3.
- HAVELKA, Miloš (2001). *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“*, 1895-1989. Praha: Nakl. Lidové noviny, 203 p. ISBN 80-710-6424-6.
- HERBEN, Jan (1926). Matěj V. Kramérius: osvícenský novinář a buditel. Praha, 111 s.
- HROCH, Miroslav (2005). *Národ jako kulturní konstrukt?* In: revue Lidé města, 3/2005-17, s. 9-17.
- HROCH, Miroslav (1999). *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 275 p., [16] p. of plates. ISBN 80-204-0809-6.
- HROCH, Miroslav (1999). *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 198 p. Knižnice dějin a současnosti, sv. 9. ISBN 80-710-6298-7.
- MACURA, Vladimír (1995). Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ. 2., rozšíř. vyd., v H&H 1. Jinočany: H & H. 264 s., ISBN 80-85787-74-1.
- NOVOTNÝ, Jan (1973). *Matěj Václav Kramerius*, Vyd. 1. Brno: Nakl. Melantrich, 364 s.
- RYBIČKA, Antonín (1883). *Přední křísitelé národa českého*. Praha.
- RYBIČKA, Antonín (1859). *Život a působení Václava Matěje Krameriusa*. Praha 1859.
- ŠIMEČEK, Zdeněk (2002). *Novinové zpravodajství v Pražských novinách na sklonku 18. století (Rozšiřování zpravodajské sítě a její celorakouská orientace)*. SHS 32, Brno, s. 39 – 53.
- VOLF, Josef (1929). *O tiskařích, nakladatelích a knihkupcích v Praze za Josefa II.* Praha.
- Krameriovy c. k. pražské poštovské noviny
- Krameriovy c. k. pražské vlastenecké noviny
- Schönfeldské c. k. pražské noviny
- VAVÁK, František Jan. Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, Kniha 3, část 1. 1791–1794 / František Jan Vavák. - Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1915. - 150 s.: obr; 8°. - (Dědictví Svatojanské; Č. 133). - Vyd.: Skopec

6 Kontakt na autora

Mgr. Irena Boušová

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
U Kříže 8
158 00 Praha 5

Email: i.bousova@gmail.com

Školitel: Dr. phil. Pavel Himl

Čechoslovakizmus v období první ČSR

Czechoslovakism in during the first CSR

Matej Beránek

Anotace: Příspěvek se bude věnovat problematice čechoslovakizmu v období první ČSR. Bude zachytávat hlavní zdroje čechoslovakizmu a taky poukáže, z jakých tradic vzešel a které osobnosti československé politiky byli jí nejvíce ovlivněni. Myšlenka čechoslovakizmu přispěla k vybudování samostatného společného státu Čechů a Slováků. Rovněž i politické strany se odkazovali na tuto myšlenku. Čechoslovakizmus narážel v první republice na problémy, které byly spojeny na příklad s autonomistickými požadavky. Dodnes je čechoslovakizmus předmětem různých diskusí.

Klíčová slova: čechoslovakizmus, politické strany, první ČSR, autonomismus

Summary: The contribution reflects czechoslovakism during the 1st. Czechoslovak republic. It reflects the main sources of czechoslovakism and points of its traditions, and who were the most influenced politicians in this way. The idea of czechoslovakism was the main reason of building a new common state Czechs and Slovaks. Furthermore, political parties were referred this idea. Czechoslovakism had also its difficulties, which were tied up with autonomy of Slovakia. Nowadays, the czechoslovakism still remains as an object of discussion.

Key words: czechoslovakism, political parties, first CSR, autonomism

1 Úvod

Myšlienka československej vzájomnosti, československej jednoty alebo jednoducho čechoslovakizmu patrila k hlavným pojmom, ktoré sa objavili v období prvej Československej republiky (ČSR). Historické korene vzniku myšlienky siahali do konca 19. storočia, keď propagoval túto myšlienku medzi slovenskými študentmi Tomáš G. Masaryk. Jeho vplyv bol zásadný z toho dôvodu, že neskôr začali slovenskí študenti vydávať časopis Hlas, kde propagovali danú myšlienku.

Čechoslovakizmus v rokoch 1918 – 1938, teda v dobe prvej republiky, mal značný dopad aj na formovanie štátu, politického a stranického systému. V Ústave ČSR bola zmienka o jednote československého národa a o jednote rovnako hovorila martinská deklarácia. Politický a stranický systém bol vybudovaný aj na tomto princípe, zjednodušene môžeme povedať, že politické strany sa delili na československé a tie „ostatné“. Československé politické strany propagovali čechoslovakizmus a snažili sa uspieť v celoštátnom rozmere. Politické strany s československým charakterom boli súčasťou tzv. hradnej päťky, ktorá ovplyvňovala politiku v ČSR takmer celých dvadsať rokov. Medzi najúspešnejšie subjekty patrila Republikánska strana zemédeľského a maloroľníckeho ľudu (RSZML), z ktorej radov vzišli 4 predsedovia prvorepublikových vlád. Strana si dokázala získať svojich podporovateľov nielen v Čechách a na Morave, ale aj, najmä vďaka slovenským agrárnikom (Vavro Šrobár, Milan Hodža) na Slovensku.

Ďalším charakteristickým znakom čechoslovakizmu, bola jeho interpretácia. V ČSR vznikla napríklad polemika o československom rozkole, ktorý medzi sebou viedli Milan Hodža a Jozef Škultéty. Hodža tu hovoril o spoločnom československom jazyku. Zaujímavým spôsobom si vysvetľoval čechoslovakizmus jeho zarytý zástanca Ivan Dérrer. Ten vychádzal dokonca z hypotézy, že prototyp československej štátnosti tu už bol v podobe Veľkej Moravy. Avšak v tomto prípade nemôžeme hovoriť o moderných národoch Čechov a Slovákov.

Dôležitou sa stala aj otázka vzniku čechoslovakizmu. Dodnes sa vedú spory, či vznikol ako následok politického kalkulu alebo politickí predstavitelia boli skutočne stotožnení s touto myšlienkou. Prvá hypotéza vychádza z predpokladu, že predstavitelia československého zahraničného odboja potrebovali jednotný československý národ, aby tým presvedčili dohodové štáty o potrebnosti vzniku ČSR. Problém tkvel v tom, že keby boli Slováci považovaní za samostatný národ, tak by svojím počtom neprevýšili nemeckú menšinu. Druhá hypotéza sa zaoberá myšlienkou, že politici boli skutočne stotožnení s danou ideou československej jednoty.

2 Historické korene čechoslovakizmu

Čechoslovakizmus a myšlienka československej vzájomnosti mali hlbšie historické základy, ako by sme si mohli myslieť. Boli to predovšetkým snahy niektorých významných mysliteľov, ktorí hlásali prototypy československej vzájomnosti. Medzi takýchto môžeme zaradiť Jana Kollára, Pavla Jozefa Šafárika alebo Karla Havlíčka Borovského. Avšak ku vzniku skutočnej myšlienky čechoslovakizmu došlo až koncom 19. a začiatkom 20. storočia a najväčšiu zásluhu na tom mali Tomáš Garrique Masaryk a Vavro Šrobár.

Za začiatky vzniku čechoslovakizmu môžeme považovať predovšetkým snahy, ktoré vzišli od Tomáša G. Masaryka smerom ku slovenským študentom v Prahe. Tu sa stretávame s myšlienkou spoločného časopisu, v ktorom by bol priestor pre šírenie spoločnej československej myšlienky. Ivan Dubnička považuje za kľúčové a zlomové stretnutie, ktoré sa odohralo v Bystricike pri Martine, kde sa stretli Tomáš G. Masaryk s vedúcim predstaviteľom budúceho hlasistického hnutia Vavrom Šrobárom a Pavlom Blahom. Masaryk prišiel s myšlienkou vydávania vlastného časopisu, kde by vznikol priestor aj pre spomínanú myšlienku československej vzájomnosti a iné ideové hodnoty. Mladá generácia, ktorá sa združovala hlavne v študentskom spolku Detvan v Prahe, ale aj v iných podobných spolkoch vo Viedni a Budapešti, začala vydávať svoj vlastný časopis s názvom Hlas.¹⁹³ Politický program hlasistov vychádzal z myšlienky čechoslovakizmu, konceptu drobnej práce, kritiky martinského centra Slovenskej národnej strany¹⁹⁴, ďalej hlásal liberálno-pokrokové idey alebo aj vyhranený postoj k náboženským otázkam. Bol to predovšetkým Vavro Šrobár, kto mal kritický postoj k cirkvi a neskôr viedol aj spor s Andrejom Hlinkom.¹⁹⁵ Aj v tomto smere sa hlasisti odlišovali od martinského centra a prinášali nový pohľad na organizáciu politického

¹⁹³ Dubnička, Ivan. Čechoslovakistické pozície Vavra Šrobára. s. 457 – 458. In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava: 2012.

¹⁹⁴ Martinské centrum bolo koncom 19. Storočia označované konzervatívne krídlo v rámci SNS, na jeho čele stál predseda Pavol Mudroň a Svetožár Hurban Vajanský.

¹⁹⁵ Šrobár, Vavro. Oslobodené Slovensko. Bratislava, 2004. s. 71 – 80.

života na Slovensku. Ich prínos bol hlavne v tom, že prinášali nové myšlienky medzi slovenský ľud, čo pomohlo aj k vytvoreniu samostatného Československa.

Vavro Šrobár na stránkach Hlasu propagoval československu vzájomnosť, o ktorej hovoril: „*Vzájomnosť medzi Čechmi a Slovákmi není výmysel dneška, ona trvá už od historických dob.*“¹⁹⁶ Počas prvej svetovej vojny Tomáš G. Masaryk zaslal memorandum Nezávislé Čechy Richardu Seatonovi Watsonovi. Český štát by mal byť podľa neho zostavený zo zemí Čiech, Moravy a Sliezska a doplnený o slovenské krajiny severného Uhorska. Slováci sú podľa Masaryka Čechmi, iba využívajú svoj dialekt ako spisovný jazyk. Slováci takisto bojujú za nezávislosť a akceptujú program zjednotených Čiech.¹⁹⁷ Šrobár sa zase vyjadroval o spoločných dejinách takto: „*Politické dejiny literatúry nás učia, že boli také doby v životoch Čechov a Slovákov, že sme žili nielen vo vzájomnosti, ale priamo v politickej a jazykovej jednote.*“¹⁹⁸ Popredný predstaviteľ hlasistického hnutia uvažoval o československej vzájomnosti ako o myšlienke, ktorá mala nabádať ku spolupráci dvoch vzájomne si príbuzných národov. Zo začiatku neuvažoval nad splynutím v politickom zmysle, teda vytvorením štátu. Taktiež sa neprikláňal ku spoločnému spisovnému jazyku, ale bol predovšetkým za budovanie literárnej vzájomnosti, ako to prezentoval Ján Kollár. Cieľom československej vzájomnosti v tomto prípade bolo, aby sa dva národy vzájomne poznali a poznávali. Predovšetkým, aby poznali prostredie aj vnútorný život, čo znamenalo poznať školstvo, náboženské pomery, literatúru, sociálne a hospodárske pomery.¹⁹⁹

3 Miesto čechoslovakizmu v politickom a straníckom systéme prvej ČSR

Československá republika vznikla 28. októbra 1918 a jej vzniku predchádzalo diplomatické úsilie, ktoré vyvinuli Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik. Tí spolu vo februári 1916 vytvorili Československú národnú radu, ktorá predstavovala dôležitý zahranično-politický orgán, cez ktorý vyvíjali tlak na dohodové štáty a presvedčili ich o nutnosti vytvorenia ČSR. Mimo iné sa vo Francúzsku a Rusku začali formovať československé légie. Tie neskôr tvorili kostru československej armády. V novom prostredí samostatnej republiky pomáhali s obsadzovaním Slovenska, alebo sa zapojili aj do občianskej vojny v Rusku.²⁰⁰ Okrem toho, že zahraničný odboj organizoval légie, prišiel aj s líniou jednotného československého národa. Československé légie mali predstavovať vhodný nástroj, ktorý túto líniu zdôraznil a ukázal dohodovým štátom snahu o vytvorenie samostatného Československa. Čechoslovakizmus sa stal počas trvania prvej svetovej vojny nástrojom, ktorý deklaroval cieľ zahraničného odboja a to vznik ČSR.

Po vytvorení samostatnej ČSR, bol vybudovaný aj pluralitný stranícky systém, ktorý sa vyznačoval určitými špecifikami. Za také môžeme označiť napríklad rozdelenie politických strán na strany lojálne k centrálnej vláde a strany, ktoré boli vyhranené voči centralizmu ČSR. Politické strany, ktoré boli naklonené centrálnej vláde vychádzali

¹⁹⁶ Šrobár, Vavro. *Vzájomnosť československá!* Skalica, 1902. s. 298.

¹⁹⁷ Masaryk, G. Tomáš. *Independant Bohemia*. London, 1915. s. 229.

¹⁹⁸ Šrobár, Vavro. *Vzájomnosť československá!* Skalica, 1902. s. 298.

¹⁹⁹ Šrobár, Vavro. *Vzájomnosť československá!* Skalica, 1902. s. 298 – 299.

²⁰⁰ Emmert, František. *Osudové osmičky v dejinách Československa*. Brno, 2008. s. 8 – 11.

z myšlienky československej vzájomnosti. O charakteristike politického a stranického systému hovorí Svetozár Krno nasledovne: „*Politickú stabilitu stranického a politického systému zaručovala tzv. hradná päťka, t. j. koalícia pravej a ľavého streda (národných demokratov, agrárnikov, ľudovcov, národných socialistov a sociálnych demokratov), ktorá určovala chod štátu dve desaťročia a vytlačala ostatné politické subjekty z priameho vplyvu na chod spoločnosti. Existencia päťky zabránila presadeniu sa atomizovaného pluralizmu.*“²⁰¹

Hradná päťka si udržovala dôležitý vplyv na chod politiky počas prvej republiky, za najsilnejšie politické zoskupenia boli považované najmä Republikánska strana zemédskeho a maloroľníckeho ľudu (agrárnici)²⁰² a Československá strana sociálne-demokratická dĕlnická. Politické strany hradnej päťky vychádzali z koncepcie jednotného československého národa, ako aj orientácie na vlastné ideové hodnoty. Fenoménom tohto obdobia sa stala RSZML, ktorá, podľa Jozefa Harny tvorila „*páteř politického systému republiky.*“²⁰³ Strana bola súčasťou takmer všetkých vládnych koalícií. „*Od roku 1922 stál nepřetržitě představitel agrární strany také v čele všech parlamentních vlád (Antonín Švehla, František Udržal, Jan Malypetr a Milan Hodža).* Strana se však nevzdávala vlivu na exekutivu ani v krátkých fázích existence úřednických kabinetů.“²⁰⁴ Jan Rychlík vidí úspech agrárnej strany v tomto období, predovšetkým v tom, že strana vznikla ešte v dobe rakúskej monarchie a mohla tak nadviazať na dlhoročnú tradíciu. Okrem iného, dokázala pôsobiť na celom československom území a dokázala osloviť aj národnostné menšiny.²⁰⁵ RSZML sa snažila pôsobiť celoštátne a taktiež zdôrazňovala jednotu československého národa. K tomu jej pomáhali aj slovenskí predstavitelia agrárneho hnutia ako Vavro Šrobár a Milan Hodža. Obidvaja politici boli do určitej miery stotožnení s danou myšlienkou a tvrdo ju na Slovensku propagovali. Ich snahy zdôrazňujúce jednotu československého národa narážali na odpor v podobe autonomizmu, ktorý zdôrazňovala Hlinkova Slovenská ľudová strana (HSĽS) a Slovenská národná strana (SNS).

Volebné výsledky politických strán sa v ČSR odlišovali, záviselo to hlavne od území, kde voľby prebiehali. V Čechách a na Morave sa stali úspešnejšími politické strany s čechoslovakistickým programom, naopak na Slovensku dominovala HSĽS. Avšak celoštátne mala najsilnejšiu pozíciu RSZML, ktorá ťažila zo silného voličského zázemia.²⁰⁶

²⁰¹ Krno, Svetozár. Typológia politických strán. Prešov, 2006. s. 31.

²⁰² Názov strany vznikol zlúčením českých a slovenských agrárnikov 29. 06. 1922 v Praze, kde sa zlúčili tri samostatné agrárne subjekty strany – Republikánska strana československého venkova, Slovenská národná a roľnícka strana a Slovenská domovina, strana maloroľníckeho ľudu. Pozri bližšie: Lipták, Lubomír. Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava, 1992. s. 133.

²⁰³ Harna, Jozef. Republikánska strana ve vládách a v parlamentu první Československé republiky. Konflikt obecních a partikulárních zájmů. Uherské Hradiště, 2008. s. 8.

²⁰⁴ Harna, Jozef. Republikánska strana ve vládách a v parlamentu první Československé republiky. Konflikt obecních a partikulárních zájmů. Uherské Hradiště, 2008. s. 8 – 9.

²⁰⁵ Rychlík, Jan. Zemédske strany a hnutí ve vládách střední a východní Evropy 1918 – 1939. Uherské Hradiště, 2008. s. 25.

²⁰⁶ Republikánska strana zemédskeho a maloroľníckeho ľudu získala vo voľbách v roku 1920 celkom 603 618 hlasov, čo predstavovalo 9, 74 %. V roku 1925 počet hlasov navýšila na 970 940, čo bolo 13, 66 %, v roku 1929 to už bolo 1 105 498 a 14, 97 %. Posledné voľby do poslaneckej snemovne zaznamenali opäť nárast hlasov pre agrárnikov, získali 1 176 628 hlasov, to predstavovalo 14, 29 % zo všetkých platných hlasov. In Voľby do poslanecké snemovny Národního shromáždění ČSR 1920 – 1935.

Agrárnici boli rovnako úspešní aj na slovenskom území, kde vytvárali konkurenciu ľudovej strane.²⁰⁷ Podľa dostupných volebných výsledkov, počet hlasov agrárnikom od roku 1925 rástol a boli druhou najsilnejšou politickou stranou na Slovensku. Za zmienku stojí aj zisk volebných hlasov na tomto území v roku 1925, kedy získali 248 034 hlasov a v roku 1929 278 979 hlasov a v posledných uskutočnených voľbách v prvej ČSR v roku 1935 až 286 739 hlasov. Podľa počtu získaných hlasov je možné vidieť, že program agrárnej strany bol príťažlivý aj pre slovenských voličov. V tomto prípade mohli ťažiť v prvom rade zo štruktúry obyvateľstva, to malo medzi sebou množstvo roľníkov, až potom môžeme uvažovať nad československy orientovaným programom.

Ďalším charakteristickým znakom politického a stranického systému prvej republiky bol systém tvorenia vládnych koalícií. Zaujímavosť predstavovalo predovšetkým ich pomenovanie. Vznikli všenárodné koalície, rudo-zelená koalícia, panská koalícia, široká koalícia. Boli vymenované aj úradnícke vlády, čím niekedy prezident riešil krízy vo vnútri vládnych koalícií. V medzivojnovom období prezident republiky vymenoval dve úradnícke vlády. Za zmienku stojí vymenovanie vlády národnej obrany generála Jana Syrového. Vláda tohto generála prišla v dobe vrcholiacej Mníchovskej krízy, ktorá nakoniec znamenala koniec pre ČSR.

Politické strany v prostredí ČSR sa odlišovali aj podľa toho, akým spôsobom vyjadrovali lojalitu štátnemu režimu prvej ČSR.²⁰⁸ Neštandardným politickým programom z hľadiska lojálnosti k republike, sa vyznačovala aj HSĽS, ktorá vznikla ešte v Rakúsko-Uhorsku ako Slovenská ľudová strana. Na jej čele stál katolícky kňaz Andrej Hlinka, ktorý patril k signatárom Martinskej deklarácie, kde sa Slováci vyjadrili za spoločný štát Čechov a Slovákov. V dobe prvej republiky strana prichádzala s autonómnymi požiadavkami pre slovenské územie. Kritizovala pražský centralizmus a čechoslovakizmus, ďalej sa negatívne vyjadrovala k príchodu českých štátnych úradníkov na Slovensko. Príchod Čechov na Slovensko bol podľa Martina Macka nutným krokom, pretože štátna správa trpela rozsiahlou maďarizáciou, a tak v školstve, vede, zdravotníctve, či v súdnictve nebol dostatok Slovákov, ktorí by mohli tieto úrady zastávať. Najlepším politickým riešením bol príchod českej inteligencie na Slovensko. Ich celkový počet do roku 1938 sa odhadoval na 36 000.²⁰⁹ Aj kvôli tomuto faktoru, prichádzala HSĽS s autonómnymi požiadavkami. Pod autonómiou si však každý predstavoval niečo iné. „*Slovenský podnikateľ ochranu před českou konkurencí, nezaměstnaný slovenský dělník pracovní příležitost, mladá nastupující inteligence místo ve státní službě, obsazené českým úředníkem, rolník přiděl půdy z pozemkové reformy...*“²¹⁰ Vznik autonomizmu v Československu znamenal spochybnenie ideí jednotného československého národa, ideí s ktorou sa podarilo československému zahraničnému odboju presadiť si myšlienku samostatného spoločného štátu Čechov a Slovákov. Autonomistické snahy znamenali predpoveď zániku ČSR, ktorá bola podporovaná aj nacistickým Nemeckom.

²⁰⁷ Voľby do poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia v medzivojnovom období na Slovensku. In Lipták, Ľubomír. Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava, 1992.

²⁰⁸ Štátny režim ČSR bol považovaný za centristický.

²⁰⁹ Macko, Martin. Odsun Čechov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939.

²¹⁰ Rychlík, Jan. Česi a Slováci ve 20.století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992. Praha, 2012. s. 110.

4 Čechoslovakizmus v medzivojnovom období

Ideu čechoslovakizmu prezentovali niektorí slovenskí politici, ako napríklad Vavro Šrobár, Ivan Dérer, alebo Milan Hodža. Všetci traja patrili k veľmi úspešným slovenským politikom a v novom štáte zastávali dôležité verejné funkcie. K jedným z najhorlivejších „Čechoslovákov“ patrila právnik Ivan Dérer. Podľa neho „*štátna jednota Čechov a Slovákov je teda nezbytnosťou zvlášť pre nás, pre Slovákov. Silný a jednotný československý štát je podmienkou nášho slovenského života. Preto nesmieme nič podniknúť, čo by oslabilo alebo mohlo oslabiť náš štát. Iba to, čo nás zjednocuje, môže slúžiť k prospechu nášho štátu. Čo nás delí, rozdeľuje, znepriateľuje, rozmrzuje, to neslúži štátu, to je protištátne.*“²¹¹ Dérer bol v tomto ohľade zarytým stúpencom myšlienky čechoslovakizmu, vychádzal dokonca z tézy, že Slováci už raz boli v spoločnom štáte s Čechmi. Za takýto spoločný štátny útvar považoval Veľkú Moravu, ktorá bola podľa neho predchodkyňou ČSR.²¹² Toto tvrdenie ale musíme vyvrátiť, pretože Veľká Morava určite nepredstavovala štátny útvar, v ktorom by žili spoločne Česi a Slováci. V tomto prípade nemôžeme hovoriť o národoch v modernom slova zmysle.

V období prvej republiky sa čechoslovakizmom zaoberal aj jeden z popredných politikov tej doby Milan Hodža. Ten bol známy svojím poňatím stredoeurópskeho priestoru, ktorý rozoberal vo svojej knihe *Federácia v Strednej Európe*. Takisto zaujal postoj ku zmieňovanému čechoslovakizmu v *Polemike o československom rozkole*, kde tvrdí, že „*čechoslovenčina bola teda jazykom našej písomnosti od najstarších dôb cez celý stredovek až po nové časy. Nebola cudzím živlom, ale domácim, nie inak pre ostatné mimočeské slovanské kmene na západe, na Morave, a na východe a juhu Čiech. Českí prisťahovalci a husiti ju nedoniesli k nám, lebo ona v podstate bola u nás odjakživa, ale jej len dodali váhu vo verejnom živote, najmä za panovania uhorských kráľov z českého rodu.*“²¹³

Za najdôležitejšiu otázku po vytvorení samostatnej ČSR, ktorá mala byť vyriešená, považuje Jan Rychlík to, akú mal mať podobu československý štát zo štátoprávneho hľadiska. A hlavne, aké postavenie v ňom nadobudne Slovensko. Revolučné národné zhromaždenie²¹⁴, v ktorom sa nachádzala prevaha Čechov, riešilo aj túto otázku. Slováci boli ponímaní ako súčasť imaginárneho národa československého. Revolučné národné zhromaždenie na začiatku malo 256 poslancov, ich počet sa neskôr zvýšil na 270. Z toho počtu bolo asi 55 Slovákov. Aj v tomto zhromaždení sa prejavovali snahy deklarovať československú národnú jednotu.²¹⁵

Zmienka o spoločnom československom národe sa objavila aj v Ústave ČSR, kde bola jej preambula formulovaná nasledovne „*My, národ Československý, chcťjíce upevniť dokonalejšiu jednotu národa, zaviesť spravodlivé rády v republike, zajištiť pokojný rozvoj domoviny československej, prospieť obecnému blahu všetkých občanov tohoto štátu a zabezpečiť požehnanú slobodu príštím pokolením, prijali sme ve svém Národnom*

²¹¹ Dérer, Ivan. Úvahy o československej otázke. (Úryvky, výňatky z rôznych rečí a článkov v rokoch 1933 a 1934). s. 8.

²¹² Dérer, Ivan. Úvahy o československej otázke. (Úryvky, výňatky z rôznych rečí a článkov v rokoch 1933 a 1934). s. 8.

²¹³ Hodža, Milan, Škultéty, Jozef. *Polemika o československom rozkole*. Bratislava, 2008. s. 37.

²¹⁴ Dočasné zhromaždenie do doby než boli uskutočnené prvé parlamentné voľby v ČSR.

²¹⁵ Rychlík, Jan. Česi a Slováci ve 20.století. *Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha, 2012. s. 78–79.

*shromáždení dne 29. Února 1920 ústavu pro Československou republiku.*²¹⁶ Rychlík zdôrazňuje fakt, že tvorcovia preambuly našli inšpiráciu v USA, kde bolo uvedené *We the people of the United States* (My – ľud Spojených štátov Amerických). A takisto, poukazuje na fakt, že v tomto prípade zabudli na rozdielne chápanie národa a ľudu v severnej Amerike a v strednej Európe.²¹⁷ Aj Martinská deklarácia hovorila o „*slovenskej vetve jednotného československého národa*.“²¹⁸ Čechoslovakizmus bol zakotvený v dôležitých dokumentoch československých dejín, a v prípade Ústavy mal právny charakter. Preto aj československy orientované politické strany a ich predstavitelia, zdôrazňovali politickú jednotu československého národa. Problém predstavovala táto idea na Slovensku, kde si mnohí Slováci uvedomovali svoju samostatnosť a autonómne požiadavky túto ideu len oslabovali.

ČSR sa musela vyrovnávať v 30. rokoch s následkami hospodárskej krízy, ktorá bola vyvolaná koncom 20. rokov. Okrem nej, čelila aj ďalším hrozbám, ktoré predstavovali separatistické tendencie Slovákov a sudetských Nemcov. Sudetonemecká strana postupne zvyšovala svoj tlak na českú vládu a bola podporovaná aj nacistickým Nemeckom, čo vyústilo do prijatia Mníchovskej dohody. Dohoda bola prijatá 30. septembra 1938, podpísali ju Adolf Hitler (Nemecko), Neville Chamberlain (Veľká Británia), Eduard Daladier (Francúzsko) a Benito Mussolini (Taliansko). Jej prijatie znamenalo koniec prvej republiky a stratu pohraničných území.²¹⁹ O osude ČSR rozhodli mocnosti bez toho, aby boli Čechoslováci prizvaní k rokovaniam. Celá vzniknutá situácia len posilnila odhodlania slovenských autonomistov, ktorí požadovali takmer okamžité po prijatí Mníchovskej dohody územnú autonómiu.

Róbert Arpáš vo svojom článku, ktorý sa venuje problematike autonómie, uvádza: „*Vznik Československej republiky v roku 1918 znamenal pre Slovákov národnú záchranu. Zatiaľ čo v Uhorsku boli odsúdení na asimiláciu, v Československu sa stali súčasťou vládnuceho „národa československého“. Konceptia československého národa, zakotvená aj v ústave, bola účelovou konštrukciou. Na jej základe československí politici v emigrácii dosiahli od víťazných veľmocí súhlas so vznikom nového štátneho útvaru.*“²²⁰ A práve s touto koncepciou mnohí politickí reprezentanti na Slovensku nesúhlasili. Eduard Nižňanský zdôrazňuje, že Mníchov znamenal zásadnú zahranično-politickú zmenu, ako aj víťazstvo Nemecka v strednej Európe. Takisto to znamenalo oslabenie ČSR, čo okamžite využila HSES k vyhláseniu autonómie 6. októbra 1938. K tomuto kroku prinútila aj ostatné politické strany, ktoré považovala za vhodné. Z procesu boli vylúčení sociálni demokrati, komunisti a dve židovské strany, HSES týmto aktom zlikvidovala ostatné politické strany a upevnila si tak svoje vlastné postavenie, ktoré neskôr vyvrcholilo vládou jednej autoritatívnej strany. Ľudáci rozpútali ostrú protičeskú a protižidovskú kampaň. Nenávisť voči Čechom sa prejavila ich vyradovaním zo štátnych služieb.²²¹ Autonómia znamenala popretie československej štátnosti

²¹⁶ Ústava ČSR. Praha, 1920. Preambule.

²¹⁷ Rychlík, Jan. Česi a Slováci ve 20.století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992. Praha, 2012. s. 84 – 85.

²¹⁸ Martinská deklarácia.

²¹⁹ Emmert, František. Osudové osmičky v dějinách Československa. Brno, 2006. s. 16 – 17, s. 20 – 21.

²²⁰ Arpáš, Robert. Na ceste k samostatnosti. s. 14.

²²¹ Nižňanský, Eduard. Od demokracie k diktatúre. Slovenská politika v čase autonómie Slovenska a riešenie židovskej otázky. s. 25 – 26.

a československej jednoty, ktorú deklarovala aj ústava ČSR. Ich vyhlásenie sa preta-
vilo do čechofóbie, keď sa Česi stali obeťami verbálnych a veľa krát aj fyzických úto-
kov. Česi predstavovali nositeľov myšlienky jednotného československého národa, čo
v sebe zahŕňalo vznik konfliktnej línie medzi nimi a predstaviteľmi autonomisticky
orientovaných strán. Po vyhlásení autonómie prebehla Slovenskom mohutná propa-
ganda proti Čechom, ktorá mala jediný cieľ, a to vyhnúť Čechov z územia Slovenska.²²²
Táto neprávosť, ktorá bola na nich vykonaná, urobila symbolickú bodku za prvou ČSR
a myšlienkou jednotného československého národa. Po druhej svetovej vojne sa už
táto myšlienka neobjavuje, ak aj áno tak nie v takej podobe ako tomu bolo počas prvej
svetovej vojny a počas prvej ČSR.

5 Záver

Myšlienka čechoslovakizmu vyrástla z jej historickej opodstatnenosti. Vyrástla v dobe,
keď ani Česi, ani Slováci nemali svoju samostatnosť. Čechoslovakizmus znamenal vý-
hody hlavne pre Slovákov, ktorí nemali také politické slobody, ako tomu bolo v čes-
kých krajinách. Mnohí slovenskí politici privítali nadšene danú myšlienku, pretože
predstavovala náznak v posune riešenia slovenských národných požiadaviek. Na dru-
hej strane sa stala prekážkou pre konzervatívne sily na Slovensku, ktoré ju neprivítali
ochotne a viedli mnohé spory s hlasistickým hnutím, ktoré ju presadzovalo.

Čechoslovakizmus a idea jednotného československého národa výrazne pomoh-
li s vybudovaním samostatného štátu. Prvá ČSR vznikla aj vďaka idey o jednotnom
československom národe, ktorá bola presadzovaná zahraničným politickým odbojom.
Od počiatku jej vzniku bol čechoslovakizmus zdôrazňovaný, zahraničný odboj pre-
zentoval dohodovým štátom jednotu Čechov a Slovákov. Po vzniku ČSR predstavovala
jednota najskôr latentný problém, ktorý prerástol až do výrazného odporu niektorých
kritikov tejto jednoty. Tých predstavovala predovšetkým mladá slovenská inteligencia
a Nemci. Čím ďalej, tým viac sa prejavovali ich separatistické tendencie, ktoré kom-
pletne prestavali ideu o jednotnom národe. Najmä u Slovákov to bol veľký problém,
pretože boli súčasťou štátnotvorného národa a niektorí ich predstavitelia túto myšlienku
stále deklarovali (Dérer, Šrobár, Hodža). Celý čas bola vytváraná predstava jednotného
československého národa. Ale ako mohol byť jednotný, keď jedna jeho časť sa necítila
byť jeho súčasťou.

V príspevku sa na začiatku objavila hypotéza, ktorá sa zaoberala otázkou, či išlo
v prípade čechoslovakizmu o dobre naplánovaný politický kalkul alebo jej stúpenci
s ňou boli skutočne stotožnení. Odpoveď aj do dnešných dní nie je úplne jasná. Musí-
me uvažovať nad mnohými faktami a okolnosťami, ktoré viedli k vytvoreniu koncepcie
čechoslovakizmu. Historické korene myšlienky siahajú do konca 19. storočia, išlo pre-
dovšetkým o posilnenie vzájomnej spolupráce medzi Čechmi a Slovákami, organizova-
nej na báze kultúrnej alebo literárnej. V priebehu prvej svetovej vojny začala mať iný
charakter a môžeme tvrdiť, že čechoslovakizmus uľahčil politickým lídrom zahranič-
ného odboja cestu k samostatnosti. Čechoslovakizmus v tomto prípade predstavoval
dobrú deklaráciu toho, že nejde o Čechov a Slovákov, ale ide o Čechoslovákov. A vďaka
tejto koncepcii sa ľahšie presadzoval samostatný štát u dohodových mocností. Druhá

²²² Macko, Martin. Odsun Čechov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. s. 21 – 22.

časť hypotézy hovorila o tom, že niektorí politici sa stotožnili s touto tézou a verili jej. Túto hypotézu musíme potvrdiť, ako príklad môžeme uviesť „skalného“ Čechoslováka Ivana Dérera, ktorý danej myšlienke zostal verný až do konca života.

6 Použitá literatúra

ARPÁŠ, ROBERT. Na ceste k samostatnosti. In *Historická revue*. ISSN 1335-6550. 2012. roč. XXIII. č. 3. s. 14 – 19.

Deklarácia národa slovenského. Martin, 1918.

DÉRER, IVAN. *Úvahy o československej otázke*. (Úryvky, výňatky z rôznych rečí a článkov v rokoch 1933 a 1934).

DUBNIČKA, IVAN. Čechoslovakistické pozície Vavra Šrobára. s. 457 – 458. In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava: 2012.

EMMERT, FRANTIŠEK. *Osudové osmičky v dějinách Československa*. Brno, 2008. 64 s. ISBN 978-80-251-2317-1.

GOTTWALD, KLEMENT. Národní shromáždění. Praha, 21. 12. 1929. In Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. [cit. 2014.01.12] Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007003.htm>>

HARNA, JOZEF. Republikánska strana ve vládách a v parlamentu první Československé republiky. Konflikty partikulárních a obecných zájmů. 2008. In Rašticová, Blanka (ed.). Agrární strany ve vládních a samosprávních strukturách mezi světovými válkami. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2008. ISBN 978-80-86185-72-9. s. 7 – 24.

HODŽA, MILAN, ŠKULTÉTY, JOZEF. *Polemika o československom rozkole*. Bratislav: Politologický odbor Matice slovenskej. 437 s. ISBN 978-80-8061-305-1.

KAPLAN, KAREL. *Kronika komunistického Československa. Gottwald a Slánsky*. Praha: Barrister and Principal. 380 s. ISBN 978-80-87029-53-4.

KRNO, SVETOZÁR. *Typológia politických strán*. (So zreteľom na transformujúce sa štáty). Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 176 s. ISBN 80-8050-940-9.

MACKO, MARTIN. Odsun Čechov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In *Historická revue*. ISSN 1335-6550. 2012. roč. XXIII. č. 3. s. 20 – 24.

MASARYK, G. TOMÁŠ. Independent Bohemia. In Watson, Seton Richard. Documents 1906 – 1951. Praha: Ústav T. G. Masaryka, Martin: Matica slovenská, 1995. ISBN 80-901478-9-5, ISBN 80-7090-348-1. s. 223 – 235.

NIŽŇANSKÝ, EDUARD. Od demokracie k diktatúre. Slovenská politika v čase autonómie Slovenska a riešenie židovskej otázky. In *Historická revue*. ISSN 1335-6550. 2012. roč. XXIII. č. 3. s. 25 – 33.

RYCHLÍK, JAN. *Česi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. 677 s. ISBN 978-80-7429-133-3.

RYCHLÍK, JAN. Zemědělské strany a hnutí ve vládách střední a východní Evropy 1918 – 1939. Uherské Hradiště, 2008. s. 25.

ŠROBÁR, VAVRO. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004. 222 s. ISBN 80-88880-60-2.

ŠROBÁR, VAVRO. Vzájomnosť československá. In *Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*. Skalica, 1902, roč. IV. s. 289 – 292.

Ústava ČSR. Praha, 1920. [online] [cit. 2013.10.10] Dostupné na internete: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/121-20.htm>>

Výsledy voleb do národného shromáždění [online] [cit. 2014.04.25] Dostupné na internete: <[http://csugeo.i-server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/\\$File/4219rr_1.pdf](http://csugeo.i-server.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/$File/4219rr_1.pdf)>

7 Kontakt na autora

Mgr. Matej Beránek

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická Fakulta

Katedra politológie a európskych štúdií

Boženy Slančíkovej 1

949 74 Nitra, SR

Email: beranek.matej@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. Ivan Dubnička, PhD.

Památníky četnických stanic jako pramen k historii Těšínska v letech 1918–1938

Gendarmery Chronicles as a Source of Information about History of the Těšín Region

Ivana Bartečková

Anotace: Cílem příspěvku je poukázat na využitelnost památníků četnických stanic jako pramene pro regionálně-historický výzkum, a to na modelovém případě Těšínska. Uvedený region byl zvolen jednak díky dochovanosti pramenné základny, jednak kvůli specifičnosti této sociálně i nacionálně výbušné oblasti na československo-polsko-německém pomezí. Příspěvek přiblíží dopady československo-polského pohraničního sporu na lokální úrovni, stejně jako každodennost meziválečné éry a v neposlední řadě dramatické události roku 1938. Získané poznatky budou zasazeny do širšího kontextu a konfrontovány s výsledky dosavadního bádání o meziválečných dějinách Těšínska.

Klíčová slova: četnictvo, Těšínsko, Slezsko, první republika, bezpečnostní složky, kroniky

Summary: The goal of the contribution is to describe and analyze the possibilities and limits of using chronicles of gendarmery posts as a source for regional historical research on the example of the Těšín region on Czechoslovak-Polish-German border in the interwar period. The article focuses on the security problems in the area, as well as the everyday life of both gendarmes and local civilians.

Keywords: Gendarmery, Těšín Region, Silesia, First Czechoslovak Republic, security forces, chronicles

1 Úvod

Při zpracovávání regionálně-historické studie se zpravidla vychází zejména z archivních materiálů místní samosprávy, případně spolků. Dokumenty z provenience státních institucí zůstávají nečíslovaná poněkud opomenuta. K dosud nepříliš využívaným pramenům patří také písemnosti četnických stanic, přestože právě ty mohou často podat cenné svědectví nejen o kriminalitě a bezpečnostní situaci v dané obci, ale též o řadě dalších aspektů života ve zkoumaném čase a prostoru.

Agenda četnických stanic je v drtivé většině dochována značně torzovitě. Její svěbytnou součástí tvoří památníky, kam byly zaznamenány nejdůležitější bezpečnostní, politické, ale rovněž kulturní a společenské události v daném obvodu. Tento typ pramene je dosud badateli používán zejména pro výzkum činnosti samotného četnictva v konkrétních regionech,²²³ pokusy o jeho podrobnější vytěžení pro účely

²²³ Srov. MACKE, J. Četnická stanice a stanice SNB Ostrov nad Ohří do roku 1947. In *Almanach příspěvků VI. konference policejních historiků*. Praha: Muzeum policie ČR, 2011.

regionálního výzkumu jsou poměrně vzácné.²²⁴ Specifikum četnických pamětních knih spočívá ve skutečnosti, že jejich autory byli na rozdíl od obecních a školních kronik zpravidla lidé „zvenčí“, nezainteresovaní ve veřejném životě dané komunity.²²⁵

Cílem předkládaného článku je na příkladu poměrně rozsáhlého souboru památníků deponovaných v karvinském okresním archivu poukázat na možnosti a limity využití těchto pramenů ke studiu regionálních dějin i dějin četnického sboru, stejně jako poukázat na některá specifika poměrů ve zkoumané oblasti v meziválečné éře.²²⁶

Pamětní knihy četnických stanic existovaly již před rokem 1918. V Československu bylo jejich vedení upraveno dle výnosu Ministerstva vnitra ze dne 7. ledna 1921, čís. 77.382–13 a § 47 Jednacího řádu četnictva, I. díl.²²⁷ Na sledovaném území se tak buďto kontinuálně pokračovalo se zápisy v rámci již existujících památníků vedených za Rakouska-Uherska, nebo se zakládaly úplně nové kroniky. Druhý případ se týká vyjma nově zřízených stanic také těch míst, kde byly pamětní knihy zřejmě ztraceny během československo-polského sporu o Těšínsko (viz dále).

Ačkoliv výše uvedené ustanovení ohledně památníků bylo vydáno již v roce 1921, mnohdy trvalo i několik dalších let, než byla kronika vůbec založena nebo než se přikročilo k doplnění informací. Například bohumínská pamětní kniha vznikla až roku 1926, zatímco v Porubě se s prvními záznamy začalo v roce 1923. V obou případech se tak dopisovaly údaje minimálně od konce první světové války a vzniku republiky s poměrně značnou prodlevou.²²⁸ To se však do budoucna pravděpodobně změnilo, o čemž svým způsobem vypovídá dochovaná relace Okresního četnického velitelství ve Fryštátě z 24. února 1938, která všem podřízeným četnickým stanicím příslušného okresu nařizovala, aby velitelé četnických stanic, kteří dosud nedoplňovali památník do konce roku 1937, co nejdříve předložili velitelství četnického oddělení ke schválení záznamy, které hodlají zapsat.²²⁹

Dohled nad vedením památníků se tedy ve 30. letech zostřil, což vyplývá také z dalších údajů, které lze v knihách nalézt. Jedná se o záznam obsahující dataci spolu s podpisem a poznámkou „V.“, „Vid.“ nebo „Viděl“, což dosvědčuje kontrolu kronik při inspekcích nadřízených orgánů. Zmíněnou činnost na daném území prováděli jednak

²²⁴ Materiály četnické provenience využívá například PETRÁŇ, J. *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009, s. 281–292.

²²⁵ Příslušníci četnictva neměli sloužit v místech, odkud pocházeli oni nebo jejich blízcí příbuzní, aby se předešlo případným střetům zájmů. Četníci byli také výrazně omezeni ve svých společovacích právech.

²²⁶ Celkem se v uvedeném archivu dochovalo 19 památníků jednotlivých četnických stanic a památník Okresního četnického velitelství ve Fryštátě. V porovnání s většinou okresních archivů jde o nezvykle velké množství.

²²⁷ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Karviná, fond Četnická stanice (dále jen ČS) Albrechtice, Památník.

²²⁸ Zajímavým případem je kronika v Dolních Marklovicích, jejíž první zápisy byly vedeny strojopisně a končily s rozdělením Těšínska v roce 1920 (pisatel se na tomto místě zmýlil v dataci, neboť uvádí zcela chybně rok 1922). Jako další událost následně navazuje zrušení Zemského četnického velitelství pro Slezsko v roce 1928. Uvedený záznam včetně těch následujících je psán rukou, což dosvědčuje změnu na velitelském postu stanice, která se uskutečnila v březnu roku 1927. Je tedy pravděpodobné, že předchozí velitel stanice stihl doplnit památník jen do roku 1920 a jeho následovník se už prostě nesnažil vzniklou mezeru vyplnit a pokračoval aktuálnějšími záležitostmi. (SOKA Karviná, ČS Dolní Marklovice, Památník)

²²⁹ SOKA Karviná, ČS Dolní Marklovice, sign. 277/38.

obvodní či okresní velitelé, jednak velitelé oddělení. Na prohlídku se mohl čas od času dostavit i sám zemský velitel.²³⁰

Ze zmíněných záznamů lze vyčíst několik zajímavých informací. Pravidelnější dohled nad vedením kronik se začal provádět až od druhé poloviny 20. let, pro 30. léta je už prakticky samozřejmostí. Intenzita dozoru nad jednotlivými kronikami však byla různorodá, mnohde docházelo ke kontrolám téměř každoročně, třeba i několikrát za rok, jinde zase velice málo. Velmi sledovaná z daného hlediska byla kupříkladu pamětní kniha v Porubě, kde se od r. 1931 do r. 1937 konaly revize minimálně dvakrát za rok. Zkrátka se zde při inspekcích prostřídali velitelé obvodu, okresu i oddělení. Naopak v Doubravě byla tamní kronika (a zřejmě i celá četnická stanice) podobných kontrol dosti ušetřena, neboť její přezkoumání proběhlo jen v roce 1932 a 1937. Dlužno dodat, že pokud byly ve vedení památníku nalezeny vážné nedostatky, pak byla právě během těchto inspekcí obvykle předepsána náprava, jak ostatně dokazuje údaj z karvinské pamětní knihy, v jehož rámci okresní velitel major František Trpík 12. května 1932 nařizuje, aby byly kronikářské záznamy doplněny.²³¹

Než se však budeme věnovat zázpisům z hlediska jejich obsahové stránky, podívejme se nejprve na úpravu památníků z formálního hlediska. Jednalo se o knižní svazky s předtištěnými názvy jednotlivých kolonek a oddílů,²³² které byly dodávány kroměřížskou firmou Gusek. Ta se vyznačovala tím, že zajišťovala většinu tiskopisů pro četnictvo již za monarchie.

Na titulní straně se uvádělo jednak jméno četnické stanice vlastníci příslušný památník, jednak název zemského velitelství a někdy též četnického oddělení, pod jejichž působnost konkrétní stanice spadala. Nachází se zde též vyobrazení státního znaku. Kniha se dále člení na pět oddílů. Jejich předtištěný seznam najdeme taktéž na první titulní straně.

V rámci první části se zaznamenávalo, kdy došlo ke zřízení stanice a na jaké adrese bylo v průběhu doby umístěno její sídlo. Druhý díl informoval o jménech a době působení nejbližší představených velitelů, ať už se jednalo o zemské velitele, velitele oddělení či okresní a obvodní velitele. Třetí část se obdobně zaměřovala na soupis jednotlivých velitelů stanice spolu s dobou jejich služby. Čtvrtý oddíl pak přinášel seznam podřízeného mužstva, kde se přesně uvádělo nejen jméno spolu s hodností, ale také odkud a kdy dotyčný muž přišel, stejně jako kdy a kam byl případně odvelen. Občas bylo v rámci odstavce pro poznámky nejen u některých četníků, ale i velitelů zmíněno

²³⁰ Ze správního hlediska se obvod zemského četnického velitelství dělil na četnická oddělení, zahrnující území dvou i více politických okresů, v jejichž čele stáli četniční správní důstojníci, dohlížející na větší počet okresních četnických velitelství zřízovaných v sídlech (okresních) politických úřadů I. stolice, výjimečně jinde. V takovém případě se užívalo označení obvodní četnická velitelství; ta v praxi existovala pouze ve Slezsku. Řídící funkci zde splňovali četniční výkonní důstojníci nebo také vrchní strážmistři. Nejnížším článkem v organizaci pak byly četnické stanice, jejichž služební obvody zahrnovaly většinou 4 až 5 obcí. (MACEK, P., UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva. Díl 2.* 1. vyd. Praha: Police History, 1999, s. 54–58.)

²³¹ SOKA Karviná, ČS Karviná, Památník.

²³² Předtištěné kolonky se v době změny režimu ukázaly jako velmi nepraktické, neboť byly psány německým jazykem, a tak docházelo k pečlivému přeškrťování německy nadepsaných názvů a jejich pojmenovávání v českém jazyce. Jelikož se běžně jednalo o více jak stostránkové svazky, byla to vskutku titěrná práce, neboť předtištěné nadpisy se vyskytovaly prakticky na každé stránce památníku. (SOKA Karviná, ČS Dolní Suchá, Památník)

jejich další působení, povýšení nebo úmrtí. Nejstěžejnější část každého památníku byla ta poslední, neboť obsahovala záznamy o nejdůležitějších událostech, které se odehrály především v rámci obvodu příslušné stanice nebo velitelství.

Co se týče samotných záznamů v památnících, ty byly vždy konkrétně datovány a v případě některých kronik také opatřeny jednotlivými nadpisy blíže upřesňujícími obsah následujících odstavců. Mnohdy se také používalo číslování stránek, což se nejčastěji provádělo po dvoustranách.

Vedení pamětních knih patřilo do v kompetence velitele stanice a, jak už jsme zmínili, podléhalo určitému dohledu ze strany nadřízených orgánů. Nešlo však o žádný drakonický dozor. Obzvláště zápisy z první poloviny 20. let se totiž vyznačují jistou benevolencí a rozdílným přístupem jednotlivých pisatelů z hlediska jak obsahu, tak způsobu líčení.

Už bylo řečeno výše, že v některých případech mohli pisatelé kronik kontinuálně navázat na předchozí záznamy z doby minulého režimu. Dělo se tak tím způsobem, že se rovnou doplnily údaje o státním převratu a vyhlášení Československé republiky, v případě Horního Těrlicka se však výjimečně setkáme s tím, že byly nejprve stručně nastíněny dějiny Těšínska, zejména z hlediska jazykové problematiky.²³³

Jinak tomu bylo u kronik, se kterými se začínalo úplně nově. Tady je asi nejpatrnější rozdíl mezi povinností zaznamenat a osobní potřebou sdělit daleko více, než přikazovaly regule. Většinou tak záznamy nejdříve osvětlují důvody a přesnou dataci zřízení příslušné četnické stanice, což byl poměrně logický krok, neboť se jednalo o stěžejní informaci z hlediska tamního působení četnictva, ovšem poněkud nad rámec někteří pisatelé přidávali ještě další poznatky v podobě nástinu dějin obce počínajícího mnohdy od první písemné zmínky. Nastíněný krok lze nejspíše považovat za vlastní iniciativu autorů, neboť to platí jen pro pár památníků. Kupříkladu velmi pilný a zapálený byl vrchní strážmistr Kunzlinger z Bohumína, který své podrobné líčení místních dějin započal už ve 12. století a dokonce se v textu odvolal na konkrétní literaturu k dějinám města. Pisatel památníku z Horní Lutyně kladl rovněž velký důraz na dějiny, a to nejen samotné obce, ale i celého Těšínska. Obě pamětní knihy se taktéž věnují událostem první světové války, a to nejen z hlediska politického, ale i hospodářského se zřetelem na konkrétní tamní situaci.

Lze však nalézt také kroniky, které se výše jmenovanými událostmi vůbec nezabývaly, neboť třeba velitel stanice v Horní Suché se na prvních stránkách knihy věnuje rovnou pouze převratovým událostem.

Další rozdílnosti lze nalézt v rámci údajů o převratu a vzniku československého státu, kde se můžeme setkat v zásadě se dvěma rozdílnými styly psaní. Jeden se omezuje na lakonické, faktografické sdělení zásadních informací, druhý se zase rozepisuje dosti ideově, barvitě a emocionálně. Opravdu věčný byl pisatel rychvaldské kroniky, který se ani nepokouší uvést bližší okolnosti doprovázející vznik Československé republiky alespoň na lokální úrovni, jako tomu je například v památníku fryštátské četnické stanice. V zásadě se zde uvádí jen datace s konstatováním „*státní převrat*“.²³⁴ Podobně odměřeně odbyli zmíněnou záležitost také v kronice Okresního četnického velitelství ve Fryštátě, kde však alespoň sdělili, že převrat zde minul klidně, zatímco v Dolních Marklovicích neřešili zmíněnou událost vůbec.²³⁵

²³³ SOKa Karviná, ČS Horní Těrlicko, Památník.

²³⁴ SOKa Karviná, ČS Rychvald, Památník, s. 12.

²³⁵ SOKa Karviná, ČS Dolní Marklovice, Památník, s. 7.

Strohost výše uvedených vyjádření poměrně dost kontrastuje s pasážemi v jiných pamětních knihách, které ani tak nepřinášejí věcné informace k průběhu převratu, jako spíše adorují samotný vznik státu a zisk svobody. Pisatel v Horní Lutyni se dokonce domnívá, že za 50 let už nikdo nepochopí dojmy a panující radost, neboť „*nebude mít zajisté ani možnost poznati onen stav, který takové dlouholeté národní ujařmění vyvolá*“.²³⁶

O tom, jakého charakteru byly běžné záznamy v památnících, si můžeme udělat představu na základě již zmíněné relace Okresního četnického velitelství ve Fryštátě z 24. února 1938, která připomíná, aby se do těchto knih zapisovaly jak významné události bezpečnostního nebo veřejného rázu, tak státní svátky, narozeniny a úmrtí významných osob. Chybět nesměly ani roční výsledky každé četnické stanice z hlediska potírání kriminální činnosti.²³⁷

Výše nastíněný přehled je dostačující pro základní, obecnou orientaci z hlediska informačního potenciálu každého památníku. Nicméně pojďme se podívat daleko podrobněji, co přesně lze v daných zdrojích nalézt.

Na prvním místě se reflektovaly především strukturální a personální záležitosti dotýkající se činnosti četnictva, což v praxi znamenalo, že se zohledňovaly především změny jednak na vysokých četnických postech, jednak ve struktuře četnického aparátu. Došlo-li tedy k výměně zemského velitele, nebo ke zrušení například obvodního velitelství či ji k jiným kompetenčním změnám, najdeme danou informaci zpravidla v příslušném památníku.

Co se týče personálních otázek, ty se zohledňovaly spíše v tabulkových přehledech, které, jak víme, byly součástí druhého, třetího a čtvrtého oddílu každého památníku, takže do samotné textové části kronik se promítaly jen zřídka a nahodile. Většinou se tak stávalo v případě, došlo-li k nenadálému úmrtí četníka například během výkonu služby. Reflektovány byly také sebevraždy příslušníků četnictva, neboť takový skutek byl vnímán jako velmi závažný.²³⁸

Nezbytnou součástí každé pamětní knihy se staly údaje ohledně zřizování, stěhování, ba i rušení jednotlivých četnických stanic, což úzce souviselo rovněž s otázkou rozsahu jejich kompetencí. Staniční pamětní knihy tak přesně zmiňují, které okolní obce náležely do působnosti stanic a zároveň zaznamenávají, pokud se z daného hlediska objevily jakékoli změny. K těm docházelo hlavně ve druhé polovině 30. let, kdy se ve městech rozšiřovaly kompetence policie na úkor četnictva.²³⁹ Danou situaci odráží kupříkladu bohumínská kronika dokumentující, že na konci roku 1937 ukončila tamější četnická stanice svou dosavadní působnost, tedy ve městě Bohumín a v osadách Šunychl a Kopytov. Veškerou službu tehdy převzala státní policie (dobovou terminologií „stráž bezpečnosti“), v důsledku čehož byl početní stav četnictva snížen, přičemž stanice nadále fungovala jako eskortní s vedlejším určením doprovázet vlaky, aby se zamezilo případným krádežím a jiným trestným činům.²⁴⁰

²³⁶ SOKA Karviná, ČS Horní Lutyně, Památník.

²³⁷ SOKA Karviná, ČS Dolní Marklovice, sign. 277/38.

²³⁸ Srov. HERAJT, T. Případy dokonaných sebevražd příslušníků četnictva v působnosti Zemského četnického velitelství Čechy 1918–1938. In *Almanach přispěvků VII. konference policejních historiků*. Praha: Muzeum policie ČR, 2012, s. 26–55.

²³⁹ Srov. MACEK, UHLÍŘ, 1999.

²⁴⁰ SOKA Karviná, ČS Bohumín, Památník, s. 43.

Velký prostor v památnících zaujímal problematika kriminality, jejíž potírání patřilo k hlavní náplni činnosti četnictva. Jak již bylo naznačeno, povinností četnických stanic bylo každoročně zveřejňovat v kronikách výkazy reflektující výsledky četnictva z hlediska boje se zločinností. Nejen v Dolních Bludovicích, ale i v jiných knihách byla daná informace uváděna pod nadpisem „Docílené důležité úspěchy a zvláštní služby“, následně se udávalo, kolik bylo za uplynulý rok vykonáno zatčení, udání, předvedení osob k soudům a asistencí při úředních zákrocích.

Nezůstávalo ovšem pouze u statistik, důležité kriminální kauzy byly totiž podrobně rozepisovány, přičemž se často blíže osvětlil také průběh vyšetřování, dopadení pachatelů a jejich potrestání.²⁴¹ Pozornost se věnovala jak vraždám či velkým loupežím, tak žhářským činům, se zvláštním důrazem se pak reflektovaly případy, kdy došlo k napadení nebo zavraždění příslušníků četnictva.

Řadu trestních kauz dokumentuje památník Okresního četnického velitelství ve Fryštátě, který se většinou věnuje především kriminalitě, přičemž jsou zde reflektovány závažné zločiny a činy mající leckdy na svědomí dokonce i život četníka. V uvedené kronice najdeme také poněkud kurióznější záležitost dokládající, jak nevyzpytatelná a náročná byla v jistých okamžicích služba u četnictva. Dne 31. října 1932 zastřelil horník Karel Klimsza ze Šumbarku na jámě Pokrok v Petřvaldě tamního důlního měřiče a starostu obce Josefa Grygara, následně se ukryl přímo ve zdejší dole. K jeho dopadení bylo soustředěno 50 četníků, kteří museli „*ponejprv v dějinách hornictví*“ sfátat do dolu, kde konali hlídky a pronásledovali ukrytého pachatele. Klimsza se nakonec 7. října po čtyřech dnech ukrývání sám zastřelil.²⁴²

Rozměr zločinnosti do značné míry souvisel s ekonomickým faktorem. Narostla-li v kraji nezaměstnanost, logicky se dalo očekávat, že se zvýší rovněž počet kriminálních činů. Uvedeného aspektu si byl dobře vědom pisatel bohumínského památníku, který zdokumentoval, jak vypadala tamní situace v krizových 30. letech.

Dočítáme se tedy, že v zimě roku 1932 nastala velká nouze mezi obyvatelstvem, takže došlo k nárůstu krádeží a jiných trestných skutků. „*Kromě toho rozmohlo se podloudnictví tou měrou, že finanční orgánové téměř denně na hranicích střílí po podloudnících a velké zásoby obzvláště „margarínu“ bývá zabaveno*“. Nezaměstnanost v dalším roce narůstala, následkem čehož tamní stanice vypátrala, usvědčila a zatkla „*mnoho pachatelů různých krádeží, vyloupení pokladen a také pro založení ohně*“. Situace se naopak začala zlepšovat roku 1936, kdy mnoho dělníků našlo zaměstnání jednak na stavbách prováděných vojenskou správou, jednak na pracích realizovaných v obvodu města, což se ve výsledku odrazilo na snížení zločinnosti, neboť na konci roku 1937 vykazala četnická stanice méně zatčení a udání.²⁴³

Vedle četnických interních záležitostí a kriminality se v pamětních knihách věnovala velká pozornost důležitým událostem odehrávajícím se na území obce či města, kde sídlila příslušná četnická stanice.

Stěžejním tématem v daném ohledu se stalo jak budování infrastruktury, tak její proměny. Darkovský památník třeba popisuje stavbu okresní silnice Fryštát – Český Těšín a železobetonového mostu v letech 1924–1925. V souvislosti s konstrukcí mostu se dokonce pečlivě dokumentuje průběh celé stavby a spotřebovaný materiál.

²⁴¹ V Dolní Suché byly například do pamětní knihy vlepovány novinové výstřižky se soudními rozsudky nad chycenými pachateli. (SokA Karviná, ČS Dolní Suchá, Památník)

²⁴² SokA Karviná, Okresní četnické velitelství Fryštát, Památník.

²⁴³ SokA Karviná, ČS Bohumín, Památník, s. 36–43.

Bohumínská pamětní kniha zase obsáhle reflektuje jednotlivé fáze postupné výstavby nemocničního areálu. Nešlo však vždy jen o nové realizace, zohledňovány byly též negativní zásahy do zavedené infrastruktury, například v podobě zrušeného provozu elektrické pouliční dráhy v Českém Těšíně 1. března 1921.²⁴⁴

Zdůrazněme ještě, že některé projekty vzbuzovaly u autorů kronik poměrně velký zájem, což se projevovalo na podrobném líčení okolností jejich realizace. Doklad tohoto lze nalézt mimo jiné v darkovské pamětní knize, kde je k roku 1933 detailně popsána výstavba tamního sanatoria včetně jmen lidí a firem podílejících se na projektu. Opomenut není ani účel a náklady stavby.

Realizace významných staveb často souvisela rovněž s jejich slavnostním otevřením, což nás přivádí k další problematice hojně reflektované v kronikách, a to k oslavám svátků, jubileí a významných dní či k jiným kulturním a společenským akcím, které byly nedílnou součástí veřejného života. V rámci dané kategorie lze zmínit mnoho příkladů. Samozřejmě velký rozdíl panuje ve srovnání města a venkova z hlediska počtu a různorodosti pořádaných oslav a akcí.

K nejvíce dokumentovaným událostem bezesporu patřily oslavy 28. října a narozeniny prezidenta republiky. Prakticky každoročně se v pamětních knihách více či méně detailně popisuje průběh uvedených oslav. Zohledňovány byly však i jiné záležitosti, jako výročí bitvy u Zborova, svátek Mistra Jana Husi nebo dny brannosti.²⁴⁵ Pozornost je věnována také veřejným akcím různých spolků (především tělocvičných a hasičských), stejně jako slavnostem spjatými s otevřením nových českých či polských škol.

Nesmíme zapomenout též na smuteční a pietní akty spojené kupříkladu jak s výročním úmrtí významné osobnosti, a to nejen československé národnosti,²⁴⁶ tak s odhalováním pomníků padlým z první světové války. V říjnu roku 1924 se připomínalo 500 let od skonu Jana Žižky, v květnu téhož roku zase pět let od úmrtí M. R. Štefánika.²⁴⁷ Největší pozornost se ve zmíněném ohledu soustředila na úmrtí prezidenta Masaryka. Uvedená událost byla pisateli památníků přirozeně velmi reflektována včetně detailních popisů samotného pohřbu. Chybět nesmělo ani patřičné oslavné shrnutí přínosu jmenovaného.

Nedílnou součástí všech pamětních knih se staly pasáže informující o důležitých návštěvách směřujících buďto přímo do místa, kde sídlila četnická stanice, nebo jen projíždějící kolem, ať už po silnici nebo vlakem. Jednalo se leckdy o osoby cizí národnosti, jejichž konečným cílem byla jiná země. Bohumínská kronika tak kupříkladu zaznamenala 14. května roku 1923 cestu maršála Foché z Polska do Prahy s přesným časem jeho projetí přes město. Takto sledovány byly i některé zvláštní záležitosti jako třeba dva vagony rumunského zlata směřující zpátky do vlasti z Německa, které musely být v noci na 12. února 1923 na nádraží hlídány.²⁴⁸

Pro četnické stanice mající strategické postavení u hlavních silničních a vlakových drah znamenala výše popsaná situace především nutnost přijmout příslušná bezpečnostní opatření a zajistit tak poklidný průběh pobytu či průjezdu. O něco náročnější

²⁴⁴ Jelikož trasa tramvaje vedla přes polskou část Těšína, byla doprava cestujících značně zdržena celní kontrolou jak na české, tak polské straně.

²⁴⁵ SKÝPALA, M. Dny brannosti na Těšínsku r. 1934. Těšínsko, 2013, roč. 45, č. 2, s. 19–22.

²⁴⁶ Když 5. ledna 1931 zemřel francouzský maršál Joffre, držel se oficiální smutek a na četnické stanici v Darkově byl vyvěšen tři dny prapor. (SOKA Karviná, ČS Darkov, Památník)

²⁴⁷ SOKA Karviná, ČS Český Těšín, Památník, s. 14.

²⁴⁸ SOKA Karviná, ČS Bohumín, Památník, s. 32.

byla z daného hlediska práce četníků v Darkově, kteří měli na starost bezpečnost lázeňských hostů. Velká pohotovost se držela během zájezdu prezidenta Masaryka na Těšínsko 5. a 6. července roku 1930, kdy se s občasnými uvítacími zastávkami projíždělo přes Frýdek, Třinec, Český Těšín, Fryštát, Karvinou, Orlovou a Bohumín.²⁴⁹ Vzhledem k významu a geografickému záběru cesty je zmíněná událost připomínána velmi často.

K dalším dokumentovaným tématům náleží přírodní pohromy, neboť extrémní výkyvy počasí dopadaly nejen na obyvatelstvo, ale vážně ovlivňovaly také výkon četnické služby. Z daného pohledu byly nejčastěji se vyskytujícím jevem jak povodně, tak špatné povětrnostní podmínky anebo kruté mrazy. V kronikách se proto můžeme dočíst hlavně o následcích způsobených citovanými okolnostmi včetně ztrát na životech.

V památnících se dále zaznamenávalo konání voleb jak na lokální, tak na celostátní úrovni, mnohdy souběžně s jejich výsledky. Obvyklým úkolem četnictva pak bylo při uvedených příležitostech dohlížet na to, aby místní předvolební agitace nepřekročila zákonnou mez. V některých kronikách se evidovaly též výsledky sčítání obyvatelstva, a to zejména z roku 1930, výjimečně k roku 1921, jako třeba v památníku z Dolní Suché, kde je uváděno rozložení obyvatelstva také podle náboženství.²⁵⁰

K hlavním a nejdůležitějším úkolům četnictva náleželo jednak postarat se o klid a pořádek mezi obyvatelstvem, jednak zajistit územní celistvost nového státu. Z hlediska daného aspektu proto byla největší pozornost v památnících věnována bezpečnostně-politickým otázkám. Prvním velmi sledovaným problémem se stal československo-polský spor o Těšínsko v letech 1918–1920, který pochopitelně zásadním způsobem zasáhl do života zdejšího obyvatelstva i do působení četnictva.²⁵¹

Na stránkách zkoumaných památníků lze vysledovat jak základní mezníky uvedené rozepře, tak její konkrétní lokální dopady zejména s ohledem na působení bezpečnostních složek. K nejvíce reflektovaným záležitostem patřily bezesporu územní změny a posuny demarkačních linií, ke kterým docházelo v rámci uvedeného konfliktu hned několikrát.

Řada četnických stanic se v době mezi pádem monarchie a zahájením čsl. vojenské akce v posledním lednovém týdnu roku 1919 ocitla pod polskou správou. Česko-těšínský památník o nastíněné situaci mimo jiné vypovídá, že tamní mužstvo bylo doplněno o polské četníky, přičemž někteří čeští četníci zůstávali i nadále na svých místech, neboť údajně věděli, že dojde k brzkému obsazení Těšínska.²⁵² Polští četníci se následně v lednu 1919 stáhli před postupujícím čsl. vojskem,²⁵³ o čemž informuje

²⁴⁹ SOKA Karviná, ČS Horní Suchá, Památník, s. 16.

²⁵⁰ SOKA Karviná, ČS Dolní Suchá, Památník, s. 37.

²⁵¹ Srov. GAWRECKI, D. *Studie o Těšínsku 15. Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 1999.

²⁵² Daná informace je pravděpodobně trochu zkreslená, jelikož mnozí čeští četníci nechtěli sloužit v polských oblastech a žádali Zemské četnické velitelství pro Slezsko o přeložení na českou stranu. Zemský velitel Karel Vyčítal však rozhodl o jejich setrvání, neboť existovala možnost brzkého zpětného znovuzískání polského teritoria. (BARTEČKOVÁ, I. *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku v letech 1918–1928*. Olomouc, 2013. 169 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého na katedře historie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Karel Podolský, s. 81.)

²⁵³ SOKA Karviná, ČS Český Těšín, Památník, s. 9–10.

také kronika z Horní Lutyně, kde je mimo to reflektována výměna polského velitele stanice za českého.²⁵⁴

Jelikož o měsíc později bylo na základě diplomatických jednání rozhodnuto o vytvoření nové demarkační linie, muselo se jak čsl. vojsko, tak četnictvo z části obsazeného území stáhnout. Ústup byl provázen značnými ztrátami na erárním materiálu, což kupříkladu dokládá pamětní kniha Českého Těšína píšící, že čsl. četníci si odnesli jen svou výstroj a soukromé věci, přičemž „*stanice s veškerým zařízením byla odevzdána polskému četnictvu*“.²⁵⁵

Další důležitá teritoriální změna se odehrála až ve spojitosti s arbitrážním rozhodnutím o konečném rozdělení Těšínska z 28. července roku 1920. Jak dokumentují památníky, následovalo obsazování dosud polských četnických stanic čsl. četníky, přičemž docházelo ke ztrátám na erárním vybavení. Je možné, že právě tehdy, nebo i dříve během územních posunů, došlo ke ztrátám některých pamětních knih, takže se později zakládaly nové.

Dalším hojně popisovaným jevem ve vztahu ke zmíněnému sporu o Těšínsko se staly násilnosti páchané většinou Poláky jak na českém civilním obyvatelstvu, tak na příslušnících bezpečnostních složek. Kroniky dokládají výskyt nepřátelského chování Poláků vůči českému obyvatelstvu už od nejrannější fáze konfliktu. Velmi často se opakují zmínky o odvlékání nejen českých lidí, ale i četníků do „Demby“ v Polsku, kde měli být internováni, fyzicky trýzněni a vystaveni nakažlivým nemocem.²⁵⁶ Dále se objevují detailní popisy polských ataků na četníky či české obyvatele, taktéž byly evidovány příležitostné přestřelky mezi oběma stranami, což dokumentuje především bohumínská kronika. Na některých místech se zohledňují rovněž aktivity dělnictva obou národností spojené se snahou vyjádřit svůj postoj ke sporné otázce, ať už v podobě konání stávky nebo tábora lidu. O eventuálních českých excesech vůči Polákům památníky mlčí.

Celkově je přístup kronikářů ke konfliktu o Těšínsko různorodý. Někde se omezuje jen na faktografii, jinde zase nechybí jak zanícené líčení údajné bestialnosti Poláků, tak pasáže zdůrazňující nárok Čechů na území Těšínska spolu s odvoláváním se na často zjednodušující historické argumenty i na právo sebeurčení.

Z hlediska bezpečnostně-politických otázek přináší zajímavé informace zejména bohumínská pamětní kniha, jelikož tamní oblast ležela na československo-německo-polském pomezí.²⁵⁷ Zvláštní pozornost zasluhují odstavce reflektující od května roku 1921 dopady vleklého polsko-německého sporu o Horní Slezsko,²⁵⁸ ať už v podobě zesilování hraničních hlídek, přílivu uprchlíků či střelení v blízkosti hranic.²⁵⁹

Co se týče jiných bezpečnostních rizik, kroniky zohledňují například aktivity četnictva v době vyhlášení částečné mobilizace na konci října roku 1921, kdy se Karel Habsburský pokusil v Uhrách o politický převrat.²⁶⁰ Četnictvo v Českém Těšíně proto

²⁵⁴ SOKA Karviná, ČS Horní Lutyně, Památník.

²⁵⁵ SOKA Karviná, ČS Český Těšín, Památník, s. 10.

²⁵⁶ SOKA Karviná, ČS Bohumín, Památník, s. 23.

²⁵⁷ KOLÁŘ, O. *K činnosti finanční stráže na Bohumínsku 1918–1938*. Těšínsko, 2014, roč. 57, č. 1.

²⁵⁸ K problematice hornoslezských povstání srov. KEMPA, W. *Śląscy Czwartacy*. 1. vyd. Siemnowice Śląskie: Muzeum Mlejskie, 2010. Zde odkazy na další literaturu k tématu.

²⁵⁹ SOKA Karviná, ČS Bohumín, Památník, s. 28–29.

²⁶⁰ Blíže k mobilizaci srov. FUČÍK, J. *Generál Podhajský*. 1. vyd. Praha a Litomyšl: Paseka, 2009, s. 217–228.

konalo četné a silné hlídky na nádraží, souběžně byly vojenským orgánům předváděny osoby, které na výzvu nenarukovaly.²⁶¹

Zvláště reflektovanou problematikou se stala sociální otázka spojená primárně s dělnickými stávkami a tábory lidu. Sledovaná oblast byla totiž značně industriálně zaměřena, jelikož sem zasahovala ostravsko-karvinská uhelná pánev se svými doly a průmyslovými závody.²⁶² Dané aktivity dělnictva měly pochopitelně přímý dopad na působení četnictva, které se v první řadě staralo o klidný průběh výše zmíněných akcí. Není proto divu, že uvedené tematické bylo v památnících četnictva věnována značná pozornost.

V jednotlivých kronikách tedy najdeme popisy stávek a táborů lidu, které si vyžádaly zvýšenou soustředěnost četnictva. Zejména to platí pro období hospodářské krize na počátku 30. let, kdy jsou evidovány některé velmi nepříjemné střety mezi protestujícím dělnictvem a zakročujícími bezpečnostními složkami. U jmenovaných akcí totiž nezasahovalo pouze četnictvo, ale i policie. Díky záznamům v pamětních knihách tak můžeme získat informace také o aktivitách policejních příslušníků, což mimo jiné dokládá případ z Horní Suché. Dne 30. března 1932 zde byl pořádán úřady nepovolený tábor lidu v počtu 3000 osob, u čehož nejprve zasahovala policie. Při pokusu rozehnat dav došlo k vrhání kamenů na policisty a k oboustranné střelbě, která si vyžádala raněné a jednu oběť z řad demonstrantů. Nakonec musela na pomoc přispěchat četnická posila z Karviné. Za její přítomnosti se nakonec podařilo provést domovní prohlídky, zajistit střelné zbraně a zatknout 15 osob, čímž se situace v obci uklidnila.²⁶³

Obzvlášť agilní role je v památnících v souvislosti s protestními dělnickými akcemi připisována komunistické straně.²⁶⁴ Ostatně činnost uvedeného uskupení byla evidována už od roku 1920, kdy se zaznamenávaly lokální pokusy o komunistický puč v době prosincové „generální stávky“.²⁶⁵ Autoři památníků si čas od času všímali též okolností, které předcházely dělnickým nepokojům, a celkového postavení dělnictva, reflektovali například ceny potravin apod. V některých památnících se objevují také detaily ohledně parcelace půdy při pozemkové reformě.²⁶⁶

Četnické kroniky dále dokumentují zvýšený výskyt polských protičeskoslovenských aktivit v polovině 30. let, kdy se národnostní napětí v regionu začalo opět vyhrocovat.²⁶⁷ V Albrechticích například zaznamenali roku 1935 hned dva takové případy. Nejprve v noci na 19. března neznámý pachatel polámal lípu vysazenou roku 1930 u příležitosti 80. narozenin prezidenta Masaryka, přičemž na zadní stranu pamětní desky stojící u stromu napsal křídou: „*Niech żyje Jozef Pilsudsky*“. Stalo se tak zřejmě ne náhodou v noci před jmeninami uvedeného maršála. Brzy na to 28. července v noci vztyčil kdosi na mírném vršku vedle evangelického hřbitova kousek od okresní silnice na dlouhé tyči červeno-bílý praporek a plakát s hanlivým protistátním obsahem psaný v polském jazyce. Podle pisatele pamětní knihy spáchaný čin zřejmě souvisel s tím, že se v Polsku chystaly demonstrace proti československému státu a za připojení

²⁶¹ SOKA Karviná, ČS Český Těšín, Památník, s. 12.

²⁶² K sociálnímu a dělnickému hnutí v regionu srov. KNOB, S. *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I*. Ostrava: Filozofická fakulta v Ostravě, 2011.

²⁶³ SOKA Karviná, ČS Horní Suchá, Památník, s. 17–18.

²⁶⁴ Srov. BARTEČKOVÁ, 2013, s. 136–139.

²⁶⁵ KLIMEK, A. *Boj o hrad. Díl 1*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1996, s. 133–147.

²⁶⁶ SOKA Karviná, ČS Albrechtice, Památník.

²⁶⁷ Srov. GAWRECKI, 1999, s. 245–378.

Těšínska.²⁶⁸ V pamětní knize Dolní Suché se dokonce zachoval vložený polský agitační leták. Ty stejné byly dne 25. června 1934 v noci rozhazovány v Prostřední Suché, přičemž jejich text hanobil jak český národ, tak prezidenta Masaryka a ministra Beneše. Šířitelé letáků ovšem dopadeni nebyli.²⁶⁹

Napětí na Těšínsku vlivem mezinárodně-politického vývoje dále eskalovalo, k jeho kulminaci pak došlo na přelomu léta a podzimu 1938. Tehdejší události však již byly do četnických památníků dopisovány dodatečně až po skončení druhé světové války za změněných celospolečenských poměrů.

2 Závěr

Shrneme-li shromážděné poznatky, lze vyvodit několik závěrů. Nejprve se pozastavme u využitelnosti památníků pro výzkum historie četnictva. V tomto ohledu zkoumané prameny badatelům poskytují podrobný přehled personálního složení jak mužstva dané stanice, tak nadřízených velitelů. Popis činnosti četnictva v daném obvodu se však v jednotlivých kronikách výrazně liší. I míra pozornosti věnovaná dění v tom kterém obvodu je značně individuální. Z hlediska kvantitativní i kvalitativní úrovně záznamů je třeba odlišovat mezi průběžnými kronikářskými zápisy, doplňovanými každoročně, a mezi retrospektivními popisy starších dějin dané četnické stanice před založením památníku. Takové dodatečné záznamy vykazují vyšší míru faktografických nepřesností, rovněž jsou z nich více cítit „oficiální“ interpretace – například při popisech státního převratu apod.

Samotné průběžné záznamy, které často procházely kontrolou nadřízených, již podávají komplexnější obraz doby. Platí to především od konce 20. let 20. století, kdy lze pozorovat posílení velitelského dohledu nad způsobem vedení památníků. Četnické kroniky mimo závažnější kriminality a bezpečnostně-politických otázek reflektují rovněž řadu aspektů života v místě svého vzniku – politickou a národnostní situaci v obvodu, veřejné události a oslavy, návštěvy významných osobností a v neposlední řadě také povětrnostní podmínky nebo živelné pohromy.

Konkrétně v případě Těšínska památníky odrážejí složitost tamních národnostních i sociálních poměrů. Lze pozorovat přirozený rozdíl mezi industriálními a agrárními obvody, stejně jako specifika bezpečnostní služby v lázeňských (Darkov) či dopravních (Bohumín) centrech. Z hlediska sociálních dějin stojí za pozornost zmínky o vývoji cen, dělnických stávkách, průběhu pozemkové reformy atd.

Výpovědní hodnota četnických pamětních knih má pochopitelně i své limity, způsobené několika hlavními faktory. K těm patří zejména určitá autocenzura spojená se snahou vylíčit události „prorežimním“ způsobem, což ovšem platí pro kroniky obecně. Ne všichni četníci kronikáři přistupovali k vedení památníků zodpovědně a ne vždy se také dokázali patřičně vcítit do svěbytných podmínek daného regionu, který byl pro mnohé četníky cizí. Ve zkoumaných pramenech je zohledňován zejména český veřejný život, polským společenským aktivitám se věnuje méně pozornosti. Navzdory naznačeným limitům však lze památníky četnických stanic považovat za cenný zdroj informací k regionálním dějinám.

²⁶⁸ SOKA Karviná, ČS Albrechtice, Památník.

²⁶⁹ SOKA Karviná, ČS Dolní Suchá, Památník, s. 56.

3 Použitá literatura

- BARTEČKOVÁ, I. *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku v letech 1918–1928*. Olomouc, 2013. 169 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého na katedře historie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Karel Podolský.
- FUČÍK, J. *Generál Podhajský*. 1. vyd. Praha a Litomyšl: Paseka, 2009. 344 s. ISBN 978-80-7185-962-8.
- GAWRECKI, D. *Studie o Těšínsku 15. Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. 1. vyd. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 1999. 403 s. ISBN 80-902355-4-9.
- HERAJT, T. Případy dokonaných sebevražd příslušníků četnictva v působnosti Zemského četnického velitelství Čechy 1918–1938. In *Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků*. Praha: Muzeum policie ČR, 2012. s. 26–55. ISBN 978-80-86466-26-2.
- KEMPA, W. *Śląscy Czwartacy*. 1. vyd. Siemanowice Śląskie: Muzeum Mlejskie, 2010. 224 s. ISBN 978-83-913399-7-8.
- KLIMEK, A. *Boj o hrad. Díl 1*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1996. 432 s. ISBN 80-85846-06-3.
- KNOB, S. *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I*. Ostrava: Filozofická fakulta v Ostravě, 2011. 215 s. ISBN 978-80-7368-970-4.
- KOLÁŘ, O. *K činnosti finanční stráže na Bohumínsku 1918–1938*. Těšínsko, 2014, roč. 57, č. 1.
- MACEK, P., UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva. Díl 2*. 1. vyd. Praha: Police History, 1999. 230 s. ISBN 80-902670-0-9.
- MACKE, J. Četnická stanice a stanice SNB Ostrov nad Ohří do roku 1947. In *Almanach příspěvků VI. konference policejních historiků*. Praha: Muzeum policie ČR, 2011. s. 219–244. ISBN 978-80-260-0974-0.
- PETRÁŇ, J. *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. 572 s. ISBN 978-80-7106-605-7.
- SKÝPALA, M. *Dny brannosti na Těšínsku r. 1934*. Těšínsko, 2013, roč. 45, č. 2, s. 19–22.

4 Kontakt na autora

Mgr. Ivana Bartečková

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova 37
747 22 Opava

Email: IvanaBartekova@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Marie Gawrecká, CSc.

Čeští hudebníci v bulharském městě Plovdivu v letech 1878–1936

The Czech musicians in the Bulgarian town Plovdiv in the years 1878–1936

Emil Minčev

Anotace: Příspěvek pojednává o českých hudebnících v bulharském městě Plovdivu, kteří stáli u základů bulharské hudby po osvobození Bulharska v roce 1878. V rozmezí let 1878 – 1885 byl Plovdiv hlavním městem Východní Rumélie, autonomní provincie v rámci Osmanské říše. Od této doby až do dob pozdějších byl důležitým kulturním centrem Bulharska a ovlivňoval kulturní život v celém státě. Hudebníci měli významný vliv na kulturu, protože jejich díla tvořila základ oficiálních a neoficiálních oslav a byla součástí každé kulturní a společenské události. Hodně hudebníků pocházelo z Českých zemí a v Plovdivu strávilo velkou část svého života, někteří zde dokonce zůstali po celý svůj život. Svým působením změnili celkově bulharský hudební život v jeho základech.

Klíčová slova: Bulharsko, Východní Rumélie, Plovdiv, Hudebníci, Češi v Bulharsku, František Švestka, Josef Dušek, Antonín Tajner.

Summary: This study describes the life of the Czech musicians in the Bulgarian city Plovdiv. They created the foundations of the Bulgarian musical culture after the liberation of Bulgaria from Ottoman rule in 1878. In the years 1878 – 1885 Plovdiv was the capital of Eastern Rumelia, autonomous province within the borders of the Ottoman Empire and from this time the city remained an important cultural centre in Bulgaria and as such it had strong influence on the cultural life in the whole state. The musicians had significant influence on culture, because their works were the base of every official or unofficial celebrations and it was part of every cultural and social event. Many of the musicians were from the Czech lands and they remained in Plovdiv for a large part of their lives, some of them remaining here even their whole life. Their work changed the musical life in Bulgaria in its foundations.

Key words: Bulgaria, Eastern Rumelia, Plovdiv, Musicians, Czechs in Bulgaria, František Švestka, Josef Dušek, Antonín Tajner.

1 Úvod

Čeští hudebníci stáli u zrodu bulharské hudby po osvobození Bulharska od turecké nadvlády v roce 1878. Město Plovdiv bylo důležitým kulturním centrem Bulharska a jako takové ovlivňovalo kulturní život v celém státě. Hudebníci měli významný vliv na kulturu, protože jejich díla tvořila základ oficiálních a neoficiálních oslav a byla součástí každé kulturní a společenské události. Mnozí z nich byli Češi, kteří zde strávili velkou část svého života a svým působením změnili základy bulharské hudby.

Město Plovdiv se nachází v Hornotrácké nížině, 130 kilometrů východně od hlavního města Bulharska – Sofie. Dominantou města je 6 pahorků. Na třech z nich se nachází historické jádro města, které si doposud zachovalo svůj architektonický styl, vzniklý jak za doby osmanské nadvlády, tak i v prvních desetiletích po osvobození Bulharska. Na místě dnešního městského centra se v době Osmanské nadvlády nacházelo celé město, které se po osvobození se začalo pomalu rozšiřovat. V letech 1878–1885 byl Plovdiv hlavním městem Východní Rumélie, autonomní provincie v rámci Osmanské říše, která vznikla na základě rozhodnutí Berlínského kongresu z 13. července 1878.²⁷⁰

Plovdiv se stal útočištěm mnoha Čechů, kteří v letech 1878 – 1890 opouštěli České země s nadějí na získání lepšího uplatnění nebo ve snaze pomoci příbuznému slovan-skému národu. Mnoho z nich působilo ve školství, kde zcela chyběli vysokoškolsky vzdělaní učitelé. Tato skupina Čechů byla nejpočetnější a k ní se přidali také čeští hudebníci, kteří kromě své muzikální činnosti pracovali velmi často také jako učitelé hudby.²⁷¹

Nejvíce z českých hudebníků, kteří pracovali v Plovdivu, hrálo ve vojenských kapelách, další hráli v různých restauracích, ozvučovali němé filmy v kinech a vystupovali na místních scénách. Do hlavního města Východní Rumélie přinesli také něco z Čech – často hráli skladby Antonína Dvořáka či Bedřicha Smetany.²⁷²

2 Vojenská hudba v Plovdivu

Předtím, než se v Bulharsku zformovaly první civilní kapely, byly založeny orchestry vojenské. Tyto kapely se staly útočištěm Čechů a tvořily základní složku bulharské hudební kultury až do první poloviny 20. století. První vojenský orchestr byl zformován dne 21. dubna 1879 při První sofijské pěchotní divizi. Orchestr vznikl z podnětu ruského komisaře dočasné ruské vlády v Bulharsku – knížete Alexandra Dondukova, který se obrátil na rakousko-uherskou vládu, aby pro něj zajistil kapelníky. Ti byli vybráni z pražského oddělení vídeňské konservatoře – a tak byl první bulharský orchestr sestaven pouze z českých hudebníků. Byli to kapelník Josef Hlohola a hudebníci Tomáš Kulhavý, Martin Šilhánek, Vencel Vápenka, Antonín Čihák, Eduard Krauze, Franc Ludvík, Antonín Novotný, Kajetán Novotný, Josef Váhata, Josef Lubáš, Václav Pelíšek, Jan Vachmistr, Jan Albrecht, Karel Racinský, Vencel Lechovec, Josef Ratatuský, Vencel Kučera, Emanuel Blanský, Matěj Vondráček a Matěj Přel. Do bulharského knížectví

²⁷⁰ СТАТЕЛОВА, Елена. Източна Румелия 1879 – 1885. Икономика, политика, култура. София, 1983. s. 13 – 15.

²⁷¹ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 185.; a. j. 7, s. 139 – 140.; a. j. 32, s. 128 – 130.; AMORT, Č. Dějiny československo-bulharských vztahů. Praha, 1980. s. 136 – 142.; ПЕТРОВ, Петър. Из чехословашко – българските отношения. 90 годишен юбилей на Йосиф Душек. In. Чехословакия. Бр 6. 1983. s. 13.; Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на пловдивската девическа гимназия и 70-годишнината от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив. Пловдив, 1934. s. 97.

²⁷² Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 7, s. 133.; ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 104.; РАЙЧЕВСКИ, Георги. Пловдивска енциклопедия. Пловдив, 2004. s. 375 – 376.

přijeli na konci března roku 1879 a již 17. dubna uvítali knížete Alexandra Batemberga ve Velikém Tárnovu, kde byl orchestr posléze zformován.²⁷³

Když se velké národní shromáždění ve Velikém Tárnovu rozhodlo, že hlavním městem knížectví bude Sofie, byl vojenský orchestr přemístěn k První sofijské pěchotní divizi. Postupně začaly vznikat také další orchestry při vojenských útvech v různých městech knížectví a Východní Rumélie, mnoho z nich bylo zakládáno s pomocí hudebníků z tohoto prvního bulharského vojenského orchestru.²⁷⁴

Brzy po zformování prvního vojenského orchestru se začaly formovat další kapely. První vojenský orchestr v Plovdivu byl sestaven již v roce 1879. Jeho dirigentem byl Němec G. Jozel. Druhým kapelníkem byl Čech František Švestka. K tomuto vojenskému orchestru byla zřízena škola pro vojenské hudebníky, kteří pak dne 21. listopadu 1885 zformovali vojenskou hudbu při devátém pěším pluku.²⁷⁵

V roce 1920 byla podle Neuillské dohody část bulharské armády rozpuštěna. Mezi propuštěnými byli i vojenští muzikanti, kteří zůstali bez práce. Orchestr u 9. pěšího pluku byl nahrazen orchestrem u II. Thrácké divize. Muzikanti, kteří zůstali bez práce, se pokusili sami organizovat. V Plovdivu byla zformována pobočka bulharského profesionálního hudebního svazu, který se rozhodl zde založit symfonický orchestr. Část peněz, které tento orchestr získal během svých vystoupení, bylo rozdáno na pomoc nezaměstnaným muzikantům. Mezi dirigenty tohoto orchestru patřil také Antonín Tajner. Symfonický orchestr existoval v letech 1920 – 1922 a pomohl mnoha nezaměstnaným hudebníkům dokud si nenašli uplatnění.²⁷⁶

2.1 František Švestka

František Švestka patřil k prvním českým kapelníkům v Plovdivu. Byl to člověk s velkým hudebním nadáním, který však nezanechal trvalou stopu v hudební kultuře města, protože jeho hudební kariéra skončila příliš brzy.

Narodil se v roce 1850 a absolvoval konservatoř v Hradci Králové. Do Bulharska přijel krátce po osvobozené válce a působil zde jako druhý kapelník v plovdivském vojenském orchestru a jako učitel ve škole učebního bataliónu Východní Rumélie, která se nacházela v Plovdivu.²⁷⁷

Úkolem této školy bylo připravovat muzikanty pro vojenský orchestr. Vojenští hudebníci, kteří tímto studiem procházeli, sestavili hudební sbor učebního bataliónu. Sbor řídil přímo František Švestka. Muzikanti ze školy byli v podstatě vojáci – nosili vojenské uniformy, žili a stravovali se v kasárnách a čas, který tu strávili, se jim počítal jako absolvování povinné vojenské služby. Vojáci se zde učili noty, hráli na nějaký hudební nástroj a dostávalo se jim základních hudebních znalostí. Každý rok procházeli

²⁷³ ИВАНОВ, Атанас. *Военните оркестри в България*. София, 1979. s. 14.; ИВАНОВ, Атанас. *Чешките капелмайстори в България (1878 – 1904)*. София, 1983. s. 13.

²⁷⁴ ИВАНОВ, Атанас. *Военните оркестри в България*. София, 1979. s. 14.

²⁷⁵ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4., s. 188, 201.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 67.

²⁷⁷ Tamtéž, a. j. 4, s. 188 – 189.

zkouškami a na konci školy absolvovali závěrečnou zkoušku, jejímž složením získávali právo být jmenováni na některé pozice vojenského orchestru. František Švestka byl prvním ředitelem a učitelem v této škole.²⁷⁸

Plovdivský vojenský orchestr patřil mezi větší orchestry té doby. Byl tvořen 40 muzikanty, které vedl hlavní dirigent a kapelník. Počet muzikantů v dalších vojenských orchestrech přitom nebyl vyšší než 35. Kromě velikosti, se plovdivský orchestr odlišoval také velkým počtem hudebních skladeb, které hrál. Bylo to celkem 72 vojenských pochodů, hrál i hymny, populární evropské tance například polky či čtverylky, části oper a dokonce dvě bulharská chora.²⁷⁹

Pro tento vojenský orchestr skládal František Švestka hudební skladby. Byl autorem první bulharské čtverylky, která byla vytvořena z bulharských písní. Mimo ni napsal ještě 26 originálních hudebních děl.²⁸⁰

Dne 1. listopadu 1881 dokončil *Bulharskou kytku*, která byla jedním z prvních zpěvníků v Bulharsku, jež se věnovaly dechové hudbě. Jeho součástí nebyly pouze ukázky bulharské hudby, ale také populární písně turecké, ruské, řecké a české.²⁸¹

Vojenský orchestr se účastnil všech oslav a kulturních projevů v Plovdivu. Hrál jak na školních oslavách, tak i během přestávky v divadelních představeních. Měl velký vliv na hudební život v tomto městě. Jedná se o první organizovaný orchestr v Plovdivu.²⁸²

František Švestka však umřel příliš brzy na to, aby byl jeho vliv citelný v dalších obdobích. Bylo to dne 14. února 1883, pouhé 3 roky po jeho příjezdu do Bulharska, ve věku 33 let.²⁸³

F. Švestka byl prvním českým kapelníkem, který pracoval v Plovdivu. Jeho činnost s organizováním vojenského sboru byla neocenitelná, ale jeho pozice druhého kapelníka přispěla k tomu, že byl v dalších letech zcela zapomenut. Většina prací o něm je jen okrajová, protože materiály o jeho životě jsou z naprosté většiny ztracené.

2.2 Josef Vincenc Dušek

Josef Dušek patřil k přímým následovníkům Františka Švestky jako kapelník vojenského orchestru v Plovdivu. Byl to velmi nadaným muzikantem, který přispěl k rozvoji bulharské hudby a svým dílem popularizoval českou hudbu v Bulharsku.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 200 – 201.

²⁷⁹ Choro je bulharský kruhový lidový tanec. ХЪРКОВ, Стефан. Делото на Франтишек Швестка като композитор и диригент в светлината на новооткрити материали. In. Чехи в България. София, 2009. s. 82.

²⁸⁰ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4. s. 189 – 190.

²⁸¹ ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 104.; РАЙЧЕВСКИ, Георги. Пловдивска енциклопедия. Пловдив, 2004. s. 375 – 376.

²⁸² Tamtéž, s. 190.

²⁸³ ХЪРКОВ, Стефан. Делото на Франтишек Швестка като композитор и диригент в светлината на новооткрити материали. In. Чехи в България. София, 2009. s. 81.

Narodil se dne 13. února 1845 v obci Dolní Dobrouč, jež se nachází nedaleko města Ústí nad Orlicí. Ve této obci absolvoval pedagogickou školu, ale především se chtěl věnovat hudbě, proto zde již jako učitel vedl sbor a orchestr. Začal se sám vzdělávat v hudbě. Po pětiletém vyučování, když nasbíral potřebné finanční prostředky, začal studovat na konservatoři v Praze. Konservatoř úspěšně absolvoval a působil v Ústí nad Orlicí jako kapelník dalších 5 let. Uměl hrát na klavír a na housle.²⁸⁴

Do Bulharska přijel někdy kolem roku 1882 a stal se místo Františka Švestky kapelníkem vojenského orchestru v Plovdivu. Vyučoval zpěv v plovdivském mužském gymnáziu sv. Cyrila a Metoděje ve školním roce 1882/1883. V roce 1885 byl přemístěn do 23. pěchotního *šipčenského* pluku v Kazanlaku, a v roce 1886 do 12. balkánského pěchotního pluku ve Staré Zagoře.²⁸⁵

Josef Dušek obcházel Bulharsko a sbíral lidové písně, ze kterých sestavil *Věnc bulharských národních písní*. Tento věnec pak sloužil jako jedna z příruček plovdivského vojenského orchestru, který jako první hrál písně v něm obsažené. Kromě *věnce* Dušek sesbíral ještě písně a vojenské pochody, z nich posléze sestavil sborníky *Balkánské popěvky a Mladíci*. Byl prvním kapelníkem, který navrhl vytvoření symfonické skupiny při vojenském orchestru.²⁸⁶

Nakonec se usadil ve Staré Zagoře, kde se dne 5. března 1893 narodil jeho syn, Josef Dušek – mladší. Ten pak následoval otce ve výběru profese hudebníka. U svého otce se učil hrát na klavír. Učil na různých školách, byl členem sofijského orchestru, studoval na konzervatoři v Praze a nakonec působil na gymnáziu v Dobříči.²⁸⁷

Josef Dušek zemřel dne 13. března 1913 ve věku 68 let ve Staré Zagoře a zanechal po sobě hudební dědictví, které zachoval jeho syn. Byl jedním z prvních sběratelů lidových písní a také skladatelů vojenských pochodů s použitím bulharských motivů.²⁸⁸

3 Civilní hudba v Plovdivu

Kromě vojenských orchestrů a školy pro vojenské muzikanty, byl krátce po osvobození, v roce 1879, založen první civilní orchestr v Plovdivu. Jeho kapelníkem byl Čech Josef Mrvík, který vedl 19 hudebníků a působil také jako učitel zpěvu, hry na housle, krasopisu a výtvarné výchovy. Přestože J. Mrvík setrval v Plovdivu jako dirigent až do roku 1892, zachovalo se o něm velmi málo materiálů.²⁸⁹

Další uplatnění nabízely hudebníkům plovdivské pěvecké spolky. Například před rokem 1881 byl zřízen řecký pěvecký spolek *Orfeus*, a před rokem 1905 židovský

²⁸⁴ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4, s. 191.

²⁸⁵ ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 101.; ИВАНОВ, Атанас. Военните оркестри в България. София, 1979. s. 26.; Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4, s. 191.

²⁸⁶ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4, s. 191.

²⁸⁷ ПЕТРОВ, Петър. Из чехословашко – българските отношения. 90 годишен юбилей на Йосиф Душек. In. Чехословакия. Бр 6 от 1983 г. s. 13.

²⁸⁸ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4, s. 191.

²⁸⁹ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666 op. 1, a. j. 4, s. 192.; a. j. 7, s. 132.; ПЕНЕВ, А., ПЕТРОВ, П. *Чужденци – просветни деца в България*. София, 1988. s. 411.; МИЛУШЕВ, Явор. *Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България*. София, 2009. s. 58.

spolek David. Největším pěveckým spolkem v Plovdivu však byl tzv. plovdivský pěvecký spolek, založený v roce 1896 z iniciativy Slovince Antona Bezenšeka²⁹⁰ a Čechů Hermenegilda Škorpila²⁹¹, Vladislava Šaka²⁹², Ludvíka Lukáše²⁹³ a Josefa Schnittera²⁹⁴. V něm se uplatnili čeští učitelé hudby jako například Franciska Senlerová-Šourková²⁹⁵, kněžna Jeni Thurn-Taxisová²⁹⁶ a Josef Calder. U tohoto spolku byl zřízen také orchestr, který byl zrušen v roce 1912, na začátku balkánské války. Tento orchestr byl dirigován také Antonínem Tajnerem.²⁹⁷

Přesto se civilní hudba rozvíjela zejména ve školách, kde kromě výuky hudby vznikaly i školní orchestry, kde působili také čeští hudebníci. Tyto orchestry byly přítomny různým oslavám, spojenými se školou, ve které byly zformovány. Tak například v letech 1882 – 1883 jako učitel zpěvu v mužském gymnáziu sv. Cyrila a Metoděje působil Čech Josef Dušek. První školní orchestr při plovdivském mužském gymnáziu *Alexander I.* byl založen Antonínem Tajnerem až v roce 1905.²⁹⁸

Jak je zřejmé, počátky civilní hudby byly pomalé, její nástup byl patrný až na začátku 20. století, kdy se zrodily další civilní orchestry a hudební kapely, které zpočátku musely čelit malému počtu míst pro hudební vystoupení. Často hrály menší kapely v místních kavárnách nebo v menších salónech, kde bylo nejvíce 200 míst.²⁹⁹

²⁹⁰ Slovinec, učitel stenografie v plovdivském mužském gymnáziu v letech 1885 – 1905. Navázal pevné kontakty s českou menšinou v Plovdivu a v Sofii. Srov.: ПЕНЕВ, А. ПЕТРОВ, П. Антон Безеншек. In. *Чужденци – просветни дейци в България*. София, 1988. s. 360 – 367.

²⁹¹ Významný český archeolog, který působil v Bulharsku. Učil v plovdivském mužském gymnáziu v letech 1880 – 1881 a 1894 – 1900. Srov.: SKRUŽNÝ, Ludvík. Profesoři Hermenegild a Karel Škorpilové působící v Bulharsku. B: *Theatrum historiae* 3. Pardubice, 2008. s. 238 – 241.

²⁹² Čech, učitel matematiky a fyziky v prvním sofijském mužském gymnáziu, potom profesor v sofijské univerzitě. V letech 1920 – 1932 působil jako bulharský čestný konzul v Praze. Srov.: ПЕТРОВ, П. Владислав Шак. In. *Чужденци – просветни дейци в България*. София, 1988. s. 112 – 117.

²⁹³ Jeden z významných českých učitelů chemie na plovdivském mužském gymnáziu v letech 1880 – 1900. Srov.: ПЕНЕВ, А. Людвиг Лукаш. In. *Чужденци – просветни дейци в България*. София, 1988. s. 82 – 89.

²⁹⁴ Významný architekt českého původu, který působil v Plovdivu a v Jižním Bulharsku. Srov.: МАКЕДОНОВ, Д. Йосиф Шнитер. In. Чехословакия. Бр. 1, 1990. s. 15.

²⁹⁵ Češka, ředitelka dívčího gymnázia v Plovdivu v letech 1881 – 1885. Srov.: БЕЧВАРЖОВА, Мартина. Франтишка Сенлерова – Шоурекова (1844–1919). B: *Славянски диалози*. Кн. 10 – 11, Пловдив, 2010. s. 59 – 60.

²⁹⁶ Němka, manželka českého knížete Rudolfa Thurn-Taxisa, který pracoval jako generální prokurátor v Plovdivu v letech 1885 – 1888, působil jako právník v Plovdivu od roku 1880 do roku 1892. Srov.: МИЛУШЕВ, Явор. *Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България*. София, 2009. s. 97 – 101.

²⁹⁷ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 149.; ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. *Известия на националния исторически музей*. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 102.

²⁹⁸ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 4, s. 191.; a. j. 7, s. 132 – 134.; a. j. 32, s. 128 – 130.; ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. *Известия на националния исторически музей*. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 101.; ИВАНОВ, Атанас. Военните оркестри в България. София, 1979. s. 26.

²⁹⁹ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 149 – 153.

Kavárenské orchestry měly menší počet hudebníků a často cestovaly po Bulharsku, nejvíce však mezi Plovdivem a Sofií. Jednou z významných kaváren na počátku 20. století v Plovdivu byla kavárna Šestého srpna (Шестри август), nacházející se v budově Národního divadla. Zde v letech 1904 až 1906 vystupoval orchestr českého dirigenta Jiráňka. V celém Plovdivu byla známá také restaurace Batemberg, kde v letech 1919 až 1920 našel uplatnění malý orchestr dirigovaný A. Tajnerem, ve kterém byl houslistou další Čech – Ivan Cibulka.³⁰⁰

Hudebníci se mohli uplatnit také v kinech jako malé skupiny k ozvučení němých filmů. Tak například v prvním plovdivském kině *Exelsior*, které postavil v roce 1912 Ital Karlo Vakaro, jeden z velkých plovdivských podnikatelů, působil orchestr Salomona Reiningera. Hrál v něm jako I. houslista Čech Josef Silaba, který tam vystupoval až do začátku balkánské války.³⁰¹

V roce 1919 bylo zřízeno druhé kino v Plovdivu – kino *Moderní divadlo* (Модерен театър), které bylo umístěno v salonu divadla *Šestý srpen* (Шестму август), jehož budova se nacházela na místě dnešního dramatického divadla. Kromě projekce filmů a divadelních vystoupení, kino *Moderní divadlo* pořádalo také koncerty.³⁰²

Mimo to vznikaly kapely specializované na některé nástroje nebo hudební skupiny přímo u nějaké kulturní instituce. Takový byl případ strunného orchestru, který byl zřízen v letech 1906 až 1907 při čítárně Ivan Vazov, jehož dirigentem byl Josef Calder. Další strunný orchestr byl zřízen u plovdivské pobočky bulharské komunistické strany a v něm se uplatnil jako dirigent Antonín Tajner.³⁰³

Další specializované orchestry vznikly v Plovdivu po roce 1910. Byly to orchestry symfonické a vedli je čeští dirigenti Jiránek, Laštovka, A. Tajner a Franc Kamaráš.³⁰⁴

Na hudebním životě v Plovdivu se podílel také pěvecký sbor při katolickém kostele Sv. Ludvíka, kde se jako dirigenti uplatnili Antonín Tajner a Josef Calder.³⁰⁵

V roce 1921 obnovil orchestr při plovdivském pěveckém spolku svou činnost a jeho dirigentem se stal Antonín Tajner. Kapela ale ukončila svou činnost po oslavení 25letého jubilea spolku dne 21. června 1921. Obnovena byla až v letech 1935 – 1936 a měla 43 hudebníků a 4 dirigenti, mezi kterými byl také Antonín Tajner.³⁰⁶

Ve dvacátých letech byla v Plovdivu založená hudební škola, která se jmenovala *Rodná píseň* (Родна песен). Zde působila v letech 1924 – 1925, jako učitelka hudby ve vyšších ročnících, uznávaná pianistka Češka Panka Pelíšková, dcera vojenského hudebníka Václava Pelíška, který působil v Sofii. Skoro všichni učitelé této školy organizovali také koncerty pro veřejnost.³⁰⁷

³⁰⁰ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 6, s. 66.; a. j. 5, s. 152.

³⁰¹ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 149 – 153.; РАЙЧЕВСКИ, Г. *Пловдивска енциклопедия*. Пловдив, 2004. s. 159.

³⁰² РАЙЧЕВСКИ, Г. *Пловдивска енциклопедия*. Пловдив, 2004. s. 160, 323 – 324.

³⁰³ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 7, s. 111, 133.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 132.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 168.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 68, 136.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 139 – 140.; СЪТЪРШЕНОВ, Б. Живот, отдаден на изкуството. Проф. Панка Пелишек на 70 години. In. *Чехословакия*. Бр. 10. 1979. s. 18.

3.1 Antonín Tajner

Antonín Tajner patřil mezi nejvýznamnější Čechy, kteří v Bulharsku kdy působili. Jeho mnoholetá práce v plovdivských orchestrech, kde se projevil jako výtečný dirigent, z něj udělala člověka, jehož bulharská veřejnost dobře znala a po jeho smrti byl uctíván množstvím článků i různých publikací. Existoval dokonce plán pojmenovat po něm ulici v Plovdivu a vybudovat mu pomník, ale po nástupu komunismu byl smeten ze stolu. Tak začala doba, kdy Antonín Tajner stále více upadal v zapomnění.³⁰⁸

Antonín Tajner se narodil dne 22. února 1866 ve vsi Bohdaneč, blízko Pardubic v rodině pivovárníka. Profese jeho otce byla důvodem, aby se rodina přemístila k pivovaru v Kouřimi, jež byla potom nesprávně uváděna v některých pramenech jako Tajnerovo rodné místo. Již v útlém věku projevil zájem o hudbu a svou náklonnost tomuto směru, a proto studoval na Pražské konservatoři, kterou úspěšně dokončil v roce 1888.³⁰⁹

V době studia se seznámil s Francem Leharem, který se posléze stal známým rakouským operním skladatelem. Na konservatoři se naučil výborně hrát na housle a na klavír, přestože jeho studijní obor byl zaměřený na kontrabas. Svou hudební kariéru začal jako kapelník symfonického orchestru v Lipsku, posléze působil jako kapelník také v Hamburku, a v císařském symfonickém orchestru v Petěrburku. Již jako významný hudebník se vrátil znovu do Rakouska a tři roky vyučoval na konservatoři ve Štýrském Hradci.³¹⁰

V 90. letech byl pozván do USA a zároveň do Bulharska. Jeho strach z cestování po moři byl příčinou jeho rozhodnutí pro Bulharsko. Přijel sem, stejně jako další čeští muzikanti na pozvání, aby vedl bulharské vojenské orchestry. Nějakou dobu strávil v Sofii, kde působil jako kapelník ve vojenské škole. Zde se seznámil s Čechem Josefem Bartou, který se stal jeho blízkým přítelem a půjčoval mu svůj salonní orchestr, kde Tajner často hrál. Kolem roku 1897 Josef Barta umřel, ale předtím požádal svého kamaráda Tajnera, aby se postaral o jeho rodinu. Proto se Antonín Tajner oženil s jeho vdovou Františkou a adoptoval jejich dceru Bohomilu.³¹¹

V roce 1899 se rodina přestěhovala do Plovdivu. Zde žili v malém domku na ulici *Krali Marko* č. p. 5 (dnes se zde nachází budova hotelu *Trimoncium*), v roce 1921 se přemístili do domu na ulici *Maria Luiza* č. p. 4 (dnes již bulvár *Maria Luiza*).³¹²

V roce 1899 Antonín Tajner začal pracovat jako dirigent v orchestru řeckého hudebního spolku *Orfeus*. V tomto spolku pracoval až do roku 1906. Od roku 1900 do roku 1912 byl dirigentem orchestru při plovdivském pěveckém spolku. Pod jeho vedením hrál orchestr šestou symfonií od Haydna, *Leomora* od Beethovena, *Rondo* od Věbra, *Sen v letní noci* od Mendelsoona, *Madam Blanš* od Baldo, *Largo* od Handla a další.³¹³

³⁰⁸ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 32, s. 128 – 130.

³⁰⁹ ПЕТРОВ, Петър. Антон Тайнер. In. Чужденци – просветни дейци в България. София, 1988. s. 197.

³¹⁰ ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 101.

³¹¹ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 185.; ПЕТРОВ, Петър. Антон Тайнер. In. Чужденци – просветни дейци в България. София, 1988. c. 197 – 198.

³¹² АЛВАДЖИЕВ, Н. Пловдивска хроника. Пловдив, 1984. s. 244.

³¹³ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 185.; a. j. 7, s. 133.; a. j. 32, s. 128 – 130.

Od roku 1902 do roku 1912 působil jako učitel zpěvu v plovdivském mužském gymnáziu *Alexandr I.* V téže roce začal pracovat jako učitel zpěvu také na dívčím gymnáziu, kde se udržel na této pozici do roku 1909. Mimo školu dával také soukromé hodiny hry na housle, kontrabas a na klavír.³¹⁴

Od roku 1905 Antonín Tajner dirigoval první školní orchestr při plovdivském mužském gymnáziu *Alexandr I.* Mimo to byl také dirigentem školního orchestru při dívčím gymnáziu. Dále se uplatnil jako dirigent orchestru při židovském spolku *David*, orchestru u knihovny *Ivan Vazov*, dočasně dirigoval orchestry při dělnickém klubu *Národní dům (Народен дом)*, vedl sváteční orchestry při kostele *Sv. Ludvíka*, dával různé salonní koncerty.³¹⁵

Na začátku první světové války byl mobilizován do rakouské armády. Z války se vrátil do Bulharska až v roce 1919. Od tohoto roku působil jako dirigent v orchestru plovdivského pěveckého spolku, a to až do roku 1921, kdy byl orchestr zrušen.³¹⁶

Antonín Tajner byl iniciátorem založení hudební školy v Plovdivu a spolu s pěveckým spolkem otevřel dne 29. března 1921 hudební školu *Rodná píseň*. Tajner se zde stal učitelem hry na housle, klavír a kontrabas.³¹⁷

Tajner patřil také mezi zakládající členy *Domu umění a tisku (Дом на изкуствата u nečama)*, jehož cílem bylo sjednotit všechny umělce v Plovdivu. Bulharští intelektuálové se dohodli již v roce 1923, nedisponovali však potřebnými finančními prostředky. Tyto prostředky dostali z Čech. Iniciátory sbírání prostředků na tuto stavbu byli český malíř Alfons Mucha a šéfredaktor národních listů Vladimír Sýs. Sám Mucha pobýval několik dní v Plovdivu v roce 1924, na své cestě z hory Atos do Československa. Společným úsilím těchto dvou významných osobností se podařilo nasbírat 160 000 korun, které pak byly posílány na stavbu budovy. Ta byla postavena v roce 1928 a stala se centrem uměleckého života v Plovdivu. Tajner se stal dirigentem symfonického orchestru při tomto domě.³¹⁸

V dalších letech se Antonín Tajner zabýval hraním koncertů v různých salónech, kavárnách a v kině *Exelsior*. Zároveň stále působil jako učitel v hudební škole a jako dirigent při kostele *sv. Ludvíka*. Katolický kostel *sv. Ludvíka* byl postaven mezi lety 1858 – 1861. Nacházely se zde veliké varhany s více než 2000 stříbrnými píšťalami, na které

³¹⁴ ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 102.; Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на пловдивската девическа гимназия и 70-годишнина от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив. Пловдив, 1934. s. 97.; Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 5, s. 185. a. j. 32, s. 128 – 130.

³¹⁵ Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666, op. 1, a. j. 7, s. 134.; a. j. 32, s. 128 – 130.

³¹⁶ ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 102.

³¹⁷ ПЕТРОВ, Петър. Антон Тайнер. In. Чужденци – просветни дейци в България. София, 1988. s. 198 – 199.

³¹⁸ КАЛИНКОВА, П. Дом на изкуствата и печата в Пловдив. In. Българи. Бр. 6 от 2010. s. 30.

Antonín Tajner hrál. V roce 1930 však vnitřek kostela podlehl požáru. Za svou hudební činnost zde byl Tajner odměněn zlatým řádem a diplomem z Vatikánu.³¹⁹

Antonín Tajner zemřel dne 8. ledna 1946 ve věku 80 let, ze kterých 47let strávil v Plovdivu a zanechal trvalé stopy v kulturním životě města, jak svým dirigováním a koncerty, tak i organizační činností. Byl jedním z nejznámějších českých dirigentů, kteří v Bulharsku působili. Po jeho smrti byla svolána komise při vojenském klubu v Plovdivu, jež měla dosáhnout vybudování sochy A. Tajnera ve městě. Po nástupu komunistů však byl tento plán smeten ze stolu.³²⁰

4 Závěr

Dlouhodobé a kontinuální působení českých hudebníků v Plovdivu změnilo základy rodící se hudební kultury Bulharska. Češi se totiž podíleli nejen na vedení prvních plovdivských civilních a vojenských orchestrů, ale také na výchově další generace bulharských muzikantů. Jejich vystoupení tvořila základ kulturního života ve městě. Za jejich podpory vznikly nové orchestry a dokonce i hudební škola ve městě, ze které vzešla generace bulharských hudebníků, která byla vychovaná v prostředí, domínovanému českými muzikanty. Postavení Plovdivu jako kulturního centra Bulharska a působení dalších Čechů na poli hudby v různých bulharských městech rozšířilo vliv české hudby v celostátním měřítku a to tak, že nakonec právě česká hudba stála u zrodu bulharské a za každým významným bulharským hudebníkem stál alespoň jeden český hudební učitel.

5 Seznam použité literatury a archivních materiálů

AMORT, Č. Dějiny československo-bulharských vztahů. Praha, 1980.

АЛВАДЖИЕВ, Н. Пловдивска хроника. Пловдив, 1984.

ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008.

ИВАНОВ, Атанас. Военните оркестри в България. София, 1979.

КАЛИНКОВА, П. Дом на изкуствата и печата в Пловдив. In. Българи. Бр. 6 от 2010.

МАКЕДОНОВ, Д. Антон Тайнер. In. Чехословакия. Бр. 6 от 1986 г.

МИЛУШЕВ, Явор. *Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България*. София, 2009.

³¹⁹ Dodnes se v tomto kostele nachází sarkofág Marie Louisy, ženy knížete Ferdinanda. Kostel sv. Ludvíka Byl dědicem katolického chrámu, který byl postaven z iniciativy českého misionáře Jana Ptáčka v roce 1836 – 1839, v roce 1856 tento chrám však podlehl požáru. РАЙЧЕВСКИ, Георги. Пловдивска енциклопедия. Пловдив, 2004. s. 154 - 155. ИВАНОВ, Ивайло. Чешкият принос за развитието на българската следосвобожденска музикална култура (1879 – 1919). In. Известия на националния исторически музей. Том XVIII. Велико Търново, 2008. s. 102.; Н. Г. Първитъ дейци следъ освобождението на просветното и културното повдигане на гр. Пловдивъ. In. Пловдивски общински вестник. Брой 180 – 181 от 12 януари 1935 г. s. 14.

³²⁰ МАКЕДОНОВ, Д. Антон Тайнер. In. Чехословакия. Бр. 6 от 1986 г. s. 14.

- Н. Г. Първитѣ дейци следъ освобождението на просветното и културното повдигане на гр. Пловдивъ. In. Пловдивски общински вестник. Брой 180 – 181 от 12 януари 1935 г.
- ПЕНЕВ, А., ПЕТРОВ, П. Чужденци – просветни дейци в България. София, 1988.
- ПЕТРОВ, Петър. Из чехословашко – българските отношения. 90 годишен юбилей на Йосиф Душек. In. Чехословакия. Бр 6 от 1983 г.
- РАЙЧЕВСКИ, Георги. Пловдивска енциклопедия. Пловдив, 2004.
- СТАТЕЛОВА, Елена. *Източна Румелия 1879 – 1885. Икономика, политика, култура*. София, 1983.
- СТЪРШЕНОВ, Б. Живот, отдаден на изкуството. Проф. Панка Пелишек на 70 години. In. Чехословакия. Бр. 10. 1979.
- ХЪРКОВ, Стефан. Делото на Франтишек Швестка като композитор и диригент в светлината на новооткрити материали. In. Чехи в България. София, 2009.
- Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на пловдивската девическа гимназия и 70-годишнината от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив. Пловдив, 1934.
- Státní archiv v Plovdivu, Fond 1666 - Никола Янев (Nikola Janev), opis 1, archivní jednotky 5, 7, 23.

6 Kontakt na autora

Mgr. Emil Minčev

Mladých 180
53009 Pardubice

E-mail: EmilMincev@seznam.cz

Školitel: doc. Vladimír Penčev (Univerzita v Sofii)

Československý vývoz hospodářských strojů do Bulharska v meziválečném období

Czechoslovakian-Bulgarian trade with agriculture machines in interwar period

Enčo Minčev

Anotace: Článek je zaměřen na výzkum čs.-bulharského obchodu s hospodářskými stroji v meziválečném období. Tato tematika je zpracovaná na podkladě archivních materiálů z Bulharska a České republiky. Hlavním cílem článku je prozkoumat tuto problematiku, která doposud nebyla nikdy zkoumaná. Proto má tato studie velký přínos k dalšímu zkoumání československo-bulharských hospodářských vztahů.

Klíčová slova: Československo, Bulharsko, obchod, hospodářské stroje, meziválečné období.

Summary: The topic of this article is Czechoslovakian - Bulgarian trade with agriculture machines in interwar period. This article was written on the base of archive materials from Bulgaria and Czech Republic. The main goal is to review this problem, which was never being studied before. Because of that this study is a major contribution for the future research on the Czechoslovakian - Bulgarian economical relations in years 1918 to 1939.

Key words: Czechoslovakia, Bulgaria, trade, agriculture machines, interwar period.

1 Úvod

Následující práce se věnuje československému vývozu hospodářských strojů do Bulharska ve dvacátých a třicátých letech minulého století, problému, kterým se doposud nikdo nezabýval. Protože k této problematice neexistuje literatura, jsem nucen vycházet pouze z archivních materiálů, na jejichž podkladě se pokouším vystihnout vývoj obchodu s hospodářskými stroji. Archivní prameny tato studie využívá ze dvou archívů. Prvním je Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (dále AMZV) a druhým Ústřední státní archiv v Sofii (dále CDA).³²¹

Už z doposud řečeného je jasné, že tato problematika je součástí většího celku, a to československo-bulharských hospodářských vztahů v meziválečném období, tématu, které nyní zpracovávám ve formě disertační práce. K problematice těchto hospodářských vztahů jako celku existuje velice málo příspěvků. K československo-bulharským hospodářským vztahům se v našem prostředí vyjádřil Z. Sládek,³²² V. Bystrický,³²³

³²¹ Zkratka CDA vychází z bulharského názvu tohoto archivu – Centralen Dâržaven Archiv.

³²² SLÁDEK, Zdeněk. Hospodářské styky mezi ČSR a Bulharskem ve 20. letech. In *Slovanský přehled* 73, 1987, s. 242–245. Kromě této práce, Z. Sládek je autorem článku širšího zaměření, který úspěšně zasazuje československo-bulharské hospodářské vztahy do kontextu Balkánu: SLÁDEK, Zdeněk. Hospodářské styky mezi Československem a státy Balkánského poloostrova v letech 1918–1938. In *Slovanské historické studie* XI, 1976, s. 140–173.

³²³ BYSTRICKÝ, Valerián. Československo-bulharské hospodářské vztahy v 30. letech. In *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 310–322.

a kapitola v knize Č. Amorta.³²⁴ Všechny zmíněné práce jsou staršího data, přesto je pokládám za velice přínosné. Jedinou novější prací na toto téma je můj článek z roku 2013.³²⁵ Brzy se k tomuto tématu objeví i moje další studie.³²⁶ Z bulharských historiků se k této problematice nikdo dosud nevyjádřil. První články v bulharštině zabývající se tímto tématem jsou také moje.³²⁷

2 Československo-bulharské hospodářské vztahy v meziválečném období

Považuji za nezbytné zmínit se o vývoji hospodářských vztahů obou zemí, aby si čtenář mohl uvědomit souvislosti, na jejichž základě se rozvíjel obchod s hospodářskými stroji. Ekonomické styky obou zemí začaly už v 19. století a jsou starší než jejich styky politické. Podle Z. Sládka pocházelo 4/5 z vývozu Rakouska-Uherska do Bulharska před První světovou válkou z území pozdějšího Československa. Monarchie představovala pro Bulharské království největšího dovozce, protože se na konci 19. století podílela na jeho dovozu 28 %. Jednalo se o nevyrovnaný obchod, který pro Bulharsko končil pasivním saldem. Teprve krátce před válkou se druhým největším obchodním partnerem Bulharska stalo Německo, předtím to byla Británie.³²⁸

V roce 1918 po skončení války vznikla Československá republika, která se už od počátku své existence zaměřila na otázku najít odbytiště pro své průmyslové výrobky³²⁹ a Bulharsko považovala za svého přirozeného hospodářského partnera. Němci se však brzy ukázali jejími velkými konkurenty. Už z počátku měli lepší organizaci propagace vlastního zboží, lepší zástupce svých firem, dodávali přímo do Bulharska v přesně určeném termínu.³³⁰ Navíc měli také nižší ceny.³³¹

První čs.-bulharské transakce byly sjednané na podkladě kompenzačním a většinou se neuskutečnily. V roce 1920 oba partneři podepsali hospodářskou dohodu. Úmluva měla dvě části. První se zabývala čs. vývozem a dovozem a stanovovala právní postavení československých exportních firem. Platila do vypovězení jednou ze smluvních stran. Druhá část se zabývala otázkami kompenzace bulharských obilovin³³²

³²⁴ AMORT, Čestmír a kol. *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha, 1980, s. 311–320. Kapitola: Československo-bulharské hospodářské vztahy ve třicátých letech.

³²⁵ MINČEV, Enčo. Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933. In *Slovenský přehled* 99, 2013, s. 257 – 274.

³²⁶ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konflikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku).

³²⁷ Jedná se o práce: MINČEV, Enčo. Bálgaro-čehoslovaški ikonomičeski otnošenia v perioda 1918–1938. In: *Treti međunaroden kongres po bálgaristika*, Sofia 2013, (v tisku); MINČEV, Enčo. Bálgaro-čehoslovaškijat dogovor ot 1933 godina. In: *Jubileen sbornik 20 godini Bohe-mia klub*, Sofia 2013, (v tisku).

³²⁸ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konflikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku).

³²⁹ KÜNZL - Jizerský, Rudolf. *V diplomatických službách ČSR*. Praha, 1947, s. 23.

³³⁰ Československý obzor, rok 1921, č. 14, s. 104 – 105.

³³¹ Československý obzor, rok 1920, č. 1, s. 11 – 12.

³³² Bylo dojednáno množství dovozu ze sklizní roku 1919 a 1920. Pro sklizeň z roku 1919 bylo až 6300 vagonů (1300 pšenice, 2000 kukuřice, 3000 další obiloviny). Pro sklizeň 1920 to činilo až 18 000 vagonů (8000 pšenice, 7000 kukuřice, 1000 žita, 1000 ječmene, 1000 prosa).

za čs. cukr a koks.³³³ Její platnost byla jeden rok. K naplnění kompenzačního obchodu nakonec nedošlo vinnou republiky. Dohoda se ukázala zcela nevyhovující. Dva roky po ní, v roce 1922 za účelem podpoření vzájemných hospodářských vztahů byla založená Bulharsko-československá obchodní komora v Sofii.³³⁴

V roce 1923 došlo v Bulharsku k převratu, který odstranil vládnoucí zemědělskou diktaturu a nahradil ji novou vládou vedenou A. Cankovem.³³⁵ Čs. agrárníci sympatizovali s bulharskými a proto jim poskytli v republice azyl.³³⁶ Bulharští agrárníci se ale v čs. tisku začali mstít nové bulharské vládě, proti které vycházely kritické články, až si získala pověst vlády teroru.³³⁷ Tento útok na Bulharsko měl i hospodářský dopad. Nová královská vláda stornovala všechny dojednané dodávky z republiky.³³⁸ Při zadávání nových státních zakázek byla ČSR opomíjena.³³⁹ Kromě toho následkem deflace z roku 1922 byly čs. výrobky v Bulharsku drahé. Za těchto nepříznivých podmínek se zrodila „tabáková diplomacie“, jejímž prostřednictvím republika chtěla prosadit tři základní cíle: zaprvé zastavit diskriminaci svého průmyslu při státních dodávkách, zadruhé odstranit překážky pro svůj vývoz ve formě dovozních zákazů a zatřetí omezit vliv bulharských celních opatření, která nejvíce postihovala československý cukr. Samotná tabáková diplomacie nakonec nesplnila všechna očekávání československé strany.³⁴⁰

V roce 1925 si Československo a Bulharsko navzájem přiznali zásady nejvyšších výhod při vzájemném obchodu. Stalo se tak na základě výměny not mezi Československým vyslanectvím v Sofii a Bulharským ministerstvem zahraničních věcí a víry dne 16. října. Podle znění mírové smlouvy bylo Bulharsko povinno všem vítězným státům, včetně ČSR, na pět let od počátku platnosti mírové smlouvy nabídnout při obchodu jednostranně nejvyšší výhody. Tato lhůta skončila dne 9. srpna 1925.³⁴¹

Rok 1927 přinesl největší úspěchy „tabákové diplomacie“ byly to dvě koncese strategického významu. První byla na zřízení a provozování továrny na výrobu letadel v Bulharsku a dostala ji čs. společnost Aero. Továrna měla vyrábět ročně minimálně polovinu ze všech letadel objednaných bulharskou vládou a část svých výrobků mohla dokonce vyvážet. Pro čs. průmysl bylo velice výhodné další ujednání této koncese, podle kterého by později mohlo dojít k zřízení továrny na auta a kamiony.³⁴² Ty by neměly na bulharském trhu konkurenci, protože dovozní clo na toto zboží tvořilo 35 % z jeho ceny.³⁴³ Z nejasných důvodů se však Aero v roce 1930 koncese vzdalo

³³³ Republika jako protihodnotu obilí slíbila dodávku 2,5 milionů kg cukru a 500 t koksu ročně pro bulharské železnice.

³³⁴ MINČEV, Enčo. Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933. In *Slovanský přehled* 99, 2013, s. 262 – 265.

³³⁵ Alexandr Cankov (1879 – 1959) Byl premiérem dvou po sobě jdoucích bulharských vlád v letech 1923 a 1923 – 1926.

³³⁶ RYCHLÍK, Jan. Zemědělská hnutí ve střední a východní Evropě 20. století. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000, Uherské hradiště 2000*, s. 8–9.

³³⁷ KRÁL, Václav (edd. et all). *Čechoslovaški izvori za bŭlgarskata istorija*. sv. 1., Sofia 1985, s. 228.

³³⁸ AMZV, Sekce IV, karton 477, 046777, 18. 3. 1924, s. 1.

³³⁹ KRÁL, Václav (edd. et all). *Čechoslovaški izvori za bŭlgarskata istorija*. sv. 1., Sofia 1985, s. 228.

³⁴⁰ SLÁDEK, Zdeněk. Hospodářské styky mezi ČSR a Bulharskem ve 20. letech. In *Slovanský přehled* 73, 1987, s. 243.

³⁴¹ MINČEV, Enčo. Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933. In *Slovanský přehled* 99, 2013, s. 266.

³⁴² AMZV, sekce IV národohospodářská, karton 7, č. 83.684, Smlouva, s. 1.

³⁴³ AMZV, sekce IV národohospodářská, karton 7, č. 58329, 19. 4. 1927, s. 1.

ve prospěch italské firmy Caproni.³⁴⁴ Nakonec italské firmě Caproni chyběly státní zakázky na letadla a byla nucená se přeorientovat na produkci bakelitových výrobků a rádií.³⁴⁵

Druhou koncesi dostala pražská společnost Telegrafie a. s., která měla za poloviční spoluúčasti bulharského státu vybudovat továrnu na výrobu telegrafů a telefonů. Republika v tom znovu viděla velkou příležitost.³⁴⁶ Bohužel ale bylo znovu výsledkem zklamání. V roce 1931 bulharské ministerstvo obchodu poskytlo obdobné koncese německým podnikům Siemens a Ericsson. Tím byl dosavadní monopol sofijské Telegrafie podlomen.³⁴⁷ Výsledek byl znát hned následující rok, společnost ho ukončila se ztrátou bezmála 1,5 milionů leva.³⁴⁸ V roce 1936 byla bulharská Telegrafie zlikvidovaná.³⁴⁹

Celkem vzato koncese nakonec nepřinesly vůbec nic, přestože se zdály původně tak výhodné.

V roce 1929 nastoupilo období světové hospodářské krize, které ve vzájemných hospodářských kontaktech přineslo řadu potíží. Obchod ztěžovala zejména vysoká bulharská cla. Republika vyčkávala v jednání. Nechtěla žádat jako první o snížení bulharských celních tarifů, to ponechávala v rukou větších obchodních partnerů, tj. Itálie a Německa.³⁵⁰

Bulharsko do této doby používalo systém krátkodobých úmluv. První hospodářskou smlouvu podepsalo v červnu roku 1932 s Německem. V srpnu byl dojednán bulharsko-německý clearing, který významně zjednodušil hospodářské styky obou zemí.³⁵¹

V československo-bulharských hospodářských vztazích byl rok 1932 uzavřen dojednáním clearingu. Stalo se tak na základě výměny dopisů obou národních bank.³⁵² V roce 1933 byla vyslaná pětičlenná čs. delegace do Sofie, která dokončila jednání s bulharskou stranou. Hospodářská smlouva byla podepsaná 29. června. Jako dodatek ke smlouvě byl ratifikován i protokol stanovující kontingenty pro vývoz obou států. Především obsahoval ustanovení bulharského vývozu do Československa.³⁵³

Hned následující rok 1934 však přinesl nejnižší úroveň vzájemného obchodu za celé meziválečné období.³⁵⁴ Situace se změnila v roce 1935, kdy Itálie vyklidila bulharský trh kvůli sankci vyhlášené s ohledem na její invazi do Habeše. Československo se tak dostalo v obchodu s Bulharskem na druhé místo, hned za Německo. Mezi Berlínem a Prahou se rozhořel ostrý zápas o bulharský trh. Vítězně z něj vzešlo Německo, jehož hospodářský vliv v království byl natolik silný, že ho republika nedokázala přemoci.³⁵⁵

³⁴⁴ AMZV, sekce IV, karton 7, 44136, 2. 4. 1931, s. 2.

³⁴⁵ AMZV, sekce IV, karton 7, 132784, 12. 10. 1937.

³⁴⁶ AMZV, Sekce IV, karton 735, 55549, 19. 4. 1927, s. 1 – 2.

³⁴⁷ AMZV, Sekce IV, karton 735, 6514, 18. 1. 1932.

³⁴⁸ AMZV, Sekce IV, karton 479, 119651, 17. 11. 1933, Příloha, s. 1.

³⁴⁹ AMZV, Sekce IV, karton 479, 103649, 7. 8. 1936.

³⁵⁰ MINČEV, Enčo. Bálgaro-čehoslovaškijat dogovor ot 1933 godina. In: *Jubileen sbornik 20 godini Bohemia klub*, Sofia 2013, (v tisku).

³⁵¹ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konfikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku)

³⁵² Bulharské ze dne 29. listopadu a Československé ze dne 7. prosince.

³⁵³ MINČEV, Enčo. Bálgaro-čehoslovaškijat dogovor ot 1933 godina. In: *Jubileen sbornik 20 godini Bohemia klub*, Sofia 2013, (v tisku).

³⁵⁴ BYSTRICKÝ, Valerián. Československo-bulharské hospodářské vztáhy v 30. letech. In: *Slovanský přehled 65*, 1979, s. 315.

³⁵⁵ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konfikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku).

Ve dnech 15. až 24. dubna 1937 se odehrálo jednání mezi republikou a královstvím v Sofii. Jeho výsledkem byl podpis Sofijského protokolu, ve kterém byly stanovené preference a kontingenty bulharských komodit dovážených do ČSR. Protokol se ukázal úspěšným podkladem pro vývoj vzájemných hospodářských vztahů a byl novelizován v roce 1938 tzv. Pražským protokolem. Obsah novelizovaného protokolu byl podobný jako předchozího a měl pozitivní vliv na hospodářské vztahy.³⁵⁶

Mnichovská dohoda přinesla značné komplikace ve vzájemném obchodu. Republika si už nemohla dovolit nakupovat stejné množství bulharských výrobků jako dopsud. Tečku za čs.-bulharskými hospodářskými vztahy v meziválečném období učinil březen 1939.³⁵⁷

3 Obchod s hospodářskými stroji

První hospodářský kontakt mezi oběma zeměmi nastal záhy po podepsání příměří v roce 1918. Roudnická firma Bächer uzavřela s Bulharskem smlouvu na velkou dodávku pluhů.³⁵⁸ Tři měsíce po dojednání obchodu zvedla čs. firma výrazně cenu, kterou za pluchy žádala. Tento její krok se pochopitelně setkal s nelibostí bulharské strany, která zadala objednávkou jiné firmě, „*O Bächrovi prohlásil Dimitrov³⁵⁹ rozhořčeně, že s touto firmou jsou zemědělci hotovi na vždy, protože se chovala krajně nevděčně, zapomenuvši všechny zásluhy zemědělců o rozšíření výrobků Bächrových proti říšsko-německé soutěži v Bulharsku.*“³⁶⁰

Takto neslavně započaly obchody s hospodářskými stroji mezi Československem a Bulharským královstvím. Po několik dalších let neexistují zmínky o čs. dovozu této komodity do Bulharska. Situace se změnila až v roce 1925.

Firma R. Bächer zjistila, že na rok 1925 bulharská vláda dala do svého rozpočtu položku 50 milionů leva na zakoupení pluhů z ciziny.³⁶¹ Československá tabáková režie dala povolení Karlu Bächerovi slíbit bulharským vládním kruhům, že pokud dojde k zakoupení strojů z ČSR, bude za ně zakoupen bulharský tabák. Režie se zavazovala zakoupit tabák v ceně dvakrát větší, než hodnota objednaných strojů, a to až do objemu 2 milionů kg.³⁶²

Následně se čs. firma účastnila soutěže na dodávku hospodářských strojů. Už zpočátku se jí soutěž nezdála spravedlivou: „*podle našeho dojmu byla tato soutěž vypsána po přísné dohodě bulharského ministerstva orby s německými důvěrníky. Toto pozorování učinil též náš bulharský zástupce...*“³⁶³ Předpoklad, že je soutěž zmanipulovaná

³⁵⁶ MINČEV, Enčo. Bálgaro-čehoslovaški ikonomičeski otnošenia v perioda 1918–1938. In: *Treti meždunaroden kongres po bálgaristika*, Sofia 2013, (v tisku).

³⁵⁷ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konflikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku).

³⁵⁸ V celkové hodnotě 72 400 Kč. MINČEV, Enčo. Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933. In: *Slovanský přehled* 99, 2013, s. 261. ISSN 0037-6922.

³⁵⁹ Pravděpodobně se jedná o Alexandra Dimitrova (1878 – 1921). Byl jedním z předních činitelů bulharské zemědělské strany. V uvedené době byl poslancem. V letech 1919 až 1921 byl ministrem vnitra, od roku 1921 se stal ministrem války.

³⁶⁰ AMZV, Sekce IV, karton 700, 12752, 25. 11. 1920, s. 1.

³⁶¹ AMZV, Sekce IV, karton 477, 211297, 30. 12. 1924.

³⁶² AMZV, Sekce IV, karton 477, 135953, 19. 8. 1924, s. 1.

³⁶³ AMZV, Sekce IV, karton 477, 123073, 28. 7. 1925, s. 1.

ve prospěch německých firem, vycházel i z termínů dodání. Ten mohli splnit jen Němci, protože měli k dispozici uskladněné zboží. Německými konkurenty byly firmy Rudolf Sack a Gebr. Eberhardt. Jednalo se o velkou objednávku v hodnotě 4 milionů Kč. Firma R. Bächer byla přesvědčená, že její ceny jsou schopné konkurovat německým. Dalším argumentem pro čs. firmu bylo to, že Sack měla dodat pluhy značky E6S0. Tato značka pluhů byla napodobeninou modelu, který vyráběla roudnická společnost.³⁶⁴

Po první soutěži konané v září nedostala firma R. Bächer objednávku. Důvodem bylo, že její ceny byly vyšší než ceny konkurence.³⁶⁵ Zakázka nebyla bulharským Ministerstvem orby schválena a byla vypsána znovu.³⁶⁶ Během druhého řízení se znovu ukázalo, že ceny firmy R.Bächera jsou vyšší, než některých německých firem, zejména firmy Eikens a Sack.³⁶⁷

Německá konkurence v tomto odvětví byla tehdy velice silná. Československé hospodářské stroje se začaly prosazovat teprve později: „V roce 1926 a letech předcházejících má v Bulharsku Německo monopolní postavení. V roce 1927 sjednáváme první kompenzační dodávky za tabák a Německo dodává jen dvojnásobek...“³⁶⁸

Rok 1927 se stal skutečným průlomem v dovozu čs. hospodářských strojů do Bulharska. Poprvé byla sjednaná větší zakázka. Bulharská vláda zakoupila od firmy R. Bächer 2600 pluhů, 2000 bran, 1300 kultivátorů, 600 válců, 1000 okopávaček a 500 rýčů. Od čs. firmy Melichar, Umrath bylo zakoupeno 2200 secích strojů.³⁶⁹ Přes uskutečnění tohoto velkého nákupu, který byl nezpochybnitelným úspěchem, přišla na konci roku alarmující zpráva z vyslanectví: „Československo v zemědělských strojích a náradí ztrácí místní trh, který více a více zabírají Němci a Maďaři. Příčina toho je dvojí: 1/ V prvních letech poválečných různé čsl. firmy dovezly do Bulharska některé hospodářské stroje a orné náradí, které jenom kompromitovaly naše výrobce.³⁷⁰ To ovšem mělo v zápětí, že se bulharští zemědělci o čsl. hospodářské stroje a orné náradí nezajímali. 2/ Špatná organizace v zastoupení. Maďaři a Němci mají zde vlastní skladiště. Jako zástupce mají zde svého úředníka, který prostřednictvím některé zavedené místní firmy obchody provádí. Nestačí tudíž v tomto oboru v Bulharsku míti jen zdejšího zástupce.“³⁷¹ Bod první se už nedal změnit, to však neplatí o druhém bodě.

V březnu 1928 se jednalo o velký nákup hospodářských strojů z republiky. Jeho hodnota měla být minimálně 10 milionů leva. Měl být proveden za kompenzaci tabákem.³⁷² Proto se v mladších dokumentech objevuje s názvem „velká kompenzace tabáková“.³⁷³ Soutěž na dodávku hospodářských strojů dopadla tak, že dvě třetiny

³⁶⁴ AMZV, Sekce IV, karton 477, 123073, 28. 7. 1925, s. 1 – 2.

³⁶⁵ AMZV, Sekce IV, karton 477, 147215, 15. 9. 1925.

³⁶⁶ AMZV, Sekce IV, karton 477, 152717, 25. 9. 1925, s. 1.

³⁶⁷ Pluhy E6S0 f. Sack nabízela za 1445 leva, Bächer potom za 1499 leva. Firma Eikens, předčila obě cenou 1290 leva. U dalších dvou typů - D6MNR a ESB5 nejlevnější nabídku měla znovu firma Eikens, následovaná Sack a až potom Bächer. AMZV, Sekce IV, karton 477, 168068, 24. 10. 1925.

³⁶⁸ AMZV, Sekce IV, karton 843, Dovozy pluhů a jich součástí do Bulharska.

³⁶⁹ AMZV, Sekce IV, karton 478, 28163, 27. 2. 1928, s. 1 – 2.

³⁷⁰ Zde byla pravděpodobně myšlena i kauza okolo R.Bächera z roku 1918.

³⁷¹ AMZV, Sekce IV, karton 503, 151264, 17. 11. 1927, s. 1.

³⁷² AMZV, Sekce IV, karton 478, 41288, 24. 3. 1928.

³⁷³ AMZV, Sekce IV, karton 843, Dovozy pluhů a jich součástí do Bulharska.

dodávky dělaly čs. stroje. Pouze třetina z dodávky zbyla pro Německé a Maďarské dodavatele. Tabáková režie ale nemohla prodloužit svůj výjimečný závazek vůči Bulharsku – nakupovat tabák bez soutěže, protože měla závazky i vůči dalším státům, např. Turecku a Řecku.³⁷⁴ Československá režie jednala o dodávce 200 000 kg tabáku, jako kompensaci za dodávku zadaných hospodářských strojů.³⁷⁵ Z výše uvedeného je vidět, že prodej čs. produktů byl vázán na odběr tabáku. Možná právě proto čs. firmy nestály o vybudování kvalitního zastoupení. Předpokládám, že se příliš spoléhaly na fungování „tabákové diplomacie“ a proto neviděly důvod zlepšovat svou prodejní strategii. Tabáková kompensace se osvědčila i v roce 1929, kdy firma Bächer dodala do Bulharska 5000 pluhů.³⁷⁶

Celkem vzato období let 1927–1930 bylo pro čs. obchod s hospodářskými stroji v Bulharsku velice úspěšné. Do Bulharska bylo dovezeno přes 40 000 pluhů v hodnotě až 16 milionů Kč. Zhruba za stejný obnos byly dodané secí a další hospodářské stroje.

Většina těchto obchodů, až 65%, byla uskutečněna na podkladu tabákové kompensace.³⁷⁷ Československé firmy dovážely tehdy do Bulharska až 80 % všech hospodářských strojů. Největší podíl na dovozu měla firma R. Bächer, která dovážela 70–80% všech čs. strojů. V roce 1929 z celkového čs. vývozu hospodářských strojů do Bulharska, mající hodnotu 50,2 milionů Kč., vyvezla firma R. Bächer za 42,8 milionů Kč.³⁷⁸ Na základě všech těchto údajů lze právem usoudit, že v období před krizí si čs. hospodářské stroje vydobýly prvořadé postavení na bulharském trhu. Vyhledy do budoucna za těchto podmínek byly velice pozitivní.

Při uzavření smlouvy o nákupu tabáku z Bulharska dne 9. ledna 1930, Bulharská zemědělská banka přislíbila zakoupení hospodářských strojů v roce 1930 z ČSR.³⁷⁹ Republika zakoupila 440 000 kg. tabáku pro kompensaci hospodářskými stroji.³⁸⁰ Bulharský vyslanec varoval Sofii, že Československo vyvíjí nátlak na Bulharsko skrze nákup tabáku. Této suroviny republika měla zakoupit méně, než obvykle. Cílem čs. politiky bylo přinucení bulharské strany, aby kupovala víc jejích výrobků.³⁸¹ Republikové vyslanectví objevilo v červnu, že Poláci započali jednání s Bulharskou zemědělskou bankou. Účelem těchto jednání byly kompenzační dodávky hospodářských strojů za tabák.³⁸² Bulhaři, podle čs. názoru, přijatý závazek nesplnili a místo toho vyjednávali s Poláky o nákupu od nich.³⁸³

Poláci předstihli Československo v kompenzačních dodávkách hospodářských strojů do Bulharska, čteme v dopisu z roku 1930.³⁸⁴ Příčinou této situace byla, podle stejného dopisu, obstrukce bulharské strany. Čs. velvyslanectví očekávalo nápravu,

³⁷⁴ AMZV, Sekce IV, karton 656, 72401, 25. 5. 1928, s. 1 – 3.

³⁷⁵ AMZV, Sekce IV, karton 656, 77366, 8. 6. 1928.

³⁷⁶ AMZV, Sekce IV, karton 843, 13093, 29. 9. 1930, s. 3.

³⁷⁷ AMZV, Sekce IV, karton 843, Dovozy pluhů a jich součástí do Bulharska.

³⁷⁸ AMZV, Sekce IV, karton 657, 58.985/36/II/C., 5. 7. 1936, s. 1 – 2.

³⁷⁹ AMZV, Sekce IV, karton 667, 1454, 2. 2. 1931, Kompenzační dodávky hospodářských strojů do Bulharska za tabák.

³⁸⁰ KRÁL, Václav (edd. et al), *Čechoslovaški izvori za bālgarskata istorija*. sv. 2., Sofia 1987, s. 343.

³⁸¹ CDA, fond 460k, op. 2, ae. 46, list 121, 27. 3. 1931.

³⁸² AMZV, Sekce IV, karton 656, 57559, 23.4.1930, s. 1.

³⁸³ AMZV, Sekce IV, karton 667, 1454, 2. 2. 1931, Kompenzační dodávky hospodářských strojů do Bulharska za tabák.

³⁸⁴ AMZV, Sekce IV, karton 843, 75246, 28. 5. 1930.

protože byl zvolen nový bulharský ministr zemědělství – Grigor Vasilev,³⁸⁵ který měl dříve ambiciózní plány o spolupráci mezi ČSR a jeho státem.³⁸⁶ K naplnění jeho plánů však nedošlo, čs. strana je zamítla a Vasilev se orientoval na Bulharsko – polské hospodářské kontakty. Závěrem této zprávy byl konstatován fakt, že republika má na bulharském trhu silnou polskou konkurenci v odvětví hospodářských strojů.³⁸⁷ Poláci, měli jinou strategii nákupu tabáku, kupovali ho z království výhodněji než ČSR. Za tabák nižší ceny platili hotově. Nákup tabáků vyšší kvality a ceny platili hotově jen z části a druhou část hradili formou dodávky polského zboží.³⁸⁸

Bulharská zemědělská banka se čs. straně vymlouvala na stále neschválenou půjčku na koupi zemědělských strojů v roce 1930. Přitom vyslanectví uvedlo, že ze starého kreditu zbývá ještě 15 milionů leva, takže Zemědělská banka měla možnost nakoupit stroje bez dalšího čekání.³⁸⁹ V září téhož roku byla v československých dokumentech zmínka o tom, že bulharský ministr byl úplně získán Poláky.³⁹⁰ Připravovala se velká dodávka strojů z Polska za 25 milionů leva. Na bulharské straně se objevily silné hlasy proti polským strojům. Bylo známo, že jsou špatné kvality. Takový názor zastával zejména ředitel Zemědělské banky, Nikolov.³⁹¹ Čs. tabáková režie protestovala: „*Ústřední ředitelství československé tabákové režie sděluje, že celé jednání o nákupu tabáku od Bulharské zemědělské banky v Sofii dělo se v předpokladu, že zakoupený tabák bude vykompensován nákupem hospodářských strojů od čsl. průmyslu a to ještě v tomto roce.*“³⁹² Velmi podobně reagoval dopisem i generální ředitel tabákové režie. Požadoval zakoupení hospodářských strojů z ČSR, jako protihodnotu zakoupeného tabáku.³⁹³

Poláci rozběhli další jednání s Bulharskem. Nabízeli velkou kompensaci. Jednalo se o 1 000 000 kg tabáku za hospodářské stroje. Uskutečnění takovéto kompensace by na dlouho znemožnilo dodávky čs. průmyslu v tomto odvětví,³⁹⁴ ale to bylo v rozporu s ustanovením lednové dohody mezi ČSR a Bulharskem. Nákup polských hospodářských strojů byl prezentován jako závazek z roku 1929, a proto bulharská zemědělská banka neměla povinnost vyzvat k soutěži čs. průmysl. Bulharská banka tvrdila, že závazek z ledna 1930 splní, jakmile bude mít možnost.³⁹⁵ V prosinci roku 1930 Vasilev řekl čs. vyslanci, že o obchodě s Poláky nic nevěděl a do něj nezasahoval. Podle ministra se jednalo o provádění staré smlouvy, kterou uzavřel jeho předchůdce už v roce 1929. Čs. strana takovému prohlášení neuvěřila. Samotná smlouva mezi Poláky a Bulhary, byla doplněna už za působení ministra Vasileva.³⁹⁶ Ministr Vasilev „*Objednávku zemědělských strojů v Polsku vysvětluje tak, že to byla jediná možnost jak docílit zaplacení dodaného tabáku.*“³⁹⁷ Bulharský ministr obchodu, průmyslu a práce

³⁸⁵ Grigor Vasilev (1883 – 1942) Ministrem zemědělství v letech 1930 – 1931.

³⁸⁶ AMZV, Sekce IV, karton 843, 75246, 28. 5. 1930, s. 1.

³⁸⁷ AMZV, Sekce IV, karton 843, 75246, 28. 5. 1930, s. 2.

³⁸⁸ AMZV, Sekce IV, karton 843, 75246, 28. 5. 1930, příloha, s. 1.

³⁸⁹ AMZV, Sekce IV, karton 656, 88916, 25. 7. 1930, s. 1.

³⁹⁰ AMZV, Sekce IV, karton 843, 13093, 29. 9. 1930, s. 3.

³⁹¹ AMZV, Sekce IV, karton 843, 13093, 29. 9. 1930, s. 1 – 2.

³⁹² AMZV, Sekce IV, karton 656, 88916, 25. 7. 1930, s. 1.

³⁹³ AMZV, Sekce IV, karton 656, 57559, 23. 4. 1930, s. 4.

³⁹⁴ AMZV, Sekce IV, karton 656, 2173, 8. 1. 1931, s. 1.

³⁹⁵ AMZV, Sekce IV, karton 656, 138270, 15. 10. 1930.

³⁹⁶ AMZV, Sekce IV, karton 843, 1211, 5. 1. 1931, s. 1–3.

³⁹⁷ AMZV, Sekce IV, karton 843, 139/dův.Ma/Mň. 30. 3. 1931, s. 2.

Mišajkov prohlásil, že kompenzační dohody s Polskem byly uzavřeny kvůli silně pasivním obchodním stykům s tímto státem.³⁹⁸ Toto jeho prohlášení uvedlo na pravou míru počínání bulharské strany. V Bulharsku se na konci roku 1930 rozšířily zvěsti o tom, že čs. tabáková režie nezakoupí další tabák z důvodu smluvně nepodložených obchodních vztahů. Ředitel čs. tabákové režie takovéto informace popřel. Slíbil nákup tabáku na jaře.³⁹⁹

Novým nákupem tabáku, mělo dojít i na čs. zájmy. Firma R. Bächer vyjednala kompenzační nákup 16 000 pluhů. První část dodávky se měla uskutečnit v březnu 1931. Tvořilo ji 2 500 pluhů. Za ně měl být pořízen tabák za dvojnásobné kompenpace.⁴⁰⁰ Smlouva o dodávce byla uzavřena už v prosinci 1930. Z bulharské strany byla podepsána Bulharským ústředním svazem zemědělských družstev v Sofii, který byl jedním z největších uživatelů hospodářských strojů v Bulharsku.⁴⁰¹ Pro firmu Rudolf Bächer byla tato objednávka velice důležitá. V době krize jejím největším zahraničním odbytištěm bylo Bulharsko. Bez něj by se firma dostala do recese.⁴⁰²

Transakce byla pečlivě připravená, ale nedošlo k ní, protože čs. režie odmítla zakoupit tabák z Bulharska a odůvodnila to nevyhovující jakostí nabízeného zboží.⁴⁰³ Pravděpodobně v tomto rozhodnutí hrály roli i zkušenosti z roku 1930. Přesto čs. ministerstvo obchodu podpořilo firmu R. Bächer v jejím požadavku na zakoupení kompenzačního tabáku.⁴⁰⁴ Svůj názor tabáková režie nezměnila. Bulharská strana zadala nabídku hospodářských strojů znovu Polákům, kterým jakost tabáku vyhovovala.⁴⁰⁵ „*Postup polské režie je vůbec dělán tak, aby křížil soutěž československou a působil na zdejší tabáčníky a veřejné mínění...*“⁴⁰⁶ Takto situaci hodnotila čs. strana. V květnu roku 1931 polská tabáková režie zakoupila 2 500 000 kg tabáku ze sklizně 1929.⁴⁰⁷ Československá strana v tom rozpoznala nebezpečí pro své zájmy na bulharském trhu. Existovala opodstatněná obava, aby nebyl čs. průmysl vytlačen polským, protože Bulharsko představovalo „*jedno z nejlepších [...] odbytišť hospodářských strojů.*“⁴⁰⁸

Tato složitá kauza přinesla ztrátu ČSR nejen v nevykompensované koupi tabáku z roku 1930, ale i v prozatímní ztrátě bulharského odbytiště hospodářských strojů. Důvody k tomu byly dva, nedůvěra Bulharské strany a výhodné nabídky z polské strany.

Dva roky Bulhaři nezadali žádnou zakázku na hospodářské stroje do ČSR. Čs. firmy na výrobu těchto strojů se nacházely v těžké situaci. R. Bächer dokonce zastavil provoz.⁴⁰⁹ V srpnu 1932 Čs. tabáková režie navrhla bulharské straně, že by zakoupila navíc 200 000 kg tabáku pod podmínkou dodávky hospodářských strojů od firmy

³⁹⁸ AMZV, Sekce IV, karton 656, 42375, 30. 3. 1931, s. 2 – 3.

³⁹⁹ CDA, fond 460k, op. 2, ae. 45, list 10, 17. 11. 1930.

⁴⁰⁰ Měl být zakoupen tabák v hodnotě dvakrát větší, než hodnota dodaných strojů. AMZV, Sekce IV, karton 667, 1454, 2. 2. 1931, Kompenzační dodávky hospodářských strojů do Bulharska za tabák.

⁴⁰¹ AMZV, Sekce IV, karton 656, 8914/31/II/C, 14. 1. 1931.

⁴⁰² AMZV, Sekce IV, karton 843, 57021/31-11/C, 2. 6. 1931, s. 3 – 4.

⁴⁰³ AMZV, Sekce IV, karton 843, 57021/31-11/C, 2. 6. 1931, s. 1 – 3.

⁴⁰⁴ AMZV, Sekce IV, karton 656, 8914/31/II/C, 14. 1. 1931.

⁴⁰⁵ AMZV, Sekce IV, karton 843, 57021/31-11/C, 2. 6. 1931, s. 2.

⁴⁰⁶ AMZV, Sekce IV, karton 656, 55.286, 24. 4. 1931, s. 2.

⁴⁰⁷ AMZV, Sekce IV, karton 656, 68858, 26. 5. 1931, s. 2.

⁴⁰⁸ AMZV, Sekce IV, karton 843, 57021/31-11/C, 2.6.1931, s. 3.

⁴⁰⁹ AMZV, Sekce IV, karton 656, 91.287, 26. 7. 1932, s. 2.

R.Bächer.⁴¹⁰ Království zadalo v lednu 1933 dodávku hospodářských strojů firmám Melichar a R.Bächer v hodnotě 4 – 6 milionů leva. Hodnota strojů měla být vykompenzovaná nákupem 560 000 kg. tabáku.⁴¹¹

Ze všeho výše uvedeného mohu říci, že kauza s hospodářskými stroji je jedním z obchodů během krize, kde „tabáková diplomacie“ těžce narazila. Zakoupení kompenzačního tabáku nebylo dostačující k zadání objednávky čs. průmyslu. Objevil se větší odběratel, který byl bulharskou stranou pochopitelně vítán, obzvlášť v době recese. Otázka kvality dodaných strojů nebyla tak důležitá, jako objem vyvezeného tabáku.

Od roku 1930 bulharská strana přerušila vypisování soutěží na dodávky hospodářských strojů. Teprve v roce 1935 byla vypsaná nová soutěž. Před přerušením těchto soutěží byla hlavním dodavatelem ČSR, která dovážela do Bulharska až 80 % zemědělských strojů. Vývoz zemědělských strojů byl prováděn hlavně firmou R. Bächer, vyvážela 70 – 80 % všech čs. strojů. V roce 1929 z celkového vývozu hospodářských strojů za 50,2 milionů Kč., vyvezla firma R. Bächer za 42,8 milionů Kč. Vývoz do Bulharska od roku 1927 byl skoro vždy vázán na tabákové kompenzace. Ty umožňovaly bulharskému státu hromadné dodávky.⁴¹²

V letech krize neuspěla firma R. Bächer dodat do Bulharska žádné hospodářské stroje. Naproti dřívějším letům byla zavedeným dodavatelem zejména pluhů. Její dodávky byly uskutečňovány za pomoci nákupu tabáku. Ten prováděla tabáková režie. V roce 1935 nastala možnost znovu uzavřít obchod s Bulharskem.⁴¹³ Firma R. Bächer psala MZV. *„Od roku 1933 až do dneška nevyvezli jsme do Bulharska ani za haléř protože kompenzační obchody, jaké jsme dříve sjednávali při nákupu tabáku byly znemožněny.“*⁴¹⁴

Velice podobná byla situace u firmy Melichar - Umrath. Ta o tom psala ministerstvu zemědělství: *„Až do roku 1930 dodávali jsme do Bulharska značné množství našich osvědčených hospodářských strojů, obzvlášť strojů secích, žácích a řezaček. Avšak pro podlomenou kupní sílu bulharského zemědělce zmenšoval se tento vývoz tou měrou až před třemi lety úplně ustal. (rok 1933)“*⁴¹⁵

Na počátku roku 1935 firma R. Bächer dostala nabídku od bulharské společnosti Marko Beltschef et Filis z Plovdivu. Bulharský podnik chtěl koupit pluh a součástky k nim v hodnotě 20% z tabáku, který by od ní koupila režie. Zbýlých 80% hodnoty tabáku se mělo uložit na clearing. Bulharská společnost požadovala minimální množství nákupu 150 000 kg. Tabáková režie přistoupila na nákup 100 000 kg. tabáku od firmy Beltschef.⁴¹⁶ Celá transakce tvrdě narazila na odpor bulharské Národní banky, která obchod nepovolila.⁴¹⁷ Čs. ministerstvo obchodu bylo takovým postupem překvapeno, jelikož se právem domnívalo, že si bulharská společnost než navrhla tento obchod, měla získat povolení bulharské Národní banky. Ministerstvo se ohradilo i proti rozhodnutí BNB, které se mu jevilo jako programově proti čs. rázu.⁴¹⁸ K této transakci z těchto důvodů nakonec nedošlo.

⁴¹⁰ AMZV, Sekce IV, karton 656, 127.277/32-IVA/13, 31. 8. 1932.

⁴¹¹ AMZV, Sekce IV, karton 656, 3121, 10.1.1933.

⁴¹² AMZV, Sekce IV, karton 657, 58.985/36/II/C., 5. 7. 1936, s. 1 – 2.

⁴¹³ AMZV, Sekce IV, karton 656, 37.205, 18. 3. 1935, s. 1.

⁴¹⁴ AMZV, Sekce IV, karton 656, 35.009, 15. 3. 1935, s. 1.

⁴¹⁵ AMZV, Sekce IV, karton 657, 111957, 6. 8. 1936.

⁴¹⁶ AMZV, Sekce IV, karton 656, 94010, 20. 7. 1935, s. 1 – 2.

⁴¹⁷ AMZV, Sekce IV, karton 656, 94010, 20. 7. 1935, s. 1 – 2.

⁴¹⁸ AMZV, Sekce IV, karton 656, 93129, 18. 7. 1935, s. 1.

K zlepšení situace v obchodu s hospodářskými stroji došlo teprve v roce 1936. Tehdy se vyčerpaly zásoby kvalitních strojů v Bulharsku. Zůstaly pouze hospodářské stroje polské výroby, které pro jejich nízkou kvalitu zemědělci odmítali. Bulharská strana chtěla z čs. další dodávky pluhů a secích strojů, za které nabízela kompensaci tabákem.⁴¹⁹ Za tímto účelem bulharské ministerstvo zemědělství vypsal po pěti letech soutěž na dodávku hospodářských strojů.⁴²⁰ V království byly ustanoveny tři skupiny pro plánování a zadávání dodávek od Německa, Polska a Československa. Německá měla ze všech skupin největší vliv. *„Německá skupina byla složená z velmi vlivných osobností bulharských, opírala se o velmi pádné argumenty jako jsou krajně nízké ceny, dlouhý úvěr, odběr 10 mil. kg. tabáku ročně Německem, monopolní téměř postavení Německa v bulharském obchodě...“*⁴²¹ Československé hodnocení situace nebylo příliš pozitivní: *„Za této situace byly pro nás vyhlídky velmi slabé.“*⁴²²

Na počátku léta se odehrálo v Bulharsku jednání mezi čs. vyslanectvím, firmou R. Bächer a bulharskou Zemědělskou bankou. Dne 26. června 1936 obě strany dospěly k dohodě, že ČSR zakoupí 1 200 000 kg. tabáku. A nejvýše 250 000 kg tabáku budou určeny jako kompenzace dodávky zemědělských strojů.⁴²³ Obe strany si však ujednání vysvětlovaly trochu jinak. Pro bulharskou stranu kompenzační tabák za hospodářské stroje měl představovat nadkontingent. Čechoslováci ho počítali jako součást dohodnutého předem kontingentu 1 200 000 kg.⁴²⁴

Výsledkem ujednání s republikou bulharské ministerstvo zemědělství zrušilo soutěž na dodávku hospodářských strojů. Pokud by taková soutěž proběhla, vyhrály by ji určitě Němci, kteří nabízeli velké výhody. Po zrušení soutěže byla bulharská zemědělská banka ochotna ihned zadat objednávku 10 000 secích strojů. Banka byla ochotná se zavázat, že další dodávky budou výhradně z ČSR. Aby byla zcela vynechána soutěž, bylo zapotřebí, aby i tabák byl zakoupen z „volné ruky“.⁴²⁵

V roce 1936 mohlo jediným rozhodnutím Československo získat celý trh hospodářských strojů v Bulharsku. Za výše zmíněných 10 000 secích strojů bylo zapotřebí zakoupit 250 000 kg tabáku. Republikové ministerstvo obchodu si uvědomovalo velký význam této transakce a proto se ihned obrátilo na ministerstvo financí.⁴²⁶ To vzápětí souhlasilo s nákupem požadovaného množství tabáku, mimo soutěž, avšak v rámci smluvního kontingentu.⁴²⁷ Ministerstvo obchodu k věci ještě dodalo, že *„...získání dodávek hospodářských strojů pro bulharské oficiální zemědělské organizace jest v tomto momentu pro ČSR nesmírně důležité a to nejen z důvodů odbytových pro tuto dobu, ale zvláště vzhledem k všemožnému úsilí Německa získati Bulharsko úplně hospodářsky do svojí sféry, čímž by přirozeně bylo docíleno i důsledků politických.“*⁴²⁸

⁴¹⁹ AMZV, Sekce IV, karton 843, 86049, 30. 6. 1936, s. 1. (zpráva od velvyslance)

⁴²⁰ AMZV, Sekce IV, karton 657, 58.985/36/II/C., 5. 7. 1936, s. 1.

⁴²¹ AMZV, Sekce IV, karton 843, 86049, 30. 6. 1936, s. 2.

⁴²² AMZV, Sekce IV, karton 843, 86049, 30. 6. 1936, s. 2.

⁴²³ AMZV, Sekce IV, karton 845, 85377, 26. 6. 1936.

⁴²⁴ CDA, fond 285k, op. 5, ae. 277., list 265 – 266, 11. 8. 1936.

⁴²⁵ Tj. bez soutěže.

⁴²⁶ AMZV, Sekce IV, karton 657, 84.021, 24. 6. 1936, s. 3.

⁴²⁷ AMZV, Sekce IV, karton 843, č. j. 84.897/36-IVA/13, 8. 7. 1936, s. 1 – 2.

⁴²⁸ AMZV, Sekce IV, karton 843, č. j. 72.216/36/11/c, 7. 7. 1936, s. 8.

Aby však dostal čs. průmysl zakázku z bulharské strany bez soutěže, bylo ještě zapotřebí jít pod německou cenu. To zdaleka nebyl lehký úkol: „*Dle svých výpočtů udává továrník Bächer, že by ceny Němci vynucené znamenaly u našeho průmyslu sestoupení 18–20 % pod výrobní cenu.*“⁴²⁹ Jít pod výrobní cenu pochopitelně nebylo u takto velké dodávky proveditelné. Šéfovi firmy R. Bächer se podařilo: „*získati od bulharských tabákových kooperativ přislíb, že zlevní podstatně ceny tabáků a rozdíl mezi touto zlevněnou cenou a cenou konkurenční bude věnován ku zlevnění strojů.*“⁴³⁰ Byl to vskutku velký úspěch. Zvláště, když se vezme v potaz, že v roce 1936 cena tabáku stoupla o 10 až 20 % naproti té z roku 1935.⁴³¹

Ceny hospodářských strojů, také prodělalý změnu během krize roku 1929 poklesly do roku 1936 o 35–40%. Zároveň však klesla i cena obilí v Bulharsku o zhruba 50%. Proto bulharská vláda zřídila fond na dotaci ceny zemědělských strojů, ve kterém se nacházel 1 milion leva.⁴³²

Bulhaři si chtěli vymínit na čs. straně, aby bylo požadováno množství tabáku koupené jako nadkontingent. Režie se k tomu stavěla z počátku odmítavě, jelikož v republice existovala velká zásoba tabáku.⁴³³ Jednání o nákupu tabáku proběhlo 3. srpna a Československo se zavázalo k nákupu 250 000 kg bulharských tabáků od bulharské zemědělské banky v ceně 9 405 400 Kč.⁴³⁴ Zato bulharská strana se zavázala, že objedná u firm Rudolfa Bächer a Melichara zemědělské stroje nejméně za 8 milionů leva.⁴³⁵ Firma R. Bächer z Roudnice n. L. vyvezla do Bulharska v roce 1936 pluhy v hodnotě 4 919 200 leva. Za tyto pluhy čs. režie nakoupila z Bulharska tabáky v objemu 250 000 kg.

Výše jmenovaná firma měla domluvenou i další zakázku. V únoru 1937 měla dovézt do Bulharska další pluhy v hodnotě 3 945 000 leva. Společnost Melichar - Umrath z Brandýse n. L. vyvezla v tomto roce 150 secích strojů v hodnotě 895 000 leva. Toto množství však představovalo jen 55 % objednávky kooperativu Asenova Krepost. Zbytek měla firma vyvézt na počátku roku 1937.⁴³⁶

Transakce z roku 1936 byla velkým úspěchem čs. průmyslu. Úspěch byl o to větší, když si uvědomíme, že tehdy Německo už získalo naprosto bezkonkurenční postavení na bulharském trhu. Zhruba v této době Hitlerův stát zlomil ve většině oborů čs. konkurenci nasazením dumpingových cen, které byly obecně o 20 % nižší, než světové. Pro čs. průmysl hrála jediné okolnost, že si bulharští politici uvědomovali, že úplná hospodářská dominace Německa v Bulharsku bude mít velké politické následky.⁴³⁷

V roce 1937 byl sjednán mezi Bulharskem a Československem tzv. „Sofijský protokol.“ Jedním z jeho ujednání bylo snížení dovozního cla u 13 položek, mezi které patřily hospodářské stroje.⁴³⁸

⁴²⁹ AMZV, Sekce IV, karton 843, 88686, 4. 7. 1936, s. 3.

⁴³⁰ AMZV, Sekce IV, karton 843, č. j. 72.216/36/11/c, 7. 7. 1936, s. 5.

⁴³¹ AMZV, Sekce IV, karton 843, č. j. 72.216/36/11/c, 7. 7. 1936, s. 5.

⁴³² AMZV, Sekce IV, karton 843, 88686, 4. 7. 1936, s. 3.

⁴³³ AMZV, Sekce IV, karton 843, 109210, 19. 8. 1936, s. 1.

⁴³⁴ AMZV, Sekce IV, karton 843, čís. 22.273/1936, 7. 8. 1936, s. 2.

⁴³⁵ AMZV, Sekce IV, karton 843, Opis k čís. 22.273/36, Zápis, 3.8.1936, s. 1 – 2.

⁴³⁶ AMZV, Sekce IV, karton 503, 159319, 9. 12. 1936.

⁴³⁷ MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století. Konflikty beze zbraní*, Brno 2014, (v tisku).

⁴³⁸ CDA, fond 285k, op. 5, ae. 196, list 10, 3. 6. 1937.

Obchod s hospodářskými stroji v roce 1937 se neobešel bez problémů. V květnu Bulharská zemědělská banka chtěla tyto stroje zakoupit za nižší, než aktuální cenu. Čs. Ministerstvo obchodu napsalo ohledně toho vyslanectví v Sofii: „*Bulharská zemědělská banka nutí naše firmy přijmout ceny, které neodpovídají dnešním u vzestupu cen surovin, zvláště železa, ačkoliv sama nedala včas tj. v dohodnuté době příslušnou specifikaci, aby na jejím podkladě naše závody se mohly včas krýt ještě levnou surovinou.*“⁴³⁹ Názor Ministerstva obchodu byl zcela jednoznačný. Bylo zapotřebí, aby bulharští odběratelé platili cenu odpovídající zvýšené ceně surovin: „...*nebylo by pro čl. národní hospodářství dobře snesitelné, aby na jedné straně byly za tabák placeny velmi dobré ceny, na druhé straně však čl. výrobky požadovány za skutečně ztrátové ceny.*“⁴⁴⁰ Čs. vyslanectví odpovědělo: „*Pan továrník Bächer prohlásil na vyslanectví, že čl. firmy musely akceptovat loňské ceny strojů a budou se domáhati u Čsl. Národní banky přednostní výplaty na částku, kterou za stroje má zaplatiti bulharská zemědělská banka. Vyslanectví toto řešení doporučuje, protože znamená nejrychlejší možné vyrování tohoto sporu.*“⁴⁴¹

V listopadu byla čs. průmyslu zadaná větší dodávka hospodářských strojů. Firma R. Bächer obdržela dodávku pluhů v hodnotě 1 551 000 leva. Firma Wichterle - Kovařík měla dodat stroje v hodnotě 82 000 leva. Společnost Bratři Paříkové v hodnotě 2 657 200 obdrželi objednávku na mlátičky. Firma Melichar - Umrath dostala zakázku na secí stroje v ceně 2 725 000 leva.⁴⁴²

V prosinci čs. tabáková režie projevila ochotu koupit dalších 100 000 kg. tabáků. Za předpokladů koupě čs. zemědělských strojů v hodnotě 7 milionů leva a mlátiček nebo jiných strojů za 2 700 000 leva. Tento nákup byl v rámci smluvního kontingentu s Bulharskem.⁴⁴³ Už v říjnu Bulharsko objednalo 30 mlátiček od Rolnické strojírny a slévárny v Mladé Boleslavi.⁴⁴⁴

4 Závěr

V této práci jsem sledoval vývoj obchodu s hospodářskými stroji. Na počátku dvacátých let se tato komodita do Bulharska dovážela převážně z Německa, které tomuto odvětví dominovalo za předpokladu lepších dovozních podmínek a někdy i cen. Situace se začala měnit teprve v roce 1926. Od tohoto roku až do roku 1930 přednost postupně získávaly čs. stroje a to zejména kvůli tabákovým kompensacím. Pokud lze věřit čs. dokumentům, jako důvod pro úspěch čs. hospodářských strojů je možno uvést i jejich kvalitu. Prodej těchto strojů na podkladě kompenzačním za tabák selhal v roce 1930. Tehdy Poláci nabídli podmínky nakoupení tabáku, na které by čs. režie nikdy nepřistoupila. Získali tak přes nízkou kvalitu svých výrobků několik zakázek na dovoz hospodářských strojů. Následkem toho čs. průmysl v Bulharsku po řadu dalších let nenašel odbytiště pro své zemědělské stroje. To mělo přímý dopad na Československý průmysl. Firma R.Bächer byla nucena přerušit provoz. Teprve v roce 1933 se dozvídáme

⁴³⁹ AMZV, Sekce IV, karton 657, 60747, 7. 5. 1937, s. 2

⁴⁴⁰ AMZV, Sekce IV, karton 657, 60747, 7. 5. 1937, s. 2

⁴⁴¹ AMZV, Sekce IV, karton 657, 66801, 18. 5. 1937, s. 1.

⁴⁴² AMZV, Sekce IV, karton 479, 162669, 21.11.1938, s. 1.

⁴⁴³ AMZV, Sekce IV, karton 843, 162941, 11. 12. 1937, s. 1 – 2.

⁴⁴⁴ AMZV, Sekce IV, karton 843, 138840, 25. 10. 1937, s. 1.

z pramenů o dalším obchodu. Velký obrat nastal v roce 1936, kdy se jedním ujednáním podařilo čs. průmyslu zajistit si dominantní postavení v dovozu hospodářských strojů do Bulharska. Byla to zcela ojedinělá záležitost, jelikož právě ve stejné době byl čs. vývoz do Bulharska zatlačován do pozadí silnou Německou konkurencí. Dovoz hospodářských strojů do Bulharska se tak stal jedním z mála odvětví, které zcela ovládal čs. průmysl ve druhé polovině třicátých let.

5 Použitá literatura

- AMORT, Čestmír a kol. *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha, 1980.
- BYSTRICKÝ, Valerián. Československo-bulharské hospodářské vztahy v 30. letech. In *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 310–322.
- Československý obzor.
- KÜNZL - Jizerský, Rudolf. *V diplomatických službách ČSR*. Praha, 1947.
- MINČEV, Enčo. Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933. In *Slovanský přehled* 99, 2013, s. 257–274.
- MINČEV, Enčo. Československý boj o bulharský trh ve třicátých letech. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století*. Konflikty beze zbraní, Brno 2014, (v tisku).
- MINČEV, Enčo. Bългаро-чехословашки икономически отношения в периода 1918–1938. In: *Treti međunaroden kongres po българистика*, Sofia 2013, (v tisku).
- MINČEV, Enčo. Bългаро-чехословашкият договор от 1933 година. In: *Jubileen sbornik 20 godini Bohemia klub*, Sofia 2013, (v tisku).
- RYCHLÍK, Jan. Zemědělská hnutí ve střední a východní Evropě 20. století. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000*, Uherské hradiště 2000.
- SLÁDEK, Zdeněk. Hospodářské styky mezi ČSR a Bulharskem ve 20. letech. In *Slovanský přehled* 73, 1987, s. 242–245.
- SLÁDEK, Zdeněk. Hospodářské styky mezi Československem a státy Balkánského poloostrova v letech 1918–1938. In *Slovanské historické studie XI*, 1976, s. 140–173.
- KRÁL, Václav (edd. et all). *Čechoslovaški izvori za bŭlgarskata istorija*. sv. 1., Sofia 1985.
- KRÁL, Václav (edd. et all), *Čechoslovaški izvori za bŭlgarskata istorija*. sv. 2., Sofia 1987.

6 Kontakt na autora

Mgr. Enčo Minčev

Univerzita Pardubice

Filozofická Fakulta

Ústav historických věd

Studentská 84

532 10 Pardubice

Email: E.Mincev@seznam.cz

Školitel: prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

POLITOLOGIE A FILOZOFIE

Strategické vládnutí a bezpečnostní politika

Strategic Governance and Security Policy

Věra - Karin Brázová

Anotace: V příspěvku je diskutován koncept strategického vládnutí a možnost jeho aplikace při analýze bezpečnostní politiky. V první, teoretické, části jsou představeny a stručně diskutovány koncepty strategického vládnutí (*strategic governance*) a vládnutí v oblasti bezpečnosti (*security governance*) tak, jak jsou pojednány v soudobé odborné literatuře. Na základě této diskuse je v příspěvku navrženo vytvoření syntetického konceptu „strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti“ (*strategic security governance*). Pozornost je následně věnována především vyvození indikátorů tohoto konceptu, na jejichž základě lze bezpečnostní politiku analyzovat. V navazující, praktické, části je koncept aplikován na bezpečnostní politiku České republiky.

Klíčová slova: strategické vládnutí, vládnutí v oblasti bezpečnosti, bezpečnostní politika, Česká Republika, bezpečnostní systém

Summary: The article discusses the concept of strategic governance and its applicability to the analysis of security policy. In the first and theoretical part, the notions „strategic governance“ and „security governance“ are presented and discussed. This is done based on the current academic literature on the topic. Based on this discussion, a synthetic concept „strategic security governance“ is proposed. The attention is paid especially to the indicators of this concept, based on which the security policy could be analyzed. In the following and practical part, the concept is applied to the security policy of the Czech Republic.

Key words: Strategic Governance, Security Governance, Security Policy, Czech Republic, Security System

1 Úvod

V průběhu poslední dekády se v reakci na rostoucí komplexitu soudobých společností na poli veřejné politiky začaly etablovat koncepty strategického vládnutí (*strategic governance*), které se vztahují k žádoucí roli a fungování státních institucí (Dale, 2000, 507). V oblasti bezpečnostní politiky však problematika strategického vládnutí není dosud v literatuře dostatečně rozpracována. Koncept je používán zejména v souvislosti s udržitelným rozvojem (viz např. Peters, 2004; Loorbach, 2010).

Pro oblast bezpečnostní politiky na úrovni národního státu není zatím příliš rozpracován ani koncept vládnutí (*governance*) jako takový. Na půdě mezinárodních vztahů se sice etabloval pojem *security governance*, jenž je však zaměřen prakticky výlučně na roli nadnárodních institucí (viz např. Krahmann, 2003a). S inovativní a – jak sama autorka píše ojedinělou – aplikací konceptu *security governance* na úrovni státu pak přichází Waisová (2012), když jej aplikuje na bezpečnostní politiku USA v Afghánistánu.

V podmínkách České republiky (ČR) se rozvíjením teoretického konceptu strategického vládnutí zabývá především Potůček (2007; 2008; 2011). Určitou aplikaci tohoto konceptu na oblast bezpečnostní politiky pak představuje text Síly (Síla, 2007), jenž se nicméně omezuje pouze na strategické dokumenty – bezpečnostní strategie a koncepce.

Cílem tohoto příspěvku je diskutovat společné charakteristiky konceptů strategického vládnutí a vládnutí v oblasti bezpečnosti. Na základě této diskuse je navržen syntetický koncept „strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti“. Příspěvek dále hledá odpověď na otázku, zda lze tento syntetický koncept aplikovat při analýze tvorby a realizace bezpečnostní politiky na národní úrovni. Z uvedeného důvodu je následně nastíněna možnost jeho aplikace na bezpečnostní politiku ČR na příkladu analýzy tzv. bezpečnostního systému.

2 Strategické vládnutí a vládnutí v oblasti bezpečnosti

Strategické vládnutí vychází z moderního konceptu vládnutí (*governance*), tedy z mnohoúrovňového, polycentrického vládnutí, jež je decentralizované, flexibilní, deliberativní a založené na horizontálních vztazích a sítích, spíše než na hierarchické struktuře (Zielonka, 2007, 191–192). Vzniká jako reakce na aktuální nedostatečnost konceptu instrumentálního vládnutí (*instrumental governance*) pro současné komplexní prostředí, neboť druhý uvedený přístup se nedokáže vyrovnat s pluriformitou a se vzájemnou provázaností (Bruijn, 1995, 166). Zároveň je tímto způsobem akcentován i odklon od přístupu New Public Management, jež sice charakterizovala formulace strategických cílů, nicméně zde nebyla vzata v potaz mnohost aktérů a jejich interakcí v rámci sítí (Sorensen, Torfing, 2009, 254–255).

S vládnutím (*governance*) má koncept strategického vládnutí společný především předpoklad plurality aktérů (i) různých úrovní státní správy a samosprávy; (ii) vedle sektoru státní správy a samosprávy také sektoru nevládních organizací a soukromého sektoru, zohledňující reálný proces rozhodování státní správy; a (iii) vedle státu také roviny nadnárodní a sub-státní, které souvisejí s erozí suverenity národního státu. Vládnutí je tak koncipováno jako vláda zakotvená v sítích vztahů (*networked government*), která je společná všem soudobým vyspělým demokraciím (Kamarck, 2002, 230–232).

Kromě plurality aktérů je jedním z klíčových termínů konceptu vládnutí proces decentralizace. Právě decentralizace obvykle charakterizuje nové způsoby vládnutí, neboť souvisí s nárůstem počtu aktérů i jednotlivých úrovní, na nichž se tito aktéři pohybují. Její dopady potom nabývají jak pozitivní (např. zvýšená legitimita tvorby a realizace politik díky přiblížení se občanům), tak i negativní podoby, neboť dochází k fragmentaci, stejně jako i k postupnému oslabování univerzálního nároku na „veřejné“ (Borghi, Rik, 2007, 358–359). Strategické vládnutí je naopak v literatuře často chápáno jako zvládání negativních externalit této decentralizace (viz Peters 2004; Sorensen, Torfing, 2009).

Strategické vládnutí tak na jednu stranu pracuje s pluralitou aktérů a jejich sítí, na stranu druhou je zde silný důraz na integraci, avšak na kvalitativně jiné úrovni. Půjčme-li si termín Balla (Ball, 2009), lze hovořit o „regulované sebe-regulaci“

(„*regulated self-regulation*“), což je vládnutí založené na kooperaci relativně autonomních aktérů z veřejné i soukromé sféry, přičemž celková zodpovědnost za poskytování veřejných statků stále náleží státu, jenž zde hraje aktivní roli (Knull, Lehmkuhl, 2002). Proto lze strategické vládnutí obecně chápat jako vládnutí „s přidanou hodnotou“, kde tuto přidanou hodnotu podle většiny autorů představuje systematická orientace vládnutí určitým směrem. Tato orientace se může odehrávat skrze normy a hodnoty (Loorbach, 2010; Sorensen, Trofing, 2009; Ball, 2009) či skrze vize, strategie a politické rámce (Peters, 2004; Yeung, 2003; Lane, 2008; Salamon, 2002; Potůček, 2007).

Na poli bezpečnostních studií se pak vcelku nezávisle na výše uvedeném konceptu strategického vládnutí etabloval pojem vládnutí v oblasti bezpečnosti (*security governance*). Ve své původní verzi (Krahmann, 2003a) vznikl tento pojem z potřeby reflektovat změny v mezinárodních vztazích, jež nebyly uchopitelné v rámci tradičních teoretických modelů a jež znamenaly posun od centralizovaných bezpečnostních struktur ke strukturám více fragmentovaným a komplexním (ibid.). Především se jednalo o reakci na proliferaci různých druhů aktérů, ovlivňujících bezpečnostní politiku po skončení studenoválečné bipolarity světového bezpečnostního systému. Zásadním přínosem konceptu *security governance* tak bylo zohlednění rostoucího množství mezinárodních institucí na straně jedné a soukromých (tj. nestátních) aktérů, jakými jsou např. nevládní organizace či soukromé bezpečnostní společnosti, na straně druhé.

Přestože si státy (respektive jejich vlády) i nadále uchovávají jednoznačně hlavní roli pokud jde o bezpečnost, procesy tvorby i implementace bezpečnostních politik jsou nyní více diferencovány, a to nejen v důsledku výše zmíněné změny světového uspořádání, k níž došlo na začátku devadesátých let. Zásadními faktory, majícími dopad na podobu vládnutí v oblasti bezpečnosti, jsou především nové bezpečnostní hrozby (např. mezinárodní zločin či terorismus) a zvýšená míra transnacionálních vazeb, která tyto hrozby umocňuje. Zatímco tyto faktory nutí státy spoléhat ve značné míře na mezinárodní spolupráci, další z faktorů – potřeba rozpočtových škrtů – naopak vede vlády k privatizaci určitých částí bezpečnosti a/ nebo k partnerství s neziskovým sektorem za účelem zvýšení efektivity (Krahmann, 2003a, 12–13). Jak americké, tak evropské vlády proto ve stále větší míře spoléhají na spolupráci s nestátními aktéry (typicky s neziskovými a s mezinárodními organizacemi) při zajišťování bezpečnosti jakožto veřejného statku (ibid., 6).

V souvislosti s konceptem *security governance* je třeba rovněž zmínit, že bezpečnost zde není chápána úzce (tj. v čitě vojenském smyslu), nýbrž je naopak pojata jako relativně široký pojem, zahrnující i zcela nevojenské hrozby, jakými jsou např. živelní katastrofy či pandemie. Toto zároveň odráží tzv. rozšiřování konceptu bezpečnosti (Buzan, 1997) a odpovídá i soudobému pojetí tvorby a realizace bezpečnostní politiky v praxi (viz např. Brazova, Matczak, 2013). Široce pojatá bezpečnost pak v praxi naráží především na omezené množství zdrojů a vytváří tlak na „narůstající fragmentaci autority v tvorbě bezpečnostní politiky“ (Krahmann, 2003a, 10).

O tom, že (alespoň prozatím) neexistuje jednotný přístup k otázce vládnutí v oblasti bezpečnosti svědčí další z konceptů vládnutí v této oblasti: *governance of security* (Wood, Dupont, 2006). Autoři pod tímto pojmem rozumějí „úmyslné pokusy [státních institucí] formovat a ovlivňovat jednání jednotlivců, skupin a širokých populací při sledování konkrétního cíle – v tomto případě „bezpečnosti““ (ibid., 2). Nejedná se

⁴⁴⁵ Vlastní překlad.

přítom pouze o bezpečnost státu jako takového, nýbrž promítá se sem paradigma tzv. lidské bezpečnosti (*human security*), jež staví do popředí bezpečnost individuí - obyvatel státu.

Spíše než pluralita aktérů (tj. rys typický pro pojem *governance* obecně) je zde nicméně zdůrazněna pluralita institucí, které se tím či oním způsobem podílejí na zajišťování bezpečnosti jako veřejného statku. Namísto o polycentrickém vládnutí proto mluví o uzlech vládnutí (*nodal governance*), které se vytvářejí v rámci geograficky definovaných jednotek či kolem určitých tematických oblastí (např. terorismus nebo veřejný pořádek). Existence několika (mnoha) uzlů pak předpokládá určitou pluralitu v definicích problémů a v praktikách implementace bezpečnostní politiky. Vládnutí tak nikdy není uskutečňováno pouze jediným uzlem, a to i přesto, že některé uzly mají v rámci struktury hegemonické postavení (ibid., 219).

S ohledem na akcentaci státních institucí je pak pochopitelná výzva autorů k pojetí výzkumné agendy normativně a jejich apel na odkrývání „demokratických deficitů“ a „deficitů vládnutí“ v oblasti bezpečnosti obecně (ibid., 8). I přes tyto potenciální nedostatky je to však podle autorů právě stát, který je nejlépe vybaven k řízení a poskytování bezpečnosti, a to i přes značný demokratický potenciál začlenění a participace komunit na vládnutí v oblasti bezpečnosti. Privatizaci bezpečnosti autoři chápou komplementárně, jako „dodatek“ často vynucený tam, kde státem posyťovaná bezpečnost selhává (ibid., 158).

3 Strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti – konceptualizace pojmu

Chceme-li se dívat na tvorbu a realizaci bezpečnostní politiky prizmatem strategického vládnutí, nabízí se spojení výše pojednaných pojmů v jeden celek – tj. vytvoření syntetického konceptu „strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti“ (*strategic security governance*). Tak lze postihnout jak onu strategickou dimenzi na straně jedné, tak i charakteristiky typické specificky pro oblast bezpečnosti na straně druhé.

Z výše uvedeného v předchozí pasáži vyplývá, že bezpečnost nelze pojímat v rámci konceptu strategického vládnutí úzce – v její čistě vojenské podobě – nýbrž že je třeba zohlednit i nevojenské aspekty bezpečnosti, tj. zahrnout bezpečnostní politiku v její celistvosti. Společně se širokým chápáním bezpečnosti pak jde ruku v ruce i potřeba nenahlížet stát jako „monolit“, tj. potřeba zohlednění plurality institucí, koncentrovaných především kolem různých oblastí bezpečnosti.

Jak dále plyne z diskuse konceptů *security governance* a *governance of security*, je pro oblast bezpečnosti typické, že stát a jeho instituce neoddiskutovatelně představují i nadále centrální aktéry. Přes rostoucí pluralitu aktérů, danou privatizací, internacionalizací a dalšími faktory uvedenými výše, si tak stát v otázkách bezpečnosti – na rozdíl od řady jiných oblastí, např. životního prostředí (viz např. Peters, 2004) – uchovává centrální postavení. Lze předpokládat, že s tímto bude souviset i – ve srovnání s jinými oblastmi – poněkud větší inklinace k hierarchickým strukturám. Strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti tak nelze chápat jako čistě založené na horizontálních vztazích a sítích, nýbrž jako kombinace horizontálních vztahů, sítí a hierarchických struktur.

Centralita státu přitom neznamená rezignaci na předpoklad plurality aktérů v rámci diskutovaného konceptu. Instrumentální vládnutí lze považovat i v oblasti bezpečnosti za nedostatečné pro zvládání výzev plynoucích z komplexního prostředí. Je to naopak pluriformita a vzájemná provázanost, jež jsou považovány za charakteristiky vládnutí, nezbytné pro úspěšné čelení komplexním krizím, jež charakterizují dnešní bezpečnostní prostředí (Boin, 2009). Strategické vládnutí proto lze i v oblasti bezpečnosti charakterizovat skrze zapojení jak občanského, tak i soukromého sektoru. Toto zapojení přitom probíhá na všech rovinách – lokální, státní i nadnárodní (Krahmann, 2003b). Je zároveň třeba upozornit, že koncept zde dostává určitý normativní náboj, neboť právě zapojení aktérů z nestátního sektoru je většinou výše citovaných autorů považováno za kvalitativně odlišující *governance* od jiných způsobů (státní) správy.

Konečně je potřeba zmínit „strategickou dimenzi“ pojmu, která jej vymezuje a odlišuje od obecnějšího pojmu vládnutí v oblasti bezpečnosti (*security governance*). Z výše uvedených proměn a z narůstající complexity soudobého bezpečnostního prostředí lze usuzovat na důležitost této dimenze právě a především pro oblast tvorby a realizace bezpečnostní politiky. Strategie – ve smyslu systematické orientace vládnutí určitým směrem – je tedy „přidanou hodnotou“ a zároveň dalším normativním aspektem.

Jak vzhledem k centralitě státních institucí v oblasti bezpečnosti, tak vzhledem k relativní heterogenitě tohoto pole, pak lze strategickou orientaci chápat především skrze vize a strategie, určující dlouhodobé horizonty směřování. Její alternativní pojetí skrze normy a hodnoty lze naopak považovat pro oblast bezpečnosti za analyticky méně přínosné: Převládající normou pro všeobecnou orientaci bezpečnostních politik evropských zemí se v explicitní či implicitní podobě stal koncept lidské bezpečnosti (*human security*), stavící do popředí ochranu obyvatel státu (viz např. Balabán et al., 2007). Jakkoliv lze tuto normu považovat za žádoucí a v podstatě i jednotící různé oblasti bezpečnosti, nelze na jejím základě příliš usuzovat na dlouhodobé směřování určitým (vytýčeným) směrem.

Shrňme-li výše uvedené, pak lze říci, že strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti (*strategic security governance*) vykazuje následující klíčové charakteristiky: 1) celostní přístup, zahrnující aspekty vojenské i nevojenské bezpečnosti; 2) kombinace horizontálních a vertikálních vazeb; 3) decentralizace a pluralita rovin, zahrnující rovinu jak lokální, tak i nadnárodní; 4) pluralita aktérů na všech rovinách, avšak s dominující rolí státních institucí; 5) existence všeobecně přijímaných integrujících hodnot a jasné představy dlouhodobé orientace vládnutí určitým směrem.

4 Strategické vládnutí v oblasti bezpečnosti a bezpečnostní politika ČR

Prostor vymezený pro tento příspěvek bohužel neumožňuje komplexní analýzu. Aplikace konceptu *strategic security governance* je zde tedy pouze nastíněna, a to na analýze tzv. bezpečnostního systému ČR, jak je tento definován v dokumentech – zejména pak v poslední Bezpečnostní strategii z roku 2011. Ta chápe bezpečnostní systém (BS) jako institucionální rámec a nástroj „při tvorbě a realizaci bezpečnostní politiky“ (Ministerstvo zahraničních věcí 2011), což jej činí vhodným právě pro aplikaci diskutovaného konceptu. Cílem této analýzy je určit, zda lze bezpečnostní systém ČR považovat

za nástroj strategického vládnutí ve smyslu konceptu definovaného výše. Analýza je založena na studiu dokumentů a dále na poznatcích získaných z expertních rozhovorů a z účasti na expertních debatách a konferencích.

Pokud jde o první kritérium, tj. komplexní přístup k bezpečnosti, lze říci, že nevojenské aspekty bezpečnosti již dnes představují zcela nedílnou součást bezpečnostní politiky. Po určitém opomíjení této oblasti v devadesátých letech se nevojenská bezpečnost stala zcela legitimní a nedílnou součástí bezpečnostního systému roku 2000, kdy vstoupila v platnost tzv. krizová legislativa (tj. Krizový zákon, Zákon o integrovaném záchranném systému, ad.), uspišená především negativní zkušeností z povodní 1997. V kontrastu s devadesátými lety pak lze konstatovat, že v současné době v odborných debatách nevojenská témata dominují.

Druhé kritérium – kombinaci horizontálních a vertikálních vazeb – se zatím daří v rámci BS naplňovat jen z části. Na jednu stranu jsou všeobecně považovány za silnou stránku BS jeho jednotlivé prvky, jejich jasně dané kompetence a funkčnost. Zatímco horizontální vazby jsou – pokud jde o vojenskou i nevojenskou bezpečnost – považovány za funkční, slabou stránku představuje relativní absence vazeb vertikálních, tj. nízká míra propojenosti mezi prvky BS, a to i na centrální úrovni. V rámci krizového managementu sice v této oblasti došlo ke zlepšení – zejména na základě zkušeností s povodněmi 2002, nicméně obecný problém vzájemné koordinace na úrovni ústředních orgánů státní správy nadále přetrvává.

Třetí kritérium – pluralitu rovin – se vcelku úspěšně daří naplňovat. Zejména v oblasti nevojenské bezpečnosti lze považovat za pozitivní aspekt decentralizaci a s ní spojenou důležitou úlohu krajů (a jejich hejtmanů) v krizovém řízení. Rovněž mezinárodní propojenost je považována za silnou stránku BS, a to jak na úrovni vlád, tak i institucí. Jako příklad lze uvést bilaterální spolupráci (např. vzájemná pomoc při katastrofách se sousedními státy) i spolupráci v rámci Víšegrádské skupiny (např. společné bojové uskupení *V4 Battlegroup* plánované na rok 2016 či spolupráce na poli energetické bezpečnosti). Pod třetí kritérium dále spadá i nadnárodní rovina v podobě členství v NATO a EU, přičemž obě tyto instituce zásadním způsobem spoluurčují podobu a orientaci BS ČR.

Čtvrté kritérium – pluralita aktérů – vychází z analýzy poněkud ambivalentně. Jak legislativa, tak i bezpečnostní strategie otevírají prostor pro spolupráci s nestátními subjekty (občanského i soukromého sektoru) v rámci BS. Přestože existují subjekty zejména občanského sektoru, které se na realizaci bezpečnostní politiky skutečně podílejí (př. dobrovolní hasiči či Český červený kříž), je tato spolupráce omezena na několik málo subjektů. Postoj široké veřejnosti lze naopak charakterizovat nezájmem o aktivní participaci a podílení se na zajištění bezpečnosti. Povědomí a zapojení obyvatel i organizací neziskového sektoru se pozvolna zvyšuje „díky“ krizovým situacím, které v minulosti nastaly (zejména povodně), nicméně občané nadále zůstávají v této oblasti spíše pasivními příjemci.

Páté kritérium – existence jasné představy o dlouhodobé orientaci vládnutí – je slabou stránkou: „Není ujasněna cílová představa o tom, jaká by měla být podoba bezpečnostního systému v České republice v dlouhodobém horizontu“ (CESES 2005, 7). S absentující jasnou cílovou představou o podobě BS pak souvisí i relativně nízká úroveň kvality strategických bezpečnostních dokumentů, včetně chybějících vazeb mezi

jednotlivými dokumenty. Tyto jsou zejména deklarativní podoby a stanovení dlouhodobých cílů v nich absentuje.

Určitý důvod pro zmíněnou nízkou úroveň přípravy a kvality bezpečnostních dokumentů, včetně absence vize směřování BS, lze hledat i v relativním nezájmu politické reprezentace o oblast bezpečnosti. Výjimku zde samozřejmě tvoří „horká“ témata, která vzbudila širší (avšak ne vždy zcela věcnou) diskusi o stavu bezpečnosti a obrany země (Rašek 2009, 19). Ilustrativní je událost z konce roku 2010, kdy Poslanecká sněmovna odmítla zařadit na pořad jednání výsledky Lisabonského summitu NATO⁴⁴⁶.

5 Závěr

Aplikace syntetického konceptu „strategického vládnutí v oblasti bezpečnosti“ v tomto příspěvku ukázala, že jeho prizmatem lze vcelku úspěšně nahlížet a hodnotit bezpečnostní politiku určitého státu. Následná odpověď na otázku, zda lze BS ČR považovat za nástroj strategického vládnutí pak není jednoznačná. Lze tvrdit, že BS splňuje některá kritéria - existenci komplexního přístupu a plurality rovin. Naopak další kritéria jsou problematická, nejvíce pak právě „strategická orientace“. Lze-li tedy BS s určitými výhradami považovat za nástroj vládnutí v oblasti bezpečnosti, za nástroj *strategického* vládnutí jej toho času považovat nelze.

6 Poděkování

Tento text vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity SVV 2014 260 112.

7 Použitá literatura

- BALABÁN, M., DUCHEK, J., STEJSKAL, L., Eds. *Kapitoly o bezpečnosti*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007. 428 s. ISBN: 978-80-246-1440-3.
- BALL, S. J. Academies in Context: politics, business and philanthropy and heterarchical governance. *Management in Education*. 2009, 23(3), s. 100–103.
- BOIN, A. The New World of Crises and Crisis Management: Implications for Policymaking and Research. *Review of Policy Research*. 2009, 26(4), s. 367–377.
- BORGHI, V., RIK, V. B. Contextualising new modes of governance in activation policies. *The International Journal of Sociology and Social Policy*. 2007, 27(9), s. 353–363.
- BRAZOVA, V.-K., MATCZAK, P. **Security Identity of the Visegrad Group: Civil Security Perspective**. In: LOŠONCZI, P., ed. *Secure Slovakia and the European Union*. Košice: University of Security Management, 2013, s. 37–46. ISBN: 978-80-89282-88-3.
- BRUJIN, J. A., TEN HEUVELHOF, E. F. Policy Networks and Governance. In: Weimer, D. L., ed. *Institutional Design*. Norwell: Kluwer Academic Publishers, 1995, s. 161–180. ISBN 978-0-7923-9503-4.

⁴⁴⁶ Pozn.: výsledky Lisabonského summitu NATO byly projednávány pouze v Senátu.

- BUZAN, B. Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*. 1997, 32(1), s. 5–28.
- CESES. Tvorba a realizace bezpečnostní politiky České republiky: Závěrečná zpráva projektu výzkumu za rok 2004. [online] Praha: Středisko bezpečnostní politiky, 2005 [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: ceses.cuni.cz/CESES-68-version1-tvorba_realizace_bpcr.pdf
- DALE, R. Regional Development Programmes: From prescriptive planning to flexible facilitation?. *Public Management*. 2000, 2(4), s. 499–524.
- KAMARCK, E. C. The end of Government as we know it. In: DONAHUE, J. D., NYE, J. S., eds. *Market-based governance. Supply side, demand side, upside and downside*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2002, s. 227–262.
- KNILL, C., LEHMKUHL, D. Private Actors and the State: Internationalization and Changing Patterns of Governance. *Governance*. 2002, 5(1), s. 41–64.
- KRAHMANN, E.: Conceptualizing Security Governance. *Cooperation and Conflict*. 2003a, 38(5), s. 5–26.
- KRAHMANN, E. National, regional, and global governance: one phenomenon or many. *Global governance*. 2003b, 9(3), s. 323–346.
- LANE, M. B. Strategic coastal governance issues in Fiji: The challenges of integration. *Marine Policy*. 2008, 32(6), s. 856–866.
- LOORBACH, D. Transition Management for Sustainable Development: A Prescriptive, Complexity-Based Governance Framework. *Governance*. 2010, 23(1), s. 161–183.
- MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČR. Bezpečnostní strategie.** [online] Praha, 2011. ISBN 978-80-7441-005-5 [cit. 2014-04-30]. Dostupné z: https://www.mzv.cz/file/699914/Bezpecnostni_strategie_CR_2011.pdf.
- PETERS, B. G. The Search for Coordination and Coherence in Public Policy: Return to the Center? [online] Pittsburgh: Department of Political Science, University of Pittsburgh, 2004 [cit. 2014-04-28] Dostupné z: http://userpage.fu-berlin.de/ffu/akumwelt/bc2004/download/peters_f.pdf
- POTŮČEK, M. a kol. *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada, 2007. 360s. ISBN: 978-80-247-2126-2.
- POTŮČEK, M., MUSIL, J., MAŠKOVÁ, M., eds. *Strategické volby pro českou společnost: Teoretická východiska*. Praha: SLON, 2008. 385 s. ISBN: 978-80-86429-86-1.
- RAŠEK, A. Suverenita, celistvost, politická nezávislost: tvorba strategických bezpečnostních dokumentů. *Vojenské rozhledy*. 2009, 18(50), č. 1, s. 3–22. ISSN 1210-3292.**
- SALAMON, L.M., ed. *The Tools of Government: A Guide to the New Governance*. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN: 13- 978-0195136654.
- SÍLA, J. Bezpečnostní strategie a koncepce. In: Potůček a kol.: *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada, 2007. s. 269–282. ISBN: 978-80-247-2126-2.
- SORENSEN, E., TORFING, J. Making Governance Networks Effective and Democratic Through Metagovernance. *Public Administration*. 2009, 87(2), s. 234–258.
- WAISOVÁ, Š. Bezpečnostní vládnutí: Proměna bezpečnostní politiky USA po 11. září 2001. *Mezinárodní vztahy*. 2012, 47(1), s. 47–59.

WOOD, J., DUPONT, B., eds. *Democracy, Society and the Governance of Security*. New York: Cambridge University Press, 2006. ISBN: 10 0-521-61642-5.

YEUNG, H. W. (2003): *Strategic Governance and Economic Diplomacy in China: The Political Economy of Government-linked Companies from Singapore*. [online] Durham: Centre of Contemporary Chinese Studies, University of Durham. [cit. 2014-04-15] Dostupné z: <http://www.dur.ac.uk/resources/china.studies/Strategic%20Governance%20and%20Economic%20Diplomacy%20in%20China.pdf>

ZIELONKA, J. Plurilateral Governance in the Enlarged European Union. *Journal of Common Market Studies*. 2007, 45(1), s. 187–209.

8 Kontakt na autora

PhDr. Věra - Karin Brázová

Karlova univerzita v Praze, Fakulta sociálních věd

CESES FSV UK

Celetná 20

116 36 Praha 1

Email: v.k.brazova@gmail.com

Školitel: prof. PhDr. František Ochraňa, DrSc.

Neuskutočiteľná túžba transeurázijského bezpečnostného systému Zbigniewa Brzezinskeho

Zbigniew Brzezinski's Unfeasible Desire of Transeuroasian Security System

Martin Štuller

Anotácia: Zbigniew Brzezinski vo svojich najznámejších publikáciách vydaných po studenej vojne naznačuje vytvorenie bezpečnostného systému, vďaka ktorému by USA viedli stabilný a bezpečný svet aj po úpadku americkej globálnej hegemonie. Pre vytvorenie takéhoto systému sa musia USA opierať o svojich tradičných spojencov z Európy a Japonska, neskôr o spoluprácu s Ruskom a Čínou a musia si napraviť znehodnotenú reputáciu vo svete. Po nástupe Baracka Obamu do Bieleho domu boli v krokoch americkej administratívy badateľné odrazy Brzezinskeho myslenia. Avšak rozdielne záujmy USA a Ruska, tak viditeľné v poslednej dobe predovšetkým v Sýrii a na Ukrajine, posúvajú Brzezinskeho úvahy ďaleko do roviny teoretického uvažovania.

Kľúčové slová: Brzezinski, USA, Rusko, nestabilita, medzinárodný vývoj

Summary: In his most famous publications after the cold war, Zbigniew Brzezinski insinuates creating security system, which could help U.S. to lead stable and safe world after the decline of U.S. global hegemony. For creating such system must U.S. cooperate with their traditional allies in Europe and Japan, later with Russia and China, and must rebuild their ruined reputation. After Barack Obama's inauguration in 2009 we could find connections between Brzezinski's thinking and steps of the U.S. administration in the world, nevertheless the different American and Russian interests, so much visible in recent development in Syria and Ukraine, push Brzezinski's thinking only back to the theoretical view.

Key words: Brzezinski, USA, Russia, instability, international developments

1 Úvod

Zbigniew Brzezinski počas svojich dlhých rokov práce v oblasti zahraničnej politiky a geopolitiky pôsobil ako poradca rôznych významných amerických politikov, alebo pracoval v štruktúrach s vplyvom na daných politikov. Patrili k nim napríklad prezidenti John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson, George Herbert W. Bush, či Jimmy Carter, pod ktorého vedením získal Brzezinski ako poradca pre národnú bezpečnosť najväčší vplyv. Vydal viacero publikácií. V príspevku sa zameriavam na jeho publikácie vydané po studenej vojne, v ktorých načrtáva systém v medzinárodných vzťahoch, ktorý by mal viesť k stabilite sveta, po tom, čo USA stratia svetovú hegemoniu. Brzezinski doslova radí USA, vykresľuje im stratégiu, ako pristupovať k zahraničnej politike, aby

taký systém dokázali vybudovať. Touto tematikou sa v krátkosti zaoberá prvá časť príspěvku.

Druhá časť príspěvku konfrontuje Brzezinskeho stratégiu s reálnymi krokmi USA a s reálnym vývojom vo svete.

2 Krátka analýza myslenia Zbigniewa Brzezinskeho po studenej vojne

Pre potreby tohto príspěvku vychádzam pri analýze Brzezinskeho myslenia predovšetkým z jeho diel vydaných po studenej vojne: Bez kontroly. Chaos v predvečer 21. storočia. (1993), Veľká šachovnica. K čomu Ameriku zaväzuje jej globálna prevaha. (1997) a Voľba. Globálna nadvláda alebo globálne vedenie (2004). V každom z daných Brzezinskeho diel je možné badať hlavné myšlienky, ktoré autor postupne rozvíjal a dával do ucelenejšej podoby. Kvôli aktuálnosti dopĺňam dané myšlienky postrehmi z jeho novších diel *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower* (2007) a *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power* (2012). Hlavnú úlohu v Brzezinskeho geopolitike, nadväzujúc na anglosaskú geopolitickú tradíciu, zohráva Eurázia. Brzezinski tvrdí, že „*ovládnutie celého eurázijského kontinentu slúži ako základňa pre svetové prvenstvo.*“ (Brzezinski, 2001, s. 45). Hlavné myšlienky Brzezinskeho tvoria komplexnú stratégiu USA pre Euráziu. Brzezinski nikde vo svojich knihách nepíše presne a ucelene, ako by mala komplexná stratégia USA pre Euráziu vyzerať. Napriek tomu z jeho kníh je túto stratégiu možné vyčítať. Podľa Brzezinskeho USA nemôžu dopustiť, aby sa nejaký štát stal v Eurázii hegemonom. To by automaticky viedlo k ohrozeniu USA a svetovej stability. USA v ére, kedy sú ešte hegemonom nesmú taktiež prejsť k izolacionizmu, lebo to by znamenalo vyostrenie mocenských bojov a nestabilitu v Eurázii a v konečnom dôsledku by to znamenalo ohrozenie USA. USA by naopak mali vytvoriť tzv. transeurázijský bezpečnostný systém alebo globálne spoločenstvo sledujúce spoločné záujmy pod vedením USA. Brzezinski vymedzuje dve podmienky, ktoré musia USA splniť, aby dokázali vytvoriť transeurázijský bezpečnostný systém (alebo globálne spoločenstvo sledujúce spoločné záujmy). Je potrebné, aby Spojené štáty americké spolupracovali so spoľahlivými partnermi (Brzezinski uvádza Európu, Japonsko, v neskoršom období Rusko a Čínu), a aby si USA vo svete napravili reputáciu, ktorú si svojimi aktivitami v posledných desaťročiach znehodnotili.

Európa by podľa Brzezinskeho mala byť americkou základňou pre prenikanie demokracie a stability do Eurázie. Bez tesných transatlantických vzťahov by vplyv USA v Eurázii a schopnosť tento vplyv ďalej do Eurázie prenášať slabol. Európa je pre Brzezinskeho čímsi ako predmostie pre šírenie demokracie. Lepšia ako rozkúskovaná Európa je podľa Brzezinskeho Európa zjednotená pomocou EÚ a NATO. Zjednotená Európa má viacero výhod. Je stabilnejšia, keďže sa vyhne mocenským bojom a je silnejšia a má teda väčší vplyv vo svete a môže tak presadzovať spolu s USA stabilitu a eurázijskú spoluprácu. USA majú preto podporovať zjednocovanie európskych štátov a opatrne usmerňovať dvoch hlavných architektov európskej integrácie – Francúzsko a Nemecko. Tak ako sa rozširuje EÚ, tak by sa malo rozširovať aj NATO. NATO je zárukou bezpečnosti v Európe a po splnení určitých podmienok by malo byť NATO otvorené každej krajine. Stroskotanie ďalšieho rozširovania NATO iniciovaného USA

by znamenalo diskreditáciu USA a demoralizáciu obyvateľov potenciálnych členských krajín.

Spojenectvo USA a EÚ by podľa Brzezinskeho malo mať dopad tak na Rusko ako aj Blízky východ, kde by po bodoch mohlo vyriešiť nestabilitu na Blízkom východe. Prvý bod – nastolenie mieru medzi Izraelom a Palestínou. Mier medzi týmito odvekými rivalmi by znížil hrozby blízkovýchodných teroristických skupín voči USA a arabské štáty by nemali pocit, že pokus USA o demokratizáciu ich štátov je len zámienkou pre oddiaľovanie mierového procesu medzi Izraelom a Palestínou. Druhý bod teda – stabilizácia a demokratizácia štátov na Blízkom východe. Ide predovšetkým o štáty ako Irán a Irak, čím by už viac neznamenal hrozbu pre Blízky východ. USA by mali k Iránu pristupovať konštruktívne a nemali by sa pokúšať ho izolovať. Izolácia a nepriateľský postoj k Iránu len prehĺbi nepriateľské postoje Iráncov a moslimov voči USA. Druhý bod spolu s prvým bodom spoločného postupu USA a EÚ na Blízkom východe vytvára dobré podmienky pre splnenie aj tretieho bodu – zastavenie šírenia zbraní hromadného ničenia a šírenia terorizmu. Stabilné a demokratické prostredie nemá záujem o zbrane hromadného ničenia tak ako prostredie, v ktorom každý s každým súperí. Tak isto stabilizáciou a demokratizáciou prostredia sa vytrácajú zdroje blízkovýchodného terorizmu voči Západu, domnieva sa Brzezinski.

Európa otvára tiež väčšie možnosti spolupráce s Ruskom. Rozpad východného bloku a neskôr aj ZSSR otriasli Ruskom ako nikdy nič predtým. Rusko do tohto obdobia prevažne územia získavalo, po rozpade ZSSR stratilo územia, ktoré ovládalo storočia. Strata Kaukazu a strednej Ázie priniesla z juhu otvorenie hrozby islamských extrémistov a strata Ukrajiny priniesla zo sebou stratu strategickej polohy pri Čiernom mori a nerastného bohatstva. Rozpad ZSSR priniesol obrovskú traumú tým Rusom, ktorí mali mesianistické videnie seba samých. Rozpadnutý ZSSR totiž nepredstavoval prvý štát v revolúcii proletariátu a Rusko po páde ZSSR nepredstavovalo ani tretí Rím. Rusko stratilo svoje veľmocenské postavenie. Kríza sa prehĺbila tým viac, že sociálna situácia obyvateľstva bola mimoriadne zlá a demografická krivka ukazovala úbytok obyvateľstva.

Rusku zostáva podľa Brzezinskeho len jediná alternatíva. Touto alternatívou je Európa. Rusko by sa malo viac zamerať na spoluprácu s Európou a NATO. Ak sa vydá smerom k Európe, tak má šancu sa modernizovať a demokratizovať. Brzezinski videl vo svojich starších publikáciách počiatky spolupráce v Rade NATO – Rusko. Vďaka vytvoreniu tejto rady Rusko nemohlo podľa Brzezinskeho namietat proti vstupu Ukrajiny do NATO. Neskôr už tvrdil, že spolupráca Ruska a Západu by sa mala posilňovať pomocou podpory prehľbovania pozitívnych vzťahov Ruska a Poľska. NATO by nemalo znemožňovať Ukrajine vstup. Brzezinski tvrdil, že ak by bol Ukrajine vstup znemožnený, tak by to mohlo znamenať oživenie imperiálnych ambícií Ruska. Tieto ambície sa v Rusku prebudia podľa Brzezinskeho aj vtedy, ak Západ nebude dostatočne jednotný a USA nebudú podporovať jednotu a spoluprácu Západu. Zaujímavým je tvrdenie Brzezinskeho, že Rusko prijme myšlienku o stabilizácii zakaukazského regiónu pomocou NATO. Brzezinski vychádza z toho, že Rusko si uvedomí, že samo na to nebude mať silu, keďže v oblasti pôsobia aj Turecko a Irán. Takto by sa viac otvorila cesta Gružínska, Azerbajdžanu a aj Arménska do NATO. Brzezinski vyvodzuje záver, že Rusko bude nútené s NATO spolupracovať aj kvôli svojej bezpečnosti na Ďalekom východe, kde môžu byť jeho územia ohrozované Čínou. Rusko by sa takto stalo významným

spojencom USA v Eurázii. Nebolo by to ale imperiálne Rusko, ktoré sa usiluje o expanzívnu politiku, bolo by to národné a demokratické Rusko, ktoré uznáva samostatnosť okolitých štátov, hlavne Ukrajiny.

Na Ďalekom východe by podľa Brzezinskeho mala byť nastolená stabilita pomocou trojstrannej spolupráce medzi Čínou, Japonskom a USA. Spoluprácou s EÚ, Čínou, Japonskom a s demokratickým Ruskom by sa podľa Brzezinskeho vytvorila kostra trans-eurázijského bezpečnostného systému, ku ktorej by sa postupne pridávali ďalšie štáty Eurázie, čím by sa vytvorili celoeurázijské bezpečnostné diskusie vedúce k stabilite Eurázie.

Nastolenie stability vo svete bude pre USA menej komplikované, ak svetová verejná mienka bude k USA naklonená, ak budú USA vnímané svetom ako vzor správneho konania. USA musia svet viesť, musia udávať taký smer, ktorý ostatní svetoví aktéri budú radi nasledovať.

Brzezinski spomína viacero oblastí, v ktorých si USA musia nakloniť verejnú mienku. Napraviť si vzťahy musia USA predovšetkým s islamským svetom. Medzi moslimami a USA existuje mnoho nezhôd, neraz vyvierajúcich aj z predsudkov a emócií. Američanom je podsúvané médiami, že Arabi, islam a terorizmus tvoria jednotu. Moslimovia si myslia o USA, že je to nemorálna a ateistická krajina. Najväčší hnev moslimov voči USA vyvoláva podpora USA Izraelu voči Palestínčanom. Spôsobom ako zlepšiť vzťahy medzi USA a moslimami by malo byť podľa Brzezinskeho iné chápanie a prístup USA k moslimom. Je dôležité, aby moslimovia *„nechápali USA ako prekážku islamského kultúrneho znovuzrodenia, ako hlavného sponzora ich spoločensky regresívnych a ekonomicky škodlivých politických elít, ani ako mecenáša cudzích štátov, ktoré sa snažia udržovať alebo reštaurovať kvázikoloniálnu nadvládu nad moslimským ľudom.“* (Brzezinski, 2004, s. 82)

USA by si mali napraviť podľa Brzezinskeho povesť aj v oblasti podpory globalizácie, či v oblasti dodržiavania demokratických princípov pri výkone mocenskej a bezpečnostnej politiky doma a vo svete.

3 Brzezinskeho odporúčaná stratégia v porovnaní s reálnym vývojom

Brzezinskeho stratégia dáva Spojeným štátom zaujímavý návod ako zaistiť stabilitu sveta a viesť ho pre USA tým správnym smerom. Nie však všetci aktéri si myslia, že je to ten správny smer, dokonca ani vedenie USA si to vždy nemyslí. Po nástupe Baracka Obamu do prezidentského úradu, v januári 2009, nastalo obdobie, kedy niektoré kroky americkej administratívy nasvedčovali, že by USA mohli nasledovať Brzezinskeho odporúčania. Základné Brzezinskeho myšlienky boli už súčasťou prvého veľkého prejavu Baracka Obamu o zahraničnej politike USA počas volebnej kampane v apríli 2007. Celý prejav sa nesie v duchu toho, že USA sa nesmú uzatvoriť do seba a čeliť výzvam osamote, že zaistenie stability a bezpečnosti vo svete je aj zaistením ich bezpečnosti, a preto musia svet viesť. Viesť a nie si ho podriaďovať.⁴⁴⁷ Následne Obama v tomto prejave vyčlenil 5 bodov v zahraničnej politike, ktoré chce dosiahnuť, pričom

⁴⁴⁷ Podrobnejšie v Obama, B. Remarks. In: The Chicago Council on Global Affairs, [online]. 23. 4. 2007 [20.11.2010]. Dostupné na: http://www.thechicagocouncil.org/dynamic_page.php?id=64

minimálne tri boli odrazom Brzezinskeho myslenia (prestavba a výstavba spojenectiev a partnerstiev potrebných na splnenie spoločných výziev a členiu spoločných nebezpečenstiev; stiahnutie vojakov z Iraku; zabezpečovanie, ničenie a zastavenie šírenia zbraní hromadného ničenia).

V súvislosti s Brzezinskeho stratégiou sa dá tvrdiť, že nástup Baracka Obamu neznamenal zvláštny obrat v prístupe USA jedine v regióne Ďalekého východu. V krokoch americkej administratívy v tejto časti sveta môžeme nájsť podporu Brzezinskeho vízie. Sú to však pragmatické kroky, ktorými by USA postupovali aj v tom prípade, ak by Brzezinski vo svojich úvahách k tejto časti sveta pristupoval inak.

Markantný obrat nastal v snahe o zlepšenie povesti USA v islamskom svete. Obama si dal po svojom nástupe v tejto oblasti obzvlášť záležať. Jeho dôležitým pozitívnym gestom smerom k moslimom boli štyri prejavy venujúce sa problematike moslimského sveta. Vo svojom televíznom rozhovore, ktorý Obama poskytol arabskej káblovej televízii al-Arabija sa vyjadril, že jeho úlohou vo vzťahu k moslimskému svetu je prezentovať to, že Američania nie sú nepriateľmi moslimov.⁴⁴⁸ V apríli 2009 vystúpil s príhovorom k moslimom v Turecku. Vyjadril snahu o vytvorenie palestínskeho štátu a vyhlásil, že USA nie sú a nikdy nebudú vo vojne s islamom.⁴⁴⁹ V lete 2009 vystúpil v Káhire s prejavom, v ktorom islamu vzdal úctu a rešpekt a vyjadril sa k páličivým otázkam diania v islamskom svete (napr. kritizoval osadnícku politiku Izraela, kritizoval popieranie holokaustu, hovoril o neúnosnosti izraelskej okupácie,...). Vysvetlil, že hoci Amerika s islamom nikdy nebude vo vojne, bude sa brániť extrémizmu. Viackrát citoval Korán, spomenul Bibliu a Tóru. Prejav bol hodnotený ako pokus o nový začiatok vo vzťahoch islamu a USA a väčšinou bol hodnotený pozitívne.⁴⁵⁰ Štvrtým je prejav zo začiatku novembra 2010, kedy Barack Obama navštívil Indonéziu, kde vyzval moslimov na spoločný boj proti extrémistom z al-Káidy, vyzdvihol náboženskú toleranciu v Indonézii a navštívil tamojšiu najväčšiu mešitu. Zopakoval, že USA nevedú vojnu proti islamu, ale vojnu proti násilným extrémistom.⁴⁵¹

V snahe zvýšiť kredit USA vo svete, Obamova administratíva deklaruje snahu zmieriť Izrael s Palestínčanmi. Viackrát bol Izrael tlačенý Američanmi k tomu, aby zastavil výstavbu židovských osád na Západnom brehu, predovšetkým vo Východnom Jeruzaleme.⁴⁵² V marci 2009 H. Clintonová v Izraeli vyhlásila podporu vzniku Palestínskeho štátu. Zaviazala sa tvrdo presadzovať palestínsku štátnosť aj keby to malo viesť ku kolíziám s vtedy nastupujúcim premiérom Izraelu Benajminom Netanjahuom.

⁴⁴⁸ Podrobnejšie v *Obama reaches out to Muslim world on TV*. In: msnbc.com, [online]. 27. 1. 2009 [19.11.2010]. Dostupné na: <http://www.msnbc.msn.com/id/28869185/>

⁴⁴⁹ Podrobnejšie v Ghattas, S. F. *Obama speech draws praise in Mideast*. In: guardian.co.uk, [online]. 7. 04. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.guardian.co.uk/world/feedarticle/8443248>

⁴⁵⁰ Podrobnejšie v Shemesh, J. *Obama vyzval na nový začiatok vo vzťahoch s moslimami*. In: SME, [online]. 4. 6. 2009 [23. 3. 2010]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/4874731/obama-vyzval-na-novy-zaciatok-vo-vztahoch-s-muslimami.html>

⁴⁵¹ Podrobnejšie v *Obama s manželkou navštívili najväčšiu indonézske mešitu*. In: SME, [online]. 10.11.2010 [19. 11. 2010]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5632572/obama-s-manzelkou-navstivili-najvacsiu-indonezsku-mesitu.html>

⁴⁵² Podrobnejšie v *Obama Settlement Demands Stir Rising Tensions in Israel*. In: FOXNews.com, [online]. 3. 6. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.foxnews.com/politics/2009/06/03/obama-settlement-demands-stir-rising-tensions-israel/>

Vyhlásila, že posunutie sa k nastoleniu dvoch štátov je v najlepšom záujme Izraela.⁴⁵³ O rok na to, v marci 2010, navštívil Joe Biden Západný breh a vyhlásil, že Palestínčania si zaslúžia „životaschopný a súvislý“ štát, čím naznačoval, že jeho územie by nemali narušovať enklávy v podobe izraelských osád.⁴⁵⁴ Tieto americké aktivity samozrejme viedli k napätej situácii medzi administratívami Baracka Obamu a Benjamina Netanjahu. Od leta 2013 sa USA snažia dosiahnuť medzi Izraelom a palestínskou samosprávou aspoň rámcovú dohodu, ktorá by viedla k dvom štátom a mieru. Napriek tomu, že rozhovory pokračujú, Izrael opakovane stavia osady, odmieta vzdať sa už vystavaných osád a Palestínčania odmietajú uznať Izrael ako židovský štát obávajúci sa o práva Arabov v Izraeli. Palestínčania a Američania v rozhovoroch strácajú trpezlivosť⁴⁵⁵ a vzťahy medzi Izraelom a hnutím Hamas sa v lete 2014 vyhrotili opäť do otvoreného vojenského stretu.

Brzezinski tvrdo kritizoval vojnu v Iraku. Iracká vojna plne destabilizovala región Blízkeho východu. Barack Obama už vo svojich predvolebných vystúpeniach sľuboval ukončenie vojny v Iraku, čo nakoniec splnil a amerických vojakov z tejto krajiny stiahol v decembri roku 2011, čím ukončil dlhú, nepopulárnu, zbytočnú a najmä vážne škodlivú vojnu. Táto vojna navždy zostane neprehliadnuteľným negatívom na strane USA a chápaná ako akt porušenia medzinárodného práva a prejav unilaterálnej bezohľadnosti a agresie. Vážne a negatívne dopady tejto vojny sú zjavné najmä teraz, v období leta 2014, keď kvôli slabej centrálnej moci Iraku ovládli západné a severné časti štátu sunnitskí džihádisti z organizácie Islamský štát v Iraku a Levante pôsobiaci aj v susednej Sýrii. Jediným pozitívom tejto udalosti je opatrná spolupráca USA a Iránu v snahe pomôcť irackej vláde zadržať ďalší postup radikálov.

Zvláštnou kapitolou vzťahov USA a moslimov je práve Irán. Od roku 1979 majú USA s Iránom nepriateľské vzťahy. Vzťahy sa v poslednom období vyhrocovali najmä počas pôsobenia Mahmúda Ahmadinedžáda ako prezidenta Iránu. V roku 2010 USA sprísnili svoje sankcie na Irán. Pridala sa aj EÚ, ktorej najtvrdšou sankciou je s najväčšou pravdepodobnosťou ropné embargo uvalené na Irán. Výpadkom predaja ropy EÚ prichádza Irán o veľké množstvo finančných prostriedkov, čo zneužíva Čína na to, aby vyjedнала s Iránom lacnejšie dodávky ropy. Iránska ekonomika sa po zavedení týchto sankcií rútila. Do tejto situácie zasiahla EÚ ďalším balíkom sankcií. Išlo o zákaz dovozu iránskeho plynu a spoluprácu s petrochemickým priemyslom, o zákaz vývozu grafitu, ocele, hliníka a ďalších kovov, ktoré môžu byť používané v jadrovom priemysle,

⁴⁵³ Podrobnejšie v *Clinton pledges to press for Palestinian state*. In: Daily Times, [online]. 4. 3. 2009 [20.11.2010]. Dostupné na: http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=2009\03\04\story_4-3-2009_pg4_1

⁴⁵⁴ Podrobnejšie v *Biden: Palestínčania majú právo na fungujúci štát*. In: SME, [online]. 10. 3. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5279653/biden-palestincania-maju-pravo-na-fungujuci-stat.html>

⁴⁵⁵ Podrobnejšie v *Kerry: Izrael a Palestína majú jasnejšiu predstavu o kompromisoch*. In: SME, [online]. 5. 1. 2014 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/7057225/kerry-izrael-a-palestina-maju-jasnejšiu-predstavu-o-kompromisoch.html>; Palestína aj Liga arabských štátov odmietajú uznať Izrael ako židovský štát. In: SME, [online]. 09. 03. 2014 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/7129510/palestina-aj-liga-arabskych-statov-odmietaju-uznat-izrael-ako-zidovsky-stat.html>

o zákaz prenájmu iránskych lodí a tankerov, o zákaz stavby tankerov pre Irán.⁴⁵⁶ Zmierenie napätia s Iránom nastalo po zvolení umierneného Hassana Rúháního za prezidenta v roku 2013. Dovtedy napätie vzťahy sa začali uvoľňovať. V novembri 2013 sa dokonca medzi štyrmi očami stretli ministri zahraničných vecí Iránu a USA. Pokrok nastal aj v momentálne najspornejšej oblasti – v spore ohľadom jadrového programu Iránu. Šestica svetových mocností (5 stálych členov Rady bezpečnosti OSN a Nemecko) sa s Iránom dohodla o obmedzení sankcií uvalených na Irán za výmenu, že obmedzí svoj jadrový program a sprístupní ho kontrole Medzinárodnej agentúre pre atómovú energiu.⁴⁵⁷ Na trvalom riešení, ktoré by viedlo k úplnému zrušeniu sankcií sa rokujúce strany zatiaľ dohodnúť nedokážu.

Neľahkú situáciu mali USA počas Arabskej jari. Obamova administratíva bola viac ráz konfrontovaná s názormi, že je doslova pasívna a dianie v arabských krajinách je toho dôkazom. Na druhej strane, akýkoľvek zásah do vývoja v arabských krajinách by mohol byť posudzovaný ako zásah do suverenity jednotlivých krajín a v moslimskom svete by sa mohol stretnúť s nepochopením a odsúdením, dokonca aj v tom prípade, ak by išlo o zásah v prospech prostých obyvateľov protestujúcich voči svojim vládam. Tu treba vyzdvihnúť ten fakt, že USA sa napríklad ani v Egypte nepostavili za svojho dlhoročného spojenca, Husního Mubaraka, ale v súlade s požiadavkami obyvateľov Egypta požadovali jeho odstúpenie, hoci oprávnené existoval predpoklad, že jeho odstúpenie do značnej miery skomplikuje vzťahy Egypta s USA a Izraelom. USA si počas Arabskej jari dávali a dávajú veľký pozor, aby neboliiahnuté do vojny, ktorá by ich mohla vykresliť ako agresora. Akcií v Líbii predchádzala prijatá rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN a hlavným agitátorom za túto akciu bolo Francúzsko. Bolo to znovu Francúzsko, ktoré sa najagresívnejšie postavilo za vojenský úder na Sýriu za jej použitie chemických zbraní v tamojšej občianskej vojne. Je otázkou, čo by tento úder znamenal. S výrokov USA je jasné, že by neznamenal ukončenie vojny, ale bol by iba nejakým trestom pre sýrsku vládu. Napokon ani tento úder sa nekonal, čo sa považuje za obrovské diplomatické víťazstvo Ruska a istým spôsobom úľavu pre USA, ktoré oň nemali s najväčšou pravdepodobnosťou ani záujem, hoci silno deklarovali jeho nutnosť. Za podproviateľa dlhotrvajúcej sýrskej občianskej vojny je často označované Rusko, ktoré spolu s Iránom a Hizballáhom najviac podporuje sýrsku vládu, ale kritike sa nevyhnú ani USA a ich západní spojenci, ktorí sú kritizovaní za to, že nerobia dosť pre to, aby zosadili Baššára al-Asada. Pre zastavenie sýrskej občianskej vojny chýba spolupráca Ruska so Západom. Len spolupráca USA s EÚ by na zastavenie tejto vojny nestačila.

⁴⁵⁶ Podrobnejšie v *Únia uvalila na Irán nové tvrdé sankcie*. In: SME, [online]. 15. 10. 2012 [15.10.2012]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/6568918/unia-uvalila-na-iran-nove-tvrde-sankcie.html#ixzz29NvzhYp1>; *Prudký prepád iránskej meny vyvolal protesty, zasiahla polícia*. In: SME, [online]. 03. 10. 2012 [14.10.2012]. Dostupné na: <http://ekonomika.sme.sk/c/6555506/prudky-prepad-iranskej-meny-vyvolal-protesty-zasiahla-policia.html#ixzz29J1j-nhUO>; *Ropné embargo potápa Irán*. In: HNonline, [online]. 04.10.2012 [14.10.2012]. Dostupné na: <http://hnonline.sk/ekonomika/c1-57746430-ropne-embargo-potapa-iran>

⁴⁵⁷ Podrobnejšie v *Summary of Technical Understandings Related to the Implementation of the Joint Plan of Action on the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program*. In: Statements & Releases (The White House), [online]. 16. 01. 2014 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/01/16/summary-technical-understandings-related-implementation-joint-plan-actio>

V rámci spolupráce Ruska a Západu bola a je dôležitá spolupráca Európy a Ruska v oblasti energetiky, kde je Rusko mimoriadne dôležitým dodávateľom zemného plynu a ropy do Európy. Pri riešení energetických problémov spôsobovaných tranzitom energetických surovín cez územie Ukrajiny, začali Rusko a EÚ spolupracovať na vytvorení dvoch trás plynovodov, ktoré obchádzajú ukrajinské územie. Aj keď Európa s Ruskom v energetickej oblasti spolupracuje, neznamená to, že by s ním chcela byť previazaná, a že by s ním chcela vytvárať ekonomickú integráciu. Skôr je to nutnosť, ktorú sa snaží v rámci svojich možností Európa obmedziť.

Napätie v Európe pred Obamovým nástupom vytváral najmä protiraketový dáždík USA v Poľsku a Českej republike. Priateľské vzťahy Ruska a Západu sa neodzrkadľovali ani v rozhodnutí Ruska z roku 2007 o pozastavení účasti na Zmluve o konvenčných ozbrojených silách v Európe,⁴⁵⁸ či v rozhodnutí o obnovení letov ruských strategických bombardérov ďaleko od ruského územia smerujúcich do vzdušného priestoru Spojených štátov, alebo k hraniciam Nórska.⁴⁵⁹

Ani stabilizáciu zakaukazského regiónu Rusko s najväčšou pravdepodobnosťou nehodlalo a nehodlá prenechať na NATO. Prípadný vstup Gruzínska do NATO Rusko vážne kritizuje.⁴⁶⁰ Vojenský stret Ruska a Gruzínska v lete 2008 je toho jasným dôkazom, keďže Rusko stále považuje Gruzínsko za svoju sféru vplyvu.

Obama bol po svojom nástupe k Rusku otvorený. Vo februári 2009 viceprezident Joe Biden naznačil posun politiky USA vo vzťahu k Rusku smerom ku kooperácii a konzultáciám. Biden sa vtedy vyslovil, že zhoršujúce sa vzťahy medzi Ruskom a NATO sa musia reštartovať a má sa naštartovať spolupráca vo všetkých oblastiach, kde sa to len dá. V marci 2009 ministri zahraničných vecí USA a Ruska, H. Clintonová a S. Lavrov, symbolicky stlačili červené tlačidlo s nápisom „reset“. Projekt amerického protiraketového dáždíka, ktorý bol jedným z hlavných trťňov v oku Ruska, bol pozastavený ešte v ten rok. Brzezinski v rozhovore pre *The Daily Beast*⁴⁶¹ reagoval na túto udalosť tak, že vyslovil súhlas so zrušením raketového dáždíka. Kritizoval však spôsob akým to bolo oznámené Českej republike a Poľsku. Českému vedeniu to bolo oznámené niečo po polnoci a Poliakom 17. septembra, čo je dátum kedy ZSSR napadol Poľsko počas druhej svetovej vojny.⁴⁶²

Brzezinski videl počiatky spolupráce Ruska so Západom v ustanovení Rady NATO – Rusko v roku 2002. Po rusko-gruzínskej vojne v auguste 2008 bola činnosť Rady NATO-Rusko zrušená. Jej činnosť bola obnovená na jar v roku 2009. Za jej obnovu sa na rokovaní ministrov zahraničných vecí členských krajín NATO v Bruseli najviac

⁴⁵⁸ Podrobnejšie v *Moskva pozastavila účasť na zmluve o konvenčných silách*. In: SME, [online]. 12. 12. 2007 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/3632824/Moskva-pozastavila-ucast-na-zmluve-o-konvenčných-silách.html>

⁴⁵⁹ Podrobnejšie v *Nórsko: Rusi lietajú ako na začiatku 90. rokov*. In: SME, [online]. 18. 8. 2007 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/3445358/Norsko-Rusi-lietaju-ako-na-zaciatku-90-rokov.html>

⁴⁶⁰ Podrobnejšie v *Lavrov varoval Gruzínsko pred vstupom do NATO*. In: The Ministerstvo obrany SR Homepage, [online]. 15. 1. 2008 [31.1.2009]. Dostupné na: <http://www.mod.gov.sk/4423/lavrov-varoval-gruzinsko-pred-vstupom-do-nato.php?pg=3&PHPSESSID=b394708ce695fcbafb15b4bf63bbe63b>

⁴⁶¹ Americké noviny a internetová stránka publikujúca rôzne názory.

⁴⁶² Podrobnejšie v Posner, G. *How Obama Flubbed His Missile Message*. In: The Daily Beast, [online]. 18. 9. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.thedailybeast.com/blogs-and-stories/2009-09-18/how-obama-flubbed-his-missile-message/full/>

prihovárala práve Hillary Clintonová.⁴⁶³ Za ďalšie príklady prehlbujúcej sa spolupráce Ruska so Západom po roku 2009 môžeme uviesť predovšetkým podpísanie zmluvy Nový START v apríli 2010, či lisabonské rokovania v novembri 2010, kde sa dohodli NATO a Rusko na spolupráci pri rozmiestňovaní protiraketovej obrany nad Európou, presunoch materiálu NATO cez Rusko do Afganistanu⁴⁶⁴ a na spolupráci pri vytváraní protidrogového centra v Rusku na potlačenie obchodovania s drogami v Afganistane.⁴⁶⁵

Naproti deklarovanej spolupráci po nástupe Baracka Obamu do prezidentského úradu vzťahy Ruska s USA a Západom sa v posledných rokoch nevyvíjali priaznivo. Dalo by sa povedať, že sa dostali do najväčšej krízy po skončení Studenej vojny. K dobrým vzťahom neprispievajú napríklad lety ruských bombardérov k teritóriu USA⁴⁶⁶, či udeľenie azylu Edwardovi Snowdenovi. Za najväčšiu krízu sa donedávna považovala situácia v Sýrii v auguste a septembri 2013 po tom, čo sa Rusi vehementne postavili proti sankciám a vojenskému útoku Západu na Sýriu za použitie chemických zbraní v tamojšej občianskej vojne. Túto krízu však ďaleko prekonal kríza odohrávajúca sa od začiatku roka 2014 na Ukrajine.

Z ruského pohľadu najväčším problémom vo vzťahoch so Západom je rozširovanie NATO a západnej sféry vplyvu na územie v minulosti patriace pod ZSSR. Dva týždne po tom, čo Obama navštívil v júli 2009 Rusko a vyjadril záujem o užšiu spoluprácu s ním, viceprezident USA Joe Biden navštívil Ukrajinu, aby uistil Ukrajinu o podpore USA pre vstup Ukrajiny do NATO, aj keď s tým Rusko nesúhlasí. Odmietol úvahy o ruskej sfére vplyvu.⁴⁶⁷ O rok na to, v júli 2010, H. Clintonová pri svojej návšteve Ukrajiny znovu vyjadrila podporu krajine pre vstup do NATO. V tom čase však už boli na Ukrajine iné politické pomery ako rok predtým. Začiatkom roka 2010 sa hlavou Ukrajiny totiž stal Viktor Janukovič. Táto skutočnosť sa odzrkadlila aj vo vyjadrení Clintonovej o tom, že USA podporujú posilnenie vzťahov Ukrajiny a Ruska. Dodala však, že len do bodu, kým to nenaruší vzťahy Ukrajiny s EÚ a USA.⁴⁶⁸ Rusko vždy negatívne hodnotilo pokusy Ukrajiny o vstup do NATO a Ukrajine sa vyhrážalo zhoršenými vzťahmi a „zásadnými opatreniami“ v prípade jej vstupu. Snažilo sa vždy vtiahnuť Ukrajinu

⁴⁶³ Podrobnejšie v *Aliancia obnoví činnosť Rady NATO-Rusko*. In: Pravda, [online]. 5. 3. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: http://spravy.pravda.sk/aliancia-obnovi-cinnost-rady-nato-rusko-f0m-/sk_svet.asp?c=A090305_184232_sk_svet_p23

⁴⁶⁴ Malo by ísť o povolenie prevážať zásoby do a z Afganistanu prostredníctvom ruských železníc. Predchádzajúce dohody povoľovali len privážanie zásob do Afganistanu, pričom niektoré vojenské vybavenie, ako napríklad obrnené vozidlá, neboli povolené. (Podrobnejšie v *Rusko bude spolupracovať na obrannom štíte i Afganistane*. In: SME, [online]. 20. 11. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5648030/rusko-bude-spolupracovat-na-obrannom-stite-i-afganistane.html>)

⁴⁶⁵ Podrobnejšie v *Rasmussen chce na summite prehliť spoluprácu s Ruskom o Afganistane*. In: SME, [online]. 15. 11. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5641078/rasmussen-chce-na-summite-prehliť-spolupracu-s-ruskom-o-afganistane.html>

⁴⁶⁶ Podrobnejšie v *Air Force confirms Russian jets circled US territory of Guam*. In: Fox News, [online]. 16. 02. 2013 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.foxnews.com/politics/2013/02/16/nuclear-armed-russian-jets-reportedly-circled-us-territory-guam/>

⁴⁶⁷ Podrobnejšie v Barry, E. *Biden Says U.S. Still Backs Ukraine in NATO*. In: The New York Times, [online]. 21. 7. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: http://www.nytimes.com/2009/07/22/world/europe/22biden.html?_r=4&ref=world

⁴⁶⁸ Podrobnejšie v *Clinton starts former Soviet tour in Ukraine*. In: BBC News, [online]. 2. 7. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.bbc.co.uk/news/10484714>

späť do svojej sféry vplyvu, resp. jej nedovoliť opustiť ju. Útek, alebo vyhnanie proruského Viktora Janukoviča vo februári 2014 z Ukrajiny prozápadnými demonštráciami ponúklo Rusku vhodnú príležitosť na to, aby obsadilo Krym, destabilizovalo východ Ukrajiny a plne znemožnilo hoci aj teoretický vstup Ukrajiny do NATO. Žiaden rozumne zmýšľajúci politik totiž nemôže presadzovať vstup tretej krajiny do spoločnej aliancie, ak časť danej krajiny je okupovaná inou mocnosťou. Po udalostiach na Kryme a vyhrocovaní napätej situácie na východe Ukrajiny aj Zbigniew Brzezinski uznáva, že na upokojenie napätia a odvrátenie rozsiahlejších hrozieb zo strany Ruska je okrem poskytnutia západnej pomoci a záruk Ukrajine dôležité, aby Západ uistil Rusko, že sa nechystá vtaiahnuť Ukrajinu do NATO a obrátiť ju proti Rusku.⁴⁶⁹

4 Záver

Zbigniew Brzezinski načrtol stratégiu, ktorá by mohla priviesť svet k stabilite po skončení hegemonie USA vo svete a hoci USA po nástupe Baracka Obamu do prezidentského úradu podnikalo niektoré kroky niekedy až nápadne blízke myšlienkam Brzezinskeho, svet nie je ani zďaleka bližšie k tomu, aby bol stabilný. Ako pozitívum môžeme brať len ten fakt, že USA viac dbajú na to, aby svojimi krokmi nezvyšovali napätie medzi nimi a moslimskou populáciou. Výčitkou v tomto smere však je, že USA stále robia málo na to, aby boli ich vzťahy s moslimami lepšie.

Brzezinskeho stratégia je neuskutočniteľnou túžbou. Kritické oblasti Eurázie nie sú stabilnejšími, ale naopak sú stále nestabilnejšími. Izrael otvorene bojuje s hnutím Hamas v Gaze, koniec sýrskej občianskej vojny je v nedohľadne, Irak sa dostáva do dlhotrvajúcej občianskej vojny a ukrajinská kríza prehlbuje stále viac antagonistické postavenie Ruska voči Západu.

V tomto štádiu svetového diania je len idealizmom myslieť si, že by sa Rusko vzdalo svojich mocenských záujmov a priblížilo sa ideovo i spoluprácou Západu. V príspevku vymenované aktivity svedčia o tom, že Rusko sa nehodlá približovať k Európe a k NATO. Kroky EÚ, alebo NATO v blízkosti ruských hraníc, alebo v ruských záujmových oblastiach, chápe Rusko mocensky a z toho vyplývajú ako ohrozenie svojich záujmov. Náznaky spolupráce sú len čisto pragmatickými krokmi, ktorými sa Rusko chce znova vrátiť k veľmocenskému postaveniu. Kroky Ruska môžeme hodnotiť ako mocenské kalkulácie, ktoré Brzezinskeho slovníkom majú zlepšiť postavenie ruských šachových figúrok na svetovej šachovnici, pričom Európe, NATO a USA záleží často tiež len na rozmiestnení vlastných figúrok. V tomto duchu vyznieva aj fakt, že keď Rusko v júli roku 2008 prišlo s návrhom o vytvorení širokej aliancie zahŕňajúcej krajinu od Kanady, cez EÚ, Rusko, Indiu až po Čínu, tak USA a ich spojenci návrh odmietli vychádzajúc z obáv, že Rusku by mohlo týmto krokom ísť len o oslabenie NATO

⁴⁶⁹ Brzezinski za situáciu na Ukrajine tvrdo kritizuje Vladimíra Putina a prirovnáva ho k Hitlerovi. Podrobnejšie v Brzezinski, Z.: What is to be done? Putin's aggression in Ukraine needs a response. In: The Washington Post, [online]. 03. 03. 2014 [26.04.2014]. Dostupné na: http://www.washingtonpost.com/opinions/zbigniew-brzezinski-after-putins-aggression-in-ukraine-the-west-must-be-ready-to-respond/2014/03/03/25b3f928-a2f5-11e3-84d4-e59b1709222c_story.html

a OBSE.⁴⁷⁰ Zahrnutie Ruska do európskych a euroatlantických štruktúr v momentálnych podmienkach nie je jednoducho možné. Nedôvera na oboch stranách je dnes nanešťastie príliš vysoká a vytvorenie transeurázijského bezpečnostného systému alebo globálneho spoločenstva sledujúceho spoločné záujmy je len teoretickou možnosťou a nie reálnou alternatívou multipolárneho sveta, ku ktorému dnes smerujeme.

5 Použitá literatúra

BRZEZINSKI, Z. *Bez kontroly. Chaos v predvečer 21. storočia*. Praha: Victoria Publishing, a.s., 1993. 223 s. ISBN 80-85605-83-X.

BRZEZINSKI, Z. *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*. New York: Basic Books, 2007. 234 s. ISBN 978-0-465-00252-8.

BRZEZINSKI, Z. *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. New York: Basic Books, 2012. 217 s. ISBN 978-0-465-02954-9.

BRZEZINSKI, Z. *Velká Šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta, 2001. 229 s. ISBN 80-204-0764-2.

BRZEZINSKI, Z. *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004. 290 s. ISBN 80-204-1179-8.

BARRY, E. *Biden Says U.S. Still Backs Ukraine in NATO*. In: The New York Times, [online]. 21. 7. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: http://www.nytimes.com/2009/07/22/world/europe/22biden.html?_r=4&ref=world

BRZEZINSKI, Z.: What is to be done? Putin's aggression in Ukraine needs a response. In: The Washington Post, [online]. 03. 03. 2014 [26.04.2014]. Dostupné na: http://www.washingtonpost.com/opinions/zbigniew-brzezinski-after-putins-aggression-in-ukraine-the-west-must-be-ready-to-respond/2014/03/03/25b3f928-a2f5-11e3-84d4-e59b1709222c_story.html

DEMPSEY, J.: Russian proposal for European security would sideline NATO. In: International Herald Tribune, [online]. 27. 7. 2008 [2.2.2009]. Dostupné na: <http://www.ihf.com/articles/2008/07/27/europe/nato.php?page=1>

GHATTAS, S. F. *Obama speech draws praise in Mideast*. In: guardian.co.uk, [online]. 7. 04. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.guardian.co.uk/world/feedarticle/8443248>

OBAMA, B. *Remarks*. In: The Chicago Council on Global Affairs, [online]. 23. 4. 2007 [20.11.2010]. Dostupné na: http://www.thechicagocouncil.org/dynamic_page.php?id=64

POSNER, G. *How Obama Flubbed His Missile Message*. In: The Daily Beast, [online]. 18. 9. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.thedailybeast.com/blogs-and-stories/2009-09-18/how-obama-flubbed-his-missile-message/full/>

SHEMES, J. *Obama vyzval na nový začiatok vo vzťahoch s moslimami*. In: SME, [online]. 4. 6. 2009 [23.3.2010]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/4874731/obama-vyzval-na-novy-zaciatok-vo-vztahoch-s-moslimami.html>

⁴⁷⁰ Podrobnejšie v Dempsey, J.: Russian proposal for European security would sideline NATO. In: International Herald Tribune, [online]. 27. 7. 2008 [2.2.2009]. Dostupné na: <http://www.ihf.com/articles/2008/07/27/europe/nato.php?page=1>

Air Force confirms Russian jets circled US territory of Guam. In: Fox News, [online]. 16. 02. 2013 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.foxnews.com/politics/2013/02/16/nuclear-armed-russian-jets-reportedly-circled-us-territory-guam/>

Aliancia obnoví činnosť Rady NATO-Rusko. In: Pravda, [online]. 5. 3. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: http://spravy.pravda.sk/aliancia-obnovi-cinnost-rady-nato-rusko-f0m-sk_svet.asp?c=A090305_184232_sk_svet_p23

Biden: Palestínčania majú právo na fungujúci štát. In: SME, [online]. 10. 03. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5279653/biden-palestincania-maju-pravo-na-fungujuci-stat.html>

Clinton pledges to press for Palestinian state. In: Daily Times, [online]. 4. 03. 2009 [20.11.2010]. Dostupné na: http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=2009\03\04\story_4-3-2009_pg4_1

Clinton starts former Soviet tour in Ukraine. In: BBC News, [online]. 2. 7. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.bbc.co.uk/news/10484714>

Lavrov varoval Gruzínsko pred vstupom do NATO. In: The Ministerstvo obrany SR Homepage, [online]. 15. 1. 2008 [31.1.2009]. Dostupné na: <http://www.mod.gov.sk/4423/lavrov-varoval-gruzinsko-pred-vstupom-do-nato.php?pg=3&PHPSESSID=b-394708ce695fcbafb15b4bf63bbe63b>

Moskva pozastavila účasť na zmluve o konvenčných silách. In: SME, [online]. 12. 12. 2007 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/3632824/Moskva-pozastavila-ucast-na-zmluve-o-konvencnych-silach.html>

Nórsko: Rusi lietajú ako na začiatku 90. rokov. In: SME, [online]. 18. 8. 2007 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/3445358/Norsko-Rusi-lietaju-ako-na-zaciatku-90-rokov.html>

Obama reaches out to Muslim world on TV. In: msnbc.com, [online]. 27. 1. 2009 [19.11.2010]. Dostupné na: <http://www.msnbc.msn.com/id/28869185/>

Obamas manželkou navštívili najväčšiu indonézske mesitu. In: SME, [online]. 10. 11. 2010 [19.11.2010]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5632572/obama-s-manzelkou-navstivili-najvacsiu-indonezsku-mesitu.html>

Obama Settlement Demands Stir Rising Tensions in Israel. In: FOXNews.com, [online]. 3. 6. 2009 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.foxnews.com/politics/2009/06/03/obama-settlement-demands-stir-rising-tensions-israel/>

Rasmussen chce na summite prehlbiť spoluprácu s Ruskom o Afganistane. In: SME, [online]. 15. 11. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5641078/rasmussen-chce-na-summite-prehlbit-spolupracu-s-ruskom-o-afganistane.html>

Rusko bude spolupracovať na obrannom štíte i Afganistane. In: SME, [online]. 20. 11. 2010 [19.04.2014]. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/5648030/rusko-bude-spolupracovat-na-obrannom-stite-i-afganistane.html>

5 Kontakt na autora

PhDr. Martin Štuller

Katedra politológie a európskych štúdií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (FF UKF)

Boženy Slančíkovej 1

949 74, Nitra

Slovenská republika

Email: martin.stuller@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. Marwan Al-Absi, CSc.

Vliv názorových vůdců na volební chování v České Republice

The Influence of Opinion-leaders on Voting Behavior in Czech Republic

Jan Ptáčník

Anotace: Volební chování je zkoumáno v mnoha rovinách (např. obsah volební kampaňe, volební marketing, ideologie a štěpící linie společnosti, vliv volebního systému aj.), avšak pohled politicko-psychologický příliš obvyklý nebývá. Právě proto ale může poskytnout poměrně originální poznatky. Psychologie volebního chování zkoumaná politologickým metodickým přístupem má potenciál mimo jiné vysvětlit případy vysoce neobvyklých lokálních výsledků voleb. Tzv. názoroví vůdci (*opinion leaders*) mohou mít značný vliv na rozhodování jím sociálně blízkého elektorátu, přičemž jsou v krajním případě způsobilí vyvolat zcela odlišné výsledky voleb, než činí celková průměrná hodnota v daném volebním obvodu. Hodláme tedy pomocí statistické analýzy a terénního výzkumu existenci a vliv názorových vůdců na volební chování ověřit v České republice.

Klíčová slova: názoroví vůdci, volební chování, spirála mlčení, elektorát, volební anomálie

Summary: The voting behavior has been researched in many different ways (f. e. the election campaign content, electoral marketing, ideology and social cleavages, the influence of voting system etc.), but the political-psychology approach is not very common. That is why it could provide us some original findings. Psychology of the voting behavior examined by methods of political science could potentially, besides other things, explain the cases of highly unusual local election results. The so called opinion leaders could have a significant influence on their socially close voters' decision making, where in the process they are even able to cause election results entirely different from the average in given electoral district. Our intention is, using statistical analysis and terrain research, to verify the opinion leaders' presence and influence on the voting behavior in Czech Republic.

Key words: opinion leaders, voting behavior, spiral of silence, electorate, election anomaly

1 Úvod

Každý nejmenší článek společnosti, tedy jednotlivec, do určité míry usiluje o projev své vůle navenek, a to pomocí mnoha různých kanálů, vůči různým okruhům ostatních jednotlivců a na základě mnoha různých popudů. Takto široce pojatou problematiku lze samozřejmě jen velmi obtížně řešit komplexně, zvlášť politologicky. Naše volba tedy padla na volební chování, a to se záměrem zkoumat jednu jeho partikulární složku z mnoha, jíž je vliv názorových vůdců na volební chování. Právě při volební proceduře se utváří pravidelně několik konstant, které nám umožní pominout řadu jinak velmi signifikantních okolností, jež by jinak měly vliv na výsledný projev vůle

člověka – náš předmět zájmu. Za hlavní cíl příspěvku si klademe primárně prokázat existenci vlivu názorových vůdců na volební chování jednotlivců.

Předmětem našeho zájmu nejsou výsledky voleb pojímané jako úspěchy či neúspěchy jednotlivých politických stran. Zaměřujeme se na vzorce volebního chování elektorátu, podněty, které voliče k určitému hlasování či nehlasování vedou. Snažíme se prokázat, že též volby, resp. volební procedury, je přínosné zkoumat i jinak než např. analýzou jejich výsledků a následků. Výstupem našeho zkoumání má být prokázání existence sociálně psychologického mechanismu, který může determinovat volební chování jednotlivce stejně důležité, jako např. jeho ideologické přesvědčení, hodnotový systém, osobní hospodářská situace, demografické faktory (vzdělání, věk, pohlaví aj.) či jiné faktory, které jsou do většiny obvyklých průzkumů volebních preferencí zahrnovány a je jim přikládána jistá míra důležitosti a způsoblosti volební chování ovlivnit. Na rozdíl od pohlaví, věku, vzdělání a dalších víceméně objektivně stanovitelných kategorií voličů však před námi nejprve stojí úkol nejprve dokázat samotnou existenci zmíněného sociálně psychologického mechanismu, který nazýváme vlivem názorových vůdců, resp. *opinion-leader* efektem, než budeme moci přistoupit k vyhodnocení jeho možného vlivu na volební chování.

2 Názoroví vůdci a jejich vliv na chování ostatních jednotlivců

Při prokazování smysluplnosti našeho výzkumu vycházet ze závěrů řady sociálně psychologických studií, které lze obecně nazvat teoriemi rozporu vnitřního přesvědčení a veřejného projevu. Zajímají nás samozřejmě takové poznatky, které se týkají projevu vůle navenek pod vlivem ostatních osob, jejichž názor, přízeň, důvěra apod. mají pro jedince projevujícího vůli nějaký význam, respektive, jejichž postoj vůči jedinci projevujícímu vůli může být tímto projevem vůle proměněn či přímo determinován (Black, 1982, 169–170).

Dosavadní výzkumná praxe ukazuje, že se značnou metodologickou náročností je možné jejich platnost ověřovat i empiricky (Black, 1982: 171–172; Weimann, 1991, 269–272). Opíráme se konkrétně zejména o teorii spirály mlčení, kterou naformulovala sociální psycholožka Elizabeth Noelle-Neumann. Je založena na tvrzení, že v rámci sociálních skupin prakticky všeho druhu se přirozeně utváří určitý sociální mechanismus, kde názory jednotlivých členů postupem času je potřeba přizpůsobovat tzv. názorovým vůdcům, což je malá část skupiny či dokonce jen jednatel, který tvoří jádro skupiny, určuje její směřování, aktivity a zejména jeho přízeň či nepřízeň k dalším členům může ovlivnit jejich pozici ve skupině či dokonce i jejich členství samotné (Noelle-Neumann, 2008, 386–387). Členové skupiny tak často sami začnou do určité míry popírat vnější projevy jejich vnitřního přesvědčení navenek a přizpůsobovat své chování, tj. projevy vůle, názorům přijatelným pro názorové vůdce (Weimann, 1991, 268–270). Jinými slovy, projev reálné vůle jednotlivců často ustupuje sociální konformitě, a to za účelem udržení či posílení postavení ve skupině, které velmi silně ovlivňuje míra přízně a sympatií názorových vůdců.

Nastíněný mechanismus se může podle Noelle-Neumannové (2008: 387) rozšiřovat, názorová konformita ve skupině se začíná vztahovat na stále více oblastí jinak

rozmanitého spektra názorů a pro udržení sympatií s jádrem skupiny je nutné se přizpůsobovat stále více. Roztáčí se tak tzv. spirála mlčení, kdy projevit svůj skutečný názor navenek, pakliže je odlišný od názorových vůdců, je rizikové pro postavení člena ve skupině. Člen skupiny se obvykle samozřejmě může rozhodnout přestat být členem skupiny, ovšem jde o závažný střet hodnot, protože mnohdy pro člověka je důležitější právě ono plnohodnotné členství v dané sociální skupině než možnost zcela svobodně kdykoliv a kdekoliv projevit svůj názor.

3 Názoroví vůdci a demokracie

Ústavy států všech momentálně fungujících inkarnací demokracie jednomyslně uvádí konání svobodných voleb jako jeden ze základních znaků determinující toto státní zřízení a politický režim. Předpokládají tedy, že každý oprávněný jedinec volí své politické zastoupení podle vlastního přesvědčení, což často koliduje s potřebou jedinců být součástí kolektivit. Skutečné ideové přesvědčení jednotlivců tak často ustupuje sociální konformitě (Bellucci, Maraffi, Segatti, 2007, 135–136), což se, podle našeho názoru, může projevit mimo jiné ve výsledcích voleb. Obecně se ale předpokládá, že institut svobodných voleb je schopen zajistit, aby každý aktivním volebním právem nadaný jedinec ve volební místnosti za plentou měl skutečně příležitost převést aktem hlasování svou vlastní vůli a nikoliv vůli cizí na odpovídající ovlivnění podoby politické reprezentace (viz např. Dahl, 2001: 40). Volby jsou v podstatě institucionalizovaným a regulovaným procesem reprezentace vůle jednotlivce s dopadem na společnost jako celek, samozřejmě teritoriálně či jinak omezeným, kde váha projevu vůle každého participanta je rovněž předem regulována (Schumpeter, 2003: 269–270). Můžeme se tak blíže zaměřit na zbývající zdroje formování vůle jednotlivce v roli voliče.

Vliv názorových vůdců na utváření volebního chování jednotlivců není tématem zcela novým, nicméně rozhodně jde o problematiku, která nebývá často řešena politologickou perspektivou (výjimkami jsou např. Blondel, Thiébault, 2010; Roch, 2005). Teoretická východiska s oporou v empirických výzkumech pro naši práci je třeba hledat spíše v sociologii, resp. sociální psychologii. S názorovým vůdcovstvím se sice při různých průzkumech preferencí veřejnosti někdy počítá,⁴⁷¹ ovšem málokdy právě u politologicky relevantních. Vliv názorových vůdců, ať již na volební či jinak důležité chování spojené s politikou, kromě překonání některých předpokladů behavioralistických teorií, má doposud reálný význam převážně pro kritické teorie západního modelu demokracie. Typickým případem je např. Frankfurtská škola, jejíž představitelé mimo jiné kritizují, jak společenský systém ovládá ekonomickou i kulturní sféru a v podstatě nedává možnost ke skutečné možnosti svobodného výběru čehokoliv (např. od poslouchané hudby až po obecně způsob života).

Pro účely našeho výzkumu odmítáme dahlovský předpoklad, že každý člověk je principiálně schopen sám jasně určit své priority a právě tomu přizpůsobit své volební chování, tedy výběr zastupitele (Dahl, 2001, 37–39). Vycházíme místo toho z tzv. elitního pojetí demokracie, které má základ u Roberta Michelse či Josepha Schumpetera.

⁴⁷¹ Kupříkladu u výzkumu výroků a následovnictví výroků či přímo osob na sociálních sítích je v současné době prováděno mimo jiné právě zkoumání vlivu názorových vůdců (např. Bodendorf, Kaiser, 2009). Výzkumy tohoto typu ovšem pro chybějící data z České republiky využíváme jen doplňkově.

Důvody jsme již výše naznačili, tj. že zpochybňujeme možnost každého jedince projevem vůle vždy ovlivnit směřování sociální skupiny, ve které své názory prezentuje. Nehledě na institucionální nastavení kteréhokoliv politického režimu, podle teoretiků elit vždy jen určitá úzká skupina je skutečným hybatelem společnosti, držitelem moci. Moderní zastupitelská demokracie v tomto ohledu není výjimkou. Příkládáme se na stranu názoru, že zastupitelský demokratický systém může fungovat i v prostředí, kde se utváří elity.

Náš základní postoj vůči demokratickému politickému zřízení do značné míry odpovídá kompromisu mezi dahlovskou představou o liberální pluralitní demokracii (polyarchii) a představou vyvolenosti a předurčení určité skupiny jedinců k vládnutí. Během celého vývoje teorie elit panovala shoda na tom, že západní model liberální demokracie nefunguje zcela přesně tak, jak je ústavodárci zamýšleno, a to díky určitým zákonitostem organizace společnosti. Robert Michels (2001: 240–241) dokonce tvrdí, že jakákoliv organizace vede nevyhnutelně k vytvoření elity. Kompatibilitu nevyhnutelné tvorby elit a zastupitelské demokracie zevrubně vysvětluje Joseph Schumpeter, jenž své pojetí moderní zastupitelské demokracie zakládá na tvrzení, že demokratičnost režimu zajišťuje pravidelné konání svobodných voleb, které jsou jakýmsi plebiscitem o setrvání současné elity u moci. Volby tedy Schumpeter pojímá *de facto* jako soutěž několika konkurujících elit, tudíž potřebný politický pluralismus je zajištěn spíše mnohostí elit než mnohostí politických názorů, které ale samozřejmě elity alespoň oficiálně reprezentují (Schumpeter 2003: 269, 273, 279).

Robert Dahl (2001: 37–40) za nezbytnou součást demokracie pokládá proces vyjednávání o *agenda-settingu* a až následné rozhodování, kdy jsou všichni participanté na rozhodování dostatečně informováni (či se tak alespoň cítí), což je kvalifikuje k učinění rozhodnutí odpovídajícímu jejich skutečné vůli. Schumpeter tento proces povyšuje přímo na definici demokracie – podle Schumpetera je demokracie primárně metodou rozhodování, nikoliv politickým systémem. Právě tímto prismaťem potřebujeme na demokracii nahlížet, máme-li prokázat existenci *opinion-leader* efektu a zkoumat jeho vliv na volební chování. Usuzujeme, že demokracie je způsobem rozhodování, která není zcela dokonalá, co se zamýšlených účinků týče, tedy reprezentace skutečné vůle jednotlivců s účinkem na společnost jako celek. Proces je narušen sociálně psychologickými faktory, které hodláme zkoumat. Efekt spirály mlčení a dalších jevů může vést k potenciálně velmi silnému ovlivnění rozhodování jednotlivců v rámci demokratického procesu stejně jako v jakékoli jiné každodenní situaci, kdy se jejich efekt běžně projevuje.

4 Vliv názorových vůdců na volební chování v České republice

Předpokladem pro smysluplnost výzkumu v České republice je solidní dostupnost volebních dat i na nízkých úrovních a především reálná⁴⁷² možnost získat další, specifitější data vlastním přičiněním. Velmi užitečným zdrojem dat se jeví být malé obce,

⁴⁷² Reálné by bylo zřejmě možné získat tyto informace i v jiných zemích, avšak realitostí zde máme na mysli především relativní finanční nenáročnost, snadnou dopravní dostupnost, poměrně příznivé právní prostředí pro poskytování informací orgány státní správy a místní samosprávy a prakticky nulovou jazykovou i kulturní bariéru.

kde volební chování voličů je poměrně často ovlivněno jen minimálním počtem názorových vůdců, což se logicky viditelně projevuje. Např. volby do krajských zastupitelstev v roce 2012 v mnoha obcích zcela popíraly zákony statistické pravděpodobnosti a případná identifikace *opinion-leaderů* v takových případech je jednodušší. S ohledem na aktuálnost dat a relativní časovou blízkost a tudíž „živost“ v paměti voličů se zaměřujeme na volební chování v posledních volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, které proběhly v říjnu roku 2013, a na volby prezidentské z ledna 2013.

Vzhledem k výraznému překrývání různých vlivů na volební chování jednotlivců jsme se zaměřili na nalezení prostředí pro terénní výzkum, kde případné vyhledání a potvrzení vlivu názorových vůdců je prakticky proveditelné a zejména ověřitelné. Domníváme se, že názoroví vůdci ovlivňují volební chování velkého množství voličů, ovšem nalézt jasně oddělitelnou skupinu takto ovlivněných a názorových vůdců samotných je velmi složité. Tento problém řešíme cíleným zaměřením se na anomální případy výsledků voleb v lokálním měřítku. Na mysl máme anomálie ve volebním chování místně určitelných a administrativně oddělitelných částí elektorátu, které zcela odporovaly místnímu (a logicky i celostátnímu) celkovému výsledku, zcela mimo běžné statistické odchylky. Přesněji máme na mysli volební okrsky, obvykle čítající jednu malou obec, ve kterých co možná nejvíce voličů, kteří se voleb zúčastnili, odevzdali svůj hlas jedné politické straně či kandidátovi.⁴⁷³

Výrazná statistická neobvyklost hlasování ve volbách v daném okrsku může být samozřejmě způsobena více faktory, nicméně jde, podle našeho názoru, o zřejmě neschůdněji proveditelnou izolaci jevu *opinion-leader* efektu. Právě statistická anomálie se nám jeví jako ideální indikátor možné přítomnosti menšího množství, avšak o to více vlivných *opinion leaderů*, kteří mohou být způsobili převážít ostatní vlivy⁴⁷⁴ na volební chování jednotlivců. V rámci terénního výzkumu v České republice se pro sběr dat jeví jako vhodné strukturované a polostrukturované rozhovory s místními voliči.

Pracujeme se statistickými daty ČSÚ a identifikujeme vhodné volební okrsky, které se pokud možno překrývají s územím jednotlivé obce.⁴⁷⁵ Zajímavými případy pro náš výzkum se ukázaly např. obec Proseč (kraj Vysočina, okres Pelhřimov; proslulá téměř 100% podporou Miloše Zemana v prezidentských volbách), Kukle (Pardubický kraj, okres Svitavy; známá též jako „pravicový ostrůvek v rudém moři), Lhotka u Pelhřimova (kraj Vysočina, okres Pelhřimov; tradičně velmi levicová obec, ve které však v posledních letech začala výrazně vítězit strana TOP09), obec Myslinka (Plzeňský kraj, okres Plzeň-sever, proslulá téměř 100% volební podporou KSČM) a Malá Úpa (Královéhradecký kraj, okres Trutnov; extrémně vysoká podpora strany SPOZ ve volbách do obecního zastupitelstva).

Dosud získaná data nemají dostatečnou vypovídající hodnotu pro závěry s ambicí obecné platnosti, nicméně provedený výzkum naznačuje následující: Vliv názorových vůdců v České republice je stimulován silící personalizací celého politického systému,

⁴⁷³ O těchto anomálních volebních výsledcích v některých obcích proběhla i krátká mediální diskuse, zejména v případech, kdy uspěly strany jinak spíše malého významu.

⁴⁷⁴ Značnou roli může hrát např. volební systém. Proporční volební systém obvykle vede ke snížení úrovně neideových vlivů na volební chování jednotlivce (Curtice, Hunjan, 2011: 92).

⁴⁷⁵ Celkově se počet takových případů v České republice, samozřejmě v závislosti na konkrétních volbách, pohybuje v řádu desítek obcí. Počet obcí vhodných pro výzkum je ale nižší. Zanedbáváme totiž samozřejmě obce, ve kterých kandidovala jen jedna politická strana.

kteřá je dlouhodobě součástí české politické kultury. Volby jsou stále více chápány jako soutěž jednotlivých politiků a relativní snadnost identifikace názorových vůdců s jednotlivou osobností politika oproti abstraktnímu tělesu politické strany či ideologie snižuje důležitost ideové argumentace volby té které strany či kandidáta. Roste vzdálenost mezi stranami a voliči, neboť politické strany se postupně stávají profesionalizovanými subjekty, kde řadoví členové jsou spíše chápáni jako zdroj potenciálních obtíží a neshod (blíže viz např. Biezen, Mair, Pognutke, 2009, 11; Katz, Mair 1995, 17), tudíž určité názorové prostředníky mezi nimi a voliči v podobě názorových vůdců strany vítají a v kampaních využívají.⁴⁷⁶ Potvrzuje se také, že vliv názorových vůdců se výrazně projevuje zejména tam, kde se nepřekrývá mnoho různých vlivů na voliče a voliči se navzájem znají a sdílejí členství ve shodných sociálních skupinách. V českém prostředí jde často právě o malé obce.

5 Závěr

Mnoha sociologickými průzkumy bylo již prokázáno i empiricky ověřeno, že názoroví vůdci existují a mají vliv na chování ostatních jednotlivců. Vztáhneme-li teorii spirály mlčení na chování voličů, lze konstatovat, že se voliči, navzdory např. institutu tajnosti hlasování ve volbách, mnohdy rozhodují spíše sociálně konformně – podle ostatních lidí, a to proto, že je pro ně postavení v relevantních sociálních skupinách jednodušší důležitější, než volit tak, jak by odpovídalo jejich vnitřní vůli a přesvědčení. Vliv názorových vůdců je ovšem velmi komplikované přesně ověřit v konkrétním případě a obecně statisticky vyčíslit.⁴⁷⁷ I v rámci regulovaného prostředí voleb v moderním demokratickém státě existuje velké množství dalších proměnných, které je nezbytné vzít v úvahu při zdůvodňování volebního chování jednotlivců. Navíc je nutné spoléhat často spíše na nepřímé indicie ukazující na ovlivnění voliče názorovým vůdcem, neboť jej málokdo přímo přizná.

6 Použitá literatura

BELLUCCI, P., MARAFFI, M., SEGATTI, P. Intermediation Through Secondary Associations: The Organizational Context of Electoral Behaviour. In: GUNTHER, R., MONTERO, J. R., PUHLE, H. *Democracy, Intermediation, and Voting on Four Continents*. New York: Oxford University Press, 2007. s. 135–182. ISBN 978-0-19-920283-6.

BIEZEN, I., MAIR, P., POGNUTKE, T. *Going, Going.....Gone? Party Membership in the 21st Century*. Lisbon: Political Parties and Civil Society ECPR Joint Sessions, 2009, 1–26.

BLACK, J. Opinion Leaders: Is Anyone Following? *The Public Opinion Quarterly*. 1982. 46 (2), 169–176.

BLONDEL, J., THIÉBAULT, J. *Political Leadership, Parties and Citizens: The personalization of leadership*. New York: Routledge, 2010. 304 s. ISBN 9780415547369.

⁴⁷⁶ Typicky jde o kontaktní kampaň v „každodenním prostředí“, konkrétně akce typu „Na Pivo s Karlem [Schwarzenbergem (TOP09)]“ či rozdávání koblih Andrejem Babišem (ANO 2011).

⁴⁷⁷ Proto také celá řada autorů rezignovala na specifitější výzkum zdrojů volebního chování, zvláště pak zprostředkovaných ostatními lidmi (blíže viz Bellucci, Maraffi, Segatti, 2007: 136–137).

- BODENDORF, F., KAISER, C. Detecting Opinion Leaders and Trends in Online Social Networks. SWSM '09 (November), 2009. s. 65–68.
- CURTICE, J., HUNJAN, S. Elections as Beauty Contests: Do the Rules Matter? In: AARTS, K., BLAIS, A., SCHMITT, H. eds. *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford: Oxford University Press, 2011. s. 91–107. ISBN 9780199595365.
- Český statistický úřad. *Výsledky voleb a referend* [online]. Volby.cz: 2014. [cit. 24. 4. 2014]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/volby_lide
- DAHL, R. *O Demokracii*. Praha: Portál, 2001. 191 s. ISBN 9788071784227.
- KATZ, R., MAIR, P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*. 1 (1), 1995. s. 5–28.
- MICHELS, R. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener: Bartoche Books, 2001. 266 s. ISBN 978-0029212509.
- NOELLE-NEUMANN, E. Spiral of Silence. In: GRIFFIN, E. ed. *A First Look At Communication Theory*. Maidenhead: McGraw-Hill, 2008. s. 386–396. ISBN 978-0073534305.
- ROCH, CH. The Dual Roots of Opinion Leadership. *The Journal of Politics* 67 (1), 2005. s. 110–131.
- SCHUMPETER, J. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London and New York: Routledge, 2003. 460 s. ISBN 0-203-26611-0.
- WEIMANN, G. The Influentials: Back to the Concept of Opinion Leaders? *The Public Opinion Quarterly* 55 (2), 1991. s. 267–279.

7 Kontakt na autora

PhDr. Mgr. Jan Ptáčník

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Poděbradova 1

301 00 Plzeň

Email: ptacnikj@kap.zcu.cz

Školitel: doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D.

Prevenca etnických konfliktov a genocíd v 20. storočí – Masaker v Srebrenici

Preventing conflicts and genocides in the 20th century – Massacre in Srebrenica

Veronika Kossuthová

Anotácia: Príspevok sa zaoberá Srebrenickým masakrom, ktorý bol uznaný za akt genocídy a ktorý sa považuje za zlyhanie medzinárodného spoločenstva v zabránení systematických zverstiev spáchaných na moslimských Bosniakoch. Predkladaný príspevok sa nezameriava len na históriu samotnej genocídy, ale aj na fakty, kto je za ňu zodpovedný, prečo sa nezabránilo jej vypuknutiu a prečo v tom medzinárodné spoločenstvo zlyhalo. Príspevok sa taktiež dotýka problematiky, či jej bolo možné predísť alebo nie.

Kľúčové slová: Srebrenický masaker, história genocídy, zodpovednosť za genocídu, zlyhanie v zabránení genocídy, možnosť predísť genocíde

Summary: The article deals with Srebrenica massacre that has been recognized as an act of genocide and that is considered as failure of the international community in preventing systematic atrocities committed against Muslim Bosnians. The submitted article does not only focus on the history of the genocide itself but also on facts who is responsible for it, why its outbreak was not prevented and why the international community has failed in its prevention. Moreover, the article also concerns the issue whether it was possible to prevent it or not.

Key words: Massacre in Srebrenica, history of the genocide, responsibility for the genocide, failure in preventing the genocide, possibility to prevent the genocide

1 Úvod

Masaker 8000 Moslimov v bosnianskom meste Srebrenica, ktorý sa odohral v júli 1995, je považovaný za najväčšie masové zabíjanie počas Bosnianskej vojny a za najhorší masaker v Európe od roku 1945. Masakru predchádzala Bosnianska vojna, ktorá vypukla počas rozpadu Juhoslovanskej federácie v 90. rokoch 20. Storočia.⁴⁷⁸ Bývalá Juhoslávia sa skladala zo Srbska, Chorvátska, Slovinska, Macedónska, Čiernej hory a Bosny a Hercegoviny. V krajine sa začal objavovať nacionalizmus, ktorý šíril srbský komunistický prezident Slobodan Milošević. Táto situácia spôsobila, že nacionalizmus začal vznikať aj medzi Chorvátmi a Slovincami, ktorí sa obávali toho srbského. V roku 1991 vyhlásilo Slovinsko a aj Chorvátsko nezávislosť.⁴⁷⁹ V tomto čase Bosnu obývali 3 etnické skupiny: bosnianski moslimovia, Srbi a Chorváti.⁴⁸⁰ Situácia bola v tejto

⁴⁷⁸ Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

⁴⁷⁹ Life in former Yugoslavia. <http://www.hmd.org.uk/genocides/life-former-yugoslavia>

⁴⁸⁰ Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

krajine zložitá a veľmi vážna. Všetky 3 etnické skupiny stále žili v jednej krajine, ale nechceli to isté. Srbi sa chceli stať súčasťou vznikajúceho „Väčšieho Srbska“, ktoré vytváral Milošević. Bosniaci a Chorváti toho súčasťou byť nechceli. Srbi boli dokonca pripravení dosiahnuť ich cieľ tým, že izolujú ostatné etnické skupiny. A ak by to bolo nevyhnutné pre naplnenie tohto cieľa, neštítli by sa ich aj vyhladiť. Vo februári 1992 sa v Bosne a Hercegovine konalo referendum o nezávislosti, ktoré Srbi bojkotovali. Po vyhlásení nezávislosti vtrhli Srbi do Bosny, aby zabezpečili srbské územia, čo nakoniec viedlo k brutálnemu medzi etnickému konfliktu. Výsledkom Bosnianskej vojny boli 10 000 mŕtvych a milióny premiestnených ľudí. Vojnové zločiny – etnické čistky a genocída – páchali srbské jednotky na základe Miloševićových rozkazov.⁴⁸¹ Hoci počas vojny páchali rôzne zverstvá všetky zainteresované strany konfliktu, je nepopierateľným faktom, že najhoršie z nich spáchali srbské vojská.⁴⁸² Túto vojnu, ktorá je označovaná za najhorší konflikt v Európe od konca druhej svetovej vojny, ukončili až Daytonské mierové dohody, ktoré boli podpísané v novembri 1995. Bosna a Hercegovina sa stala nezávislým a zjednoteným štátom, ktorý sa skladá z Bosniansko-chorvátskej federácie a zo Srbskej republiky. A v roku 2007 uznal Medzinárodný súdny dvor, ktorý je hlavným súdnym orgánom OSN, Srebrenický masaker za akt genocídy, čím potvrdil rozhodnutie Medzinárodného trestného tribunálu pre bývalú Juhosláviu.⁴⁸³

2 Srebrenický masaker

Srebrenica je mesto ležiace na východe Bosny a Hercegoviny, kde žije moslimská väčšina.⁴⁸⁴ Ako moslimská enkláva na území Srbska bola na jar v roku 1993 vyhlásená za bezpečnú zónu OSN, aby sa zabezpečila ochrana miestneho moslimského obyvateľstva.⁴⁸⁵ Myšlienka vytvorenia bezpečných zón pre moslimskú populáciu bola prvýkrát spomenutá v roku 1992 v Ženeve na základe dohody všetkých zúčastnených strán bosnianskeho konfliktu. Vytvorenie týchto zón sa javilo ako riešenie obrovskej humanitárnej katastrofy, ktorá sa objavila v moslimských enklávach v Bosne. Avšak v praxi sa ukázalo, že to predstavuje neriešiteľný problém. Táto myšlienka nezískala veľkú podporu medzinárodného spoločenstva.⁴⁸⁶ Ale aj napriek tomu dňa 16. apríla 1993 Bezpečnostná rada OSN prijala v zrýchlennom rozhodovacom procese Rezolúciu 819, ktorou vyhlásila mesto Srebrenica za bezpečnú zónu, aby sa zabránilo hroziacej etnickej čistke spáchanej srbským vojskom v tomto meste. Avšak rezolúcia bola neúplná. Hoci sa v nej odsúdilo vytvorenie bezpečnej zóny, bližšie túto zónu nešpecifikovala a neobsahovala ani inštrukcie, ako sa mala zabezpečiť jej ochrana.⁴⁸⁷ Na začiatku júla 1995 Srbi na Srebrenicu zaútočili aj napriek tomu, že bola bezpečnou zónou. Srbi začali mesto intenzívne ostreľovať. Holandský veliteľ požiadal NATO o pomoc. Ale tá neprišla včas, lebo bola zdržaná vyplňaním nesprávnych dokumentov a lietadlá NATO

⁴⁸¹ Life in former Yugoslavia. <http://www.hmd.org.uk/genocides/life-former-yugoslavia>

⁴⁸² Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

⁴⁸³ Rebuilding lives. <http://www.hmd.org.uk/genocides/rebuilding-lives-0>

⁴⁸⁴ Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

⁴⁸⁵ Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

⁴⁸⁶ Honig, W. J. – Both, N.: Srebrenica. Record of a war crime. Penguin Books Ltd London 1997. str. 99.

⁴⁸⁷ Honig, W. J. – Both, N.: Srebrenica. Record of a war crime. Penguin Books Ltd London 1997, str. 103 – 104.

potrebovali dotankovať palivo.⁴⁸⁸ A hŕstka holandských vojakov, ktorí v meste dohliadali na udržanie mieru, neboli dobre vyzbrojení a neboli schopní útok Srbov odraziť a mesto ubrániť.⁴⁸⁹ Taktiež im chýbali jasné inštrukcie, ako jednať v takomto prípade núdze. Na druhej strane, Srbi mali všetko premyslené do detailov a postupovali podľa vopred pripraveného plánu. Prvým krokom ich plánu bolo sústrediť všetkých v jednej oblasti, aby ich bolo možné ľahšie deportovať. Srbi už od začiatku plánovali rozdeliť chlapcov a mužov od ostatných utečencov. A taktiež vedeli, že musia byť rýchli, aby bola deportácia úspešná.

Museli zaistiť to, že ich operácia bude vykonaná dostatočne rýchlo na to, aby OSN nestihla efektívne zareagovať.⁴⁹⁰ Postup srbských jednotiek sa dá rozdeliť do 5 štádií: koncentrácia, „sťatie hláv“, oddelenie, evakuácia a likvidácia. Prvé štádium zahŕňalo obklúčenie oblasti, ktorá mala byť „vyčistená“. V druhom štádiu boli popravení politickí lídri a tí, ktorí mohli prevziať moc, ako napríklad právnici, sudcovia, spisovatelia alebo profesori. Tretie štádium bolo zamerané na oddelenie žien, detí a starcov od chlapcov a mužov, ktorí boli schopní boja. V štvrtom štádiu boli ženy, deti a starci premiestnení na hranice a odtiaľ deportovaní do susedných oblastí alebo krajín. A v poslednom štádiu boli popravení všetci bojaschopní muži, t.j. muži vo veku 15 – 60 rokov. Následne sa srbské jednotky zbavili ich tiel.⁴⁹¹ Dňa 11. júla do Srebrenice dorazil srbský generál Ratko Mladić a jeho vojsko mesto obsadilo a to, čo nasledovalo sa nedalo ani popísať. Srebrenica sa stala dejiskom najväčšieho masakru civilistov v Európe od druhej svetovej vojny. Deň po obsadení mesta srbské jednotky pod vedením Mladića presunuli ženy, deti a starcov v autobusoch mimo oblasti kontrolované Srbmi. V priebehu 30 hodín ich bolo deportovaných okolo 23 000. Srebrenickí chlapci a muži boli pod zámienkou hľadania vojnových zločincov odvezení na rôzne miesta, kde boli držaní v nákladných autách, skladoch, školských ihriskách a farmách, kde boli následne zastrelení. Prvé vyvražďovanie neozbrojených moslimských mužov sa začalo 13. júla v skladoch.⁴⁹² Počty popravených sa blížila k 8000.⁴⁹³ Tí, ktorým sa podarilo ujsť zo zajatia, boli zastrelení srbskými jednotkami pri pokuse bezpečne prejsť cez hory. Z pôvodného počtu 15 000 utečencov prežilo menej ako 4000 z nich.⁴⁹⁴ Avšak prvé informácie o tomto masakri boli zverejnené až o niekoľko dní neskôr, pričom jeho celkový rozsah nebol známy.⁴⁹⁵ Tisíce mŕtvych bolo pochovaných v masových hroboch.⁴⁹⁶ Srbi dokonca skomplikovali identifikáciu obetí tým, že ich telá previezli z pôvodných

⁴⁸⁸ The genocide at Srebrenica. <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>

⁴⁸⁹ Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

⁴⁹⁰ Honig, W. J. – Both, N.: Srebrenica. Record of a war crime. Penguin Books Ltd London 1997. str. 29.

⁴⁹¹ Jones, A.: Genocide: A comprehensive introduction. Routledge London 2011. str. 323.

⁴⁹² The genocide at Srebrenica. <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>

⁴⁹³ Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clano-k/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

⁴⁹⁴ The genocide at Srebrenica. <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>

⁴⁹⁵ Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clano-k/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

⁴⁹⁶ The genocide at Srebrenica. <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>

hrobov na iné miesta.⁴⁹⁷ Hoci už bolo niekoľko tiel objavených, ich identifikácia je stále extrémne náročná.⁴⁹⁸

2.1 Zodpovednosť za genocídu

OSN vytvorila Medzinárodný trestný tribunál pre bývalú Juhosláviu, ktorý sa zaoberal vojnovými zločinmi spáchanými proti rôznym etnickým skupinám na území Chorvátska, Kosova, Srbska a Macedónska v období rokov 1991 – 2001.⁴⁹⁹ Masaker v Srebrenici bol týmto tribunálom označený za akt genocídy. Holandská vláda Wima Koka ako prvá prevzala zodpovednosť za tento masaker. V roku 2002 to experti potvrdili tým, že Holandsko podcenilo situáciu a k masakru prispeli aj nedostatočne vyzbrojení vojaci jednotiek OSN, ktorí mali zónu chrániť. Na základe týchto skutočností podala holandská vláda demisiu. Srbská vláda sa k masakru priznala až v roku 2004. Pred tribunálom bolo obžalovaných okolo 20 ľudí. Niektorí z nich už boli odsúdení, ale iní na proces stále čakajú. Radislav Krstić, bosniansko-srbský generál, bol odsúdený na 35 rokov odňatia slobody.⁵⁰⁰ V roku 2002 bol pred tribunál postavený bývalý srbský prezident Slobodan Milošević, ktorý bol súdený za spáchanie zločinov proti ľudskosti a za genocídu. Avšak pred vyhlásením rozsudku zomrel vo väzbe na infarkt. V roku 2008 bol zatknutý bývalý bosniansko-srbský prezident Radovan Karadžić. Obvinenia, ktoré boli voči nemu vznesené, sa týkali jeho zodpovednosti za Srebrenický masaker a rozkazu, ktorý vydal a ktorým bol masaker zahájený. Je obvinený z vraždy najmenej 7000 moslimských Bosniakov v Srebrenici. Momentálne je držaný vo väzbe a súd s ním by mal byť ukončený v tomto roku. Ďalším obvineným je Ratko Mladić, ktorý bol zatknutý v roku 2011. Bol obvinený z účasti v zločineckej skupine, ktorá sa podieľala na vyvraždení bosnianskych moslimských chlapcov a mužov a na násilnom presune žien, detí a starcov. Súdny proces začal v roku 2012 a jeho koniec sa očakáva v roku 2016. Momcilo Krajisnik, bosniansko-srbský vojnový líder, si v roku 2009 začal odpýkavať 20-ročný trest za deportáciu, násilný presun a prenasledovanie počas konfliktu v Bosne.⁵⁰¹ Existuje aj skupina tzv. Srebrenických matiek, ktoré žiadajú o náhradu škody a žalujú Holandsko a OSN za to, že nezabránili masakru.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

⁴⁹⁸ The genocide at Srebrenica. <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>

⁴⁹⁹ International criminal tribunal for former Yugoslavia. <http://www.hmd.org.uk/genocides/international-criminal-tribunal-former-yugoslavia>

⁵⁰⁰ Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

⁵⁰¹ International criminal tribunal for former Yugoslavia. <http://www.hmd.org.uk/genocides/international-criminal-tribunal-former-yugoslavia>

⁵⁰² Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945, 2008. <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>

2.2 Bolo možné masakru predísť?

Dá sa len smutne konštatovať, že masakru a dokonca aj samotnej Bosnianskej vojne sa dalo predísť diplomaciou a nie vojenskou intervenciou. Ale existujú názory, že by diplomacia v tomto prípade zlyhala. Avšak jedna kľúčová udalosť Bosnianskeho konfliktu, ktorá sa často prehliada, bola včasnou snahou predísť vojne ešte pred jej vypuknutím. Bolo to na začiatku roku 1992 a bolo to úsilie Európskeho spoločenstva, presnejšie José Cutileiroa, ktorý bol jej zástupcom. Počas mesiacov február a marec zorganizoval v Lisabone viaceré medzinárodné konferencie, na ktorých sa stretli 3 hlavné etnické skupiny žijúce na území Bosny a zúčastnil sa na nich aj prezident Izetbegović zastupujúci moslimskú skupinu. Vychádzalo to z predpokladu, že nezávislosť Bosny je neodvratná. Cutileiro sa snažil zmierniť etnické napätie, a tým predísť občianskej vojne. Chcel rozdeliť Bosnu na 3 samostatné oblasti, z ktorých každá by mala vysokú mieru autonómie. Politická moc mala byť decentralizovaná a mala vzniknúť akási etnická konfederácia. Všetky 3 etnické skupiny s plánom súhlasili, pretože bol lepší ako občianska vojna. Kľúčovým faktom bolo, že súhlas vyjadrila aj vláda prezidenta Izetbegovića. Srbi boli plánom nadšení, pretože im zaručoval efektívnu autonómiu a samosprávu, ktorá bola hlavným cieľom srbskej strany v konflikte. Krátko na to sa ukázalo, že vojna mohla byť odvrátená týmto kompromisným vyriešením sporu. Avšak administratíva Georgea H.W. Busha bola proti európskemu úsiliu už od jeho začiatku, čo prispelo k zlyhaniu Lisabonskej dohody. Chorváti a moslimovia podporovaní Američanmi odstúpili od dohody a svojich predchádzajúcich záväzkov na konci marca 1992. Cutileirov plán sa nikdy neimplementoval a vojna v plnom rozsahu začala o 2 týždne neskôr. Rola USA v zmarení tejto dohody nie je veľmi známa, ale napriek tomu je veľmi dobre zdokumentovaná. USA hrali kľúčovú úlohu na začiatku Bosnianskej vojny. Americké úsilie zmariť Lisabonskú dohodu zahájil Warren Zimmermann, ktorý bol v tom čase veľvyslancom v Juhoslávii. Povzbudzoval a podporil Izetbegovića, aby odmietol mierový plán. Zimmermann sám verejne poprel, že blokuje Lisabonskú dohodu, ale existujú dôkazy o opaku. Izetbegovićovi ponúkol uznanie USA výmenou za odmietnutie Lisabonskej dohody. Dokonca aj po zlyhaní Cutileirovho plánu pokračovalo Európske spoločenstvo, neskôr už Európska únia, v spolupráci s OSN v rokoch 1992 – 1995 v úsilí diplomaticky vyriešiť situáciu v krajine. Avšak žiadny z týchto plánov sa nedočkal podpory USA. Predstavitelia Bushovej a Clintonovej administratívy sa totiž obávali, že európske úsilie a úsilie OSN získať vedúcu úlohu v balkánskych vojnách by mohlo ohroziť NATO a americkú dominanciu v Európe. Tento postoj USA prispel k zlyhaniu viacerých mierových plánov počas vojny. Americké odmietnutie rokovať o dohode sa má považovať za historické zlyhanie, ktoré prispelo k vypuknutiu vojny a k samotnému masakru v Srebrenici.⁵⁰³

3 Záver

Je nepopierateľným faktom, že genocída v Srebrenici patrí k najhorším masakrom civilného obyvateľstva od konca druhej svetovej vojny. Predchádzala mu Bosnianska vojna, ktorá bola veľkým konfliktom medzi 3 etnickými skupinami žijúcimi na území Bosny

⁵⁰³ Gibbs, N. D. The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years. <http://hnn.us/article/130118>

a Hercegoviny. Korene konfliktu možno nájsť v rozdielnych názoroch týchto etnických skupín na ich budúce smerovanie po rozpade bývalej Juhoslávie. Srbi boli najradikálnejší a pre dosiahnutie svojho cieľa boli ochotní spraviť čokoľvek, aj vyvraždiť ostatné skupiny. Toto napätie neostalo nepovšimnuté. Ešte pred samotným vypuknutím vojny sa túto zložitú situáciu snažilo urovnať Európske spoločenstvo, ktoré na to chcelo využiť nástroje diplomacie. Zúčastneným stranám konfliktu navrhli riešenie, ktoré by každej z nich prinieslo autonómiu a vznikla by etnická konfederácia. Toto riešenie je známe pod názvom Cutileirov plán alebo aj Lisabonská dohoda podľa miesta, kde sa stretnutia znepriatelených strán konali. Strany s návrhom súhlasili, ale krátko na to bosnianska menšina spolu s chorvátskou svoj názor zmenila. Plán odmietla na popudy USA, ktoré im sľúbili uznanie, ak dohodu odmietnu. Američania boli proti akémukoľvek diplomatickému riešenie, pretože sa obávali možného nárastu vplyvu Európskeho spoločenstva a OSN v regióne, ktorý by mohol ohroziť dominanciu USA v Európe. A práve rozhodnutie vyššie spomenutých 2 menších malo katastrofálne následky, ktoré viedli až k hrôzám v Srebrenici. Konflikt sa o pár týždňov zmenil na medzi etnickú vojnu obrovských rozmerov. Reakciou OSN bolo vytvorenie tzv. bezpečných zón, ktoré mali zabezpečiť ochranu moslimského obyvateľstva. Avšak tento koncept mal výrazné medzery, pretože bližšie tieto zóny nešpecifikoval a nebolo z neho jasné, ako sa má ich bezpečnosť zaistiť. Aj napriek týmto nedostatkom bola Srebrenica vyhlásená za bezpečnú zónu. Ale ani to ju pred masakrom neubránilo. Srbské jednotky, ktoré mali vopred premyslený plán, mesto napadli a začali ho ostreľovať. Reakcia NATO a OSN bola príliš pomalá, situáciu podcenili a zle vyzbrojené holandské jednotky OSN bez jasných inštrukcií nemali miesto ako ubrániť. Srebrenica padla a po príchode generála Mladića sa svet stal svedkom najväčšieho masaku od konca roku 1945. Srbi mali všetko naplánované. Najskôr všetkých sústredili na jednom mieste, kde následne rozdelili ženy, deti a starcov od bojaschopných chlapcov a mužov. Prvú skupinu deportovali mimo srbských území a druhú sústredili v skladoch, nákladných autách a na inhriskách, kde ich zakrátko popravili. Okolo 8000 obetí bolo následne pochovaných v masových hrobách. Avšak informácie o masakri sa na verejnosť dostávali veľmi pomaly. Po rokoch od masaku bolo niekoľko tiel objavených, ale ich identifikácia je extrémne náročná. Vojna bola ukončená až v roku 1995 podpísaním tzv. Daytonských mierových dohôd. A tu vyvstávajú 2 otázky: Dalo sa masaku v Srebrenici predísť? Kto za tento masaker nesie zodpovednosť? Dá sa len smutne konštatovať, že nielen masaku, ale aj samotnému konfliktu sa dalo predísť ešte v jeho začiatkoch, nebyť iniciatívy USA namierenej proti diplomatickému riešeniu urovnania sporu, ktoré bolo navrhnuté Európskym spoločenstvom a ich vlastnému záujmu chrániť americkú dominanciu v Európe. OSN reagovala na hrôzy spáchané v Bosne a Hercegovine vytvorením Medzinárodného súdneho tribunálu pre bývalú Juhosláviu, ktorý sa okrem iných zverstiev spáchaných na území bývalej juhoslovanskej republiky, zaoberal aj zverstvami, ktoré sa odohrali v Srebrenici. Tento masaker tribunál označil za akt genocídy. Holandská vláda prevzala za masaker zodpovednosť ako prvá, čo bolo neskôr aj potvrdené, keďže holandskí vojaci podcenili vyvíjajúcu sa situáciu a navyše boli nedostatočne vyzbrojení na odrazenie útoku. Srbská vláda sa k masakru priznala až neskôr. Pred tribunálom sa ocitli Radislav Krstić, Slobodan Milošević, Radovan Karadžić a Ratko Mladić, voči ktorým boli vznesené obvinenia týkajúce sa zodpovednosti za masaker. Tento masaker

predstavuje súčasť našej histórie, ktorá sa už nesmie opakovať. A preto je potrebné vyvinúť efektívne nástroje zamerané na prevenciu podobných činov v budúcnosti.

4 Použitá literatúra

Gibbs, N. D. *The Srebrenica Massacre, After Fifteen Years*. Dostupné na stránke: <http://hnn.us/article/130118>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

Honig, W. J. – Both, N. *Srebrenica. Record of a war crime*. 2. vyd. London: Penguin Books Ltd, 1997. 204 s. ISBN 978-0-14-026632-0.

Bosnia (prezentované Holocaust Memorial Day Trust). Dostupné na stránke: <http://www.hmd.org.uk/genocides/bosnia>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

International criminal tribunal for former Yugoslavia (prezentované Holocaust Memorial Day Trust). Dostupné na stránke: <http://www.hmd.org.uk/genocides/international-criminal-tribunal-former-yugoslavia>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

Jones, A. *Genocide: A comprehensive introduction*. 2. vyd. London: Routledge, 2011. s. 680. ISBN 9780415486194.

Life in former Yugoslavia (prezentované Holocaust Memorial Day Trust). Dostupné na stránke: <http://www.hmd.org.uk/genocides/life-former-yugoslavia>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

Rebuilding lives (prezentované Holocaust Memorial Day Trust). Dostupné na stránke: <http://www.hmd.org.uk/genocides/rebuilding-lives-0>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

Srebrenica: Najväčší masaker od roku 1945 (prezentované ČTK), 2008. Dostupné na stránke: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/224721-srebrenica-najvaecsi-masaker-od-roku-1945/>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

The genocide at Srebrenica (prezentované Holocaust Memorial Day Trust). Dostupné na stránke: <http://www.hmd.org.uk/genocides/genocide-srebrenica>, posledná kontrola: 28. apríla 2014.

5 Kontakt na autora

Mgr. Veronika Kossuthová

Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

Email: veronika.kossuthova@gmail.com

Školiteľ: PhDr. Zuzana Poláčková, CSc.

Krása jako první transcendentálie?

Beauty as the first Transcendental?

Tomáš Ulrich

Anotace: Ve svém příspěvku vycházím z vrcholného díla H. U. von Balthasara (1905–1988) *Herrlichkeit – Theodramatik – Theologik* (1961–1987). Pro mnohé dnešní filozofy, odmítající svébytnost a oprávněnost metafyziky, může být provokativní už samotný pojem transcendentálie. Proto nastíním odůvodněnost metafyziky a záležitost transcendentálií. Dovolím si jít dále a předložím k úvaze myšlenku „prvenství“ krásy před pravdou a dobrem. Prakticky byla pro Balthasara krása tou „důležitější“ transcendentálií.

Krátce představím, jak byla problematika transcendentálnosti krásy řešena v antice a ve středověku a k jakým posunům ve vnímání krásy a její transcendentálnosti došlo v novější době.

Klíčová slova: filosofie, metafyzika, transcendentálie, noetika, pravda, dobro, krása, Balthasar

Summary: My article is based mostly on the H. U. von Balthasar's (1905–1988) masterpiece *Herrlichkeit – Theodramatik – Theologik* (1961–1987). For most of today's philosophers, who are not fans of metaphysics, the term transcendental itself might be provocative. Therefore I will try to outline the legitimacy of metaphysics and the issue of transcendentals. I will dare to go farther and present for consideration that beauty could be prior to truth and good.

I will show shortly, how the issue of beauty as one of the transcendentals was dealt with in Ancient Times and in the Middle Ages and the changes of it in ages later.

Key words: philosophy, metaphysics, transcendentals, noetics, truth, good, beauty, Balthasar

1 Úvod

Ve své disertační práci se zabývám trojicí transcendentálií krása-dobro-pravda podle vrcholného díla Hanse Urse von Balthasara. Nejenže to jsou pojmy hodné maximální pozornosti každého filozofa, ale díky svému zasazení do teologického a částečně estetického kontextu o to víc přitažlivé pro filosoficky kritický komentář. Kooperace všech tří sfér lidského ducha zabývajících se celkovou souvislostí bytí – filosofie, náboženství a umění – v Balthasarově rozsáhlém díle vzbuzuje naději na celostní uchopení krásy-dobra-pravdy.

Transcendentálie náleží do filosofické disciplíny zvané metafyzika. Proto se v tomto krátkém pojednání pokusím úsporně osvětlit metafyziku, kterou Aristoteles nazývá „první filosofii“, její svébytnost a oprávněnost. Hlavním tématem metafyziky je jsoucnost jako takové, takže přechod k transcendentáliím bude přímý.

Krása se dostane plně ke slovu ve spojení s Balthasarovým dílem. Překvapivě krásu Balthasar povýšil na přední mezi rovnými. Mým předsevzetím je popularizovat tyto myšlenky v českém prostředí a především poukázat na plnohodnotnost krásy jako transcendentálie.

2 „První filosofie“

Filosofie, jako jeden z nejstarších vědních oborů, má bohatou historii a také široký a pestrý záběr. Dnes je spíš málo přehledným rozpínajícím se vesmírem lidského myšlení, ve kterém se jednotlivé autority a celé filosofické školy vzájemně doplňují i sváří.⁵⁰⁴ Vznikají stále nové disciplíny, především na okraji ve styku s jinými vědami, ale jako by se vytrácela základní témata.

Proto je obtížné definovat filosofii, její předmět a metody. Důraz na empirickou verifikovatelnost v dnešní vědě z filosofie činí Popelku přebírající hrách a čočku za pomoci holubů a bláhově snící o svém tanci s korunním princem. Přitom hranice filosofie jsou v jistém smyslu hranicemi vědy, neboť „... možnost jakékoli vědy je vposledku zakotvena ve vědeckosti filosofie“.⁵⁰⁵

Fundamentem pro filosofii je myšlení jako hledání a nalézání řádu ve světě, taková intelektuální navigace. Bez podrobného rozebírání můžeme zjednodušeně říci, že filosofie představuje veškeré lidské myšlení za účelem poznávání nějakého řádu.⁵⁰⁶ Přestože mnohou její agendu převzala postupem času přírodní věda, která je jakoby dceřinými společnostmi filosofie, zůstávají oblasti, jimiž se zabývá výlučně filosofie (řádem lidského poznání se zabývá logika a noetika, řád skutečnosti jako takové zkoumá ontologie...).

Mezi základní disciplíny filosofie patří metafyzika, zabývající se fundamentem tzv. prvních principů každého rozumového aktu, a noetika, která dokazuje poznatelnost a objektivní pravdivost těchto prvních principů.⁵⁰⁷

2.1 Svěbytnost metafyziky

Již v lavicích gymnázia jsem se dozvěděl zápletku se vznikem pojmu meta-fyziky a že jejím zakladatelem byl Aristoteles. Nechci umenšovat jeho výdobytky a některá prvenství z oboru „fyziky“ – přírodních věd – ale rovnou se pustím do definice metafyziky.

Vše, co je empiricky verifikovatelné, je „fyzika“. To ostatní je za ní (nebo nad ní), meta-fyzikou. Je však třeba alespoň odůvodněně předpokládat, že existuje ještě něco za „fyzikou“, něco „nehmatatelného“, „nehmotného“, „imateriálního“.

Ve světle nejnovějších přírodně-vědeckých poznatků zaniká hranice (pokud kdy vůbec byla) mezi tím, co je ještě empiricky uchopitelné, a co už je vulgárně řečeno

⁵⁰⁴ Viz LACROIX, Jean. *Smysl člověka*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1970, s. 11–13.

⁵⁰⁵ FUCHS, Jiří. *Filosofie. 2. Kritický problém pravdy*. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 1995. ISBN 80-85929-06-6, s. 15.

⁵⁰⁶ Viz tamtéž, s. 18. Viz FINK, Eugen. *Bytí, pravda, svět. (Předběžné otázky k pojmu „fenomén“)*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 21.

⁵⁰⁷ Viz CARDAL, Roman. *Identita a diference. Systematický kurz ontologie*. 1. vyd. Praha: Academia Bohemica, 2011. ISBN 978-80-904469-1-5, s. 26–36.

metafyzickou duchařinou. Teorie velkého třesku, nutící k představě celého vesmíru vtěsnaného v jediném „bodě“, je fantaskní jako pohádky *Tisíce a jedné noci*. Kvantová fyzika a její princip neurčitosti byl dokonce popudem ke snaze eliminovat jeden z nejzákladnějších principů logiky – princip sporu.

K důkazu svébytnosti metafyziky se ve starověku a středověku dospívalo poukazem na existenci nehmotných jsoucen, především Boha. Nám bude stačit nalezení jakékoli nehmotné entity, která není předmětem „fyziky“. Tím je např. myšlení.⁵⁰⁸

2.2 Noetický důkaz

První evidencí rozumu je jsoucno – že něco je. Prvním principem smysluplnosti lidského myšlení je jeho vnitřní nerozpornost. Princip sporu spolu se smyslově danými fakty harmonizuje naše myšlení se skutečností a se smysluplností. Lidské myšlení je přirozeně metafyzické. Antimetafyzické teze jsou v sobě rozporné, neboť svou odůvodněnost musí zakotvit v metafyzice. Toto je negativní, dialektický způsob argumentace potvrzující svébytnost a oprávněnost metafyziky.⁵⁰⁹

Jedině noetika je schopná pozitivně vyřešit možnost metafyziky, zda naše pojmy a soudy o celku skutečnosti jsou objektivně pravdivé, zda nejsou pouhým fiktivním konstruktem. Noetický důkaz objektivit myšlení, tedy že některé soudy jsou pravdivé ve vymezeném, realistickém smyslu, zpracoval například Jiří Fuchs.⁵¹⁰

Nedílnou součástí noetického důkazu objektivit lidského myšlení je také mnohost předmětů, objektivní existence plurality jsoucen. Lidské myšlení má transcendentální povahu. Jsme schopni kognitivně se vztahovat ke všemu jsoucímu, i když ne plně, adekvátně. Uvažujeme v horizontech celku skutečnosti.⁵¹¹

3 Transcendentálie

Pojem jsoucna, který je prvním předmětem metafyziky, znamená myšlenkový styl s celkem reality. Jakákoli skutečnost je především jsoucnem. Jsoucno je tedy nanejvýš transcendentální.⁵¹² Transcendentálie jsou neoddělitelnými určeními (modalitami) analogického pojmu jsoucno, jeho atributy. Jejich výčet se postupně doplňoval a zvětšoval díky různým způsobům nahlížení na jsoucno:⁵¹³

esence, věc, jedno, něco, dobro, pravda, krása.

„Uvažujeme-li jsoucno v tom nejsilnějším afirmativním smyslu v ohledu k němu samému (in se), myslíme ho transcendentálními pojmy esence a věci. Když k němu přistoupíme v identické perspektivě (in se) negativně, vyjeví se nám jeho jednota. Zaměříme-li naopak jsoucno v jeho přirozené plurální povaze, chápeme každý jeho

⁵⁰⁸ Viz tamtéž, s. 98.

⁵⁰⁹ Viz tamtéž, s. 32–33, 47–49, 98–99.

⁵¹⁰ Viz FUCHS, op. cit., s. 35–72.

⁵¹¹ Viz CARDAL, op. cit., s. 107. Viz CORETH, Emerich. Co je člověk? 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-098-2, s. 124.

⁵¹² Viz FINK, Eugen. *Hra jako symbol světa*. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0410-5, s. 23.

⁵¹³ Viz CARDAL, op. cit., s. 179–180.

moment jako nějakou skutečnost čili jako něco. Pro vymezení této transcendentálie je taktéž využita síla negace (nebytí jiným jsoucnem). Konečně soustředíme-li se ne na exkluzivní, nýbrž na inkluzivní, souladné vztahy v rámci jsoucna, předstoupí před nás jeho dobrota a pravdivost.⁵¹⁴

3.1 „Vztahové transcendentálie“

Jsoucno jako základ plurální skutečnosti zakládá také vztahy mezi jednotlivými komponentami. Některé relace jsou takové povahy, že kvalifikují každou skutečnost. Lze je tedy pojímat jako transcendentálie. V klasickém výčtu figurují pouze dobro a pravda.

Nejedná se však o logickou, nýbrž o ontologickou pravdu a dobro. To znamená, že každé jsoucno, nakolik je jsoucnem, je pravdivé a dobré, odpovídá nějaké myšlenkové koncepci (pravda) a chtění (dobro). Z dalšího rozvažování a dokazování vyplývá, že omezené lidské myšlení nemůže být garantem inteligibility a apetibility celého jsoucna.⁵¹⁵

Připusťme, že není nutné zachraňovat nastalou situaci instancí Boha, ale na rozvíjení tohoto tématu tu není prostor ani podstatný důvod. Řešením by mohlo být taktéž vyřazení trojice pravda-dobro-krása z transcendentálií. Zůstal by nám však potom ještě nějaký nárok na objektivnost nějakého transcendentálního kognitivního dosahu, například na nějakou obecnou a nepopíratelnou pravdu, hodnotu o sobě, nebo objektivní krásu?

Člověk ale tvoří vědu – „objektivizující praxi“.⁵¹⁶ Jsoucno vykazuje jakýsi řád, který je postižitelný vědou.⁵¹⁷ Náš každodenní život je evidentně bezproblémově nastaven na jakousi uspořádanost a danost věcí, např. příjem potravy, pohyb v prostoru... Člověk nedosáhne dostatečného sebepoznání, netáže-li se po celku jsoucna,⁵¹⁸ nevěří-li ve smysl tázání.⁵¹⁹

4 Krása podle Balthasara

Švýcarský teolog Hans Urs von Balthasar (1905–1988) byl jedním z nejvdělanějších evropských křesťanských myslitelů 20. století. Své vrcholné (filozoficko-esteticko-)teologické dílo *Herrlichkeit – Theodramatik – Theologik* napsal v rozmezí let 1961–1987. Kladl si za cíl znovuoživit jím křesťanskou teologii ve světle „třetí transcendentálie“,⁵²⁰ „...viditelnost pravdy a dobra dovršit díky krásě“.⁵²¹ Očekával, že jeho dílo se stane přelomovým mezníkem teologie, která se kvůli výlučné soustředěnosti na morálku a právo dostala na vedlejší kolej a ztratila něco důležitého.

⁵¹⁴ CARDAL, op. cit., s. 180–181. Viz PECKA, Dominik. *Člověk. Filosofická antropologie III*. Řím: Křesťanská akademie, 1971, s. 322–325.

⁵¹⁵ Viz CARDAL, op. cit., s. 223–250. Viz FINK, Eugen. *Bytí, pravda, svět. (Předběžné otázky k pojmu „fenomén“)* 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 71.

⁵¹⁶ Viz SUCHODOLSKI, Bogdan. *Co je člověk?* 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1978, s. 11, 15.

⁵¹⁷ Viz PECKA, op. cit., s. 270–271.

⁵¹⁸ Viz FINK 1993, op. cit., s. 74.

⁵¹⁹ Viz LACROIX, op. cit., s. 230–235.

⁵²⁰ Viz BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band I. Schau der Gestalt*. 3. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1988, s. 9.

⁵²¹ Tamtéž, s. 9: „... die Sicht des Verum und des Bonum zu ergänzen durch die des Pulchrum.“

Mým záměrem bylo vypreparovat filosoficky relevantní materiál a vytěžit z díla co nejvíce poznatků týkajících se krásy, dobra a pravdy jako transcendentálií. Na několika místech se objevuje výslovné odvolání na filosofii jako základ teologie.⁵²² Kráse je věnována celá první část trilogie – *Herrlichkeit* a v jejím rámci skoro jednu třetinu, okolo tisíc stran, zaujímá metafyzika krásy (*Im Raum der Metaphysik*).

Nejpozoruhodnější je Balthasarova volba krásy jako stěžejní transcendentálie (rozuměj v rámci „vztahových transcendentálií“; dále jen transcendentálie). *Herrlichkeit* tvoří polovinu celé trilogie a uspořádání tohoto triptychu jako krása-dobro-pravda mluví samo za sebe.

4.1 Primát krásy

Přestože krása je z pohledu klasické metafyziky nejméně uchopitelnou transcendentálií, postavil na ní Balthasar své dílo a velkolepou snahu o resuscitování teologie. Krása „... je tou poslední, o kterou by se myslící rozum mohl odvážit usilovat, protože se odehrává jen jako neuchopitelný třpyt dvouhvězdí pravdy a dobra a jejich nerozdělitelné vzájemnosti, krása, ta nezištná, bez které by starý svět nemohl porozumět sám sobě, která se však nepozorovaně leč znatelně odloučila od nového světa zištností, aby mu zanechala svou žádostivost a svůj smutek“.⁵²³

Balthasar zdůrazňuje organickou jednotu transcendentálií. Každé zanedbání jedné z nich, neboť jsou vzájemně neoddělitelně propojené, nepříznivě ochudí i zbývající.⁵²⁴ Nelze tu podávat obšírný výklad, proč je krása pro významného teologa tak důležitá, ale rád bych poukázal na několik stěžejních momentů:

Prvním je důležitost smyslového vnímání (i když autor rozlišuje kromě vnějších také vnitřní, duchovní smysly), určitost tvaru: „Pouze to, co má tvar, může uchvátit a nadchnout; jen skrze podobu šlehá blesk věčné krásy. Je to okamžik, ve kterém propukající světlo, vystupující duch přezáří vnější vzhled – a na způsobu a míře, ve kterém tak činí, závisí, jestli je to „smyslná“, nebo „duchovní“ krása, rozkoš, nebo důstojnost –: ale bez tvaru člověka nic nedojme a neuchvátí.“⁵²⁵

Druhým je stav uchvácenosti, pohlcenosti vnímanou krásou. Tady se dostává ke slovu kromě metafyziky také estetika.⁵²⁶ Estetika je určována dvěma aspekty krásy, které

⁵²² Viz BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik*. Band III,1. *Im Raum der Metaphysik*. Teil I. *Altertum*. 2. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1965, s. 14–16.

⁵²³ BALTHASAR 1988, op. cit., s. 16: „... ist das letzte, woran der denkende Verstand sich wagen kann, weil es nur als unfassbarer Glanz das Doppelgestirn des Wahren und Guten und sein unauflösbares Zueinander umspielt, Schönheit, die interesselose, ohne die die alte Welt sich selbst nicht verstehen wollte, die aber von der neuen Welt der Interessen unmerklich-merklich Abschied genommen hat, um sie ihrer Gier und ihrer Traurigkeit zu überlassen.“

⁵²⁴ Viz tamtéž, s. 9, 11, 16–17.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 30: „Nur Gestaltetes kann hinreissen und in Entzücken versetzen; nur durch die Gestalt zuckt der Blitz der ewigen Schönheit. Es gibt den Augenblick, da das ausbrechende Licht, der vortretende Geist die äussere Gestalt überstrahlt – und von der Weise und dem Mass, in dem er es tut, hängt es ab, ob es „sinnliche“ oder „geistige“ Schönheit ist, Anmut oder Würde –: aber ohne Gestalt wird der Mensch nicht ergriffen und nicht hinwegverzückt.“

⁵²⁶ Tamtéž, s. 10: „Wenn alles Schöne objektiv im Kreuzpunkt zweier Momente steht, die Thomas species und lumen, Gestalt und Glanz nennt, sie ist deren Begegnung durch die beiden

Tomáš Akvinský nazývá tvar (*species, forma*) a záře (*lumen, splendor*). „Díky tvaru má krása svou materiální uchopitelnost, ba dokonce vypočitatelnost jakožto vztah čísel, jako harmonie a zákonitost bytí.“⁵²⁷ Ale jediné ve spojení se „světlem“ je hodna a vlastně nezbytně potřebná pro člověka, protože krása má výsadní postavení mezi transcendentáliemi:

„... bez estetického poznání nemůže ani teoretický, ani praktický rozum dosáhnout svůj plný výkon. Jestliže pravdě chybí ona nádhera, která je pro Tomáše atributem krásy, pak zůstává poznání pravdy jak pragmatické, tak formalistické: jde v ní potom jediné o stanovení správných skutečností a zákonů, a mohou to být nejzazší zákony bytí nebo myšlení, kategorie a ideje. Pokud by ale dobru chyběla ona rozkoš, která je pro Augustina znamením jeho krásy, pak zůstane i vztah k dobru jak utilitaristický, tak hedonistický: jde v něm potom toliko o uspokojení nějaké potřeby skrz nějakou hodnotu, nějaké dobro, a může to být objektivně v uspokojující věci nebo subjektivně v usilujícím. Teprve postřehnutí výrazového vzhledu věci jí dává onu hlubinnou dimenzi mezi jádrem a zjevením, která jako vlastní místo krásy nyní odkrývá také ontologické místo pravdy bytí a osvobozuje usilujícího pro duchovní odstup, jenž činí to vzhledově pěkné v jeho bytí pro sebe (a ne jen v bytí pro mě) zalíbení hodné a teprve takto usilování hodné. (...) V jasném vzhledu krásného se bytí jsoucna stává postřehnutelným jako nikde jinde; proto musí být ke každému duševnímu poznání stejně tak jako ke každému duševnímu snažení připojen aspekt estetického.“⁵²⁸

Estetický prožitek se tak stává mimořádně významným noetickým prostředkem, jehož konkrétnost i dosah budí důvěru a nadšení. Z následujícího kratičkého citátu jsem čerpal název celého tohoto pojednání. „Estetická zkušenost je jednotou nejvyšší

Momente des Erblickens und Entrücktwerdens gekennzeichnet. Lehre vom Erblicken und Wahr-nehmen des Schönen („Ästhetik“ wie die Kritik der reinen Vernunft das Wort verwendet) und Lehre von der entrückenden Gewalt des Schönen sind einander zugestaltet, weil keiner in Wahrheit erblickt, der nicht auch schon entrückt wird, und keiner entrückt werden kann, der nicht wahr-genommen hat.“

⁵²⁷ Tamtéž, s. 111: „Als Gestalt hat das Schöne seine materielle Erfassbarkeit, sogar Berechenbarkeit als Verhältnis von Zahlen, als Harmonie und Seinsgesetz.“

⁵²⁸ Tamtéž, s. 144–145: „...ohne die ästhetische Erkenntnis weder die theoretische noch die praktische Vernunft zu ihrem ganzen Vollzug gelangen können. Fehlt dem Verum jener splendor, der für Thomas das Merkmal des Schönen ist, dann bleibt die Wahrheitserkenntnis sowohl pragmatisch wie formalistisch: es geht in ihr dann lediglich um Feststellung richtiger Tatsachen und Gesetze, mögen die letztern Seinsgesetze oder Denkgesetze, Kategorien und Ideen sein. Fehlt aber dem Bonum jene voluptas, die für Augustinus das Anzeichen seiner Schönheit ist, dann bleibt auch der Bezug zum Guten sowohl utilitaristisch wie hedonistisch: es geht bei ihm dann lediglich um die Befriedigung eines Bedürfnisses durch einen Wert, ein Gut, mag dieser nun objektiv in der befriedigenden Sache oder subjektiv im Strebenden fundiert sein. Erst das Ansichtigwerden einer Ausdrucksgestalt in der Sache gibt dieser jene Tiefendimension zwischen Grund und Erscheinung, die als eigentlicher Ort der Schönheit nun auch den ontologischen Ort der Seinswahrheit aufdeckt, und befreit den Strebenden zu der geistigen Distanz, die das gestalthafte Schöne in seinem Ansichsein (und nicht bloss für-mich-Sein) liebenswert und erst so erstrebenswert macht. (...) In der Lichtgestalt des Schönen wird das Sein des Seienden wie nirgends sonst ansichtig; deshalb muss aller geistigen Erkenntnis wie allem geistigen Streben ein Moment des Ästhetischen beigesellt sein.“

možné konkrétnosti jednotlivého vzhledu s nejvyšší možnou všeobecností jeho smyslu nebo zjevení tajemství bytí v něm.“⁵²⁹

4.2 Stručná historie transcendentálnosti krásy

Kontextuálně k předchozímu zůstaneme v evropském myšlenkovém prostoru a zmíníme jen některá nejvýraznější objevení se tématu krásy. Krásu světa jako obraz a odraz ideální krásy, a tedy rovnou jako transcendentálii, uchopil Platón ve svém dialogu *Ti-maios*.⁵³⁰ Ve *Faidrovi* se objevuje triáda nejvyšších idejí: pravda, dobro, krása. I když dobro bylo pro Platóna vůdčí, všechny tři se prolínají a vzájemně doplňují.⁵³¹

Augustinova prvotina, která se nedochovala, měla název *O krásném a přiměřeném* (*De pulchro et apto*). Krásné vyjadřuje jednotu díky vnitřní souhře svých částí nebo aspektů, přiměřené je „zajedno“ s větším celkem, do kterého patří.⁵³² U Augustina se setkáváme s estetickým ospravedlněním stvoření, dokonce věčného pekla, neboť svět je přenádhernou básní ozdobenou antitezemi dobrého a špatného, světla a tmy. Krása spo-lune také etický rozměr, takže stále sledujeme nerozlučitelnost tří transcendentálií.⁵³³

Nápodobně je tomu u Danteho. V *Hostině* a v *Božské komedii* se ukazuje být nej-větší hodnotou krása, pojímaná jako výraz dobrého a pravdivého – filosofický eros.⁵³⁴

Z první poloviny třináctého století pochází *Summa fratris Alexandri*, která tematizuje krásu na stejné úrovni jako byla pravda a dobro a řeší její transcendentálnost roz-hodným způsobem, ale její explicitní uvedení mezi transcendentáliemi zajistil teprve spisek Bonaventury z roku 1250.⁵³⁵

Tomáš Akvinský sice jenom implicitně přejímá krásu do seznamu svých transcen-dentálií, ale významně ji definuje totožností a rozdílem k dobru. Obě se zakládají na formě, jako dobré žádané, jako krásné radostně poznávané.⁵³⁶

⁵²⁹ Tamtéž, s. 225: „Die ästhetische Erfahrung ist die Einheit einer grösstmöglichen Konkretheit der Einzelgestalt mit der grösstmöglichen Allgemeinheit ihrer Bedeutung oder der Epiphanie des Seinsgeheimnisses in ihr.“

⁵³⁰ Viz ECO, Umberto. Umění a krása ve středověké estetice. 2. vyd. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-892-3, s. 31.

⁵³¹ Viz ŠTĚPÁNOVÁ, Petra: *Antické a biblické pojetí krásna jako základ evropské kultury*. Brno: Petra Štěpánová, 2010. 113 s. ISBN 978-80-904752-0-5, s. 23.

⁵³² Viz BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band II. Fächer der Stile. Teil 1. Klerikale Stile*. 3. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1984, s. 118.

⁵³³ Viz tamtéž, s. 461.

⁵³⁴ Viz ECO, op. cit., s. 39–41.

⁵³⁵ Viz tamtéž, s. 114–115.

⁵³⁶ BALTHASAR. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band II. Fächer der Stile. Teil 2. Laikale Stile*, op. cit., s. 704: Die Ästhetik, die alles vollenden sollte, blieb ungeschrieben; nur Frag-mente sind da. Es sollte eine Ästhetik werden, die das Ergebnis zugleich der „Verwirklichung des Guten“ (als Gestaltwerdung der Idee) und der vollendeten Wahrheit (als Realwerdung des Idealen, Seinswürdigen) gewesen wäre, somit die Wissenschaft von der Apokalypsis, der Enthüllung des Reiches Gottes...

Solovjov postavil na krásu celou svou myšlenkovou koncepci a filosofickou a teologickou tvorbu, bohužel nedokončenou: „Estetika, která měla vše završit, zůstala nedopsána, zůstaly jen fragmenty. Měla to být estetika, která by byla výsledkem současně „uskutečnění dobra“ (jako zformování ideje) a dokončené pravdy (jako uskutečnění ideálního, bytí hodného), tedy vědou o apokalypse, o odkrytí Božího království...“⁵³⁷

Obecně je však Solovjovův počín vzácnou „lahví se vzkazem“ v moři novověké a současné filosofie, neboť metafyzika vlivem posunu filosofů k subjektivismu⁵³⁸ (zejména díky Descartesovi a Kantovi) začala být odmítána a prožitku estetická se většinou ujala psychologie. Metafyzické uvažování přetrvává hlavně díky křesťanským myslitelům (neotomism), což je pochopitelné, ale nepřichází tím celkově filosofie o základní témata?

5 Závěr

Navzdory nutné zkratkovitosti tohoto pojednání si laskavý čtenář mohl udělat názor na odůvodněnost metafyziky jako jedné z prvních a nejdůležitějších filosofických disciplín a ucelit si heslovitý přehled transcendentálií.

Představil jsem souvislosti a jistou podmíněnost zvoleného tématu transcendentálnosti krásy myšlenkami Hanse Urse von Balthasara, který z krásy učinil transcendentálii přední mezi rovnými. A i když nebyl prvním ani posledním, kdo se odvážil něčeho takového (dále např. Solovjov), považuji jeho počín celkově za fascinující. Jedním ze základních úkolů metafyziky by mělo být promyšlení a zachycování prvotního zázraku, že bytí jako takové, nejen v diferenci k jsoucímu, ale samo od sebe až do posledního kousku „udivuje“.

Z celého pojednání má vyplývat, že krásu je stejně důležitou transcendentálií jako dobro a pravda (v některých ohledech dokonce důležitější než ostatní dvě). Tyto tři „vztahové transcendentálie“ tvoří nerozdělitelnou organickou jednotu, navzájem se prostupují a doplňují.

Osamocené dobro a pravda jsou karikaturou lidské schopnosti vnímat celek skutečnosti. Jsou jenom „přebíraným hrachem od čocky“, zatímco krásu-dobro-pravda je „svatebním tancem s korunním princem“.⁵³⁹

Dovolím si proto zakončit velmi příhodným citátem:

„Před tím, než byla estetika v pozdním racionalismu (Baumgarten) a v kriticismu (Kant) učiněna regionální omezenou naukou, byla – pohlíženo na celek tradice – aspektem metafyziky jako věda o bytí jsoucího, a dokud bylo bytím míněno poslední založení mnohosti ve světě, byla metafyzika nedělitelná od teologie. Jako tedy prchavé, úlomkovitě stanovené pravdivé a dobré ve světě, aby bylo chápateľné, bylo ukotveno v nepomíjivém celkovitěm pravdivém a dobrém, tak i příležitostně blýsknuvší se krásné v nepomíjivé absolutní krásu, která sídlí v neporušené původnosti bytí – u „bohů“, při „božském“, při „Bohu“. Od Homéra a Pindara přes Platóna a Aristotela, Plótína, přes křesťanský raný a vrcholný středověk až k renesanci a k baroku trvá tato

⁵³⁷ Viz VYŠOHLÍD, Zdeněk. O víře a rozumění. 1. vyd. Praha: Svoboda Servis, 2001. ISBN 80-86320-18-9, s. 16-18.

⁵³⁸ Viz FINK 1993, op. cit., s. 20.

⁵³⁹ Viz kapitolu 2 „První filosofie“.

intuice, kterou zde nazýváme „transcendentální estetika“, ve smyslu, že to „krásné“ (jako to neporušené, zdravé, zářící, pěkné) je jednou z transcendentálních určitostí bytí jako takového.“⁵⁴⁰

6 Použitá literatura

BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band I. Schau der Gestalt*. 3. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1988. 664 s. ISBN 32-651-0006-5.

BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band II. Fächer der Stile. Teil 1. Klerikale Stile*. 3. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1984. 361 s. [ISBN 978 3 89411 042 0]

BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band II. Fächer der Stile. Teil 2. Laikale Stile*. 3. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1984. 527 s. [ISBN 978 3 89411 043 7]

BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band III,1. Im Raum der Metaphysik. Teil I. Altertum*. 2. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1965. 370 s. ISBN 32-651-0159-2.

BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band III,1. Im Raum der Metaphysik*. 1. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1965. 998 s.

CARDAL, Roman. *Identita a diference. Systematický kurz ontologie*. 1. vyd. Praha: Academia Bohemica, 2011. 448 s. ISBN 978-80-904469-1-5.

CORETH, Emerich. *Co je člověk?* 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. 211 s. ISBN 80-7113-098-2.

ECO, Umberto. *Umění a krása ve středověké estetice*. 2. vyd. Praha: Argo, 2007. 227 s. ISBN 978-80-7203-892-3.

FINK, Eugen. *Bytí, pravda, svět. (Předběžné otázky k pojmu „fenomén“.)* 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. 141 s.

FINK, Eugen. *Hra jako symbol světa*. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1993. 268 s. ISBN 80-202-0410-5.

⁵⁴⁰ BALTHASAR, Hans Urs von. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik. Band III,1. Im Raum der Metaphysik. Teil I. Altertum*. 2. Aufl. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1965, s. 21: „Bevor Ästhetik im späten Rationalismus (Baumgarten) und im Kritizismus (Kant) zu einer regional eingeschränkten Wissenschaft gemacht wurde, war sie – aufs Ganze der Überlieferung hin angeschaut – ein Aspekt der Metaphysik als der Wissenschaft vom Sein des Seienden, und sofern mit Sein das Letztbegründende der Weltvielheit gemeint war, war Metaphysik untrennbar von Theologie. Wie nun das vergängliche, fragmentarisch feststellbare Wahre und Gute der Welt, um verstehbar zu sein, verankert wurde in einem unvergänglich-ganzhaften Wahren und Guten, so auch das ereignishaft aufblitzende Schöne in einer unvergänglichen absoluten Schönheit, die in den heilen ἀρχαί des Seins – bei den „Göttern“, beim „Göttlichen“, bei „Gott“ – beheimatet ist. Von Homer und Pindar über Plato und Aristoteles, Plotin, das christliche Früh- und Hochmittelalter bis zur Renaissance und zum Barock hält sich diese Intuition durch, die wir hier „transzendente Ästhetik“ nennen, in dem Sinn, daß das „καλόν“ (als das Heile, Gesunde, Strahlende, Schöne) eine der transzendentalen Bestimmtheiten des Seins als solchen ist.“

FUCHS, Jiří. *Filosofie. 2. Kritický problém pravdy*. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 1995. 172 s. ISBN 80-85929-06-6.

LACROIX, Jean: *Smysl člověka*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1970. 254 s.

PECKA, Dominik. *Člověk. Filosofická antropologie III*. Řím: Křesťanská akademie, 1971. 433 s.

SUCHODOLSKI, Bogdan. *Co je člověk?* 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1978. 200 s.

ŠTĚPÁNOVÁ, Petra: *Antické a biblické pojetí krásna jako základ evropské kultury*. Brno: Petra Štěpánová, 2010. 113 s. ISBN 978-80-904752-0-5.

VYŠOHLÍD, Zdeněk. *O víře a rozumění*. 1. vyd. Praha: Svoboda Servis, 2001. 215 s. ISBN 80-86320-18-9.

7 Kontakt na autora

Mgr. Tomáš Ulrich

Katedra filozofie

Filozofická fakulta MU

A. Nováka 1

602 00 Brno

Email: tom.ulrich@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Helena Pavlincová, Ph.D.

MÉDIA

Ochrana novinárskych zdrojov v Európe

The Protection of the Journalistic Sources in Europe

Miroslava Dobrotková

Anotácia: Účinná ochrana novinárskych zdrojov je jednou zo základných podmienok existencie slobôd tlače. Táto práca sa zaoberá podmienkami a princípmi ochrany dôverných zdrojov v Slovenskej a Českej republike v kontexte európskeho práva a medzinárodnoprávných dokumentov o ľudských právach. Na základe analýzy a komparácie slovenskej a českej právnej úpravy a príslušnej judikatúry definujeme práva a povinnosti novinára súvisiace s nakladaním s dôvernými zdrojmi informácií.

Kľúčové slová: zdroj informácií, povinnosť mlčanlivosti, sloboda prejavu, novinár

Summary: The effective protection of journalistic sources is one of the basic conditions for existence of press freedom. This paper deals with the conditions and principles of protection confidential sources in Slovakia and Czech Republic in context of European law and international documents about human rights. Through the analysis and comparison of Slovak and Czech law and relevant court decisions our paper defines rights and duties of journalists related to disposition with the confidential sources of information.

Key words: information sources, the duty of confidence, freedom of speech, a journalist

1 Úvod

Ochrana novinárskych zdrojov informácií je imanentnou súčasťou slobody prejavu a slobody tlače. Rešpektovaním a zabezpečovaním ochrany dôverných zdrojov štát garantuje jednak to, že novinári majú reálnu možnosť získať relevantné informácie o veciach verejného záujmu a ďalej ich šíriť bez existencie hrozby sankcie, ale, z opačného pohľadu, štát takto zabezpečuje právo verejnosti na informácie.

Základným medzinárodnoprávnym dokumentom o ľudských právach k ochrane novinárskych zdrojov je Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd (1950), ktorý v článku 10 ods. 1 a 2 definuje slobodu prejavu. Na základe judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva (ďalej len „ESLP“) môžeme inštitút ochrany novinárskych zdrojov subsumovať práve pod ustanovenia o slobode prejavu. Ako uviedol ESLP v rozhodnutí Goodwin proti Veľkej Británii ešte v roku 1996, ktorý sa týkal uloženia povinnosti novinárovi prezradiť osobu, ktorá novinárovi poskytla informácie z dôverných informácií súkromnej firmy: „*Ochrana novinárskych zdrojov je jednou zo základných podmienok slobody tlače... Bez tejto ochrany môžu byť zdroje informácií odrádzané od pomoci tlači pri informovaní o veciach verejného záujmu. V dôsledku toho úloha tlače ako strážneho psa demokracie môže byť podkopaná a schopnosť tlače poskytovať adekvátne a spoľahlivé informácie môže byť negatívne ovplyvnená... Príkaz*

na odhalenie zdroja na informácie nie je v súlade s článkom 10 Dohovoru, pokiaľ nie je odôvodnený vyššou požiadavkou vo veci verejného záujmu.“ (Council, 2013, s. 1)

ESLP podobne zdôrazňoval potrebu ochrany novinárskych zdrojov v celom rade nasledujúcich rozhodnutí, napr. Voskuil proti Holandsku, Financial Times Ltd. a ďalší proti Veľkej Británii, Nagla proti Lotyšsku a iné.

Na druhej strane však, nakoľko sloboda prejavu nie je absolútna. Štát je oprávnený slobodu prejavu obmedziť v prípade, ak je zásah predvídaný zákonom, jeho cieľom je výlučne ochrana záujmov podľa Dohovoru a zásah je nevyhnutný v demokratickej spoločnosti. (Valko, 2009, s. 24 a nasl.) Analogicky, ani ochrana zdroja informácií nie je absolútna. Podľa rozhodnutia ESLP vo veci Nordisk Film & TV A/S proti Dánsku z roku 2005 nariadenie súdu prezradiť zdroj informácií je za určitých okolností v súlade s predpismi na ochranu ľudských práv. V tomto konkrétnom prípade išlo o prezradenie zdroja informácií o skupine pedofilov v Dánsku. TU ESLP konštatoval, že ochrana spoločnosti pred vážnym trestným činom, najmä ak súvisí s vážnym zásahom do práv dieťaťa má prednosť pred záujmom spoločnosti na ochranu zdroja informácie. (Council, 2013, s. 1)

Popri spomínanom Dohovore a judikatúre tvorenej na jeho základe bolo na pôde Rady Európy prijatých množstvo ďalších dokumentov týkajúcich sa slobody prejavu, no vzhľadom na zameranie tejto práce spomenieme Odporúčanie Výboru ministrov Rady Európy č. (2000) 7 členským štátom o práve žurnalistov utajiť zdroje informácií, ktoré hneď v úvode deklaruje, že právo na ochranu zdrojov informácií je jednou z hlavných podmienok pre realizáciu práce novinára, ako aj slobody prejavu novinára a slobody médií. Odporúčanie poukazuje na fakt, že právo chrániť zdroj informácií je zakotvené v právnych poriadkoch viacerých členských štátov Rady Európy a je premietnuté vo väčšine etických kódexov európskych médií.

V tejto práci sa pokúsime odpovedať na nasledujúce otázky:

1. Ktoré osoby (novinári) sú povinní dodržiavať mlčanlivosť o totožnosti zdroja informácií?
2. Je ochrana zdroja informácie právom alebo povinnosťou novinára?
3. Sú novinári povinní na výzvu orgánov činných v trestnom konaní vypovedať o rozhodujúcich skutočnostiach, hoci by tým prezradili totožnosť zdroja informácií?

2 Európska únia a dôverné zdroje

Úloha Európskej únie pri ochrane práv novinárov a slobody médií je stanovovať základné princípy, ktoré následne členské štáty premietajú do svojich právnych poriadkov. Európska únia má právomoc vydávať v tejto oblasti oba opatrenia alebo odporúčania, a teda nie smernice EÚ. Jej úlohou nie je zabezpečovať aproximáciu predpisov mediálneho práva členských štátov EÚ, ale iba zabezpečovať spoluprácu štátov na poli mediálnej politiky a rozvoja kultúry a pluralizmu médií vo všeobecnosti. (EÚ, 2012, s. 123, 124)

Európsky parlament v roku 1994 prijal uznesenie o dôvernosti žurnalistických zdrojov a o práve štátnych zamestnancov poskytovať informácie, kde zosumarizoval základné princípy, z ktorých by mala vychádzať právna úprava ochrany novinárskych zdrojov v členských štátoch Európskej únie. Predovšetkým, Európsky parlament definoval dôvernosť zdrojov ako dôležitý faktor relevantného informovania verejnosti, pretože o.i. prispieva k transparentnosti rozhodovacích procesov štátnych orgánov,

posilňuje demokratizáciu inštitúcií a orgánov členských štátov EÚ ako aj inštitúcií EÚ samotnej. Verejné autority majú rešpektovať profesionálnu etiku novinárov vrátane povinnosti mlčanlivosti a majú sa zdržať útokov na toto oprávnenie novinára zvlášť, keď sa tak deje mimo rámca právnych predpisov. Európsky parlament vyzýva členské štáty EÚ, ktoré zatiaľ nemajú v zákone ustanovené právo ochrany dôverných zdrojov, aby takýto predpis prijali, pretože to prispeje k šíreniu informácií verejného záujmu.

Európsky parlament tiež upozorňuje, že ochrana zdrojov prispieva aj k rozmanitosti názorov, čo je vzhľadom na postupujúcu koncentráciu médií veľmi žiadaným javom, pretože koncentrácia médií negatívne ovplyvňuje slobodu prejavu, a teda slobodu informácií a slobodu ich šírenia na verejnosti.

3 Právny rámec ochrany novinárskych zdrojov v Slovenskej a Českej republike

V oboch krajinách upravujú ochranu novinárskych zdrojov zákony týkajúce sa vydávania periodickej tlače a rozhlasového a televízneho vysielania, konkrétne v Slovenskej republike sú to:

- Zákon č. 167/2008 Z.z. o periodickej tlači a agentúrnom spravodajstve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (tlačový zákon),
- Zákon č. 308/2000 Z.z. o vysielaní a retransmisii a o zmene zákona č. 195/2000 Z. z. o telekomunikáciách,

a v Českej republike zákony:

- Zákon č. 46/2000 Sb., Zákon o právech a povinnostiach při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon),
- Zákon č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů.

3.1 Slovenská právna úprava

Podľa slovenskej právnej úpravy má vydavateľ periodickej tlače a tlačová agentúra povinnosť zachovávať mlčanlivosť o zdroji informácií získaných na zverejnenie v periodickej tlači alebo v agentúrnom spravodajstve a o obsahu týchto informácií tak, aby sa nedala zistiť totožnosť zdroja. Táto povinnosť však vzniká až okamihom, ak o utajenie požiada fyzická osoba, ktorá informáciu poskytla. Povinnosť mlčanlivosti zahŕňa aj povinnosť nakladať s nosičmi informácií, z ktorých by mohla byť totožnosť informátora zistená tak, aby k vyzradeniu zdroja nedošlo (§ 4 tlačového zákona). Rovnako je definovaná povinnosť vysielateľa, pokiaľ ide o informácie získané na vysielanie v spravodajských a publicistických programoch (§ 15c zákona o vysielaní a retransmisii). Právnu konštrukciu povinnosti, teda nie práva, ochrany novinárskeho zdroja v tlačovom zákone napadla podaním na Ústavný súd skupina poslancov Národnej rady SR s tým, že definovanie ochrany zdroja ako povinnosti znemožňuje právo novinára rozhodnúť sa, či totožnosť zdroja zverejní alebo nie, a teda tým zákon neprimeraným spôsobom zasahuje do práva na slobodu prejavu novinára a práva na šírenie informácií. Ústavný

súd SR sa s argumentáciou navrhovateľov nestotožnil. Poukazuje na to, že navrhovatelia vysvetľujú obsah napadnutého ustanovenia povinnosti mlčanlivosti len z pohľadu novinára, a novinára považujú za hlavného, ak nie jediného nositeľa práva na utajenie zdroja informácií, pričom z ustálenej judikatúry ESLP naopak vyplýva, že nositeľom práva na ochranu žurnalistických zdrojov je verejnosť, ktorej novinári adresujú relevantné informácie o verejnom dianí. Ústavný súd dôvodí, že v prípade, ak by ochrana zdroja informácie bola definovaná iba ako právo novinára, tak zdroj informácie by nemal istotu ochrany, a teda ani motiváciu šíriť informácie verejného záujmu, najmä v prípade dôležitých informácií. Nositeľom práva na ochranu informácií je tiež zdroj samotný, pričom povinnosť novinára je len koreláciou tohto práva. (Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 12/09 z 11. júla 2012)

V tejto súvislosti je tiež zaujímavý judikát ESLP z roku 2007 vo veci Tillack proti Belgicku, kde súd jednoznačne konštatoval, že je potrebné zdôrazniť, že právo novinára odhaliť či neodhaliť svoj zdroj informácie nie je privilegiom, ktoré je možné odňať v závislosti od toho, či sú informácie získané legálne alebo nie. (Council, 2013, s. 4) Ochrana zdrojov je integrálnou súčasťou slobody prejavu, a preto do tohto práva je možné zasiahnuť len v rozsahu a z dôvodov, v akom je možné zasiahnuť do slobody prejavu. Taktiež vo vysvetľujúcom memorande k Odporúčaniu Výboru ministrov členských štátov Rady Európy č. R (2000) 7 z 8. marca 2000 o práve novinárov neodhaliť ich zdroje informácií sa uvádza, že: „v prípade, že by aj len jeden novinár odhalil svoj dôverný zdroj alebo by k tomu prispel bez toho, aby sa voči nemu mohol vyvodiť relevantný následok, podkopal by tým dôveru verejnosti v novinársky stav ako celok. Ak by v dôsledku toho začal vysychať slobodný tok informácií, malo by to vážne dôsledky pre investigatívny žurnalizmus a pre uverejňovanie materiálov vo verejnom záujme. Aby osoby držiace informácie prekonali strach z ohrozenia a povzbudilo sa odhalenie ich informácií pre novinárov, keďže tlač vykonáva verejnú funkciu v demokracii, je nevyhnutné ponúknuť dokonalú ochranu novinárskym zdrojom vo všeobecnosti.“ (Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 12/09 z 11. júla 2012)

Je tiež potrebné dodať, že ochranu zdroja informácií ako povinnosť nestanovuje iba slovenská právna úprava, ale v rámci Európy napr. aj Poľsko a Švédsko. (Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 12/09 z 11. júla 2012)

Vydavateľa, tlačovú agentúru, ako aj vysielateľa môže od tejto povinnosti oslobodiť iba osoba, ktorá o utajenie svojej totožnosti požiadala, alebo po jej smrti jej blízke osoby. Blízke osoby sa však musia na udelení súhlasu na prezradenie totožnosti zhodnúť, pokiaľ čo len jedna blízka osoba nesúhlasí, totožnosť nemožno prezradiť. Toto ustanovenie považuje v praxi za dosť problematické, pretože de facto ukladá povinným osobám aktívne zisťovať okruh blízkych osôb zomrelej osoby, ktorá je pôvodcom informácie, pretože bez riadneho zistenia týchto osôb existuje reálne nebezpečenstvo, že vydavateľ resp. vysielateľ poruší svoju povinnosť chrániť zdroj informácie hoci by konal v dobrej viere, že má súhlas so zverejnením totožnosti zdroja. V prípade, že takýto súhlas – či už priamo od zdroja informácie alebo od jej/jeho príbuzných, je daný, novinár stále môže zdroj informácií neprezradiť, ale v tom prípade už ide iba o jeho právo, nie povinnosť. Od povinnosti vydavateľa, tlačovej agentúry a vysielateľa chrániť zdroj informácií sú odvodené povinnosti ich zamestnancov a partnerov, ktorí povinným osobám informácie poskytujú v rámci podnikateľskej činnosti v rovnakom rozsahu (napr. externí prispievatelia pracujúci pre masovokomunikačný prostriedok

na základe iného ako pracovnoprávneho pomeru). To znamená, že v prípade zániku povinnosti vydavateľa, zaniká povinnosť aj všetkých týchto osôb. Je zrejmé, že okruh povinných osôb podľa slovenskej právnej úpravy je široký a časovo neobmedzený. (Vozár, 2009, s. 65), To znamená, že tieto osoby majú povinnosť mlčanlivosti aj po zániku ich postavenia vydavateľa/vysielateľa/tlačovej agentúry, či ostatných vyššie uvedených osôb, čo považujeme za správne vzhľadom na cieľ, ktorý daná právna úprava sleduje. Rovnako, pre vznik samotnej povinnosti mlčanlivosti sa nevyžaduje, aby dotknuté informácie boli aj zverejnené, postačuje, že ich povinná osoba získala. (Vozár, 2009, s. 65)

Povinnosť zachovávať mlčanlivosť vydavateľom, tlačovou agentúrou a vysielateľom sa nevzťahuje na prípad, ak ide o zákonom uloženú povinnosť prekaziť spáchanie trestného činu. Túto povinnosť stanovuje Zákon č. 300/2005 Z.z. Trestný zákon v § 341, z ktorého je zrejmé, že povinnosť prekaziť trestný čin sa vzťahuje iba na zločiny, za ktoré je možné uložiť trest odňatia slobody s hornou hranicou trestného činu najmenej 10 rokov, alebo na niektorý z trestných činov korupcie a iba v prípade, ak informácia o tom, že iná osoba sa chystá spáchať trestný čin, pokračovať v páchaní trestného činu alebo ho dokončiť, je hodnoverná. Od povinnosti prekaziť spáchanie trestného činu je potrebné odlíšiť povinnosť oznámiť skutočnosť, že iná osoba spáchala trestný čin (§ 340 Trestného zákona). Keďže podľa slovenského tlačového zákona, ako aj zákona o vysielaní a retransmisii, je ochrana zdroja povinnosťou a nie právom, a ani jeden z týchto zákonov neustanovuje výnimku z tejto povinnosti v súvislosti s povinnosťou oznámiť spáchanie trestného činu, domnievame sa, že novinár nesmie spáchanie trestného činu oznámiť, pretože by porušil povinnosť chrániť zdroj informácií a orgány činné v trestnom konaní nesmú od novinára vyžadovať prezradenie totožnosti osoby, ktorá poskytla hodnovernú informáciu o tom, že bol spáchaný trestný čin. V praxi je teda novinár povinný na výzvu orgánov činných v trestnom konaní dostaviť sa na predvolanie, ale súčasne je povinný odmietnuť vypovedať s odvolaním sa na príslušné ustanovenie tlačového zákona resp. zákona o vysielaní a retransmisii.

Oba tieto zákony tiež obsahujú ustanovenie o tom, že povinnosť mlčanlivosti nevyklučuje oznamovacie povinnosti vydavateľa/vysielateľa podľa osobitných zákonov. Tieto zákony sú zákon č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov a o zmenách v sústave územných finančných orgánov, ktorý v § 32 ods. 10 obsahuje povinnosť vydavateľa oznámiť na výzvu správcu dane totožnosť a adresu podávateľa inzerátu pod značkou a zákon č. 46/1999 Z.z. o spôsobe voľby prezidenta SR, o ľudovom hlasovaní o jeho odvolaní a o doplnení niektorých ďalších zákonov, ktorý v § 19 ods. 2 upravuje povinnosť vydavateľa/vysielateľa oznámiť Ministerstvu financií SR výšku prostriedkov vynaložených kandidátmi na prezidenta na propagáciu, ktorú povinné osoby zverejnili. Máme zato, že tieto ustanovenia sú úplne zbytočné, pretože logicky s ochranou zdroja informácie vôbec nesúvisia.

3.2 Česká právna úprava

Povinnými osobami podľa českej právnej úpravy (§ 16 tiskového zákona a § 41 zákona o provozování rozhlasového a televizního vysílání) sú všetky fyzické a právnické osoby, ktoré sa podieľali na získavaní alebo spracovaní informácií. Právo na utajenie

informácie sa vzťahuje nielen na zdroj informácie, ale aj na jej pôvod a obsah. Nezáleží na tom, či informácia bola aj fyzicky zverejnená, postačuje, že bola na zverejnenie získaná. Toto právo si povinná osoba môže uplatniť voči súdom, iným štátnym orgánom alebo orgánom verejnej správy, a rovnako povinná osoba môže týmto osobám odmietnuť odovzdať také dokumenty alebo iné nosiče informácií, z ktorých by bolo možné totožnosť zdroja zistiť. Rovnako ako v slovenskej právnej úprave, aj tu je právo zachovávať mlčanlivosť o zdroji informácií definované neobmedzene (z časového hľadiska).

Keďže český zákonodarca formuloval ochranu zdroja informácie ako právo a nie povinnosť, je jednoznačné, že české povinné osoby sa nemôžu odvolávať na mlčanlivosť v prípade, ak ide o povinnosť oznámiť spáchanie trestného činu. Nakoniec, tlačový zákon jednoznačne ustanovuje, že právo na ochranu zdroja neplatí v prípade povinností vyplývajúcich z českého trestného zákona a trestného poriadku, a to povinnosti nenadržovať páchateľovi, t.j. pomáhať páchateľovi vyhnúť sa trestnému konaniu alebo výkonu trestu (§ 366 Trestného zákona), povinnosti prekaziť (§ 367 Trestného zákona) alebo oznámiť (§ 368 Trestného zákona) spáchanie trestného činu a povinnosti uposlúchnuť výzvu orgánu činného v trestnom konaní podľa § 66 ods. 1 Trestného poriadku. Na rozdiel od slovenskej právnej úpravy, český zákonodarca v uvedených paragrafoch Trestného zákona výslovne vymenúva trestné činy, na ktoré sa vzťahuje povinnosť oznámenia resp. prekazení trestného činu. Pri nesplnení niektorej z týchto povinností sa sám novinár dopustí trestného činu.

K týmto otázkam český Ústavní soud ČR vo svojom náleze zo dňa 27.9.2009, spis. zn.: I. ÚS 394/04 uviedol, že v každom jednom prípade je treba posudzovať, či prevažuje záujem spoločnosti na utajení zdroja informácie, alebo záujem spoločnosti na vyšetrení trestného činu a potrestaní páchateľa. Mnohí novinári sa totiž v prípade, ak čelia výzve orgánov činných v trestnom konaní prezradiť totožnosť zdroja spoliehajú najmä na etické profesijné kódexy, ktoré ukladajú povinnosť zdroj neodhaľovať. Ak však na základe posúdenia proporcionality práva na ochranu zdroja informácie a práva na ochranu spoločnosti pred páchateľmi trestných činov súd dospeje k názoru, že prevažuje záujem na ochrane spoločnosti, je súd oprávnený vyžadovať od novinára prezradenie totožnosti zdroja informácie, a to aj prostredníctvom sankcií.

Podľa Heleny Chaloupkové je sporné, či do tlačového zákona patrí ustanovenie o povinnosti nenadržovať páchateľovi trestného činu. Podľa autorky totiž nadržovanie páchateľovi nesúvisí s ochranou zdroja informácie, pretože nadržovanie predpokladá aktívnu účasť na odstraňovaní dôkazov, pomoc pri úteku, a pod.; nesúvisí to so zhromažďovaním informácií za účelom informovania verejnosti. (Chaloupková, 2006, s. 51)

Podľa nášho názoru, rovnako zbytočným je ustanovenie § 16 ods. 4 tiskového zákona a § 41 ods. 4 zákona o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ktoré ukladajú povinnosť oznámiť správcovi dane na jeho výzvu osobné údaje objednávateľa inzerátu pod značkou, pretože toto nesúvisí s princípmi a cieľom úpravy ochrany zdroja informácií.

4 Záver

Na základe analýzy a porovnania právnych úprav Slovenskej a Českej republiky v oblasti vydávania periodickej tlače a rozhlasového a televízneho vysielania môžeme konštatovať, že obe právne úpravy korešpondujú so základnými princípmi ochrany zdroja

informácií tak, ako sú stanovené v medzinárodnoprávných dokumentoch o ochrane ľudských práv (konkrétne o ochrane slobody prejavu) a sú v súlade s judikatúrou ESELP. Rovnako, obe právne úpravy rešpektujú rozhodnutia a odporúčania Európskej únie v tejto oblasti.

To platí napriek tomu, že definícia ochrany zdrojov informácií je v slovenskej a českej právnej úprave rozdielna. Najmarkantnejší rozdiel je v tom, že kým česká právna úprava definuje ochranu zdroja informácií ako právo, slovenské predpisy toto definujú ako povinnosť. Môžeme však povedať, že ani jedna z formulácií neodporuje medzinárodným princípom ochrany zdroja informácií, môže však spôsobovať určité problémy vo vnútroštátnom práve, najmä v trestnom konaní.

Máme za to, že formulácia práva na ochranu zdroja informácií je v českom tlačovom, ako aj v českom zákone o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielať formulovala jednoduchšie, zrozumiteľnejšie a precíznejšie ako slovenská právna úprava. V spomínaných ustanoveniach je jednoducho a jednoznačne definovaná najmä povinná osoba a okruh osôb, voči ktorým má povinná osoba právo zachovať mlčanlivosť.

V závere môžeme konštatovať, že:

1. povinnosť dodržiavať mlčanlivosť majú všetky osoby, ktoré sa podieľali na získaní a spracovaní informácie určenej na uverejnenie, ak zdroj informácií o utajenie totožnosti požiadal,
2. ochrana zdroja informácií je (ako vyplýva z judikatúry ESELP) povinnosťou novinára, hoci je aj formulovaná ako právo,
3. ochrana zdroja informácie sa nevzťahuje na povinnosť novinára prekaziť trestný čin a v Českej republike aj na povinnosť oznámiť trestný čin, a teda novinári sú v určitých prípadoch povinní vypovedať v trestnom konaní, a to aj o totožnosti zdroja informácie, alebo o obsahu informácie. Tieto povinnosti sú však obmedzené na veci týkajúce sa tých najvážnejších trestných činov.

5 Použitá literatúra

Council of Europe. *European Convention of Human Rights*. [online.] [www. http://www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int). 1950 [cit. dňa 22.04.2014] Dostupné na internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>

Council of Europe, Committee of Ministers. *Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to Member States on the Right of Journalists not to Disclose their Sources of Information*. [online.] www.echr.coe.int. 2000. [cit. dňa 26.04.2014] Dostupné na internete: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=342907&Site=CM>>

Council of Europe. *European Court of Human Rights. Protection of Journalistic Sources*. [online.] www.echr.coe.int. 2013. [cit. dňa 25.04.2014] Dostupné na internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Journalistic_sources_ENG.pdf>

Council of Europe, Committee of Ministers. *Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information*. [online.] www.echr.coe.int. 2000. [cit. dňa 26.04.2014] Dostupné na internete: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=342907&Site=CM>>

European Parliament. *Resolution of the European Parliament on Confidentiality of Journalists' Sources and the Right of Civil Servants to Disclose Information*. [online.] www.echr.coe.int. 1994. [cit. dňa 28.04.2014] Dostupné na internete: <<http://www.radioradicale.it/exagora/confidentiality-of-journalists-sources>>

Európska únia. *Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie*. In: *Úradný vestník Európskej únie*. C 326. [online.] www.ecb.europa.eu 2012 [cit. dňa 28.04.2014] Dostupné na internete: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026sk.pdf>

CHALOUPKOVÁ, H. 2006. Zákon o právech a povinnostiach pri vydávaní periodického tisku (tiskový zákon) a predpisy súvisiace. Komentár. 2. vydání. Praha : C.H.Beck, 2006. 383 s. ISBN: 80-7179-450-3

VOZÁR, J. – VALKO, E. – LAPŠANSKÝ, L. 2009. Tlačový zákon. Komentár. 1. vydanie. Praha : C.H. Beck, 2009. 273 s. ISBN: 978-80-7400-169-7

Zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník, 2009. Znenie aktuálne k 29. 4. 2014

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), 1961. Znenie aktuálne k 29. 4. 2014

6 Kontakt na autora

Mgr. Miroslava Dobrotková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra žurnalistiky
B Slančíkovej 1
949 01 Nitra

e-mail: dobrotkova@akzahradnik.eu

školiť: doc. PhDr. Karol Orban, PhD.

Vývoj československého rozhlasu na příkladu pořadu pro děti

Development of the Czechoslovak Radio Broadcasting: Children's Radio Programme

Lenka Trubačová

Anotace: Příspěvek se zabývá rozhlasovým pořadem pro děti a ukazuje, jak se rozhlasový večerníček vyvíjel v 60. letech 20. století. Text také pojednává o dějinách československého rozhlasu, tedy faktoru, který pořad *Dobrou noc, děti* ovlivnil. Na začátku 60. let začala liberalizace poměrů v rozhlase, v důsledku toho vznikaly nové pořady a inovace ve vysílání.

V roce 1960 se objevila snaha redaktorů z Hlavní redakce pro děti a mládež zavést do vysílání nový typ pořadu - moderní pohádku, výsledkem této iniciativy byl vznik v lednu 1961 pořadu *Dobrou noc, děti*, který představoval punc kvality a moderního stylu. Jednalo se o krátké čtené pohádky od známých i začínajících autorů v podání předních českých herců a hereček. Oblíbenost rozhlasového večerníčku u posluchačů se projevovala jak vysokou poslechovostí, tak i velkým množstvím dopisových ohlasů na vysílané pohádky od dětí i jejich rodičů.

Klíčová slova: československý rozhlas, vývoj, rozhlasový pořad pro děti, pohádka

Summary: This paper deals with children's radio broadcasts and tries to point out the development of radio bedtime stories in 1960s. The paper also discusses the history of Czechoslovak radio which was affected by the radio show *Good Night, Children*. At the beginning of the 60s, the radio experienced a wave of liberalization which brought about the introduction of new programs and innovations in broadcasting. In 1960 a group of editors from the Children and Youth Editorial Board demonstrated an effort to introduce a new type of programme genre - a modern fairy tale. As a result of this initiative, the new show called *Good Night, Children* was created in January 1961. It represented a hallmark of quality and modern style. Its content comprised short fairy tales by known and emerging writers which were read by leading Czech actors and actresses. The popularity of fairy tale radio bedtime stories was exhibited both by high listener ratings, as well as large amount of letter responses from children and their parents.

Keywords: Czechoslovak radio, development, children's radio broadcasts, fairy tale

1 Úvod

Československý rozhlas a jeho pořady, tedy i rozhlasový večerníček, je zajímavým kulturním a historickým fenoménem. Večerníček je evergreenem, který patří mezi nejdéle vysílané rozhlasové pořady, v roce 2011 oslavil 50 let vysílání. Záměrem tohoto příspěvku je přinést nástin vzniku a vývoje pořadu *Dobrou noc, děti*, zároveň představit i vývoj rozhlasu jako celku v tomto období.

V tomto textu se zaměřuji především na 60. léta v rozhlas prostřednictvím zobrazení celkové situace v tomto médiu a příkladu rozhlasového pořadu pro děti. Příspěvek by měl přinést odpovědi na otázky, jak pořad vznikl, kdo byli tvůrci pořadu, autoři pohádek a jejich vypravěči. Také by měl odpovědět na to, jaká byla tematika pohádek, jaké typy pohádkových textů se v pořadu vyskytovaly a jak reagovali posluchači na *Dobrou noc, děti* prostřednictvím dopisových ohlasů. Příspěvek by měl v krátkosti nastínit, jak se vyvíjel rozhlasový večerníček po srpnových událostech v roce 1968.

2 Vývoj československého rozhlasu v 60. letech 20. století

V 60. letech 20. století patřil rozhlas k nejrozšířenějšímu a nejvýznamnějšímu prostředku masové komunikace, protože rozhlasový přijímač vlastnila většina domácností a televize ještě nebyla tak rozšířená. Rozhlas byl důležitým zdrojem informací, stal se kulturní institucí celonárodního charakteru a byl také nositelem tradičně pojímané národní kultury. Posílila také jeho funkce jako rodinného média. (Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011, s. 297–298)

Počátkem 50. let 20. století rozhlasové vysílání zahltala budovatelská tematika a problematika lidu. Především zpravodajství vyjadřovalo obdiv Komunistické straně Československa a podporu socialistickému zřízení. Rozhlasové vysílání se vyznačovalo stagnací a v některých oblastech ztrácelo na kvalitě, například rozhlasová hra zmizela z programu. V druhé polovině 50. let začala narůstat kvalita vysílaného programu, například mládežnická redakce přinesla do vysílání nový styl, jenž se nevyhýbal kritice ani dětským názorům (*Mikrofon mladých, Včera mi bylo patnáct*).⁵⁴¹

60. léta 20. století byla obdobím liberalizace společnosti, což se projevilo i v rozhlasovém vysílání, v programu se objevila větší uvolněnost, více kritického tónu, odvahy zavést nové pořady, navázat bližší kontakt s posluchači. Projevilo se to například v pořadech zabývajících se dopisovými ohlasy a hudbou na přání. Rozhlasové vysílání se vyznačovalo větší živostí, obsahovalo více publicistiky, rozhovorů a reportáží. Otevřenější přístup se projevoval také přirozenějším a civilnějším projevem moderátorů.

Kromě informační funkce zprostředkovával rozhlas více funkci uměleckou, oblíbenou se stala četba na pokračování, časté byly přenosy oper a divadelních her. Opět se navrátila do programu rozhlasová hra „jako umělecký projev vlastní rozhlasovému médiu.“ (Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011, s. 270) Díky tvůrčím silám dramaturgie a režie v dramatickém vysílání došlo „k renesanci rozhlasové hry“ (Ješutová a kol., 2003, s. 334), která vyvrcholila několika cenami na mezinárodní soutěži Prix Italia. Ocenění získala například hra Ludvíka Aškenazyho *Bylo to na váš účet*. Tento autor psal také moderní pohádky pro rozhlas, i pro pořad *Dobrou noc, děti*.

Ve vysílání pro děti se také začal v 60. letech 20. století objevovat moderní tón. Vedoucím vysílání Hlavní redakce pro děti a mládež (dále HRDM) byl do roku 1959 Dr. Josef Kolář, rozhlasový autor, popularizátor vědy a též jeden z tvůrců rozhlasového pásma. Vedoucím HRDM se po něm stal Dr. Ferdinand Smrčka, který byl otevřen novým nápadům a pod jeho vedením vznikaly nové a neotřelé přístupy k dětskému divákovi.

⁵⁴¹ Tyto a další pořady z druhé poloviny 50. let uvádí Votavová, J. *Stručný nástin historie Českého rozhlasu: (Příspěvek k 70. výročí)*, Praha: Český rozhlas, Studijní a výzkumné odd. 1993. s. 84–86.

Pro programové pracovníky, zejména v redakci pro mládež a Pionýrské jitřenky, bylo těžké propojit ideologické požadavky vedení a zároveň prosazovat aktivní publicistiku, inspirovat mládež k přemýšlení nad současnými problémy, vysílat „pro všechny děti, nejen pro pionýry.“ (Ješutová a kol., 2003, s. 313)

Literárně-dramatická redakce pro děti byl specifický útvar, který zahrnoval tvorbu pohádek, her pro děti, četby pro děti i rodiče a naukové pořady. V redakcích těchto pořadů působili většinou erudovaní redaktoři a kvalitní spisovatelé. Tradičním pořadem byla nedělní pohádka, kterou namlouvali výborní herci a herečky. V tomto období vešla do vysílání nedělní pohádky řada inovací: rychlejší tempo, vtip, větší švih a více fantazie. Od roku 1961 začal vysílat rozhlas pořad *Dobrou noc, děti*, jehož délka byla sice kratší, ale vysílání probíhalo každý den. Tato rozhlasová pohádka se vyznačovala aktuálností a živostí. Během krátké doby se zařadil večerníček mezi nejoblíbenější pořady.

Rozvoj rozhlasového programu a zvyšující se úroveň tvorby v 60. letech šla ruku v ruce s rozvojem rozhlasové techniky, například reportážní vysílačky a přenosné moderní magnetofony umožnily publicistům živější projev. V rozhlase začaly být používány mixážní pulty. V tomto období došlo k výraznému nárůstu kvality přijímačů a rozšíření tranzistorových rádií, které umožnily posluchačům poslouchat rozhlas téměř všude. V 60. letech byly zdokonalovány některé vysílače, protože na mnoha místech republiky byla stále špatná slyšitelnost rozhlasového vysílání. Byly vybudovány krátkovlnné vysílače s kmitočtovou modulací na Slovensku i v Čechách. Znamenalo to přelom ve vysílání v podobě čistějšího a nerušeného zvuku.⁵⁴²

Důležitou rozhlasovou technologií se stal rozhlas po drátě, který stát nechal v 50. letech podle sovětského vzoru vybudovat k propagandistickým účelům jako součást případné obrany před nepřítelem. V roce 1966 činil počet těchto přijímačů v Československu přes půl milionu, tzv. dráták byl součástí vybavení podniků, kanceláří a domácností. Rozhlas po drátě přenášel pouze jeden kanál, stanici Praha III a později celonárodní okruh Praha. Síť drátového rozhlasu fungovala do 90. let 20. století.

Rozhlas po drátě sehrál strategickou roli po invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968, po určitou dobu bylo totiž možné podávat pravidelné informace o dění v Československu pouze prostřednictvím drátáku. Rozhlas měl při srpnových událostech důležitou funkci informátora, organizátora a smeloval veřejnost. Vysílání v řádných studiích bylo zastaveno, rozhlasoví pracovníci vysílali z tajných stanovišť. Na přelomu 60. a 70. let nastoupila v rozhlase normalizační etapa, změnilo se vedení rozhlasu, ústředním ředitelem Československého rozhlasu se stal Bohuslav Chňoupek. Opět byla zpřísněna kontrola nad médii, byli propuštěni pracovníci spojovaní s reformními snahami v roce 1968.⁵⁴³

3 Vznik a vývoj pořadu *Dobrou noc, děti*

Na začátku 60. let vznikla v HRDM iniciativa zavést inovace do vysílání, vytvořit nový programový typ a také večerní pořad, který by představoval pro děti pohádku

⁵⁴² Končelík, J., Večeřa, P., Orság, P. *Dějiny českých médií 20. století*, Praha: Portál, 2010, s. 160–167.

⁵⁴³ Rozhlasem po drátě se zabývá publikace:

Bednařík, P., Jirák, J., Köpplová, B. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*, Praha: Grada, 2011.

Ješutová, E. a kol. *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*, Praha: Český rozhlas, 2003. Končelík, J., Večeřa, P., Orság, P. *Dějiny českých médií 20. století*, Praha: Portál, 2010.

na dobrou noc. Výsledkem tohoto úsilí bylo v lednu 1961 založení rozhlasového večerníčku, který měl drobnou formu a zahrnoval všechny typy pohádek. U zrodu večerníčku stáli tehdejší členové Redakce vědy a techniky HRDM Josef Kleibl, Vlasta Váňová (Čtvrtková), na vzniku se také podíleli režisérka Helena Philippová a spisovatelé Václav Čtvrtek a Olga Hejná.

Dne 2. ledna 1961 se poprvé dětem představil nový pořad *Dobrou noc, děti*. Znělku pořadu tvořilo flétnové sólo Václava Žilky a hlavní postava Hajaji se představila v podání Vlastimila Brodského, tedy ústředního vypravěče tohoto pořadu. „Je to takový úkol, který navozuje dětem šťastný úsměv a šťastné usínání. Je to úkol, který jsem dělal strašně rád, protože rád čtu dětem pohádky. Rozhlas byl takovým mým přítelem.“ (*Dobrá večer, Hajajo*, 2001) Od té doby se každý den hlásil v rozhlasu herec Brodský jako rozhlasový skřítek Hajaja a posílal dětem pohádky, také vyřizoval dopisy od dětí i rodičů. Hajajovým radám byl jednou týdně vyhrazen pořad *Z poštovní schránky*, později se název páteční relace měnil podle toho, jak se měnili vypravěči.

Již na podzim roku 1961 musela být změněna koncepce pořadu, postava Hajaji přinesla herci Vlastimilu Brodskému přílišnou popularitu a velkou časovou vytíženost, proto již nechtěl být jediným vypravěčem. Tvůrci pořadu proto přizvali ke spolupráci další herce, ke skřítkovi Hajajovi přibýly další figury: bratr Hajadán, listonoš Kajetán a také Makový mužíček Spinkej. Rozhlasová pohádka určená dětem k lepšímu usínání obsahovala nejen umělé pohádky, drobné polopohádky, které například seznamovaly dětské posluchače s fungováním a krásami světa, tedy „drobné příběhy všedního dne a klasické pohádky, které by měly znát“, uvedla bývalá dramaturgyně pořadu Václava Ledvinková. (Lob, 2011)

Pořad byl charakterizován v pracovní ročence HRDM takto: „Pořad určený nejmenším dětem, v němž stálá figurka skřítko Hajaji vyprávěla pohádky nebo krátké rozmarné povídky a někdy i zazpívala.“ (*Pracovní ročenka HRDM*, 1961, s. 196) Pohádky často obsahovaly hudbu, místy jako spojující prvek. Písničky byly rytmičné, čerpaly často z tradic džezu a tvořily tak živý rámec pohádky. Mezi hudební pohádky patřil například příběh o *Matýskovi a kytaře* od Aloise Mikulky nebo o *Popleteném domečku* od Olgy Hejné. V roce 1962 bylo v další pracovní ročence uvedeno již více interpretů rozhlasové pohádky, pořad byl specifický „stálými postavkami Hajaji (V. Brodský) a listonoše Kajetána (V. Hrubý) a občas i jinými interprety (K. Höger a M. Horníček)“. (*Pracovní ročenka HRDM*, 1964, s. 104). Ještě je třeba doplnit postavu Hajadána v podání herce Ladislava Peška, který se objevil jako pomocník a Hajaji již na podzim 1961. Ve školním roce 1963/1964 pracovní ročenka představuje další změnu koncepce, kdy již v pořadu účinkovalo více herců. „Každý den měl svého stálého vypravěče (neděle – Jiřina Jirásková, pondělí – Zdeněk Dítě, úterý – Zuzana Stivínová (od 16. VI. 1964 – J. Jirásková), středa – Jaroslava Adamová, čtvrtek – Jiří Pick, sobota – Vlastimil Brodský), ze stálých postavček uplynulého školního roku zůstal jen listonoš Kajetán, který vždy v pátek odpovídal na dopisy dětí.“ (*Pracovní ročenka HRDM*, 1964, s. 113)

Pořad *Dobrou noc, děti* se zařadil mezi nejúspěšnější pořady, uvedl typ moderní pohádky do rozhlasu. Rozhlasový večerníček měl představovat punc kvality, moderního stylu a uvolněné fantazie. Pohádky byly minimálně pětiminutové, některé trvaly až osm minut, současné pohádky jsou prodlouženy až na deset minut. Vysílacím časem pořadu byl podvečer – večerníček byl vysílán v poslechové špičce v 18:50 hodin – před Počasím a Rozhlasovými novinami, byla na něj upřena pozornost i ze strany tisku.

„Nastoupila do pohádky realita současnosti. Dochází ke změně hrdiny, rekvizit i způsobu boje dobra se zlem.“ (Ochová, 1961) Na nové pohádkové formě denní tisk ocenil, že v rozhlasových pohádkách je propojen humor a poezie s didaktickou složkou. Roční produkce pohádek byla značná, například v roce 1963 bylo vytvořeno 220 pohádek, v předchozích letech byla produkce ještě vyšší. Pořad se vysílal denně kromě letních prázdnin, kdy odjížděl Hajaja poznávat svět. Ale i tak neztratil kontakt s posluchači, kteří mu psali během prázdnin dopisy, nebo posílali obrázky.

Z pera Václava Čtvrtka vzešla pohádka napsaná nejen pro první vysílání pořadu *Jak Hajaja procitl*, ale i mnohé další pohádkové texty, mezi nimi například seriály o pirátovi Kolískovi, o vodníku Čepečkovi, o Hrompáci a Tancibůrkovi. I slavná dvojice Křemílek a Vochomůrka měla svůj původ v pohádkách na dobrou noc. První hajajovská pohádka od Václava Čtvrtka, ani druhá *Jak jsem potkal bezhlavého rytíře* se ve zvukové podobě nezachovala. První zachovanou nahrávkou je pohádka s názvem *O měsíci a růžovém velbloudátku* malebně napsaná výtvarníkem Aloisem Mikulkou.⁵⁴⁴

Uvolněná situace 60. let umožnila, že se v rozhlasovém večerníčku uplatnili i tvůrci kádrově zatížení, kteří měli větší prostor v tvorbě. Autoři odevzdávali pohádky dramaturgyni Vlastě Váňové, texty pak schvaloval odpovědný redaktor Dr. Josef Kleibl, někdy Dr. Ferdinand Smrčka (vedoucí HRDM) nebo Dr. Milan Mařálík (zástupce vedoucího HRDM), který pohádky i psal. Někteří rozhlasoví autoři dávali přednost komičtějším pohádkám, zdůrazňovali směšné a groteskní náměty a prvky, například vtipné a ironické prasátko Ludvíka Aškenazyho, *Šnečí autobus* a housenka Ondřeje Sekory či humorná dvojice Hurvínek a Spejbl Františka Nepila. Tito i další autoři psali pro Hajaju pravidelně, pohádky se tak vyznačovaly osobitým stylem: „O. Hejná s písničkami, A. Mikulka s překvapujícími proměnami, V. Čtvrtek s poezií nové reality anebo L. Aškenazy s anekdotickým vyprávěním.“ (Ochová, 1961)

Někteří spisovatelé představovali v pohádkách svůj vlastní vnitřní svět, který je dějištěm neuvěřitelných situací. Některé pohádky měly didaktické a výchovné poslání, například text od Aloise Mikulky o Ušmudlánkovi nebo vyprávění *Proč děti nechtěly spát*. Pohádky měly často zábavní funkci, ale dále zůstávala socializační úloha. Některé pohádky se zabývaly také současnými tématy či aktuálními událostmi: *Kytička pro astronauta* (o Gagarinovi), *K 1. máji*, některé technickými vynálezy, jako byla robotek *Robátko*, věcmi denní potřeby, například pohádka O tužce. Některé tyto pohádky byly dobově zatíženy, obsahovaly ideologickou rovinu, kromě již zmíněných lze uvést také moderní pohádku o železobetonovém mostu, který se jde koupat do moře či pohádku s názvem *Jak lidé pracují* nebo *K výročí února*.⁵⁴⁵

Po srpnu 1968 došlo k velkým změnám v rozhlasu, které probíhaly i v rozhlasovém večerníčku, pořad změnil název na *Dobry večer, děti*. Místo zakladatelky Vlasty Váňové (Čtvrtkové) ho vedl po její smrti od roku 1968 František Nepil. Postupně došlo k rozkolísání původního programového typu. Vlastimil Brodský již neúčinkoval jako vypravěč večerníčku (po roce 1968 nesměl v Československém rozhlasu vystupovat). Pohádky i nadále uvádělo mnoho dobrých herců, třeba Rudolf Hrušínský, Eduard

⁵⁴⁴ Hájková, P. *Dobry večer, Hajajo*, Praha: Archiv Českého rozhlasu, nahrávka ze dne 20. 12. 2001, číslo nosiče: CRA03477/1.

⁵⁴⁵ Jednotlivé pohádkové texty lze nalézt v protokolech o vysílání v Archivu Českého rozhlasu, tyto protokoly vznikaly ke každému vysílacímu dni.

Cupák, František Filipovský, Jiřina Jirásková, Jan Tříska, Vladimír Hlavatý nebo Jana Brejchová. Během 60. a 70. let tak byly v hajajovském cyklu odvysílány tisíce příběhů mnoha autorů v podání stovek herců. Ke starým a osvědčeným hrdinům postupně přibývaly nové postavy. Vyprávění umožnila autorům zasadit postavy do vysněných kulís, těmito figurkami byli například strýček Jedlička, Hurvínek a Spejbl, forman Šejtroček, skřítek Pitrysek a Malý Alenáš. Sametová revoluce v roce 1989 a nastolená demokracie opět pozměnila formu večerníčku. Kulturní dimenze pořadu se nesla stále v pohádkovém duchu, didaktická a výchovná funkce ustupovaly do pozadí, do popředí se dostávaly funkce estetická a zábavní.

4 Repertoár rozhlasových pohádek

Pohádky vstupují k posluchači v různých formách, pohádku je možné podle Oldřicha Sirovátky (1998) klasifikovat na několik typů. Tradiční folklorní pohádka je předávána především ústním projevem. Nejrozšířenější je pohádka kouzelná, která je založena na etickém principu a obsahuje nadpřirozené prvky. Vypráví většinou o dospělých hrdinech, buď o statečném a ztepilém mládenci, anebo o krásné a houževnaté dívce. To je dáno tím, že původně byly tyto pohádky určeny pro dospělé. Zápisy pohádek jsou ve sbírkách J. Š. Kubína z českého Kladska (1904–1908) nebo z Podkrkonoší (1922–1926).

Dalším typem pohádky je literární. Klasická literární pohádka je adaptací lidové pohádky, v některých aspektech na ni navazuje. Příběh často vypráví o boji proti zlu a násilí, nespravedlnosti a oslavuje statečnost, štědrost, přátelství a dobrotu, také vyzdvihuje důležitost mezilidských vztahů. Vyjmenované pozitivní vlastnosti pomáhají hrdinům a hrdinkám k sociálnímu vzestupu. Tyto pohádky představují etický model světa a jsou symbolickým vyjádřením jeho nápravy. Literární pohádky rozvíjejí, či imitují náměty folklorní pohádky, ale je zde patrný rukopis autora. Jejich tvůrcem byla např. Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Václav Říha či Jan Drda.

Některé literární pohádky se od folklorních zcela liší. Patří sem umělá pohádka, kde se výběr postav a hrdinů velmi rozšiřuje. Do centra děje je postaven dětský hrdina a s ním i magie a zázračnost světa dětí a jejich specifické vnímání skutečnosti. V umělé pohádce se také často vyskytují postavy zvířecí, věci denní potřeby a hračky, které jednají jako lidé. V tomto typu pohádky se projevuje individuální rukopis autora. Příkladem tvůrců tradiční autorské pohádky jsou: Václav Čtvrtek, Eduard Petiška, Jan Werich či František Nepil.

Zvláštní postavení mezi literárními pohádkami mají tzv. moderní neboli umělé pohádky ze současnosti, které psal např. Josef Čapek a Miloš Macourek. Tyto pohádky mají civilní tematiku a mluví o moderní době, může se v nich objevit i příměs nadreálna, například žertovné polopohádky skrývající ponaučení.

Všechny druhy literární pohádky se v dramatizované podobě vyskytují i v rozhlasovém večerníčku. Nejčastější zastoupení má moderní pohádka, která volně pracuje s pohádkovými motivy, nazývána rozhlasovými redaktory též jako krátká povídka. Umělé pohádky mohou být didaktické, humorné či ironické, parodovat klasickou pohádku, nebo používají poetiku a neomezenou fantazii. Tyto pohádky psali pro pořad *Dobrou noc, děti* Olga Hejnová, Ludvík Aškenazy, Ondřej Sekora, Alena Králová (Vostrá)

a další spisovatelé.⁵⁴⁶ Častým prostředkem těchto pohádek je použití personifikace, metafor či obrazných asociací.

Rozhlasové pohádky umožňují autorům dostat pohádku k širokému publiku, spojovacím článkem je přitom literární pohádka. Rozhlasový posluchač je odkázán pouze na mluvené slovo, dotváří si slyšené ve své hlavě a rozvíjí tak ve své fantazii příběhy a obrazové ztvárnění. Pro rozhlasovou pohádku je typický seriálový postup, ne však pro Hajaju v 60. letech, kdy byly většinou pohádky vysílány jen jednotlivě. Jelikož byl večerníček vysílán každý večer, byl tento postup vytváření dramaturgie pro redakci náročný, výběr autorů byl velmi pestrý od Zdeňka K. Slabého přes Pavla Kohouta, Františka Pilaře až po Marii Kubátovou nebo Ludvíka Aškenazyho. Večerníčkové seriály byly vysílány většinou jednou měsíčně, cyklus byl tvořen třemi až sedmi díly. Mezi první seriály patřil cyklus sedmi pohádek od Hanse Christiana Andersena o Ole Závřiočkovi (vypravěči příběhů), který byl vysílán v půlce ledna 1961 od pondělí (*Pondělní pohádka*) do neděle (*Nedělní pohádka*).⁵⁴⁷

5 Dopisové ohlasy na pořad

Na zahájení vysílání rozhlasového večerníčku *Dobrou noc, děti* reagovali posluchači prostřednictvím dopisů. Jejich počet postupně narůstal, v lednu 1961 přišlo do redakce pořadu 265 dopisů, v únoru 1044, v březnu 2320, v dubnu 1114, v květnu 1451, v červnu 849 a za půl roku vysílání činil počet dopisových ohlasů přes 7000.⁵⁴⁸ Tento obrovský ohlas pokračoval i v dalších letech. Z celkového množství dopisů byla na základě dobových údajů velká část pozitivních a jen zlomek ohlasů byl negativních. Dopisy od dětí adresované Hajajovi se buď přímo vyjadřují k vysílanému repertoáru, nebo si malí posluchači píší o pohádky na přání: „Hodně veselou a hodně legrační pohádku; o dětech před sto lety, o jejich škole a písničkách.“ (Lomská, 1961)

Děti řeší v dopisech současnou situaci doma i ve světě: „Milý Hajajo! Je nám smutno. Víš proč? Pomož kamarádům na Kubě. Nechceme válku! I na Kubě ať svítí dětem sluníčko! Děti z 1. třídy JSŠ Mělník“. (Lomská, 1961) Podobně zaměřené dopisy reagují na vysílané pohádky reflektující důležité události, jako byl let majora Gagarina do vesmíru nebo Vítězný únor. Další část dopisů je posílána Hajajovi jako důvěrníkoví, děti se v nich svěřují, jak žijí, nebo žádají o radu. Vlastimil Brodský působil jako vypravěč na děti sugestivně a přátelsky, na rodiče zase osobitým dojmem a důvěryhodně. Příkladem za všechny je tento dopis: „Víš, Hajajo, já bych chtěl letět s J. A. Gagarinem

⁵⁴⁶ *Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1960/1961*, Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1961.

Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1961/1962, Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1963.

Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1962/1963, Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1964.

Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1963/1964, Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1965.

⁵⁴⁷ *Tyto texty k pořadu Dobrou noc, děti* z roku 1961 lze najít svázané ve svazcích v redakci pořadu Hajaja, Praha: Československý rozhlas, 1961.

⁵⁴⁸ Tyto údaje se nachází v materiálech pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc leden, únor, březen, duben, květen a červen. Připravilo oddělení pro styk s posluchači, Praha: Československý rozhlas, 1961.

do vesmíru. Hajajo, chtěl bys také? Letěl bych na Měsíc. Hajajo, věříš, že bych se nebál? Mohl bys mi to zařídit, abych tam mohl letět? Prosím tě, zaříd' mi to! Ahoj!“ (*Československý rozhlas a televise*, 1961). Hajaju také děti považovaly za kamaráda: „Ty jsi můj největší kamarád... Já bych chtěl letět na Venuši, utrhnout tam čarovný květ a přinést ti ho do rozhlasu za ty krásné pohádky.“ (Lomská, 1961)

Dopisy od rodičů tvoří samostatnou kapitolu, tyto ohlasy se většinou týkají obecných připomínek k pohádkám, nebo si dospělí píší o konkrétní pohádce. Také pohádky pozitivně hodnotí: „Jak pozoruji, mají pohádky velký vliv na našeho neposedu, více ty moderní než Andersenovy. Jistě tak působí i na ostatní děti.“ (Lomská, 1961) Další dopis se vyjadřuje o pohádkách takto: „Jsou zajímavé, jsou moderní, některé dokonce časové a pohotové, jako o majoru Gagarinovi, jsou tak nenásilné a nenápadně výchovné a přitom s takovým vypravěčským uměním podávané, že je skutečně radost je poslouchat.“ (Lomská, 1961) Mají i negativní připomínky k pořadu: „Hajaja zatím svých možností nevyužil. Děti milují pohádky, ve kterých se něco děje, ve kterých se dá nakonec za pravdu tomu hodnějšímu, skromnějšímu, pracovitějšímu. Nemohli byste uvažovat o oživení větším množstvím přímých řečí a o volbě vhodnějšího vyprávěče?“ (Lomská, 1961)

V dopisových ohlasech žádají rodiče po vyprávěči výchovný příběh, kde je markantní didaktická složka. Tato žádost je vyjádřena stížnostmi na jejich děti: „Iváněk utíká z domu, nechce jíst“; „Evička se nerada myje“, nebo „Alenka mlaská a srká“. (Lomská, 1961) Jiní rodiče oceňují didaktickou funkci pohádek: „V tvých pohádkách je něco, co pomáhá naše děti vychovávat.“ Nebo píší: „Oceňuji i pedagogickou stránku tvých dobrých příběhů a nehod. Myslím, že taková forma je nejúčinnější a nejúspěšnější.“ (Lomská, 1961)

Kromě pedagogické funkce tvořil pořad také součást denních zvyklostí rodiny. Pohádky určovaly řád večera a stávaly se pro děti každodenním rituálem: „Dovolte mi, abych jménem svým, mé ženy a dětí poděkoval za nový zdařilý pořad pořad Dobrou noc, děti. Naše děti (5 a 6 let) nedočkavě očekávají denně pořad s Hajajou v košíkách vydrhnutí a připravení ke spaní.“ (Lomská, 1961)

Dopisové ohlasy dokládají, že pořad poslouchali nejen děti a rodiče v Československu, ale také v zahraničí. Dopisy přišly do pražské redakce z různých evropských zemí, například ze Švédska, Norska, Rakouska, NDR, NSR či z Jugoslávie. Ohlasy na rozhlasový večerníček přicházely také ze světových metropolí jako z Bagdádu či ze Sydney.

Identita rozhlasového Hajaji byla odtajněna již v únoru 1961 časopisem *Mladý svět* a v dubnu *Vlastou*. Pro děti se změnil skřítek v člověka, herce Vlastimila Brodského. Neznamenalo to však pro děti velké zklamání, na základě tohoto zjištění se hlavní vypravěč Hajaja dětem neodcizil, pouze se pro ně stal reálnější postavou. Psaly mu dopisy typu: „My jiskřičky z 1. třídy máme starost, abys neměl chřipku, kdo by tě zastupoval.“ (Lomská, 1961) Další: „Já ti přeju k velikonočním svátkům, abys ne onemocněl, protože, kdo by nám pak vyprávěl pohádku o myslivcovi, kterou bych chtěl slyšet.“ (Lomská, 1961)

Na dopisové ohlasy odpovídal do pátečního vysílání buď přímo vypravěč prostřednictvím Hajajovy pošty, nebo na ně odpovídala redakce písemně na zpáteční adresu posluchače. Zakladatel pořadu, vedoucí Redakce vědy a techniky Josef Kleibl, vzpomíná: „Byli jsme (Redakce vědy a techniky – pozn. autorky) zaskočení ohlasem pořadu. Pořad se stal ohromně známý a populární. A to, co se nám líbilo, bohužel zaskočilo Vlastimila Brodského více nežli nás. On byl v té první řadě, zastavovaly ho na ulici

děti a volaly na něho Hajajo a chtěly si s ním povídat. Musím říct, že nevyprávěl jen pohádky, jednou za týden odpovídal v pořadu na dopisy posluchačů, protože my jsme dostávali velkou lavinu dopisů, až padaly rekordy. Dostali jsme dokonce novou pracovní sílu na tyto dopisy.“ (Hájková, 2001)

Pořad byl mezi posluchači velmi populární a vysílal se v hlavním vysílacím čase před sedmou večer. V první polovině 60. let neměl žádnou konkurenci, televizní večerníček začal vysílat v roce 1965, ale jen jednou týdně. Rozhlasový večerníček byl svým formátem jedinečný a vyznačoval se stálou úrovní produkce, atraktivnost rozhlasového pořadu v 60. letech potvrzoval obrovský ohlas posluchačů.

6 Závěr

Cílem příspěvku bylo analyzovat jeden rozhlasový pořad pro děti a ukázat, jak se vyvíjel v 60. letech 20. století na pozadí vývoje československého rozhlasu. Podklady k příspěvku jsem získala především v Archivu Českého rozhlasu a jeho knihovně. Na základě studia historických pramenů jsem zjišťovala okolnosti vzniku a samotného vývoje pořadu, šíří repertoáru, témata pohádek i jejich ideové zaměření a zabývala jsem se také vyprávěči tohoto pořadu pro děti. Dopisy dětí a rodičů se bohužel nedochovaly v původní formě, ale část jich je otištěná v článcích dobového tisku.

Pořad *Dobrou noc, děti* se stal v 60. letech 20. století kulturním fenoménem. Z pramenů vyplývá, že byl u posluchačů velmi oblíbený, a to nejen u dětských, ale i dospělých. Rozhlasový večerníček se vyznačoval nejen vysokou poslechovitostí, ale také dopisovým ohlasem dětí i rodičů, měsíčně dostávala redakce pořadu *Dobrou noc, děti* i několik tisíc dopisů. V 70. letech byl stále u posluchačů populární, ale dopisových ohlasů ubývalo. Pořad *Dobrý večer, děti* postupně vytlačoval z jeho výsostného postavení televizní večerníček. V některých situacích se přesto uplatnil rozhlasový večerníček lépe, například poslechem tranzistorových přijímačů, který umožnil dětem a rodičům poslouchat rozhlasový pořad na různých místech. Stálá úroveň i oblíbenost tohoto pořadu mu umožnila zachovat si až do 90. let přízeň diváků. Po roce 2000 posluchačů *Hajajovi* ubývá, například na konci roku 2013 činila poslechovitost v jednom okamžiku 48 000. (RadioProjekt, 2014)

V posledních letech, kdy prožívá rozmach internet, sociální sítě, chytré telefony a další technologie, zájem dětí o „obyčejnou“ rozhlasovou pohádku upadá. Interaktivnosti nových médií se přizpůsobil i Český rozhlas. *Hajaju* (jak se pořad od 80. let 20. století jmenuje) je možné si kdykoliv poslechnout prostřednictvím internetového vysílání, na rozdíl od televizního večerníku, který je možné sledovat jen v určitém čase podle programu. Český rozhlas tedy zavedl významnou inovaci, která umožňuje rozhlasovému večerníčku a tedy i tradici české rozhlasové pohádky žít dál.

7 Použitá literatura

BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 344 s. ISBN: 978-80-7367-698-8.

BĚHAL, R. *Kdo je kdo v sedmdesátileté historii Českého rozhlasu*. Praha: SRT, 1992. 288 s. *Československý rozhlas a televise*. Praha: Orbis, březen 1961.

- HÁJKOVÁ, P. *Dobry večer, Hajajo*. Praha: Archiv Českého rozhlasu, nahrávka ze dne 20. 12. 2001. Číslo nosiče: CRA03477/1.
- HANKUSOVÁ, V. *Vývoj výzkumu rozhlasových posluchačů v Československu a České republice*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. 152 s. ISBN: 80-246-1092-2.
- Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1960/1961*. Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1961.
- Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1961/1962*. Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1963.
- Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1962/1963*. Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1964.
- Pracovní ročenka Hlavní redakce pro děti a mládež. Školní rok 1963/1964*. Praha: Československý rozhlas – HRDM, 1965.
- JEŠUTOVÁ, E. a kol. *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*. 1. vyd. Praha: Český rozhlas, 2003. 667 s. ISBN 80-86762-00-9.
- KONČELÍK, J., VEČEŘA, P., ORSÁG, P. *Dějiny českých médií 20. století*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 310 s.
- LEDVINKOVÁ, V. Dobry večer, dobrou noc. *Týdeník rozhlas*. Praha: Radioservis, květen 1961. s. 10.
- LOMSKÁ, M. Děti a Hajaja. *Rozhlasová práce*. Praha: Orbis. Obálka číslo 4, květen 1961.
- LU. Dovolíte, jsem Hajaja - rozhlasové pohádky hlasem „Bródi“. ČT24. 3. 1. 2011. Získáno z <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/40454-dovolite-jsem-hajaja-rozhlasove-pohadky-hlasem-brodi/?mobileRedirect=off>
- MARŠÍK, J., HRAŠE, J. *Bílá místa rozhlasové historie. Příspěvky a svědectví k 60. letům v Československém rozhlasu*. Sborník ze semináře SRT a katedry žurnalistiky IKSŽ UK konaného 15. 4. 1999 v Karolinu. 1. vyd. Praha: SRT, 1999. 66 s.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc leden*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc únor*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc březen*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc duben*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc květen*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- Materiál pro redakční rady hlavních redakcí: Zpráva o ohlasu posluchačů k vysílání za měsíc červen*. Připravilo oddělení pro styk s posluchači. Praha: Československý rozhlas, 1961.
- OCHOVÁ, S. Moderní pohádka v rozhlasu. Dobry večer, já jsem Hajaja. *Rudé právo*. 19. 8. 1961.
- PACOVSKÝ, J. *Na vlnách rozhlasu*. 1. vyd. Praha: Český rozhlas. 1993. 158 s. ISBN: 80-238-2754-5.

RadioProjekt 2014. SKMO. STEM/MARK – MEDIAN. 2014.

SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. 1. vyd. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR. 1998. 183 s. ISBN: 80-85010-06-2.

ŠAFARÍKOVÁ, D. Posloucháte také pohádky na dobrou noc? *Zlatý máj*. 1963. číslo 4. s. 216–221.

VÁŇOVÁ, V. *Texty k pořadu Dobrou noc, děti*, Svazky obsahující texty z roku 1961 – leden, únor, březen, duben, květen. Praha: Československý rozhlas, 1961.

VÁŇOVÁ, V. *Texty k pořadu Dobrou noc, děti*, Svazky obsahující texty z roku 1962 – leden, únor, březen, duben, květen. Praha: Československý rozhlas, 1962.

VOTAVOVÁ, J. *Stručný nástin historie Českého rozhlasu: (Příspěvek k 70. výročí)*. 1. vyd. Praha: Český rozhlas, Studijní a výzkumné odd., 1993. 144 s.

WOHLHÖFNER, V. Jediný herec, který musel opustit rozhlas kvůli vzhledu. *Slovo*. 15. 12. 2000, s. 10.

8 Kontakt na autora

PhDr. Lenka Trubačová

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5

Email: lenka.trubacova1@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Vývoj slovenskej bulvárnej tlače v kontexte komercializácie

Development of Slovak Tabloid Press in the Context of Commercialization

Veronika Veverková

Anotace: Príspevok je zameraný na snahu poukázať na faktory, ktoré ovplyvňovali vznik a rozvoj bulváru v slovenskom mediálnom prostredí od čias vydania prvých novín na území dnešného Slovenska až po súčasnosť. V článku je riešená predovšetkým otázka oneskoreného rozvoja bulvárnej tlače na Slovensku v porovnaní so zahraničím, a to v kontexte komercializácie a masovej produkcie novinárskych komunikátov v slovenskom mediálnom prostredí.

Klíčová slova: bulvár, história, komercializácia, slovenské médiá

Summary: This contribution is focused on trying to point out the factors that influenced the formation and development of the tabloid in the Slovak media environment since the publication of the first newspaper in the territory of Slovakia to the present. The article is mainly addressed to the issue of late development of the Slovak tabloid press in comparison with other countries, in the context of commercialization and mass production of journalistic texts in the Slovak media environment.

Key words: History, Commercialization, Slovak media, Tabloid

1 Úvod

Bulvárne médiá a mediálne produkty sú v súčasnosti v slovenskom mediálnom prostredí značne rozšíreným prvkom, a to nielen v prípade tlače, ale aj audiovizuálnych, auditívnych a internetových médií. Ešte pred dvadsiatimi piatimi rokmi však slovenský recipient bulvár nepoznal. Naopak, v zahraničí má bulvár takmer 200 ročnú tradíciu. Počiatky bulváru sú totiž datované už do 19. storočia, keď v Európe a v USA vznikali tzv. šestákové noviny, lacná tlač dostupná pre široký okruh publika, ktoré sú považované za predchodcu bulvárnych periodík. V roku 1830 začal vydávať prvé šestákové noviny, nazvané Cent, lekár Cristopher Columbus Conwell vo Philadelphii. (Šefčák, 1998, s. 299) V Európe takýto typ periodík vznikol založením londýnskeho Penny Magazine v roku 1832. (Jiráček, Köpplová, 2009, s. 83) Prvá šestáková tlač nezaznamenala výrazný úspech, nakoľko pokrytie vysokých nákladov na jej vydávanie bolo náročné. Príjmy periodík boli v tom období založené len na príjmoch z ich predaja a v prípade výrazne nižšej ceny, ako tomu bolo aj pri šestákovej tlači, prevažovali výdavky na tlač novín nad ich príjmami. Okrem toho vydávanie periodík v zahraničí ovplyvňovali aj prísne právne nariadenia, ako napríklad povinná kolková daň, daň z papiera či daň z inzercie. V USA však boli takéto finančno-ekonomické obmedzenia minimálne, preto už o pár rokov po vytvorení prvého šestákového periodika tu boli založené prvé úspešné

americké šestákové noviny The New York Sun, vydávané Benjaminom Henrym Doyom (3. 9. 1833) a s dvojročným odstupom vznikla aj ich konkurencia, The New York Herald, vydávaná Jamesom Gordonom Bennetom (6. 5. 1835). (Šefčák, 1998, s. 100) Hoci tieto periodiká zaznamenali veľký čitateľský aj ekonomický úspech, ich podobnosť s prvými šestákovými novinami v USA je neodškriepiteľná, čo dokazuje aj fakt, že vydavateľ novín The New York Sun sa pri ich založení inšpiroval práve londýnskym Penny Magazine. (Mih, 2007, online) Na rozdiel od ich predchodcov, Dayove a Bennetove noviny sa časom stali úspešnými masovými periodikami.

V Európe sa formovala v rovnakom období tlač s vysokým, v tom čase masovým, nákladom predovšetkým vo Francúzsku. 1. júla 1836 boli nezávisle od seba založené periodiká La Presse a Le Siècle. Ich vydavatelia (Émile de Girardin – La Presse a Armand Dutacque – Le Siècle) zaviedli nový spôsob financovania novín, ktoré nebolo pokrývané už len príjmom z ich predaja, ale aj podnikateľskými aktivitami vyplývajúcimi z vysokého základného kapitálu, ktorý bol navyšovaný ziskom z uverejňovanej inzercie. Tento prístup k financovaniu vydávania periodík umožnil zníženie ich ceny, a teda zvýšil ich cenovú dostupnosť širším vrstvám recipientov. (Köppl, Köpplová, 1989, s. 262) Snahe vydavateľov týchto periodík získať čo najviac čitateľov zodpovedalo aj prispôsobenie obsahu jednotlivých lacných novín (škandály, senzácie), ale aj zjednodušenie jazyka, ktorým boli texty písané, aby boli zrozumiteľné aj pre ľudí s nižším vzdelaním. Noviny tak poskytovali čitateľom možnosť na únik od každodenných povinností, sprostredkovaný predovšetkým prostredníctvom zábavných komunikátov v nich uverejňovaných. Hoci nie každá tlač s vysokým nákladom v tom období mala senzačný, zábavný charakter (napríklad seriózne britské noviny The Times), rozvoj komerčných masových médií bol značný a výraznejšie sa v Európe prejavil od osemdesiatych rokov 19. storočia, a to opäť vo Francúzsku, kde v roku 1863 vznikli noviny Le Petit Journal, ktorých náklad sa zvýšil do konca 19. storočia na milión kusov, čím sa stali prvým skutočne masovým periodikom na európskom kontinente. (Jirák, Köpplová, 2009, s. 84) Vývoj bulváru do súčasnej známej podoby sa vo svete nespomalil ani v 20. storočí. Práve naopak, bulvár sa výrazne rozvinul aj v prípade anglickej tlače, ktorá svojím vývojom dovtedy značne zaostávala za ostatnou Európou. Zmena sa prejavila najmä počas tzv. Northclifovskej revolúcie, známej zavedením nových prvkov tvorby mediálnych produktov v redakciách periodík vydávaných Alfredom Harmsworthom, nazvaným Lord Northcliffe, primárne denníka Daily Mail, ktoré začiatkom 20. storočia vyústili do vzniku novodobej podoby bulvárnej tlače. V období po druhej svetovej vojne vznikali nové periodiká bulvárneho charakteru, ktoré sú vďaka globalizácii a technológiám známe na celom svete (napr. americké periodiká National Enquirer, Star či už zaniknuté britské noviny News of The World a iné).

V čase, keď už boli bulvárne denníky, týždenníky či mesačníky vo svete bežnou súčasťou masmediálnej produkcie, s tradíciou počítanou často na niekoľko desiatok až sto rokov, na Slovensku len začala vznikať bulvárna tlač. Príspevok sa snaží zodpovedať otázku, čo bolo príčinou tohto odlišného javu. Cieľom je identifikovať faktory, ktoré ovplyvnili rozvoj bulváru, resp. zabránili jeho vzniku pred rokom 1989, pričom vychádza z poznatkov o histórii a podmienkach vzniku zahraničných bulvárnych novín, ktoré boli úzko späté predovšetkým s komerčnou podmienkou vydávania takéhoto typu periodík, teda s požiadavkou, aby sa tlač stala predmetom podnikania.

2 Faktory vplývajúce na (ne)rozvoj slovenských masových a bulvárnych médií

Nielen bulvárna, ale aj tlač všeobecne sa na Slovensku začala vyvíjať omnoho neskôr ako v zahraničí, a to aj napriek tomu, že jeden z dôležitých objavov, ktorý ovplyvnil vznik periodickej tlače na celom svete, kníhtlač, sa na územie dnešného Slovenska dostal už v roku 1477, keď v Bratislave neznámy tlačiar prevádzkoval do roku 1480 tlačiareň s názvom Typografia Confesionalis. „*Kým v nemeckých oblastiach už krátko po objavení kníhtlače začali vychádzať prvé letáky a kalendárové listy, koncom 15. storočia i prvé letákové noviny, o storočie neskôr prvé veľtržné bulletiny, prvý mesačník, prvé týždenníky a napokon i prvý denník postupoval vývoj na Slovensku v tejto oblasti oveľa pomalšie.*“ (Duchkowitsch, Serafínová, Vatrál, 2007, s. 74)

Na území dnešného Slovenska totiž prvé periodické noviny začali vychádzať až v 18. storočí. Ako prvá tu vznikla nepravidelne vychádzajúca tlač Mercurius Hungaricus (1705) a o 16 rokov neskôr aj pravidelne vydávaná Nova Posoniensia (1721). (Duchkowitsch, Serafínová, Vatrál, 2007, s. 79) Následne, s takmer šesťdesiatročným oneskorením, začali byť vydávané v nemeckom jazyku na území dnešného Slovenska noviny Preßburger Zeitung (1764), taktiež v maďarskom jazyku noviny Magyar Hírmondó (1779). Až v roku 1783 tu boli založené aj noviny vydávané v slovenskom jazyku – Presspurské noviny. Dôvodom tohto javu mohla byť nepriaznivá hospodárska situácia na území dnešného Slovenska, ktorá bola spôsobená predovšetkým politickými udalosťami v krajine v 16. a 17. storočí, akými boli napríklad turecké nájazdy do Európy, šírenie protestantizmu, protireformácia a stavovské povstania. Nežičlivé hospodárske podmienky teda spôsobili elimináciu možností pre rozvoj tlačiarň, a tak aj periodickej tlače. (Duchkowitsch, Serafínová, Vatrál, 2007, s. 70–74) Začiatok 18. storočia sa niesol na súčasnom slovenskom území v duchu upokojenia politickej a aj hospodárskej situácie, čo spôsobilo i zlepšenie podmienok pre rozvoj tlačiarň, a teda aj pre vznik a vývoj periodickej tlače. Vtedajšie postavenie tlače však „... bolo veľmi nestabilné a jej existencia závisela len od ľubovôle vládncích vrstiev... Trvalo niekoľko storočí, kým boli periodiká uznané ako prirodzený fenomén spoločenského života a záujem štátu sa začal sústreďovať skôr na politické pozadie ich využitia.“ (Chmelár, 1998, s. 6) Výrazný vplyv na vydavateľské prostredie na území dnešného Slovenska mala aj prísna cenzúra, ktorá bola v roku 1523 zavedená Ferdinandom I. Habsburským a pretrvávala aj po nástupe Márie Terézie na habsburský trón.

Nakoľko éra periodickej tlače na súčasnom slovenskom území nastúpila neskôr v porovnaní s inými európskymi krajinami, rozvoj masovej tlače bol tiež v tomto regióne oneskorený. V Nemecku vznikala masová tlač v 2. tretine 19. storočia. Medzi najvýznamnejších vydavateľov periodík s masovým nákladom patrili Aufust Scherl (1833 založil Berliner Lokal – Anzeiger), ktorého periodikum na prelome 19. a 20. storočia malo najvyšší náklad v Nemecku, Rudolf Mosse (1871 – Berliner Tagblatt) a Leopold Ullstein (1904 – BZ am Mittag). Taktiež v Rakúsku sa od polovice 19. storočia zriaďovala masová tlač. (Jirák, Köpplová, 2009, s. 82) Podľa Köppla a Köpplovej sa v Rakúsku zlepšili podmienky pre vydávanie novín po revolučných udalostiach v roku 1848, ktorých súčasťou bol aj boj o presadenie požiadavky slobody tlače. K „... mohutnému rozvoju rakúskej a špecificky viedenskej tlače...“ otvoril cestu pád Bachovho absolutizmu

a Viedeň sa až v tomto období stala jedným z tlačových centier Európy. (Köppl, Köpplová, 1989, s. 226)

V slovenskom regióne však masové periodiká nevznikali, hoci aj tu bol už koncom 18. storočia zaznamenaný prvý výrazný nárast počtu výtlačkov novín. Vďaka využívaniu vtedajších moderných technológií tlače, ale aj záujmu potenciálnych recipientov spoza hraníc monarchie, vzrástol náklad periodika Preßbuger Zeitung z pôvodných sto výtlačkov na dvetisíc kusov. (Serafinová, Vatrál, 2005, s. 33) Napriek tomu, že išlo o dvestonásobný nárast nákladu tejto tlače, pre označenie prívlastkom masové bol vtedajší počet vydaných kusov jedného čísla Preßbuger Zeitung nepostačujúci.

Ani šesťáková tlač, ktorá je predchodcom masových a bulvárnych médií, na území dnešného Slovenska nezaznamenala v 19. storočí progres. V tomto regióne boli ako prvé tohto typu vydávané od roku 1834 v maďarskom jazyku noviny pod názvom Fillértár. Vydavatelia tohto týždenníka sa inšpirovali vzorom londýnskeho Penny Magazine a prinášali „... *príspevky prevzaté zo zahraničných časopisov a príspevky s uhorskou tematikou.*“ (Serafinová, Vatrál, 2005, s. 41) Ich snaha však nepriniesla očakávaný úspech a periodikum tak v roku 1836 zaniklo. Úspešnejšie boli lacné politické noviny Hírnök, ktorých obsah bol taktiež uverejňovaný v maďarskom jazyku a vydávané boli v rokoch 1837–1848. (Serafinová, Vatrál, 2005, s. 41) V slovenskom jazyku však žiadna šesťáková tlač nevznikla, čím sa prvotný podnet pre tvorbu lacných periodík dostupných i pre chudobnejšie vrstvy obyvateľstva eliminoval.

I keď v Rakúsku po revolúcii v rokoch 1848/1849 nastalo uvoľnenie vydávania periodík, čo umožnilo rozvoj masovej tlače v tejto oblasti, v Uhorsku, a teda aj na území dnešného Slovenska, boli podmienky pre rozvoj tlače zložitejšie. Dôležitú úlohu v tomto prípade zohrával vznik tlačového zákona v roku 1848. Predstavoval zlom v dejinách uhorskej tlačovej politiky, pretože tu vznikol prvý tlačový zákon, ktorý okrem otázky cenzúrnych opatrení kladol značný dôraz na „*problematiku zodpovednosti redaktorov, ekonomických podmienok vydávania tlače a podobne.*“ (Chmelár, 1998, s. 6) Zákon zakotvoval otázku slobody tlače, čím bol vnímaný v Uhorsku kladne, no okrem toho obsahoval aj body, ktoré umožňovali útlak jednotlivých národností žijúcich v Uhorsku, a to nielen napr. nedostatočným zabezpečením ochrany práv slovenských novinárov a vydavateľov, ale aj tým, že v orgánoch, ktoré mali dohliadať na ich dodržiavanie, mali väčšinové zastúpenie zástupcovia uhorskej vlády, ktorí potláčali snahy predstaviteľov národného hnutia Slovákov, prejavujúce sa vo vtedajších slovenských periodikách. (Chmelár, 1998, s. 86) Práve politická otázka slovenského národného hnutia v Uhorsku môže byť považovaná za ďalší z dôvodov, prečo sa na území súčasného Slovenska neformovali bulvárne periodiká. Tlač sa totiž v tom čase stala „... *tribúnou ich názorov.*“ (Serafinová, Vatrál, 2005, s. 42) V predrevolučnom období mali túto funkciu Štúrove Slovenskje národné noviny (1845–1848). Po revolúcii vznikli s podobným účelom napr. v roku 1861 Pešťbudínske vedomosti, ktorých cieľom bolo „... *podchytiť slovenských národovcov v boji za národné a sociálne práva.*“ (Serafinová, VATRÁL, 2005, s. 51) V tzv. Matičnom období, keď sa Slováci snažili osamostatniť od Uhorska, čo napr. deklarovali aj v prijatom Memorande národa slovenského, v ktorom žiadali, neúspešne, vyčlenenie územia Slovenska, vznikli politické periodiká Národné noviny (1870) ako pokračovateľ Pešťbudínskych vedomostí či Slovenské noviny (1868). Okrem politickej tlače vznikali v tomto regióne i periodiká zamerané na hospodárstvo, výchovu, deti a mládež či cirkevná, literárna, odborná, humoristická

a satirická, ako aj inojazyčná tlač, no napriek tomuto širokému portfóliu tlače tu ku koncu 19. storočia neboli vhodné politické a ekonomické podmienky, ktoré by vytvárali potrebu pre vznik tlače bulvárneho, senzačného charakteru. (Serafinová, Vatrál, 2005, s. 51–67) Problematika národného hnutia bola značne výrazná a rezonovala v slovenských médiách aj začiatkom 20. storočia, najmä po prvej svetovej vojne, keď sa riešila otázka rozdelenia Rakúsko-Uhorska. Na území dnešného Slovenska neexistovali do 20. storočia ani vhodné ekonomické podmienky pre rozvoj podnikateľských aktivít zameraných na zvýšenie zisku z predaja periodík. Základným cieľom slovenských periodík v tom čase bolo totiž získať slovenských recipientov pre boj za národnostné práva a šíriť medzi nimi osvetu.

3 Komerčná požiadavka slovenských médií v 20. storočí

Vznik prvej Československej republiky znamenal prelom v podmienkach vydávania periodickej tlače na území dnešného Slovenska, ktorý vyplýval už z právneho rámca vydávania periodík naznačeného samotnou ústavou, založenou na princípe francúzskej a severoamerickej ústavy, zakotvujúcou otázku slobody tlače. Hoci v ústave, v paragrafe 113, bola požiadavka slobody tlače spísaná, v jednotlivých zákonoch už podrobne rozpracovaná nebola. Napriek tomu nastali v období prvej Československej republiky výrazné zmeny v podmienkach vydávania periodík. Jednou z nich bol zákaz pôsobenia vo funkcii vydavateľov pre politické strany. (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 7–9)

Druhou výraznou zmenou boli vhodné ekonomické podmienky pre vydávanie periodík a podpora súkromného podnikania. Vďaka tomu bolo na území Slovenska v rokoch 1919–1938 vydávaných viac než 1 700 periodík, pričom vyše tisíc z nich predstavovali slovenské noviny a časopisy a značne sa rozvinuli i regionálne a lokálne noviny. Početnosť periodík vychádzajúcich na slovenskom území však nekorešpondovala s trvácnosťou ich vydávania. Príkladom je počet denníkov v krajine vychádzajúcich v danom období, 62, z ktorých si iba 8 udržalo dlhodobejšiu predajnosť. Umožnením súkromného podnikania v oblasti vydávania novín však nevzrástol iba počet periodík, ale aj ich náklad. Až v tomto období zaznamenáva na Slovensku prvý výrazný úspech šestáková tlač, a to konkrétne noviny Slovenská politika, ktorá mala najväčší jednorazový náklad spomedzi denníkov (30 000 výtlačkov), pričom priemerný náklad denníkov sa pohyboval v rozpätí 6 000 – 8 000 kusov na číslo. (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 22)

Otvorenie priestoru pre súkromné podnikanie, a to aj vo sfére mediálnej produkcie, umožnilo nákup a následné využívanie tlačiarenských technológií, vďaka čomu mohlo byť nielen za kratší čas vytlačených viac periodík, čím stúpol ich náklad, ale slovenské noviny získali i väčší, stredoeurópsky formát a pestrejšiu grafiku, napríklad prejavujúcu sa výraznejšími titulkami či aplikovaním rôznorodejších typov písma tlačeného textu. Okrem toho nové nadobudnuté technológie umožnili i obsahové rozšírenie periodík o informácie zo zahraničnopolitickej scény. (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 22–23)

Nastávajúci pokrok vo vydávaní periodík na súčasnom slovenskom území zastavil Mníchovský diktát a druhá svetová vojna. Po jej skončení však pokračoval ďalej, nakoľko sa „... *tlačiarne postupne pomerne rýchlo uviedli do prevádzky.*“ (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 120) Problémom však bolo, že tlačiarenské stroje, ktorými vydavateľstvá

disponovali, boli staré. Napriek tomu začali byť na území dnešného Slovenska vydávané nové periodiká, pričom výraznú úlohu v tomto období mali tlač nových štátnych orgánov (SNR a národných výborov), ako aj obnovené demokratické periodiká a už v tom čase legálne vychádzajúca komunistická tlač. Taktiež opäť začali vychádzať regionálne a lokálne noviny a časopisy, pričom celkovo vychádzalo do februára 1948 na Slovensku 232 periodík rôzneho zamerania. (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 107–120)

Určitý pokrok po druhej svetovej vojne v rozvoji slovenských periodík možno sledovať vo vzniku a existencii prvého slovenského populárneho obrázkového magazínu pre ženy nazvaného Nová cesta. Tento dvojtýždenník, neskôr týždenník, začal v júni 1946 vydávať Zväz slovenských žien. Napriek tomu, že tento magazín vychádzal v náklade 20 000 kusov, časopis nezaznamenal výrazný úspech medzi čitateľkami a 24. decembra 1946 bol zrušený. 20. februára 1948 vznikol ďalší magazín, Slovenka, ktorý je vydávaný dodnes, a to spoločnosťou Ringier Axel Springer. Pôvodne bol časopis vytvorený „... ako mutácia časopisu Ministerstva pôdohospodárstva Venkovská žena.“ (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 132)

Politické udalosti vo februári 1948, vyúsťujúce do prevzatia moci v Československu komunistickou stranou a do nástupu totalitného režimu v krajine, výrazne obmedzili možnosti slobodného vydávania tlače, čo sa prejavilo predovšetkým v prijatí zákona č. 94/1949 Zb. o zrušení súkromného vydavateľského podnikania. Periodiká mohli byť tlačené iba vo vydavateľstvách, ktoré mali zvláštne postavenie v krajine, deklarované vydavateľskými oprávneniami. „Postupne sa potom vytvorila sieť účelových vydavateľstiev komunistickej strany a spoločenských organizácií a inštitúcií. Na Slovensku existovalo 20 vydavateľstiev periodickej tlače. Naprostá väčšina novín a časopisov vychádzala však v 10 vydavateľstvách.“ (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 149)

Nakoľko zisk z inzercie a reklamy bol v krajine obmedzený a financovanie periodík záviselo od podpory komunistickej strany, médiá sa stali závislými od politickej vôle a určovanie vlastnej cenovej politiky a obsahu periodík bolo vylúčené. Taktiež distribúcia novín závisela od štátu, nakoľko, najmä od roku 1953, boli distribučné kanály obmedzené len na štátnu organizáciu nazvanú Poštová novinová služba, ktorá monopolisticky zabezpečovala distribúciu periodík na slovenskom území až do 90. rokov 20. storočia. (Šefčák, Duhajová, 1999, s. 152–153)

Zmenou politického režimu po roku 1989 sa výrazne zmenili aj podmienky pre vydávanie periodík na Slovensku. V krajine bolo opäť umožnené súkromné podnikanie, z ekonomického hľadiska nastupovala éra kapitalizmu, podporované bolo tržové hospodárstvo, ústava zakotvovala o. i. otázku slobody prejavu, čím sa vytváral priestor pre komercializáciu médií, a teda aj pre vznik bulváru. Už o dva roky po zmene politickej, hospodárskej i legislatívnej situácie na území dnešného Slovenska vzniklo prvé bulvárne periodikum, Nový čas, ktorého prvotný náklad predstavoval 22 000 kusov. (Lincényi, Kohuár, 2009, s. 30) Napriek obdobiu cenzúry a obmedzovania slobody tlače a prejavu, ktoré nastalo nástupom Vladimíra Mečiara k moci po vzniku samostatnej Slovenskej republiky až do roku 1998, sa bulvárne periodiká na Slovensku naďalej vyvíjali, vznikali nové, viac i menej úspešné noviny, až kým nebol v roku 2006 založený denník Plus jeden deň, ktorý sa mal stať konkurenciou na slovenskom mediálnom trhu pre denník Nový čas. Okrem toho sa bulvár presunul už aj do médií mimo printovej sféry a jeho rozvoj naďalej pokračuje.

4 Záver

Faktory ovplyvňujúce rozvoj bulvárnych periodík v slovenskom mediálnom prostredí značne korešpondujú nielen s požiadavkou komerčného aspektu vydávania periodík, ale aj s hospodárskymi, politickými, technologickými a právnymi podmienkami pre vznik a rozvoj žurnalistickej komunikácie. Z informácií uvedených v príspevku vyplynulo, že jednotlivé podmienky spolu úzko súvisia a disponovanie jednou z nich ešte automaticky nezabezpečovalo rozvoj tlače, a teda aj masových periodík, ale je potrebná ich koexistencia. Dôkazom toho je i jav vzniku periodickej tlače na súčasnom slovenskom území. Napriek tomu, že už od roku 1477 na území dnešného Slovenska existovala tlačiareň, vznik periodickej tlače nastal až v 18. storočí, čo bolo dôsledkom práve nevhodných hospodárskych podmienok v regióne. Nakoľko tieto podmienky vyplynuli z politickej situácie v habsburskej monarchii, možno povedať, že jedným z faktorov nerozvoja bulvárnej tlače bola i politická situácia v krajine. Tá sa odzrkadlila i v prípade otázky konkrétneho vzniku masových periodík na území súčasného Slovenska v čase, keď už v Európe a v USA zaznamenávali významné úspechy v oblasti masmediálnej produkcie práve periodiká masového charakteru, a to najmä senzáciechtivého. Politický aspekt vzniku a vývoja bulvárnych periodík, rovnako ako ostatné faktory, však nemožno považovať len za špecifikum slovenského regiónu. Politické podmienky vydávania bulvárnej tlače sa výrazne odzrkadlili aj v prípade anglických periodík. Ich celkový rozvoj bol značne pomalší v porovnaní napr. s Francúzskom či s USA a súvisel predovšetkým s vnútroštátnou politickou situáciou, ktorej stav sa odzrkadlil i v právnych podmienkach vydávania britskej tlače do konca 19. storočia. Rovnako aj v prípade slovenských médií je evidentné prepojenie právnych a politických faktorov rozvoja bulvárnych periodík, a to či už počnúc cenzúrnymi opatreniami z roku 1523, cez uhorský tlačový zákon z roku 1848, ktoré odrážali politické vnútroštátne snahy o zamedzenie snáh o osamostatnenie a uznanie jednotlivých národnostných menšín žijúcich či už v habsburskej monarchii, alebo v Uhorsku (Rakúsko-Uhorsko). Slovenské médiá v období, keď napr. v USA či vo Francúzsku boli periodiká zamerané na rozšírenie čitateľskej základne ich obsahovou zmenou, sa stali akousi tribúnou politikov, ktorí mali národnoobrodzovacie snahy, a to či už v 19., alebo na začiatku 20. storočia. Naopak, pozitívnym dôkazom toho, že hlavnými faktormi pre vznik a rozvoj bulvárnych médií sú komercializácia, hospodárske, právne, politické a technologické podmienky vydávania tlače, boli udalosti z obdobia prvej Československej republiky, kedy sa Slovákovi podarilo osamostatniť od Uhorska a vytvoriť si vlastný štát spolu s Čechmi. Tým sa značne eliminovala, hoci nie zmazala, potreba bojov o autonómiu, prezentovaných pomocou médií, a to nielen vytvorením spoločnej republiky, ale aj skoncipovaním právnych predpisov, ktoré obmedzili priamy vplyv politických strán na vydávanie periodík zákazom ich pôsobenia ako vydavateľa novín. Dôležitou právnu podmienkou vydávania bulvárnych periodík bola i podmienka zabezpečenia slobody tlače, ktorú sa v krajine podarilo, hoci i tu bolo možné badať isté nedostatky v podobe nezrušeného uhorského tlačového zákona, zakotviť do legislatívy. V tomto období bola naplnená i komerčná a hospodárska požiadavka vydávania periodík, a to až do Veľkej hospodárskej krízy. Umožnenie súkromného podnikania pozitívne vplývalo na nárast počtu periodík rôzneho druhu, na kúpu kvalitných tlačiarenských strojov, a tým aj na nárast nákladu jednotlivých vydávaných novín. Dôkazom pozitívneho

vplyvu tejto situácie v prípade podmienok rozvoja bulváru je vznik slovenských šestákových novín s niekoľkodesaťtisícovým nákladom, ktorý nastal s približne storočným oneskorením v porovnaní s históriou zahraničných periodík. Proces rozvoja periodickej tlače na súčasnom slovenskom území bol zastavený druhou svetovou vojnou, no po jej ukončení sa zdalo, že sa situácia vo vydávaní periodík v tomto regióne vráti do spredvojnového stavu a rozvoj novín akéhokoľvek druhu bude pokračovať. Naznačoval to i vznik prvého slovenského obrázkového magazínu v roku 1946. Politická a hospodárska situácia v Československu po roku 1948 však tento trend zastavila na viac než 50 rokov. Z informácií uvedených v príspevku vyplynul fakt, že bez možnosti súkromného podnikania, s ktorou v kontexte bulvárnych médií súvisí snaha o navyšovanie zisku tvorbou mediálnych produktov, a teda aj bez vhodných hospodárskych podmienok, nebol možný rozvoj médií, predchodcov bulváru, do typických bulvárnych mediálnych komunikátov.

Možno teda povedať, že vznik a vývoj slovenských bulvárnych médií po roku 1989, keď sa zmenil politický režim, umožňujúci opäť slobodné podnikanie, a teda aj nákup modernej techniky či predaj periodík za cenu dostupnú pre rozsiahlejšiu skupinu recipientov, zakotvujúci vo svojej legislatíve otázku slobodu prejavu, bol v dôsledku faktorov uvedených v tomto príspevku prirodzený. Napriek výraznému oneskoreniu v porovnaní so zahraničím však možno skonštatovať, že tento typ mediálnych produktov vznikol podobným spôsobom, ako tomu bolo vo svete.

5 Použitá literatúra

DUCHKOWITSCH, W., SERAFÍNOVÁ, D., VATRÁL, J. *Dejiny slovenského novinárstva*. 1. vyd. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007. 280 s. ISBN 978-80-8084-195-9.

CHMELÁR, E. *Uhorská tlačová politika*. 1. vyd. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1998. 132 s. ISBN 80-88738-51-2.

JIRÁK, J., KÖPPOVÁ, B. *Masová média*. 1. vyd. Praha : Portál, 2009. 416 s. ISBN 978-80-7367-466-3.

KÖPPL, L., KÖPPOVÁ, B. *Dějiny světové žurnalistiky 1*. 1. vyd. Praha : Novinář, 1989. 332 s. ISBN 80-7077-216-6.

LINCÉNYI, M. – KOHUŤÁR, M. *Fenoméni bulvár na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : Iris, 2009. 172 s. ISBN 978-80-89256-41-9.

MIH. O historii bulváru. In *Aktualně.cz* [online]. 20. 4. 2007 [cit. 13. 6. 2012]. Dostupné na: <http://aktualne.centrum.cz/clanek.phtml?id=412681>.

SERAFÍNOVÁ, D., VATRÁL, J. *Náčrt dejín slovenskej žurnalistiky*. 1. vyd. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2005. 213 s. ISBN 80-8084-019-9.

ŠEFČÁK, L. Zrod bulvárnej tlače v USA. In *Otázky žurnalistiky*. ISSN 0322-7049, 1998, roč. 41, č. 4, s. 299-306.

ŠEFČÁK, L., DUHAJOVÁ, Z. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 - 1968*. 1. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1999. 245 s. ISBN 80-223-1254-1.

6 Kontakt na autora

Mgr. Veronika Veverková, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra žurnalistiky

B. Slančíkovej 1

949 74 Nitra

Slovenská republika

Email: vveverkova@ukf.sk

Obraz Slovenska v rakúskych masmédiách

The Picture of Slovakia in Austrian massmedia

Miroslava Pilati

Anotácia: Diskusný príspevok vychádza z reflexie rakúskych masmédií, rozdielnych názorov a postojov ľudí pri vytváraní obrazu Slovenska, kde masmédiá zohrávajú dôležitú úlohu. Vytvorený obraz, imidž má svoju zotrvačnosť a ťažko sa dá zmeniť.

Téma je orientovaná na zmeny, ktoré nastali v Európe, konkrétne v Rakúsku a vo vzťahu k Slovensku začiatkom 90. rokov až po súčasnosť.

Kľúčové slová: obraz Slovenska v rakúskych masmédiách, postoje, stereotypy, predsudky, vzťahy Rakúska a Slovenska

Summary: The contribution comes from the reflection of Austrian media, different people's opinions and attitudes in creation of the Slovak image where massmedia play irreplaceable role. The created reflection, image has its inertia and could be hardly changed.

The topic is focused on the changes, that occurred in Europe, more specifically in Austria and in its relationship to Slovakia from the beginning of the 1990s up to these days.

Key words: the picture of Slovakia in Austrian massmedia, attitudes, stereotypes, prejudices, relationships of Austria and Slovakia

1 Úvod

V príspevku sa porovnávajú zmeny, ktoré nastali v Európe, konkrétne v Rakúsku a vo vzťahu k Slovensku začiatkom deväťdesiatych rokov až po súčasnosť, odhalenie zaujímavých momentov a tém z celospoločenského hľadiska, na problematiku percepcie hranice, prihraničného územia, najmä územia železnej opony, ktoré bolo v minulosti ekonomicky a infraštruktúrne veľmi poddimenzované a stredobodom záujmu politikov, ekonómov, geografov, novinárov, ale aj odborníkov z iných vedných disciplín.

Slovensko-rakúske pohraničie sa stalo dôležitým územím, pretože Rakúsko, a po ňom aj Slovensko sa stali po vstupe do Európskej únie bránou do Európy a ich spoločné prihraničné územie tým získalo špecifické postavenie.

Reálny spoločenský a ekonomický vývoj v slovensko-rakúskom pohraničí poukazoval na viaceré spojenia a súvislosti, ktoré sa začínali podobáť klasickej a bežnej spolupráci európskych prihraničných regiónov. Hoci dlhoročná „mŕtva“ hranica vo väčšine prípadov narušila prirodzené kontakty, medzi slovenským a rakúskym obyvateľstvom a odcudzila, žijúcich pri hranici rieky Moravy.

Téma vychádza z reflexie rakúskych masmédií, rozdielných názorov a postojov ľudí pri vytváraní obrazu Slovenska, kde masmédiá zohrávajú nezastupiteľnú úlohu. Vytvorený obraz, imidž má svoju zotrvačnosť a dá sa ťažko zmeniť.

Mediálne spravodajstvo má svoju logiku, je postavené na negatívnych udalostiach. Mediálny obsah je podmienený čierno-bielym videním, lebo médiá zveličujú. Pri mediálnom spracovaní sa objavuje emocionalizácia a stereotypizácia. Na základe týchto informácií sa u obyvateľov Dolného Rakúska a Viedne vytvárajú predsudky a mýty. Obraz Slovenska v Rakúsku bol v 90. rokoch vytváraný stereotypizáciou a paušalizáciou negatívnych udalostí a skúseností.

2 Porovnanie výsledkov prieskumu

Pri vytváraní obrazu krajiny (suseda) zohrávajú masmédiá nezastupiteľnú úlohu. Vytvorený obraz, imidž má svoju zotrvačnosť, ťažko sa dá zmeniť. Masové médiá sú v súčasnosti mocným agentom socializácie, pomáhajú nám začleniť sa do spoločnosti, učia nás normy a hodnoty našej kultúry. Ovplyvňujú to, ako získavame informácie o svete a ako pristupujeme k iným ľuďom.

O úlohe médií v spoločnosti hovorí aj teoretik masovej komunikácie Denis McQuail: „Informácie, obrazy a idey sprístupnené médiami môžu byť pre väčšinu ľudí hlavným zdrojom uvedomovania si zdieľaného uplynulého času (histórie) a súčasného spoločenského postavenia. Média sú navyše zásobárňou spomienok a mapou, z ktorej vyčítame, kde sa práve nachádzame a kto práve sme (identitu), navyše nám poskytujú podklady na orientáciu v budúcnosti. Média do značnej miery konštituuju spoločenskú realitu a hlavné črty normality pre potreby verejného, zdieľaného spoločenského života, slúžia zároveň ako rozhodujúci zdroj štandardov, modelov a noriem.“ (McQuail, 1999, s. 87).

Kľúčový význam pre vytvorenie národného spoločenstva má práve komunikácia. Dnes vraj môžeme sledovať rovnaké procesy: spoločná identifikácia je vytváraná mediálnymi obrazmi tých, ktorí tvoria určité spoločenstvo, národ.

Spracovanie témy vychádza z reflexie masmédií ako zdrojov prezentácie reality, pohľade – prehľade o príčinách, z ktorých vznikajú predsudky a stereotypy.

„V posudzovaní možného účinku masmédií majú rozhodujúcu úlohu tri základné faktory:

- Stav spoločnosti samej (prevládajúci spôsob výroby, usporiadania času, dominujúci spôsob komunikácie, úroveň vzdelanosti a pod.),
- rozvoj médií (hlavne ich technický rozvoj),
- rozvoj poznania spoločnosti a uvažovania o nej (predstavy o účinkoch médií v závislosti na rozvoji sociologického a psychologického poznania a tiež v závislosti na premenách techník skúmania spoločnosti).“ (Jiráček, J., Kopplová, B., 2003, s. 154).

Otázka vplyvu masmédií na naše názory, myslenie, presvedčenia, životný štýl, záujmy, osobné i profesionálne požiadavky nie je nová – od začiatku svojho pôsobenia sú masmédiá chápané ako významný socializačný prostriedok. Vytvárajú mediálne obrazy, týkajúce sa každej oblasti života.

Na masové médiá a ich účinky tiež nemožno nazerať izolovane od celkového sociálneho kontextu, v rámci ktorého sú tieto médiá integrované. Ako zdôrazňuje McQuail: „Masové médiá sú natoľko integrované do života väčšiny spoločnosti, že má len málo

zmyslu nazerať na ne ako na nezávislý zdroj moci alebo vplyvu. Ich aktivity sú prispôbované potrebám, záujmom a cieľom množstva iných činiteľov v spoločnosti. Téza, že média sú v podstate závislé na iných inštitucionálnych mechanizmoch v spoločnosti, nie je v rozpore so skutočnosťou, že ostatné inštitúcie môžu byť zasa závislé od médií, prinajmenšom krátkodobo“ (D. McQuail, 1999, s. 413).

Doterajšie výskumy vnímania predsudkov a stereotypov, vzájomného vnímania Slovákov v rakúskych masmédiách priniesli poznatky o účinkoch masmédií, skúsenostiach do roku 2000. Z nich sa odvinuli aj ďalšie sociologické výskumy o mentálnej hranici našich susedov – Rakúšanov.

Získaním odpovedí na otázku, zamerané na ďalšie vrstvy účinkov obsahu masmédií – „čo všetko vás napadne pri výzve Slovensko?“, „na čo myslíte, keď čítate, alebo počujete Slovensko?“, čo vás napadne, keď počujete, čítate slovo Slováč?“ , odkiaľ máte vaše vedomosti, názor o Slovensku a Slovákoch?“ zistíme výsledky predstáv, postojov suseda, vnímania suseda, záujem, nezáujem o spoluprácu, vzťah rakúskych občanov k Slovensku, nedostatok informácií o politickej, ekonomickej situácii na Slovensku.

Orientácia v čoraz globalizovanom mediálnom priestore nadobúda pre percipienta stále zložitejší charakter. S rastúcimi možnosťami výberu rastú nároky na jeho aktivitu pri rozhodovaní a rastie význam kritérií pre výber konkrétnych obsahov. V tomto kontexte predpokladáme, že výsledky práce budú využiteľné aj ako opora v širšej diskusii o smerovaní, o možných riešeniach a praktických spoločenských opatreniach, v susedských cezhraničných vzťahoch, regionálnej politiky, v praxi masmediálnej komunikácie.

Podľa D. Kollára (2003, s. 12) „Výsledky výskumu predstáv suseda a spolupráce s ním poukázali na jednoznačné rozdiely vo vnímaní suseda, cezhraničnej spolupráce a príčiny jej nedostatočnosti naznačili, že samotná mnohoročná historická, geografická a kultúrna príbuznosť rakúskeho a slovenského obyvateľstva ešte nemusí znamenať vzájomnú akceptáciu a kooperáciu.“

2.1 Ciele prieskumu

Hlavným cieľom práce je získať poznatky o vplyve rakúskych masmédií na informácie o Slovensku.

Cieľom práce je odpovedať na otázky:

- aký je obraz Slovenska v rakúskej tlači (vrátane potenciálu ich vplyvu na recipienta),
- aké prostriedky používajú jednotlivé periodiká na vytvorenie týchto obrazov,
- ako sa odlišuje prístup skúmaných médií k problematike hranice, suseda z bývalého východného bloku a z čoho pramenia tieto odlišnosti,
- ktoré faktory ovplyvňujú výsledné obrazy v jednotlivých médiách,
- ako tieto mediálne obrazy vnímajú, interpretujú a hodnotia recipienti,
- aké jazykové prostriedky podporujú a rozvíjajú dialóg, a ktoré ho naopak znemožňujú,
- aký výber slov sa použije, z toho naznačuje a odráža hodnotiace súdy pri referovaní,
- či sa vyskytuje v masmédiách zovšeobecnenie, stereotyp, predsudok, celkové zarámovanie udalosti, ktorého cieľom je ohnúť realitu pomocou dôrazu, nuáns, prikrášlenia, vizuálnych prvkov. Ide o to, ako je správa zabalená, podaná. Tieto prvky

nám naznačujú, čo si máme myslieť o udalosti ešte predtým, než sa nad ňou vôbec zamyslíme,

- ako pomenúvajú Slovákov, prisudzovanie pomenovaní, ktoré majú negatívne konotácie,
- či sa vyskytuje vo vybraných masmédiách používanie výrazných abstrákt ako „pravda“, „sloboda“, „spravodlivosť“, „kriminálnosť“, grafické prvky (umiestnenie, titulok, karikatúry, fotografie).

Hoci vzťahy medzi Slovenskom a Rakúskom zintenzívnili po roku 1989, obsahuje základ sociálnych stereotypov pri obyvateľstve v Rakúsku naďalej v nedostatočných informáciách a určitých predsudkoch.

Ako protiváhu k týmto prostriedkom si budeme všímať spôsoby informovania, ktoré dialóg v médiách podporujú. Komunológ Vilém Flusser tvrdí, že práve dialógom, teda výmenou názorov, „intersubjektívne sa ľudia čoraz viac približujú k pravde.“ (Flusser, 2002, s. 204)

Rakúsko bolo pre nás geograficky najbližšou krajinou „západného sveta“. Na ceste k premene Slovenska na demokratický štát nás výrazne podporila Rakúska republika. So zmenou po novembri 1989 vzrástol jej význam pre Slovákov, ktorí svoje nadšenie zo slobody cestovania naplňali návštevou Viedne, Dolného Rakúska, Burgenlandu. Rakúšania sa nám snažili podať pomocnú ruku. Postupne sa uvoľňoval aj štyridsať rokov umelo prerušený kontakt medzi oboma krajinami. Obsahy informácií v rakúskych masmédiách boli prezentované väčšinou negatívne, najmä pre problémy „Mochovce, Mečiar, Kováč ml.“. Rakúšania boli negatívne, emocionálne ovplyvnení. Po roku 1989 by sa mali tieto predsudky pod vplyvom masmédií zmenšovať. Z toho dôvodu by mal byť obraz Slovákov v rakúskych masmédiách lepší obraz ako pred rokom 1989.

Súčasnou hlavnou cieľou je aj zistenie diferenciačných faktorov skúmaného javu.

S ohľadom na komplexnosť úlohy je potrebné realizáciu hlavného cieľa rozčleniť do viacerých krokov, orientovaných na čiastkové zistenia. Naplnenie hlavného cieľa bude vyžadovať

Téma dizertačnej práce „Obraz Slovenska v rakúskych masmédiách“ je prienikom viacerých problémových oblastí a zahŕňa viaceré vrstvy vzťahu masovej komunikácie a spoločnosti. S určitým zjednodušením možno základné dimenzie problému rozložiť na nasledujúce osi:

- obraz reality v masmédiách prezentujú vybrané mediálne produkty, ich obsahy a problematika informácií, ktoré prezentujú,
- takto chápaný vplyv masmédií možno skúmať v kontexte mediálnej komunikácie ako spoločenského procesu, a teda inštitucionalizovaného spôsobu preberania a potvrdzovania vnímania predsudkov a kultúrnych hodnôt,
- účinky, ktoré tieto obsahy v danom spoločenskom kontexte vyvolávajú, sú zároveň meradlom zmeny (identifikovanej prostredníctvom vplyvu osobnej skúsenosti, osobného názoru a postoja).

Každá z uvedených oblastí je prakticky samostatnou oblasťou skúmania a venujú sa jej viaceré spoločensko-vedné disciplíny (sociológia, psychológia, semiológia, geografia, kulturológia, história, teória masovej komunikácie, politológia a ďalšie). Ku kumulácii teoretických poznatkov v ich rámci prispel najmä v 90. rokoch 20. storočia sociálno-geografický výskum.

Po páde komunizmu, pri ktorom zahraničné média hrali tiež dôležitú úlohu, sa postupne vynoril nový problém – imidž krajiny. Prečo záleží na tom, ako informujú zahraničné, konkrétne rakúske média o našej krajine? Obraz o krajine sa tvorí podľa správ, ktoré sa k nim dostávajú, pričom média sú najprístupnejším zdrojom informácií. Pohľad zvonka je väčšinou objektívnejší ako pohľad médií sledovanej krajiny a rýchlejší ako pohľad analytikov. Imidž krajiny je dôležitý aj z hľadiska cestovného ruchu.

Podľa Hendersonovej (2004, str. 132), imidž krajiny v zahraničí sa vytvára najmenej v štyroch rovinách: Je to predovšetkým rovina žurnalistiky, potom rovina odborného a vedeckého hodnotenia (práce vedcov a zahraničných a ekonomických analytikov) a zaraďovania v komparatívnom rámci iných krajín. Významnú úlohu majú aj oficiálne správy medzinárodných organizácií a pokusy o politologickú analýzu v zmysle porovnávania s ideálom tzv. konsolidovanej liberálnej demokracie (tamtiež, s. 304).

„Pre vytváranie názorov politikov na Západe o cudzej krajine je dôležitých päť základných zdrojov: informácie z vlastných veľvyslanectiev, osobné styky so slovenskými predstaviteľmi, spravodajstvo v prestížnej mienkotvornej tlači“. (Beblavý a Salner 1999, s. 128)

Stereotypy a predsudky sa považujú za špecifický typ postojov, ktoré sa prelínajú, ale nie sú totožné. Postoje a považujú za aktuálne motivačné štruktúry a vymedzujú sa ako naučené tendencie reagovať na ľudí, objekty alebo inštitúcie pozitívnym alebo negatívnym spôsobom.

Podľa Krecha – Crutchfielda – Ballacheya (1968) postoj predstavuje trvalú sústavu pozitívnych alebo negatívnych hodnotení, emocionálneho cítenia, tendencií správania za alebo proti. Postoje regulujú činnosť a správanie človeka. Utvárajú sa v priebehu individuálneho vývinu, často preberaním hotových postojov z najbližšieho prostredia, ale aj sprostredkovanými médiami. (Hradiská, E.: Psychológia médií, 2009, s. 110)

Ovplyvniť alebo zmeniť postoje publika vyžaduje, aby zdroj komunikácie, komunikačná výpoveď aj príjemca mali isté charakteristiky. (Obdržálek, in Kollárik a kol., 2004):

Pre zdroj (komunikátora) sú rozhodujúce charakteristiky: dôveryhodnosť, atraktivnosť, podobnosť s príjemcom alebo s referenčnou skupinou, ale aj príjemcom vnímaný zámer presvedčať. Pre komunikačnú výpoveď je rozhodujúce: jej zrozumiteľnosť, počet argumentov, frekvencia argumentov, výskyt emocionálnych podnetov vo výpovedi, ponuka jedného alebo viacerých pohľadov na udalosť, spôsob podania výpovede. Pre vytvorenie, či zmenu postoja u príjemcu je podstatné, aby mal záujem o tému, kognitívne schopnosti spracovať výpoveď, motiváciu k jej prijatiu a porozumeniu, aby dokázal informácie zaradiť do svojho doterajšieho poznania atď.

„Ďalší zdôrazňujú novú kvalitu kultúrnych potrieb súčasnej spoločnosti vo vzťahu k sociokultúrnemu rozvoju. Táto kvalitatívne nová potreba, podmienená potrebou všestranne rozvinutého človeka produkuje potrebu vzniku nových druhov umenia.“ (K. Orban, 2004, s. 65)

Ekonomický a sociálny rozvoj pohraničného územia a priestorové správanie človeka, žijúceho v pohraničí je predurčené typom „priepustnosti“ hranice. v pohraničných územiach Jednotliví autori (napr. Strassoldo – Graffenberg, R, 1974, Langer, J.: 1994) rozlišujú z tohto hľadiska viaceré typy situácií. Podľa Strassoldo – Graffenberga môžeme charakterizovať v tejto súvislosti slovensko-rakúske pohraničie pred rokom 1989 ako „okrajové územie“, v ktorom je hranica z pohľadu priestorového správania slovenského a rakúskeho obyvateľstva uzavretá.

2.3 Zvolené metódy spracovania

Náš výskum mediálneho obsahu sa bude zakladať na kombinácii kvantitatívneho sledovania zjavného významu na jednej strane a kvalitatívneho (hlbšieho) skúmania na druhej strane.

Prvý (kvantitatívny) prístup je reprezentovaný obsahovou analýzou, ktorá sa zameriava na objektívny, systematický a kvalitatívny opis zjavného obsahu komunikácie.

Naopak kvalitatívny prístup má špecifické využitie pre odkrývanie vrstiev významu, ležiaceho pod povrchom textov, latentnej ideológie a zaujatosti mediálneho obsahu. Podľa J. Plichtovej „cieľom imperatívnej analýzy textu nie je vonkajší opis, kategorizácia jednotiek, ale pochopenie, odokrytie jeho významových rovín, dekonštrukcia jeho vnútornej výstavby, štruktúry, explicitných aj implicitných tvrdení, odhalenie súvislostí s inými textami a podobne“. (Plichtová, 2002, s. 125)

Ďalším krokom výskumu bude interview (formou pološtandardizovaného rozhovoru – teda určenie základnej osnovy a kľúčových otázok) so zamestnancami médií, zahraničnými korešpondentami, ktorí sa zaoberajú problematikou na Slovensku. Pološtandardizovaný dotazník a pološtandardizované interview bude použité aj pri obyvateľoch Dolného Rakúska a Viedne.

Posledným bodom výskumu bude mapovanie vzťahu recipientov k mediálnym komunikátom, ktoré informujú o Slovensku., Plánujeme uskutočniť 2-3 výskumné sondy v hraničných lokalitách (rakúsko-slovenských), Dolné Rakúsko, Viedeň. Chceme osloviť 20 až 30 náhodne vybraných rakúskych občanov a zistiť ich názor na médiá, najmä novinové články, v ktorých sa vyskytujú informácie o Slovensku.

Výskumná vzorka textovej analýzy: celoštátna tlač: denníky Kurier, Der Standard, Die Presse a týždenník Profil, regionálna tlač: týždenník NÖN (Neue Niederösterreichische Nachrichten).

Metódou výskumu bude teda obsahová analýza, ktorá sa zameria na analyzovanie obsahu dokumentov. V tomto výskume bude obsahová analýza aplikovaná na rozbor textov v rámci žurnalistických článkov periodík, rozhlasu a televízie. Základom bude stanovenie kategorizačného kľúča, obsahujúceho kategórie, do ktorých budú zaznamenané tzv. záznamové a kontextové jednotky. Pre dosiahnutie zrozumiteľného a logicky uceleného záznamu budú v jednotlivých kategóriách zadané ukazovatele. Dôležitým krokom bude v obsahovej analýze kvalitatívne vyčleniť jednotlivé záznamové jednotky, ktoré umožnia získať kvantitatívne údaje, potrebné pre definovanie výsledkov vytýčeného výskumného cieľa.

Pre získanie základnej výskumnej vzorky rakúskych periodík sme sa rozhodli osloviť rakúsku agentúru – APA – Zentralpresseagentur, ktorá je najväčšou rakúskou agentúrou, monitorujúcou mediálny trh. Spracúva informácie na vysokej profesionálnej úrovni a poskytuje celú paletu služieb, založenú na práci s nimi. Dodáva v elektronickej podobe úplný obsah správ tlače (novín a časopisov), spravodajských relácií, televíznych a rozhlasových staníc, agentúrneho spravodajstva a internetu.

Monitorované periodiká budú zaradené do dvoch základných skupín: celoštátna a regionálna tlač.

Pri spracovaní témy sa budeme zaoberať teoreticko – empirickým prístupom.

Práca bude nadväzovať na dosiaľ známe poznatky z relevantných oblastí najmä sociologického bádania. Východiskom pre riešenie daného problému bude teoretická

analýza. Ide o pomerne zložitý jav a komplexný problém, preto nevyhnutným krokom v úvode riešenia je jeho identifikácia, vymedzenie vplyvu masmédií na obraz Slovenska. Identifikačný postup na základe dostupných teoretických zdrojov budeme realizovať

- Jednak „navonok“, vo vzťahu k procesu mediálnej a tiež interpersonálnej komunikácii
- Jednak „dovnútra“, na základe dimenzií, na ktorých sa tento jav prejavuje. Cieľom identifikačného postupu bude vytvorenie referenčného rámca skúmania, na základe ktorého budeme vo viacerých fázach realizovať empirický výskum a ktorý umožní (späťne) interpretovať získané výsledky.

V teoretickej rovine budú rozpracované pojmy a identifikované ich vzájomné vzťahy: predovšetkým:

- identifikovanie pojmov obrazu reality, stereotypov, predsudkov...,
- percipient, typológia percipienta,
- rozpracovanie modelu vzájomného pôsobenia faktorov, ktorý bude oporou aj pre empirickú fázu výskumu.

Následne v empirickej rovine pôjde o rozpracovanie metód zberu empirických údajov, spracovanie údajov, ich vyhodnotenie a analýzu empirického materiálu, umožňujúceho overiť výskumom stanovené hypotézy. S ohľadom na diferenciáciu predmetu i objektu výskumu budeme empirický výskum realizovať v samostatných fázach:

Predmetom výskumu budú rôzne stránky a prejavy vplyvu mediálnych obsahov a prejavy zmeny v dôsledku tohto vplyvu, pôjde o sledovanie dosahu (kvantitatívneho výskytu) u obyvateľov Dolného Rakúska a Viedne. Komparácia – porovnávanie výsledkov z prechádzajúceho obdobia.

Zadanie nášho výskumu vychádzalo z konfrontácie odbornej literatúry, predchádzajúcich štatistických výsledkov z tejto oblasti a témy (Obraz Slovenska v rakúskych masmédiách), a z našich úvah, vyplývajúcich z kritického záujmu o nadviazanie na túto problematiku, komparáciu. Obsahom tejto problematiky bude aj teoretická časť práce.

V našom výskume sa budeme usilovať o zistenie (porovnanie) informácií o Slovensku v určených regionálnych masmédiách v Rakúsku (NÖN), na základe tohto si zvolíme tematické hľadisko:

Cezhraničná spolupráca, spoločnosť, politika, regionálne vzťahy, medzinárodné vzťahy, práca a zamestnanosť, partnerské vzťahy obcí, ochrana hraníc (polícia, žandári, vojsko), kriminalita a sudy, požiarne ochrana, zdravotníctvo, vzťah cirkví. Hospodárstvo, všeobecné témy, priemysel, obchod, komory, doprava a železnice, poľnohospodárstvo; Príroda a problémy životného prostredia; vzdelávanie, školstvo; umenie a kultúra (hudba a výtvarné umenie); šport; turizmus.

Ako ukázali rešerše stavu rozpracovania problematiky v rámci sociológie, sociálnej psychológie, geografie, predmetom skúmania boli dosiaľ rôzne, najmä negatívne informácie z masmédií. Rakúske masmédiá pracovali s polarizáciou medzi Rakúskom, resp. Západom, ku ktorému Rakúsko patrí a nebezpečným, divokým východom. Rakúsko sa pritom opisovalo ako ochranca, ako ten, ktorý prevzal funkciu „hraničného štátu“ ako „pevnosti Európa“, zároveň pracoval s obrazom „mostu“ medzi Východom a Západom.

Tieto stereotypné obrazy fungovali už po 2. svetovej vojne v priebehu „Wiederaufbau“ (znovuvýstavby) Rakúska a boli od polovice 50. rokov posilnené získaním statusu neutrálnej krajiny, ležiacej medzi Západom a východom. Po roku 1989 nadobudli tieto stereotypy novú aktuálnosť.

Pri vytváraní obrazu krajiny – suseda zohrávajú média podstatnú úlohu. Na základe negatívnych informácií sa u recipientov vytvárajú predsudky a mýty. Obraz Slovenska v Rakúsku bol v 90. rokoch vytváraný stereotypizáciou a paušalizáciou negatívnych udalostí a skúseností, ktorý môže byť priestorom aj pre realizáciu tejto práce. Ako hlavnú metódu použijeme obsahovú analýzu tlače na regionálnej a celoštátnej úrovni. Kvantitatívnu metódu obsahovej analýzy si zvolíme pre jej spoľahlivosť, ide nám o kvantitatívne vyjadrenie rôznych kvalít označených správ. Obsahová analýza je vhodná metóda na zodpovedanie stanovených otázok výskumu. Kvantitatívnu metódu sme kombinovali s metódou kvalitatívnej analýzy. Teda v druhej časti výskumu bude nasledovať kvalitatívna metóda.

V celoštátnej tlači (denníky Kurier, Der Standard, Die Presse a týždenník Profil) budeme analyzovať a porovnávať z hľadiska vytváraného obrazu Slovenska tieto tematické štruktúry príspevkov, týkajúcich sa Slovenska (viď. tab. č. 3) Voľby prezidenta; atómová politika (Bohunice, Mochovce); oficiálne návštevy Slovensko – Rakúsko; Rómovia – menšinová politika; výročia – otvorenia východu; NATO – bezpečnostná politika; Európska únia; doprava; kriminalita; kooperácia (projekty Dolné Rakúsko, Viedeň); hospodárstvo, ekonomika; kultúra, vzdelávanie; zamestnanosť, nezamestnanosť. Pri analýze problému vplyvu masmédií na obraz reality o Slovensku v súlade so stanovenými cieľmi pôjde o 3 relatívne samostatné vrstvy, ktoré budú tvoriť predmet výskumného záujmu:

1 – obraz reality, mediálnych obrazov, reprezentovaný vybranými novinami a časopismi, ich obsahy, významy, mediálny obraz Slovenska, ako aj informácie o tom, s čím súvisia témy v uverejňovaných článkoch, v ktorých sa vyskytujú nami hľadané kľúčové pojmy, aké obrazy Slovenska vytvára a šíri rakúska tlač, aký je potenciál ich vplyvu na mentálne schémy recipienta.

2 – analýza susedských vzťahov, reflexia kultúrnych parametrov, susedské stereotypy, predsudky, miera pozitivity a negativity vzhľadom na kontextové súvislosti v analyzovaných článkoch, aké prostriedky používajú dané periodiká na konštruovanie obrazov, ako sa odlišujú obrazy Slovenska v jednotlivých médiách a z čoho vyplývajú tieto rozdiely.

Vzhľadom na zvolené metódy skúmania a zámer empiricky skúmať vybrané okruhy problémov, vzhľadom na rozdielny charakter predmetu a obsahu skúmania použijeme diferencované metódy. Preto budeme zber empirického materiálu realizovať v troch relatívne samostatných etapách. Pri postupe na riešení témy budú použité kvantitatívne a kvalitatívne sociologické metódy:

V etape analýzy mediálnych obsahov budú použité kvantitatívne a kvalitatívne techniky.

- Metóda sekundárnej analýzy údajov z kvantitatívnych výskumov pomocou archívnych článkov
- Obsahová analýza zameraná na analýzu obsahu masmédií bude realizovaná pomocou softvéru na kvalitatívnu analýzu a spracovanie údajov (Q analyzer)

Pre zber údajov v rámci metóda diskusnej skupiny riadenej výskumníkom budú používané viaceré stimulačné techniky. Zber kvantitatívnych údajov prostredníctvom exploračnej metódy bude realizovaný technikou osobného rozhovoru a na základe pološtandardizovaného dotazníka.

Dizertačná práca „Obraz Slovenska v rakúskych masmédiách“ bude spracovaná na základe syntézy výsledkov získaných z čiastkových etáp výskumu a ich záverov.

3 Záver

Prínos tejto práce predpokladáme vo viacerých smeroch a vo viacerých rovinách.

V teoreticko-metodologickej rovine môže byť úvodné zmapovanie východísk užitočné pre ďalšie teoretické skúmanie naznačenej problematiky, či prípadné zovšeobecnenie získaných výsledkov v rovine masmediálnej komunikácie. Metodologickým prínosom bude aplikovanie kvalitatívneho prístupu, ktorý nám otvorí cestu k informáciám o predstavách rakúskych občanov o Slovensku, ktoré bude vymedzovať použitie kvantitatívneho prístupu vo výskume rakúskych masmédií.

Za významné prínosy riešenia zvolenej témy by sme mohli považovať výstupy k praktickým krokom, ktoré bude práca obsahovať a ktoré bude možné na základe získaných výsledkov vo viacerých oblastiach realizovať.

Ďalej predpokladáme, že výsledky práce budú aj ako opora v širšej diskusii o smerovaní, o možných riešeniach a praktických spoločenských opatreniach, v susedských cezhraničných vzťahoch, regionálnej politike.

Hoci podľa Kollára (2003, s. 12): „Jedným z fenoménov percepcie a predstáv suseda za hranicami sú i spontánne asociácie a obraz krajiny ako štátu, vymedzeného politickými hranicami, kde sa v priebehu histórie sformovali sociálne skupiny. Tieto skupiny spája súbor vlastností, prípadne spoločný cieľ, formujúci národný charakter, presahujúci individuálne a skupinové rozdiely v národe a odlišujúci jednotlivé národy“.

Na tejto úrovni budeme skúmať viac abstraktné vlastnosti – prevládajúce názory a postoje rakúskych obyvateľov, konkrétne Dolného Rakúska a Viedne, teda predstavy o národnej regionálnej štruktúre, regionálne vedomie, pocity spolupatričnosti, ako postoje, názory a obraz Slovenska v susednom štáte a vzťah Rakúska k Slovensku.

Výsledky výskumu predstáv suseda a spolupráce s ním poukázali na jednoznačné rozdiely vo vnímaní suseda, cezhraničnej spolupráce (v porovnaní s výsledkami Slovákov a názormi na Rakúšanov), príčiny jej nedostatočnosti boli naznačené v tom, že samotná mnohoročná, historická, geografická a kultúrna príbuznosť rakúskeho a slovenského obyvateľstva ešte nemusí znamenať vzájomnú akceleráciu a kooperáciu“. (tamtiež)

Preto si myslíme, že práve obrazy a vnímanie susedného štátu a pohraničia zohrávajú dôležitú úlohu pri formovaní vzťahu k susednému štátu, ako aj v nadväzovaní cezhraničnej spolupráce, v rámci EU. Slovensko – rakúske pohraničie sa stalo dôležitým územím, pretože Rakúsko, a po ňom aj Slovensko sú po vstupe do Európskej únie bránou do Európy a ich spoločné prihraničné územie tým získalo špecifické postavenie.

„Tak ako väčšina západných cudzincov, ani ja som o Slovensku nevedela takmer nič predtým, než som tam prišla. Teraz viem, že som nič nevedela a že by som ešte stále mala čo objavovať. Európa by nemala rásť len zhora, nielen hospodársky, inštitucionálne a právne. K pevnej stavbe Európy patrí aj to, aby sme o sebe vedeli a chceli viac vedieť.“ (Matzner – Holzer, G.: 2001, s. 8)

4 Použitá literatúra

- FLUSSER, V. *Komunikológia*. 1. Vyd. Bratislava: Mediálny inštitút, 2002. 253 s. ISBN 80-968-770-0-3.
- HALL, CS.-LINDZEY. *Psychológia osobnosti*. 1. Vyd. Bratislava: SPN, 1997. 485 s.. ISBN 80-08-0094-2.
- HENDL, J. *Kvalitatívny výzkum: základní teórie, metody a aplikace*. 1. Vyd. Praha : Portál. 2008. 408 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HENDERSOVÁ, K. *Kto vytvára imidž Slovenska? In: Školkay, A.: Média a globalizácia*, 1. Vyd. Bratislava. 2009. 351 s. ISBN 978809 7020249.
- HRADISKÁ, E., BREČKA, S., VYBÍRAL, Z. *Psychológia médií*. 1. Vyd. Bratislava: Eurokodex, s.r.o., 2009. 415 s. ISBN 978-80-89447-12-1.
- JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Média a spoločnosť*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 206 s. ISBN 80-7178-697-7.
- KOLLÁR, D. *Mentálna hranica*. Sociologický ústav. 1. vyd. SAV. 2003. 115 s. ISBN 80-85544-26-1.
- KOLLÁR, D. *Österreich in Gefühlen und Vorstellungen der Bewohnern des slowakisch – österreichischen Grenzgebietes*. 1. Vyd. Folia Geographica, 2002.78s.
- KRECH – CRUCHFIELDL – BALLACHEY: 1968, s. 229, In HRADISKÁ, E.: *Psychológia médií*, 1. Vyd. Bratislava: Eurokódex. s.r.o. 2009. 415 s. ISBN 978-80-89447-12-1.
- KUNCZYK, M. *Základy masové komunikace*. 1. Vyd. Praha: Karolinum, 1995. 122 s. ISBN 80-7184-137-X.
- LUHMANN, N. *Die Gesellschaft der Gesselschaft*. 1. Vyd. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Sv.II, 1999.163s.
- LUHMANN, N. *Die Realität der Massenmedien*. 1. Vyd. Köln – Opladen: Westdeutscher Verlag. 1996. 182 s.
- MATZNER – HOLZER, G. *Im Kreuz Europas – die unbekannte Slowakei*. 1. Vyd. Verlag Holzhausen Wien, 2001. 246 s. ISBN 80-88939-44-5.
- MCQUAIL, D. *Človek – média a elektronická kultura*. 1.Vyd. Brno: Jota. 424 s. ISBN 80-7217-126-6. ISBN 978-80-7367-338-3 .
- MCQUAIL, D. *Obsahová analýza*. 1. Vyd. Praha: Portál. 2007. 230 s. ISBN 978-80-89018-13-0.
- NÁKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti*. 1. Vyd. Praha: Academia. 1998. 244 s. ISBN 80-200-0628-1.
- NÁKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2007. 287s . ISBN 80-200-0690-7.
- OBRDŽÁLEK in Kollárik a kol. *Sociálna psychológia*. 1. Vyd. Bratislava: SPN, Univerzita Komenského. 2004. 554 s. ISBN 80-223-184-18.
- ORBAN, K. *Kresťanské média na Slovensku a ich vývoj do roku 2000*. 1. Vyd. Bratislava: Obzor 2004. 164 s. ISBN 80-215-0519-2.
- PLICHTOVÁ, J. *Metódy sociálnej psychológie z blízka*. 1. vyd. Bratislava: Média 2002. 350 s. ISBN 80-967-5255-3.

SCHULTES – BECKER, I. *Auswirkungen einer „ partiell offenen “ Grenze auf das Verhalten der Bevölkerung, Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung*. 1. Vyd. 1990. 26, Bayreuth.

SCHULZ, W.-SCHERER, H.-HAGEN, L.-REIFOVÁ, I.-KONČELÍK, J. *Analýza obsahu mediálních sdelení*. 1. Vyd. UK v Praze.; Nakladatelství Karolínium Praha. 2004. 151 s. ISBN 80-246-0827-8.

SIPTAK, I. *Österreich – Slowakei. Gegenseitige Wahrnehmung, Vorurteile, Stereotypen*. KFU Graz, 1999. Magisterská práce. 130 s. ID 6379.

STRASSOLDO – GRAFFENBERG, R.: *Frial – Julisch Venetien als Europäische Ausse-nregion*. In: *Schriftenreihe des Insituts für Städtebau und Raumordnung, Probleme grenznaher* 1. Vyd. RäumeI. Innsbruck, 1974

SUPPAN, A. *Der Nachbar als Freund und Feind*. 1. Vyd. Wien. Jahrgang 29. 1987.

ŠKOLKAY, A. *Média a globalizácia*, 1. Vyd. Bratislava, 2009. 351 s. ISBN 978-80-9702-02-49.

TALFEL, H. *Gruppenkonflikt und Vorurteil. Entstehung und Funktion sozialer Stereoty-pen*, 1. Vyd. Wien, E. Huber. 1982. 143 s.

ZASEPA, T. *Média v čase globalizácie*. 1. Vyd. Bratislava: Lúč. 2002. 425 s. ISBN 80-7114-387-1.

5 Kontakt na autora

PhDr. Miroslava Pilati

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická Fakulta

Katedra žurnalistiky

B. Slančíkovej 1

949 01 Nitra

Email: m.pilati18@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. PaedDr. Karol Orban, PhD.

ETIKA A RELIGIONISTIKA

Dnešná realita so zreteľom na absurdnosť v podaní Alberta Camuho

The Postmodern Understanding of the Reality with Regard to the Concept of the Absurdity by Albert Camus

Dana Kuchariková

Anotácia: Dnešný človek neustále po niečom túži a zároveň sa domnieva, že si zaslúži oveľa viac. Je zvláštne, že *šťastie* a *sloboda*, ktoré pravdepodobne tvoria najcennejšie artikly postmoderného trhu, sa mu úspešne vyhýbajú. Jednotlivec sa musí prispôbovať potrebám absurdného sveta a spoločnosti, pričom zápasí o vlastnú existenciu. Predložený príspevok sa zameriava na pojem „absurdna“ z pohľadu francúzskeho existencialistu Alberta Camuho, ktorému sa prostredníctvom eseje *Mýtus o Sisyfovi* podarilo vytvoriť filozofický diskurz, a preniknúť tak k absurdite ľudskej existencie. Víziu postmoderného človeka stelesňuje aj hlavná postava Camuho románu *Cudzinec*, ktorý sa svojím konaním stáva prototypom absurdného človeka. Cieľom príspevku je prostredníctvom Camuho diel odreflektovať dnešnú realitu, s ktorou sa snaží vysporiadať predovšetkým mladá generácia, túžiaca po uznaní, šťastí a slobode.

Kľúčové slová: jednotlivec, absurdno, šťastie, sloboda, existencia, svet

Summary: A postmodern individual increasingly longs for more and believes that he deserves much more. It seems strange that probably the most valuable commodities on the postmodern market – happiness and freedom – go on to elude him. While struggling with his own existence, the concrete individual has to conform to the needs of the absurd world and society. The submitted paper is focused on the concept of the „absurd“ from the point of view of the French existential author Albert Camus. Through his essay in the form of the philosophical discourse *The Myth of Sisyphus*, he succeeded to get into the absurdity of human existence. Also, the prototype of the absurd postmodern individual is embodied in the main character of Camus's novel *The Outsider*. On the basis of the Camus's works, the paper's goal is to reflect the postmodern reality which is difficult to cope with; especially for young generation longing for acceptance, happiness and freedom.

Key words: Individual, the Absurd, Happiness, Freedom, Existence, World

1 Úvod

Mnoho ľudí sa dnes vyjadruje o vlastnom nešťastí a ľudský život je popretkávaný *negatívnymi* spomienkami na minulosť. Negatívne životné skúsenosti tvoria aj obsah populárneho literárneho žánru, ktorý spočíva vo vyzroprávaní tragického a biedneho životného príbehu komunity či jednotlivca. Ocenením autobiografického románu Franka

McCourta – Angelin popol pravdepodobne vznikla nová forma literárneho žánru. Príbeh tu zobrazuje beznádej a biedu každodennej existencie rodiny McCourtovcov.

Akoby hĺbka ľudskej psychiky obsahovala niečo, čo nás vedie k rozprávaniu o našom biednom živote. Dokonca aj ten najoptimistickejší a najradostnejší človek si pravdepodobne nájde príležitosť rozprávať o vlastnom trápení a bolesti. Znamená to však, že život je zápas plný utrpenia? Mali by sme sa zmieriť so svojou biedou a neočakávať obnovu nádeje? Sme odsúdení stonať nad svojím nešťastím alebo sa naučiť, ako byť vo svojom utrpení šťastní?

Podobný prístup k životu navrhol vo svojej eseji Mýtus o Sifyfovi francúzsky filozof a autor Albert Camus. Opisuje Sifyfu, postavu gréckej mytológie, ktorý svojou múdrosťou rozhneval bohov a bol odsúdený na nezmyselný život. Camus uznal, že jeho život (podobne ako aj naše životy) je nezmyselným a absurdným zápasom.

Cieľom predloženého príspevku je analyzovať koncept „absurdna“ z pohľadu dvoch najvýraznejších diel autora francúzskeho existencializmu, konfrontovať pocity a kňanie absurdného človeka s človekom súčasnej postmodernej a definovať východiská odcudzenosti jednotlivca voči svetu, v ktorom žije. Pokúsime sa zodpovedať otázku ľudskej slobody a morálky a či sa človek, nachádzajúci sa v absurdnom svete, má zmieriť so svojím údelom trpiteľa, alebo prijať výzvu zodpovednosti za svoj život.

2 Východiská francúzskeho existencializmu 20. storočia

Albert Camus sa narodil 7. novembra 1913 v malej dedinke Mondovi na predmestí Alžíru. Jeho matka bola Španielka, otec Francúz. Ten však zahynul z zákopoch počas Prvej svetovej vojny a nemal na mladého Camuho veľký vplyv. Vyrastal v chudobnej štvrti a napriek skromným pomerom sa mu podarilo absolvovať štúdium na Filozofickej fakulte v Alžíri. Sociálno-ekonomické okolnosti vo vlastnej krajine ho priviedli k ľavicovým, až komunistickým názorom na postavenie človeka v spoločnosti. V r. 1937 z komunistickej strany odišiel. Jeho kritika strany bola viac morálna ako politická. Ako vyjadruje D. Hajko v doslove diela Mýtus o Sifyfovi, Camus „*bol humanista rozumom i citom a v strede jeho záujmu bol vždy jednotlivec v úzkosti a bolesti, v čistote mravného úsilia o priblíženie človeka k človeku, a o nadobudnutie úcty a dôstojnosti, ale aj v temnote pochybovania, váhania a neistoty.*“ (Camus, 1993, s. 239).

Jedným z kľúčových pojmov, ktorým sa vyznačuje francúzsky existencializmus 20. storočia, je koncept „absurdna“. Myslenie a istota racionálneho historického vývoja 20. storočia boli narušené deštruktívnou skúsenosťou dvoch svetových vojen. Ako vo svojej štúdii pripomína Robert Wicks, v podstate tri najvýraznejšie diela (Sartrovo Bytie a ničota, Camuho Cudziniec a Mýtus o Sifyfovi) vyšli práve počas Druhej svetovej vojny a vysvitlo, že štáty Dohody boli zapojené do boja proti nacistickému Nemecku s cieľom zachovať morálny osud západnej civilizácie (Wicks, 2007, s. 208).

Reflexie 20. storočia sú pesimistické, prevláda nihilizmus, „Boh je mŕtvý“ a vlastne neexistuje útek či záchrana z frustrujúcej doby. Práve Nietzsche, ktorý svojím myslením ovplyvnil francúzsky existencializmus, sa zaoberal problematikou nihilizmu a mŕtveho Boha.⁵⁴⁹ Neskôr nachádzame odozvu na začiatku Camuho diela Mýtus

⁵⁴⁹ Viac pozri Nietzsche, F.: Tak vravel Zarathustra, Bratislava: Iris, 2002.

o Sizyfovi. Na otázku nihilizmu a zmyslu života sa vyjadruje, že „*existuje iba jeden skutočne vážny filozofický problém, a tým je samovražda.*“ (Camus, 1993, s. 7). Camus vážne spytuje otázku, či je samovražda najprírotojšia reakcia na údel frustrovaného človeka, čím určil zameranie francúzskeho existencializmu na problematiku zmyslu života.

Ďalšou témou, ktorá sa vo všeobecnosti objavuje v existencializme 20–21. storočia, je téma konkrétneho jednotlivca. Jednotlivec je človek, ktorého nemožno vytrhnúť z historického pozadia. Tým, že je jednotlivec zasadený do historického kontextu, nemusí sa vynoriť iba zmätená reakcia na skutočnosť vlastnej existencie, ale aj zdravujúci pocit odlišnosti od ostatných ľudí. Tento pocit individualizmu ešte znásobuje rozdiel medzi daným človekom a ostatnými, čo môže ďalej viesť k pocitu odcudzenosti a celkového oddelenia sa či izolovanosti od sveta. Camus vyjadruje tento pocit „absurdity“ nasledovne: „*Prirodzene, žiť nie je nikdy ľahké. Človek vykonáva ďalej úkony, ktoré si život vyžaduje, a to z rozličných dôvodov, predovšetkým zo zvyku...* Naproti tomu vo svete zbavenom odrazu ilúzií a svetla sa človek cíti cudzincom. Je vyhnancom bez útočiska, keďže nemá spomienky ani na stratenú vlasť, ani nádej na zaslúbenú zem.“ (Camus, 1993, 8-9). Ako ďalej uvádza R. Wicks, Camuho dôraz na telesnú stránku produkuje úzkostný pocit odcudzenia. Camus tu zdôrazňuje uvedomenie si vlastného tela v podobe jedného egocentrického bodu, v ktorom človek vyznieva ako beznádejne odrezaný od zvyšku prostredia, v ktorom sa nachádza. (Wicks, 2007, s. 214)

Cudziniec je charakterizovaný ako človek, ktorý sa nachádza v cudzom prostredí, vlastne nie je doma a to nielen fyzicky, ale aj vo svojom vlastnom vnútri. Nie je v jednote ani so svojím vlastným srdcom, ani s Bohom, ktorého zabil. Nakoniec je nútený konať tak, ako mu bez náznakov ľudskosti či empatie diktujú svet a spoločnosť, čo znamená, že sa mnohokrát nemôže rozhodovať podľa vlastného srdca.

Podobne aj hlavný hrdina románu Cudziniec zažíva vo svojom každodennom rutinnom živote inakosť, odcudzenie a vyprázdnenosť. Iba zo záujmom pozoruje ľudí, avšak bez súcitu. V nasledujúcej pasáži opisuje starých ľudí, keď mu zomrela matka: „*To už prichádzali maminkini priatelia... Posadili sa, a ani jedna stolička nezavŕzgala. Videl som ich tak, ako som ešte nikdy nikoho nevidel, na ich tvárach a šatách mi neunikla ani najmenšia podrobnosť. Nebolo ich však počuť, a ja som takmer uveril, že nie sú skutoční.*“ (Camus, 2005, s. 14). Akoby ľudia naokolo boli „roboti“. Ľudia pre neho neexistujú, chýba mu empatia.

3 Pojem „absurdna“

Približne o päťdesiat rokov po Camuho smrti⁵⁵⁰ sa takisto vyjadrujeme o absurdnom svete. Počúvame absurdné príbehy, čítame absurdné zákazy, vnímame absurdné správanie, „absurdno“, alebo absurdita tvorí základný atribút dnešného pohľadu na svet.

V čom teda spočíva „absurdno“? Z existenciálneho hľadiska Camus tvrdí, a čo aj niekoľkokrát zdôrazňuje, že „absurdno“ nie je charakteristika či vlasťnosť, ktorú má svet sám o sebe. Ide o produkt konfrontácie medzi ľudskou „potrebou“ na strane jednej a „nezmyselného ticha sveta“ na strane druhej. (Camus, 1942, s. 25–26). Ako explicitne vyjadruje, problém „absurdna vznikol“ so smrťou Boha (Camus, 1942, s. 7). V podstate

⁵⁵⁰ Camus zahynul pri autonehode v r. 1960.

hovorí o dvoch typoch absurdna: 1. „*zmysel života*“ (Camus, 1942, s. 12), 2. „*veľká myšlienka, ktorá premení život... a dá mu zmysel*.“ (Camus, 1942, s. 15)

„Absurdno“ spočíva v zlyhaní reality, ide o zlyhanie absurdných proporcií, t.j. sna-hu uspokojiť základné ľudské potreby. V čom spočívajú základné ľudské potreby? Juli-an Young vysvetľuje, že ide o potreby, ktoré boli predtým naplnené – čo sa týka západ-nej spoločnosti – kresťanstvom. Kresťanstvo dalo životu zmysel tým, že postulovalo posledný súd, t.j. koniec dejín. Ďalšou potrebou je, že realita by mala byť porozumená, pričom porozumenie vyjadruje ako „*apetít po priezračnosti*“. Kresťanstvo opäť splnilo túto potrebu tým, že Boh stvoril aj ľudskú myseľ aj štruktúru reality na svoj vlastný obraz. Ale nakoľko je Boh mŕtvy, nemáme viac dôvod veriť v takéto izomorfizmy. Rea-lita sa stala nepriehľadná. Treťou potrebou či túžbou je ubezpečenie sa o nekonečnosti smrti. Teraz, keď neveríme v Boha, nič nás neochráni pred hororom smrti v podobe absolútneho zániku. V tomto horore, ako píše Camus, máme základnú a definitívnu skúsenosť s absurdnom. (Young, 2006, s. 516–517)

Naša kultúra je poznačená *absurdným konzumerizmom*. Potreba „mať“ nahradila potrebu kresťanského Boha, a tak sme nútení túžiť po a vlastniť najnovšie techno-logické vymoženosti, väčší dom, auto, obrazovku a v neposlednom rade aj lepšieho partnera. To, že máme všetko, čo k životu potrebujeme, nestačí. Konzumerizmus nám sľubuje naplnenie túžob. Uvádza naše uvažovanie do stavu, keď si myslíme, že ďalší nákup nasýti našu túžbu. A tak pokračujeme a snažíme sa nasýtiť nádej, že ďalšia vec nás uspokojí. Podobne je to aj s prácou alebo vzťahmi, dokonca vzťahom v manžel-stve. Jednoducho, žijeme v dobe Id.⁵⁵¹

3.1 Absurdný hrdina

Absurdný hrdina má dve charakteristiky: 1. Žije bez odvolania (Camus, 1942, s. 53) a bez útechy (Camus, 1942, s. 135). Tým sa napríklad odlišuje od Kierkegaardovho hrdinu, ktorý zakúša „skok“ do absurdnej viery.⁵⁵² Camus považuje Kierkegaardov „skok“ za samovraždu, pričom „absurdno“ v tomto prípade zvíťazilo. 2. Vzbura (Ca-mus, 1942, s. 54). Práve vzbura dáva absurdnému životu hodnotu. Taký človek odmie-ta pozvanie na samovraždu, uvedomuje si, že ľudská existencia sa zásadne vyznačuje hnusom a nevoľnosťou, voči ktorým sa musí vzbúriť. Na otázku, prečo pokračovať v takom živote, nedostáva Camus odpoveď: „*Za sklenou priehradkou ktosi telefonuje; nepočujeme ho, no vidíme jeho nezrozumiteľnú mimiku a nevdojak si položíme otáz-ku, prečo vlastne žije? Tá nevoľnosť z neľudskosti samotného človeka... a podobne aj cudzinec, ktorého tu i tam zazrieme v zrkadle, ako nám ide naproti, alebo náš brat, ... ktorého objavujeme na vlastných fotografiách - aj to je absurdno*.“ (Camus, 1993, s. 15).

Absurdný hrdina žije „vypáleným“ životom, nemá žiadne ciele (Camus, 1942, s. 56). Mersault z románu *Cudzinec* nemá ako charakter žiadne očakávania, nemá túžby okrem vlastných urgentných potrieb, nemá zmysel pre zodpovednosť, a teda ani po-cit viny či žiaľu alebo zármutku. Shattuck konštatuje, že Mersault má myšlienky, ale nemyslí; existuje, ale neuvažuje o sebe tak, akoby existoval. Práve preto je zvláštny.

⁵⁵¹ Id, alebo tiež „ono“ je podľa Freuda tá časť ľudského nevedomia, ktorá zastupuje túžbu, vášň a pudy.

⁵⁵² Viac pozri Kierkegaard, S. *Buď-alebo*, Bratislava: Kalligram, 2007.

Mersault v podstate len „je“ (Shattuck, 1989, s. 14). Mersault nedokáže odpovedať ani na jednu otázku, ktorá si vyžaduje voľbu alebo preferenciu, zaužívané odpovedá *Cela m'est égal*⁵⁵³.

Camus hovorí o rôznych typoch ľudí. Don Juan a herec vedú život, ktorý autor nazýva „kvantitatívna etika“. (Camus, 1942, s. 69). Život prežívajú intenzívne, vášnivo, radostne, až na hrane nebezpečenstva. (Camus, 1942, s. 53). Don Juan a herec tvoria nielen príklady mladosti, ale aj celého života. Problém je, že v konečnom dôsledku sa stávajú statickí a unudení. Podobne Mersault, ktorý nevníma len veci, ktoré sú užitočne príjemné, ale aj esteticky príjemné. Necíti sa cudzincom spôsobom ľahostajného človeka. Má rád spoločnosť niektorých ľudí, napríklad vzťahy so ženami považuje za príjemné. Vychutnáva si teplé lúče slnka a spoločnosť Marie. Napriek tomu dielo celkovo pôsobí, akoby bolo napísané v istom unudenom, neprítomnom a apatickom duchu.

Julian Young tvrdí, že v Camuho definovaní absurdného hrdinu sa v podstate nachádza zásadný rozpor. Vzhľadom na svoju veľkolepú vytrvalosť a húževnatosť, v údele, ktorý je len o týraní a mučení, nemôže byť Sisyfos aj šťastný aj mať život naplnený extázou a očarením. Absurdný hrdina sa v jednom momente nemôže nachádzať aj v vzbure aj v nadšení. (Young, 2006, s. 523.)

3.2 Zrod absurdity

Ako vyjadruje Camus, *„pocit absurdity je jednoduchý a náhly... Absurdno sa rodí z každej konfrontácie medzi ľudským volaním a hlúpy mľčaním, ktorým svet na ľudské volanie odpovedá... Je to absurdné – znamená, je to nemožné –, ale aj, je to protirečivé“. A všade sa absurdita rodí z porovnávania, takže môžem povedať, že pocit absurdity sa nerodí iba zo skúmania faktu alebo pocitu, ale vyplýva z porovnania istého faktu s istou realitou, istej činnosti so svetom, ktorý túto činnosť presahuje. Nespočítva ani v jednej z dvoch spomínaných veličn, ale rodí sa z ich konfrontácie.“* (Camus, 1993, 24–25)

Thomas Hanna vysvetľuje, že absurdita stále zahŕňa kontradikciu medzi daným stavom vecí a samotnou realitou, medzi úmyslami človeka a danými možnosťami, medzi konaním a svetom, ktorý nie je v súlade s konaním človeka. Potom je jasné, že absurdita nie je skutočnosť, ktorú možno pochopiť: ide o porovnanie dvoch vecí, vychádza z ich konfrontácie, alebo lepšie povedané, rozdelenia. (Hanna, 1958, s. 17)

Pocit absurdity môže nastať u kohokoľvek vo chvíli, keď sa „zlomí“ bežný reťazec každodennej životnej rutiny. Môže sa postupne objavovať únava, a potom, keď človek dospeje do štádia uvedomovania, celý sled činností je narušený. Takzvaný „prebudený“ stav absurdity sa chápe v zmysle, že človek viac nedokáže žiť pre zajtrajšok a budúcnosť.⁵⁵⁴ Absurdita je vzbura voči zajtrajšku a snaží sa o podmienky prítomnosti. Reakciou na uvedené prebudenie je jedna z dvoch vecí: samovražda alebo náprava.

Camus opisuje bežné pohyby, ktoré sa zrazu rozpadnú: *„Ráno vstať, autobusom do práce, štyri hodiny v úrade alebo vo fabrike, jedlo, autobus, štyri hodiny roboty, jedlo, spánok a pondelok, utorok, streda, štvrtok, piatok, sobota a stále dokola v tom istom rytme... únavou sa končia úkony mechanicky plynúceho života, ale ňou sa súčasne*

⁵⁵³ V preklade: Je mi to jedno.

⁵⁵⁴ To pripomína Hegelov „život v budúcnosti“, voči ktorému bude mať absurdný hrdina odpor. To ale neznamená, že každý život žitý v naprojektovanej budúcnosti je omylom.

začína pohyb vedomia... po prebudení sa často dostavia následky: samovražda, alebo návrat do pôvodného stavu.“ (Camus, 1993, 13) Podobne aj u Cudzincina možno vnímať otrávenosť z každodennej rutiny, keď Mersault konštatuje: „Myslel som na to, že nedela je zakaždým taká rozťahaná, že maminka zomrela, že zajtra idem zase do práce a že sa jednoducho nič nezmenilo.“ (Camus, 2005, s. 25)

3.3 Dôsledky absurdity

Absurdný mysliteľ však najsilnejšie pociťuje práve svoju nevinnosť. Jeho jedinou túžbou je vedieť, či človek dokáže žiť bez toho, že by sa „odvolal“ na niečo mimo ľudskej existencie. Nevie, či tento svet má nejaký ďalší zmysel aj mimo ľudskej existencie. (Camus, 1942, s. 73–74)

Podľa autora existujú dva kroky, ktoré možno voči absurdite podniknúť: buď jej unikneme prostredníctvom samovraždy, t.j. cez Kierkegaardov „skok“ a nádej, alebo môžeme zostať v neustálej vzbure voči svetu. Hanna píše, že alternatívou samovraždy alebo filozofickej samovraždy je neoblomná absurdita, ktorá sa voči svetu neustále búri. Z toho vyplýva, že vzbura je len opakom samovraždy. Vzbura je neustály boj s absurditou. (Hanna, 1958, s. 23)

Vzbura je teda prvým dôsledkom absurdity. Druhým dôsledkom je sloboda. Bežný človek žije na základe vyhládok do budúcnosti, pracuje na základe cieľov, ktoré sú síce vzdialené, ale verí, že sa k nim dostane bližšie, respektíve že ich dosiahne. Hovorí si, že musí uspieť. Následne sa človek dostáva do konfrontácie s realitou a pociťuje bolesť zo zlyhania. V absurdnom zistení si uvedomí, že sa prispôboval stanoveným cieľom, ktoré akoby boli súčasťou neexistujúceho širšieho zmyslu. V takej miere, ako si naplánoval svoj život s cieľom dať mu zmysel, do takej miery stratil skutočnú slobodu.

Camus o sa o slobode vyjadruje nasledovne: „Vedieť, či je človek slobodný, ma nezaujíma. Zažiť môžem iba svoju vlastnú slobodu. Zvláštna absurdnosť tohto problému vyplýva z toho, že samotný pojem, ktorý robí problém slobody možným, ho súčasne zbavuje všetkého zmyslu.“ (Camus, 1993, 43) Camus zastáva názor, že nemôžeme mať všeobecné poňatie o ničom. To znamená, že ho nemôžeme mať ani o slobode a sloboda sa mu javí ako nezmyselná. Riešiť otázku slobody má zmysel iba v konkrétnom živote jednotlivca. Tzv. „skutočná“ sloboda je podľa neho takou slobodou, ktorú jedinec získava až po prijatí absurdna ako základného princípu.

*L'homme absurde*⁵⁵⁵ žije pre prítomnosť, cieľom života je žiť svoj život, naplno ho prežívať, a práve v živote a činnosti je obsiahnutá naša sloboda: „...cítiť svoj život, svoju vzburu, svoju slobodu a cítiť ich čo najviac, znamená žiť, a žiť čo najlepšie.“ (Camus, 1993, 47) Revoltujúci človek si je celkom vedomý svojho života bez budúcnosti, svojej časovo obmedzenej slobody, uvedomuje si vlastnú smrť, a len taký človek je podľa Camuho slobodný. Slobodný ako Sisyfos, ktorý stále dokola tlačí kameň do kopca.

John Cruickshank tvrdí, že *l'homme absurde* nemá nádej na slobodu večnú, ktorá sa snáď nachádza niekde v posmrtnom živote. Človek, ktorý žije v prospech absurdity, je slobodnejší ako človek, ktorý si absurditu vôbec neuvedomuje. (Cruickshank, 1960, s. 71). Napriek tomu, že si človek stanoví ciele – slobodne – stále ho čakajú obmedzenia.

⁵⁵⁵ V preklade: Absurdný človek.

Ide o istý spôsob života, dodržiavanie určitých morálnych a spoločenských noriem, či dennú rutinu. Z toho vyplýva, že sloboda je veľmi obmedzená.

Mersault je postava sympatická dnešnej generácii mladých ľudí, nakoľko sa odmieňa prispôbiť pravidlám spoločnosti, ktoré ona sama diktuje. Sme v pokušení vnímať Mersaultovu postavu ako človeka, ktorý je nezodpovedný a antispooločenský. Koná, akoby ľudské vzťahy neexistovali. Ignoruje všetko okrem fyziologických zmyslov či vzrušenia. Mersault uvažuje, ako sa vyhnúť tomuto spoločenskému mechanizmu: „*Nič iného ma už teraz nezaujíma, iba zistiť, ako uniknúť pred mechanizmom, ako zistiť, či existuje východisko z neodvolateľného... tu skôr ide o možnosť uniknúť, o možnosť preskočiť hradbu neoblomného rituálu, dať sa do zbesneného úniku, ktorý nádejou otvára všetky perspektívy.*“ (Camus, 2005, s. 83)

Nakoniec si Mersault uvedomuje, že je cudzincom v tomto svete absolútnych morálnych noriem a priznáva svoju vinu. Nie vražda robí Mersaulta vinným, ale jeho život. V podstate možno povedať, že každý život, ktorý je postavený pred súd absolútnych morálnych noriem, je vinný a príšerný. Nielen Mersault, ale všetci sú odsúdení.

Tretím dôsledkom absurdity je vášň. Sifyos je charakterizovaný na základe svojich vášní: pohŕda bohmi, nenávidí smrť a má radosť zo života. Nemá nádej, nemá sily, ale sa búri, pociťuje tichú radosť a Sifyos si treba predstavovať šťastného. Sifyos akceptuje, či dokonca oslavuje svoj beznádejný a bezvýznamný život (Camus, 1942, s. 90)

Podľa Camuho je Sifyos ideálny absurdný človek, pretože vie, že jeho úloha je márna a nezmyselná. Keby bol utešovaný myšlienkou, že jedného zostane kameň stáť na vrchole kopca, tak by bol oslobodený od svojho trápenia, ale potom by ho prestali obdivovať. Autora zaujíma moment, keď Sifyos dosiahol vrchol a pozerá, ako sa kameň valí dole. V tzv. „prestávke“, ktorá prichádza pravidelne a v tom istom čase ako aj jeho večná muka, prežíva Sifyos svoju chvíľu uvedomenia. Práve tu je Sifyos silnejší ako kameň, ale zároveň si uvedomuje svoju tragédiu a rozsah vlastného utrpenia. Akceptuje svoj údel a mučenie sa transformuje vo víťazstvo. Camus dielo uzatvára myšlienkou: „*Dobýjať vrcholky – už to stačí naplniť srdce človeka. Sifyos si treba predstavovať šťastného.*“ (Camus, 1993, s. 71)

4 Záver

Mýtus o Sifyovi sa podobá Cudzincovi v tom, že je výsledkom Camuho schopnosti stáť bokom od svojich vlastných pocitov a pozeráť na ne objektívne, hoci bezpochyby ide o vyjadrenie veľmi osobného postoja. Mýtus o Sifyovi je, ako aj Cudzinec, dielo nihilistické: netvrdí, že na základe morálky možno buď oceniť, alebo obviňovať akékoľvek konanie. Človek môže niesť zodpovednosť za dôsledky svojho konania, a nie je možné, že by slová ako povinnosť, sebaobetovanie, láskavosť a štedrosť nemali nijaký zmysel. Otázka je, či našim každodenným životom, každodennými skutkami dôjdeme k dobrému životu, k istej forme záchrany.

Postmoderný človek zdieľa a potvrdzuje Camuho vnímanie a porozumenie skutočnosti, nakoľko to najlepšie, čo môžeme urobiť, je akceptovať svoj život plný biedy a utrpenia – a snažiť sa byť šťastnými, hoci zápasíme. A možno zvážiť aj inú alternatívu: snáď aj existuje nádej, že by sa náš svet a naše životy mohli zmeniť. Môžeme si napríklad predstaviť šťastného Sifyosa ako „fitnessové monštrum“, ktoré cvičí vo veľkom

outdoorovom fitnescentre a je šťastný, pretože „hudbu“ vo vnútornom fitnescentre nahradil úžasným tichom prírody.

5 Použitá literatúra

CAMUS, A. *Cizinec*. Praha: Mladá Fronta, 1966. 188 s. ISBN 23-007-66.

CAMUS, A. *Le Mythe de Sisyphé*. Paris: Gallimard 1985. 169 s. ISBN-10: 2070322882

CAMUS, A. *Mýtus o Sifyfovi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993. 248 s. ISBN 80-220-0502-9.

CRUICKSHANK, J. *Albert Camus and the Literature of Revolt*. New York: Oxford University Press 1960. 249. ISBN neuvedené.

HANNA, T. *The Thought and Art of Albert Camus*. Chicago: Henry Regnery Company 1958. 204 s. ISBN 58-6751.

SHATTUCK, R. Two Inside Narratives: Billy Bud and L'Etranger. In : Harold Bloom (ed.). *Albert Camus Modern Critical Views*. New York: Chelsea House Publishers 1989. ISBN 1-55546-313-4. s. 12-21.

WICKS, R. Eighteenth- and Nineteenth-century Anticipations of French Existentialism. In : Dreyfus, H. L., Wrathall, M. A. (eds.). *A Companion to Phenomenology and Existentialism*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 2006, ISBN 978-1-4051-1077-8. s. 207-218.

YOUNG, J. A Life Worth Living. In : Dreyfus, H. L., Wrathall, M. A. (eds.). *A Companion to Phenomenology and Existentialism*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 2006, ISBN 978-1-4051-1077-8, s. 516-525.

6 Kontakt na autora

Mgr. Dana Kuchariková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

Hodžova 1

949 74 Nitra

Slovensko

Email: dana.kucharikova@gmail.com

Školiteľ: doc. ThDr. PaedDr. Roman Králik, Th.D.

Vplyv literárneho diela na tvorbu mravnej identity jednotlivca

Influence of a literary work on creating the moral identity of an individual

Lenka Melicherová

Anotace: Príspevok sa zaoberá eticko-výchovným potenciálom literatúry a diferenciaciou jednotlivých faktorov, ktoré významne vplývajú na recipienta pri jeho mravnom rozvoji. Základné východisko danej problematiky predstavuje identifikácia týchto faktorov a snaha o maximalizáciu využitia potenciálnych možností literárnej tvorby vo výchovnej činnosti s akcentom na mravnú výchovu. V štúdiu sú stručne spomenuté základy psychológie morálky v dielach Piageta, Kohlberga a Gilliganovej. Ďalšia časť je venovaná špecifikám vplyvu poézie, prózy a drámy v kontexte naratívnosti, resp. jej absencie na mravný vývoj človeka. Pokúsime sa prostredníctvom interpretácie analyzovať a následne kategorizovať etické motívy podporujúce mravnú formáciu človeka v dielach vybraných autorov, napríklad v diele M. Rúfusa a J. R. R. Tolkiena.

Klíčová slova: literatúra, morálka, mravný rozvoj, etická výchova

Summary: The study deals with the ethical and educational potencial of literature and with differentiation of individual factors, which significantly influence the recipient during his moral development. The base of this theme is an identification of these factors and the attempt to maximize the use of potential possibilities of literature in educational activities with an emphasis on moral education. The study briefly mentions foundations of psychology of the morality in studies of Piaget, Kohlberg and Gilligan. Another section focuses on specificities of the impact of poetry, prose and drama in the context of the narrativity, respectively its absence, on the moral development of a human. We will try to analyze through interpretation and then categorize ethical motives supporting the moral formation of man in works of selected authors, for example M. Rúfus and J. R. R. Tolkien.

Key words: literature, morality, moral development, ethical education

1 Úvod

V súčasnosti môžeme sledovať dlhodobý trend vytrácania sa prirodzenej schopnosti človeka vnímať estetické hodnoty literárneho diela, čo je najmä v oblasti výchovy veľkou stratou a hendikepom. Výrazný a najmä významný potenciál literatúry v oblasti výchovy predstavuje jej schopnosť umelecky hodnotne pripomínať potrebu prosociálnosti a apelovať na človeka, aby neustále reflektoval svoje správanie voči ostatným. Literatúra si všíma a mnohokrát veľmi presvedčivo zobrazuje všetky stránky života a človeka, vrátane tých najtemnejších, z čoho tiež vyplýva jej schopnosť podnietiť svedomie človeka. Pluralitné videnie skutočnosti v literatúre má potenciál prirodzene podnecovať čitateľa k neustálej aktivite, pozitívne vplývať na jeho rozvoj kritického

myslenia a zabráňovať stagnácii v rôznych oblastiach jeho osobnosti, či už v kognitívnej sfére, duchovnej, emocionálnej, sociálnej a ďalších. V rámci svojho takmer nekonečného tematického rozsahu a širokým žánrovým možnostiam ponúka literatúra aj v rámci etickej výchovy rôznorodú paletu možností využitia tohto potenciálu. Schopnosť autenticky zobraziť kultúrne tradície, ľudskosť a význam morálnych kvalít teda predstavuje významné poslanie literatúry v etickej výchove.

Hlavným cieľom tejto štúdie je analyzovať, reflektovať a následne akcentovať vplyv literatúry na mravnú formáciu človeka. Literatúra ponúka vo svojej podstate rozsiahle spektrum možností aplikácie vo výchove jednotlivca. O jej potenciáli a význame, respektíve o význame a potenciáli konkrétneho literárneho diela, rozhoduje niekoľko faktorov, ktoré musí poznať nielen čitateľ, ale i vychovávateľ, ak chce adekvátne a plnohodnotne aplikovať literárne dielo vo výchove.

Základné východisko skúmanej problematiky našej štúdie predstavuje snaha o maximalizáciu využitia potenciálnych možností literárnej tvorby vo výchovnej činnosti s akcentom na mravnú výchovu. Aktuálnym problémom vo svete literatúry je najmä skutočnosť, že knižný trh je priam zaplavený množstvom „bestsellerov“, knižnými novinkami a novými autormi, čím sa stáva takmer nemožné udržať si prehľad a najmä zdravý nadhľad pri výbere kvalitnej literatúry. Kritická a zároveň citlivá selekcia vhodných diel, nielen vychovávateľom, ale i samotným čitateľom, sa stáva pri výchove a osobnostnom raste nevyhnutnou a nosnou. K samotnej selekcii však nevyhnutne patrí okrem základnej čitateľskej gramotnosti⁵⁵⁶, poznanie literárneho diela, jeho intencie či osobnosti samotného čitateľa.

2 Tvorba a rozvoj mravnej identity jednotlivca

„Len ten, kto sa dokáže dokonale zorientovať sám v sebe, si vie nájsť pevné miesto v živote.“

J. Strauss

Veríme, že nie je nutné zdôrazňovať význam mravnosti pre človeka a celkovo pre spoločnosť. Ako bolo povedané významnou osobnosťou (nielen) v oblasti humanitných vied – Erichom Frommom: *„Po prvýkrát v dejinách prežitie ľudského rodu závisí od radikálnej zmeny ľudského srdca.“* (Fromm, 2001, s. 22) Nevyhnutnosť dbať na výchovu a rozvoj mravnej identity jedinca predstavuje jeden z dôvodov vzniku tejto štúdie. Nielen sumarizácia už existujúcich názorov, delení a tvrdení v oblasti psychológie morálky, ale aj snaha o ich kritickú reflexiu je tvorí v tejto štúdii teoretické zázemie, z ktorého vychádzame v ďalších častiach.

Recepcia umeleckého diela, čím literárne dielo nepochybne je, predstavuje akt, ktorý ovplyvňuje množstvo faktorov. Podľa Nakonečného (1998) je človek prirodno-sociokultúrna bytosť a jeho osobnosť *„sa utvára interakciou vrodenej biologických daností a sociokultúrneho prostredia“* (Nakonečný, 1998, s. 20), pričom jej biologická

⁵⁵⁶ Medzinárodná hodnotiacia štúdia PISA definuje čitateľskú gramotnosť ako „porozumenie a používanie písaných textov a uvažovanie o nich pri dosahovaní cieľov jedinca, rozvíjaní vlastných vedomostí a schopností a pri podieľaní sa na živote spoločnosti“. (Koršňáková, Heldová a kol. 2006, s. 2)

determinovanosť zahŕňa najmä evolúciou určené programy správania a dedičnosti. Za najnápadnejšie svedectvom kultúrnej determinovanosti človeka je možné považovať existenciu rozličných kultúr. Nositelia jednotlivých kultúr, prípadne rôznych subkultúr sú v istom slova zmysle odlišní ľudia – odlišujú sa svojím správaním a v rámci dedukcie neškoleného psychológa môžeme tvrdiť, že sa líšia i mentalitou a odlišnou psychickou výbavou. V rámci tejto štúdie preto vychádzame zo skutočnosti, že tak ako s etikou i s literatúrou priamo súvisí pojem „výchova“, ktorý je v nich bezprostredne obsiahnutý.

Výchovný aspekt v literatúre nie je založený len na možnosti jej didaktického pôsobenia či už priameho alebo nepriameho. Obrovský potenciál spočíva najmä v samotnom impulze, ktorý konkrétne literárne dielo obsahuje a ktorý doslova prinúti čitateľa zamyslieť sa nad dôležitými vecami v živote.

2.1 Základy psychológie morálky a identifikácia základných výchovných faktorov v literatúre

Ako už bolo spomenuté, literárne dielo musí byť skôr, než je využité ako výchovný prostriedok, poznané – jeho objektívna hodnota, intencia a možný výsledok. Juraj Dolník (2010) dospieva na základe myšlienok Harré a Gilleta (2001) k názoru, že udalosti a objekty nadobúdajú význam prostredníctvom diskurzu, v ktorom sa odohrávajú. Nadobúdanie významu sa teda odvíja od subjektivity a zároveň ju aktívne vytvára. Interpretácia literárneho diela predstavuje výsostne subjektívny akt každého recipienta. O jeho vplyve a význame nerozhoduje teda len autor diela či vychovávateľ, ale v konečnom dôsledku najmä samotný čitateľ. Samozrejme, ku konečnému výsledku jeho percepcie nezanedbateľne prispieva veľké množstvo ďalších premenných, ako napríklad individuálna miera čitateľskej vyspelosti a skúsenosti, veku či literárneho vzdelania, osobitosť čitateľského záujmu či atraktivnosť prezentácie vo výchove. Pre úplnosť je nutné dodať, že je taktiež prinajmenšom vhodné venovať pozornosť historickému kontextu a jeho vplyvu na literárnu výpoveď autorov. Jednotlivec sa aj vo svojom živote ocitá v rozmanitých konkrétnych situáciách, v ktorých nekoná mechanicky či naprogramovane, ale samostatne, aktívne a živo interpretuje.

Psychológia morálky je pomerne mladý, ale relatívne veľmi rozvinutý psychologický odbor (Vacek, 2013). Práve v rámci nej máme možnosť reflektovať najrôznejšie koncepcie, ktoré sa venujú vývoju morálky u človeka. Jean Piaget patrí k významným autorom teórie kognitívneho vývoja a priekopníkom psychológie morálky, ktorí sa venovali teórii morálneho vývoja dieťaťa. Rozlíšil dve veľmi široké obdobia, a to štádium heteronómie, v ktorom sa nachádzajú deti medzi šiestym a dvanástym rokom a štádium autonómie, v ktorom sa nachádzajú staršie deti (okolo jedenásteho a dvanásteho roku). Jean Piaget vychádzal pri tomto členení z pozorovania a analýzy vzťahu detí k pravidlám. Do šiesteho roku veku sa deti hrali viac-menej paralelne vedľa seba, nie spolu. Až od šiesteho roku začal pozorovať začiatok spoločných hier, a teda začiatok potreby existencie pravidiel. V rámci štádia heteronómnej morálky, alebo tiež obdobia nazývanom morálny realizmus sú pravidlá určované a rešpektované výlučne na základe externej autority, čiže absentuje kritický pohľad na konkrétnu situáciu, pravidlá sa

vnímajú a rešpektujú doslova. Naopak, v rámci autonómnej morálky alebo tzv. morálky vzájomného rešpektu a spolupráce dieťa vníma kontext situácie a okolnosti, pravidlá nie sú direktívne stanovené autoritou. Nie sú nemeniteľné a vždy rovnako platné, stávajú sa predmetom vzájomnej dohody. Samozrejme, nemôžeme vnímať prechod medzi heteronómnym a autonómnym štádiom definitívne. Prechod medzi nimi označujeme ako heteronómnno-autonómnne štádium.

Na Piagetovu teóriu nadviazal a na jej základe rozpracoval vlastnú štúdiu mravného vývinu, Lawrence Kohlberg. Kohlberg identifikoval (najmä na základe morálnych dilem⁵⁵⁷) tri úrovne a v rámci nich šesť štádií vývinu morálky. Rozdiely medzi jednotlivými úrovňami morálneho usudzovania sú založené najmä na kvalitatívne odlišnom spôsobe uvažovania o morálnych otázkach. Narastajúce vedomie morálnych noriem zohráva menšiu úlohu.

Prvá úroveň – predkonvenčná – predstavuje úroveň väčšiny detí do 9 roku veku. Človek v tejto úrovni dostatočne nechápe, a preto ani nepodporuje pravidlá či očakávania spoločnosti. Naopak, jedinec, ktorý dosiahne postkonvenčnú úroveň chápe a v podstate akceptuje pravidlá, avšak nie bezpodmienečne, ale na základe prijatia všeobecných morálnych princípov, ktoré sú základom noriem. Ak sa však dostane do rozporu, tak má princíp prednosť pred pravidlom. Kľúč k tomuto členeniu predstavuje opäť vzťah jednotlivca k spoločenským normám. V predkonvenčnom štádiu sa nachádza úroveň heteronómnej morálky, v ktorej hlavný motív konania je vyhnutie sa trestu. Správne konanie je stanovené vonkajšími autoritami. V ďalšom štádiu – štádiu naivného instrumentálneho hedonizmu – je správanie len nástrojom k dosiahnutiu cieľa. V druhej úrovni – konvenčnej – dosahovanej medzi desiatym a trinástym rokom veku – začína dominovať morálka dohody. Dieťa chápe, že normy a pravidlá sú určované externou autoritou a dodržiava ich v závislosti od miery rešpektu voči danej autorite. Tretie štádium s názvom „morálka dobrého dieťaťa“ je charakterizované snahou o udržiavanie dobrých vzťahov s autoritou, ktorú jedinec uznáva. Výrazná je najmä vysoká konformita jedinca. V ďalšom, štvrtom štádiu – štádiu „morálky svedomia a autority“ – sa výrazne prehlbuje interiorizácia noriem v záujme zákona. Jednotlivec koná tak, aby sa vyhol vlastnému pocitu viny, ktorý pramení vo vlastnom svedomí. Až v rámci poslednej – postkonvenčnej úrovne, ktorá začína zhruba v trinástom roku veku, jednotlivec postupne začína chápať relativitu zákonov a noriem. Túto úroveň predstavuje „morálka ako forma spoločenskej dohody“. Jednotlivec si je vedomý relativity osobných názorov či postojov, a preto preferuje dosiahnutie konsenzu. A nakoniec posledné štádium (toto štádium nedosahujú všetci) predstavuje tzv. „morálka orientovaná na univerzálne etické princípy“. Jednotlivec pochopil a z vlastnej vôle prijal spoločenské princípy bez ohľadu na vonkajšiu kontrolu. Dodržiavanie týchto noriem je pre neho spojené so sebaúctou a tým aj s pozitívnym sebahodnotením. Smeruje k všeobecne platným princípom v abstraktnej forme, ako napríklad princíp spravodlivosti, rovnosti, rešpektu dôstojnosti a podobne.

⁵⁵⁷ Kohlbergov výskum bol realizovaný na chlapcoch vo veku 10, 13 a 16 rokov. Úlohou respondentov bolo riešiť morálne dilemy, ktoré boli zobrazené v príbehoch. Dilemy (okrem iných i známa Heinzova dilema) obsahovali univerzálne morálne problémy, ako napr. etika trestu, sloboda či pravda. Spôsob myslenia respondentov, ktorým zdôvodňovali svoje riešenia viedol autora k identifikácii úrovne morálneho usudzovania, a teda morálneho vývinu.

Všetky dôležité znaky tejto teórie sú zároveň aj znakmi najčastejšie podrobovanými kritike. Predstavuje ich najmä univerzálnosť jednotlivých štádií a skutočnosť, že jednotlivé štádiá sú prechádzané v nemennom poradí (žiadne nemôže byť vynechané). S celkom špecifickou výčitkou prichádza Carol Gilliganová, Kohlbergova spolupracovníčka, keďže mu vo svojich prácach vyčítala najmä rodovú nerovnocennosť. Sama prichádza s odlišením mužskej morálky, ako morálky spravodlivosti a ženskej morálky, ako morálky starostlivosti. Podľa nej nie je ženská morálka horšia či lepšia než mužská, je „iná“⁵⁵⁸. Podľa nej, ale i podľa súčasných výskumov muži i ženy využívajú oba typy uvažovania, ktoré sa vo svojej podstate vzájomne dopĺňajú. Mužská morálka je viac-menej nezávislá na situačných faktoroch a je rozhodne viac rigidná než ženská. Muži sú vo svojom uvažovaní orientovaní najmä na všeobecné práva a povinnosti, preto aj podľa Kohlbergovho konceptu častejšie dosahovali posledné vývojové štádium.

Gilliganová odvodzuje alternatívne vývinové etapy „ženskej morálky starostlivosti“. Predkonvenčná úroveň je orientovaná na individuálne prežitie. Jediným objektom starostlivosti je moje Ja. V rámci prechodnej fázy vzniká rozpor medzi egoizmom a zodpovednosťou. Dominantou sa stáva príslušnosť a spojenie s ostatnými. Moja vlastná hodnota sa odráža od pocitu sociálnej akceptácie. V konvenčnej úrovni sa „zriekam dobrého“. Osoba zaujíma altruistický postoj a prijíma spoločenskú konvenciu, podľa ktorej je jadro ženského Ja založené na zodpovednosti za druhých – materská morálka, starostlivosť o slabších bez ohľadu na vlastné záujmy a potreby. V prechodnej fáze smerom „od dobroty k pravde“ vzniká rozpor medzi altruizmom a egoizmom – snaha o zlúčenie zámeru a dôsledkov. V poslednej – postkonvenčnej fáze – „morálke nenásilia“ dochádza ku konsenzu medzi altruizmom a egoizmom vďaka poznaniu, že Ja a „tí druhí“ sme na sebe vzájomne závislí. Účasť na starostlivosti o ostatných je slobodne zvolený princíp morálky, ktorý zahŕňa i starostlivosť o seba, zodpovednosť za seba a úprimnosť spojená s akceptovaním vlastných požiadaviek.

Napriek kritike Gilliganovej koncepcie (sporné získavanie údajov, pojmová vágnosť či nízka empirická verifikovateľnosť) je podstatné a dôležité, že autorkine hodnotenie odlišnosti ženského vývinu morálky spochybnilo tradičné vnímanie odlišnosti ženy, ako nedostatku. Dielo Carol Gilliganovej vyvolalo tak veľmi potrebnú diskusiu v tejto oblasti a podnietilo ďalší výskum v tejto oblasti.

Priblížili sme si v krátkosti vybrané koncepcie vývoja morálky. Vzhľadom k tomu, že primárne závažným momentom interiorizácie hodnôt a morálnych štandardov je poznanie a vnímanie ich zmyslu, práve literatúra predstavuje spôsob, ako je možné autenticky prežiť a zaradiť do svojho skúsenostného repertoára rôzne situácie, morálne dilemy a následky ich riešení. V rámci poznania jednotlivých štádií môže vychovávateľ významne podporiť morálny rozvoj dieťaťa, vybrať literárne dielo primerané veku, intelektu a osobnosti. Taktiež je vhodné aj skrze literárne zobrazovanie skutočností a charakterov, začať citlivo pracovať s rodovými stereotypmi na základe prirodzeného stožnenia sa dieťaťa s hlavným hrdinom či hrdinkou.

⁵⁵⁸ Alúzia na autorkine významnú štúdiu s názvom *Iný hlasom*.

3 Literárne dielo a potenciál jeho edukačného vplyvu v kontexte mravnej výchovy

„*Omnia sponte fluant, absit violenta rebus.*“⁵⁵⁹

J. A. Komenský

Už samotný velikán vo sfére pedagogiky, Ján Amos Komenský, vnímal a označoval túto oblasť ako umenie, ako celkom konkrétne a špecifické narábanie s vecami v súlade s ich prirodzenou povahou. V žiadnom prípade neodporúčal pôsobiť na nich násilne, práve naopak, človek má podľa neho dovoliť veciam, aby sa zo svojej podstate prihovárali človeku, a tým sa mohli podieľať na utváraní jeho ľudskosti. Adekvátne využitie prirodzeného potenciálu literatúry v etickej výchove, neustála aktivita a štúdiom nových výskumov a poznatkov tejto oblasti pozitívne vplýva na rozvoj mravnej identity nielen vychovávaného, ale i vychovávajúceho.

V súvislosti so skúmaním umeleckej hodnoty diela je preto vždy dôležité poukázať aj na jeho mravnú dimenziu. Prezentácia morálnych hodnôt je integrálnou súčasťou umeleckého textu – ich identifikácia a prípadná interiorizácia je však interpretačných počínom slobodného a osobnostne zrelého človeka s jeho vlastnou autentickou hodnotovou hierarchiou. (Lomnický, 2011) Potreba reflektovať a reagovať na morálne problémy človeka je prirodzenou súčasťou umenia a, čo je pre nás v tejto štúdii dôležité, literatúry obzvlášť. Hoci explicitné vyjadrenie a zobrazenie problematiky morálnosti a mravnosti nie je v súčasnom chápaní a poňatí literatúry dominantnou umeleckou ideou, je dôležité konštatovať, že tento fakt nepredstavuje žiadny problém či prekážku, keďže táto idea nepredstavuje primárny zmysel či podmienku plnohodnotného využitia literatúry. Hoci teda nie je trendom priamo zobrazovať boj dobra so zlom, morálne dilemy či hrdinov s vysokým morálnym kreditom, neznamená to, že všetky tieto diela nedisponujú etickým potenciálom. S tým literatúra môže pracovať aj vtedy, keď sa jej autor programovo nesnaží o etickú reflexiu. Adekvátne a autentické zobrazenie negatívnych vzorov či riešení mravných dilem môže tiež výrazne podporiť formovania mravného vedomia jednotlivca. Rozhodne to teda neznamená, že takéto literárne diela nie sú eticky funkčné – nemusia byť takto funkčné ani vtedy, keď primárne vznikli za týmto účelom. Ba dokonca je možné tvrdiť na základe skúseností z nie veľmi dávnej minulosti, že mnohokrát násilné a umelé začlenenie didaktického posolstva do textu oslabilo jeho autenticitu a prirodzene výchovnú funkciu literárneho diela. Za etickú funkciu literatúry považujeme aktívne pôsobenie literárneho diela v sociálnej realite, humanizáciu človeka a sveta, v ktorom žije. Avšak, aj samotné etické funkcie literárneho diela sú otvorená množina, keďže samotné uchopenie etického posolstva závisí od individuálnej konkretizácie recipienta.

Spoločenské dianie je v kvalitnej literatúre zobrazené hodnotovo kontrastne najmä v pluralitnom etickom kontexte a zmysle. Mnohosť tém a problémov v súčasnej literatúre v konečnom dôsledku evokuje bytostnú potrebu umenia reagovať na aktuálne

⁵⁵⁹ Nech všetko plynie prirodzene a bez násilného pôsobenia. – Motto napísané na prvej strane Komenského spisu *Opera Didactica Omnia*. Viď tiež *Didaktika analytická* (Praha: Samcovo knihkupectví, 1946 s. 42).

morálne problémy doby aj napriek tomu, že nie všetci autori reflektujú krízové fenomény spoločnosti a človeka takou podobou umeleckého spracovania, aby sa napomohlo pozitívnemu riešeniu konkrétnych morálnych problémov.

Literatúra prehlbuje vnútorný pohľad na človeka, ale cieľom adekvátneho pôsobenia na percipienta by malo byť len samotné poukázanie na význam či potenciál konkrétného diela, nie odhaľovanie nejakého skrytého významu, zmyslu či posolstva. Autor ako tvorivý subjekt samozrejme môže zásadne prispieť k rozšíreniu, prípadne k revízii hierarchie hodnôt čitateľa práve skrze neopakovateľnú štruktúru a zobrazenie svojho osobnostného sveta prostredníctvom autorovej autentickej hierarchie hodnôt. *„Dielo však nie je nástrojom cieľavedomého formovania človeka, ale je prostriedkom, ktorý umožňuje, aby ním sám seba formoval.“* (Lomnický, 2011, s. 164)

Podľa Slobodníka nám môže literatúra vždy ako celok istého konkrétného obdobia sprístupniť *„veľkú galériu postáv, ich psychologických stavov, veľké množstvo sociálnych a medziľudských konfliktov, v ktorých sa ponúkajú viaceré možnosti človeka, s akými vedné odbory, zaoberajúce sa všeobecne človekom, nepracujú.“* (Slobodník, 1988, s. 242). Samotné literárne dielo je relevantné v každom čase a priestore odlišne. Vychovávateľ (v tom najširšom slova zmysle) preto nemôže počítať s plošným pôsobením diela. Prirodzená tendencia k variabilite možností, dispozícií či priamo reálnym činom je jedným z najpodstatnejších prvkov literatúry.

3.1 Špecifiká vplyvu poézie, prózy a drámy a ich vplyv na mravný rozvoj človeka

Umenie ako také má možnosť byť nielen výpoveďou o skutočnosti, ale môže samotnú skutočnosť evokovať ako súčasť recipientovej „osobnostnej výbavy“. Veľkou výzvou a súčasne ponukou pre etickú výchovu je taktiež skutočnosť, že literárne dielo robí práve svojou „inakosťou“ zjavnými a pozoruhodnými aj také hodnoty, ktoré sú pre nás aktuálne dôležité, ale vďaka svojej samozrejmosti sa stali súčasťou životných stereotypov a unikajú našej pozornosti. (Lomnický, 2011) Literatúra je ako potenciálny model hodnotovej skutočnosti zo všetkých umení najkonkrétnejšia a každá recepcia jej hodnôt musí túto konkrétnosť nielen rešpektovať, ale svojou individuálnou osobitosťou ešte aj prehľbovať. Autori Šmatlák a Števček (1981) ešte dopĺňajú, že literárne dielo má mať tým, že sa vyjadruje o istých skutočnostiach aj skrytú ambíciu zhodnotiť svoj výrok o realite – nielen ako momentálny prejav, ale aj ako niečo významnejšie a dôležitejšie

Poézia predstavuje v literatúre špecifický prvok najmä vďaka tomu, že napriek možnej jednoznačnosti témy, môže vplývať na každého recipienta inak. Poznáme síce mnoho druhov lyriky, napríklad básne o láske, všetky svojou umeleckou hodnotou viac evokujú potrebu či zážitok (napr. lásky), zdôrazňujú viac hodnotu a pozitívne oceňovanie, než by nám konkrétne poskytovali informácie o nej. Jej potenciálom pre výchovu je jej schopnosť oživovať vnímavosť a citlivosť k hodnotám. Napríklad aj Milan Rúfus patrí k autorom, ktorí sa snažia prostredníctvom svojej tvorby odovzdať čitateľovi osobitú a v prvom rade osobné posolstvo vychádzajúce a smerujúce

k prosociálnosti. Nejde mu iba o zobrazenie intímneho sveta človeka v tejto dobe, ale snaží sa prebudiť v čitateľovi túžbu po kráse, ktorú zobrazuje prostredníctvom tradičného slovenského prostredia, prírody a zvyklostí. Básne evokujú v čitateľovi skôr pocity, ktoré môže včleniť do svojich skúseností. Naopak, diela, v ktorých je rozvíjaný konkrétny príbeh, čiže diela obsahujúce naratívnu zložku, ponúkajú recipientovi konkrétny zážitok.

Román, poviedka, novela, rozprávka vypovedajú o celkom konkrétnych udalostiach, o tom, ako postavy tieto situácie prežívajú, riešia – umožňujú čitateľovi, aby spolu s nimi vnímal a prežíval ich skúsenosť ako svoj vlastný zážitok. Má tak príležitosť doplniť svoje už existujúce skúsenostné spektrum, prípadne ak prežil podobnú skúsenosť, môže porovnať jednotlivé reálne a fiktívne situácie a ich riešenia. Ako príklad tohto literárneho druhu môžeme označiť i kultovú epickú fantasy trilógiu J. R. R. Tolkiena – *Pán prsteňov*. Príbeh zobrazuje klasický konflikt dobra so zlom jednoznačne inšpirovaný severskými a starogermánskymi ságami a rôznymi mýtami, ale tiež sa do tohto diela neprehliadnuteľne premietlo kresťanstvo. Môžeme tu sledovať problematiku zneužitia moci, spolu s hrdinami hľadáme svoje šťastie, oceňujeme význam tradícií či súcitu v medziľudských vzťahoch.

O dramatickom spracovaní príbehu môžeme hovoriť v podobných intenciách ako o próze. Samotná prítomnosť konkrétneho príbehu poskytuje čitateľovi príležitosť imitovať a za predpokladu dlhšieho či výraznejšieho pôsobenia tiež identifikovať sa s jednotlivými postavami. Realistické stvárnenie príbehu a časté sfilmovanie úspešných literárnych diel vychádza z potreby človeka vizualizovať, avšak do určitej miery sú tieto možnosti zároveň limitmi, ktoré ohraničujú a zároveň obmedzujú ľudskú schopnosť imaginácie a fantázie.

Jan Hábl (2013) hovorí vo svojej publikácii *Učiť (se) príbehom* o rehabilitácii naratívneho diskurzu v pedagogike, respektíve o znovuobjavení moci príbehu. Tento metodický princíp má dve roviny, ktoré determinujú dve možnosti využitia príbehu v pedagogickej praxi. Jednak je to rovina psychologická, ktorá vychádza z premisy, že ak je príbeh natoľko efektívny, je dôležité bližšie preskúmať jeho možnosti a čokoľvek je možné premietnuť do naratívnej podoby, je vhodné do nej pretransformovať. V druhej, filozofickej rovine vychádza zo skutočnosti, že neexistuje narácia bez metanarácie. Každý malý príbeh sa odohráva na pozadí príbehu veľkého.

4 Záver

Schopnosť autenticky zobraziť kultúrne tradície, ľudskosť a význam morálnych kvalít predstavuje významné poslanie literatúry v etickej výchove. „*Umenie je prostriedkom poznania, ale zároveň nesprostredkúva len poznanie. Prehľbuje vnútorný pohľad na človeka, motivuje ho k premýšľaniu o živote a cez zážitkovosť oslobodzuje od negatívnych pocitov.*“ (Lomnický, 2011, s. 24) Výchovný aspekt v literatúre nie je založený len na možnosti jej didaktického pôsobenia či už priameho alebo nepriameho. Obrovský potenciál spočíva najmä v samotnom impulze, ktorý konkrétne literárne dielo obsahuje a ktorý doslova prinúti čitateľa zamyslieť sa nad dôležitými vecami v živote. „*Literatúra však má schopnosť, a dokonca aj potrebu vyjadrovať hodnotiaci vzťah ku svetu a k životu, má možnosť aj snahu na svet a človeka pôsobiť a pretvárať ich podľa svojho ideálu...*“ (Buriánek, 1985, s. 15)

Cieľom tejto štúdie teda bolo sumarizovať doterajšie poznatky v oblasti psychológie morálky na príklade vybraných koncepcií Piageta, Kohlberga a Gilliganovej a na ich základe rozvinúť myšlienku adekvátnej aplikácie literárneho diela na pozitívny rozvoj mravného vedomia jedinca. Zodpovedná selekcia literárnych diel vo výchove predstavuje závažný, ba až rozhodujúci moment pre vytvorenie priestoru na prirodzené pôsobenie literatúry. Samozrejme, je tiež veľmi dôležité primárne vplývať na rozvoj kladného vzťahu mladého čitateľa k literatúre a motivovať ho k vlastnej iniciatíve a autentickej voľbe nielen diel, ale aj myšlienok z nich. Za východisko je možné považovať vhodnú individuálnu kombináciu lyrických a epických diel, čo pramení nielen v poznaní jednotlivca, ale aj v poznaní všeobecných tendencií mravného vývinu človeka.

5 Použitá literatúra

BURIÁNEK, F. *K čemu je literatúra?* 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. 58 s. ISBN 22-084-85.

DOLNÍK, J. *Jazyk - človek - kultúra*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2010. 224 s. ISBN 978-80-8101-377-5.

FROMM, E. *Mít, nebo být?* 1. vyd. Praha: Aurora, 2001. 244 s. ISBN 80-7299-036-5.

HÁBL, J. *Učit (se) příběhem*. 1. vyd. Brno: Host, 2013. 120 s. ISBN 978-80-7294-901-4.

KORŠŇÁKOVÁ, P., HELDOVÁ, D. et al. *Čitateľská gramotnosť slovenských žiakov v štúdiu PISA 2003*. 1. vyd. Bratislava: ŠPÚ, 2006. 60 s. ISBN 80-85756-96-X.

LOMNICKÝ, I. *Hodnotové aspekty vzťahu etiky, kultúry a literatúry*. 1. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. 177 s. ISBN 978-80-558-0008-0.

NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1998. 590 s. ISBN 80-200-0689-3.

SLOBODNÍK, D.: *Vedecké a literárne poznanie*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1988. 283 s.

ŠMATLÁK, S. – ŠTEVČEK, J. *Literárne rozhovory*. 1. vyd. Bratislava: Smena, 1981. 207 s.

VACEK, P. *Psychologie morálky a výchova charakteru žáků*. 2. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. 202 s. ISBN 978-80-7435-257-7.

VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 128 s. ISBN 978-80-7367-386-4.

6 Kontakt na autora

Mgr. Lenka Melicherová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

Hodžova 1

949 74 Nitra

Email: lenka.melicherova@ukf.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Igor Lomnický, PhD.

Etika ve výuce odborné praxe žáků zdravotnických škol

Ethics concerning the education of practical training at Secondary Nursing Schools

Lucie Hromková

Anotace: Jakožto začínající pedagog na střední zdravotnické škole jsem se již za krátkou dobu svého profesního působení setkala s celou řadou etických dilemat v rámci výuky odborné praxe žáků. Jedná se o problémy jak ve vztahu k žákům samotným, tak také ve vztahu ke klientům či personálu léčebných zařízení, v nichž žáci v rámci výuky praktikují. Nabízí se spousta otázek, na které nenajdeme jednoznačnou odpověď v žádné z dostupných publikací. Kdy může pedagog hodnotit žáka před pacientem? Jak jednat v případě rozporu standardů nemocnice a metodického pokynu školy? A jak tyto problémy řeší v zahraničí? Hlavním cílem tohoto výstupu je tedy oslovit především odbornou veřejnost a poukázat na nutnost vytvořit jednotná didaktická doporučení pro střední školy zdravotnického zaměření s ohledem na odbornou praxi žáků.

Klíčová slova: etika, didaktika, ošetrovatelství, klinická praxe, vzdělávání

Summary: As a beginning teacher at Secondary Nursing School, I have already encountered with a significant number of ethical dilemmas concerning the students' practical training. Namely, those are issues concerning the relationship between the pupils and the teacher, or between the clientele or the personnel of medical facilities and the teacher. This issue draws upon many unanswered questions. The questions for which, the answers cannot be found in any of available literature. Those are questions such as, When is it appropriate to evaluate a pupil in front of a patient? How to act in case of conflict between the standardized hospital protocols and the guidelines forced by schools? How is this coped with abroad? Hence, the main objective of this paper is to address the expert community and to highlight the necessity to create united didactic recommendations for Secondary Nursing Schools with regard to the students' practical training.

Key words: Ethics, Didactics, Nursing, Clinical practise, Education

1 Úvod

Vyslovíme-li slovo „učitel“, málokdo z nás si představí osobu ve zdravotnické uniformě, která kromě „běžných“ pedagogických strastí co týden čelí také problémům souvisejícím se zdravím pacientů, spokojeností zdravotnického personálu, či správnými postupy v rámci nejen školních předpisů, ale také nemocničních standardů péče.

Představuji Vám tedy učitele odborných předmětů na zdravotnické škole. Jistě již není obtížné domyslet si, že pokud se zaměstnanec pohybuje tzv. „jednou nohou“

na půdě školy a tou druhou v nemocničním prostředí, nemá daleko od setkávání se s etickými problémy takřka na denním pořádku.

Předkládám tedy následující text, ve kterém se pokusím stručně a jasně nastínit některé z etických problémů, se kterými se v rámci výuky odborné praxe na zdravotnických školách můžeme nejčastěji setkat. Snad následující nástin eticky sporných situací povede alespoň k zamyšlení a především také k šíření osvěty o této problematice, o níž se ve vzdělávacích institucích příliš nemluví.

2 Poznámky k metodologii hodnocení etických problémů během praxe

Tento článek je založen především na zkušenostech z praxe. Poznatky z oblasti etiky jsou doplněny o konkrétní příklady z nemocničního prostředí. Metodologii sběru dat můžeme charakterizovat jako zúčastněné pozorování, o kterém J. Hendl (2012, s. 193) pojednává ve své publikaci jako o metodě kvalitativního výzkumu, kterou je „*možné popsat, co se děje, kdo nebo co se účastní dění, kdy a kde se věci dějí, jak se objevují a proč*“ a navíc dodává, že zúčastněné pozorování je vhodné, jestliže:

- je zkoumaný jev málo prozkoumaný,
- není zkoumaný jev přístupný osobám mimo skupinu.

Tyto předpoklady jsou v obou případech splněny. Jednak na dané téma téměř neexistují publikované práce, stejně tak je jak prostředí nemocnic, tak prostředí škol takřka nepřístupné osobám zvenčí. Nutno také dodat, že se jedná o „*emic*“ výzkumný přístup, dle J. Hendla (2012, s. 389) charakterizovaný jako „*pohled člena zkoumané skupiny*“, neboli také můžeme říci, že výzkumník je přímou součástí zkoumané skupiny (tento anglický termín není dle autora vhodné překládat).

Na závěr bylo provedeno také stručné šetření mezi kolegy-pedagogy, a to formou dotazníku, jehož vyhodnocení vypovídá o absolutní a relativní četnosti zaznamenaných odpovědí. O této metodě píše např. M. Chráska (2006, s. 45–48) a uvádí pro výpočet četností vzorec

$$f_i = n_i / n,$$

kdy f_i značí četnost relativní udávanou v procentech, n_i četnost absolutní, neboli reálný počet odpovědí na danou otázku a n celkový počet dotazovaných respondentů.

V neposlední řadě je text obohacen o poznatky založenými na literární rešerši zdrojů příslušejících danému tématu. Záměrně nejsou uvedena konkrétní zdravotnická zařízení, ani konkrétní školy, ze kterých pocházejí dotazovaní respondenti. Informace jsou shromažďovány během vlastní odborné praxe, neformálním dotazováním se pacientů a stejně tak neformálním dotazováním se kolegů – pedagogů z různých zdravotnických škol v České republice.

2.1 Nástin problematiky etických aspektů odborné praxe

Předkládaný text se zabývá etickými aspekty výuky odborné praxe v rámci vzdělávacího oboru Zdravotnický asistent. Jedná se o čtyřletý studijní obor, zakončený maturitní

zkouškou, který je vyučován na středních zdravotnických školách. Nedílnou součástí vzdělávání je i klinická praxe žáků. Ta je v České republice realizována

pod dohledem středoškolských pedagogů, kteří za žáky dle zák. č. 561/2004 Sb. nejsou právní zodpovědnost po dobu výuky, a to jak ve škole, tak i během odborné praxe ve zdravotnickém zařízení. Kromě uvedeného zákona existují další dokumenty, které se vztahují k výuce odborné praxe na odděleních. Jmenujme alespoň Etický kodex zdravotnického pracovníka, standardy ošetrovatelské péče, či Zák. č. 105/2011 Sb., o nelékařských zdravotnických povoláních (dříve Zák. 96/2004 Sb., o nelékařských zdravotnických povoláních). Důležitou součástí dokumentů je také rámcový vzdělávací program (RVP) pro obor Zdravotnický asistent (kód oboru: 53-41-M/01), na jehož tvorbě se podílí nejen Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), ale také Ministerstvo zdravotnictví České republiky (MZČR).

Kde a proč tedy vznikají etické problémy, když existuje právní zázemí? Jedním z problémů jsou přímo zmíněné dokumenty. Jednoduše lze říci, že jsou zde jisté rozpory mezi dokumenty obou zúčastněných stran. Na jedné straně stojí zdravotnické zařízení, které v souladu se zákony vytváří vlastní dokumenty, jako např. již zmíněné standardy ošetrovatelské péče. Tyto standardy jsou právně závazné, podléhají auditům ošetrovatelské péče a nikdo ze zaměstnanců není kompetentní tyto předpisy porušovat. Na straně druhé stojí škola se svými vlastními metodickými pokyny pro odbornou praxi, které vycházejí z RVP, a které se svojí náplní mohou lišit od dokumentů zdravotnického zařízení. Navzdory těmto rozporům je každý zaměstnanec povinen všechny zmíněné dokumenty dodržovat.

Mezi oběma stranama pak stojí učitel odborné praxe, který je jak zaměstnancem školy, tak i zaměstnancem nemocničního zařízení (nemocnice po učitelích většinou vyžadují uzavření dohody o provedení práce). Důsledky se pak samozřejmě dotýkají nejen učitele, ale také žáků a pacientů. Můžeme tedy říci, že pokud dojde k rozporu nemocničního a školního dokumentu, musí si pedagog „vybrat“, ku prospěchu které strany bude jednat.

O vztahu etiky a práva ve své publikaci pojednává J. Kutnohorská (2007, s. 19) a vyvozuje následující body:

- mravní hodnoty musejí mít podporu v zákonech
- etické kodexy nemohou odporovat legislativě
- právo je minimem etiky
- zdravotník musí znát jak právní, tak mravní normy.

Dalším zdrojem problémů je nedostatek edukačního materiálu, učebnic, skript, či publikovaných výzkumů, které obsahují tuto tematiku. Pokud budoucí pedagog studuje magisterský obor přímo zaměřený na vzdělávání budoucích zdravotníků, setkává se s předmětem Didaktika klinické praxe (nebo jemu podobným). Vzhledem k nízkému počtu dostupných publikací nemá bohužel předmět kvalitní teoretickou základnu a jedná se o tak obecné a základní poznatky, že není možné se na jejich podkladě připravit na úskalí tohoto povolání.

V neposlední řadě jde také o tradiční problém, kdy vyučované postupy neodpovídají reálné praxi zdravotnických pracovníků, čehož si žák samozřejmě všimne ihned po příchodu na nemocniční oddělení.

Etické problémy, se kterými se pedagog v rámci výuky odborné praxe potýká, můžeme tedy rozdělit jako problémy ve vztahu k:

- žákům zdravotnické školy
- pacientům zdravotnického zařízení
- zdravotnickému personálu na oddělení
- zaměstnavateli.

Než přejdeme přímo ke konkrétním případům etických problémů, pokusme se blíže přiblížit požadavky na odborného učitele zdravotnické školy. Kdo je to vlastně učitel odborné praxe? Jaké jsou požadavky na toto povolání? Jednotně bohužel žádné, kromě samozřejmé pedagogické způsobilosti dle výše uvedeného Zák. č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (dále jen školský zákon). Mnohé školy dnes přijímají na tuto pozici čerstvé absolventy vysokých škol, kteří nedisponují předchozí zkušeností z odborné nemocniční praxe. Je to tak správně? Neměl by učitel odborné praxe splňovat podmínku např. dvouleté praxe u lůžka, než k pacientům přistoupí se svěřenými žáky a bude je učit něco, co sám nemá důkladně prakticky zažit? A neměl by být učitel především teoretik? Neměla by výuka odborné praxe spadat pod zaměstnance zdravotnického zařízení? Již během vzdělávání nám zkušení vyučující kladli na srdce, že se má správný pedagog neustále vzdělávat, neustále obohacovat spektrum svých oborových znalostí a dovedností. Jak se pak může obohacovat o nové zdravotnické poznatky učitel odborné praxe? Disponovat po celou dobu kariéry dvojím úvazkem – jedním v nemocnici a druhým ve škole? To je, myslím, nemožné. Cichá a Dorková (2008, s. 36) navíc doplňují, že odborná úroveň praktické přípravy je příznivě ovlivněna znalostí klinické problematiky, předešlými praktickými zkušenostmi a vynikající orientací v provozu oddělení. Dle Heřmanové (2012, s. 66) zahrnuje profesionální odpovědnost jak odpovědnost osobní, vycházející z vlastních hodnot, tak odpovědnost pramenící z příslušnosti k určité profesi. Ke které profesi by tedy měl příslušet učitel odborné praxe?

Nyní již můžeme přistoupit ke konkrétním etickým problémům. Uváděné příklady vycházejí přímo z osobních zkušeností kvalifikovaných pedagogů. Problémů je samozřejmě mnohem více, než předkládá tento text. Cílem je poukázat alespoň na ty, kterým pedagog během praktické výuky čelí velmi často (konkrétní četnost viz podkapitola Shrnutí výsledků). Konkrétně budou specifikovány následující problémy:

- hodnocení žáka
- odmítnutí výkonu žákem
- hlášení zanedbání péče
- rozpor mezi dokumenty
- souhlas pacienta s péčí žáků.

Hlavním problémem ve vztahu k žákovi je hodnocení prováděných výkonů během odborné praxe. Většinu jich totiž provádí přímo u lůžka pacienta. Má učitel kritizovat žáka přímo před pacientem vždy, nebo pouze pokud by hrozilo přímé poškození zdraví? A nebo nikdy? Obecně se má za to, že chválit je třeba veřejně, ale kritizovat v soukromí. Je toto možné dodržet v rámci odborné praxe ve zdravotnickém zařízení? Literatura, která o této problematice pojednává, nabízí pouze obecné zásady, jako např. doporučené metody prověřování, zásady důkladné přípravy na praktické zkoušení či návrhy na klasifikaci. (Cichá, Dorková, 2008, s. 34) Podobně obecně o hodnocení píše

H. Kuberová (2010, s. 182), která nastiňuje např. druhy hodnocení v ošetrovatelství. Jestliže si tedy pedagog vytvoří vlastní pravidla, jako např. zásadu, že žáka před pacientem zásadně nekritizuje, jak potom oponovat hospitujícímu, který má názor přesně opačný? Neměla by existovat jednotná doporučení, na která by se bylo (v případě potřeby) možno odvolat? Dle M. Venglářové (2013, s. 65) můžeme alespoň vymezit bariéry bránící zlepšování výkonů, kterými se učitel může při hodnocení praxe žáka řídit. Dle autorky jsou to např.:

- předešlá negativní zkušenost
- nedůvěra
- snaha naplňovat očekávání druhých
- obavy.

Další etickou otázkou je, jak postupovat v situacích, kdy si žák nepřeje provádět konkrétní výkon. Jako příklad můžeme uvést úpravu těla zemřelého pacienta. V tématickém plánu oboru Zdravotnický asistent je přímo zařazeno téma „Úprava těla zemřelého“, je ale správné žáka k výkonu nutit? A pokud se pedagog rozhodne, že není, je jisté, že stejný názor budou sdílet i hospitující nebo zdravotničtí pracovníci, kteří praktikantům úkon přenechali?

Jedním z nejzávažnějších etických problémů, se kterými se pedagog potýká, je zanedbání péče na oddělení. Tento jev bývá označován termínem „malpractice“. J. Kutnohorská (2007, s. 62) řadí pod tento pojem nedbalost ze strany zdravotníků, a to jak vědomou, tak i nevědomou, jejímž důsledkem je tělesné, psychické nebo kombinované poškození pacienta. Pro konkrétní představu uvedme dva příklady „malpractice“ z praxe:

Po ranním předání služby a příchodu na pokoj pacientů zjišťujeme, že nám byla přidělena plně inkontinentní obézní pacientka. Ihned během vzájemného představování jsme si vyslechly kritiku nabitou negativními emocemi. Nejprve jsme s žákyněmi nechápaly, o co se jedná, takže jsme vyzvaly pacientku ke klidnému řešení. Dozvěděly jsme se, že paní XY před téměř dvěma hodinami opakovaně hlásila zdravotnickému personálu potřebu hygieny z důvodu inkontinence stolice. Se slovy „skoro dvě hodiny tady v tom ležím, už nevím, jak se mám uvelebit, cítím, jak páchnu a nikdo po opakovaném volání nepřichází“ jsme konečně obdržely jasnou informaci. Po řádném zajištění hygieny jsem se pokusila situaci zpětně osvětlit a přijít na to, proč došlo k takovému zanedbání péče, načež mi zdravotnický personál odpověděl ve smyslu „máme vám přece nechávat výkony.“ Hlásit událost staniční sestře jsem se neodhodlala, potřebuji přece, aby se mnou personál i nadále spolupracoval.

Jiný případ je podobný tomu předchozímu: *Ve středu 5. března jsme se žákyněmi provedly celkovou hygienu u pacienta VW. Jednalo se o pacienta zcela nesoběstačného, tedy závislého na péči zdravotníků. Při výměně prádla jsme si všimly, že je na prostěradle, které bylo doručeno z prádelny, malá tmavá skvrna, kterou pravděpodobně nebylo možné odstranit. Na prostěradlo jsme pak umístili plátěnou podložku a na ni další podložku, tentokrát jednorázovou, která slouží pro zachycení unikající moči a brání tak ušpinění plátěného prádla. Téhož pacienta jsme se žákyněmi dostaly na starost příští týden, v úterý 11. března, tedy o šest dnů později. Pacient měl pod sebou celkem sedm jednorázových podložek, které efektivně skrývaly promočené ložní prádlo, včetně prostěradla s malou tmavou skvrnou. Nevěřily jsme vlastním očím.*

Jak už bylo uvedeno výše, někdy dochází k rozporu mezi dokumenty zdravotnického zařízení a školy. Učitel by měl respektovat obě strany, o to těžší je pak situace, kdy si fakta přímo protirečí. R.K. Sprenger (1995, s. 98) vystihuje tuto situaci trefným citátem: „*Vy máte pravdu. Malým problémem je, že pravdu mají i ti druzí.*“ Uvedme si další příklad:

Z dokumentů školy jasně vyplývá, že žák studující v oboru Zdravotnický asistent není kompetentní provádět EKG vyšetření (jedná se o neinvazivní vyšetření monitorující elektrické potenciály srdce). Naproti tomu v dokumentu zdravotnického zařízení, ve kterém žáci praktikují, jasně stojí, že „zdravotnický asistent provádí EKG vyšetření.“ Jedním z častých scénářů je pak ranní příchod na oddělení, předání služby s informací, že je u přidělených pacientů třeba vyšetření EKG. Následuje rozhodování učitele, který z uvedených dokumentů bude dnes akceptovat. Pokud poruší ten školní, vystavuje se tak riziku obsílky v podobě vytýkacího dopisu od ředitele školy, pokud se rozhodne porušit ten nemocniční, setkává se s nelibostí zdravotnických pracovníků, jejichž přízeň je základem úspěšné a kooperativní odborné praxe. V závěru má celá situace dopad na žáka, který v době svého výcviku vyčkává, až se situace vyřeší a v neposlední řadě také na pacienta, který přece potřebuje vyšetřit srdce včas.

Na veškeré problémy je možno (nebo spíše nutno) pohlížet též z perspektivy pacienta zdravotnického zařízení. Každý pacient při příchodu na oddělení podepisuje celou řadu informovaných souhlasů. Jedním z nich je i souhlas s péčí žáků zdravotnických škol a studentů lékařských fakult. Můžeme tvrdit, že podepsáním tohoto souhlasu pacient prokazuje praktikantům určitou laskavost. Ne každý pacient tento souhlas podepíše, proto bychom si měli vážit každého podpisu a snažit se o co nejlepší prezentaci žáků školy.

Vraťme se na chvíli k hodnocení žáka, tentokrát z pohledu pacienta. Jak se asi pacient cítí, jestliže žáka kritizujeme v jeho přítomnosti? Dejme tomu, že souhlas s péčí studentů pacient podepsal ze své dobré vůle, přesto s jistými pochybnostmi. Pak nastane situace, kdy učitel, během výkonu u lůžka, začne žákovi vytýkat chyby a pacient nejen jako svědek, nýbrž jako aktér celou situaci sleduje. Položme si dotaz – cítili bychom se my sami dobře nebo by pro nás, jakožto pacienty, byla tato situace stresující? Jeden z pacientů při rozhovoru po podobné události reagoval slovy: „*Co když žák něco pokazí a ublíží mi? A můžu se vůbec ozvat, když jsem podepsal souhlas?*“

2.2 Shrnutí výsledků provedeného výzkumu etických aspektů praxe

Z výše uvedeného vyplývá, že etických problémů v rámci výuky odborné praxe na zdravotnických školách je skutečně nepřehledné množství. V neposlední řadě se nabízela otázka, jestli se s problémy potýkají i ostatní kolegové (pedagogové) z praxe a především, jak často. Sestavila jsem proto orientační dotazník, který jsem rozeslala dvaceti kolegům po celé České republice. Otázky a procentuální zastoupení odpovědí byly následující:

Otázka č. 1

Řešil(a) jste během svého pedagogického působení nějaký etický problém v rámci výuky odborné praxe žáků?

Tabulka č. 1 – vyhodnocení otázky č. 1:

	Absolutní četnost	Relativní četnost
ANO	20	100 %
NE	0	0 %

Otázka č. 2

Kolikrát jste se setkal(a) s etickým problémem během výuky odborné praxe za poslední měsíc?

Tabulka č. 2 – vyhodnocení otázky č. 2

	Absolutní četnost	Relativní četnost
VŽDY	16	80 %
ČASTO	4	20 %
VÝJIMEČNĚ	0	0 %
NIKDY	0	0 %

Výsledky dotazníkového šetření jsou tedy poměrně alarmující a dokazují, že etické problémy výuky odborné praxe jsou v současnosti velmi častým jevem.

3 Závěr

Zbývá zamyšlení, zda jde vše řešit jinak. Než se dopracujeme k samotnému závěru, který nastíní různé možnosti řešení, podívejme se ještě k sousedům do Rakouska. V minulosti jsem měla možnost navštívit vídeňskou školu pro vzdělávání budoucích zdravotníků. V Rakousku mají praktickou část výuky na starost sestry – mentorky. Mentorka je speciálně vyškolená staniční sestra, která dobrovolně přijímá žáky na své oddělení a umožňuje jim absolvovat předepsanou praxi. Škola za žáky nenese žádnou právní zodpovědnost, stejně tak ani zdravotnické zařízení. Škola žákům pouze sjednává pojištění pro případ úrazu, či dalších nepříjemností. Žáky tedy na praxi vede sestra, která si nenárokuje žádné benefity, benefitem jí je totiž samotný žák, který po dobu odborné praxe tvoří člena ošetrovatelského týmu, musí respektovat rozpis směn a pracuje tak v reálném ošetrovatelském prostředí. Největším přínosem je pak to, že mentorka je odborník přímo spjatý s praxí a může tak žákům předat co nejvíce zkušeností, dovedností a nových poznatků z praxe. U nás je možné tento způsob výuky uplatňovat pouze v případě vysokoškolské výuky, protože školský zákon, jak už bylo řečeno, neumožňuje školám přenést právní zodpovědnost na jinou osobu. Zákon nelze obejít ani smlouvou se zdravotnickým zařízením, škola se nemůže nijak vzdát právní zodpovědnosti za žáka.

Jak tvrdí M. Munzarová (2005, s. 17), je naprosto jasné, že se v současnosti hromadí mnoho nečekaných a složitých etických dilemat, jejichž řešení není vždy jednoznačné. I tak se můžeme pokusit navrhnout několik možností a doporučení pro praxi, které jsou především v rukou zákonodárců, ministerstva školství či zdravotnictví, vedení nemocnic a škol. Tato doporučení můžeme shrnout následovně:

- nutnost vytvořit jednotné pokyny pro vedení odborné praxe
- jasné a shodné (na straně zdravotnického zařízení a školy) vymezit kompetence žáků
- zvýšit informovanost jednotlivých zdravotnických pracovníků o této problematice
- změnit legislativu.

Je více, než jasné, že jde spíše o nereálné vize, alespoň, co se změny legislativy týče. Nezbyvá, než o problémech dále otevřeně šířit osvětu, zabývat se jimi a publikovat články hovořící o konkrétních případech z praxe. Můžeme jen doufat, že dříve nebo později bude odborná veřejnost oslovena a uzná potřebu změny v této oblasti vzdělávání. Na úplný závěr můžeme dodat moudrá slova Aristotelova (1996, s. 145): „...slušnost jest hodna chvály, ač jest něčím proti právu...“

4 Použitá literatura

ARISTOTELÉS. *Etika Níkomachova*. 2., rozš. vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: P. Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901-7967-3.

CICHÁ, Martina a Zlatica DORKOVÁ. *Didaktika praktického vyučování zdravotnických předmětů* 1. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, 86 s. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. ISBN 80-244-1417-1.

CICHÁ, Martina a Zlatica DORKOVÁ. *Didaktika praktického vyučování zdravotnických předmětů* 2. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, 57 s. Texty k distančnímu vzdělávání v rámci kombinovaného studia. ISBN 80-244-1418-X.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012, 407 s. ISBN 978-802-6202-196.

HEŘMANOVÁ, Jana. *Etika v ošetrovatelské praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012, 200 s. Sestra (Grada). ISBN 978-802-4734-699.

CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. 272 s. ISBN 978-80-247-1369-4.

KUBEROVÁ, Helena. *Didaktika ošetrovatelství*. Vyd. 1. Překlad Dagmar Pilařová. Praha: Portál, 2010, 246 s. ISBN 978-807-3676-841.

KUTNOHORSKÁ, Jana. *Etika v ošetrovatelství*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007, 163 s. ISBN 978-802-4720-692.

MUNZAROVÁ, Marta. *Lékařský výzkum a etika*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005, 120 s. ISBN 80-247-0924-4.

SPRENGER, Reinhard K. *Princip zodpovědnosti: cesty k motivaci*. Ilustrace Thomas Plaßmann. Praha: Pragma, c1995, 253 s. ISBN 80-720-5126-1.

VENGLÁŘOVÁ, Martina. *Supervize v ošetrovatelské praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013, 100 s. Sestra (Grada). ISBN 978-802-4740-829.

5 Kontakt na autora

Mgr. Lucie Hromková

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Institut doktorských studií
U Kříže 8
158 00 Praha 5

Email: Lucie1987Lucie@gmail.com

Školitel: Mgr. Linda Hroníková, Ph.D.

Slobodná vôľa a osud v kontexte logoterapie

Free Will and a Destiny in the context of Logotherapy

Katarína Kolárová

Anotácia: V našom príspevku sa budeme venovať otázke slobodnej vôle a osudu z pohľadu logoterapie – psychologického smeru zameraného na hľadanie zmyslu života. Slobodnú vôľu v bežnom predporozumení chápeme ako schopnosť človeka zvoliť si spôsob konania na základe vlastného rozhodnutia.

K slobode bezprostredne patrí aj zodpovednosť, pretože ak má človek možnosť slobodne sa rozhodovať, nevyhnutne musí za svoje konanie nieť i zodpovednosť.

Viktor E. Frankl – zakladateľ logoterapie – definuje slobodu vôle ako schopnosť človeka zvoliť si postoj, ktorý zaujme voči okolnostiam a udalostiam života. Nepopiera vplyv rozličných determinantov – prostredia, výchovy či osudu, práve naopak. Slobodní môžeme byť nie vďaka neexistencii determinantov, ale napriek prítomnosti všetkých týchto vplyvov.

Kľúčové slová: slobodná vôľa, osud, zodpovednosť, logoterapia, postoj, determinizmus.

Summary: In this paper we will discuss the question of the free will and destiny in the context of logotherapy - psychological discipline focused on finding the meaning of life. The free will is understood as a person's ability to choose his course of action through his own decision.

The freedom includes responsibility. If a man can act in freely, he must also take the responsibility.

Viktor E. Frankl describes the free will as the ability to choose the position that a person takes. He does not deny the impact of determinants – society, education, destiny. In spite of all we can be free.

Key words: Free Will, Destiny, Responsibility, Logotherapy, Attitude, Determinism.

1 Úvod

Sloboda vôle, presnejšie možnosť voliť si a priestor na vlastné rozhodnutie, je jedným z najvzácnejších darov, aké človek má. Možnosť slobodne si zvoliť to, či ono nie je vždy samozrejmosťou, viackrát nás o tom presvedčila história. Niekedy je možností viacero, inokedy sa môžeme rozhodovať len na osi buď – alebo, no stále je tu priestor, hoci minimálny, v ktorom môžeme uplatniť vlastnú vôľu.

V príspevku sa budeme venovať konceptu slobodnej vôle tak, ako ju chápe logoterapia – psychologický smer zameraný na hľadanie zmysluplnosti ľudskej existencie. Zároveň stručne predstavíme fenomén slobody vôle aj v kontexte vybraných filozofických smerov. Priblížime tiež, do akej miery môžu ľudskú slobodu ovplyvňovať rôzne determinanty, napríklad prostredie, výchova či dedičnosť.

Z pohľadu logoterapie môže byť človek slobodný za akýchkoľvek okolností. To však neznamená, že neexistuje nič, čo by ho obmedzovalo. Práve naopak. Človeka určuje dedičnosť, prostredie, výchova a mnoho iných ďalších vplyvov, ale jeho ozajstná sila tkvie v tom, že voči tomuto všetkému môže zaujať postoj, ktorý bude vyjadrením jeho vlastnej vôle. Viktor E. Frankl, zakladateľ logoterapie, túto schopnosť nazýva „silou ducha vzdorovať“.

K slobode bezvýhradne patrí aj zodpovednosť. Vždy, keď sa človek pre niečo rozhoduje, musí brať do úvahy aj možné následky, ktoré by mohlo jeho rozhodnutie spôsobiť. Nielen voči iným, ale aj voči sebe samému a svojmu vlastnému životu.

Niektoré okolnosti a udalosti v živote človek niekedy jednoducho nemôže zmeniť, ale pripisovať napríklad nepriazni osudu, dedičnosti či sociálnym podmienkam zásadný význam, by znamenalo vzdať sa zodpovednosti za svoj vlastný život.

Logoterapia vraví, že život má potenciálne zmysel za akýchkoľvek okolností. To znamená, že človek môže dať svojmu životu zmysel aj v tých najťažších chvíľach. A to tak, že statočne prijme napríklad aj utrpenie, ktoré ho stretne.

2 Sloboda vôle

Už epikurovci hovorili o filozofickom obraze boha, ktorý nezasahuje do ľudského diania, teda slobodná vôľa (lat. libera voluntas) človeka nie je obmedzovaná vôľou bohov. Sme slobodní, teda si sami volíme svoj osud. „*Pretože máme slobodnú vôľu, deterministická predstava diania je vylúčená*“ (porovnaj Suvák, 2008, s. 31, s. 92–93).

V stredoveku sv. Bazil Veľký učil, že ľudská vôľa je slobodná, teda človek môže ľubovoľne urobiť nejaký skutok, alebo môže aj nekonať, čiže sa zdržať konania. Možnosť chcieť a konať dobro, ale aj možnosť chcieť a konať zlo, sú výhradne v rukách človeka. Osoba svojou slobodnou vôľou a činnosťou je syntézou rozumného poznania a vôle (porovnaj Hrehová, 2008, s. 124).

O slobodnej vôli písal aj sv. Augustín v diele De libero arbitrio. Slobodu chápal ako priestor, v ktorom sa môže niekto rozvíjať na základe „podpisania sa“ pod vlastné skutky. No keďže má ľudská vôľa atribút slobody, človek môže inklinovať k dobru aj k zlu, ale ak koná zlo, nie je šťastný. Povinnosťou ľudí je preto naučiť sa rozlišovať medzi pravou a falošnou slobodou a dospieť tak k morálnej zodpovednosti za vlastné skutky (porovnaj Hrehová, 2008, s. 127–129).

Ako vraví Jean-Jacques Rousseau, sloboda patrí k určeniu ľudskej prirodzenosti a zároveň je jej dôsledkom. Vzdať sa jej by znamenalo vzdať sa svojej ľudskej prirodzenosti, ľudských práv, čo je podľa Rousseaua nezlučiteľné s našou podstatou. Sloboda človeka, jeho sila a vôľa sú potrebné pre sebazáchovu človeka. Počas života sme neustále nútení reagovať na množstvo podnetov. „*Ako náhle si začneme uvedomovať svoje pocity, prebúdzame schopnosť voľby, vyhľadávame isté podnety, alebo sa im vyhýbame*“ (porovnaj Lalíková, 2008, s. 223).

Podľa Descartesa je to, že sa ľudia mýlia alebo hrešia dôsledkom, nie však nevyhnutným, slobodnej vôle, ktorú nám dal Boh. Tieto omyly pochádzajú z toho, že vôľa siaha ďalej ako rozum a človek ju neudržiava v jeho hraniciach (porovnaj Descartes, 1977, citovaný podľa Ziga, 2008, s. 235).

Podľa Koreného (2013, s. 179–180) ľudia najčastejšie vnímajú vlastnú slobodu vzhľadom na moment, v ktorom sa môžu „*rozhodovať podľa určenia svojej vlastnej vôle.*“

Ako ďalej píše: „Kľúčovými slovami v tejto populárnej vete o slobode sú slová „môžem“ a „vlastná vôľa“. Slovo „môžem“ sa tu používa na vyjadrenie neprítomnosti rôznych foriem nátlaku, ktoré by v konkrétnej situácii voľby nežiaducim spôsobom ovplyvnili moje rozhodovanie zvonka.“

Definícií, názorov a myšlienok o slobodnej vôli je nespočetné množstvo. V našej práci sa budeme ďalej zaoberať slobodnou vôľou tak, ako ju chápal Viktor E. Frankl v kontexte logoterapie.

Sloboda vôle – prvý z troch pilierov logoterapie (ďalšími sú vôľa k zmyslu a zmysel života) – vraví, že človek môže svoj osud ovplyvniť tým, ako sa postaví k tomu, čo mu život priniesie. Teda keď Elisabeth Lukasová (2009, s. 17), jedna z Franklových žiačok, hovorí, že: „logoterapia je „non-deterministická“ psychológia“, nie je to tak, že by celkom popierala vplyv najrôznejších determinantov – prostredia, výchovy, či osudu – ktoré na človeka pôsobia. Práve naopak: „Osud patrí k človeku práve tak ako zem, ku ktorej ho púta príťažlivosť, bez ktorej by bola chôdza nemožná. K svojmu osudu sa máme stavať ako k zemi, na ktorej stojíme – k zemi, ktorá je odrazovým mostíkom pre našu slobodu“ (Frankl, 2006a, s. 88).

Sloboda vôle spočíva v tom, že máme možnosť vybrať si postoj, ktorý zaujmeme voči všetkému, čo nás v živote stretne, to znamená, že dokážeme byť slobodní nie vďaka neexistencii toho, čo by nás limitovalo, ale napriek existencii všetkých týchto vplyvov: „Človeku v koncentračnom tábore možno vziať všetko, len nie poslednú ľudskú slobodu postaviť sa k daným okolnostiam tak alebo onak. A toto, Tak alebo onak existovalo! A každý deň, každá hodina v tábore prinášala tisícoraké príležitosti rozhodnúť sa pre, alebo proti tým silám zla, ktoré hrozili, že ulúpia človeku to najvlastnejšie, jeho vnútornú slobodu, a zvedú ho k tomu, aby sa zriekol slobody i dôstojnosti, stal sa obyčajnou hračkou a objektom vonkajších podmienok a dal sa nimi pretvoriť na, typického táborového väzňa“. (Frankl, 1998, s. 98)

Toto Franklovo „tak alebo onak“ je myslené celkom konkrétne, teda je nutné pozerať naň v kontexte jeho zážitku z koncentračného tábora. No podľa nášho názoru je možné toto „tak alebo onak“ s rovnakou platnosťou zovšeobecniť na bytie človeka ako také.

Podľa Frankla je sloboda tým (samozrejme okrem iného), čo človeka odlišuje od zvierat. A to najmä v oblasti pudového života. Človek, samozrejme, má pudy, ale rovnako vlastná je mu aj sloboda. Zviera nielenže má pudy, ale je s nimi identické, celkom s nimi splýva, naopak človek sa so svojimi pudmi identifikuje do tej miery, že sa s nimi v istých prípadoch stotožňuje, no len vtedy, keď im prítakáva, keď im podľahne: „Človek má teda pudy, ale tieto pudy nemajú jeho... každé pritakávanie pudom vždy nesie v sebe aj predpoklad či podmienku ľudskej slobody odporovať alebo vzdorovať pudu... pred každou pudovosťou musí byť predovšetkým kladne prijatá sloboda – zásadná sloboda povedať aj nie“. (Frankl, 2009, s. 127) Naša sloboda voľby spočíva práve v tom, že vždy máme možnosť uskutočniť rozhodnutie, ktoré bude vyplývať zo zodpovednej úvahy a nie z momentálneho impulzu: „Hovorí sa, že kde je vôľa, tam je aj cesta. Ja by som túto vetu zmenil, a to tak, že sa odvážim tvrdiť: kde je cieľ, tam je aj vôľa. Inými slovami: Kto má pred sebou jasný cieľ a snaží sa tento cieľ poctivo dosiahnuť, nikdy sa nebude sťažovať, že mu chýba sila vôle“. (Frankl, 2009, s. 124)

O človeku nemožno uvažovať ako o nejakej bábke, ktorá je ovládaná niekým iným alebo dokonca niečím, čo je jeho vlastnou súčasťou, teda napríklad pudmi či niektorými osobnostnými črtami, vďaka ktorým je, povedzme, ľahko ovplyvniteľný, apatický a pod.

Sloboda – pravdaže vnútorná sloboda, ktorá vychádza z podstaty človeka ako takého – k nemu patrí bytostne, preto mu ju nemožno nikdy celkom odňať.

K slobode, samozrejme, patrí aj zodpovednosť. Vedomie zodpovednosti môže vzniknúť vtedy, ak človek nechá prehovoriť slobodu, ktorou ako ľudská bytosť môže disponovať. Naša sloboda však nie je neobmedzená, je ohraničená zodpovednosťou, ktorú máme voči sebe, ale aj voči iným ľuďom. V logoterapii je sloboda základným predpokladom a nástrojom toho, že za náš vlastný život môžeme prebrať zodpovednosť. Prestať sa vyhovárať na osud a uvedomiť si svoju zodpovednosť – to rozhodne nie je záležitosť jedného momentu. Takýto obrat je podľa Frankla v rámci logoterapie možný vďaka metóde, ktorá sa nazýva existenciálna analýza. Táto metóda: „*umožní, aby namiesto automatickosti duševného „aparátu“ vystúpila autonómia duchovnej existencie*“. (Frankl, 2010, s. 51) Existenciálnu analýzu Frankl opisuje ako „*analýzu ľudskej existencie vzhľadom na jej ústredné „byť zodpovedným“, výklad ľudskej existencie, pokus odpovedať na otázku o zmysle tohto bytia*“. (Frankl, 2010, s. 52)

Paradoxom je, že otázku o zmysle života vlastne nekladie človek, ale život sám. A my môžeme odpovedať tak, že za svoj život preberieme zodpovednosť. „*Táto zodpovednosť za existenciu v jej najvyššej konkrétnosti a konkrétnom prepojení na svoju vlastnú osobu, ako aj na danú situáciu vytvára hľadaný zmysel existencie: „byť zodpovedný“ je zmysel ľudského bytia*“. (Frankl, 2010, s. 52) Domnievame sa, že slobodná vôľa je človeku nielen vlastná, ale je pre neho nevyhnutná. Je to základná esencia ľudského bytia. Bez toho, aby sa človek dokázal slobodne rozhodnúť by ani nemohol byť sám sebou a tým, čím v podstate má byť – teda bytosťou, ktorá síce nemusí „vládnuť celému vesmíru“, ale má zásadnú povinnosť ovládať seba a svoj život.

3 Vplyv determinantov

3.1 Prostredie a dedičnosť

Človek je bytosť, ktorá tvorí vzťahy a zároveň je nimi tvorená. Človek je bytosť, ktorá formuje svoj životný priestor a zároveň je ním formovaná. Človek je bytosť, ktorá dokáže meniť svet a zároveň svet, resp. spoločnosť ako taká môže meniť jednotlivca.

Existenciu človeka nevyhnutne ovplyvňujú a určujú najrôznejšie vplyvy prostredia alebo dedičnosť a, ako vraví Frankl, každý z nás sa môže pohybovať len v rámci priestoru, ktorý sa mu takto ponúka. Dôležité však je, že v tomto ohraničenom priestore sa môžeme pohybovať celkom slobodne. To znamená, že môžeme slobodne uvažovať aj konať. Ak napríklad disponujem určitou povahovou črtou – povedzme lenivosťou, pevnou vôľou a odhodlaním ju môžem prekonať. Známy bádateľ v oblasti dedičnosti Friedrich Stumpfľ raz poukázal na to, že po veľkom rozvoji hlbinej psychológie, psychiatrie, výskumov, ktoré sa zaoberali dedičnosťou a prostredím, boli zistené skutočnosti sklamaním. Odborníci boli totiž presvedčení, že dokážu človeka vykresliť ako

produkt v jeho viazanosti na dedičnosť, pudy, prostredie a stavbu tela. No tieto výskumy prekvapujúco ponúkli obraz človeka ako slobodnej bytosti (porovnaj Frankl, 2009, s. 152).

Názorným, no žiaľ veľmi krutým, príkladom toho ako si dokáže človek zachovať svoju slobodu a dôstojnosť aj v tých najextrémnejších podmienkach sú nacistické koncentračné tábory. Práve tu sa ukázalo, že napriek hladu a vyčerpaniu sa nestali zo všetkých „zvieratá“, naopak, boli takí, ktorí nechali vyniknúť to najľudskejšie v sebe, dokázali pomôcť spoluväzňom, našli milé slovo či kúsok chleba, a tým dali celému tomuto nespravodlivému utrpeniu zmysel. Znovu sa tak ukázalo, že: *„...keď sa človek rozhodne – keď mu o niečo ide, môže byť silnejší než vonkajšie okolnosti a vnútorný stav. Človek má silu vzdorovať im a vnútri hracieho priestoru, ktorý mu osud ponecháva, je slobodný“*. (Frankl, 2009, s. 155)

3.2 Fatalizmus – viera v osud

Viera v moc osudu a v to, že náš život je vopred určený a nemenne daný, je mocnou zbraňou všetkých, ktorí neradi, ak vôbec, preberajú zodpovednosť za vlastný život. Takéhoto jedinca ľahko spoznáme už podľa toho, ako o sebe a svojom živote hovorí. „Nedá sa..., nemôžem..., musím..., som už raz taký..., je zbytočné sa o to pokúsiť... a pod. Najväčší problém takýchto tvrdení je v tom, že sú zároveň predpoveďou, ktorá sa sama spĺňa a iba potvrdzuje to, že človek je zmierený s tým, že je obmedzovaný a determinovaný podmienkami. Za svoju situáciu rád viní svoje okolie, rodinných príslušníkov, kolegov v práci, okolnosti či osud. Inak povedané, zrieka sa zodpovednosti za to, ako vyzerá jeho život.

Lenže prebrať zodpovednosť – to si vyžaduje námahu a námaha zasa potrebuje čas. Čas na to, aby sa človek zastavil a uvedomil si, čo je pre neho dôležité, čo by chcel dosiahnuť, kým by sa chcel stať a najmä, ako toto všetko realizovať. Takéto „zastavenie sa“ však veľmi sťažuje závrtné tempo dnešného života. Ako vraví Frankl (2009, s. 40): *„...čím menej človek vie o niečom takom, ako je zmysel bytia a cieľ jeho cesty, tým viac zrýchľuje tempo, ktorým po tejto ceste kráča.“*

Nie je to však iba strach zo zodpovednosti, ktorý núti človeka unikať sebe samému. Rovnakú úlohu zohráva aj strach z nudy, teda z nenaplnenia ľudskej túžby po zmysluplnom živote. Táto prázdnota nevzniká z nedostatku podnetov, práve naopak, z ich prebytku a z blahobytu.

„...jedine vedomie cieľa, pocit potreby mať nejakú úlohu dokáže priviesť človeka do stavu, aby sa vnútorne udržal vzpriamený, a to aj za najťažších podmienok a vonkajších okolností, a tak vzdoroval silám svojej doby, ktoré sa iba skeptikom zdajú také všemocné a osudové“. (Frankl, 2009, s. 43) Prestať sa vyhovárať na osud a iné okolnosti je jedinou cestou, ktorá nás privedie k tomu, aby sme svoj život vzali do vlastných rúk a slobodne a s radosťou zaň prevzali zodpovednosť.

3.3 Zmysel utrpenia

Základnou myšlienkou logoterapie je, že ľudský život má potenciálne zmysel za akýchkoľvek okolností. Teda, ak má zmysel tvorivý život, ktorý nachádza uplatnenie v práci alebo v obľúbenej činnosti, a ak má zmysel aj život zážitkov realizovaný napríklad v stretnutí s iným človekom, v skúsenosti lásky alebo v schopnosti tešiť sa zo života, potom musí mať zmysel aj utrpenie a nepriazeň osudu. Podľa Koreného (1992, s. 2) možno vyčleniť dva základné postoje človeka, ktorý trpí nejakou chorobou, k svojmu utrpeniu: „V prvom prípade ide o akési „obchádzanie“ choroby pomocou rôznych lŕstí... Správam sa, akoby utrpenie nebolo mojim utrpením, ktoré musím niesť ja sám, a preto ním nie som existenciálne zasiahnutý... V druhom prípade sa naopak ocitám akoby v centre svojho utrpenia, ktoré prijímam vážne ako utrpenie, ktoré musím niesť ja sám. ...je to chápanie prisvojenie si vlastného utrpenia vo vzťahu k možnostiam mojej individuálnej existencie, vo vzťahu k zváženiu možností danej situácie... k realizácii hodnot a sebanaplneniu životným zmyslom v utrpení.“

Ako vraví Frankl (2013, s. 83), schopnosť znášať utrpenie nie je v konečnom dôsledku nič iné ako schopnosť realizovať postojovú hodnotu. Keď už človek svoju situáciu – napríklad ťažkú chorobu alebo stratu blízkeho – nemôže zmeniť, dôležitý je postoj, aký zaujme, spôsob, akým svoje utrpenie bude znášať.

Na mieste je ale otázka, prečo je zmysel, ktorý človek môže nájsť v utrpení, ten najvyšší možný? Keďže zmysel utrpenia je dimenzionálne nadradený zmyslu práce a zmyslu lásky, postojové hodnoty stoja v tejto hierarchii vyššie ako tvorivé a zážitkové hodnoty. Inak povedané, človek, ktorý nachádza zmysel najmä v práci, pozná, podľa Frankla, iba dve kategórie: úspech a neúspech. Ináč je to u človeka, ktorý musí znášať nejaké utrpenie a tvorivý život alebo život zážitkov je pre neho uzavretý. Takýto jedinec pozná buď naplnenie, alebo zúfalstvo.

Paradoxom je, že trpiaci človek môže nájsť naplnenie aj v najhoršom neúspechu a porážke. Samozrejme, z pohľadu uctievača „etiky úspechu“ sa utrpenie chápané ako prostriedok na naplnenie vlastného života, bude javiť ako nezmysel, absurdnosť.

Treba však povedať aj to, že človek by sa v prvom rade mal snažiť realizovať tvorivé hodnoty, a teda: „správnym konaním vziať do rúk vlastný osud“ (Frankl, 2013, s. 85). Ak takúto možnosť nemá a jednoducho svoj osud nedokáže zmeniť, vtedy je priestor zaujať správny a statočný postoj, dôstojne znášať utrpenie. „...hoci zmyslu utrpenia patrí „primát“ – napriek tomu má „prioritu“ zmysel práce a tvorenia, lebo vziať na seba nie osudovo nevyhnutné, ale nepotrebné utrpenie, by nebol žiadny výkon, lež rozmar“. (Frankl, 2013, s. 85)

4 Záver

Každý deň sa stretávame s najrôznejšími prekážkami, ktoré nám život kladie pod nohy. Človek je determinovaný najrôznejšími vplyvmi – dedičnosťou, spoločnosťou, výchovou... Často sa nám všetky tieto obmedzenia zdajú neprekonateľné, a tak sa radšej stiahneme do ulity svojej vlastnej zbabelosti a rezignujeme na akúkoľvek snahu niečo zmeniť a vyhovárame sa na nepriazeň osudu.

Logoterapia nepopiera vplyv všetkých týchto determinantov, ale jednou z jej základných myšlienok je, že človek má v sebe silu vzdorovať čomukoľvek. Napriek všetkému dokážeme presadiť vlastnú slobodnú vôľu a prevziať tak zodpovednosť za to, ako vyzerá náš život. Príkladom môže byť príbeh istých bratov – jednovaječných dvojčiat. Z jedného z nich sa stal veľmi šikovný a bystrý kriminálnik. Z druhého sa stal kriminalista. Tiež veľmi šikovný a bystrý (porovnaj Frankl 2009, s. 152).

Človek, ktorý sa skutočne pevne rozhodne byť sám pánom svojho osudu, dokáže odolať aj v tých najťažších skúškach, dokonca aj v situácii, kedy už nedokáže nič zmeniť – napríklad v ťažkej chorobe či pri strate blízkeho. Ešte aj v takýchto chvíľach môže byť slobodný tým, že zaujme statočný postoj a svojmu utrpeniu dá ten najvyšší zmysel.

5 Použitá literatúra

- FRANKL, VIKTOR E. 1994. *Človek hľadá smysl*. Psychoanalytické nakladateľství : Praha, 1994. ISBN 80-901601-4-X.
- FRANKL, VIKTOR E. 2011. *Hľadanie zmyslu života*. Bratislava : Eastone Books, 2011. ISBN 978-80-8109-159-9.
- FRANKL, VIKTOR E. 2006a. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.
- FRANKL, VIKTOR E. 1998. *Napriek všetkému povedať životu áno*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1998. ISBN 80-220-0918-0.
- FRANKL, VIKTOR E. 2005. *Neuvedomený Boh. Psychoterapia a náboženstvo*. Bratislava : Lúč, 2005. ISBN 80-7114-469-X.
- FRANKL, VIKTOR E. 2009. *Psychoterapia pre laika*. Bratislava : Lúč, 2009. ISBN 978-80-7114-690-2.
- FRANKL, VIKTOR E. 2006b. *Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-088-6.
- FRANKL, VIKTOR E. 2013. *Utrpenie z nezmyselného života*. Bratislava : Lúč, 2013. ISBN 978-80-7114-921-7.
- FRANKL, VIKTOR E. 2010. *Vôľa k zmyslu*. Bratislava : Lúč, 2010. ISBN 978-80-7114-799-2.
- KORENÝ, P. 2013. *Morálna voľba*. Boskovice : František Šalé – ALBERT, 2013. ISBN 978-80-7326-238-9.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2006. ISBN 80-247-1370-5.
- LUKASOVÁ, E. 1997. *Logoterapie ve výchově*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-180-0.
- POPIELSKI, K. 2005. *Noetická dimenzia osobnosti*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2005. ISBN 80-8082-042-2.
- REMIŠOVÁ, A. et al. 2008. *Dejiny etických teórií v Európe a USA*. Ed. A. Remišová. Bratislava : Kalligram, 2008. 896 s. ISBN 978-80-8101-103-0.

6 Kontakt na autora

Mgr. Katarína Kolárová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

Hodžova 1

949 74 Nitra

Email: katarina.kolarova@ukf.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Peter Korený, PhD.

Fenomén lásky v súčasnej spoločnosti s dôrazom na potrebu kresťanskej lásky z pohľadu C. S. Lewisa

Phenomenon of love in contemporary society highlighting the need for Christian love from the point of view of C. S. Lewis

Zuzana Gavorová

Anotácia: Súčasná postmoderná spoločnosť je častokrát opisovaná ako individualistická, uponáhľaná a príliš neosobná. Vzťahy medzi ľuďmi chladnú a v mnohých prípadoch strácajú svoje miesto na popredných pozíciách v hodnotovom rebríčku. V predložennom príspevku sme sa zamerali na analýzu problémov, ktoré z tohto stavu vychádzajú a na zdôraznenie medziľudských vzťahov a lásky bez prílišnej sentimentality alebo sexualizácie. K problematike lásky sa vyjadrilo mnoho autorov a filozofov a v príspevku sme sa rozhodli hlbšie analyzovať a aplikovať najmä prístup jedného z nich, britského kresťanského spisovateľa, akademika a filozofa C. S. Lewisa. Lewis veril, že kresťanská láska voči blížnemu je základom udržania jednotlivca, a tým zároveň spoločnosti aj v prípade náročnejších podmienok. Rovnako sú dôležité všetky formy lásky, ktoré sú výnimočné a podstatné, no je potrebné, aby sa nechali viesť Božou láskou, a to nie len pri dávaní, no rovnako aj pri prijímaní.

Kľúčové slová: láska, Boh, kresťanstvo, spoločnosť, jednotlivec.

Summary: The contemporary postmodern society is often described as individualistic, hasty and too impersonal. Relationships among people are getting cold and in many cases they are losing their leading places in the value chain. The contribution is focused on the analysis of the problems based on this status and on the emphasis on the interpersonal relationships and love without sentimentality and sexualization. The issue of love has been debated by many authors and philosophers and in the contribution, we decided to analyze and apply mainly the approach of one of them, the British Christian writer, academician and philosopher C. S. Lewis. Lewis believed that Christian love of the neighbour (charity) is the basis of preserving the individual, even in harder life conditions. All the forms of love are unique and equally significant but it is important for them to be led by God's love by giving as well as by taking.

Key words: love, God, Christianity, society, individual.

1 Úvod

Súčasný Americký filozof C. Stephen Laymen sa vo svojich prácach vyjadruje na tému lásky veľmi jednoducho, stručne a výstižne:

„Láska je veľmi ťažko definovateľný pojem.“ (Layman, 1994, s. 33)

Jeho vyhlásenie pokladáme za najvýstižnejšie, práve preto, že láska je skutočne kategóriou, s ktorou sa pasovali nielen mnohí umelci, no aj vedecké filozofické kruhy, ktorým sa nepodarilo túto vágnu kategóriu zhrnúť na pár riadkov alebo poučiek. Je obľúbenou nielen z etického či teologického pohľadu, no zasahuje do každej oblasti ľudského života a dovoľme si tvrdiť, že niet človeka, ktorý by s ňou nemal priamu skúsenosť. Je od nepamäti témou básnikov, či iných umelcov, pričom každý z nich sa ju snaží vystihnúť, opísať, alebo aspoň zachytiť jej určitý aspekt. Ide o nadčasovú kategóriu, ktorá je podľa kresťanských autorov počnúc C. S. Lewisom esenciálnou a smerodajnou, pretože rozhoduje o možnosti bytia a nebytia človeka ako takého.

Lásku tiež nemožno redukovať na jednu z jej foriem, má rôzne podoby, ba čo viac, je pre človeka nevyhnutnou a životodarnou. Žijeme, aby sme milovali a milujeme, nie preto, aby sme prežívali, ale žili. Táto téma je pre ľudstvo od nepamäti tak atraktívna azda preto, že je súčasťou a hlavným prejavom ľudskosti.

Naša súčasná doba je však do veľkej miery poznačená silným konzumizmom, potrebami mať a vlastniť čoraz viac bez vytýčenia hraníc. Ľudia sú zvyknutí v momente získať to, čo chcú, nielen čo potrebujú a samozrejme pri tom nechýba čoraz neobmedzenejší výber. Nejedná sa výlučne o hmotné statky a peniaze, no taktiež o úspech, kariéru, či partnerov. Potrebujeme vlastniť a zabúdame dávať, či obdivovať krásu bez potreby mať a brať. Kupujeme si planéty, hviezdy, ľudí...

Postmoderná filozofia nás taktiež vedie k popieraniu a relativizovaniu absolútnych hodnôt, na ktorých by malo záležať. Popiera pravdu, objektivitu, hodnotu ako takú a tým nestavia ani kategóriu lásky do dôležitej vedúcej pozície. (Craig, Moreland, 2003, s. 145) Ľudské vzťahy a kresťanská láska voči blížnemu sa v mnohých prípadoch vytráca z povedomia a nastupuje povrchná vlastnícka alebo krátkodobá emotívna láska ako cit.

V práci sa sústreďíme najmä na analýzu lásky ako takej, a to najmä z kresťanského pohľadu. Ten reprezentuje v prvom rade britský spisovateľ, literárny kritik, teológ, apológ a akademik C. S. Lewis, ktorý sa na problematiku lásky a potreby ľudstva pozerá z celkom iného pohľadu ako postmoderní filozofi a vedci a ktorého názory sa budeme snažiť interpretovať.

Príspevok je tiež zameraný na praktickú aplikáciu Lewisom vnímaných potrieb vychádzajúcich z kresťanského pohľadu na fenomén lásky a na medziľudské vzťahy.

2 C. S. Lewis a jeho vnímanie lásky ako aktu vôle

Clive Staples Lewis pôsobil najmä v povojnovom Anglicku a bol pre mnohých ľudí povzbudivou pomocou počas a po druhej svetovej vojne, kedy bolo odvysielaných množstvo jeho prednášok zameraných na kresťanstvo, praktický život s Bohom a nádej v utrpení. Jeho osobný asistent, Walter Hooper ho nazval „*najdôkladnejšie obráteným človekom akého kedy stretol*.“ (De Haan, 2010, s. 3)

C. S. Lewis má napriek tomu, že pôsobil najmä začiatkom minulého storočia, stále čo povedať nielen súčasnej, ale aj budúcim generáciám. Tak ako vo svojej práci správne podotýka H. L. Poe, Lewisove dielo má aj po niekoľkých desaťročiach rovnako veľký, ak nie ešte väčší vplyv na masy ľudí. Okrem iného sa na rozdiel od mnohých iných kresťanských autorov nezameriava len na určitú náboženskú skupinu alebo denomináciu, čo spôsobuje, že je jedným z najvplyvnejších a najvyhľadávanejších autorov. (Poe, 2002 s. 92)

„Možno je to vďaka jeho schopnosti uložiť veci intelektuálnej komplexity a vecného významu do prostej angličtiny.“ (Poe, 2002, s.92)

Autorovou výraznou črtou bol popri vizionárskej schopnosti uchopiť nadčasové témy aj dar podania veci tak, aby bola atraktívnou a zrozumiteľnou nielen pre akademické kruhy filozofov a teológov, no rovnako pre laikov a bežných ľudí bez vyššieho vzdelania. I keď sa vo svojich dielach dotýkal mnohých tém, niektoré z nich rezonujú väčšou mierou a neustále sa k nim vracia vzhľadom na potrebu spoločnosti i jednotlivcov. Bol jedným z ukázkových príkladov ako spojiť úspešnú a hodnotnú akademickú kariéru v hocakej oblasti štúdia a zároveň byť presvedčený o viere v Boha a stáť striktne a verejne za kresťanským pohľadom na svet. Aj z tohto dôvodu venoval veľa priestoru vo svojej tvorbe práve téme lásky. Z Lewisovho spomínaného svetonázoru je zjavné, že problematiku lásky vníma nielen z akademickej perspektívy, no zároveň zaujíma radikálne kresťanské stanovisko. Jeho práca ukazuje, že kresťanská etika je zakotvená v láske, ktorá sa tak stáva jej základom.

„Láska v kresťanskom zmysle neoznačuje nejaký cit. Nie je to stav emócií, ale vôľa. Ten stav vôle, ktorý máme prirodzene voči sebe a musíme sa učiť, aby sme ho mali aj voči iným ľuďom.“ (Lewis, 2010, s. 122)

Autor lásku neredukuje na partnerstvo alebo mileneckú lásku eros, no vo svojom nosnom diele Štyri Lásky (v origináli The Four Loves) opisuje a analyzuje štyri druhy lások, ktoré by však mali plynúť zo spoločného zdroja, a to Božej lásky. Jedná sa o náklonnosť, priateľstvo, eros (mileneckú lásku) a agapé (kresťanskú lásku). Všetky tieto lásky sa nevyhnutne dopĺňajú.

Podľa Lewisa ide v láske o hlbokú jednotu, ktorá zostáva zachovávaná vôľou a je posilňovaná zvykom a milosťou dostávanou od Boha. Ľudia tak môžu mať medzi sebou lásku aj vo chvíľach, kedy ju nepociťujú. V partnerskej láske to znamená, že si ju dvaja zachovávajú aj vtedy, kedy by sa veľmi ľahko zamilovali do niekoho iného pokiaľ by to dovolili. Zamilovanosť ich vedie ku sľubu vernosti, no až láska upevnená takýmto spôsobom a podporovaná vôľou im umožňuje dodržať tento sľub. Autor prirovnáva túto lásku k motoru a prvotnú zamilovanosť ku explózii, ktorá ho naštartovala. (Lewis, 2001)

Autor o láske prekvapivo hovorí ako o stave vôle, čo znamená, že nemáme čakať, kým sa jednoducho vyskytne, ale mali by sme si ju vedieť prikázať. Vyjadruje sa o nej ako o vedomom procese, ktorý nám pomôže priať si pre druhých dobré, čím sa láska zároveň navonok prejavuje. Nejedná sa teda v každom prípade o predpoklad lásky na to, aby sme ju dokázali prejaviť, no deje sa to aj opačným spôsobom, a to prejavom lásky, ktorú si vôľou rozkážeme, pretože vieme, že je správna, následným prenesením do praxe a správaním sa akoby bola vždy realitou, čo v konečnom dôsledku spôsobí, že sa realitou aj stane.

„Prirodzená sympatia alebo náklonnosť k ľuďom nám uľahčuje byť k nim „láskaví“. Je preto prirodzene našou povinnosťou povzbudzovať svoje city a obľúbiť si ľudí... Nemárnite čas dumaním nad tým, či milujete svojho blížneho, ale konajte tak, akoby ste ho milovali... Keď sa správate tak, akoby ste niekoho milovali, zakrátko ho milovať začnete!“ (Lewis, 2010, s. 123)

2.1 Potreba nezištnej lásky ako imperatívu

Lewis zároveň naznačuje, že ovládanie citov pomocou vôle nie je pre človeka ničím neprirodzeným. Prechováame ho totiž v prvom rade k sebe samému. Po tom, ako by sme vykonali hocičo zlé a odsúdeniahodné, môžeme sa nahnevať, vyčítať si skutky a ľutovať, no nikdy neprestaneme mať v láske samých seba. To isté by sme sa mali naučiť praktizovať aj voči iným ľuďom.

„Naša láska k sebe samým neznamená, že by sme sa sami sebe ľúbili. Znamená to, že sami sebe prajeme dobré.“ (Lewis, 2010, s. 122)

Nemali by sme si však myslieť, že je to vždy jednoduchý proces. Mnohokrát musí stáť človeka veľa sebazapierania a poslušnosti voči Bohu. Ten predsa vsadil do Biblie najväčšie prikázanie, ktoré jednoznačne káže lásku voči ostatným bez dodatku či ohľadu na to, ako sa oni správajú voči nám, alebo akí sú nám sympatickí:

„Milovať budeš Pána, svojho Boha, z celého svojho srdca, z celej svojej duše, z celej svojej mysli a z celej svojej sily. To je prvé prikázanie. A druhé podobné je toto: Milovať budeš svojho blížneho ako samého seba! Iného prikázania väčšieho nad tieto niet.“ (Biblia, Evanjelium podľa Marka 12: 30–31)

Je pomerne jednoduché mať rád niekoho, voči komu človek má prirodzené sympatie a kto sa k nemu správa dobre a s úctou. Ťažkosti však prichádzajú ako náhle je potrebné pripomenúť si spomínanú citáciu z Biblie pri človeku, ktorý je nám nesympatický, ublížil nám, alebo voči nemu dokonca cítime odpor. Vtedy však prestáva byť najdôležitejšie to, čo cítime a do popredia prichádza Zákon, najvyššie prikázanie a naša vlastná vôľa.

Prirodzenej sympatii a náklonnosti Lewis neprikladá rozhodujúcu váhu a nazýva ju holým faktom. Omnoho zaujímavejšou z hľadiska budovania vzťahov i charakteru človeka je jeho láska voči ľuďom nevzbudzujúcim v ňom automaticky pozitívne city. (Lewis, 2010)

Je však potrebné si uvedomiť, že lásku prejavujeme nie preto, aby sme zapôsobili na okolie alebo ukázali, akí sme dobrí ľudia, no preto, aby sme sa páčili Bohu. Nezištnosť je v tomto prípade veľmi dôležitá a žiaden prejav lásky alebo dobrý skutok by sa nemal odvíjať od sebecka či túžby po uznaní svojej vlastnej osoby.

Lewis sa v tomto prípade priamo odvoláva na Bibliu, ktorá človeku radí: „Ale keď ty dávaš almužnu, nech nevie tvoja lavica, čo robí tvoja pravica, aby bola tvoja almužna v skrytosti, a tvoj Otec, ktorý vidí v skrytosti, odplatí ti zjavne.“ (Biblia, Evanjelium podľa Matúša 6: 3–4)

Americký teológ a sociálny etik Stephen Charles Mott vo svojej práci taktiež analyzuje lásku z kresťanského hľadiska a v jej ponímaní sa zhoduje so C. S. Lewisom. Obaja zdôrazňujú lásku ako hlavnú kresťanskú cnosť Nového Zákona a zároveň ako vyjadrenie Božej milosti voči ľuďom. Základ biblickej lásky tkvie v tom, že Boh prišiel

ako prvý, ktorý miloval nás, a preto sme schopní milovať aj my, ľudia. Boh lásku ne-stvoril, no ona je tu práve preto, pretože je tu On.

„Boh neexistuje, aby urobil lásku skutočnou, ale láska je skutočná, pretože Boh existuje.“ (Mott, 1994, s. 216)

2.2 Potreba praktických prejavov kresťanskej lásky v medziľudských vzťahoch

Láska chce dobro pre druhého a zároveň každého človeka a to nie prioritne pre vlastný zisk. Je zakotvená v Božej obetujúcej sa láske, a preto nadobúda svoje najvyššie vyjadrenie v sebaobetovaní sa pre dobro iných. (Mott, 1994)

Podobne ako Lewis a Mott, aj americký autor a filozof Gary Chapman vo svojej knihe Päť jazykov lásky opisuje lásku ako voľbu a nie city. Aj v láske sa však človek dopustí veľa chýb. Môže sa voči nej postaviť sebecky, ignorantsky, bez ohľadu na druhú osobu, čo však neznamená, že už viac nedokáže lásku prejavovať nezištne a nesebecky. Autor zdôrazňuje kresťanský fenomén odpustenia a nového začiatku, podobne ako C. S. Lewis vo svojich dielach. Podstatou však je nie pasivita a utápanie sa v minulosti, no aktívne skutky lásky a nápravy voči vedomým chybám a zraneniam spôsobeným iným ľuďom.

„Láska nedokáže vymazať minulosť, ale môže premeniť budúcnosť... Láska je voľba a každý z nás sa pre ňu môže rozhodnúť už dnes.“ (Chapman, 2009, s. 101, 107)

Premena je teda možná a v mnohých prípadoch nevyhnutná na vytvorenie alebo záchranu vzťahu. Na rozdiel od zamilovanosti, zrelá láska v človeku si uvedomuje, že vzťah s inými ľuďmi závisí najmä na ňom a na jeho rozhodnutí milovať za každých okolností, nielen v dobrých chvíľach, no aj počas problematických období, kedy zamilovanosť už dávno vyprchla. Dôležitejšia ako minulosť je šanca na zmenu a posun od neracionálnej zamilovanosti ku láske, pre ktorú sa človek rozhodne a prispôsobí jej následne smerovanie svojho života.

Český teológ a akademik Pavel Procházka podobne ako Lewis stavia potrebu vzťahu s inými na najvyššiu priečku v živote človeka a konanie človeka pokladá za hodnotné len vtedy, keď nežije život uzavretý do seba, no žije pre druhých, ktorým svoju lásku aj prakticky prejavuje. To sa podľa Lewisa prejavuje prostredníctvom spomínaných praktických skutkov, kedy konáme tak, akoby sme človeka milovali nezávisle od svojich citov a náklonnosti.

Stephen Layman spomína konkrétne potrebu harmonických vzťahov, ktorú v sebe nosí každý človek. Tá sa stavia proti povrchnej forme vzťahov, v ktorých kvôli spokojnosti oboch strán ľudia zapierajú aj sami seba, svoje predstavy o danom vzťahu a tým sa stavajú do večne nespokojnej pozície. Harmonické vzťahy sa však nevyznačujú umelou spokojnosťou, no reciprocitou. Etika v nich je dôležitejšia ako pôžitok či uspokojenie. Kresťanský svetonázor kladie veľký dôraz na vzťahy a pokiaľ si vážime vzťahy, musíme vedome plniť požiadavky, ktoré si vyžaduje ich udržiavanie. (Layman, 1994)

To sa v dnešnom svete zameranom na hojnosť a kariéru dosahuje mnohokrát veľmi ťažko. Materializmus v extrémnej forme a sebacentrizmus, ktorý sa v súčasnosti preferuje, pokladá zameranie sa na nemateriálne veci v živote človeka a dbanie na iných rovnako alebo viac ako na seba za naivné alebo nedostatočne cieľavedomé.

Britský filozof však prorocky predvídal aj problémy súčasnosti a za najväčšie nebezpečenstvo pre ľudstvo pokladal pýchu a sebeckosť. Nie je nesprávne milovať samých seba, no nesprávnym je pokiaľ nedokážeme prekročiť prah sebaocentrizmu alebo moderné utápanie sa v hľadaní vlastnej identity, čo nám zabraňuje milovať nadovšetko Boha a vidieť potreby iných. Ako východisko vidí odstup od vlastného vnútra, sústreďenie sa na Boha a jeho lásku, alebo spočiatku minimálne na lásku a nadšenie voči niekomu alebo niečomu inému okrem seba. Milovať hocičo viac ako seba považuje za krok vpred naproti láske k Bohu.

„Milovať a obdivovať hocičo okrem seba samého je ako postúpiť o jeden krok od absolútnej duchovnej záhuby. Nemalo by to však byť dobré počas dlhšej doby pokiaľ bude niečo milovať a obdivovať viac ako Boha.“ (Lewis, 2001, s. 127)

Lewis, rovnako ako Prochádzka lásku spája nielen s nádejou do budúcnosti, no taktiež s večnosťou ako súčasťou nového sveta, o ktorom hovorí Biblia, kde lásku budeme môcť vnímať v jej absolútnej a dokonalej podobe. (Prochádzka, 2009, s. 49)

„Lebo hľa, stvorím nové nebesia a novú zem, a nebudú sa spomínať drevne veci ani neprijdú na myseľ.“ (Biblia, Izaiáš 65: 17)

3 Záver

C. S. Lewis vo svojich dielach zdôrazňuje lásku ako stabilnú a kľúčovú hodnotu rovnako ako potrebu kvalitných medziľudských vzťahov vyhýbajúcich sa egoizmu a utilitarizmu. V jeho ponímaní ide o lásku, ktorá pochádza od Boha milujúceho ľudí a učiaceho ich šíriť túto lásku ďalej. Ponúka ju voľne pre všetkých, ktorí o ňu majú záujem, no zároveň je potrebné, aby ju ďalej šírili a prakticky aplikovali v Božom mene.

Autor vychádza z najväčšieho prikázania v Biblii z Evanjelia podľa Marka, ktoré zhrňa všetkých desatoro prikázaní do jedného, a to prikázania lásky. Za najdôležitejšie tak nepokladá dodržiavanie pravidiel alebo štruktúr, no deklarovanie lásky, či už voči Bohu, sebe samému, alebo iným ľuďom. Nie však lásky sentimentálnej a ako relatívnej založenej na citoch, no stabilnej lásky, ktorá má základy v poslušnosti Bohu a Jeho prikázaniám, vo vôle človeka a je praktizovaná skutkami, nie len slovami. Pokiaľ by sa ľudia toto prikázanie snažili skutočne dodržať, podporiť a namiesto hľadania iba na seba a svoje uspokojenie uvažovali nad rozvíjaním a nadväzovaním nových vzťahov, mohol by ich život nabráť celkom iný rozmer a kvalitu.

Takáto láska nám pomáha milovať Boha a iných ešte viac ako doteraz. Umožňuje rásť jednotlivcom, učiť sa o sebe samom aj o iných ľuďoch, byť vďační a vnímaví voči okoliu a jeho potrebám.

Pravá láska si praje pre milovaného človeka len to najväčšie dobro. Odpúšťa chyby a prestúpenia, no zároveň si želá ich nápravu. Zároveň nás naučí, že ani my sami nemôžeme byť dobrými iba pomocou vlastného morálneho úsilia, no potrebujeme Božiu pomoc. (Lewis, 2001)

4 Použitá literatúra

Biblia. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 1999. 1181. ISBN 80-7140-182-X.

Craig, D., Moreland, J.P. *Philosophical foundations for a Christian worldview*. Illinois: Inter Varsity Press. 2003. 654 s. ISBN 10: 0-8308-2694-7.

DeHAAN, M. C. S. *Lewis: The Story of a Converted Mind*. Michigan: RBC Ministries. 2010. 32 s.

CHAPMAN, G. *Pět jazyků lásky*. Praha: Návrat Domů, 2009. 137 s. ISBN 80-7255-058-6.

LAYMAN, C.S.: *The Kingdom of God*. In: Clark, D.K., Rakestraw, R.W.: *Readings in Christian Ethics: Theory and Method*. Michigan: Baker Publishing House. 1994. 328 s. ISBN 0801025818.

LEWIS, C.S. *Hovory*. Bratislava: Porta Libri. 2010. 138 s. ISBN 978-80-89067-58-9.

LEWIS, C.S. *Mere Christianity*. New York: HarperCollins. 2001. 227 s. ISBN 978-0-06-065292-0.

LEWIS, C.S. *Štyri lásky*. Bratislava: Porta Libri. 2007. 118 s. ISBN 978-80-89067-87-9.

MOTT, S.C.: *Love and Society*. In: Clark, D.K., Rakestraw, R.W.: *Readings in Christian Ethics: Theory and Method*. Michigan: Baker Publishing House. 1994. 328 s. ISBN 0801025818.

POE, H.L.: *The influence of C.S.Lewis*. In: Dockery, D.S., Thornbury, G.A.: *Shaping a Christian worldview*. Nashville: Broadman and Holman Publishers. 2002. 446 s. ISBN 978-0-8054-2448-5.

PROCHÁZKA, P. *Biblické východiská kresťanskej etiky*. Banská Bystrica: UMB v Banskej Bystrici. 2009. 60 s. ISBN 978-80-8083-842.

5 Kontakt na autora

Mgr. Zuzana Gavorová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická Fakulta

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

Hodžova 1,

949 74 Nitra

Email: gavorova.zuzana@gmail.com

Školiteľ: doc. ThDr. PaedDr. Roman Králik, Th.D.

„Na svatbě jsem ji viděl poprvé“ Aranžovaná manželství v Církvi sjednocení⁵⁶⁰

„First Time I Saw Her At Our Wedding“ Arranged Marriages In the Unification Church

Andrea Beláňová

Anotace: Aranžovaná manželství nejsou pouze záležitostí minulosti či odlišných kultur. Nové náboženské hnutí Církve sjednocení praktikuje mezinárodní a mezirasové svazky již více než půl století. Zatímco první generace členů spoléhala na úsudek vůdce a zakladatele hnutí, druhá generace přenechává kompetenci výběru protějšku na rodičích. Příspěvek chce nejen přiblížit formy tohoto novodobého dohodnutého sňatku, ale také prezentovat předběžné výsledky dlouhodobého kvalitativního výzkumu mezi členy Církve sjednocení. Výzkum se zaměřuje na jejich motivace, strategie zvládání nestandardních situací a rodinný život.

Klíčová slova: Církve sjednocení, aranžované manželství, matching, strategie.

Summary: Arranged marriages in the Unification Church are ideally interracial and international. This poses specific challenges to the marriage partners, making such phenomena a particularly fruitful subject of study for the social sciences. However, the scholarly discussion on this subject is limited to the study of sexuality and the process of maintaining membership. My longititude qualitative research seeks to understand conceptualization of arranged marriage in the narratives of Unification Church members.

Key words: Unification Church, arranged marriage, matching, strategies.

1 Úvod

Církve sjednocení⁵⁶¹ patří k nejznámějším novým náboženským hnutím (NNH). Roku 1954 ji založil Korejec Sun Myung Moon jako výrazně anti-komunistickou organizaci s křesťanským pozadím. Hnutí se díky misiím rychle rozšířilo a dnes je možné jej

⁵⁶⁰ Za neocenitelnou pomoc při výzkumu děkuji svému školiteli Milanu Fujdovi. Za četné inspirující poznámky jsem rovněž vděčna Jamesi Richardsonovi, Eileen Barkerové a Jamesi Beckfordovi. Za motivující podněty a obrovskou podporu děkuji své kolegyni Zdeňce Pitrukové a svému muži. Obrovský vděk patří také všem, kteří se podíleli na hlídání mých dětí během terénního výzkumu. V neposlední řadě děkuji všem informantům, kteří se se mnou s důvěrou podělili o své životní příběhy.

⁵⁶¹ Pojem „Církve sjednocení“ je obecné označení zavedené původně novináři. Samotné hnutí nikdy nepoužívalo toto spojení jako oficiální název. Ten zněl v době založení (1954) *Společenství ducha svatého pro sjednocení světového křesťanství* (*The Holy Spirit Association for the Unification of World Christianity*), v roce 1994 se změnil na Federaci rodin pro světový mír a sjednocení. Autority i členové církve nicméně sami sebe označují jako Církve sjednocení, nebo o sobě dokonce výjimečně hovoří jako munistech (moonies) podle jména zakladatele (Moon/Mun). Tento termín (Církve sjednocení, nebo dále jen „církve“) je také široce užíván v odborné literatuře a rovněž v tomto příspěvku.

považovat za celosvětovou organizaci s nejsilnější základnou v USA, Japonsku a Jižní Koreji. Sám Moon (1920–2012) se označoval za mesiáše s pověřením Ježíše Krista navrátit mír na zem, což se má realizovat zakládáním dokonalých rodin na bázi Právě lásky. Právě Moonova rodina představuje Pravou rodinu a model, podle kterého se členové mají orientovat. Rodiny jsou zakládány pomocí aranžovaných manželství, ideálně mezirasových a mezinárodních. Předpokládá se, že takové rodiny mají větší potenciál vytvořit světový mír, zvláště pochází-li manželé z historicky znepřátelených zemí (Moon 2010).

V průběhu 60. a 70. let byla skupina považována za „archetypální kult“ (Bromley, Shupe 1983). Tzv. anti-kultovní hnutí popisovalo Církev sjednocení jako destruktivní sektu používající manipulativní techniky se zjevnou snahou absolutně pohltnout nové členy (Hershell, Hershell 1982, Hassan 1990). Na základě těchto obvinění byla vypracována také teorie tzv. „brainwashingu“ (např. Singer 1996), tedy vymývání mozků a násilného vtáhnutí do náboženské skupiny. Sociologové naopak hovořili o konverzi a popisovali ji jako dlouhodobý proces, který není náhlým obratem způsobeným vnějším vlivem (Lofland, Stark 1965, Lofland 1997, Kaslow, Sussman 1982, Barker 1984).

Během posledních desetiletí veřejný zájem okolo Církve sjednocení rapidně poklesl, pravděpodobně současně s prudkým úbytkem členů po celém světě. Jedinou výjimkou byla smrt zakladatele Reverenda Sun Myung Moona v září roku 2012. Jeho odchod způsobil novou vlnu převážně negativních mediálních reakcí.⁵⁶² Určitou pozornost sociální badatelé věnovali v posledních letech mocenským potyčkám mezi potomky Moona po jeho smrti (Bromley, Blonner 2012).

Přestože konverze či téma odpadlictví (Beckford 1978a, Beckford 1978b, Bromley 1988) a teologie Církve sjednocení (Bryant, Hodges 1978, Introvigne 2000) byly častým objektem výzkumu; každodenní život členů hnutí zůstává až na výjimky (Barker 1978) nepovšimnut. Existují sice studie na téma genderových rolí (Zulkosky 1983, Palmer 1994, Clark 1978) a sexuálních norem, o kterých se předpokládá, že pomáhají udržovat členství ve skupině (Grace 1982); běžný rodinný život členů je stále téměř neprozkoumán. Významnost vazby konceptu rodiny a teologie Církve sjednocení byla přitom mnohokrát zmíněna ze strany „insiderů“ (např. Gene 1983, Fichter 1979). Nedostatečné porozumění tomuto tématu je překvapivé i vzhledem k unikátnosti praktiky aranžovaných manželství, která navíc pro členy představuje jedinou cestu k vytvoření světového míru (Moon 2010).

Studium aranžovaného manželství v Církvi sjednocení tak stále představuje výzvu. Systém tzv. *matchingu*⁵⁶³ a distribuce moci je nicméně tak komplexním problémem, že je složité rozpoznat a pojmenovat motivace a specifické strategie, které jednotlivci používají při každodenním životě v těchto manželstvích. Je proto nezbytné zvolit takový design výzkumu, který je citlivější vůči individuálním příběhům a takové porozumění umožní. S tímto motivem jsem také přistoupila ke své dizertační práci.

Cílem mého dlouhodobého kvalitativního výzkumu je objasnění motivací a strategií, kterými jsou výše zmíněné praktiky rámovány. Proces *matchingu*, aranžované

⁵⁶² Nepublikovaná komparativní studie autorky byla prezentována na konferenci v USA pod názvem „Negotiating Religion in American and Czech Media: An Analysis of Articles on Rev. Moon Death“ (84th Annual Conference of Pacific Sociological Association Reno, Nevada, USA, 2013).

⁵⁶³ „Matching“ je *terminus technicus* používaný uvnitř Církve sjednocení a označující okamžik, kdy jsou partneři „spojeni“ autoritou (vůdci, rodiči, ale v první řadě Bohem).

manželství a rodinný život přitom vnímám jako komplexní systém, který je udržován řadou různých aktivit a významů. V tomto příspěvku se chci věnovat nastínění některých konceptů, které mohou pomoci při dalším výzkumu, podrobné výsledky analýzy přepsaných rozhovorů a terénních poznámek však představuji až v anglicky psaných textech.⁵⁶⁴

2 Metodologické zázemí

Data pro výzkum jsou shromažďována od roku 2010 v České republice, na Slovensku a ve Spojených státech amerických⁵⁶⁵. Jedná se o otevřený kvalitativní výzkum využívající metod tzv. zakotvené teorie (Strauss, Corbin 1990). V jeho rámci bylo dosud provedeno přes 50 nestrukturovaných rozhovorů (některé opakovaně se stejnými informanty), přičemž mezi informanty spadají jak aktivní, tak bývalí členové Církve sjednocení. Hlavním tématem rozhovorů je (aranžované) manželství a rodinný život. Výběr informantů probíhá na území České republiky a Slovenska především tzv. technikou sněhové koule (Milovský 2003), ve Spojených státech amerických probíhal terénní výzkum především na základě předem ohlášených návštěv nedělních bohoslužeb na různých místech. Věk informantů se pohybuje mezi 20 a 80 lety a zahrnuta jsou obě pohlaví. Vzorek je velmi široký a zahrnuje jednotlivce procházející přípravou na matching, čerstvě oddané páry, dlouhodobé manžele a rodiče, konvertity (první generace), tzv. druhou generaci (děti narozené do hnutí), oficiální představitele hnutí, bývalé členy a členy okrajové a „periferní“ (Barker 1998).

V souladu se zakotvenou teorií byla analýza započata již s prvním sběrem informací. Původně byla data zamýšlena a využita pro magisterskou diplomovou práci autorky zabývající se odpadlictvím od Církve sjednocení (Beláňová 2011). Po přepsání rozhovorů je vždy prováděna analýza pomocí otevřeného kódování, přičemž každý nový úryvek může toto kódování změnit. Hlavní pozornost je zaměřena na konceptualizaci aranžovaného manželství a rodiny. Výzkumné otázky rovněž směřují k dotazování se na genderové role a jejich význam v hnutí a v neposlední řadě na strategie, které jednotlivci používají v potenciálně konfliktních situacích. Kromě rozhovorů jsou v analýze využívány také terénní poznámky autorky.

Výzkum je koncipovaný jako otevřený a založený na zúčastněném pozorování. Informanti jsou vždy zpraveni o cílech výzkumu a o způsobech, jakým mohou být jejich vyprávění použita. Je jim také umožněno nahlížet do předběžných závěrů. V obecnosti byla atmosféra při setkáních vždy příjemná a dostalo se mi jako výzkumnici velmi přátelského přijetí, ačkoliv občas jsem byla nucena vstupovat do rolí, které mi nebyly zcela přirozené. Podrobně se etice v průběhu tohoto terénního výzkumu věnuji v samostatném článku (Beláňová 2013).

⁵⁶⁴ Nejblíží je pod názvem „When Miracles Happen: The Role of Spiritual Experiences in the Stories of Arranged Marriages in the Unification Church“ připravený k publikaci na podzim 2014.

⁵⁶⁵ Tato část výzkumu se uskutečnila díky štědré podpoře Fulbrightova stipendia (2012/2013) na hostitelské instituci University of Nevada, Reno, NV.

3 Aranžované manželství: proč funguje?

3.1 Body zájmu

Jak je aranžované manželství konceptualizováno? A jaké jsou klíčové oblasti, na které je třeba se při výzkumu zaměřit? V první řadě je nutné věnovat pozornost zásadnímu rozdílu mezi první a druhou generací a v obecnějším smyslu problémům, které jsou spojené s výchovou dětí. Členové tzv. první generace bývají většinou líčeni jako entuziaštičtí, otevření změnám životního stylu a idealističtí (Barker 1978). To může být jeden z důvodů, proč jsou mladí lidé kolem dvaceti let, kteří právě konvertovali, velmi nakloněni možnosti zúčastnit se procesu matchingu. Přestože tato praktika je pro ně nová a nebyli v tomto směru socializováni, cítí nadšení z možnosti, že někdo jiný (Bůh) za ně může vybrat životního partnera či partnerku. Druhá generace se ovšem ocitá ve zcela jiné situaci. Učení hnutí je pro ni v podstatě „přirozené“ a může mít naopak tendenci rebelovat vůči pravidlům nebo měnit zaběhnutý pořádek. Mé dosavadní zkušenosti v terénu ukazují, že zatímco první generace spíše vyzdvihuje výhody aranžovaného manželství a hodnotí je s odstupem jako nejlepší možné řešení rodinné krize 21. století; druhá generace je skeptičtější a preferuje liberálnější přístup k matchingu (dohoda s rodiči, možnost partnera odmítnout či navrhnout jiného).

S narozením nových členů se proměňuje nejen přístup k praxi hnutí, ale celá struktura skupiny. Ve svých počátcích se Církev sjednocení silně orientovala na misionářské aktivity a tzv. svědčení v ulicích. Se započatím rodinného života se však členové začali přirozeně usazovat a „domestikovat“ (Richardson 1985). V důsledku toho se i v teologii objevuje zvýznamňování rodinného života a harmonického partnerského soužití. Změnou ovšem prošel i samotný matching. Původně jej mohl provádět pouze sám Reverend Moon, ovšem později s rapidním nárůstem počtu členů se do procesu začleňovalo stále více autorit. Po smrti zakladatele přešla tato zodpovědnost částečně na rodiče, čímž vzrostla i možnost vyjednávat o budoucím partnerovi. Je tedy nadě, že členové druhé generace mají také mnohem větší svobodu co do nacházení alternativních způsobů matchingu.

Je rovněž důležité si uvědomit, že koncept rodiny se postupně stal ústředním tématem učení Církve sjednocení. Již při prvotním výzkumu mezi odpadlíky (Beláňová 2011) mě překvapilo, že velmi často neodcházeli z církve jednotlivci, ale páry či celé rodiny. Ať už byl příčinou odchodu konflikt s vedoucími či osobní problémy, rodina téměř vždy zůstala pohromadě. Většina informantů také uváděla, že v konečném důsledku partnera nevybírá Reverend Moon, ale Bůh, a proto je třeba jeho rozhodnutí respektovat.

3.2 Faktory usnadňující aranžované manželství

V následující kapitole uvádím několik faktorů, které by mohly sloužit jako vodítko při hledání odpovědi na otázku: „Jak je umožňováno aranžované manželství v Církvi sjednocení?“

Za prvé, velmi významným prvkem v celém procesu je teologie neboli učení hnutí. Sociologové většinou tvrdí, že v procesu konverze víra v učení přichází až po emočních prožitcích. Emoce mohou dokonce posílit pocit, že učení „dává smysl“ (nebo „poskytuje odpovědi na všechny otázky“, jak často říkají mí informanti). Teologie je prostě schopná pokrýt všechna důležitá témata a vystavět jakýsi propojený „systém“, který pomáhá oběma partnerům překonat první těžké roky jejich manželství. Aranžované manželství ale hraje důležitou roli i v eschatologii hnutí, neboť pouze ženatý muž a provdaná žena s dětmi mohou vstoupit do Nebeského království. Současně rodiny, které vznikly spojením partnerů z různých národů a kultur, jsou podle učení předurčeny k tomu, aby šířily ve světě mír. Podle zakladatele hnutí Moona dochází totiž na úrovni vnoučat ke smíření i zneprátených národů a etnik (Moon 2010).

Za druhé, význam rodiny je v hnutí stále více zdůrazňován. Nejenže došlo v tomto směru ke změně názvu na *Federaci rodin pro světový mír a sjednocení* a úpravě církevního loga, ale především je připomínán význam rodiny v Božím plánu a v eschatologii. Příběhy, které jednotlivci vyprávějí, jsou navíc často protkány různými duchovními zážitky (sny, vize, intuice), které podporují správnost různých klíčových rozhodnutí (matching, svatba, požehnání). Tyto zážitky jsou běžnou součástí příběhů aranžovaných manželství, zároveň ale fungují jako poukázání na unikátnost dané praktiky. Členové jsou podporováni, aby byli na své zážitky hrdí. Rádi o nich vyprávějí i s velkou dávkou humoru. Aranžovaná manželství zřetelně odlišují Církev sjednocení od jiných denominací (především v USA) a jsou stále upřednostňována jako nejlepší způsob uzavření sňatku.

Za třetí, v návaznosti na změnu zaměření církev organizuje programy propagující heterosexuální manželství, předmanželskou sexuální čistotu a rodinné hodnoty. Mnoho z těchto programů počítá s účastí veřejnosti nebo je prezentováno na středních školách, což v některých případech přivádí nové konvertity, jež později akceptují i matching a aranžované manželství. Církev sjednocení se také vyznačuje velkými celosvětovými osvětovými programy, které mají podpořit mír, rodinné hodnoty a morálku. Společné aktivity, jako např. veřejné protesty proti legalizaci homosexuálních sňatků v USA či proslulé hromadné svatby, posilují koherenci lokálních skupin a zároveň je propojují s vizemi propagovanými vedením.

Za čtvrté, aranžované manželství je v tomto propracovaném systému konceptualizováno jako opak „romantické lásky“, kterou prezentuje mainstreamová filmová produkce i klasické pohádky. Členové církve rádi zdůrazňují dlouhou tradici aranžovaného manželství v historii a ve světě (přestože jde o „padlý svět“) a naivní představu o lásce „na první pohled“, která trvá navždy bez výrazné osobní snahy partnerů.

Za páté, spolu s odmítáním konceptu romantické lásky je „Pravá láska“ (teologický pojem) popisována jako kvalita, která s postupem času roste, sílí a rozvíjí se. Sami členové také využívají vědecké výzkumy (např. Epstein, Pandit a Thakar 2013), podle kterých jsou aranžovaná manželství šťastnější a trvalejší. V neposlední řadě je pak v rozhovorech zdůrazňována stabilita těchto svazků a tudíž jediná správná alternativa vůči dnešnímu „světu rozvodů“.

4 Závěr

Aranžované manželství v Církvi sjednocení představuje komplexní problematiku, která si žádá citlivý a dlouhodobý přístup s využitím kvalitativních výzkumných metod. Na základě analýzy osobních rozhovorů a terénních poznámek z více než tříletého výzkumu mezi členy Církve sjednocení se snažím porozumět motivacím a strategiím těchto jednotlivců. V tomto článku jsem pouze načrtla faktory, které mohou přispívat ke snadnější konceptualizaci aranžovaného manželství v církvi.

Z mého dosavadního pohybu v terénu se ukazuje, že v Církvi sjednocení je aranžované manželství podporováno mimo jiné několika faktory. Především je tento koncept pevnou součástí systému učení a praktik. Má silnou vazbu na teologii a eschatologii hnutí. Je rovněž běžné, že příběhy aranžovaného manželství jsou podporovány duchovními zážitky, které zintenzivňují jejich význam. Hnutí má silnou organizační strukturu, díky které zaměřením na rodinné hodnoty efektivně posiluje koherenci lokálních skupin a formuluje aranžované manželství jako důvod k hrdosti a pozitivně formulované výjimečnosti. Výrazným prvkem je také strategie „redefinování lásky“, neboli odmítání konceptu romantické lásky a orientace na proces růstu lásky v čase.

5 Použitá literatura

- BARKER, E. (1978) "Living the Divine Principle. Inside the Reverend Sun Myung Moon's Unification Church in Britain". *Archives de sciences sociales des religions*, 45, 1, 79-93.
- BARKER, E. (1998) "Standing at the Crosss-Roads (The Politics of Marginality in „Subversive Organizations“)" in Bromley, D. G. (ed.) (1988) *Falling from the Faith: Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Newbury Park: Sage Publications, 272 s., ISBN 978-0803931886.
- BARKER, E. (1984) *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?* Oxford: Basil Blackwell, 305 s., ISBN 978-0631132462.
- BECKFORD, J. A. (1978a) "Accounting for conversion". *British Journal of Sociology*, 29, 2, 249-262.
- BECKFORD, J. A. (1978b) „Through the Looking-Glass and Out the Other Side: Withdrawal from Reverend Moon's Unification Church“. *Archives des sciences sociales des religions*, 45, 1, 95-116.
- BELÁŇOVÁ, A. (2011) *Odpadlictví od Církve sjednocení v optice individualizované religiozity*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, nepublikovaná diplomová práce.
- BELÁŇOVÁ, A. (2013) „S kým povedu dialog? Vyjednávání o rolích v terénním výzkumu.“ *Biograf*, 57.
- BROMLEY, D. G. (ed.) (1988) *Falling from the Faith: Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Newbury Park: Sage Publications, 272 s., ISBN 978-0803931886.
- BROMLEY, D. G. & BLONNER, A. (2012) „From the Unification Church to the Unification Movement and Back“. *Nova Religio*, 16, 2, 86-95.

- BROMLEY, D. G. & SHUPE, A. D. (1983) „The Archetypal Cult: Conflict and the Social Construction of Deviance“. Gene, G. J. (ed.) *The Family and the Unification Church*. New York: Rose of Sharon Press, 1-23.
- BRYANT, M. D. & HODGES, S. (1978) *Exploring Unification Theology*. Barrytown: The Unification Theological Seminary: 109-130, ISBN 9780932894007.
- CLARK, E. (1978) „Women in the Theology of the Unification Church“ in Bryant, M. D. & Hodges, S., *Exploring Unification Theology*, The Unification Theological Seminary, Barrytown, 109-130.
- EPSTEIN, R., PANDIT, M. & THAKAR, M. (2013) „How Love Emerges in Arranged Marriages: Two Cross-Cultural Studies“, *Journal for Comparative Family Studies*, 43: 341-360.
- FICHTER, J. (1979) „Marriage, Family and Sun Myung Moon“. *America*, 27.
- GENE, G. J. (ed.) (1983) *The Family and the Unification Church*. New York: Rose of Sharon Press, ISBN 0-932894-17-8.
- GRACE, J. H. (1982) *Sexuality and Marriage in the Unification Movement*. Temple University. ProQuest Dissertations & Theses Database. [online, Dec 10, 2012]
- HASSAN, S. (1990) *Combatting Cult Mind Control: A Guide to Protection, Rescue, and Recovery from Destructive Cults*. Rochester: Park Street Press, 256 s., ISBN 0-89281-243-5.
- HERSHELL, M. & HERSHELL, B. (1982) „Our Involvement with a Cult.“ In Kaslow, F. & Sussman, M. B. (eds.) *Cults and the Family: Marriage & Family Review*, 4, 3/4, New York: The Haworth Press, 131-149, 192 s., ISBN 9780917724558.
- INTROVIGNE, M. (2000) *Unification Church: Studies in Contemporary Religion 2*. Salt Lake City: Signature Books, 70 s., ISBN 978-1560851455.
- KASLOW, F., SUSSMAN, M. B. (eds.) (1982) *Cults and the Family*, Marriage & Family Review, Volume 4, Number 3/4, New York: The Haworth Press, 192 s., ISBN 9780917724558.
- LOFLAND, J. T. & STARK, R. (1965) „Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective“, In *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 6, 862-875.
- LOFLAND, J. T. (1977a) „Becoming a World-Save Revisited“, in Richardson, J., ed.: *Conversion Careers: In and Out of the New Religions*. Beverly Hills: Sage, 10-23, 160 s., ISBN 9780803910256.
- MILOVSKÝ, M. (ed.) (2003) *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule: snowball sampling*. Praha: Úřad vlády ČR, 108 s., ISBN 80-86734-08-0.
- MOON, S. M. (2010) *As a Peace-Loving Global Citizen*. Washington: Washington Times Foundation, 343 s., ISBN 978-0615393773.
- PALMER, S. J. (1994) *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers: Women's Roles in New Religions*. New York: Syracuse University Press, 287 s., ISBN 9780815602972.
- RICHARDSON, J. T. (1985) „The ‚deformation‘ of new religions: Impacts of societal and organizational factors“. In Robbins, T. Shepherd, W. & McBride, J. (eds.) *Cults, Culture, Authority*. Los Angeles: Scholars Press, p. 163-175.
- SINGER, M. T. (1996) *Cults in Our Midst: The Continuing Fight Against Their Hidden Menace*. New York: Jossey-Bass Publishers, 400 s., ISBN 978-0787967413.

STRAUSS, A., CORBIN, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park; London: SAGE Publications, 312 s., ISBN 9780803959408.

ZULKOSKY, P. (1983) „Women: Guilt, Spirituality and Family“. Gene, G. J. (ed.) *The Family and the Unification Church*. New York: Rose of Sharon Press, 175-193, ISBN 0-932894-17-8.

6 Kontakt na autora

Mgr. Andrea Beláňová

Masarykova Univerzita

Filozofická fakulta

Ústav religionistiky

Arna Nováka 1

602 00 Brno

Email: andrea.belanova@email.cz

Školitel: Mgr. Milan Fujda, Ph.D.

„Nirvána a/nebo hrad z písku?“ Nároky duchovní praxe a rodinného života českých théravádových buddhistů

„Nirvana or/and building a sandcastle?“ Spiritual and Family Commitement in the Life of Czech Buddhist

Zdeňka Pitrunová

Anotace: V příspěvku vycházím ze svého dlouhodobého terénního výzkumu v prostředí českých buddhistických skupin a z rozhovorů s lidmi, kteří se sami jako buddhisté identifikují. Většinu z nich přivedl k buddhismu zájem o meditaci, tedy o specifickou asketickou praxi, která byla donedávna určena výhradně mnichům. Někteří respondenti také strávili část svého života jako mniši v klášterech, posléze však zakotvili v partnerském životě, založili rodinu a nyní vychovávají děti. Rodičovství přináší do jejich života nový druh konfliktu, jehož metaforou je dilema: „*Pracovat na duchovním pokroku nebo s dětmi na stavbě hradu z písku?*“ Důsledkem tohoto konfliktu je neustálé každodenní promýšlení a stanovování priorit v životě jednotlivce a následná reinterpretace buddhismu jako kulturního zdroje.

Klíčová slova: buddhismus v ČR, rodičovství, sociální změna, kvalitativní výzkum

Summary: This contribution is focused on the analysis of the current state of the schoolbooks of History for the secondary education. It principally characterises the quantity and the relevance of the information in the texts concerning with question of Normalization of Czechoslovakia in the most used schoolbooks. The attention is also paid to the didactic methods used in the texts.

Key words: Buddhism in Czech republic, the parenthood, social change, qualitative research

1 Úvod

Příspěvek představí první etapu kvalitativního výzkumu, ve kterém se snažím zachytit a popsat, jakou roli hraje théravádový buddhismus v životě jeho českých přívrženců.⁵⁶⁶ Nevěnuji se tedy současné institucionální buddhistické scéně v ČR,⁵⁶⁷ ale zaměřuji

⁵⁶⁶ Stať vznikla s finanční podporou grantového fondu děkana Filozofické fakulty MU. Kód MU MUNI/21/PIT/2013 „Znovuokouzlený buddhismus? Kvalitativní výzkum zaměřený na mezigenerační předávání“.

⁵⁶⁷ Nezabývám se tedy studiem historie vzniku církevních organizací, jejich vedení, životopisy zakladatelů, učitelů či hlavních představitelů skupin, typologií organizací, zjišťováním počtu ani demografických charakteristik členů, popisu pravidelným setkávání, praktik, obřadů a aktivit či analýzou působení jednotlivých organizací ve veřejném prostoru. Zájemci o danou problematiku se mohou obrátit na kvalitního průvodce po jednotlivých buddhistických

se na každodenní rodinný život českých buddhistů. Buddhismus v ČR po roce 1989 ve svých různých podobách pevně zakotvil a v rodinách buddhistů vyrůstá druhá generace. Moje respondenty spojuje skutečnost, že se seznámili s buddhismem v druhé polovině 90. let, od té doby intenzivně praktikovali meditaci a v současné době jsou rodiči a vychovávají děti předškolního a raného školního věku. Jak se mění buddhistická praxe rodičů, kteří k buddhismu konvertovali v dospělosti a jaké postoje a strategie zaujímají v přístupu k náboženské socializaci a výchově dětí, ukazuje, jak je v našem prostředí vytvářena tradice théravádového buddhismu.

2 Teoreticko-metodologická východiska

Buddhismus procházel v novém sociokulturním prostředí v procesu akulturace proměnami nauky a rituálu, které vedly ke vzniku jak hlavních buddhistických směrů, tradic a řadu lokálně zakotvených specifických jevů. Badatelé hodnotí buddhismus jako flexibilní tradici, to znamená tradici, která vykazuje velkou míru ochoty k adaptaci, změnám a k přijetí nových forem, obsahů a struktur, které převažují v kultuře nového prostředí.⁵⁶⁸ Tak se buddhismus v jeho různých podobách adaptuje také v euroamerickém prostředí a řada badatelů hovoří o konstituování specificky evropského, západního či globálního buddhismu.⁵⁶⁹ Vycházíme-li však z Shilsova pojetí tradice⁵⁷⁰, který ji vymezuje vůči módě požadavkem, aby byla záležitostí více než jedné generace (nejlépe tří), tak nám přirozeně chybí dostatečný časový odstup se k tématu relevantně vyjádřit. Domnívám se proto, že podobu buddhistické nauky a praxe v západním tedy i českém prostředí nelze považovat za „globální“ či „západní“, ale spíše za liminální či prahovou. To znamená, že se sice významně liší od tradiční praxe, ale stálou tradiční podobu ještě nenabyla, proto nepracuji s konceptem univerzálního západního či globálního buddhismu jako nového směru buddhismu, ale rozlišuji buddhismus podle konkrétních škol.

Teoreticky vycházím ze skutečnosti, že dítě je aktérem, který hraje zásadní roli v tom, jestli v Čechách vznikne nějaká tradice buddhismu. Tato skutečnost je reflektována jak buddhistickými rodiči, tak buddhistickými autoritami.⁵⁷¹ Dítě je také mocný aktér, protože hraje klíčovou roli v životě buddhistických rodičů konvertitů a zásadně ho mění. Zaujímám antropologickou perspektivu, která pohlíží na dítě jako na sociálního aktéra hrajícího aktivní, transformativní úlohu v procesu socializace a přenosu kulturního vědění a praktik.

Etnografická data pro analýzu jsem získala v rámci zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů.

směrech a školách zastoupených v ČR, který je doplněn také obsáhlou bibliografií odborných i popularizačních knih, které o buddhismu vyšly v češtině. HONZÍK, J. Jednota v rozmanitosti. Buddhismu v České republice, Praha: DharmaGaia, 2010.

⁵⁶⁸ BAUMANN, M. 1994, „The transplantation of Buddhism to Germany: Processive modes and strategies of adaptation“ In: *Method&Theory in the Study of Religion*, 6, s. 36.

⁵⁶⁹ Srov. SCOTT, D. *Modern British Buddhism: Patterns and directions*, The Buddhist forum SOAS, London, 1995, s. 6.

⁵⁷⁰ SHILS, E. *Tradition*. Chicago: University of Chicago, 1983.

⁵⁷¹ Proto také vznikají různé rodičovské kroužky, začínají vycházet knížky a vznikla také tzv. dhammaškola, v rámci, které jsou děti uváděny do buddhismu.

3 Analytická část

Buddhistický rodič s dítětem žije, dítě vychovává a socializuje. V neustálé interakci mezi ním a dítětem dochází k předávání informací ve formě vyprávění, verbálních i neverbálních sdělení. Nejde primárně o nějaké významné výchovné akty, které by ideálně šlo vtěsnat do kolonky „náboženská socializace“ či „předávání hodnot“. Jde o každodenní záměrné i nezáměrné interakce mezi rodičem a dítětem. Navíc určitá svoje sdělení rodič promýšlí a v hledání odpovědi na dětské otázky se často rozšiřují či mění jeho názory a postoje. K jakým konkrétním změnám došlo v životě mých respondentů poté, co se stali rodiči? Jak tato skutečnost ovlivnila jejich duchovní praxi? Nejprve je přirozeně třeba se seznámit s tím, co rodičovství předcházelo. Co je vlastně na buddhismu zaujalo? A jak ho praktikovali do doby, než se stali rodiči?

3.1 Důraz na meditaci a charismatický učitel

Respondenti se ve svém vyprávění shodují v tom, že je k buddhismu přivedl zájem o meditační praxi, kterou vnímají jako racionální, individuální a praktickou, ve své podstatě nenáboženskou techniku k dosažení určitých osobních cílů (od dosažení nirvány k spokojenému životu či ovládnutí emocí atd.). Jejich další zájem a přístup k buddhismu zásadně ovlivnila osobnost psychoterapeuta, buddhistického mnicha a laického meditačního učitele Mirko Frýby.

Frýba je absolventem psychologie, na konci šedesátých let procestoval Indii, Barmu a Srí Lanku. Zde se seznámil s buddhistickou meditací a okusil také tradiční theravádské mnišství. Sedmdesátá a osmdesátá léta strávil ve Švýcarsku, kde působil jako psychoterapeut. Ve Švýcarsku se také poprvé oženil a stal se otcem, jeho manželství se však rozpadlo. Po roce 1989 se Frýba vrátil do Čech, zde přednášel na Univerzitě Palackého v Olomouci a na Masarykově Univerzitě v Brně na katedře psychologie. Na konci 90. let vyučoval jazyk pálí v rámci studia religionistiky, při té příležitosti jsem měla možnost se s ním osobně setkat a navštívit i setkání, která pořádal pro široký okruh studentů, na němž se věnoval výuce svého svěbytného pojetí buddhistické nauky. Centrem jeho zájmu bylo představit *abhidhammu* jako metodu meditativní psychoterapie a metody „zvládnutí života“.⁵⁷²

Jedná se vlastně o specificky českou verzi prezentace theravádského buddhismu, jednu z variací jevu, o kterém se hovoří jako o tzv. protestantském buddhismu. Tímto výrazem se označuje, zjednodušeně řečeno, obrozený či reformovaný buddhismus, který se ustanovil v rámci procesů vycházejících z kolonialismu a mocenské nadvlády

⁵⁷² Podle Frýby „*Abhidhamma* znamená doslovně „vyšší učení“, nebo „nauka nesená Dhammou“. Je to systematika Buddhovy Dhammy, která splňuje všechna kritéria, kladená i na současnou filosofii a vědu. Můžeme tedy říci, že je to učení, nebo lépe eticko-psychologický systém vědění, který obsahuje techniky pro školení mysli. Svým obsahem slouží jako podklad pro psychohygienu a psychoterapii, užívanou v Asii již dvacet pět století. Čelní představitelé současně západní psychologie považují *Abhidhammu* za prototyp asijských psychologických systémů. Proč to tak rozvádím? Abych zdůraznil, že nejde o žádnou teoretickou spekulaci, o žádný teoretický vědecký systém, ale ani o žádnou víru či náboženství. Původní Buddhovo učení, a tedy i *Abhidhamma*, spočívá na každodenních praktických dovednostech.“ Rozhovor s Mirko Frýbou, *Gemma* 3, 1993, s. 9.

západní kultury na Srí Lance. V jejím důsledku se měnily také názory a motivace sin-hálské střední třídy, která v ruku v ruce s orientalisty, theosofy a prvními zájemci o buddhismus započala s jeho aktivní obrodou, hledáním jeho autentické podoby a autentického zdroje. Ona obroda pak zahrnuje mimo jiné též objevení specifické náboženské praxe – meditace. Tato praxe byla objevena především v textech – tedy v pálijském kánonu. Jednalo se o zvláštní asketickou praktiku, která byla výhradně určena mnichům. Jinými slovy, nebyla určena laikům a ani k běžnému používání.

Různé formy této asketické náboženské praktiky (samatha, vipassana) byly z kláštera vyneseny zpoza zídek klášterů (či spíše z osamělých poustev a jeskyní) a přeneseny do nitra světa laiků a reinterpetovány jako nenáboženské, racionální, praktické potažmo psychologické techniky k dosažení určitých osobních cílů. Takto požímaná meditace byla velmi přijatelná pro příslušníky západní kultury.

Jako v jiných západních zemích, se také v Čechách theravádský buddhismus začal formovat zcela v kontextu psychologie či lépe řečeno psychoterapie. Tento záměr pak završil ve vytvoření tzv. satithérapie – tedy léčby pomocí rozvoje vnímavosti, uvědomělého prožívání, které je zakotveno v tělesné zkušenosti.⁵⁷³

Právě spojení vědecké psychologie a dávné buddhistické moudrosti se ukázalo velmi nosné a oslovilo značné množství lidí, hledajících způsob, jak se adekvátně zorientovat ve svém vlastním životě.

Mé respondenty Vaška a Dominika k buddhismu přivedlo spojení psychoterapie a meditace. Vašek o této skutečnosti hovoří velmi explicitně:

„Když jsem zjistil, že existuje někdo jako Mírko Frýba, tak jsem zajásal, protože tam se konečně potkávaly takové dva moje hlavní zájmy: psychoterapie a buddhismus. Navíc Mírko byl dost charismatický.“

Na charisma a okouzující osobnost Frýby vzpomínají i další respondenti. Hovoří dokonce o tom, že spolu se svým manželem byli Frýbou fascinováni.

Vedle svého působení v rámci prostředí zmíněných filozofických fakult oslovil Frýba i širší veřejnost. V roce 1991 založil první skupinu Bodhi⁵⁷⁴. Po té došlo založení skupiny stejného názvu v Praze a následovala další centra v Praze, Brně, Olomouci, Pardubicích a Sušicích. Jednotlivé skupiny Bodhizačaly fungovat na bázi pravidelných schůzek. Členové Bodhi se chápou jako buddhistická obec – *sangha* – v intencích, které naznačuje následující citace:

V Čechách, na Moravě i na Slovensku sanghou rozumíme a označujeme společenství všech lidí, kteří si osvojili Buddhovu metodu satipatthána-vipassanā a ve svém životě prakticky uplatňují ostatní principy Dhammy (Buddhovy nauky). Tím se odlišují od ostatních, kteří se pouze teoreticky zajímají o buddhismus, čtou si knihy o Buddhovi, překládají knihy o buddhismu, přednášejí, spekulují, filozofují na toto téma, ale nikdy si prakticky nic nevyzkoušeli.⁵⁷⁵

Z uvedené citace je opět patrné, jaký význam je kladen na meditační praxi. Ta byla a také je ústřední částí setkání skupiny. Vedle pravidelných schůzek stál Frýba u zrodu tzv. meditačních zásadů. Tyto týdenní, 14 denní a někdy dokonce měsíční pobyty,

⁵⁷³ LUŽNÝ, Dušan. Stručné dějiny buddhismu na Západě. In E. Conze: *Stručné dějiny buddhismu*. Brno: Jota, 1997. s. 168. ISBN 80-7217-002-3. s. 168.

⁵⁷⁴ Bodhi je pálijský výraz znamenající „procitnutí“.

⁵⁷⁵ Hájek, K.: *Naše Sangha a struktury pro její rozvoj*, Bulletin Mezinárodní buddhistické nadace, <http://www.cbnet.cz/slameny/Sangha98.htm>

kteří mají simulovat atmosféru ideální klášterní klausury, tak aby došlo k vytvoření dokonalých podmínek pro meditační praxi. Ta spočívá především v praxi sezení (vedle praxe meditace v chůzi) vychází tento newspeakový výraz zased.⁵⁷⁶ Pro upřesnění je třeba dodat, že sezení není výhradní meditační pozicí, na zasedech je praktikována také meditace v chůzi (p. čankamana). Účast na zasedech je spojená s intenzivní meditační zkušeností pak měla zásadní prohlubující a upevňující charakter na utvářející se buddhistickou identitu.

Zásed nemusel být výhradně příjemnou záležitostí. Pavla docela jasně vyslovuje svoje těžkosti, které na prvních meditačních pobytech prožívala.

„Co to bylo, co tě k tomu vlastně přitáhlo? Totiž mě to moc nešlo. Přišlo mi to dost těžký. On jel takový ten kurz velmi striktně, co se tady jede v Evropě. Což si myslím, že není úplně ideální, ale pomohlo mi to tenkrát. Tam se člověk nemohl bavit, mluvit a já jsem hodně komunikativní člověk. Dneska už ticho třeba mám ráda. Ale tenkrát jsem fakt nerozuměla proč a přišlo mi to hrozně extrémistický. A ta meditace mi šla taky hodně těžko.“

Pro mě ta meditace byla hodně náročná. Byly to taky ty tři dny čtvrtek, pátek, sobota, neděle. Ale co pro mě bylo důležitý, tak moje kamarádka tenkrát hodně jela v perníku. A já jsem se vrátila tenkrát po tom víkendu. A ona byla zase na dojezdu a já jsem cítila klid. A to jsem pochopila, že ty meditace mi pomohly vrátit harmonii. A to byl ten moment, co jsem se rozhodla, že budu medítovat. A pak jsem tak nějak meditovala stále.“

Většina respondentů vnímala zasedy jako pozitivní zkušenost a také jako cestu, která je přivedla k tomu, že se nakonec pokusili žít jako buddhističtí mniši. Od Vaška se dovídáme:

„To jsem hodně času meditoval a začal jsem jezdit po těch zasedech, absolvoval jsem x-různých většinou měsíčních zasedů a pak někdy v roce 2002 jsem odjel jako mnich na Šrí Lanku.“

Na počátku 21. století se Mírko Frýba rozhodl realizovat svůj ambiciózní záměr – vysvětit své žáky na mnichy a na Srí Lance, v prostředí tradičního kláštera významně urychlit jejich duchovní progres. Sám tedy nejprve přijal sám mnišské svěcení a pod jménem Ayukusala vysvětil řadu svých žáků. Jejich mnišství bylo dopředu domluveno jako dočasné s tím, že záleží na dalším rozhodnutí jedince, zda se rozhodne zůstat déle či navždy. Na Srí Lance pobývaly tři turnusy těchto dočasných mnichů. Jako mniši společně s ním v různých termínech pobývali také všichni mí respondenti.

Jakkoliv se může vnějšmu pozorovateli půl roku jevit jako záležitost spíš epizodická, mnišství bylo v jeho perspektivě osudové. V první řadě proto, že vedlo k přijetí základní dichotomie, která panuje v tradičním theravádovém buddhismu a konsekvencí, které z této dichotomie vyplývají a koncepcí, které se k ní váží. V tradičním theravádském pojetí má totiž pouze mnich naději dosáhnout konečného cíle nibány; na tom je založena dichotomie a duchovní hierarchie panující mezi mnichem a laikem.

Vztah laika a mnicha v theravádském buddhismu je vztahem vzájemné reciprocity. Mnich je chápán jako „pole zásluh“, neboť podporou⁵⁷⁷ mnicha získává laik zásluhy, zajišťující podmínky pro dobré znovuzrození. Mnišská sangha je tak konceptualizovaná jako „nepřekonatelné pole pro získávání zásluh“. Mnich

⁵⁷⁶ Zenový buddhisti používají pro tento typ pobytů výraz ústraní.

⁵⁷⁷ Laická podpora (dána) je uskutečňována formou každodenní almužny, financováním klášterů a různými dary.

poskytuje duchovní vedení, kázání a provádí rituály. Život mnicha se řídí klášterní disciplínou (vinajou), určenou v 227 mnišskými pravidly, které vyřazují mnicha z jakéhokoli zdroje obživy, sexuálních aktivit, zábavy, budování obydlí, ničení živých bytostí a rostlin apod. Mniši mohou být obdarováni přímo v klášteře nebo při návštěvě u dárce, nebo během obchůzky po vesnici tj. tzv. pindapáta. Právě tyto obchůzky za almužnou identifikuje Vašek jako „*hlavní silný a motivační zážitek*.“ Konkrétně vzpomíná na to, jak:

„... jsem obcházel s mísou vesnici a žil jsem z almužny, kterou mi darovali tamní chudí vesničani, maminka, která měla sedm, osm dětí se podělila o svůj oběd se mnou. A já jsem vlastně se cítil morálně zavázán, že teďka musím dát do tý meditace úplně všechno, když oni to ode mě čekají. A právě proto mě podporují.“

Vašek se jako mnich cítil dle svých slov ryby ve vodě⁵⁷⁸ a „konečně měl pocít, že dělám, co jsem chtěl a co mi dává stoprocentní smysl.“

„... absolutně jsem se s tím ztotožnil a postupně mi to dává smysl i v každodenním kontextu – to znamená neulpívat, schopnost odpouštět. Já dělám s lidma pořád, tak se je to taky snažím taky nějak naučit, aby odpouštěli a pouštěli. Emoce, který maj a kteréma si komplikujou život.“

V čem ho však tato zkušenost ovlivnila?

„V první řadě proto, že mohl **meditovat** více, než v Čechách je zvykem. Přece jenom to půlroční období je doba, kdy se to začne dít všechno úplně samo.“

V roce 2005 došlo v důsledku jistých událostí na Srí Lance k rapidnímu poklesu Frýbovy popularity. Frýba ještě v roli vysvěceného mnicha navázal vztah s jednou z vysvěcených mnišek, s kterou se později ve Švýcarsku oženil. Tato skutečnost přirozeně odporuje tradičním pravidlům, podle nichž je řízen život mnichů. Je však přirozené, že i v tomto prostředí existují tiše akceptované výjimky. Zdá se, že oficiální uzavření sňatku jeho životní kapitolu tradičního mnišství definitivně uzavřelo.

Z žáků, které na Srí Lance uvedl do mnišského stavu, nezůstal v klášteře ani jediný, všichni se po náročném rozhodování vrhli do víru laického života. Někteří se vrátili ke svým původním partnerům, další časem zakotvili v nových, trvalých partnerstvích, vytvořili rodiny a stali se rodiči. Přinesl příchod potomků do jejich života nějaké změny?

3.2 Rodinný život aneb „jsem buddhista, i když nemedituji“

Narození potomka vnáší do života jedince zásadní změnu, dítě je alespoň v prvních letech života na rodičích zcela závislé a tato závislost přetrvává v různých formách až do rané dospělosti dítěte. To vše se odráží ve zvýšených nárocích na schopnost rodiče

⁵⁷⁸ Tuto skutečnost dokládá i následující pasáž: *Když jsem si třeba na sebe nandal róbu mnicha, tak to byl takový fyzický zážitek, že jsem si říkal: konečně mně zase vrátili moje šaty. Konečně mám zase svoje hadry a zbavil jsem se těch divných věcí, co nám v Evropě lidé navlékají. Potom později se mi stalo, že jsem přijel na místo, kde, když jsem tam poprvé vstoupil, tak jsem zjistil, že se mi o tom místu zdálo několik měsíců předtím. A že jsem tam poznával věci z toho snu. Detaily. Drobnosti. Zvláštní bylo, a to mi chvíli trvalo, než jsem si to poskládal v hlavě – všechny stromy, co tam rostly v areálu toho kláštera, byly výrazně menší. Ve skutečnosti byly mnohem vzrostlejší.*

zajistit dostatek zdrojů, musí dítě zabezpečit materiálně i citově. Přirozeným důsledkem pak zásadní omezení volnočasových aktivit rodičů. Co z těchto výše uvedených skutečností konkrétně plyne?

Pro zkušenost rodiče je zásadní různými způsoby subjektivně vnímaný nedostatek ať již času, komfortu, klidu a či komfortu je pro zkušenost rodiče zásadní. Z výpovědí všech mých respondentů jasně vyplývá, že potřeba zabezpečit rodinu a zdárně vychovat děti vede k nedostatku času, v němž by se mohli věnovat meditaci, navštěvovat meditační skupinu ani jezdit na záseady.

Dominik vypráví:

Ta meditační praxe není tak intenzivně, jako když jsem býval mladej a jako student jsem si vstával v pět a meditoval doma a měl pohodu. Dneska jsem rád, když se trochu vyspím a nemusím hned o půl šestý utíkat ke klukům, který se probudí a začnou dělat bordel.

Dominik hovoří o tom, že byl nucen odložit duchovní praxi stranou. Z hlediska každodennosti nemedituje vůbec. Co je ovšem významné, cítí se být buddhistou a jako buddhista se identifikuje, přestože vůbec nemedituje.

Podobnou zkušenost vyjadřuje Vašek.

„My jsme dlouhý roky meditovali, nic nás nevázovalo a teď se to mění.“

Z následující citace je patrné, že pro Vaška je ona změna přínosná. V jeho výpovědi jsou jasné indicie, že dojde k vytvoření nové formy buddhismu, která bude kvalitativně odlišná od „meditační formy“.

„Mám radost z toho, že řada z nás začíná zakládat ty rodiny. Osobně si myslím, že ten buddhismus na západě získá novou formu. Mám z toho radost, že je to tak, protože to svědčí o tom, že tady ten buddhismus nemůže existovat, kdyby to bylo jenom meditační. Stejně jak na té Srí Lance, v Thajsku musí být i ti laici, kteří to praktikují, jak to praktikují a já se na to dneska už vůbec nedívám skrz prsty.“

4 Závěr

Je zřejmé, že přestože prvotním impulsem, který vyvolává zájem o buddhismus je meditační praxe. Rodičovství skutečně vneslo do duchovní praxe théravádových buddhismů významnou změnu. Rodiče spojují omezení možnosti věnovat se meditaci a navštěvovat svou meditační skupinu se ztrátou volného času, která je přímo spojena s potřebou zabezpečit rodinu a zdárně vychovat děti.

Ryze meditační forma buddhismu je obtížné realizovat v rámci rodinného života. Navíc jak ukazují moje další zjištění, je těžké ji mezigeneračně sdílet. Zajímavé bude sledovat jaké další praxe, koncepty a představy (např. o Buddhovi, zázracích, duchovních bytostech, smrti, karmě spravedlnosti) budou z původní tradice přijímány či přetvářeny a jak bude dále utvářena a vyjednávána podoba laického théravádského buddhismu.

5 Použitá literatura

BAUMANN, M., „The transplantation of Buddhism to Germany: Processive modes and strategies of adaptation“ In: *Method&Theory in the Study of Religion*, 6, 1994.

HONZÍK, J. *Jednota v rozmanitosti. Buddhismu v České republice*, Praha: DharmaGaia, 2010.

LUŽNÝ, Dušan. Stručné dějiny buddhismu na Západě. In *E. Conze: Stručné dějiny buddhismu*. Brno: Jota, 1997. s. 155-173. ISBN 80-7217-002-3.

Rozhovor s Mirko Frýbou, *Gemma* 3, 1993, s. 9.

SCOTT, D.: *Modern British Buddhism: Patterns and directions*, The Buddhist forum SOAS, London, 1995

SHILS, E. *Tradition*. Chicago: University of Chicago, 1983, 334 s., ISBN 0226753263.

6 Kontakt na autora

Mgr. Zdeňka Pitrunová

Masarykova Univerzita v Brně

Filozofická fakulta

Katedra religionistiky

Arne Nováka 1

602 00 Brno

Email: ZPitrunova@seznam.cz

Školitel: Mgr. Milan Fujda, Ph.D.

Společná východiska a mechanismy utváření nového světového řádu v Projektu světový étos a v Bahá'í náboženství (víře)

Common sources and implementations found in the Project World Ethos and Bahá'í Religion (Faith)

Kristýna Gallasová Pilecká

Anotace: Rozpoznání krize, respektive stavu nerovnováhy a rozpadu stávajících mocenských struktur je východiskem dvou zde zkoumaných, nábožensko-eticky orientovaných modelů. Projekt Světový étos, jehož autorem je Hans Küng, předkládá možnosti realizování nového světového řádu, který nestojí v přímém rozporu se současným stavem světa, ale spíše nastavuje kritické zrcadlo, aby tak exponovalo jeho limity a možnosti nápravy. Bahá'í vize nového světového řádu rovněž nepopírá předchozí vývojovou linii světových náboženství v jejich institucionální formě a funkci. Poukazuje ovšem na limity a deformace a předkládá nový koncept toho, jak lze realizovat mírový, univerzálně platný světový řád, a to při zachování „ryzosti“ zjeveného Božího Slova, respektive svatých knih.

Klíčová slova: Krize, Bahá'í, náboženství

Summary: Recognition of crises within the contemporary global state including the religious, political and economical break up of global institutional structures is needed to define and examine the similar tools for finding new rules which could be used to achieve a new peaceful world order. This study focuses on tools highlighted within the Project World Ethos and the Bahá'í Faith. Neither of these examined models dismiss the importance and influence of world religions. Instead, they reflect upon their limits and deficiencies. Both models offer new concepts of the universal useable tools leading to the realisation of a peaceful world order.

Key words: Crises, Bahá'í, religions

1 Úvod

Již samo tázání po společném iniciuje další řadu otázek, na čem ono „společné“ zakládat a jaké konsekvence ono nalezené konstruuje? Obě otázky jsou vlastní jak konceptu Světový étos, tak Bahá'í představě o nové, na Božím zjevení založené vizi světového mírového řádu. Společnou bázi obou modelů vymezují eticko-náboženské výpovědi konstatující jistou míru recipročního altruismu, neseného výpověďmi typu: „co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim“ (tzv. zlaté pravidlo⁵⁷⁹). Jedna z otázek Hanse

⁵⁷⁹ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, Brno: CDK, 1997. s. 18. Srov. Küng, H.: *Das Projekt Weltethos – Bedeutung und Wirkung*. s. 17. In: Reinhalter, H. (Hrsg.): *Projekt Weltethos: Herausforderungen und Chancen*

Künga týkající se budoucnosti a možností přežití lidstva zní, zda by se vůbec něco ve vesmíru změnilo v případě naprostého zničení planety Země.⁵⁸⁰ Otázka však není s ohledem na předmět zkoumání na místě, neboť předmětem zkoumání je právě určení základních – etických, univerzálně platných podmínek přežití ve smyslu humanity a vzájemnosti⁵⁸¹, jinými slovy žádoucí je již zmíněný reciproční altruismus u obou modelů však realizovaný pod zorným úhlem transcendentního limitu, který monoteistická náboženství zvou Bohem.

Následující studie se tedy bude týkat dalšího Küngova, avšak na první otázce závislého, tázání: za jakých podmínek má lidstvo šanci přežít na této planetě Zemi?⁵⁸² a k tomu ještě v intencích vytváření míru na úrovni náboženství, což však předpokládá dialog, jemuž předchází změna smýšlení ve smyslu motivované ochoty jakýkoli dialog vůbec vést. Daná změna smýšlení každého konkrétního člověka má však bazální důležitost, bez ní by veškeré snažení o vytváření mírového stavu bylo deficitní a v podstatě nerealizovatelné. Otázku po podmínkách přežití rovněž předkládají Bahá'í autoritativní texty.

2 Rozpoznání krize a z ní vyplývajících možností transformativních postupů

Oba dva modely diagnostikují nemocný⁵⁸³ stav pořádků ve světě a nabízejí způsoby léčby. Východiskem pro stanovení léčby je jim rozpoznání krize⁵⁸⁴ („krize moderny“⁵⁸⁵) čili nemoci⁵⁸⁶ (agónie⁵⁸⁷) zapříčiněné duchovním deficitem a nerovnováhou mezi duchovními, technickými, sociálními, politicko-ekonomickými, kulturními atd. aspekty lidského konání.

„The light of religion is dimmed and moral authority disintegrating. The nations of the world have, for the most part, fallen a prey to battling ideologies that threaten to disrupt the very foundations of their dearly won political unity. Agitated multitudes in these countries seethe with discontent, are armed to the teeth, are stampeded with fear, and groan beneath the yoke of tribulations engendered by political strife, racial fanaticism, national hatreds, and religious animosities.“⁵⁸⁸ Daná citace pochází od

für eine neue Weltpolitik und Weltordnung, 2006.

⁵⁸⁰ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, Brno: CDK, 1997. s. 18. Srov. Küng, H.: *Das Projekt Weltethos – Bedeutung und Wirkung*. s. 17. In: Reinhalter, H. (Hrsg.): *Projekt Weltethos: Herausforderungen und Chancen für eine neue Weltpolitik und Weltordnung*, 2006.

⁵⁸¹ Küng, H.: *Das Projekt Weltethos – Bedeutung und Wirkung*. s. 13. In: Reinhalter, H. (Hrsg.): *Projekt Weltethos: Herausforderungen und Chancen für eine neue Weltpolitik und Weltordnung*, 2006.

⁵⁸² Tamtéž, s. 16.

⁵⁸³ Shoghi Effendi: *Bahá'u'lláhův světový řád*, Praha: Bahá'í nakladatelství, 2008. s. 48.

⁵⁸⁴ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, s. 13.

⁵⁸⁵ Küng, H.: *Světový étos pro politiku a hospodářství*, Praha: Vyšehrad, 2000. s. 23.

⁵⁸⁶ Shoghi Effendi: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 56.

⁵⁸⁷ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, s. 10., Shoghi Effendi. *Bahá'u'lláhův světový řád*, s. 47.

⁵⁸⁸ Shoghi Effendi: *The Advent of Divine Justice*. Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, Illinois.

Shoghiho Effendiho, jednoho z tří autoritativních postav Bahá'í náboženství (víry), on určuje tři zásadní nešvary dnešní doby, počítá k nim materialismus, rasové předsudky a korupci, bezpráví a nemorálnost v politice.⁵⁸⁹

Rozpoznanou krizi chápe Bahá'í náboženství rovněž jako konec jedné světové etapy, jež ovšem přechází do etapy nové, v níž má Bahá'í náboženství roli určovatele směru ve smyslu realizování nového světového řádu vznikajícího za užití Bahá'í principů, které ovšem nemají konečnou platnost, což odpovídá Bahá'í přesvědčení o kontinuitě Božího zjevení, respektive Boží vůle – Slova. Zjevená a Bahá'u'lláhem zprostředkovaná Boží vůle má mít nadále svou zjevnou podobu v Bahá'í správním řádu, jakožto vzoru nového světového pořádku“.⁵⁹⁰

Možnosti léčby porušeného stavu společnosti jsou stanoveny v Prohlášení ke světovému étosu formou nezrušitelných a bezpodmínečných etických norem, k nimž se zástupci Bahá'í náboženství přiznávají, neboť jsou zároveň i organickou součástí jejich vlastních autoritativních (zjevených) textů. Prohlášení ke Světovému étosu odhlíží ode všech diferencí víry a dogmat, symbolů a rituálů⁵⁹¹, aby tak explikovalo společné ukazatele lidského chování orientujících se podle závazných etických maxim, k nimž patří: „s každým člověkem se musí zacházet lidsky!“⁵⁹² a tzv. zlaté pravidlo⁵⁹³. Dospět k akceptování a přijetí společného předpokládá vedení dialogu, a to dialogu na všech úrovních, neboť dosažení konsensu ve věci závazných hodnot by nebylo možné bez přípravy v podobě četných interreligiózních konzultací.⁵⁹⁴

Bahá'í texty rovněž stanovují kritéria pro realizaci mírové vize v politické sféře, 'Abdu'l-Bahá a Shoghi Effendi předkládají jako možnost realizace této vize prosazování principu federalismu⁵⁹⁵ a vědomí světoobčanství⁵⁹⁶, ovšem při zachovávání oněch etických norem a s vědomím nejzazší transcendentní normy, jíž je člověk především povinován. Bahá'í vize globálního společenství nevzhlíží k centralisticky definované moci řízení státu. Z hlediska Bahá'í náboženství koresponduje státní forma, o níž v Bahá'í náboženství jde, s teologickým principem jednoty v mnohosti. Akcentována je globální občanská společnost⁵⁹⁷ a pěstování globální identity, jejímž politickým zázemím má být taková forma státu odpovídající federativnímu společenství národů⁵⁹⁸,

1990. s. 88. Dostupné z: <http://bahai-library.com/writings/shoghieffendi/adj/adj.html#88>

⁵⁸⁹ Nakhjavání, 'A.: *Auf dem Weg zur Weltordnung*. s. 128.

⁵⁹⁰ *Zásady Bahá'í správy*, Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o. 1998. s. 15.

⁵⁹¹ Küng, H.; Kuschel, K.-J., *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*. s. 48.

⁵⁹² Tamtéž. s. 52.

⁵⁹³ V Prohlášení ke Světovému étosu jsou uvedeny např. následující formy zlatého pravidla: „Co si sám nepřeješ, to nečiň druhým.“ (Konfucius, Rozhovory 15, 23); „Vše, co chcete, aby lidé činili vám, činite i vy jim.“ (Ježíš Nazaretský, Mt 7, 12; Lk 6, 31). In: *Prohlášení*, s. 52 – 53.

⁵⁹⁴ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*. s. 49.

⁵⁹⁵ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*, s. 56; 243.; Shoghi Effendi.: *The Advent of Divine Justice*, Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, Illinois. 1990. s. 88. Dostupné z: <http://bahai-library.com/writings/shoghieffendi/adj/adj.html#88>

⁵⁹⁶ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 61.; Srov. Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*, Grin Verlag GmbH, 2006. s. 30.

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 24.

⁵⁹⁸ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*, s. 60.

a to při zachování jisté míry centralizace ve smyslu společně přijaté ústavy (výraz závazných požadavků), z níž ovšem bude vyplývat zachovávání autonomie dílčích států, a to s ohledem na jejich regionální záležitosti.⁵⁹⁹ Shoghi Effendi deklarované „Společenství všech národů světa“⁶⁰⁰ či jistý druh „světového superstrátu“⁶⁰¹ v sobě mají nutně zahrnovat mezinárodní exekutivu uplatňující nejvyšší a nenapadnutelnou autoritu nad každým vzpurným členem tohoto společenství národů; světový parlament složený z volených členů jednotlivých zemí a nejvyšší soud. V takovém státě bude platit jednotný kodex mezinárodního práva jakožto výsledek „uvážlivého posouzení světových federalizovaných představitelů“⁶⁰². Jak Shoghi Effendi uvádí, záměrem Bahá'u'lláhem načrtnuté vize není zrušení systému národní autonomie a jisté míry patriotismu, v opačném případě by se jednalo o „zlo příští centralizace“⁶⁰³, což stojí v přímém rozporu s vědomým přijetím závazných požadavků sjednoceného světa, takového světa, který, dle Bahá'í přesvědčení, spěje k organické jednotě ve všech základních aspektech svého života, svého politického aparátu, duchovních aspirací, obchodu a financí, písma a jazyka, a to i při zachování národních specifik.⁶⁰⁴ Za určitý vzor federalismu zohledňující demokratické principy a principy decentralizace považuje Shoghi Effendi Britské společenství národů. 'Abdu'l-Bahá rovněž poukázal na význam Ameriky pro její potenciál k utváření organizační struktury po vzoru Bahá'í vize. Ameriku určil za „první národ, který vytvoří základ mezinárodní dohody“.⁶⁰⁵ V r. 1893 bylo Bahá'í náboženství zmíněno na prvním parlamentu světových náboženství v Chicagu a v r. 1898 se první američtí věřící vydali navštívit Bahá'u'lláhovu svatyni v Akká⁶⁰⁶, přičemž byli uvítáni jako hosté v domě 'Abdu'l-Baháa. První průkopníci Bahá'í víry na americkém kontinentu v letech 1913-1923 dali podnět k utváření Bahá'í správy (1913-1923).⁶⁰⁷ Významným milníkem při budování Bahá'í organizační struktury na americkém kontinentu pak byla, vedle jiných, stavba zvaná „Mashriqu'l-Adhkár“ (dům uctívání)⁶⁰⁸.

Bahá'í správa s jejími institucemi nemá být samoúčelná, jak Shoghi Effendi zdůrazňuje, je především nástrojem k dosažení cíle, konkrétně „Božího záměru“, který Bahá'í náboženství deklaruje jako univerzálně platný horizont všech náboženství. Samotná

⁵⁹⁹ „Diese Föderation der Menschheit soll ein Programm der demokratischen Verdichtung und Dezentralisierung umfassen. 'Abdu'l-Bahá erläutert, dass auch in einer weltpolitischen Konstellation wie des Global Commonwealth eine relativierte Form der staatlichen Souveränität geschützt wird, um tyrannische Ausbrüche aus dem Zentrum zu verhindern.“ In: Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*, s. 28.

⁶⁰⁰ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 60.

⁶⁰¹ Tamtéž, s. 60.

⁶⁰² Tamtéž, . s. 60–61.

⁶⁰³ Tamtéž, . s. 61.

⁶⁰⁴ Srov. Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 63.

⁶⁰⁵ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 102.

⁶⁰⁶ Cameron, G.; Momen, W.: *A Basic Bahá'í Chronology*, s. 137.; Nakhjavání, 'A.: *Auf dem Weg zur Weltordnung*, s. 125.

⁶⁰⁷ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*, s. 107.

⁶⁰⁸ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*, s. 107. Srov. <http://bahaikipedia.org/Mashriqu%E2%80%99l-Adhk%C3%A1r>

Bahá'í správa je strukturována z podnětu Bahá'í autoritativních textů, které udávají rámcový obraz toho, jak má daný organismus vypadat a za jakých podmínek má fungovat. Jeho fungování je zajištěno prostřednictvím volených orgánů – duchovních rad, které zastupují vůli věřících ve věcech administrativy. Bahá'u'lláhův záměr „sjednotit a spojit všechny, kteří přebývají na zemi“⁶⁰⁹ nespočívá jen v rukou institucí, ale závisí také na jednotlivci, ideálem je součinnost tří složek: instituce, jednotlivce, společenství, a to při zachovávaní důstojnosti člověka, jeho svobody a práv. V rámci procesu kooperace všech tří složek figuruje metoda konzultace jakožto teologicko-administrativní nástroj, který má svůj význam jak v institucionální, tak v osobní sféře každého věřícího. Bahá'u'lláh sám kladl důraz na nezbytnost takových konzultací pro zavedení řádu ve věcech lidských. „Konzultace rozšiřuje vědomí a přetváří domněnky v jistotu. Je to třpytivé světlo, které ozařuje temnoty světa, je cestou a vedením. Ve všem lze dosáhnout určitý stupeň zralosti a dokonalosti. Nadání k porozumění se projevuje skrze konzultaci.“⁶¹⁰

Metoda konzultace svým způsobem koresponduje s Bahá'í principem „jednoty v mnohosti“ odrážející potřebu kooperace mezi lidmi i národy, což vyplývá z Bahá'í autoritativních textů.⁶¹¹ Shoghi Effendi pak dále precizuje Bahá'í představu světového společenství národů jakožto politické fáze realizace světového míru a tím i Bahá'í světového řádu, platného ovšem dočasně, neboť jak z Bahá'í autoritativních textů vyplývá, v této podobě nepotrvá déle než 1000 let od vystoupení Bahá'u'lláha. Bahá'í představa federace lidstva má rozhodně zachovávat autonomii členských států a jim podřízených místních institucí, a udržovat žádoucí míru decentralizace. Shoghi Effendi při popisu žádoucí formy takové státní formy operuje s výrazem „jednota v mnohosti“.⁶¹² „It repudiates excessive centralization on one hand, and disclaims all attempts at uniformity on the other. Its watchword is unity in diversity...“⁶¹³ Ačkoli Bahá'í představa o federaci států tenduje k decentralistickému pojetí, je zřejmé, že počítá s ustavením mezinárodního právního řádu, kterému budou v zásadě autonomní státy podléhat, ovšem především ve věcech zajišťování míru, kolektivní ochrany, ozbrojení, mezinárodního obchodu, problémů životního prostředí.⁶¹⁴

Bahá'í akcentování federativního světového státu vykazuje celou řadu aspektů identických s Masarykovou vizí federalismu. Masarykova představa federalismu či federace⁶¹⁵ není oddělitelná od eticko-náboženské báze v její přirozené formě, kterou

⁶⁰⁹ 2 Bahá'u'lláh, *: Epistle to the Son of the Wolf*, (1941; reprint, Wilmette, Ill.: Bahá'í Publishing Trust, 1971).

⁶¹⁰ Příslib světového míru. In: www.erfan.cz. [online]. [cit.2011-22-04]. Dostupný z WWW: <[http://www.erfan.cz/cz/view.php?cisloknihy=2005092212&rtext=příslib světového míru](http://www.erfan.cz/cz/view.php?cisloknihy=2005092212&rtext=příslib%20světového%20míru)>

⁶¹¹ Srov. Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*, s. 27.

⁶¹² Srov. Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*, s. 28

⁶¹³ Cit. Shoghi Effendi. *The World Order of Bahá'u'lláh*. Wilmette. 1938. S. 41. In: Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*. s. 28

⁶¹⁴ Mohammad-Avvali, F.: *Globales Recht oder plurales Recht?* s. 29.

⁶¹⁵ Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, Praha: Karolinum, 2006. s. 187–188.

Masaryk považoval za určující, z ní pak pramení vědomí světoobčanství s uplatňováním vlivu jednotlivce, a to s intencí po spravedlivé, humanitní společnosti v její národnostní formě s aspektem kosmopolitismu.⁶¹⁶ Masaryk k humanitní ideji přidává myšlenku „světové organizace celého člověčenstva“⁶¹⁷, k níž lidstvo vlastně spěje, což dokazuje „organizovaná mezinárodní věda, umění, ale také hospodářství, kapitalismus a jednotliví stavové.“⁶¹⁸ Ideu kosmopolitní Masaryk spojoval jak s ideou humanitní, tak i s myšlenkou „mezinárodní nenucené organizace svéprávných kulturních národů.“⁶¹⁹ Státní formu pak vnímal jakožto „prostředek vyššího účelu“⁶²⁰, což svým způsobem odpovídá tomu, jak stát jakožto organizovanou jednotku pojímá Bahá'í náboženství. Daná odbočka k Masarykovu uvažování o státních formách s preferencí ústavně parlamentní formy a decentralizované státní moci není náhodná, Masaryk sám poukazoval na potřebu demokratických principů jak v politice, tak v náboženství, a to takovou demokracii, která se institucionálně projevuje formou zastupitelství čili demokracií nepřímou.⁶²¹ Masaryk se rovněž v rozhovoru s americkou novinářkou Martou Root⁶²² vyjadřoval i k samotnému Bahá'í náboženství, když rozpoznal jeho potenciál v rozvíjení humanitních principů: „T. G. Masaryk řekl v audienci roku 1928 americké žurnalistce, že četl knihu „Bahá'u'lláh a nová doba“. Na otázku, co považuje za nejlepší cestu k uskutečnění světového míru, odpověděl: „Dělejte dále, co děláte. Rozšiřujte toto učení humanity a nečekejte na diplomaty. Diplomaté sami nemohou přinést mír. Ale je to velká věc, že oficiální lidé začínají mluvit o těchto zásadách obecného míru. Opakujte je diplomatům, mírovým společnostem, na universitách, na školách, v církvích a také o nich pište. Tam všude jsou lidé, kteří přivodí obecný mír.“⁶²³ K setkání mezi Martou Root a T. G. Masarykem došlo 20. března 1928, přičemž se nejednalo o její poslední návštěvu Prahy, Marta Root byla následně pozvána Masarykovou dcerou Alicí, k její poslední návštěvě Prahy došlo v r. 1935.⁶²⁴

V otázkách politiky se 'Abdu'l-Bahá vyslovuje k rozlišování mezi politikou a náboženstvím, připouští, že zájmy obou nejsou totožné.⁶²⁵ Je však z jeho hlediska žádoucí, aby došlo k uzavření mezinárodně platné dohody a přijetí smlouvy, „jejíž ustanovení

⁶¹⁶ Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratismus v politice*, Praha: Melantrich, 1968. s. 11-12.

⁶¹⁷ Tamtéž, s. 12.

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 12.

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 12.

⁶²⁰ Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, s. 13.

⁶²¹ Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní*, Praha: Melantrich, 1968. s. 102.

⁶²² Garis, M. R. Martha Root: *liones at the threshold*. Wilmette, Illinois: Bahá'í Publishing Trust. 1983. s. 298-303.; http://www.bahai.cz/fakty/bahai_cr/; Srov. Shoghi Effendi. *God passes by*. Chapter XXV: International Expansion of Teaching Activities. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/se/GPB/gpb-26.html>

⁶²³ Esslemont, J. E.: *Bahá'u'lláh a nová doba*. nečíslovaná strana.; APPRECIATIONS OF THE BAHÁ'Í FAITH. Reprinted from THE BAHÁ'Í WORLD, VOL., VIII. PRINTED IN THE U.S.A. BAHÁ'Í PUBLISHING COMMITTEE. WILMETTE, ILLINOIS. 1941. s. 55. Dostupné z: <http://www.bahairesearch.com/>

⁶²⁴ *Bahá'í zpravodaj*, 8/1995. Regionální duchovní rada Bahá'í České republiky. s. 5-7.; Garis, M. R.: *Martha Root: liones at the threshold*. Wilmette: Bahá'í Publishing Trust. 1983. s. 298-303.

⁶²⁵ 'Abdu'l-Bahá.: *Pařížské promluvy*. 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911. 49. Devátá zasedání. Nezasaňování náboženství do politiky, s. 143.

musí být přiměřená, neporušitelná a konečná.⁶²⁶ V textu „The Mysterious Forces of Civilization“ vyzývá k realizaci Unie národů světa, a to za předpokladu přijetí smlouvy. Přijatá smlouva má pak jasně určovat hranice každého státu, stanovit principy jakožto základ vzájemných vztahů mezi vládami.⁶²⁷ Bahá'í vize nového světového řádu zohledňuje nezcizitelnost lidských práv jakožto výraz demokracie, neboť demokracii spojuje Bahá'í teologie s rovností práv a s uplatňováním humanitních principů vůbec, a to jak na poli politiky, ekonomiky, tak ve sféře kulturně-sociální i duchovní.⁶²⁸ Právo na náboženskou svobodu je rovněž zaručeno, Bahá'í náboženství v tomto smyslu předpokládá náboženskou diferenciaci. Nový světový řád chápe jako určitý administrativně strukturovaný organizmus, jehož forma vlády je zastupitelská, moc nevychází od jednotlivce, ale z procesu součinnosti zvolených orgánů. Bahá'í představa tak koresponduje s federativním uspořádáním autonomních státních celků,⁶²⁹ jejichž demokratické postupy fungují potud, pokud se z pozice svého delegování umí o záležitostech hodných řešení radit. V této souvislosti bych připomněla výrok Radima Palouše, který byl se k Bahá'í náboženství nevyjadřuje, akcentuje skutečnost porady, dialogu a osobní odpovědnosti každého jednotlivce jako výrazu demokratické společnosti: „Demokratické instituce různých strukturálních úrovní nejsou souborem suverénů, kteří předem vše znají, nýbrž jsou to ti, kdo se umějí radit.“⁶³⁰ Právě aspekt porady či konzultace hraje v Bahá'í správě, ale i v osobní sféře hlavní úlohu, zároveň je zřejmé, že jakékoli pokusy o suverenitu a prosazování osobních zájmů na úkor ostatních zúčastněných stran platí za neakceptovatelné.

Náboženský mír jako předpoklad světového míru rozpoznává nejenom Hans Küng⁶³¹, danou souvislost konstatují rovněž Bahá'í autoritativní texty: např. Bahá'u'lláh – poukazuje sice na ambivalenci náboženství, přiznává mu však stabilizující a duchovní potenciál ustavující pořádek v lidské společnosti: „Náboženství je vpravdě hlavním nástrojem k ustanovení pořádku na světě a klidu mezi jeho národy. Oslabení pilířů náboženství posílilo pošetilce, dodalo jim smělosti a učinilo je arogantnějšími. Vpravdě pravím: Čím větší je úpadek náboženství, tím žalostnější je svévolnost bezbožných. To nemůže nakonec vést k ničemu jinému, než k chaosu a zmatku.“⁶³² 'Abdu'l-Bahá označuje náboženské předsudky za příčinu krize: „Dnes žijí miliony lidí, kteří stále uctívají modly a velká náboženství světa mezi sebou válčí. Po 1 300 let se křesťané a muslimové hádají, když by se jen s trochou snahy mohly jejich různice a rozepře přestat a mohl by mezi nimi zavládnout mír a harmonie, a svět by mohl být v klidu!“⁶³³

⁶²⁶ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 228.

⁶²⁷ Tamtéž, s. 56.

⁶²⁸ Buck, Ch. Alain Locke: *Bahá'í Principles and the Salvation of Democracy*. 2007. Dostupné z: http://bahai-library.com/buck_locke_salvation_democracy

⁶²⁹ Eine fortschreitende Gesellschaft dienen: eine „Bahá'í-Erklärung der Menschenpflichten und Menschenrechte.“ s. 870. In: Bahá'í-Briefe. Blätter für Weltreligion und Weltbewußtsein. Inhaltsübersicht Hefte 31-46. Januar 1968-Oktober 1971.

⁶³⁰ Palouš, R.: *Světověk*, s. 74.

⁶³¹ Küng, H.: *Das Projekt Weltethos – Bedeutung und Wirkung*, s. 18. In: Reinhalter, H. (Hrsg.): *Projekt Weltethos: Herausforderungen und Chancen für eine neue Weltpolitik und Weltordnung*. 2006.

⁶³² *Bahá'u'lláhovy Desky. Kalimát-i-Firdawsijih (Slova Ráje)*, Mladá Boleslav: Bahá'í nakladatelství, 2001, s. 58.

⁶³³ 'Abdu'l-Bahá.: *Pařížské promluvy. 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911*. Kap. 13. s. 45.

Rozpoznání krize společně s konstatováním o probíhající změně paradigmatu je společnou konstantou a výchozím bodem utváření nového světového řádu. Změnu paradigmatu neurčují Bahá'í autoritativní texty jen v oblasti náboženství, chápou ji jako globální jev promítající se ve všech sférách lidského konání,⁶³⁴ ačkoli změny konstelace v rámci jednotlivých náboženství neprobíhají s tak zřetelnou relevancí jako je tomu u přírodních věd, jak upozorňuje, s odkazem na T. S. Kuhna, Hans Küng.⁶³⁵ Hans Küng konstruuje svůj projekt Světový étos v kontextu postmoderny střídající rozkládající se svět moderny, přičemž za začátek postmoderny považuje období od r. 1918, které vnímá jako „globální zlom epochy“⁶³⁶ a s ním související novou polycentrickou konstelaci, čili přestrukturování stávajících pořádků ve světě, které se projevuje přechodem od eurocentrismu k polycentrismu.⁶³⁷ Takový proces ovlivňuje chápání jednotlivých náboženství, která už nestojí v přímém exkluzivistickém boji, ale ve vztahu, v němž spíše než o soutěž jde o vzájemné obohacování, respektive o interakci, v jejímž rámci dochází jak ke kritice, tak i k sebekritice. Küng poukazuje na skutečnost globalizace⁶³⁸ promítající se do všech oblastí lidského konání a právě proto, jak uvádí, je třeba jisté konstanty, pevného bodu, nutného minima toho, co by vneslo do roztržitosti náboženských, hospodářských, politických a dalších jiných zájmů jednotící vazbu. Zároveň je nutné, aby daná etická minima byla součástí právního řádu jednotlivých zemí. Küng, v souvislosti s potřebou po stanovení jednotící vazby, upozorňuje na stále sílící tendenci k celostnímu (holistickému) vidění světa⁶³⁹, které hledá, a také nachází souvislosti mezi vědou a technikou, ale i mezi jinými sférami lidského myšlení. Poukazuje na fakt, že křesťanství přestává být na konci 19. stol. exkluzivním vodítkem lidského jednání, neboť se ukazuje, že není jediným silným hráčem na náboženském poli, jak nakonec dokazuje Parlament světových náboženství konaný v r. 1893.

Bahá'í náboženství zpochybňuje samu dosud ustálenou funkčnost náboženských institucí, vyrovnává se s již s etablovanými náboženstvími, přičemž upozorňuje na slabiny desinterpretace zdrojů náboženství, ať už se jedná o židovství, křesťanství či Islám. Bahá'í autoritativní texty implikují novou religiozitu, která bere v úvahu univerzálně platnou normu lidství, v níž je člověk chápán jako obraz Boha a jako takovému mu náleží důstojnost a práva, z čehož Bahá'í teologie vyvozuje nutnou rovnoprávnost lidí ve všech aspektech konání. Otázka exkluzivity konkrétního náboženství odvisí od Bahá'í teorie o postupném zjevování Boží vůle v dějinách lidstva interpretovaného v intencích dějin spásy.⁶⁴⁰

Krize, o níž Bahá'u'lláh vypovídá, je spojena s rokem 1844, který představuje z hlediska Bahá'í víry bod obratu, změnu představující počátek nového věku, věku vzkříšení, jež Bahá'í teologie nazývá procesem vlamování – utváření nového paradigmatu.

⁶³⁴ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel. Zwei Beiträge zur Bahá'í - Theologie*, Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH, 2002, s. 51.

⁶³⁵ Küng, H. *Světový étos. Projekt*. s. 117.

⁶³⁶ Tamtéž, s. 14.

⁶³⁷ Küng, H.: *Anständig wirtschaften. Warum Ökonomie Moral braucht*, München: Piper, 2010, S. 34.

⁶³⁸ Tamtéž, s. 24–25.

⁶³⁹ Küng, H.: *Světový étos projekt*, s. 30–31.

⁶⁴⁰ „Die Lehre von der mystischen Einheit aller Religionen und aller Propheten gehört ebenso zum Zentrum der Bahá'í Theologie wie die Absage an alle Ansprüche auf Einmaligkeit und Endgültigkeit des Heils. Die Heilsgeschichte ist ein Kontinuum, das nach vorne offen ist.“ In: Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel*, s. 47.

Očekávanou změnu předjímá Bahá'u'lláh v *Kitáb-i-Íqán* (Kniha jistoty)⁶⁴¹ odkazem na biblické texty, jedním z nich je např. kniha Daniel nebo Mt 24,29-31⁶⁴², přičemž výraz qli/yin (soužení, tlak, trápení) interpretuje jako nedostatek schopnosti nabýt duchovního poznání a pochopit Slovo Boží.⁶⁴³ Evangelijní zprávu v Mt 24,29 ztotožňuje se stávající situací, která se odehrává ve znamení vyprázdnění významu pojmu Boha, dezinformací a deformací Božího poselství zaznamenaného ve zjevených knihách.⁶⁴⁴ Evangelijní pasáž o příchodu Syna člověka, který přijde v oblacích (s oblaky) vykládá Bahá'u'lláh rovněž v *Kitáb-i-Íqán*⁶⁴⁵. Oblaka připodobňuje k zákonům, které budou zrušeny, k předchozím zřízením a rituálům či zvykům které pozбудou na platnosti. Oblaka však také, dle Bahá'u'lláha, mohou představovat jisté „závoje“ nevědomosti, které brání člověku poznat Boží vůli.

Bahá'u'lláh předjímal důsledky náboženské nesnášenlivosti a konfliktů mezi zástupci jednotlivých náboženství. Z Bahá'í autoritativních textů vyplývá konstatování o ambivalentnosti náboženství, které má na jedné straně potenciál k udržování řádu založeného v Božím řádu, na druhé straně je plodem nenávisti a násilí, a to v případě desinterpretace Božího řádu, které zprostředkovávají zjevené texty jednotlivých náboženství. 'Abdu'l-Bahá v tomto smyslu uvádí: „Bůh na svět poslal všechny Svě Proroky s jediným záměrem, aby zasadili do lidských srdcí lásku a dobrou vůli a tito Proroci byli ochotni kvůli tomuto velikému cíli trpět a umírat. Všechny posvátné Knihy byly napsány kvůli tomu, aby vedly a směřovaly člověka na cestu lásky a jednoty; a přesto vzdor tomu všemu vidíme všude kolem sebe smutnou podívanou války a krveprolévání.“⁶⁴⁶

Druhá polovina 19. století a počátek 20. století, tedy období utváření a konsolidace Bahá'í víry, reflektovala nábožensko-politický kvas nejenom na území tehdejší Persie, ale i změny v globálním měřítku, které, jak Bahá'í autoritativní texty uvádějí, povedou k postupnému etablování Bahá'í vize o novém, mírovém řádu, jehož zdrojem je Slovo Boží, nikoli litera lidského zákona tendující k násilí a usurpování moci. Udo Schaefer klasifikuje Bahá'í klíčové intence termínem „Einheitsparadigma“, které sice nestojí v přímém rozporu s předchozími náboženskými poselstvími, ta jsou však posuzována v intencích teorie o kontinuitě zjevování Boží vůle. Jejich funkce se vzhledem k jejich roli v dějinách spásy vyčerpala, neboť s příchodem Bába a Bahá'u'lláha, jak Bahá'í teologie konstatuje, došlo k zásadnímu myšlenkovému a duchovnímu předělu a tím i k nástupu nového paradigmatu⁶⁴⁷, jehož ohniskem je pro Bahá'í věřící myšlenka

⁶⁴¹ Bahá'u'lláh.: *Kniha Istoty. Kitáb-i-Íqán*. Bratislava: Bahájské společenstvo v Slovenskej republike. Bratislava. 2012. *Kitáb-i-Íqán* 24. s. 35.

⁶⁴² „Hned po soužení těch dnů se zatmí slunce, měsíc ztratí svou zář, hvězdy budou padat z nebe a mocnosti nebeské se zachvějí. Tehdy se ukáže znamení Syna člověka na nebi; a tu budou lomit rukama všechny čeledi země a užijí Syna člověka přicházet na oblacích nebeských s velkou mocí a slávou.“

⁶⁴³ Bahá'u'lláh.: *Kniha Istoty. Kitáb-i-Íqán*. Bratislava: Bahájské společenstvo v Slovenskej republike. Bratislava. 2012. *Kitáb-i-Íqán* 30. s. 39.

⁶⁴⁴ Bahá'u'lláh. *Kniha Istoty. Kitáb-i-Íqán*. Bratislava: Bahájské společenstvo v Slovenskej republike. Bratislava. 2012. *Kitáb-i-Íqán* 28. s. 37.

⁶⁴⁵ Tamtéž, *Kitáb-i-Íqán* 79. s. 60.

⁶⁴⁶ 'Abdu'l-Bahá. 34. Opravdové štěstí a pokrok nemohou existovat bez duchovnosti. Přednáška byla pronesena 21. listopadu 1911. In: 'Abdu'l-Bahá.: *Pařížské promluvy*. 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911. Praha: Bahá'í nakladatelství, s.r.o. 2011. s. 96-97.

⁶⁴⁷ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel. Zwei Beiträge zur Bahá'í-Theologie*, s. 62-182.

jednoty, a to na třech úrovních: jednota Boží, proroků, lidstva.⁶⁴⁸ Myšlenku jednoty náboženství, byť stála v programu některých filozofů o staletí dříve (Mikuláš Kusánský, Schleiermacher), deklaroval Světový parlament náboženství v r. 1893, kde bylo poprvé Bahá'í náboženství zmíněno. Parlamentu předcházela světová výstava u příležitosti objevení Ameriky, zároveň reflektovala skutečnost hospodářsko-vědních inovací, které posunuly hranice myšlenkových map, a to v globálním měřítku. Intencí Parlamentu světových náboženství bylo aktivní podpoření myšlenky míru a bratrství všech světových náboženství,⁶⁴⁹ a to v duchu vzájemného respektu bez ohledu na profesní či společenský status. Účelem Parlamentu, jehož iniciátory byli američtí protestanti, byla podpora setkávání, plurality názorů vyjádřená již faktem, že se Parlamentu zúčastnili zástupci východních náboženství, zároveň se otevřely nové šance pro křesťanskou ekumenu, a to z podnětu světové misijní konference konané v Edinburgu (1910)⁶⁵⁰. Jednotou ovšem Bahá'í náboženství nemíní jen teoretickou shodu týkající se potřeby bratrství a spolupráce, jednota má z hlediska Bahá'í náboženství postihovat, a to i s praktickými důsledky, komplexní škálu lidského konání s jejími duchovními a materiálně-institucionálními aspekty.

Bahá'í teologie interpretuje události globálních změn, rozpad politických, společenských a náboženských systémů včetně dvou světových válek s odkazem na Bahá'u'lláha, který dané události předjímá a 'Abdu'l-Bahá a Shoghi Effendi dále konkretizovali či potvrzovali. Během cest konaných po Evropě se 'Abdu'l-Bahá vyjadřoval k soudobým otázkám politicko-ekonomického rázu s tím, že upozorňoval na příčiny celosvětové krize a vyzýval ke změně smýšlení v intencích toho, co už hlásal Bahá'u'lláh („Země nenáleží pouze jednomu národu, ale všem lidem“). „Ukládám vám všem, aby každý z vás soustředil všechny myšlenky svého srdce na lásku a jednotu. Dostaví-li se myšlenka na válku, braňte se jí silnější myšlenkou míru.“⁶⁵¹

V Evropě dochází s koncem 19. stol. a počátkem 20. stol. k postupné destabilizaci mocenských struktur, jež do té doby definovaly to, co lze nazvat modernou. Hans Küng pak určuje za „základní zlom moderny zhroutil klasické buržoasní společnosti a eurocentrického světa v době první světové války“⁶⁵². Skutečnost globálního zlomu epochy, za jejíž průvodní jev považuje Küng „rozkládající se svět moderny“ vystřídal nástup postmoderního světového řádu, jehož vývoj ovšem začal již v polovině 17. století s moderní filozofií, přírodovědou a sekulárním pojetím práva, státu a politiky.⁶⁵³ Krize moderny s sebou přináší to, co český filozof Radim Palouš nazývá „jednotou globálního povědomí“ nebo též dobou světového společenství, jakýmsi světověkem, který střídá předchozí eurověk.⁶⁵⁴ Za jeden ze symptomů světověku určuje Palouš

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 62.

⁶⁴⁹ Küng, H. (Hrsg.): *Dokumentation zum Weltethos*. s. 70–71.

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 76–77.

⁶⁵¹ 'Abdu'l-Bahá. 6. Politováníhodné příčiny války a povinnost každého usilovat o mír. Přednáška byla pronesena dne 21. Října 1911. In: 'Abdu'l-Bahá: *Pařížské promluvy*. 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911. Praha: Bahá'í nakladatelství, s.r.o. 2011. s. 29.

⁶⁵² Küng, H.: *Světový étos projekt*. s. 14.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 14.

⁶⁵⁴ Palouš, R.: *Světověk neboli 1969. Hypotéza o konci novověku, ba o konci celého eurovou a o počátku světověku*. Praha: Vyšehrad. 1990. s. 28. Jistou analogii lze rozpoznat v teologickém diskursu, kde se v souvislosti s teologií náboženského pluralismu setkáváme s přechodem od christocentrismu k teocentrismu, zejména studie protestantského teologa a religionisty

narůstající vědomí globality nesené přiznanou příslušností sebe sama jako „pouhého spoluobyvatele“⁶⁵⁵ či spolúčastníka začleněného v řádu komunikačních sítí na jedné straně, ale i spoluaktéra možných globálních ohrožení. Míru zodpovědnosti za stav globalizovaného světa určily svým způsobem obě světové války, které jednak pozastavily započatý progres mírových procesů a uvrhly následující desetiletí do situace, kterou Hans Küng nazývá „bipolárním politickým, hospodářským a vojenským antagonismem dvou supervelmocí USA a SSSR“⁶⁵⁶, jednak daly podnět k rozpoznání krize čili stavu ambivalentního s potenciálem změny, a to změny ve smyslu aktivizace mírových procesů, za jejichž průběh je každý člověk svým způsobem zodpovědný.

3 Závěr

Vědomí krize reflektované jak na straně Bahá'í teologie, tak na straně Světového étosu zahrnuje myšlenku pozitivní transformace dosud osvědčených postupů, způsobů myšlení a jejich aplikaci ať už v náboženství, přírodních vědách či v ekonomice, politice atd. Světový étos akcentující potřebu větší míry zodpovědnosti⁶⁵⁷, nutné k utváření lepšího světového řádu, spojují Bahá'í autoritativní texty se skutečností katastrof, politických převratů, v jejichž důsledku teprve začne vznikat „pocit odpovědnosti“⁶⁵⁸. Shoghi Effendi s odkazem na prorocká slova Bahá'u'lláha a 'Abdu'l-Baháa o pohromách, válkách a bolestných odplatách⁶⁵⁹, postuluje charakter změny ve struktuře lidské společnosti a tvrdí, že mírového stavu v globálním měřítku nelze dosáhnout jen prostřednictvím běžných procesů diplomacie a vzdělávání,⁶⁶⁰ ani stanovením nějakého uniformního způsobu myšlení, které by mělo mít univerzální platnost. Variabilita lidské svobody je hodnotou nedotknutelnou a má takovou zůstat, přičemž za její korektivy platí institucionální opatření ztělesňující předem přijatý etický kodex, nutný k realizování společné vize. Na její realizaci se podílejí jak jednotlivci, tak jimi zvolení zástupci a členové institucí. Institucionálně podpořené konstruování vize svým způsobem zrcadlí politický princip zastupitelství vycházející z tradice anglické ústavy, podle níž si lid nedokáže sám vládnout, je však schopen zvolit jednu z nabízených možností.⁶⁶¹ Systém zastupitelství nepředstavuje všespásný způsob nastavení mírového čili humanního stavu světa, má však z hlediska mírové vize funkční validitu a lze ho považovat za jeden z aspektů dané vize.

Jedině z odkazu a ze zkušenosti krize, jakkoli tragický a dalekosáhlý dopad má, vyplývá reálná možnost na změnu smýšlení ve směru větší míry zodpovědnosti a sounáležitosti mezi lidmi navzájem. Vědomí závislosti a společně přijatého kodexu etických pravidel pramenících z transcendentního zdroje (humanum zdůvodněné v divinum)

Johna Hicka dokládají tento posun. Viz Macek, P. Novější Angloamerická teologie. Přehled základních směrů s ukázkami. Praha: Kalich. 2008. s. 51.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 32.

⁶⁵⁶ Küng, H.: *Světový étos projekt*, s. 16.

⁶⁵⁷ Küng, H.; Kuschel, K.-J.: *Prohlášení ke světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, s. 27.

⁶⁵⁸ Shoghi Effendi, *Bahá'u'lláhův světový řád*. s. 67.

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 67.

⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 66.

⁶⁶¹ Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*, s. 141.

má potenciál k realizování mírové vize, jakkoli idealistickou se může zdát. Svět se z hlediska obou modelů jeví procházet krizí, nutnou k žádoucí transformace ve smyslu vyšší míry humanity, a to humanity takové, která má v hledáčku důstojnost člověka, a to bezvýhradnou.

Společným jmenovatelem náboženských institucí je dle Bahá'í teologie zdroj a báze víry, kterou Bahá'í autoritativní texty určují na transcendentní úrovni, jedině odtud, jakkoli nedefinovatelně se ona úroveň jeví, má smysl mluvit o společném, jediném náboženství. Bahá'í teologie nenavrhuje nějaké univerzální vědomí, ale rovnost šancí při hodnocení náboženství, a to na základě společného zdroje – Boží vůle a jeho slova, které se neustále a s novou relevancí projevuje prostřednictvím Božích manifestací. Bahá'í teologie tedy nezamítá formální difference jednotlivých náboženství, ale odkazuje je jednotlicímu zdroji těchto diferencí, zároveň poukazuje na totožnost v etickém poslání jednotlivých, jakkoli rozdílně vyznávajících, náboženství.

4 Literatura

'ABDU'L-BAHÁ. *Pařížské promluvy: 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911*. Praha: Bahá'í nakladatelství, s.r.o., 2011. 176 s. ISBN 978-8085478-39-6.

BAHÁ'U'LLÁH. *Kniha Istoty: Kitáb-i-Íqán*. Bratislava: Bahájské spoločenstvo v Slovenskej republike, 2012. 191 s. ISBN 978-80-971074-0-6.

BUCK, CH. *Alain Locke: Bahá'í Principles and the Salvation of Democracy*. 2007. In: Bahá'í Library Online. [online]. [cit.2014-15-04]. Dostupné z: http://bahai-library.com/buck_locke_salvation_democracy

CAMERON, G., MOMEN, W. *A Basic Bahá'í Chronology*. Oxford: George Ronald, 1996. 540 s. ISBN 0-85398-404-2.

ESSELMONT, J. E. *Bahá'u'lláh a nová doba*. Praha: Orbis, 1932. 226 s.

FARSHAD MOHAMMAD-AVVALI. *Globales Recht oder plurales Rechts? Der rechtstheoretische Diskurs zum Rechtspluralismus unter Berücksichtigung der Position der Bahá'í Lehre im Kontext der Globalisierung*. Norderstedt: GRIN Verlag GmbH, 2006. 32 s. ISBN 978-3-638-72033-5.

GARIS, M. R. *Martha Root: lioness at the threshold*. Wilmette: Bahá'í Publishing Trust, 1983. 578 s. ISBN 0-87743-184-1.

HAIN, R. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha: Karolinum, 2006. 248 s. ISBN 80-246-1045-0.

HUTTER, M. *Handbuch Bahá'í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2009. 230 s. ISBN 978-3-17-019421-2.

KROPÁČEK, L. *Duchovní cesty Islámu*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 1993. 292 s. ISBN 80-7021-125-3.

KÜNG, H. *Anständig wirtschaften. Warum Ökonomie Moral braucht*. München: Piper, 2010. 342 s. ISBN 978-3-492-05434-9.

KÜNG, H. (Hrsg.). *Dokumentation zum Weltethos*. München: Piper, 2002. 303 s. ISBN 3-492-23489-5.

- KÜNG, H.; KUSCHEL, K. J. *Prohlášení ke světovému étosu: Deklarace Parlamentu světových náboženství*. Brno: CDK. 1997. 89 s. ISBN 80-85959-31-3.
- KÜNG, H. *Světový étos projekt*. Zlín: Archa, 1992. 151 s. ISBN 80-900249-4-7.
- MASARYK, T. G. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1968. 127 s. 32-018-68.
- NAKHJAVÁNÍ, 'A. *Auf dem Weg zur Weltordnung*. Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH, 2008. 169 s. ISBN 978-3-87037-466-2.
- PALOUŠ, R. *Světověk neboli 1969. Hypotéza o konci novověku, ba o konci celého eurovou a o počátku světověku*. Praha: Vyšehrad, 1990. 94 s. ISBN 80-7021-051-6.
- REINALTER, H. (Hrsg.). *Projekt Weltethos: Herausforderungen und Chancen für eine neue Weltpolitik und Weltordnung*. Innsbruck: Studienverlag, 2006. 140 s. ISBN 3-7065-4166-1.
- SHOGHI, Effendi. *Bahá'u'lláhovy vybrané spisy*. Mladá Boleslav: Nakladatelství Bahá'í, spol. s r. o., 1994. 193 s. ISBN 80-85478-12-9.
- SHOGHI, Effendi. *Bahá'u'lláhův světový řád*. Praha: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 2008. 278 s. ISBN 978-80-85478-24-2.
- SHOGHI, Effendi. *The Advent of Divine Justice. Bahá'í Publishing Trust*, Wilmette, Illinois. 1990. s. 88. In: Bahá'í Library Online. [online].[cit.2014-15-04]. Dostupné z: <http://bahai-library.com/writings/shoghieffendi/adj/adj.html#88>
- SCHAEFER, U. *Heilsgeschichte und Pardigmenwechsel : zwei Beiträge zur Bahá'í-Theologie*. 2. vyd. Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH, 2002. 214 s. ISBN 3-87037-389-X.
- Zásady Bahá'í správy*. Praha: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 1998. 15 s. ISBN 80-85 -478-20-X.

5 Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Kristýna Gallasová Pilecká

Univerzita Karlova Praha
Evangelicko-teologická fakulta
Katedra teologické etiky
Černá 9 115 55, Praha 1

Email: kristynapil@seznam.cz

Školitel: ThDr. Pavel Keřkovský

Ateizmus a postmodernizmus: Pokus kresťanskej identity o dialóg s ateizmom

Atheism and postmodernism: Attempt Christian identity in dialogue with atheism

Kristián Bozay

Anotace: Ateizmus patrí medzi najvážnejšie skutočnosti našich čias a treba ho podrobiť dôkladnému rozboru, aby človek mohol chápať najhlbšie dôvody svojej existencie. Rastúci záujem o ateizmu v západnej Európe vyzýva kresťanov na dialóg s ľuďmi, ktorí majú úprimný úmysel o existencii Boha hovoriť. Na filozofickej úrovni viedla kríza v otázke po poznaní pravdy o Bohu a náboženstvu až k postmodernistickému hnutiu (J. Derrida, G. Vattimo, R. Rorty). Ako možno pomenovať túto krízu? Aká je identita ateizmu, resp. ateistu v čase postmodernity? Snaha tohto príspevku je nájsť korene vzdialenia ateizmu od kresťanskej identity.

Klíčová slova: ateizmus, dialóg, postmodernizmus, kresťanská identita

Summary: Atheism is among the most serious fact of our time and should be subjected to rigorous analysis, that man could understand the deepest reasons for its existence. Growing interest in atheism in Western Europe, calls Christians to dialogue with people who have honest intentions of the existence of God speak. On a philosophical level, the crisis has resulted in the issue after knowing the truth about God and religion to the postmodernist movement (J. Derrida and G. Vattimo, R. Rorty). How can name this crisis? What is the identity of atheism, respectively atheist at the time of postmodernism? Efforts of this paper are to find the roots of alienation from atheism Christian identity.

Key words: atheism, dialogue, postmodernism, Christian identity

1 Úvod

Súčasnosti v Európe sme svedkami hlbokého rozvratu etických hodnôt. Príčinou tejto skutočnosti v rámci kontinentu je nepríjemná prítomnosť konzumizmu a blahobytu. Človek v danej situácii sa na jednej strane stáva pozorovateľom, na druhej strane obzvlášť obeťou tohto fenoménu. V danom kontexte človek sa môže pochopiť aj vážnosť problému prítomnosti ateizmu v spoločnosti.

V dnešnom svete je človek svedkom zúrivej kultúrnej a ideologickej vojny: za život alebo proti nemu, za Boha alebo proti nemu. Realita rozšírenia ateizmu dnes v postmodernej dobe má aj konkrétnu podobu: boj proti viere v Bohu, ktorý vytvára nový religionistický jav ako „náboženstvo bez horizontu“. Cieľom tohto boja je rozšírenie

teórie vysvetlenie sveta (a v ňom života človeka) bez Boha. Rastúci záujem o ateizmus v západnej Európe vyzýva kresťanov na dialóg s ľuďmi, ktorí majú úprimný úmysel o existencii Boha hovoriť. Tento môj príspevok chce aspoň v malej miere pomôcť ľuďom začať/viesť dialóg s ateizmom, ktorý prežíva vo svojej anonymite tie najťažšie momenty svojej identity.

2 Identita ateistu

„Ateizmus treba započítať medzi najvážnejšie skutočnosti našich čias a podrobiť ho dôkladnému rozboru.“⁶⁶² Výraz ateizmus označuje veľmi rozmanité javy. Častou formou ateizmu je praktický materializmus, ktorý ohraničuje potreby a ambície človeka len na priestor a čas. Ateistický humanizmus sa mylne domnieva, že človek „si je sám sebe cieľom, jediným tvorcom a správcom svojich dejín“.⁶⁶³ V súčasnosti sa človek chce stať úplne autonómnym, nezávislým od Boha, preto ateizmus sa často zakladá iba na nesprávnom chápaní ľudskej slobody, ktorá zachádza až do odmietnutia akejkoľvek závislosti od Boha. Chce sa podriaďovať pravde, odhalenej Dostojevským: „Keď niet Boha, všetko je dovolené“.⁶⁶⁴ Keď sa jedná o náboženskú identitu musíme konštatovať, že ateizmus a gnosticismus často chodia spolu a niekedy aj sa stotožňujú.

Karl Heinz Weger vo *Praktisches lexikon der Spiritualität*⁶⁶⁵ объясňuje pojem ateizmu, ako starodávny výraz, ktorý počas stáročí síce mal odlišný význam, ale v novoveku bol objasnený ako racionálna argumentácia popierania existencie Boha. Prorokom a zástancom ateizmu so svojou ruinovanou filozofickou tendenciou sa stal Friedrich Nietzsche (1844-1900). Chcel pojem Boha odstrániť z povedomia človeka, nakoľko tento je iba produktom ľudskej mysle a preto je pre neho nevhodný.⁶⁶⁶ Na filozofickej úrovni viedla kríza k otázke po poznaní pravdy o Bohu a k náboženstvu postmodernistického hnutia (Foucault, Derrida, Vattimo), ktorého vzdialené korene siahajú k Nietzsche. A tak sa stáva Nietzsche aj prorokom náboženskej identity postmoderny.⁶⁶⁷

2.1 Dialóg s ateizmom

Druhý Vatikánsky koncil deklaroval, že treba odsúdiť politické režimy založené na ateizme, nakoľko neslúžia spoločnému dobru ľudí, a odporučil uprednostniť dialóg medzi veriacimi a neveriacimi. Korene vzdialenia sa veriacich a neveriacich spočívajú niekedy aj v nesprávnom pochopení vlastného presvedčenia. Aby človek mohol správne viesť dialóg, musí mať jasno vo vlastnom presvedčení, ktorý je založený na pravde.

O tomto dialógu napísal Henri de Lubac v roku 1944 jednu prácu pod názvom *Le drame de l'humanisme athée*⁶⁶⁸ (*Dráma humanistického ateizmu*). V tomto diele

⁶⁶² Vatikánsky koncil, II. *Gaudium et spes*, b. 19.

⁶⁶³ Vatikánsky koncil, II. *Gaudium et spes*, b. 20.

⁶⁶⁴ Porov. JANDOUREK, J. 2010. *Vzestup a pád moderního ateismu*. Praha: Grada 2010, s. 57.

⁶⁶⁵ Porov. SCHÜTZ, CH. 1988. *Praktisches Lexikon der Spiritualität*. Freiburg-Basel-Wien: Herder 1988, s. 74.

⁶⁶⁶ Porov. VORGRIMLER, H. 2002. *Neues Theologisches Wörterbuch*. Freiburg: Herder 2002, s. 55.

⁶⁶⁷ Porov. ANZENBACHER, A. 2004. *Úvod do filozofie*. Praha: Portál 2004, s. 186.

⁶⁶⁸ LUBAC, H. 1999. *Le drame de l'humanisme athée*. Paris: Editions du Cerf 1999, s. 441.

Lubac tvrdí, že dialóg s ateizmom neznamená zatajenie vlastnej (kresťanskej) identity, ani postavenie sa proti nej. Ináč by stratil vlastnú hodnotu. Ozajstný dialóg neodsudzuje apriori druhú stranu, ale vyhýba sa aj prebytočným výkladom. Lubac opísal správny dialóg s ateistami tromi slovami: rozhovor (*dialogues*), konfrontácia (*affrontement*), boj (*bataille*). Tieto slová sa vzájomne prelínajú ale si aj pomáhajú. Nie je hanbou viesť dialóg a konfrontovať sa s ateizmom. Ale človek sa stále musí mať na pozore pri dialógu, aby nebojoval s osobou, ale so samotným ateizmom. Človek dialógu nesmie zabudnúť ani na fakt, že hranice medzi vierou a ateizmom sú spoločné a veľmi citlivé. Byť na jednej strane, alebo na druhej nie je výhrou, alebo zásluhou. Vďačnosť a pokora nikomu neuškodí pri hľadaní pravdy. Túto skutočnosť obhajuje Henri de Lubac vo svojom diele *Paradoxes*⁶⁶⁹ (*Paradoxy*), keď píše, že nikto nemôže byť dostatočne spokojný so svojou vierou a to nás vedie k hlbšiemu chápaniu potreby tohto dialógu.

2.2 Predsieň postmodernizmu – modernizmus

Obdobie modernizmu je pevným obdobím človeka, kedy bol presvedčený, že bez Boha môže žiť. Svet vníma podľa seba, morálku vytvára podľa subjektívnych úsudkov. Takže osobitné miesto pre Boha vo svete modernizmu takmer neexistuje. Jedinou istotou a hybnou silou sa pre človeka stáva (zdravý) rozum, ktorým všeobecne rieši skoro všetko vo svojom živote.

Podľa modernistov ateizmus bola vierou osobitnej voľby človeka.⁶⁷⁰ V centre diania stojí človek, kde pre Boha niet miesta. Majoritnou a autonómnou náboženskou ideou sa stáva ateizmus, ktorý svojou prítomnosťou sa snaží presvedčiť ľudí, že rozum môže odhaliť aj najtajomnejšie pravdy vesmíru a života.⁶⁷¹

Modernizmus obhajuje vlastné zaujmy, keď tvrdí, že má ucelený pohľad na svet a môžeme v celistvosti to pochopiť. Či už ide o Feuerbach, Marx alebo Freud, v duchu modernizmu podávali teoretický pohľad na pôvod Boha v mysli človeka. A tak Boh sa stáva pre nich iba intuíciou. Táto skutočnosť zabraňuje človekovi, aby pochopil vieru v Boha a tak sa viera stáva ireálnou a bláznivou skutočnosťou.⁶⁷²

Modernizmus užíva metódu uniformity, kde sa veci možno vnímať iba jednako. Preto pri intuícií Boha náboženské pojmy dostávajú jednoduché (svetské) významy. Ako napríklad „raj“. Od teologického významu putoval tento pojem dosť ďaleko v rámci modernizmu, nakoľko tento pojem pričlenili k blahobytu tu na zemi, čo je iba o jeden krok pred nami. Tento názor mal iba ten problém, že hocikoľko môže napredovať človek vo svojom živote, blahobyt stále ostáva iba o jeden krok pred ním. Takže „raj“ sa stáva nedosiahnuteľným pre človeka.

Náboženstvo sa stane prostriedkom a univerzálnou nápomocnou silou šírenia modernizmu, kde viera má opodstatnenie dovtedy, kým obsluhuje dobové hnutie a názory. Jeden z najväčších zástancov tejto skutočnosti sa stal Marx, keď tvrdil, že náboženstvo

⁶⁶⁹ LUBAC, H. 1999. *Paradoxes*. Paris: Editions du Cerf 1999, s. 408.

⁶⁷⁰ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. New York: Doubleday 2004, s. 201.

⁶⁷¹ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 202.

⁶⁷² Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 203.

sa vyvinul zo spoločenských spojitostí a s dobrým nadhľadom sa stane ucelene kontrolovateľné.⁶⁷³

Náboženstvo – založené na ateizme – sa pre modernizmus stáva nehybnou, nepodstatnou silou spoločenstva. Kritici modernizmu odsúdili slabé stránky ateizmu, kde sa už život človeka stáva neúnosným. O tom svedčí aj nemecký marxistický spisovateľ Benjamin Walter⁶⁷⁴, ktorý videl slabé, až protiludské stránky modernizmu v Nemecku počas nacizmu, kedy sa na javisku Európy objavio stelesnené ateizmus. Pre spisovateľa je to svet neúnosný a preto spácha samovraždu.

Na konci druhej svetovej vojny už bolo zrejmé, že hnutie modernizmus v spoločnosti v etickom slova zmysle stroskotal a čaká sa na čosi nové.

2.3 Ateizmus v postmodernizme

Postmodernizmus je myšlienkový smer, ktorý bol uplatnený vo filozofii od druhej polovice 20. storočia. V duchu postmodernizmu môžeme tvrdiť, že ono je už celkový svetonázor – súčet hodnôt, teórií – a spoločenský stav, ktorý do značnej miere podmieňuje ďalšie spoločenské javy.

Všeobecne o postmodernizme môžeme tvrdiť, že odmieta hľadanie poznania objektívnej pravdy, krásy a so svojím odmietnutím jednoty a plnosti vo svete svedčí o svojej nevere.⁶⁷⁵ Na základe všeobecných etických noriem nemôžeme považovať ani modernizmus, ani postmodernizmus za správny smer. Síce ponúka adekvátnu formu životného štýlu, ale neponúka objektívne vysvetlenie o pôvode, priebehu a cieľa ľudskej existencie. Je to ako domáci bicykel: človek sedí na tom, šľape, sa unaví, ale stále je na tom istom mieste a je „spokojný“, že svoje telo udržuje v dobrej kondícii. A tým pádom vidíme, že prostriedky sú cennejšie, ako samotný cieľ.

Kým modernizmus na prvom mieste hovorí o racionalizme – nakoľko racionalisticky pravdu možno vnímať iba jednako –, tak postmodernisti hovoria o mnohorakosti pravdy.⁶⁷⁶ Tým väčšia pravda, čím má pestrejšie podoby.⁶⁷⁷

Hoci postmodernisti sa často začleňujú medzi ateistami, ale priamo neodmietajú existenciu Boha.⁶⁷⁸ Odmietajú síce Boha, ktorý by všetko videl, ale to neznamená, žeby boli ateistami. Postmodernisti vnímajú vlastné hranice poznania, a preto nemôžu zadefinovať čo existuje a čo nie.

Na prvý pohľad sa to zdá, že postmodernisti podporujú ateizmus, ale v skutočnosti iba takú formu života nasledujú, kde odmietajú modernistické tendencie odmietania Boha a vyslovujú podporu pluralistického videnia sveta. Dekonstručná idea postmoderného mysliteľa, Jacques Derridu otvára novú cestu k otvorenému dialógu so svetom, kde niet miesta pre ideu Boha.

⁶⁷³ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 205.

⁶⁷⁴ MENJAMIN, W. 2010. *Über den Begriff der Geschichte*. Berlin: Suhrkamp Verlag, s. 380.

⁶⁷⁵ Porov. JURINA, J. *Postmodernizmus a jeho civilizačno-kultúrne konzekvencie*. Bratislava: DOBRÁ KNIHA, 2004. s. 22.

⁶⁷⁶ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 207.

⁶⁷⁷ Porov. GUINNESS, O. 2001. *Long Journey Home: A Guide to Your Search for the Meaning of Life*. Colorado Springs: Water Brook Press 2001, s. 18.

⁶⁷⁸ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 208.

Derrida ako filozof neverí, že je možné poznať pravdu, že by existoval nejaký transcendentný stvoriteľ, ktorý by stvoril tento svet, neverí, že by existoval nejaký jeho transcendentný význam. Vo svojom svete náboženskej identity nechce fenomén náboženstva podceňovať, ale ani ho príliš uprednostniť, ale otázku náboženstva berie vážne a zamýšľa sa nad náboženstvom, ktoré by mohlo byť akceptovateľné súčasníkom pod vedením čistého rozumu.⁶⁷⁹

Postmoderné myslenie odmieta transcendentné hodnoty napriek tomu, že o nich pomerne často diskutuje na akademických úrovniach i v masovo komunikačných zariadeniach, že sa k nim prebíja pomocou historických, psychologických a sociologických reflexií. Nedostatkom týchto diskusií je, že transcendentné pojmy definujú a interpretujú tendenčne, skreslene a zjednodušene, že ich obsah „vytunelujú“ a dajú im iný význam a zmysel.

Predstavitelia západnej kultúry odmietali alternatíva vnímania až natoľko, že ľudia sa stali uzavretými ruinami sveta. Túto skutočnosť neodpustí postmodernizmus ani náboženstvu, ale ani západnej kultúre, ktorá sa tak mnohé stáročia „spolupracovala“ s náboženstvom. Hoci v postmodernizme ateisti rešpektujú ideu Boha, ale nešetria s kritikou náboženstva. Idea Boha je škodlivá, preto treba ju odstrániť.⁶⁸⁰

3 Záver

Na konci nášho uvažovania o ateizme v čase postmodernizmu musíme potvrdiť fakt, že človek v súčasnosti prežíva obrovské existenčné krízy, nakoľko hlási pluralizmus (svojských) názorov a popiera existenciu jednej objektívnej pravdy. Pravda ako taká je pre postmoderného človeka neuchopiteľná a preto sa stáva nezaujímavou realitou.

Človek a jeho vlastné „ja“ spája svoje skúsenosti do vlastného svetonázoru, ktorý je pre neho dôležitejší ako hocikaký iný svetonázor – či už ide o svetonázor iného človeka, náboženskej skupiny alebo filozofie.

Paradoxom doby sa stáva skutočnosť, že podstatnejšie slovo má v živote (postmoderného) človeka zážitok, ako samotná pravda o veciach, pretože skúsenosť je osobná a uchopiteľná. V postmodernom myšlienkovom svete sa skúsenosť neustále mení, čo vyhovuje práve človeku postmoderny, ktorý neverí v stabilitu, rast, alebo hocikakú vyššiu normu, podľa ktorej by mal žiť. A v „pochopení bez Boha“ je to aktuálnou a jedinou možnosťou. K tomu dopomáha nápomocná hýbajúca sila, relativizmus. Relativizmus dosiahol prevahu a jeho uplatňovanie je často militantné voči menšinám, ktoré sa rozhodli vyznávať konzervatívne hodnoty. Intolerancia voči relativizmu je v dnešnej dobe netolerovateľná.

Nakoniec na jednej strane musíme konštatovať, že dialóg s ateizmom je možný, ale na druhej strane nie je jednoduchou záležitosťou, nakoľko človek vo svojej identite je celkom uzavretý do sveta subjektívnych právd. A je to veľmi ďaleko od správneho pochopenia ľudskej identity.

⁶⁷⁹ Porov. DERRIDA, J. 1996. *Foit et savoir*. Paris: SEUIL, 1996, s. 14.

⁶⁸⁰ Porov. MCGRATH, A. 2004. *The Twilight of Atheism*. s. 210.

4 Použitá literatúra

- ANZENBACHER, A. *Úvod do filozofie*. 2. vyd. Praha: PORTÁL, 2004. 376 s. ISBN 80-71788-04-X.
- BENJAMIN, W. *Über den Begriff der Geschichte*. 1. vyd. Berlin: SUHRKAMP VERLAG, 2010. 380 s. ISBN 978-3-518-58549-8.
- DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánského koncilu. *Gaudium et spes*. 1. vyd. Trnava: SPOLOK SV. VOJTECHA, 2008. 847 s. ISBN 978-80-7162-738-8.
- GUINNESS, O. *Long Journey Home: A Guide to Your Search for the Meaning of Life*. 2. vyd. Colorado Springs: WATER BROOK PRESS, 2003. 224 s. ISBN 978-1-578-56846-8.
- JANDOUREK, J. *Vzestup a pád moderního ateismu*. 1. vyd. Praha: GRADA, 2010. 112 s. ISBN 978-80-247-2981-7.
- JURINA, J. *Postmodernizmus a jeho civilizačno-kultúrne konzekvencie*. 1. vyd. Bratislava: DOBRÁ KNIHA, 2004. 187 s. ISBN 80-7141-452-2.
- LUBAC, H. *Le drame de l'humanisme athée*. 1. vyd. Paris: EDICIONS DU CERF, 1999. 441 s. ISBN 978-2-204-06145-2.
- LUBAC, H. *Paradoxes*. 1. vyd. Paris: EDICIONS DU CERF, 1999. 408 s. ISBN 978-2-204-06146-8.
- MCGRATH, A. *The Twilight of Atheism*. 1. vyd. New York: DOUBLEDAY, 2004. 320 s. ISBN 0-385-50061-0.
- SCHÜTZ, CH. *Praktisches Lexikon der Spiritualität*. 1. vyd. Freiburg-Basel-Wien: HERDER, 1992. 1520 s. ISBN 978-3-451-22614-4.
- VORGRIMLER, H. *Neues Theologisches Wörterbuch*. 4. vyd. Freiburg: HERDER, 2000. 704 s. ISBN 978-3-451-27340-7.

5 Kontakt na autora

PhDr. Mgr. Kristián Bozay

Trnavská univerzita v Trnave

Filozofická fakulta

Katedra etiky a morálnej filozofie

Hornopotočná 23.

918 43 Trnava

Email: bozaykrisztian@gmail.com

Školiteľ: doc. ThDr. Alžbeta Dufferová, PhD.

SOCIOLOGIE

O vztahu antropologie a historie na příkladu pojmu kultura

On Relationship between Anthropology and History and Concept Culture in them

Lucie Kovandová

Anotace: Příspěvek je věnován vztahu sociální a kulturní antropologie a historie na příkladu pojmu kultura a jeho pojetí v těchto vědeckých disciplínách. Od 60. let 20. století dochází ke sblížování antropologie a historie v podobě nových kulturních dějin a později především v rámci historické antropologie. Antropologie se stala inspirací pro historii například svým pojetím kultury, které otevírá nové možnosti bádání o minulosti.

Klíčová slova: antropologie, historie, historická antropologie, kultura

Summary: This contribution is about relationship between anthropology and history and about the concept of culture in them. History was a part of most of anthropological schools. In the 1960s new cultural history was born and then historical anthropology has become join of anthropology and history. History like historical anthropology have to take a new concept of culture.

Keywords: anthropology, history, historical anthropology, culture

1 Úvod

K sepsání tohoto svým rozsahem nevelkého příspěvku mě inspiroval text Aleny Šimůnkové pojednávající o vztahu historiografie a antropologie a jejich prolínání (Šimůnková, 1995). Historicko-antropologické směry dle autorky zkoumají kulturní fenomény a sociální praxe v dějinné perspektivě. Článek dále nabádá k tomu, aby se historiografie inspirovala antropologickým pojetím kultury a studiem sledované skutečnosti jako kulturního procesu. Druhým inspiračním zdrojem se staly studie Jana Horského, který představil dvojí pojetí pojmu kultura, první se objevuje v tradičním dějepisectví, druhé je typické pro nové kulturní dějiny (Horský, 2009).⁶⁸¹

Cílem článku je přispět k diskusi, která byla v těchto textech nastíněna a přiblížit tak problematiku sblížení antropologie a historie do určitého přehledu, což by mohlo posloužit k bližšímu pochopení východisek historické antropologie a potažmo nových

⁶⁸¹ V prvním případě se tzv. účelově racionální a funkcionální pojetí kultury zabývá všemi tvory člověka (tradiční dějepisectví upřednostňovalo studium hmotné kultury), zatímco tzv. hodnotově racionální pojetí kultury hledá vztah mezi kulturou a dějinným aktérem (více se tedy zajímá o prožitky lidí v minulosti).

kulturních dějin.⁶⁸² Tento příspěvek tak představuje nejdůležitější proměny pojmu kultura v antropologických školách a směrech, především pak v rámci symbolické antropologie, a jeho pojetí a úlohu v historické antropologii, která se pokouší spojit historii a antropologii do jednotného přístupu.

2 Vývoj pojmu kultura v dějinách antropologie

2.1 Od vzniku antropologie jako vědecké disciplíny do 60. let 20. století

Kulturní antropologie jako samostatná vědecká disciplína vznikla v 2. polovině 19. století. V průběhu jejího vývoje se vytvořilo několik antropologických směrů a škol, jejichž cílem bylo především studium rozmanitosti lidských společností a kultur. Jedním z nejdůležitějších pojmů antropologie byla od počátku kultura, její chápání a vymezení se často měnila. Jednotlivá vymezení kultury se mnohdy snažila do její definice zahrnout všechny charakteristiky člověka, aby vyjádřila rozsáhlost tohoto pojmu.

Široké antropologické pojetí kultury přivedlo Clyda Kluckhohna a Alfreda Luise Kroebera k vydání díla *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions* (1952) s cílem utřídit stávající definice a vymezení kultury. Podařilo se jim objevit 164 různých náplní pojmu kultura. Na základě získaných poznatků se pokusili o vyjmenování základních charakteristik kultury, které se v daných definicích objevovaly a došli tak například k názoru, že kultura se skládá z hodnot a idejí, je produktem chování a základem lidského jednání. (Soukup, 2011, s. 44)

Na počátku odborného zájmu o vymezení kultury v antropologii stál britský antropolog Edward Burnett Tylor, představitel sociálního evolucionismu, který chtěl ustanovit jednotlivá stádia společenského vývoje a předpokládal také rozmanitost kultur v čase i v prostoru. E. B. Tylor vytvořil první obsáhlou antropologickou definici kultury. Kulturu považoval za komplexní celek zahrnující náboženské a etické hodnoty a systémy, právní předpisy, poznání, umění a všechny zvyky a schopnosti, kterými jedinec disponuje jako příslušník společnosti a které si osvojil učení.⁶⁸³ „Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specifický lidský adaptační nástroj přetváření světa člověkem.“ (Soukup, 2005, s. 284)

Na přelomu 19. a 20. století se vůči evolucionismu kriticky vymezil rodící se difuzionismus. Difuzionistické školy předpokládaly, že k vývoji kultur docházelo prostřednictvím migrace podnětů z kulturního centra invence.⁶⁸⁴ Difuzionisté tak obrátili

⁶⁸² Pojem nové kulturní dějiny lze chápat jako všeobecné označení pro historické směry vystupující do popředí v 2. polovině 20. století. K tomu podrobněji J. Šotola: *Historická antropologie (elektronický zdroj): studijní opora*, Olomouc, 2011, s. 1. Označení nová kulturní historie se vztahuje k znovuoživení zájmu o historii lidové kultury od 70. let 20. století, její počátky a vývoj představuje britský historik Peter Burke v knize: *Co je kulturní historie?*, Praha: Dokořán, 2011.

⁶⁸³ Tuto definici kultury představil E. B. Tylor v knize *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, London: Murray, 1871.

⁶⁸⁴ Difuzionismus se šířil především v Německu, Velké Británii a ve Spojených státech amerických. V centru jeho zájmu stálo studium mechanismů difúze kulturních prvků. Proměnu

pozornost ke studiu mechanismů šíření kulturních prvků z jedné společnosti do druhé. Po 2. světové válce došlo k znovuoživení zájmu o evolucionismus v podobě kulturní ekologie a neoevolucionismu, který přišel s dalším vymezením pojmu kultura. Kultura byla vnímána jako extrasomatický systém adaptace člověka na přírodní prostředí, tedy jako autonomní síla nezávislá na člověku. „*Hybnou sílu kulturního vývoje představuje zdokonalování technologie, jehož projevem je růst koncentrace a využití energie během evoluce civilizace.*“ (Budil, 1995, s. 78) Ústředním pojmem těchto proudů se stala kulturní evoluce.

Výraznou proměnu pojmu kultura přinesla americká kulturní antropologie reprezentovaná Franzem Boasem a jeho žáky na počátku 20. století. F. Boas postavil svoje pojetí antropologie na interdisciplinárním přístupu využívajícím poznatky ostatních disciplín jako například archeologie, etnografie či jazykovědy a hovořil o kultuře v množném čísle. „*Kulturu Boas pojímal jako komplex, složený z kulturních znaků, který se přizpůsobuje změnám přírodního prostředí. Tento synchronní přístup Franz Boas spojuje s důrazem na historii jednotlivých kulturních fenoménů.*“ (Budil, 1995, s. 89) Kulturní antropologii považoval za historickou vědu, která zkoumá dějiny lidské společnosti, a prosadil v ní doktrínu kulturního relativismu a determinismu.⁶⁸⁵ Jeho následovníci vytvořili konfiguracionalistickou školu zabývající se studiem kulturních konfigurací, které bylo postaveno na terénním výzkumu. Jedním ze stoupenců tohoto přístupu byl Alfred Louis Kroeber považující kulturu za autonomní nadindividuální celek, který se řídí vlastními zákony.⁶⁸⁶ Každou kulturu je nutné dle jeho názoru zkoumat v rámci její vlastní struktury a hodnot. Součástí kultury jsou všechny dovednosti a schopnosti člověka jako lidské bytosti.

Další patrnou změnou v sociální a kulturní antropologii přinesla 60. léta, kdy se hlavním antropologickým proudem stal strukturalismus silně ovlivněný poznatky moderní lingvistiky, především myšlenkami švýcarského lingvisty Ferdinanda de Saussura. Představa jazyka jako abstraktního systému ovlivnila i samotné pojetí kultury. Kultura je zde chápána jako struktura, ve které význam každého kulturního znaku je dán jeho postavením ve společenské struktuře. Hlavním představitelem strukturalismu v antropologii byl Claude Lévi-Strauss, jehož ústředním tématem bylo myšlení přírodních národů, směna v lidské společnosti, typy příbuzenských vztahů nebo struktura mýtů. Kulturu považoval tento francouzský antropolog za strukturální systém. „*Kultura se tedy chápe jako sémiotický výraz lidské mysli.*“ (Soukup, 2011, s. 45)

společnosti vysvětlovali především kontakty mezi různými kulturami, pozornost tak věnovali migraci jednotlivých etnik a kulturních prvků.

⁶⁸⁵ Kulturní determinismus předpokládá, že rozhodujícími faktory chování a jednání člověka jsou sociokulturní prvky. V rámci kulturního relativismu dochází k postavení jednotlivých kultur na stejnou úroveň, odmítnuto je tak hodnocení mezi kulturami, které mají odlišné hodnoty, normy i ideje, přesto stejně pravdivé, jejichž smysl je patrný pouze v kontextu dané kultury.

⁶⁸⁶ A. L. Kroeber s pojmem kultura pracoval ve většině svých děl, z nichž je třeba jmenovat například knihu *The Nature of Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 1952.

2.2 Americká kulturní antropologie Clifforda Geertze

Koncem 60. let se významným směrem v antropologii stala symbolická antropologie v čele s americkým kulturním antropologem Cliffordem Geertzem, který považoval kulturu za sociální konstrukci významotvorných symbolů a znaků existující mezi jedinci jakožto aktéry. „*Geertz chápe kulturu jako systém symbolů, které vytvářejí modely reality, zahrnující interpretaci světa, a modely pro realitu, organizující sociální život člověka.*“ (Budil, 1995, s. 158) Kulturu považuje za veřejnou, protože významy, které lidé přikládají svému jednání, jsou veřejné. Kulturu vidí jako „pavučinu významů“, jejím prostřednictvím lidé vnímají, prožívají a interpretují svoji realitu.⁶⁸⁷ Zkoumání kultury tak posunul do oblasti prožívání a vnímání jejími příslušníky.

C. Geertz je tak zastáncem sémiotického přístupu ke kultuře. Kulturu je třeba dle jeho názoru zkoumat jako svébytný text, jak lze postupovat při výkladu cizí kultury, popsal v knize *Interpretace kultur* (2000). Antropologa zde označuje za etnografa, který shromažďuje data, jež jsou ve skutečnosti pouze naší interpretací skutečností předkládaných aktéry. Etnografie by měla mít podobu zhuštěného popisu, který vedle sběru dat odkrývá pojmové struktury detailním studiem sledovaného jednání a situace. Informátoři nám tedy ukazují svoji vlastní interpretaci reality. Cizí svět je třeba popisovat v jeho vlastních pojmech a rekonstruovat významy, které člověk svému jednání přisuzuje. „*Rozumět kultuře jiných lidí znamená odhalit jejich normálnost, aniž bychom umenšovali jejich jedinečnost.*“ (Geertz, 2000, s. 24) C. Geertz poukázal na to, že badatel vstupuje do sledované skutečnosti s představou toho, co by měla kultura obsahovat. Od této představy je nutné se odpoutat a dovolit aktérům, aby nám umožnili vstoupit do jejich světa myšlení.

3 Sblížení antropologie a historie

3.1 Antropologie versus historie

Historie a antropologie bývají považovány za dvě odlišné společenské vědy, s vlastním předmětem bádání, teoriemi a specifickými metodami. Zatímco antropologie vznikla jako věda zkoumající cizí kultury a společnosti v jejich vlastním životním prostoru (metoda zúčastněného pozorování), historie se zabývá studiem minulosti naší společnosti a kultury, přičemž hlavním pramenem jsou archivní materiály. Přestože prolínání antropologie a historie můžeme sledovat již na počátku 20. století, k výraznějšímu propojení antropologie a historie dochází od 60. let v rámci nových kulturních dějin a od 80. let v historické antropologii.

Začlenění historie do antropologického studia je patrné například v díle Marshalla Sahlinse, který studoval kulturní fenomény a sociální praxi cizích kultur v historické perspektivě.⁶⁸⁸ Ve stejné době se antropologické poznatky zřetelněji začaly dostávat

⁶⁸⁷ Metaforickou představu kultury jako „pavučiny“ si C. Geertz vypůjčil od německého sociologa Maxe Webera, který svými myšlenkami ovlivnil filozofii i historiografii například pojmem ideální typ.

⁶⁸⁸ Mezi jeho nejslavnější díla patří knihy *Historical Metaphors and Mythical Realities*, Michigan: University of Michigan Press, 1981; *Culture and Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 1976.

do historiografie. „*Zkušenosti antropologů z pozorování živých procesů, schopnost vidět „jinakost“ v rámci kulturně odlišných sociálních systémů, způsoby jejich interpretace a následné zobecňování mohou být inspiračními zdroji i pro práci českých historiků.*“ (Šimůnková, 1995, s. 100). Přenos antropologie do historie však naráží na několik problémů. Za prvé je nutná orientace ve východiscích jednotlivých antropologických směrů a škol, které jsou mnohdy protikladné, aby je bylo možné využívat bez přílišného eklekticismu. Druhou daleko obtížnější rovinou je samotný převod antropologických teorií a pojmů do historického bádání pracujícího s archivními prameny, prostřednictvím kterých by k nám měl aktér promlouvat. Na rozdíl od antropologického výzkumu založeného na pozorování a rozhovoru s aktéry, historik poznává aktéra pouze prostřednictvím již uzavřených pramenů.

Další podmínkou prolnutí antropologie a historie je přijetí antropologického pojetí kultury. Zatímco v historii bývá kultura chápána jako úzce vymezený subsystém (především jako hmotná kultura), který je zkoumán v nezávislosti na ekonomických, sociálních nebo politických strukturách, antropologie na studovanou společnost pohlíží jako na kulturní systém, který propojuje všechny oblasti společnosti, je výtvozem člověka a zároveň ho ovlivňuje. Cílem antropologicky orientované historie by tak měla být analýza vzorců chování a jednání, sociálních praxí a zkušeností člověka, s přihlédnutím k tomu, že člověk je spolutvůrcem dějin, stejně jako je dějinami vytvářen.

„*Důraz na interpretaci, prvořadé zaměření antropologických prací na význam a zkušenost mohou být pro historiky užitečné, neboť jim nabízejí způsoby, jak se dívat jinak na historické události a jak lze také jinak využívat pramenný materiál.*“ (Šimůnková, 1995, s. 105). Historikové tak mohou hledat v pramenech opomíjené či upozaďované skutečnosti, nahlížet na společnost z jiného úhlu pohledu, vedle hmotných projevů vysoké kultury, mohou sledovat kultury obyčejných lidí, jejich způsoby chování a jednání, víru nebo praxe. Jako antropologové tak historici mohou studovat skutečnost jako kulturní proces a toto nové pojetí kultury otevírá další rozměry výzkumu minulosti.

3.2 Antropologie a historie

K prolínání antropologie a historie docházelo již ve 20. let 20. století v rámci francouzské školy Annales. Tato společná tendence byla patrná zájmem o sociální rovinu v historické perspektivě.⁶⁸⁹ Propojení antropologie a historie je dále zřejmé v díle reprezentujícího marxistické dějepisectví Edwarda P. Thompsona *Utváření anglické dělnické třídy* (1968), které věnuje pozornost společným zkušenostem lidí tvořících třídu a obrací se tak k aktérovi dějin. Zřetelné sblížení antropologie a historie vystupuje do popředí v 60. – 70. letech 20. století u některých francouzských historiků (Jacques Le Goff, Philippe Ariès), italských mikrohistoriků (Carlo Ginzburg) a německých historiků všedního dne (Hans Medick, Richard van Dülmen).

⁶⁸⁹ Francouzská škola Annales se vymezila vůči politickým dějinám svým důrazem na hospodářské a sociální dějiny. Pod pojmem škola Annales se rozumí několik generací francouzských historiků, kteří se soustředili kolem společného časopisu a vědeckých pracovišť.

Snaha o aplikaci antropologických teorií do historického bádání je nejpatrnější v historické antropologii. Historickou antropologii můžeme představit jako interdisciplinární přístup, který se snaží o tzv. „návrat člověka do dějin“. Vznik historické antropologie je kladen do 80. let 20. století do prostředí německých historiků všedního dne. Hans Medick (1987), který vyzdvihnul přínos teorie kultury americké antropologie v pojetí Clifforda Geertze pro historii, se pokusil přenést do historie metodu zhuštěného popisu, jehož prostřednictvím lze číst historický pramen.⁶⁹⁰ Historie se tak v rámci historické antropologie obrátila ke studiu každodenního života, prožitků obyčejných lidí a jejich vztahu se sociální strukturou. „*Historická antropologie staví konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením, pocity a utrpením do středu historické analýzy.*“ (Dülmen, 2002, s. 11)

Historickou antropologii můžeme také chápat jako širší součást nových kulturních dějin, které se odklonily od starších forem historického bádání zaměřeného na politické dějiny a velké osobnosti dějin a přiklonily se k analytickému přístupu k minulosti projevujícím zájem o sociální struktury a procesy z pohledu dějinného aktéra. „*Koncentrace sociálněvědního dějepiscevtví na anonymní struktury a procesy byla nahrazena historií s lidskou tvář. Úzké sepětí sociálněvědní historie s ekonomii a sociologií ustoupilo orientaci na antropologii a sémantiku.*“ (Iggers, 2002, s. 8)

V historické antropologii má kultura rozsáhlejší význam. Kultura je vnímána jako svébytný text, který lze číst a porozumět mu. Jan Horský hovoří v knize *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* (2009) o dvojím pojetí kultury.⁶⁹¹ První označuje jako účelově racionální a funkcionální vidící kulturu jako kulturu vysokou, která obsahuje všechny výtvořiny člověka (výtvarné umění, hudbu, literaturu, vědecké poznatky atd.). Druhé hodnotově racionální pojetí kultury předpokládá, že mezi kulturou a dějinným aktérem je vzájemný vztah. Kultura je chápána jako síť významů, ve které jsou vytvářeny sociální, ekonomické a politické vztahy. „*Kultura je vše, co souvisí se specifickými lidskými schopnostmi, jsou to všechny významy a všechna jednání.*“ (Horský, 2009, s. 107). Toto pojetí kultury, vycházející ze symbolické antropologie, je charakteristické pro nové kulturní dějiny včetně historické antropologie.

V českém prostředí se hodnotově racionální pojetí kultury objevuje v díle Josefa Petráně (1995), který se přiklonil ke strukturálně sémiotickému pojetí kultury. Hmotnou kulturu představuje jako nezávislou na dějepisném bádání, což znamená, že by měla být chápána jako analytická kategorie, badatelův nástroj poznání, jehož pomocí popisuje sledovanou společnost. Kulturu tvoří lidské jednání a chování a zároveň se jedná o reakci dané společnosti na její přírodní podmínky. „*Předmětem výzkumu jsou kulturní vztahy a možnosti člověka v jeho každodenním životě, který zahrnuje dny všední i sváteční.*“ (Petráň, 1995, s. 12) Antropologicky orientovaný historik by se měl dle názoru J. Petráně zaměřit na ty stránky pramene, které vypovídají o historické praxi daného společenství. Tento český historik zájmem o sociální praxi, použitím pojmu kultura jako ideálním typem nabídl možnost rozšířit dosavadní historické bádání o nové možnosti.

⁶⁹⁰ Jedná se o text Hanse Medicka „Missionaries in the Row Boat?“ Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History. *Comparative Studies in Society and History* 29, 1987, s. 76–98.

⁶⁹¹ J. Horský zde vychází z teorie německých badatelů Ute Danielové a Gerta Dresslera.

4 Závěr

Jedním ze základních pojmů společenských věd zaměřených na studium člověka a lidské společnosti je kultura. Tento pojem pocházející z latinského slovesa *colere*, které lze přeložit jako kultivování či široce jako obydlování, získává moderní antropologické pojetí koncem 19. století v rámci evolucionismu. V dějinách sociální a kulturní antropologie jako vědecké disciplíny kultura nabývá různých forem, od komplexního celku zahrnujícího všechny hmotné výtvory člověka, jeho víru a ideje k pojmu pohybujícímu se v sémantické a symbolické rovině představující kulturu jako systém znaků, symbolů a významů.

Podobně jako antropologie i historie pracuje s kulturou jako s ústřední kategorií, prostřednictvím které popisuje minulost lidstva. Od 60. let 20. století v rámci převážně nových kulturních dějin panovala snaha naplnit kulturu takovým významem, aby byl tento pojem schopný obsáhnout rozmanité stránky lidské společnosti. Inspiraci pro historiografii poskytla symbolická antropologie reprezentovaná Cliffordem Geertzem, který žádal porozumění a pochopení sociokulturní skutečnosti z pohledu aktéra. V 80. letech historická antropologie začala propojovat antropologické pojetí kultury, výzkum soudobých společností a pohled na ně s historickým studiem archivních pramenů do interdisciplinárního přístupu, který umožňuje rekonstruovat minulost z jiných úhlů pohledu.

Martin Soukup (2011, s. 49) se domnívá, že vývoj pojmu kultura v antropologii lze rozdělit do tří vývojových fází, které označuje výrazy aktivita, entita a konstrukce. V prvním případě se jedná o pozitivistické chápání kultury jako aktivity člověka. Za druhé je kultura pojímána jako entita, tedy způsob, kterým lidé uchopují svět, jež je obklopuje. Posledním vývojovým stádiem kultury je kultura jako konstrukce antropologa používaná při výzkumu člověka. Na základě těchto vývojových fází pojmu kultura je dle mého názoru patrné, že se antropologie posunula od chápání kultury jako hodnotícího kritéria, přes vnímání kultury jako způsobu, jak se odlišit od vnějšího prostředí k definici kultury, kdy si badatel uvědomuje, že se jedná o konstrukt, jehož prostřednictvím popisuje a zkoumá cizí kultury. A právě toto pojetí kultury, které by mělo být základem historické antropologie, umožňující propojit historii s antropologickým způsobem kladení otázek a přístupu k aktérovi, by se mělo stát inspirací pro historiografii.

5 Použitá literatura

- BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. 2. vyd. Praha: Triton, 1995. 239 s. ISBN 80-85875-04-7.
- DÜLMEN, R. VAN. *Historická antropologie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2002. 116 s. ISBN 80-86569-15-2.
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 565 s. ISBN 80-85850-89-3.
- HORSKÝ, J. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze a mezích historické vědy*. 1. vyd. Praha: Argo, 2009. 339 s. ISBN 978-80-257-0124-9.

- IGGERS, G. G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 177 s. ISBN 80-7106-504-8.
- KREJČÍ PREISSOVÁ, A.; ŠOTOLA, J. A KOL. *Kapitoly z historie antropologického myšlení. Interní studijní texty pro studenty kulturní a sociální antropologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 226 s.
- MEDICK, H. „Missionaries in the Row Boat?“ Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History. *Comparative Studies in Society and History* 29, 1987, s. 76–98.
- NEŠPOR, R. Z.; HORSKÝ, J. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj – Časopis pro kulturní dějiny*. 2004, č. 1, s. 61–83. ISSN 1211-8109.
- PETRAŇ, J. *Dějiny hmotné kultury. II/1*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1995. 468 s. ISBN 80-7184-085-8.
- SOUKUP, M. *Kultura: Biokulturologická perspektiva*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011. 367 s. ISBN 978-80-87378-96-0.
- SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 668 s. ISBN 80-246-0337-3.
- ŠIMŮNKOVÁ, A. Ke vztahu historiografie a antropologie: Perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. *Český lid*. 1995, č. 82/2, s. 99–109. ISSN 0009-0794.
- ŠTORCHOVÁ, L.; HORSKÝ, J. *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty v české a světové historiografii 20. století*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 2009. 268 s. ISBN 978-80-86971-92-6.

6 Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Lucie Kovandová

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
Josef Martího 269/31
162 00 Praha-Vešlavín

Email: Kovandovalucka@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Jan Horský, Ph.D.

Vedení lidí v systému řízení lidských zdrojů

Leadership in system human resource management

Lucian Stanescu

Anotace: Článek se zabývá definováním vedení lidí v systému řízení lidských zdrojů. Je zde vymezen proces vedení lidí z hlediska základních metod. V příspěvku je vysvětlena difference mezi pojmem řízení a tvůrčí vedení, jelikož často dochází k záměnám těchto pojmů v prostředí České republiky. Vedení lidí je popsáno rovněž v kontextu zmocňování, sdílení vizí, týmové práce nebo organizační koordinace.

Klíčová slova: vedení lidí, styly řízení, difference, strategie

Summary: The article deals with the definition of leadership in human resources management system. There is here a defined process of leadership in terms of the basic methods. The paper explains the difference between the concept of management and creative leadership, since there is often a confusion between these two concepts in the Czech Republic. Managing people is also described in the context of enabling, sharing the visions, teamwork and organizational coordination.

Key words: Leadership, Management, Differential, Strategy

1 Úvod

Vedení je cílevědomé a záměrné ovlivňování lidí za účelem dosažení daných cílů. Tyto cíle by měly být kvalitně nastaveny s ohledem na profilaci organizace. Efektivní vedení lidí má vést k samostatně fungujícímu týmu, který je schopen samostatně plnit zadané cíle a plány. Vedení lidí se vztahuje k motivaci, mezilidskému chování a k procesu komunikace.

Manažeři, kteří vedou své týmy, dosahují výsledků prostřednictvím svých podřízených zaměstnanců, pouze efektivním vedením jsou schopni dosáhnout stanovených výsledků v požadovaném čase a kvalitě. Vedení spočívá v práci s lidmi, jejichž chování nelze jednoznačně předvídat a do budoucna ovlivňovat, jako v případě materiálních složek podnikového kapitálu. Proto je důležitou součástí vedoucích pracovníků znalost nejen ekonomie či managementu, ale také psychologie, práva, nebo andragogiky. Měnící se povaha pracovních organizací, zahrnujících jednodušší struktury a poznání efektivního využití lidských zdrojů společně s pokrokem ve společenské demokracii začala přikládat stále větší důležitost tvůrčímu vedení než tradičním způsobům řízení.⁶⁹² Povaha managementu se v současnosti posouvá od důrazu na dosahování výsledků důslednou kontrolou zaměstnanců k prostředí soustavné podpory přípravy, zmocnění, týmové práce či koordinace v prostředí organizace.

⁶⁹² KOCIÁNOVÁ, R. *Personální řízení: východisko a rozvoj*. 2.vyd. Praha: Grada, 2012. 152 s. ISBN 978-80-247-3269-5.

2 Vedení lidí a řízení lidských zdrojů

Systém řízení lidských zdrojů představuje podnikatelsky orientovanou filozofii charakterizovanou řízením lidí v organizaci manažery s cílem dosáhnout konkurenční výhodu. Tato koncepce je charakteristická důrazem na potřeby strategické vize, tedy stanovením cíle a způsobem jeho dosažení, což je výsledkem činností manažerů a propojení všech manažerských rozhodnutí, jež ovlivňují chování a vztahy mezi zaměstnanci a organizací. V oblasti vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli je v případě koncepce řízení lidských zdrojů zdůrazňována potřeba vzájemnosti, kterými jsou společné vize, cíle, vzájemný respekt i odpovědnost a chápání lidí více jako firemní hodnoty, potenciálního jmění, do kterého je třeba investovat než pouze jako součást nákladů na činnost organizace.⁶⁹³

Pojem vedení lidí není v manažerské literatuře jednotně interpretován. Na jedné straně je vedení chápáno jako základní funkce managementu spolu s plánováním organizováním a zpětnovazební kontrolou, na druhé straně spočívá v přesvědčování a aktivizaci výkonných pracovníků vedoucím pracovníkem tak, aby byly splněny plánované záměry, cíle a úkoly, tedy můžeme tento výraz považovat za synonymum pojmu ovlivňování nebo usměrňování pracovníků. V literatuře se setkáváme také s odlišujícími praktikami od klasických praktik řízení, zdůrazňující jednak aspekt dlouhodobé vize a aktivizaci všech pracovníků k jejímu dosažení, což je způsob korelující s konceptem řízení lidských zdrojů v organizaci. Takto pojímá vedení lidí J. Kotter: „*Vedení definuje, jak by měla vypadat budoucnost, spojuje lidi ve jménu budoucí vize a inspiruje k jejímu dosažení navzdory všem překážkám.*“ (Kotter, 2013, s. 58)

Klasické řídicí aktivity a přístupy vedení můžeme vidět i v určitém protikladu. Tradiční řízení je založené na základních funkcích managementu a na sledování výsledků, kdy smyslem řídicích aktivit je vytvořit určitý řád v průběhu činností organizace s cílem dosáhnout požadovaných, zpravidla krátkodobých výsledků. Naproti tomu přístupy vedení jsou založeny na stanovení záměru a vize budoucnosti, zapojení lidí prostřednictvím komunikace, motivováním s cílem získat lidi pro změny a dlouhodobé potřeby organizace.⁶⁹⁴ Počátek novodobé historie managementu preferoval jasné vymezení úkolů, plnění stanovených norem a pravidelnou kontrolou dosažených výsledků. Od podřízených se nečekala jiná aktivita, než plnění výkonových kritérií. S rostoucí kvalifikací docházelo k stále většímu využívání intelektuálního kapitálu.

2.1 Styly vedení

V **direktivním stylu** je manažer velice aktivní ve své činnosti, soustřeďuje se především na svůj názor a pojetí, často zasahuje do rozhodování, vydává příkazy a rozkazy. Často hovoří v první osobě jednotného čísla (já chci). V direktivním stylu vedení do všeho zasahuje a rozhoduje a druzí zúčastnění nemají takřka žádné slovo a postavení. Tohoto stylu vedení se využívá v 10-20% situací (při vzdalování od stanovených

⁶⁹³ ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. 10. vyd. Praha: Grada, 2007. 800s. ISBN 978-80-247-1407-3.

⁶⁹⁴ KOTTER, J. *Vedení procesu změny*. 1. vyd. Praha: Management Press, 2013. 192 s. ISBN 978-80-7261-015-0.

cílů, pokud na poradě někdo odvádí téma jinam apod.). Direktivní styl vedení se doporučuje, pokud se nachází společnost v krizové situaci.

V případě demokratického stylu je vedoucí osoba ve svém snažení velice aktivní, respektuje zároveň názory druhých, nechává jim prostor k jejich vyjádření a předstávám. Při závěrečném rozhodování má však hlavní slovo manažer, jeho slovo je poslední a má největší váhu. V tomto stylu používá otevřené otázky (Jaký na to máte názor?).

Manažer upřednostňující liberální styl vedení nemusí být aktivní a může se zříci své zodpovědnosti, často přenechává zodpovědnost na ostatních (rozhodněte se dle sebe). Tohoto stylu využije v případě, kdy požadovaná věc nesouvisí s náplní práce a tj. cca 5% situací.

Manažer s participativním stylem vedení se může držet v pozadí a nemusí se aktivně projevat. Může dávat prostor všem zúčastněným k projevení názorů a připomínek, snaží se docílit toho, aby je neustále vedl k osobnímu rozvoji. Do práce podřízených příliš nezasahuje. Po jejich odvedené práci s nimi zhodnotí výsledky, sděluje, co udělali dobře a čemu se naopak příště vyvarovat. Při konverzaci dává prostor ostatním, svůj názor sděluje jako poslední.⁶⁹⁵

Direktivní styl řízení se tedy nejčastěji používán ve výrobních podnicích, naopak liberální styl je aplikován ve vyspělých, učících se organizacích, podněcujících vlastní přístup podřízených. Demokratický je jakýmsi průnikem výše zmíněných. V literatuře se objevují také další členění stylů vedení, například dle individuálního stylu, který je rozdělen na osm dílčích přístupů (autokratický, harmonický, týmový, byrokratický, poradní, lhotejný, sousedský a sociální).

2.2 Vedení podle Roberta Blakea a Jane Moutonové stylem manažerské mřížky

Jedná se o moderní způsob, kde je graf sestaven na dvou proměnných - sociální aspekt (zájem o lidi) - svislá osa, výrobní aspekt (starost o produkci) - vodorovná osa. Každá z těchto os má hodnoty 1-9, označující vzestupně váhu každého faktoru. Spojíme-li hodnoty, vznikne tak zvaná manažerská mřížka, která vymezuje pět základních postojů:⁶⁹⁶

- ochuzený management (volný průběh) minimální řízení/ vedení lidí, minimální požadavky na splnění úkolů;
- management venkovského klubu disponuje silnou orientací na lidi, nedostatečně se stará o dosažení výrobních cílů;
- kompromisní management má zájem o oba faktory, ale nikdy se nemůže jednomu z nich věnovat „na plný úvazek“;
- autoritativní management se zajímá především o produkci a nedostatečným způsobem o lidské zdroje;
- týmový management podporuje lidi i produkci, což je žádoucí, nicméně je vždy nutné nejprve posoudit v tomto případě organizaci a úkol, následně pak zvolit vhodnou variantu.

⁶⁹⁵ URBAN, J. *Řízení lidí v organizaci: personální rozměr managementu*. 1. vyd. Praha: ASPI 2003. 300s. ISBN 80-86395-46-4.

⁶⁹⁶ CEJTHAMR, V. DĚDINA, J. *Management a organizační chování*. 2. vyd. Praha: Grada. 2010. 352 s. ISBN 978-80-247-3348-7.

2.3 Vedení lidí – princip a prvky vůdcovství

Manažerská teorie i praxe diferencují mezi pojmy tvůrčí vedení a řízení. Reprezentantem řízení je manažer, kdežto nositelem tvůrčího vedení je vůdce, z angličtiny se často i u nás používá leader. V prostředí České republiky dochází záměně výše uvedených pojmů především z důvodu, že čeština nedisponuje jednoznačným ekvivalentem umožňující výrazové i obsahové rozlišení pro práci manažera a leadra. V literatuře se méně používá termínu charismatické nebo leadrovské vedení.

Lidé mají tendenci následovat toho, kdo je podle jejich názoru schopen uspokojovat jejich osobní cíle, v dnešní době efektivní manažer neodvozuje svou moc od formálního postavení v rámci organizace, ale především od osobního vlivu. Je nutné, aby manažer disponoval kombinací technických znalostí, společenských a lidských faktorů a také koncepčních schopností. Čím vyšší je manažerovo postavení v hierarchii společnosti, tím více roste důraz na jeho koncepční schopnosti a zároveň klesají technické.⁶⁹⁷

2.4 Moderní směry vedení lidí v organizacích

V souvislosti se systémem řízení lidských zdrojů v organizacích se často uplatňují níže uvedené směry vedení lidí. Jejich společným východiskem je vnímání zaměstnanců jako strategických prvků s důrazem na společnou vizi, stanovením cíle a způsobem jeho dosažení potřeba vzájemnosti, kterými jsou právě již zmíněné společné vize a cíle, dále vzájemný respekt i odpovědnost a chápání lidí více jako firemní hodnoty nikoli jako vykonavatele dílčích úkolů. Podstatné je také všeobecné akceptování dlouhodobého horizontu a náročných cílů, optimistická očekávání a vnímání změny nikoli jako přítěže, ale možnosti kreativního řešení.

A) Vedení sdílenou vizí

Vize je vnímána jako obraz budoucnosti, zaměření změn, směr usilování řízených pracovníků. Charakteristické je výraznější vtažení všech pracovníků do dění v organizaci a seznámení s představami, kam v nejbližší době organizace hodlá směřovat. Vize při řízení pracovních kolektivů plní řadu úloh:

- je to forma stanovení cílů, vize ukazuje směr, cestu;
- představuje motivační nástroj chování pracovníků, alternativu k příkazům;
- je nástrojem koordinace jednání více lidí (podřízených).

Nejdůležitějším momentem řízení sdílenou vizí je dosažení plného ztotožnění se všech pracovníků organizace s výše uvedenými vizemi a zásadami. Musí se zajistit dokonalá informovanost všech členů organizace o strategických záměrech, popřípadě zapojit je do jejich přípravy. Důležité je přesvědčení, že vytýčené záměry jsou míněny bez postranních úmyslů a jejich naplňování není užitečné jen pro organizaci, ale má řadu pozitivních důsledků i pro každého pracovníka. Při formulování vize je nutné zachovat stručnost, nepoužívat žádných nesrozumitelných ukazatelů a odborných výrazů, je vhodné využít metafor, analogií či příkladů. Věnování pozornosti formování

⁶⁹⁷ BĚLOHLÁVEK, F. *Jak vést svůj tým*. 1. vyd. Praha: Grada. 2008. 144 s. ISBN 978-80-247-1975-7.

pocitu sounáležitosti pracovníků s firmou je třeba organizovat neformální společenská setkání, zavést firemní hymnu či jiné symboly, které by posilovaly pozitivní vztah a hrdosť na příslušnost k firmě. Tradiční manažer, který se chce transformovat do role vůdce, musí umět pracovat s vizí, opustit tradiční styl řízení a nezařadit vizí autoritativně jako příkaz, bez jakékoli volnosti při jeho plnění. Umění práce s vizí je tedy jedním z důležitých momentů, jimž se klasický manažer přeměňuje v lídra.

Níže jsou uvedeny základní rozdíly manažerských a vůdcovských principů.

Manažerské přístupy:⁶⁹⁸

- plánování, rozpočty;
- kontrola;
- disciplína;
- reaktivní chování.

Vůdcovské principy:

- formulování vizí;
- individuální nespokojenost;
- podněcování;
- proaktivní chování.

B) Zmocňování

Zmocňování představuje směr vedení lidí, který spočívá v poskytnutí pracovníkům jisté míry volnosti, samostatnosti v jednání a při výkonu jim svěřené práce. Tento směr spočívá v uvolnění prostoru pro vlastní rozhodování a převzetí příslušné odpovědnosti pracovníka za vlastní pracovní výkon a dosažené výsledky. Jedná se o „měkký“ faktor řízení. Jde o motivační nástroj povzbuzující činnost pracovníků na svěřeném úseku, aniž by byli vedeni k výkonu příkazy a následnou kontrolou. Zmocňování má své opodstatnění ve všech specifických situacích, kdy chybějí jasné pokyny, pravidla chování a kdy je třeba se pružně rozhodnout, angažovat se s cílem dosáhnout příslušných výkonových parametrů. Zmocňování úzce souvisí i pojem **delegování**, a to ve smyslu pověření výkonem nebo přenesení vymezeného rozsahu pravomocí a odpovědnosti na jinou, zpravidla podřízenou osobu.

Umění vhodně delegovat patří k důležitým schopnostem manažera:

- manažer nemůže předávat nižší instanci kompetence, které byly jednoznačně delegovány jemu a za které jednoznačně odpovídá;
- stejně tak není vhodné si ponechat k řešení problému a úkoly, které manažer dobře zvládne a nepopulární či rizikové úkoly delegovat podřízeným;
- manažer by neměl následně zasahovat do řešení úkolů, které delegoval prořízeným, neměl by svévolně přebírat zpět do své kompetence úkoly, které delegoval kromě případů, kdy podřízení dané úkoly evidentně nezvládají a kdy je ohroženo včasné splnění termínů.

⁶⁹⁸ BĚLOHLÁVEK, F. *Jak vést svůj tým*. 1. vyd. Praha: Grada. 2008. 144 s. ISBN 978-80-247-1975-7.

C) Týmová práce

V moderních způsobech vedení frekventovaný výraz, podstata a jevové formy tohoto konceptu se vyvíjí a mnohdy i rozdílně interpretují. Chápaní týmu a týmové práce se projevuje následujícím způsobem. Tým představuje uskupení lidí, kteří jsou sdružení za účelem splnění určitých, často i zcela pravidelných pracovních úkolů, kde tým splývá s organizačním vymezením pracovní skupiny. V tomto případě je charakteristickým rysem týmové práce zdůrazňování vzájemné závislosti mezi výsledky a prací pracovní skupiny jako celku. Druhou možností je vymezení týmu jako ad hoc vytvořené pracovní skupiny, sestavené k tvůrčímu řešení, popřípadě i realizaci specifického úkolu, obvykle nad rámec běžných pracovních úkolů.

Existuje mnoho podob týmů jako pracovních skupin, může jít o skupiny založené na **pracovních koaliciích**, kde vedoucí využívá demokratického stylu řízení a jisté míry zmocňování pracovníků až po autonomní pracovní skupiny.⁶⁹⁹

Pracovní koalice lze považovat za nejjednodušší podobu aplikace týmové práce. Vedoucí pracovníci ve své činnosti výrazně využívají práce s vizí, usilují o vytvoření vzájemné důvěry, to znamená jak důvěry podřízených ve správnost nastoupené cesty, tak důvěry vedoucích ve schopnosti podřízených. Pracovníkům bývají poskytnuty dostatečné pravomoci pro samostatné plnění vytýčených záměrů, je jim vštěpováno, že jsou součástí pracovní skupiny, která s nimi počítá, při plnění úkolů se však neočekává, že by se vymlouvali na nedostatek instrukcí. V organizaci i pracovní skupině je preferováno posilování znalostí a zkušeností.

Autonomní pracovní skupiny představují v současnosti moderní formu organizace práce, s řadou nezanedbatelných přínosů jak pro organizaci, tak i členy skupiny.

Skupina sestává přibližně z 15 až 25 pracovníků, které spojuje určitý konečný výsledek jejich činnosti. Mezi skupinou a vedením organizace je uzavřena dohoda, která vymezuje základní pravidla fungování a odměňování skupiny. Mezi charakteristické rysy práce skupiny patří plná odpovědnost za vykonanou práci a rozhodování o převzetí případných dalších úkolech.

Praktické zkušenosti z průmyslových podniků ukazují, že jsou-li dobře formulována pravidla pro stanovení finálních výsledků práce skupiny a pro přidělení finančních prostředků skupině jako celku, je-li pro skupinu zajištěn dostatek práce v průběhu pracovní doby, přináší tato forma organizace práce řadu pozitivních výsledků.

Zpravidla dochází k růstu produktivity práce, snižují se nároky na management. Cenným momentem je i posilování spoluodpovědnosti za vykonanou práci a realizované výsledky skupiny jako celku.

Tvůrčí tým je ustavován případ od případu k řešení různých tvůrčích úkolů – vědeckotechnických, projektových, konstrukčních i zlepšovacích.⁷⁰⁰

Jde o účelově sestavenou skupinu, asi 5 až 11 členů, která zpravidla mívá multidisciplinární zastoupení s cílem dosáhnout optimálního složení týmu pro řešení daného komplexního úkolu. Skupina již není vnitřně strukturovaná, nicméně při jednání skupiny jsou jednotliví členové pověřeni plněním některých rolí, jednání probíhají

⁶⁹⁹ CEJTHAMR, V. DĚDINA, J. *Management a organizační chování*. 2. vyd. Praha: Grada. 2010. 352 s. ISBN 978-80-247-3348-7.

⁷⁰⁰ CEJTHAMR, V. DĚDINA, J. *Management a organizační chování*. 2. vyd. Praha: Grada. 2010. 352 s. ISBN 978-80-247-3348-7.

v atmosféře neformálnosti, tolerantní diskuse, s minimem administrativy. Předmět činnosti je vymezen problémem, který je třeba řešit, popřípadě určením cílového stavu.

D) Koordinace

Potřeba koordinace vychází ze specializace a rostoucí složitosti úkolů, které mají být organizací splněny. Koordinace ve smyslu vyváženosti, nerozpornosti a kompatibility je nezbytná již při stanovování cílů organizace. V této etapě by nemělo dojít k situaci, kdy dosažení jednoho cíle bude negativně ovlivňovat či dokonce vylučovat dosažení jiných cílů.

Koordinaci je třeba věnovat pozornost při sestavování plánů, zvláště pak při správném stanovení posloupnosti aktivit a zdrojů.

Praktické situace, z nichž vyplývá potřeba koordinace, se liší, některá řešení kládou důraz na koordinaci z časového hlediska, jiná zdůrazňují prvek synchronizace, v jiných případech koordinace má vést k minimu odchylek a chyb od plánovaného žádoucího stavu.

Nároky na koordinaci jsou do jisté míry determinovány zvoleným typem organizace. Větší objem koordinace bude realizován v případě organizačních modelů s výrazným rysem centralizace, naopak v případě decentralizace stačí z centra předat základní informace a koordinace se přesouvá na místní úroveň.⁷⁰¹ Rozsah koordinace závisí na zavedení ekonomických nástrojů řízení. Ty však nejsou určeny tržně. Jejich účinnost je spjata s vhodností nastavení managementem dané organizace.

3 Závěr

Každá organizace disponuje kapitálem materiálním a nemateriálním. Materiální kapitál lze snadno zdokumentovat prostřednictvím účetních výkazů, tím nejcennějším kapitálem každé organizace jsou však její zaměstnanci disponující znalosti, dovednosti, schopnosti, zároveň jsou nositelé potenciálu budoucího vývoje. V současné etapě řízení lidských zdrojů jejich význam ještě více narůstá. Aby byly lidské zdroje v prostředí podniku efektivně využité, je nutné implikovat správný způsob řízení či vedení s ohledem na obor zaměření, organizační strukturu, firemní kulturu a další faktory ovlivňující jejich výběr. Existuje mnoho pohledu na vedení, můžeme jej interpretovat jednoduše, jako přimět zaměstnance aby následovali svého vedoucího nebo specifičtější jako užití autority při rozhodování. Vedení může být založeno na působení osobnosti manažera či leadra, nebo jen vymezení kategorie určitého chování. Je těžké najít o vedení všeobecně přijatelné tvrzení, v postatě se jedná o vztah, kdy jedna osoba ovlivňuje jednání a chování skupiny, tedy podřízených pracovníků. V článku jsou uvedeny klasické i moderní styly vedení, integrující vizi s aktivním zapojením všech zaměstnanců k jejímu dosažení. U všech stylů je uveden jejich přínos a vhodnost použití a dále vysvětlení rozdílnosti přístupu řízení a tvůrčího vedení. Zvláštní význam je přiložen moderním směrům vedení, které jsou v článku diferencovány na nejpoužívanější způsoby, jedná se o vedení společnou vizí, zmocňováním, týmovým vedením rozděleným podle charakteristiky na pracovní koalice, autonomní pracovní skupinu

⁷⁰¹ BĚLOHLÁVEK, F. *Jak vést svůj tým*. 1. vyd. Praha: Grada. 2008. 144 s. ISBN 978-80-247-1975-7.

a tvůrčí tým, posledním uvedeným způsobem vedením lidí je koordinace, vycházející ze specializace a rostoucí složitosti úkolů, které mají být organizací splněny. Ať již organizace zvolí jakýkoli typ vedení, musí mít na paměti, že ústřední myšlenkou je efektivnost individuálního výkonu, která vyúsťuje efektivitu celé organizace. Vhodná volba vedení a podpora vnitřní motivace zaměstnanců by měla být hlavní prioritou každého podniku.

4 Použitá literatura

ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. 10. vyd. Praha: Grada, 2007. 800s. ISBN 978-80-247-1407-3.

BĚLOHLÁVEK, F. *Jak vést svůj tým*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 144 s. ISBN 978-80-247-1975-7.

CEJTHAMR, V. DĚDINA, J. *Management a organizační chování*. 2. vyd. Praha: Grada, 2010. 352 s. ISBN 978-80-247-3348-7.

KOTTER, J. *Vedení procesu změny*. 1. vyd. Praha: Management Press, 2013. 192 s. ISBN 978-80-7261-015-0.

KOCIÁNOVÁ, R. *Personální řízení: východisko a rozvoj*. 2. vyd. Praha: Grada, 2012. 152 s. ISBN 978-80-247-3269-5.

URBAN, J. *Řízení lidí v organizaci: personální rozměr managementu*. 1. vyd. Praha: ASPI 2003. 300s. ISBN 80-86395-46-4.

5 Kontakt na autora

Ing. Lucian Stanescu

Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná

Email: lucian.stanescu@email.cz

Školitel: prof. PhDr. Dušan Polonský, CSc.

Vybrané aspekty personálního řízení v malých a středních firmách

The selected aspects of HR management in small and medium-sized enterprises

Veronika Žebroková

Anotace: Článek je nazván Vybrané aspekty personálního řízení v malých a středních firmách. Cílem stati je nejprve charakterizovat vybrané aspekty strategického personálního řízení v podmínkách malých a středních firem a mikropodniků, a poté se zaměřit zejména na problémové oblasti personálního řízení. Sekundární data týkající se malých a středních firem jsou doplněna řízenými rozhovory se zástupci managementu vybraných firem z Moravskoslezského kraje.

Klíčová slova: Personální řízení, lidské zdroje, malé a střední firmy, mikropodniky

Summary: The article is called The selected aspects of HR management in small and medium-sized enterprises. The aim of this paper is at first to characterize selected aspects of strategic personnel management in terms of small and medium-sized enterprises and micro-enterprises, and then it is to focus mainly on problem areas of personnel management. Secondary data about small and medium-sized enterprises are completed by interviews with management of selected enterprises from the Moravian-Silesian Region.

Keywords: Personnel management, human resources, small and medium-sized enterprises, micro-enterprises

1 Úvod

Při charakteristice současné doby se setkáváme s výrazy jako turbulentní, neustále se měnící, chaotická, plná výkyvů a nejistot, rizika... A právě v takové době je velmi důležitá strategie. Každá úspěšná organizace by měla mít svou strategii, směr, kterým se chce ubírat, cíle, kterých chce dosáhnout, cestu, kterou bude postupovat. Strategii vytvářejí lidé a lidé tvoří lidské zdroje. A jak napsal P.F. Drucker – Lidé jsou náš největší kapitál. Jak řídit lidské zdroje? Strategie lidských zdrojů je pro každou organizaci jedinečná. Svá specifika při řízení lidských zdrojů mají i malé a střední firmy. A právě specifickým a problémům při strategickém řízení lidských zdrojů je věnován tento text.

2 Personální strategie

Řízení lidských zdrojů lze chápat jako strategický a logický promyšlený přístup k řízení toho nejcennějšího, co organizace má, a to jsou lidé, kteří v organizaci pracují a individuálně nebo kolektivně přispívají k dosažení cílů organizace. (Armstrong, 2007, s. 27)

Řízení lidských zdrojů funguje jako systém, jenž se skládá z několika propojených prvků. Dle Armstronga jsou jimi:

- Filozofie lidských zdrojů, která určuje základní hodnoty a principy uplatňované v řízení lidí
- Strategie lidských zdrojů, která definuje směr řízení lidí
- Politika lidských zdrojů, která charakterizuje stěžejní zásady řízení lidí
- Procesy v oblasti lidských zdrojů, které se zabývají postupy a metodami řízení lidí
- Praxe v oblasti lidských zdrojů, jenž se zabývá neformálními přístupy při řízení lidí
- Programy v oblasti lidských zdrojů, jejichž cílem je realizace plánů v oblasti řízení lidí

Tento článek se bude věnovat především jedné z oblastí systému řízení lidských zdrojů, a to strategii lidských zdrojů a strategickému řízení lidských zdrojů.

Strategii lze chápat jako směr, kterým se organizace vydá ve vztahu ke svému okolí. Je to proces, ve kterém se snoubí definování záměrů a alokování zdrojů, nebo spojování zdrojů s příležitostmi a potřebami. Strategii vyjádříme pomocí strategických cílů, realizujeme ji pomocí strategických plánů a to celé v procesu strategického řízení. (Armstrong, 2007, s. 115)

Samotnou strategii můžeme chápat jako určitý směr postupu, který naznačuje, jak dosáhnout vytyčených cílů, a to za předpokladu jistých podmínek. Jedná se tedy o přehled možných kroků a činností, které mohou být provedeny i v případě nedokonalých informací, tedy neznalosti všech budoucích podmínek, okolností a souvislostí. Akteři tak neznají všechny možné alternativy při svém rozhodování. (Kašík, Havlíček, 2012, s. 121)

Strategické cíle zajišťují, že organizace ví, čeho má daná strategie dosáhnout a kdy tato strategie naplnila svůj účel. (Barčík, 2013, s. 45) Je to tedy žádoucí stav, kterého má být v určité budoucnosti dosaženo a který lze měřit příslušnými kvalitativními a kvantitativními ukazateli. (Jakubíková, 2008, s. 25) Pokud se budeme věnovat oblasti lidských zdrojů, budou nás zajímat především následující sféry, kde bude nutné vytyčit strategické cíle:

- Struktura pracovníků (kvalifikační struktura, vyhledávání, výběr a přijímání pracovníků, přemisťování a uvolňování pracovníků),
- Motivace pracovníků (odměňování a hodnocení pracovníků a také rozvoj a vzdělávání pracovníků),
- Péče o pracovníky,
- Bezpečnost a ochrana zdraví při práci,
- Firemní kultura,
- Mzdový vývoj, produktivita a mzdy.

Strategické plánování se zabývá příležitostmi, jež poskytuje stále měnící se prostředí. Podstatou strategického plánování je stanovení jasného poslání a hlavních firemních cílů, určení nosných podnikatelských aktivit a koordinace dílčích strategií na operativní úrovni řízení. (Kotler, Armstrong, 2004, s. 81) Výsledkem strategického plánování je samozřejmě strategický plán, který slouží jako podklad k projednávání s ostatními skupinami, nejen uvnitř podniku, ale také pro vnější okolí podniku. (Jakubíková, 2008, s. 33)

Strategické řízení lze označit jako propojení intuitivního postupu, který je založen na zkušenostech a samozřejmě zapojení strategických analýz, které jsou zaměřeny

na kvalifikované predikce a modely možného budoucího vývoje. Strategické řízení se tak týká organizace jako celku, avšak bývá v kompetenci vrcholového managementu. (Fotr a kol., 2012, s. 29)

Strategické řízení lidských zdrojů je přístup k rozhodování o záměrech a plánech organizace v podobě politiky, programů a praxe týkající se zaměstnávání lidí, získávání, výběru a stabilizace pracovníků, vzdělávání a rozvoje pracovníků, řízení pracovního výkonu, odměňování a pracovních vztahů. Strategické řízení lidských zdrojů je tedy přístup, ve kterém promítají záměry organizace a jejím budoucím směřování. Během definování oblastí strategického řízení vyvstává potřeba definovat konkrétní strategie lidských zdrojů v jednotlivých oblastech řízení lidí. (Armstrong, 2007, s. 116)

Cílem strategického řízení lidí je vytvářet stanovisko k tomu, jak lze zacházet s důležitými záležitostmi, které se týkají lidí. Umožňuje a usnadňuje strategická rozhodnutí, která mají významný a dlouhodobý dopad na úspěšnost organizace, a to tak že zabezpečují kvalifikované, oddané a motivované pracovníky, kteří napomáhají k dosažení konkurenční výhody. (Armstrong, 2007, s. 117)

Strategie lidských zdrojů nebo také personální strategie vyjadřuje, co organizace zamýšlí udělat, pokud se jedná i různé stránky politiky a praxe řízení lidských zdrojů. I personální strategie musí být definována prostřednictvím strategických cílů a musí být vypracovaný plán postupu, jak těchto cílů dosáhnout. Účelem strategie lidských zdrojů je usměrňování tvorby a následné realizace programů řízení lidských zdrojů. (Armstrong, 2007, s. 123) Dle Armstronga můžeme rozlišit dva základní typy personálních strategií, a to: rámcové strategie lidských zdrojů a specifické strategie lidských zdrojů.

Specifické strategie lidských zdrojů se v současné době dostávají do popředí a stále více organizací jim věnuje více prostoru. Mezi těmito organizacemi jsou i malé a střední podniky a stále častěji i mikropodniky. Mezi zájmové oblasti specifických personálních strategií dle Armstronga patří:

- Řízení talentů
- Trvalé zlepšování
- Řízení znalostí
- Zabezpečování lidských zdrojů
- Vzdělávání a rozvíjení
- Odměňování
- Zaměstnanecké vztahy

Tyto specifické strategie musí být vytvářeny a uskutečňovány jako systém, který směřuje k realizaci strategických cílů organizace. Zaměstnavatel přitom nesmí, zapomenou na základní koncepční otázky typu: Kolik a jaké zaměstnance bude potřebovat a Kde a jak potřebné zaměstnance získá. Aby zaměstnavatel mohl získat spolehlivé odpovědi na takovéto otázky, měl by vycházet z analýzy současného stavu organizace. Jako vhodná metoda se může jevit SWOT analýza, tedy analýza silných (S) a slabých (W) stránek organizace a analýza příležitostí (O) a hrozeb (T)⁷⁰². (Šikýř, 2012, s. 37) Havelková a Keřkovský (2013) doporučují zpracovat také SLEPT⁷⁰³ analýzu, která bude zaměřena na odhalení budoucího vývoje vnějšího prostředí organizace. V rámci

⁷⁰² Strengths (S), Weaknesses (W), Opportunities (O), Threats (T).

⁷⁰³ Social (S), Legal (L), Economic (E), Political (P), Technological (T).

SLEPT analýzy budou zkoumány společenské a demografické faktory, právní, ekonomické, politické a technologické faktory.

O významu strategického personálního řízení vypovídá i jeho zakomponování do klíčových dokumentů Evropské unie, OECD nebo UNESCO. Z dokumentů pro Českou republiku stojí za zmínku např. Národní program rozvoje vzdělávání v ČR z roku 2001, který se zaměřuje na rozvoj vzdělávací soustavy se zřetelem na celoživotní učení se. Dále pak Strategie rozvoje lidských zdrojů pro ČR z roku 2003 (akt. 2007), která konkretizuje podmínky pro přijetí celoživotního vzdělávání jako běžné a všeobecně přijaté praxe. Podobným významným dokumentem je Strategie celoživotního učení ČR z roku 2007. A mezi aktuální dokumenty patří Strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj ČR pro roky 2008–2015. (Cimbálníková, 2013, s. 23)

K úspěšnému naplňování vytyčených cílů výše uvedených strategií přispívají také finanční prostředky z evropských fondů, zejména z Evropského sociálního fondu. Pro programovací období 2004–2006 byl klíčový Operační program Rozvoj lidských zdrojů. Pro uplynulé programovací období 2007–2013 byl klíčový Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost. OP LZZ byl zaměřen na snižování nezaměstnanosti prostřednictvím aktivní politiky trhu práce, profesního vzdělávání, dále na začleňování sociálně vyloučených obyvatel zpět do společnosti, zvyšování kvality veřejné správy a mezinárodní spolupráci v uvedených oblastech. A také Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost, který se zaměřuje na oblast rozvoje lidských zdrojů prostřednictvím vzdělávání ve všech jeho rozmanitých formách s důrazem na komplexní systém celoživotního učení, utváření vhodného prostředí pro výzkumné, vývojové a inovační aktivity a stimule spolupráce participujících subjektů. V současné době se rozbíhá období 2014–2020, kde významnou roli hraje Operační program Zaměstnanost. OP Z pokrývá následující oblasti – podpora zaměstnanosti, rovné příležitosti žen a mužů, adaptabilitu zaměstnanců a zaměstnavatelů, další vzdělávání, sociální začleňování a boj s chudobou, modernizace veřejné správy a veřejných služeb a podporu mezinárodní spolupráce a sociálních inovací v oblasti zaměstnanosti, sociálního začleňování a veřejné správy. (ESF ČR, 2014, online)

Řízení lidských zdrojů v ČR samozřejmě nezapočalo až se vstupem Česka do Evropské unie, ale už mnohem dříve. Vývoj řízení lidských zdrojů v posledních několika dekádách dělí Cimbálníková (2013) na tři etapy:

- Byrokratický přístup datovaný do 70. a 80. let 20. století, jehož základem byla snaha vše řídit centrálně. Proto i hospodaření s lidskými zdroji bylo prováděno administrativně, personalisté měli tam minimum pravomocí. Po období politicky ovlivněné personalistiky přišel rok 1989 a s ním i změny v řízení lidských zdrojů. Operativní přístup na začátku 90. let byl specifický absencí plánování. Právě díky špatným zkušenostem při ad hoc rozhodování a seznámením se s moderními přístupy řízení lidských zdrojů prostřednictvím zahraničních firem vstupujících na český trh se od poloviny devadesátých let formuje strategický přístup. Strategický přístup k řízení lidí je postaven na dlouhodobém plánování aktivit v souladu se strategií organizace.
- Současný přístup k lidským zdrojům je charakteristický tradiční orientací na jedné straně a procesní orientací na straně druhé. Tradiční orientace je dána vysokou mírou standardizace, důrazem na pravidla, monitoringem, formálností, řízeným přístupem ke vzdělávání. Naopak procesní orientace se snaží rozvíjet, dbát

na aktuální potřeby, na zákazníka, přiměřenou standardizací, snahou o učící se organizaci. (Cimbálníková, 2013, s. 15–17)

- Mezi současné trendy v řízení lidí můžeme zařadit sociálně odpovědné organizace, holistický management, work-life balance, alternativní pracovní úvazky, talent management, age management, problémy s diskriminací a rovným zacházením, diversity management (Kociánová, 2012). Lze vyznačit i další směry, kterými řízení lidských zdrojů bude ovlivněno. Tzv. SAGFI⁷⁰⁴ trendy charakterizuje Svetlik, Stavrou-Costea a Kanjuo Mrčela (2011). Jsou jimi tedy: přechod od zemědělství a průmyslu ke službám, stárnutí obyvatelstva, globalizace, rostoucí deregulace a flexibilita ekonomik a jejich organizací a důraz na technologický pokrok, vědomostní ekonomiku a vzdělanostní strukturu.

Tyto trendy jsou bezesporu zajímavou oblastí řízení lidských zdrojů, avšak v tomto článku jim nebude věnován prostor, předmětem článků je především personální práce v malých a středních firmách.

3 Personální strategie v malých a středních firmách

Jak uvádí Lengnick-Hall a Beck (2011) v turbulentní době, plné překvapivých změn, s neustále měnícím se tržním prostředím, mohou obstát pouze flexibilní, odolné a dynamické společnosti. Takovou společnost můžeme nazvat jako „pružnou společnost“. Literatura uvádí dva způsoby, jak na tuto pružnost nahlížet. První vidí tuto pružnost jako schopnost odrazit se od nečekaných a nepříjemných situací a neztratit svou dosavadní úroveň. Druhý pohled jde dál, vidí pružnost společnosti nejen ve schopnosti obnovy, ale zahrnuje také nové příležitosti, rozvoj nových schopností.

I střední, malá či dokonce mikropodnik by měl mít promyšlenou personální politiku a personální strategii. Personální politika bývá vyjádřena v souboru promyšlených opatření, jenž mají přispívat k efektivnímu plnění vytyčených cílů. Personální politika by měla být dobře formulována, dlouhodobě stabilní a pro zaměstnance srozumitelná. Podle Koubka (2011) je nezbytné v menších firmách používat specifický styl řízení lidí, který spočívá spíše ve vedení lidí, v participaci pracovníků na rozhodování, v intenzivní komunikaci mezi majitelem či vedením a pracovníky, v oboustranném otevřeném toku informací.

Nyní se zaměříme na personální specifika malých a středních firem (MSP). Nelze než souhlasit s Koubkem (2011), který říká, že menší firmy se obvykle vyznačují menším množstvím a relativně úzkou škálou aktivit a tomu odpovídajícím počtem a strukturou pracovníků. Dále pak menší rozmanitostí používané techniky a technologie, jednodušší organizační strukturou, bezprostřednějšími a tím pádem průhlednějšími vazbami na trh a v neposlední řadě bezprostředním a intenzivnějším kontaktem mezi vedením a pracovníky. Charakteristickým rysem je koncentrace řídících a rozhodovacích činností v rukou majitele, vedoucího pracovníka nebo úzké skupiny lidí. Výhodou je rozhodovací proces podložený přímými informacemi a snazší kontrola všech výrobních činitelů a také pracovníků.

Mohlo by se tedy zdát, že řízení lidí bude v MSP snazší. Ovšem oproti velkým organizacím v MSP je více zjevné, pokud zaměstnanec nepracuje efektivně. Pracovní tým

⁷⁰⁴ Servicisation (S), Ageing (A), Globalisation (G), Flexibility (F), Intellectualisation (I).

by měl být o to pečlivěji vybrán, vytvořen ze schopných a motivovaných lidí, na jejichž výsledcích bude záviset prosperita podniku. Častým jevem v MSP nebo v mikropodnicích je skutečnost, že se všichni zaměstnanci navzájem znají, o to citlivější bude pak otázka hodnocení a odměňování pracovníků.

Pokud se podíváme na specifika MSP v jednotlivých personálních činnostech, nalezneme zde několik problémových oblastí. Při plánování potřeby pracovníků nemá menší firma zpravidla prostředky na provádění průzkumu trhu a možnost rozpoznat tendence ve změně poptávky. Hlavními požadavky na potenciální zaměstnance bude flexibilita a širší odborný profil pracovníka. Ovšem zde vyvstává otázka, jak takovéto pracovníky získat. Problémem je jednak finanční náročnost na samotný nábor pracovníků, kdy ve firmě chybí personální oddělení nebo je spolupráce s personálními agenturami nad rámec finančních možností firmy. MSP často nemohou konkurovat velkým organizacím ani v nabízených benefitech či mzdových podmínkách, kariérním a odborném růstu, v oblasti péče o pracovníka a jeho rodinu. Problém může vzniknout při zaměstnávání rodinných příslušníků nebo známých, a to hlavně v menších podnicích. Problém vzniká již na samotném začátku, tedy při výběru pracovníka. V případě příbuzných nebo přátel dochází k přílišné shovívavosti nebo optimismu a vybraný pracovník není přiměřeně prověřen, zda splňuje požadavky na vykonávání daných úkolů. Dalším problematickým bodem je přijímání nových pracovníků nebo naopak propuštění stávajících zaměstnanců. Atmosféra a image firmy závisí samozřejmě na jejím personálním obsazení. Vztahy zaměstnanců může poznamenat to, že někteří mají bližší vztah se svým zaměstnavatelem. Citlivou otázkou je také hodnocení a odměňování pracovníků, i zde může vzniknout problém s bližším vztahem mezi majitelem nebo manažerem podniku a jím blízkými osobami.

4 Význam malých a středních podniků

Malé a střední podniky jsou významným tržním sektorem ekonomiky. Lze je označit za hnací sílu podnikatelské sféry, růstu, inovací a konkurenceschopnosti. Podstatně se podílí na tvorbě zaměstnanosti a HDP. Evropská unie MSP přikládá významnou sociální, politickou a ekonomickou úlohu, jednak z hlediska jejich počtu, zajišťování pracovních míst, sociální stability a také dynamiky inovačního rozvoje. Evropská komise definovala kritéria MSP, která znázorňuje následující tabulka. (Záboj, Vajčnerová, Peprný, 2011, s. 13)

Tab. 1: Kritéria definující MSP

Kategorie podniku	Počet zaměstnanců	Obrat v mil. €	Bilanční suma v mil. €
Mikropodnik	< 10	≤ 2	≤ 2
Malý podnik	< 50	≤ 10	≤ 10
Střední podnik	< 250	≤ 50	≤ 43

Zdroj: Záboj, Vajčnerová, Peprný, 2011, s. 14

MSP zmírňují negativní dopady strukturálních změn, působí jako subdodavatelé velkých podniků, vytvářejí podmínky pro vývoj a zavádění nových technologií, vytvářejí pracovní příležitosti, rychleji se adaptují na požadavky a výkyvy trhu, vyplňují okrajové oblasti trhu, které nejsou pro větší podniky zajímavé, decentralizují podnikatelské aktivity, přispívají k rozvoji regionů, menších měst a obcí. (Záboj, Vajčnerová, Peprný, 2011, s. 15)

V české ekonomice byla pozice MSP v poslední dekádě poměrně stabilní. Následující tabulky znázorňují vývoj počtu MSP v ČR a také vývoj počtu zaměstnanců právě v malých a středních firmách a také v mikropodnicích. Bohužel statistiky vedené Českým statistickým úřadem nezohledňují dělení MSP dle Evropské komise, nelze tedy jednoznačně vyčlenit mikropodniky, malé a střední firmy. Jak vidíme v tabulce 2, nejvíce ekonomických subjektů uvedlo, že nemá zaměstnance, lze tedy usoudit, že tyto subjekty tvoří především drobní živnostníci. Trendem je nárůst těchto ekonomických subjektů. U podniků s vyšším počtem zaměstnanců byl evidentní nárůst do roku 2009, avšak hospodářská krize tento růst zastavila a nyní můžeme sledovat pokles počtu firem.

Data pro Moravskoslezský kraj (MSK) naznačují obdobnou tendenci. Samozřejmě nejvyšší počet firem je lokalizován v krajském městě, v Ostravě.

Tab. 2: Ekonomické subjekty ČR dle počtu zaměstnanců

Rok 2012	Bez zaměstnanců			
	Celkem		1–49	50–249
Moravskoslezský kraj	244 750	74 883	25 500	979
Bruntál	19 232	6 011	1 842	73
Frydek-Místek	41 481	13 276	4 642	173
Karviná	40 478	11 686	3 922	164
Nový Jičín	29 959	9 576	2 715	102
Opava	36 710	11 917	3 495	128
Ostrava-město	76 890	22 417	8 884	339

Zdroj: Upraveno dle ČSÚ

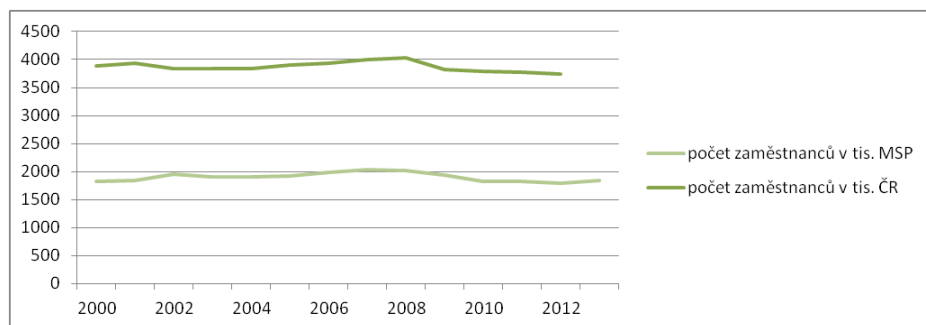
Tab. 3: Ekonomické subjekty v MSK za rok 2012 dle počtu zaměstnanců

Rok	Bez		
	zaměstnanců	1–19	20–249
2000	1 680 188	338 726	29 843
2001	1 816 576	273 896	29 065
2002	1 921 123	271 047	29 620
2003	2 005 938	287 423	30 686
2004	2 035 842	283 486	31 256
2005	2 122 472	232 529	31 452
2006	2 148 666	247 684	32 022
2007	2 196 425	250 614	32 642
2008	2 264 051	252 998	32 890
2009	2 288 148	248 966	31 434
2010	2 359 471	245 388	30 529
2011	2 423 173	247 688	30 359
2012	2 444 857	251 786	28 872
2013	2 416 760	247 342	28 482

Zdroj: Upraveno dle ČSÚ

Abychom podpořili tvrzení, že MSP se významně podílí na zaměstnanosti, je zde zařazen graf znázorňující počty zaměstnaných v národním hospodářství České republiky jako celku a zaměstnaných v malých a středních firmách.

Graf 1: Počty zaměstnanců v ČR a MSK

Zdroj: Upraveno dle ČSÚ

5 Závěr

Řízení lidských zdrojů je často vnímáno jako výsada pouze velkých a bohatých firem, ale opak je pravdou. Zejména malé a střední podniky musejí věnovat velkou pozornost řízení svých lidí. U MSP je každý neefektivní článek ihned rozpoznatelný a při

neplnění daných úkolů trpí image podniku. Což si v současné situaci může dovolit jen málokdo. Nedílnou součástí strategického řízení lidských zdrojů by mělo tedy být vytyčení strategických cílů a plánů realizace.

Během vypracování tohoto článku bylo osloveno několik vedoucích pracovníků ze MSP v Moravskoslezském kraji. Tyto podniky se zabývají např. službami, maloobchodem nebo působí ve stavebnictví. Tito vedoucí pracovníci byli dotazováni na situaci v jejich firmách, na problémy spojené s řízením lidí. Každá společnost má svůj individuální přístup, své vlastní způsoby hodnocení a své vlastní problémy, avšak na následujících oblastech se oslovený management shodl.

K neefektivitě vede např. chybějící autorita u podřízených, kdy musí zasahovat např. majitel firmy. Jak bylo zmíněno výše častým problémem u MSP je zaměstnávání příbuzných či přátel. I zde se s tím setkáváme. Vedoucí pracovníci se shodli také na tom, že i když je v současné době velmi vysoká míra nezaměstnanosti jak v kraji, tak v ČR, je velmi obtížné získat kvalifikovanou pracovní sílu. A to nejen na pozice specializované, ale také na dělnické či řemeslné práce. Lidé nejsou ochotni cestovat, což je v mezinárodně působící stavební firmě problém. Manažeři také potvrdili, že pokud potřebují obsadit určité pracovní místo, organizující si výběrová řízení sami, nejsou ochotni platit externí firmu.

Jak je uvedeno výše, v MSP je časté, že se všichni pracovníci znají a orientují se v celkové situaci ve firmě. Jsou si tam mnohdy vědomi své nezastupitelnosti, a často toho zneužívají. Nejedná se jen o neefektivní plnění úkolů, ale také neloajální chování vůči zaměstnavateli, výjimkou nejsou ani drobné krádeže či zpronevěra firemních peněz. Vedoucí pracovníci jsou tak nuceni vynakládat finanční i časové zdroje na zpřísnění kontroly svých pracovníků.

Během rozhovorů bylo zmíněno, že některé MSP se bojí rozšiřování výroby. A to nejen z důvodů finanční náročnosti, nejistotě poptávky po jejich produktech a službách, ale také z důvodu chybějící personální strategie, z nedostatku kvalifikované, ale hlavně adekvátní nekvalifikované pracovní síly.

6 Použitá literatura

ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů: nejnovější trendy a postupy: 10. vydání*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007, 789 s. ISBN 978-80-247-1407-3.

CIMBÁLNÍKOVÁ, L. *Strategický rozvoj lidských zdrojů: co je důležitější v současné společnosti znalostí: rozvoj lidských zdrojů, nebo jejich řízení?*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, 134 s. Monografie (Univerzita Palackého v Olomouci). ISBN 978-80-244-3288-5.

FOTR, J. *Tvorba strategie a strategické plánování: teorie a praxe*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012, 381 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-3985-4.

HANZELKOVÁ, A., KEŘKOVSKÝ, M., KOSTROŇ, L. *Personální strategie: krok za krokem*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2013, xv, 159 s. C.H. Beck pro praxi. ISBN 978-80-7179-564-3.

JAKUBÍKOVÁ, D. *Strategický marketing: [strategie a trendy]*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, 269 s. ISBN 978-80-247-2690-8.

- KAŠÍK, M., HAVLÍČEK, K. *Marketing při utváření podnikové strategie*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2012, 262 s. EUPRESS. ISBN 978-80-7408-060-9.
- KOCIANOVÁ, R. *Personální řízení: východiska a vývoj*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2012, 149 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3269-5.
- KOUBEK, J. *Personální práce v malých a středních firmách: východiska a vývoj*. 4., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2011, 281 s. Management (Grada). ISBN 978-80-247-3823-9.
- SVETLIK, I., STAVROU-COSTEA, E., KANJUO-MRČELA, A. *Human resources management practices in the organisations of the future: východiska a vývoj*. Vyd. 1. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 233 s. Monografie (Key Publishing). ISBN 978-80-7380-326-1.
- ŠIKÝŘ, M. *Personalistika pro manažery a personalisty: teorie a praxe*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012, 207 s. Management (Grada). ISBN 978-80-247-4151-2.
- ZÁBOJ, M., VAJČNEROVÁ, I., PEPRNÝ, A. *Aliance malých a středních podniků v malo-obchodu a cestovním ruchu: východiska a vývoj*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2011, 87 s. Monografie (Key Publishing). ISBN 978-80-7418-130-6.
- LEGNICK-HALL, C., A., BECK, T., E., LENGNICK-HALL, M., L.. Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review* [online]. 2011, vol. 21, issue 3, s. 243-255 [cit. 2014-04-26]. DOI: 10.1016/j.hrmr.2010.07.001. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S1053482210000355>
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. *Evropský sociální fond v ČR* [online]. 2008, 24.4.2014 [cit. 2014-04-26]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/>
- Český statistický úřad. *Organizační statistika: časové řady* [online]. 2014, 13.3.2014 [cit. 2014-04-26]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/res_cr
- Český statistický úřad. *Statistická ročenka Moravskoslezského kraje 2013* [online]. 2013, 31.12.2013 [cit. 2014-04-26]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2013edicni-plan.nsf/krajkapitola/801011-13-r_2013-10

7 Kontakt na autora

Ing. Veronika Žebroková

Slezská univerzita v Opavě

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Katedra marketingu

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

Email: zebrokova@opf.slu.cz

Školitel: doc. Ing. Halina Starzyčná, Ph.D.

Fáma nebo veřejné mínění?

Rumour or Public Opinion?

Kateřina Soukalová

Anotace: Příspěvek se zabývá pojmy, kterými bylo v době římského impéria označováno veřejné mínění. Stěžejním bodem je problematika používání rozličných pojmů, jež mínění označovaly (*fama*, *existimatio*, *opinio*, *rumor*, *sermo* aj.) a které byly často závislé nejen na konkrétním autorovi, ale především na společenské vrstvě. Nejpožívanější pojmy, které označovaly mínění, *fama* a *existimatio*, tak bývaly v řečech politiků pojímány jako hodnotné mínění elity, naopak pojmy *opinio*, *rumor* či *sermo* bylo označováno nehodnotné a nespolehlivé mínění plebsu, kterému vládnoucí vrstva přisuzovala šíření a konstruování fám. Právě fámy jsou důležitým aspektem, neboť v římském světě veřejné mínění označovaly a tvořily.

Klíčová slova: veřejné mínění, fáma, římské impérium, pověst, mínění

Summary: The article is focusing on development of terms, which were used in The Roman Empire to denote public opinion. Article is discussing the using of several different terms, which are denoting opinion (*fama*, *existimatio*, *opinio*, *rumor* and *sermo*) and which were often dependent not only on a particular writer, but foremost on social status. The most used terms denoting opinion, *fama* and *existimatio*, were seen as a valuable opinion in speeches of politicians. On the other hand terms *opinio*, *rumor* and *sermo* were taken as unvalued and untruth and were considered as valueless and unreliable opinion of plebs which was a source and disseminator of rumour in the eye of ruling class. Especially rumours seem to be important aspects because they were creating and denoting the phenomenon of public opinion.

Key words: public opinion, rumour, Roman Empire, fama, opinion

1 Vztah veřejného mínění a fám

Příspěvek si klade za cíl představit pojmy, kterými bylo v době římského impéria označováno veřejné mínění. Stěžejním bodem je problematika používání rozličných pojmů, jež mínění označovaly (*fama*, *existimatio*, *opinio*, *rumor*, *sermo*) a které byly často závislé nejen na konkrétním autorovi, ale i na společenské vrstvě. Nejpožívanější pojmy, které označovaly mínění, *fama* a *existimatio*, tak bývaly v řečech politiků pojímány jako hodnotné a důvěryhodné mínění, naopak pojmy *rumor* a *sermo*, označení pro mínění plebsu, byly vnímány jako nehodnotné a nepravdivé a byly dávány na roveň fám.

Ačkoliv pro veřejné mínění není ustálena žádná obecně přijímaná definice, nejčastěji je myšleno ve smyslu souhrnu názorů a hodnocení, které členové společnosti veřejně vyjadřují k určitému tématu. Veřejné mínění je chápáno jako produkt veřejnosti,

tedy specifické skupiny vymezené vztahem k určitému tématu či společenskému problému. O takovýchto definicích lze však uvažovat až počátkem 18. století v souvislosti se společenskými změnami, se vznikem veřejné sféry, která poskytovala prostor k veřejné diskuzi (Reifová 2004). Nicméně i předtím existovalo několik výrazů, které tento jev označovaly. Ačkoliv je tedy veřejné mínění výrazem vzniknuvším v moderní demokratické společnosti, je to fenomén, který existoval vždy, i když měl různé podoby či byl označován odlišnými výrazy. I v předmoderních společnostech totiž existoval základní rys všech výrazů tento jev označujících, tedy sdílené stanovisko mnoha jedinců a jejich hodnocení v prostředí určité komunity či společnosti.

Fáma je ve své odborné definici vnímána jako informace, která doposud nebyla popřena či vyvrácena oficiálními zdroji (Kapferer 1992), jako forma hledání informací, když oficiální informace nejsou k dispozici, jako forma komunikace zkonstruovaná kolem neautorizované informace (Rosnow, Fine 1976), sdělení týkající se aktuálních informací, kterému se má věřit a které se šíří zpravidla ústně, přičemž neobsahuje údaje, pomocí nichž by se dala posoudit pravdivost (Allport, Postman 1946–47) či improvizované informace plynoucí z kolektivní diskuze, výsledek společného intelektuálního úsilí společenské skupiny dospět k uspokojivému výkladu událostí (Shibutani 1966). Tyto odborné definice však často zastiňuje vnímání fámy veřejností či médií, kteří ji většinou považují za druh informace, která se zpětně ukázala být nepravdivou.

Ačkoliv jsou dnes fáma a veřejné mínění pojímány odlišně, u Římanů tomu tak nebylo. Pojem *fama* tehdy označoval veřejné mínění, naproti tomu pro fámu v dnešním slova smyslu sloužilo označení *rumor*, *sermo*, ovšem ani *opinio* nemělo valnou hodnotu. Do tohoto rozlišení vstupoval jeden podstatný aspekt, a to společenský status. Římští politici pro hodnotné mínění či seriózní promluvy používali pojmy *fama* nebo *existimatio*, naopak pro mínění plebsu, které považovali za nehodnotné a nespolehlivé, používali výrazy *sermones* či *rumores*. Je tedy vidět, že veškeré pojmy pro označení veřejného mínění pramení v politické oblasti.

2 Stěžejní výrazy označující veřejné mínění ve starověkém Římě

Stěžejními výrazy, jimiž bylo označováno veřejné mínění Římanů, byly *rumor*, *fama*, *sermo* či *existimatio*, méně častěji pak *opinio*. *Rumores* či *sermones* označovaly zprávy z nejistého zdroje, fámy či mínění plebsu. *Existimatio* a *fama* označovaly veřejné mínění, na něž byl brán zřetel. Oba pojmy navíc fungovaly jako slova několika významů a různých funkcí.

Ačkoliv *fama* bývala často považována za veřejné mínění, mnozí ji vnímali jako formu shody mezi občany a veřejným svědectvím (*publicum testimonium*, *existimatio omnium*), jiní ji naopak považovali za vágní a neautentické mluvení, které vyrůstá zlou vůlí a roste s důvěrností. *Fama* měla jistou souvislost s dalším důležitým pojmem *existimatio*, které se používalo jako synonymum pro pověst jedince či mínění o něm. *Existimatio* je navíc vnímáno jako adekvátní termín pro *opinio*, které v nejstarších pramenech nenalezneme, navíc lze předpokládat, že tento pojem lze nahradit pojmy

consensus hominum, sensus hominum nebo *fama*, popřípadě *fama populi*⁷⁰⁵ či *fama nominis Romani*⁷⁰⁶.

Greenidge (1894) vysvětluje *existimatio* jako veřejnou čest a uvádí, že *existimatio* je něco, co pozdější právní oblast nazývala *statusem*. Dle právníka Kallistrata, na jehož definici později navazovalo středověké právo, je to stav neporušené důstojnosti prokázané právem a zvyky. Je také zřejmé, že *existimatio* je něco, co jedinec nemůže sám ovlivnit, naopak je jím ovlivňován, aniž by byl zahrnut do procesu jeho vytváření. Zneuctěním *existimatio* (i *famy*) vzniká *infamia* (*existimatio* a *infamii* dává do protikladu), tedy zahanbení, ztráta veřejné cti, z čehož je vidět, že *existimatio* bylo pojímáno jako čest, *reputace*. Pro hanbu a její ekvivalenty uvádí taktéž termíny *famae damnum* či *detrimentum fame*. (Greenidge 1894, s. 4)

Jak Greenidge, tak i Yavetz (1974) poukazují na to, že pojmy *fama* a *existimatio* byly užívány shodně například Ciceronem, oba se také shodují, že význam těchto slov byl blízky dnešnímu termínu veřejné mínění. Jejich názoru oponuje Habinek (1998), jenž mezi těmito pojmy znatelně rozlišuje – *fama* svým významem vyjadřovala to, co druzí říkají o konkrétní osobě, *existimatio* spíše poukazovalo na to, jak druzí soudí jedince podle sociálních standardů. Habinek navíc polemizuje s Yavetzem ohledně konceptů *famy* i *existimatio* s tím, že *fama* byla to, co lidé říkají, tedy jejich mínění o určité osobě, a *existimatio* bylo jejich ocenění. Yavetz kritizuje za to, že v antických záznamech hledá moderní koncepty veřejného mínění, namísto toho, aby v nich různé koncepty nechal vyplynout.

Zdá se, že Cicero byl zřejmě prvním, kdo používal *existimatio*⁷⁰⁷ pro označení jevu, který dnes nazýváme veřejné mínění⁷⁰⁸. Samotné *existimatio* bylo před Ciceronem používáno velmi zřídka, a to zřejmě kvůli souvislosti se specifickým žánrem – rétorikou, která byla typickým prostředkem pro *existimatio*. Yavetz tvrdí, že lidé si byli vědomi *existimatio* pouze při konfrontaci s vyššími třídami, kdy se jejich protagonisté zavázali apelovat i na masy. Při hledání svých stoupenců se političtí vůdci pokoušeli stát se co nejvíce populárními a neváhali se v zájmu věci přetvařovat.

Yavetz upozorňuje, že není vhodné pojem *fama* vnímat jako a priori založený na fámách či zvěstech, nicméně oba pojmy, *existimatio* a *fama*, je těžké jasné vyložit, neboť se v pramenech objevují jak ve smyslu fámy, lži, nepravdy, tak i ve smyslu mínění, jak veřejného, tak i osobního, ve smyslu dobrého jména či *reputace* konkrétního jedince.

⁷⁰⁵ V českém překladu Ciceronových *Tuskulských hovorů* Václava Bahníka (1976) je *fama popularis* překládána jako dobrá pověst (V.46, I.110), obliba u lidí (III.4), *fama* je překládána jako dobrá pověst (I.109) i čest (III.21).

⁷⁰⁶ Termín *fama nominis Romani* používá Livius ve svých *Dějinách*, v překladu Pavla Kucharského (1976) jako čest římského jména (XXXVIII.58), termín *fama* jako pověst (I.2, I.49, IV.20, VII.6, XXXIII.8 aj.) *Fama* je podle Livia zdrojem informací, který je používán více volně, v některých instancích odkazuje k prohlášení vycházejícího z definitivního zdroje.

⁷⁰⁷ V Ciceronových *Listech přátelům I.* je *existimatio* překládáno Václavem Markem (2001) vesměs jako mínění (např. Fam. XV.4). V Řečech proti Verrovi se pojem *existimatio* objevuje dosti hojně. V překladu Václava Bahníka (1972) je vždy překládáno ve smyslu veřejném, například *existimatio omnium* či *hominum* jako veřejné svědectví (II.3, II.5).

⁷⁰⁸ Julius Caesar v *Zápisčích o válce galské* používá pojem *existimatio vulgi*, v překladu Ivana Bureše (1972) jako veřejné mínění (VII.20).

Fama a *existimatio*⁷⁰⁹ jsou tedy buď zaměnitelné pojmy, nebo je mezi nimi rozlišováno, v tom případě je *fama* vnímána jako více vágní pojem, založený na fámách a zvěstech, zatímco *existimatio* znamená dobré jméno či reputaci mezi určitou skupinou.

3 Mínění plebsu: *circuli* a *circulatores*

Veřejné mínění se šířilo jak skrze psaná média, tak i ústním přenosem. Pozitivně i negativně psaná propaganda existovala vždy, například pomlouvačné letáky namířené proti veřejně činným osobám nebo letáky či básně psané na sebeobranu či pro pomluvu. Názory v psané formě se šířily spíše mezi elitou, sloužily k ovlivňování jejího stávajícího mínění a mezi plebs většinou nepronikly, neboť ten neuměl číst, ale ani k nim neměl přístup. Oficiální publikace určené pro malé skupinky veřejných úředníků se rozšířily v denní noviny *Acta Diurna*. (Bernays 1961, s. xi) Ty pak za Julia Caesara byly rozšířeny a staly se přístupné veřejnosti, sloužily jako pravidelné zveřejňování úředních zpráv, později také sloužily pro různé státní a dvorské události, v neposlední řadě v nich byly publikovány i různé novinky. Mimo oficiálních zpráv se jimi dostávaly na veřejnost i informace ze soukromí významných osobností.

Psané formy tak sice mínění ovlivňovat mohly, ale největší roli ve vytváření obecného mínění hrál ústní přenos. Nezpochybnitelnou roli hráli *susurratores* (našeptávači), jimž bylo politickými autoritami přisuzováno šíření fám. *Susurratores* byli lidé s nízkým sociálním statutem, kteří trávili své dny zahálením u Fóra, největšího informačního uzlu celého Říma. Fámy tak mohly spontánně vznikat tak, že *susurratores* odposlechli to, o čem řečníci přednášeli, přeinterpretovali si to dle svého uvážení, zasadili do jiného kontextu, položili důraz na nepodstatný detail a svůj vlastní pohled vydávali za obecné mínění. Jejich sociální kapitál byl natolik různorodý, že neměli nouzi o kontakty s jinými členy městského plebsu, čímž se zvyšovala efektivita šíření. Z dochovaných pramenů pak vidíme, že slovo fámy (*rumores*), právě v tomto kontextu, bylo známo a užíváno již v době antického Říma. (Pina Polo 2010)

V Římě existovaly skupinky zvané *circuli*, od jejichž názvu je odvozený termín *circulatores*, šířitelé zpráv, mající podobnou funkci jako zmínění *susurratores*. *Circuli* představovaly malé skupinky osob, které se scházeli za účelem rozpravování o určitých věcech. Byly to skupinky lidí všech vrstev, profesních skupin, ale do popředí zájmu se dostávaly pouze *circuli* plebsu, jimž bylo přičítáno formování a šíření nebezpečných fám (O'Neill 2003, s. 145). Livius ve svých *Dějínách* udává několik příkladů, kdy byl senát nucen konfrontovat *circuli*. Členové senátu, řečníci i politici považovali *circuli* za něco nebezpečného a snažili se před nimi chránit tím, že vše vyvraceli, vysvětlovali či uváděli na pravou míru na svých *contiones*. Několikrát *circuli* podrobili

⁷⁰⁹ V překladu Tacitových spisů Antonína Minaříka a Antonína Hartmanna (1975) je pojem *fama* v *Dějínách císařského Říma* překládán jako veřejné mínění (IV.40), jako dobrá pověst (XV.49), pojem *existimatio* jako čestné řeči (IV.7), v *Letopisech fama* jako obecně rozšířená pověst (IV.11), dobrá pověst (XV.49, II.43), pověst o reputaci či cti (I.30), jako pověst dále i v *Dějínách císařského Říma* (III.1, III.28). Na některých stranách Tacitus rozlišuje řeči a mínění, tj. *fama* a *existimatio* – nepatrný rozdíl je vidět např. v *Dějínách* (IV.6). Tacitus používá také pojem *fama* ve smyslu pověsti či mínění, *fama* ovšem na jiných místech používá i ve smyslu *rumor*, například v *Letopisech* v IV.11, kde je *fama* do češtiny překládána jako lichá pověst, v XIII.6 pak *rumoribus* jako pobuřující zvěsti.

kritice například Cicero, Seneca i Tacitus, kteří mluví v souvislosti s *circuli* o *circulus sermo* či *plebeius sermo*, Livius pak o *plebis rumores*.

K šíření některých myšlenek po městě a k ovlivňování veřejného mínění občanů sloužily i fámy. Římští politici moc dobře věděli, jak pro ně může být šíření fám stejně důležité jako nebezpečné. Sám Cicero poukazoval na slabost politiků proti fámám (*rumores, fabula ficta, sermones*⁷¹⁰), kteří je většinou přisuzovali plebsu, a dodává, že existence fám může zkreslovat veřejné mínění. Veškeré tyto termíny jsou jimi dávány do přímého kontrastu se seriózními promluvami senátorů, z čehož lze usuzovat, že o informacích a názorech *circuli* mezi senátory či vyšší vrstvou valné mínění nebylo, tedy, že výraz *sermo*⁷¹¹ znamenal něco jako pokleslé zprávy, zkreslené, možná i nepravdivé, lze tedy říci, že něco jako fámy v dnešním slova smyslu.

Je tedy zřejmé, že Římané byli v pojmání veřejného mínění občanů spíše skeptičtí. Římané neodsuzovali veřejné mínění celkově, jen jej považovali za důležité v otázkách především politických, neboť většina veřejných diskuzí se týkala záležitostí z politického okruhu. Samotný Cicero svým výrokem „*Sic est vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat*“, tedy, že jen zlomek záležitostí je lidem posuzován podle pravdy, ale většina podle mínění, dokazuje, že mínění (*opinio*) lidu mělo pramalou hodnotu a bylo dáváno do kontrastu s pravdou.

4 Contiones: prostředek k šíření mínění elity

Contiones byly stěžejní elementy římského politického života, hlavní prostředek dostupný k získání popularity, zdroj informací politického charakteru, hlavní bod kontaktu mezi politiky a lidem, neboť většina záležitostí byla diskutována právě zde (Pina Polo 2011, s. 287). Pro politickou sféru tak byla tato lidová veřejná shromáždění stěžejní pro šíření jak svých vlastních názorů a mínění, tak i pro budování co nejlepšího obrazu své osoby. (Morstein-Marx 2004)

Doposud však neexistuje jednotný souhlas v tom, jak či zda vůbec byla *contiones* řízena (srov. Frolov 2013). Není tak zřejmé, zda měla stanovený pevný řád, zda bylo kontrolováno, kdo mluví, zda byla respektována autorita vládnoucí třídy či jestli zde mohl promluvit kdokoli z davu. *Contio* je tedy definováno buď jako volné shromáždění kolemjdoucích lidí či setkávání lidí obecně, na nichž nedocházelo k nějakému hlasování či k formálnímu rozhodování (Morstein-Marx 2004, s. 35) či jako lidové shromáždění, které ale nebylo primárně určeno jako fórum pro otevřené debaty, nemožňovalo výměnu argumentů a informací. Bylo to primárně oficiální shromáždění politiků k prezentování sebe samých a svých názorů pro malé, ovlivnitelné publikum. (Mouritsen 2001) Naproti tomu stálo již zmíněné *circuli*. Rozdíl mezi *contiem* a *circuli* byl v tom, že v *circuli* chyběla řídící osoba, byla to tedy spíše neoficiální setkávání určitých skupinek lidí, spontánně vzniknuvších skrze interakci, a právě proto, že *circuli*

⁷¹⁰ Pro fámy v dnešním slova smyslu používá Cicero zřejmě název *sermo*, *sermones*, stejně tak i Tacitus, který zmiňuje fámy o Germanikově smrti, kterou zkonstruoval a rozšířil plebs. (Potter 1999, s. 72) *Hominum sermo* bylo častěji spíše myšleno jako běžná řeč. *Sermonum* v Tacitových *Letopisech* i jako klevetici (XIII.6).

⁷¹¹ *Sermono* znamená hovořit, od čehož je odvozeno *sermunculus* tedy tlach, klep, prázdné povídání. *Sermo* jako rozmluva, rozhovor i obecná řeč, někdy i jako fáma.

nebylo ani nemohlo být regulované, na rozdíl od *contia*, vznikaly obavy elity z jejich existence.

Pina Polo (2011) dodává, že neexistovaly žádné regulační mechanismy pro lid, jež by mu zabraňovaly dávat najevo svůj názor, ten tak mohl dávat najevo svoji vůli aplausem, tichem či křikem. *Contiones* byla sice otevřena pro všechny občany, byla však schopna prostorově pojmut jen malý počet městské populace, čímž docházelo k tomu, že se těchto shromáždění účastnila jen menšina, která tak reprezentovala *populus Romanus* a jeho mínění v určité záležitosti. (Mouritsen 2001) Velký dav jako tento zajisté generoval fámy, které se mohly rychle šířit do rozličných částí města a ovlivňovat tak politické klima a veřejné mínění starověkých Římanů.

5 Závěr

Příspěvek představil pojmy, kterými byly v době římského impéria označovány jevy související s veřejným míněním. Pozornost se tak soustředila na zásadní výrazy, které byly s tímto jevem spojeny – *fama*, *existimatio*, *rumor*, *sermo* či *opinio*. Zvláštní pozornost byla věnována rozlišování mezi *famou* a *existimatiem*, které vyjadřovaly obecné mínění především vládnoucích vrstev a které byly vnímány jako spolehlivé a hodnotné, a *rumor* či *sermo*, popřípadě *opinio*, které označovaly nespolehlivé a nehodnotné mínění plebsu.

Bylo poukázáno na to, že důležitým prvkem pro označování, pojmání a především hodnocení mínění hrál vztah elity k plebsu. Ze skupinek plebsu – *circuli* – mívala elita vždy strach, zvláště proto pro jeho mínění měla specifické označení a považovala jej za fámy. V protikladu k *circuli* stála lidová shromáždění, primárně určená k sebeprezentování politiků a jejich mínění, *contia*.

Podstatným aspektem v historickém vývoji veřejného mínění sehrála problematika fám, neboť právě fáma tehdy obecné mínění, jak elity (*fama*), tak i plebsu (*rumor*), tvořila a označovala. Příspěvek tím poukázal na fakt, že fáma stála u zrodu veřejného mínění a že jím v době antiky byla.

6 Použitá literatura

- ALLPORT, G., POSTMAN, L. An Analysis of Rumor. *The Public Opinion Quarterly*. 1946-1947, 10(4), 501-517.
- BERNAYS, E., ed. *Crystallizing Public Opinion*. New York: Liveright Publishing, 1961.
- CAESAR, G. J. *Válečné paměti*. Praha: Svoboda, 1972.
- CICERO, M. T. *Řeči proti Verrovi*. Praha: Odeon, 1972.
- CICERO, M. T. *Tuskulské hovory*. Praha: Svoboda, 1976.
- CICERO, M. T. *Listy přátelům I*. Praha: Arista, Baset, 2001.
- FROLOV, R. Public Meetings in Ancient Rome: Definitions of the *Contiones* in the Sources. *Graeco-Latina Brunensia*. 2013, 18(1), 75-84.
- GREENIDGE, A. H. J. *Infamia. Its Place in Roman Public and Private Law*. London: Henry Frowde, 1894.

- HABINEK, T. *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*. New Jersey: Princeton University Press, 1998.
- KAPFERER, J. *Fáma nejstarší médium světa*. Praha: Práce, 1992.
- MORSTEIN-MARX, R. *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- MOURITSEN, H. *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- O'NEILL, P. Going Round in Circles: Popular Speech in Ancient Rome. *Classical Antiquity*. 2003, 22(1), 135-176.
- PINA POLO, F. Frigidus Rumor: The Creation of a (Negative) Public Image in Rome. In: TURNER, A. et al. *Private and Public Lies. The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World*. Boston, Leiden: Brill, 2010, s. 75-90.
- PINA POLO, F. Public Speaking in Rome: A Question of Auctoritas. In: PEACHIN, M., ed. *Social Relations in the Roman World*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 286-303.
- POTTER, D. S. Political Theory in the „Senatus Consultum Pisonianum“. *The American Journal of Philology*. 1999, 10(1), 65-88.
- REIFOVÁ, I., ed. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004.
- ROSNOW, R., FINE, G. *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elsevier, 1976.
- SHIBUTANI, T. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: Bobbs Merrill, 1966.
- TACITUS, C. *Letopisy*. Praha: Svoboda, 1975.
- TACITUS, C. *Z dějin císařského Říma*. Praha: Svoboda, 1976.
- YAVETZ, Z. Existimatio, Fama and the Ideas of March. *Harvard Studies in Classical Philology*. 1974, 78, 35-65.

7 Kontakt na autorku

Mgr. Kateřina Soukalová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Pracoviště historické sociologie

U Kříže 8

158 00 Praha 5 – Jinonice

E-mail: kat.soukalova@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Konštrukcia pojmu rodina a jej hodnota u detí v náhradnej starostlivosti

Construction the term of family and the value of children in residential care

Jana Fúsková, Peter Kusý,
Lenka Miterková, Lukáš Vaško

Anotácia: Narastajúci počet disharmonických vzťahov v rodinách, stúpajúca rozvodovosť, neúplné rodiny či stúpajúce ekonomické zaťaženie sú faktory, ktoré negatívnym spôsobom ovplyvňujú zdravý vývoj dieťaťa a neraz majú za následok aj jeho umiestnenie do ústavnej starostlivosti. Tento vážny životný zlom u dieťaťa prináša výraznú zmenu v hodnotovom systéme, vo vnímaní štruktúry a koncepcného rámca rodiny, aj v ďalších psychologických dimenziách. Týmto špecifikám sa venuje niekoľko domácich i zahraničných autorov a čoraz častejšie sa daná problematika stáva súčasťou riešení odborných projektov. Cieľom predkladaného príspevku je popísať teoretický konštrukt pojmu rodina a jej vnímanú hodnotu u detí v náhradnej starostlivosti. Príspevok je teoretickým základom pre štúdiu realizovanú v inštitúciách náhradnej starostlivosti na území Slovenskej republiky a to za využitia metód kvalitatívneho výskumu, s použitím semištrukturovaných rozhovorov.

Kľúčové slová: vzťahová väzba, rodina, hodnoty, dieťa

Summary: A growing number of discordant relationships in families, rising divorce rates, single-parent families and increasing economic burden are factors that negatively affect the healthy development of the child and often have resulted in his placement in institutional care. This momentous turning point in the life of a child brings a significant change in the value system, the perception of structure and conceptual framework of the family, and other psychological dimensions. This deals with the specifics of several domestic and foreign authors and, increasingly, the issue becomes part of the solution professional projects. The aim of the present paper is to describe a theoretical construct of the concept of family and its perceived value among children in foster care. The contribution will be the theoretical basis for the study realized in alternative care institutions in the Slovak Republic and using qualitative research methods, using semi-structured interviews.

Key words: Attachment, Family, Values, Child

1 Úvod

„Rodina je kolískou tvorivosti, umeleckým dielom, ktoré sa neustále vyvíja a premieňa. Je to miesto, kde sa rodia a utvárajú medziľudské vzťahy.“
(Schaefferová, 1995)

Súčasná rodina je predmetom štúdia viacerých vedeckých disciplín (psychológia, sociológia, pedagogika a iné) a záujem o túto oblasť stále narastá. Rodina patrí medzi tie spoločenské skupiny, ktorých perspektívny význam nie je spojený s osudom len jedného typu sociálno-ekonomickej formácie, ale presahuje tiež do ďalekej budúcnosti. Názory na postavenie rodiny v súčasnom svete sa často odlišujú a množstvo autorov zdôrazňuje najmä defekty moderných rodín, príčiny rodinného rozvratu a deprivácie detí, ktoré sa tak často krát ocitnú „bez domova“. Musia tak byť vyňaté zo svojej biologickej rodiny a sú zverené do náhradnej ústavnej starostlivosti (napr. detské domovy, krízové centrá a podobne). Takýmto problémom sa často krát dá predchádzať napríklad duševnou hygienou rodinného života, ktorá v sebe nesie starostlivosť každého člena rodiny o seba a zároveň o ľudí okolo seba (vzájomná interakcia, altruizmus a prosociálnosť) a to nielen o svoje fyzické a biologické potreby, ale tiež o sociálne, psychické a duchovné potreby (Máchová, 1974). Podľa Schaefferovej (1995) je rodina strediskom pre vytváranie medziľudských vzťahov. Tie vznikajú interakciami medzi dospelými a deťmi počnúc ich narodením. Rodičia dávajú svojim deťom lekcie o tom ako jednať s ľuďmi a stávajú sa tak pre ne vzorom (či už negatívnym alebo pozitívnym).

Špecifikám života detí v detských domovoch sa venovalo množstvo autorov u nás (napr. Škoviera, 2007; Kaňkovská, 2007; Gabriel a Novák, 2008; Zezulová, 2012; Nožířová, 2012 a iní) a v zahraničí (napr. Zlotnick, Kronstadt a Klee, 1999; Surbeck, 2003; Gilbertson, Richardson a Barber, 2005; Montserrat a Casas, 2007 a iní). Konštrukt rodiny je taktiež dobre známy v interdisciplinárnych súvislostiach v publikáciách viacerých autorov (Matějček, 1992; Knobloch a Knoblochová, 1993, 1999; Matoušek, 2003; Satiřová, 2006; Sobotková, 2007; Možný, 2008; Prekopová, 2010, 2014; Lukšík, 2013, a iní). Tento príspevok sa primárne zameriava na pojem rodina v súvislostiach náhradnej starostlivosti a jej vnímanú hodnotu. Presahy zistení tejto štúdie je možné vnímať i v kontexte sociálnej pedagogiky a špeciálnej pedagogiky. Pojmový a hodnotový rámec rodiny u detí, ktorých starostlivosť a výchova bola zverená do rúk štátu v zastúpení náhradnej inštitucionálnej starostlivosti, sa úzko prelína a ovplyvňuje s intervenciami jednotlivých pedagogických a psychologických pracovníkov. Naším cieľom je identifikovať nielen tento pojmovo-hodnotový rámec rodiny, ale i hodnotu dieťaťa v tomto prostredí. V úvodnej fáze realizácie výskumného projektu s názvom Konštrukcia pojmu rodina a jej hodnota u detí v náhradnej starostlivosti predkladáme základné teoretické východiská nášho výskumu, so snahou charakterizovať a popísať výskumný problém, ciele a predpoklady pre realizáciu výskumu.

2 Rodina ako priestor pre vytváranie vzťahovej väzby

S problematikou rodiny a jej spoločenskej i individuálnej hodnoty sa stretávame v dnešnej dobe čoraz častejšie. Stále narastajúca rozvodovosť, množstvo neúplných a disharmonických rodín a detí, ktoré sú často krát odkázané na náhradnú, ústavnú starostlivosť, majú výrazný dopad na zdravý vývin dieťaťa. Hodnotový systém a celkový kognitívno-percepčný rámec u detí, ktoré sú odkázané na náhradnú starostlivosť, sa výrazne odlišuje od detí, ktoré majú možnosť vyrastať v prostredí svojej primárnej (biologickej) rodiny. Nemecký evolučný biológ Thomas Junker (2010) nevidí podstatu sociability v kultúrnej determinácii človeka, ale ľudia sú podľa neho „od prírody“ sociálne tvory s celým radom biologických adaptačných mechanizmov na život v skupine (rodine). Autor sa ďalej vyjadruje k príbuzenskej selekcii a väzbe na vzájomnosť, ktorá je práve v rodine ako základnej (malej) sociálnej skupine človeka veľmi podstatná. Predpokladá, že ak sú dvaja jedinci ešte viac spriaznení, zviazaní, geneticky identickí (ako napr. monozygotné dvojčatá), mal by byť vzájomný altruizmus a náklonnosť ešte väčšia, ako pri ostatných väzbách. Na to nadväzujú Chvála a Trapková (2008), ktorí hovoria, že je z hľadiska anatómie rodiny dôležité odlíšiť vzťahy, do ktorých sme sa narodili (vrodené) od tých ostatných (získaných). V súlade s evolučnými a biologickými koncepciami, ktoré sa snažia vysvetliť podstatu a vznik vzťahov v skupine Knobloch (1993) hovorí o systéme odmiern a nákladov. Každá skupina má pre človeka význam do tej miery, ako mu poskytuje určité odmeny a naopak koľko nákladov musí sám vydať pre účasť a fungovanie v nej. Pokiaľ dochádza k narušeniu rovnovážneho stavu, môže to pôsobiť dokonca neurotizujúco, patogénne a pre ďalší vývoj kontraproduktívne.

Vzťahová väzba je podľa viacerých autorov (napr. Ainsworth, 1978; Hašto, 2005, 2006; Bowlby, 2010, 2012; Brisch, 2011 a, b, a iní) základom pre rozvoj osobnosti. Priekopník teórie vzťahovej väzby John Bowlby (2012) ju charakterizoval ako neviditeľné puto, ktoré veľmi špecifickým spôsobom spája dvoch ľudí v čase a priestore. Dojča, ktoré prichádza na svet s geneticky vrodenu predispozíciou hľadať si osobu pre bezpečnú vzťahovú väzbu, ktorá mu poskytne starostlivosť, ochranu a podporu, si vyvinie takúto špecifickú emocionálnu väzbu na tzv. hlavnú osobu pre vzťahovú väzbu. Tieto reakcie sú podľa Brisch (2011a) typické, keď je v nás vyvolaná naša potreba vzťahovej väzby a náš systém vzťahovej väzby je tak aktivovaný. Týmto si môžeme vysvetliť aj pocit domova u detí a dospelých. Silné emocionálne puto k osobe pre vzťahovú väzbu je odlúčením napnuté, emocionálna bolesť odlúčenia je obrovská a často krát porovnateľná dokonca s fyzickou bolesťou a je možné ju utíšiť len nájdením osoby na vzťahovú väzbu (tieto emocionálne vzťahové väzby však nie sú ľubovoľne nahraditeľné inými osobami). Brisch (2011b) ďalej uvádza, že väzba je zo strany dieťaťa skôr akýmsi bezpečnostným systémom, zatiaľčo zo strany osoby pre vzťahovú väzbu je to skôr opatrovateľský a ochranný systém. Týmto spôsobom sa vytvára u dojčaťa pocit pradávery, ktorú má počas svojho života k dispozícii ako stabilný základ svojej osobnosti. Vzťahová väzba ako základný kameň interpersonálnych vzťahov a zdravého psychosociálneho vývinu je neodmysliteľnou súčasťou funkčných rodín. Pri absencii bezpečných vzťahových väzieb medzi dieťaťom a rodičmi (resp. súrodencami a ostatnými príbuznými) výrazne narastá riziko narušenia vzájomných

vzťahov v rodine, disharmónie, dysfunkčnosti a nakoniec rozpadu nukleárných rodín (zvýšená rozvodovosť a podobne).

2.1 Aká rodina je pre dieťa funkčná?

Už od konca stredoveku v európskych spoločnostiach prevláda typ manželskej (malej) alebo nukleárnej (jadrovej) rodiny – rodinná jednotka, ktorú tvoria len rodičia a slobodné deti. Avšak zmenou mentality a rastom rozvodovosti vznikajú rodiny, ktoré sú označované ako neúplné (jeden rodič s deťmi). (Kasanová, 2008)

Klasické delenie na úplné a neúplne rodiny (Bakošová, 1994, In Kasanová, 2008) ma podľa výskumných zistení pramálo spoločného s ich funkčnosťou. Aj keď sa zdá klasický model rodiny pre dieťa najbezpečnejší, neexistujú relevantné dôkazy toho, že samotné zloženie rodiny má vplyv na jej funkčnosť. Tieto zistenia môžu hrať prím pre náhradné rodiny a náhradnú ústavnú starostlivosť. Podľa Matouška (1993, In Gabura, 2006) je základom funkčnosti rodiny i v zmysle náhradnej starostlivosti poskytnutie zázemia, uspokojenie oprávnených potrieb členov, ponúknutie priestoru pre pozitívne citové väzby, otvorená komunikácia a utváranie individuálnej identity dieťaťa. Všetky tieto podmienky je možné sýtiť i mimo priestoru „tradičnej rodiny“ teda v priestore náhradnej starostlivosti.

Dieťa si v takomto prostredí dokáže vytvoriť plnohodnotné väzby. Nedbáľková a Polášková (2004) tvrdia, že tradičné heterosexuálne, dvojrodičovské domovy predstavujú len jednu z variant rodinných usporiadaní, v ktorých je možné vychovávať zdravé deti. Schopnosť a ochota rodiča podporovať individuálny vývoj dieťaťa v súlade s jeho jedinečnými potrebami je oveľa dôležitejšia ako počet, rod alebo sexuálna, či citová orientácia jeho rodičov.

Otvorenou témou však naďalej ostáva proces, akým si dieťa v termínoch náhradnej starostlivosti vytvára pojem rodiny, ktorí členovia sú tí, s ktorými vytvára jedinečné rodinné vzťahy, ktorých považuje za svoju rodinu a ktorým danú hodnotu pridáva.

Tieto osoby a vzťahy sú totižto predobrazom akýchkoľvek budúcich vzťahov ktoré si dieťa bude utvárať. Spôsoby a stratégie komunikácie a správania ktoré bude dieťa reprodukovať vo svojej rodine keď sa samo stane rodičom.

3 Metódy výskumu

Pre lepšie pochopenie vyššie uvedených procesov sme ako základ našich metód zvolili *Test Kresby stromu rodiny*. Táto semiprojektívna metóda slúži na skúmanie konštelácie blízkych rodinných príslušníkov a zároveň môže slúžiť ako pomerne rýchly spôsob zistenia indikátorov úzkosti v súvislosti s rodinou (v praxi ju niektorí odborníci využívajú aj ako sociometrickú metodiku napr. v školskej triede). Používa sa u detí od päť rokov. Na papieri veľkosti A4 je predkreslený strom, na ktorom sú nakreslené postavy ľudí rovnakej veľkosti, v rozličných pozíciách a v rôznom rozložení. Úlohou dieťaťa je vyfarbiť postavy umiestnené na strome a okolo stromu na základe toho, ako vníma situáciu vo svojej rodine. Seba dieťa nakreslíť musí, ostatných členov rodiny kreslí a pomenúva podľa vlastného uváženia. Osoby nachádzajúce sa na rovnakej strane ako

dieťa a súčasne najbližšie k nemu sú pre neho najdôležitejšie. Klessmanová (1982) túto techniku využíva aj ako zrkadlo narušených vzťahov v rodine. (In Direnovská, 2010, s. 51)

Východiská pre túto techniku pramenia v iných projektívnych technikách ako kresba stromu, kresba rodiny a kresba postavy – jednotlivé znaky sú spoločné. Výhodou tejto metodiky a hlavným dôvodom prečo sme si ju pre náš výskum vybrali je predkreslenie obrazca – aj deti s detských domovov, ktoré často nerozumejú symbolickým vzťahom sú schopné v tejto metodike zachytiť jej symboliku. Jednotlivé znaky ako vzdialenosť postáv, farebnosť, rozloženie postáv, prepracovanosť práce, množstvo postáv a iné sú adekvátne a signifikantne symbolizujúce potrebné údaje pre zodpovedanie výskumného problému.

Danú metodiku aktívne prepájame so semi-štruktúrovanými rozhovormi.

3.1 Deskripcia výskumnej vzorky

Vzorka bude tvorená rezidentmi detských domovov na území Slovenskej republiky, za využitia príležitostného výberu. Vek respondentov je stanovený od dosiahnutého 10 roku veku života do 25 roku, kedy rezidenti opúšťajú detský domov. Kritériom výberu respondentov bude minimálna dĺžka pobytu v ústavnej starostlivosti a to dva roky (na základe kritérií projektu APVV: Lukšík, 2014).

Časť vzorky bude tvorená rezidentmi detských domovov a druhá časť rezidentmi bývajúcimi v domoch, bytoch, mladých dospelých, ktoré sú zriaďované príslušnými domovmi. Predpokladáme, že medzi jednotlivými vzorkami môžu existovať signifikantné rozdiely, ktoré považujeme za dôležité a chceme im venovať príslušnú pozornosť.

Pri výbere výskumnej vzorky vychádzame z podnetu práce Miterkovej (2013), ktorá popisuje rozdielnosť v prežívaní vzťahovej väzby medzi rezidentmi detských domovov a detí vyrastajúcich v rodinnom prostredí. Prostredie detského domova je špecifickým prostredím, ktoré výrazne determinuje kognitívny a emocionálny vývin dieťaťa, a sám pobyt vytvára u dieťaťa ťažkú životnú situáciu (Lukšík, Lemešová, 2013). Z daných dôvodov považujeme za užitočné poznať prežívanie dieťaťa a identifikovať prípadné patologizujúce javy.

4 Záver

Ak má mať výchova dieťaťa v rodine budúcnosť, bude musieť dôslednejšie a pravdivo prehodnotiť hodnoty, ku ktorým sa hlási a ktoré sa stanú pre ňu cieľové. Predovšetkým to podľa Potočárovej a Baranyaia (In Kudláčová a Rajský, 2012) znamená súčasného človeka, strateného v globalizovanom svete morálneho relativizmu a sekulárneho pluralizmu, vnímať ako ľudskú bytosť a osobu, ktorej treba aj prostriedkami výchovy a vzdelávania vrátiť dôstojnosť, úctu a orientáciu v poznaní pravdy o sebe, svojej prirodzenosti a možnostiach rastu a rozvíjania medziľudských vzťahov (počnúc životom v rodine a rodinnou výchovou).

5 Použitá literatúra

- AINSWORTH, M. Infant-mother attachment. In *American Psychologist*. 1978. Vol. 34. pp. 932-937. ISSN 0003-066X.
- BOWLBY, J. *Vazba. Teorie kvality raných vzťahu mezi matkou a dítětem*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 360 s. ISBN 978-80-7367-670-4.
- BOWLBY, J. *Odloučení*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012. 400 s. ISBN 978-80-262-0076-5.
- BRISCH, K, H. *Bezpečná vztahová väzba: Attachment v tehotenstve a prvých rokoch života*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2011a. 150 s. ISBN 978-80-8895-267-1.
- BRISCH, K, H. *Poruchy vzťahové väzby: Od teórie k terapii*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011b. 312 s. ISBN 978-80-7367-870-8.
- DRIENOVSKÁ, M. *Rodinná výchova a výskyt úzkosti a úzkostlivosti u detí: dizertačná práca*. Nitra: UKF, 2010.
- GABRIEL, Z., NOVÁK, T. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada Publishing, 2008. 144 s. ISBN 80-24717-88-3.
- GABURA, J. *Sociálna práca s rodinou*. Bratislava: Občianske združenie sociálna práca, 2006. 60 s.
- GILBERTSON, R; RICHARDSON, D., BARBER. J. The Special Youth Carer Program: An Innovative Program for At-Risk Adolescents in Foster Care. *Child & Youth Care Forum*. 34 (1). 2005. pp. 75-89. ISSN 1573-3319.
- HAŠTO, J. *Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2005. 299 s. ISBN 80-88952-28-X.
- HAŠTO, J. *Vzťahová väzba, pripútavacie správanie a psychiatria – psychoterapia*. In *Psychiatrie*. 2006. Vol. 10. pp. 36-40. ISSN 1211-7579.
- CHVÁLA, V., TRAPKOVÁ, L. *Rodinná terapie a teóriejin-jangu*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 248 s. ISBN 978-80-7367-391-8.
- JUNKER, T. *Evolúcia človeka*. 1. vyd. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2010. 112 s. ISBN 978-80-88952-59-6.
- KAŇKOVSKÁ, P. Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *E-psychologie*. 1 (1). 2007. pp. 13-24. ISSN 1802-8853
- KASANOVÁ, A., TOMKA, M. *Sociálna práca s rodinou: Analýza prostredia, intervenia – sanácia*. Olomouc: VOTOBIA, 2009. 231 s. ISBN 978-80-7220-317-8.
- KNOBLOCH, F., KNOBLOCHOVÁ, J. *Integrovaná psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1993. 384 s. ISBN 80-7169-027-9.
- KNOBLOCH, F., KNOBLOCHOVÁ, J. *Integrovaná psychoterapie v akci*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. 324 s. ISBN 80-7169-679-X.
- KUDLÁČOVÁ, B., RAJSKÝ, A. (ed.). *Európske pedagogické myslenie od moderny k postmoderne po súčasnosť*. 1. vyd. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis – Veda, 2012. 293 s. ISBN 978-80-8082-574-4.
- LUKŠÍK, I. *Príprava mladých ľudí v detských domovoch a reedukačných centrách – analýza a inovácia*. 2014. projekt APVV.

- LUKŠÍK, I., LEMEŠOVÁ, M. *Deti v ťažkých životných situáciách*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2013. 155 s., ISBN 978-80-8082-762-5.
- MÁCHOVÁ, J. *Duševní hygiena rodinného života*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1974. 200 s. ISBN – neuvedené.
- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992. 224 s. ISBN 80-04-25236-2.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd. Praha: SLON, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.
- MITERKOVÁ, L. *Prejavy úzkosti a strachu v detskej kresbe. Diplomová práca*. Nitra: UKF FSVaZ, 2013. 103 s.
- MONTSERRAT, C., CASAS, F. Kinship Foster Care from the Perspective of Quality of Life: Research on the Satisfaction of the Stakeholders. *Applied Research in Quality of Life*. 1. 2006. pp. 227-237. ISSN 1871-2584.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X.
- NEDBÁLKOVÁ, K., POLÁŠKOVÁ, E. *Rodiny lesbických matek a gay otců*. Praha: Česko-slovenské sociologické dny, 2004.
- NOŽÍŘOVÁ, J. *Náhradní rodinná péče*. 1. vyd. Praha: Linde, 2012. 96 s. ISBN 978-80-86131-91-7.
- PREKOPOVÁ, J. *I rodiče by měli dělat chyby*. Praha: Portál, 2010. 112 s. ISBN 978-80-73677-66-4.
- PREKOPOVÁ, J. *Rodina žije z lásky*. Bratislava: Premedia, 2014. 144 s. ISBN 978-80-81590-59-7.
- SATIROVÁ, V. *Kniha o rodině: základní dílo psychologie vztahu*. Praha: Prah, 2006. 364 s. ISBN 80-72521-50-0.
- SCHAEFFEROVÁ, E. *Co je rodina?* 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. 180 s. ISBN 80-85495-41-4.
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 219 s. ISBN 80-73672-50-2.
- SURBECK, B. „Mom“ as a Protective Strategy Used by Children in Foster Care. *Child & Youth Care Forum*. 32 (2). 2003. pp. 105-116. ISSN 1573-3319.
- ŠKOVIERA, A. *Dilemata náhradní výchovy: Teorie a praxe výchovné péče o děti v rodině a českých domovech*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 143 s. ISBN 80-73673-18-5.
- ZEZULOVÁ, D. *Pěstounská péče a adopce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012. 200 s. ISBN 978-80-26200-65-9.
- ZLOTNICK, CH., KRONSTADT, D., KLEE, L. Essential Case Management Services for Young Children in Foster Care. *Community Mental Health Journal*. 35 (5). 1995. pp. 421-430. ISSN 1573-2789.

6 Kontakt na autorov

Mgr. Jana Fúsková

Ústav výskumu sociálnej komunikácie
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava 4

Email: fuskova@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. Gabriel Bianchi, CSc.

Mgr. Peter Kusý

Trnavská univerzita v Trnave
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogických štúdií
Priemyselná 4
918 43 Trnava

Email: peterkusy7@gmail.com

Školiteľ: doc. Mgr. art. Jaroslava Gajdošíková Zeleiová, PhD.

Mgr. Lenka Miterková

Centrum pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie
Karpatská 8
040 01 Košice

Email: lenka.miterkova@gmail.com

Mgr. Lukáš Vaško

Trnavská univerzita v Trnave
Pedagogická fakulta
Katedra školskej pedagogiky
Priemyselná 4
918 43 Trnava

Email: luk.vasko@gmail.com

Školiteľ: prof. PhDr. Ivan Lukšík, CSc.

Učitelé v Qarakendu: vytváření nové sociální sítě v komunitě nucených migrantů

Teachers of Qarakend: Creating social network within forced migrant's community

Helena Masníková

Anotace: Spory mezi Ázerbájdžánem a Arménií a následný konflikt o Náhorní Karabach v letech 1992-1994 způsobil vysídlení více než 985 000 osob. Život v neuspokojivých podmínkách dočasného ubytování spolu se ztrátou majetku, sociálních sítí a obtížnou ekonomickou situací vedl nucené migranty k přijímání nouzových životních strategií. Tento příspěvek se zaměřuje na proces konfigurace sociální sítě okolo místních škol pro vnitřně vysídlené děti, přičemž důraz je kladen na analýzu nerovného přístupu k této profesi v důsledku liminální povahy života nucených migrantů.

Klíčová slova: Ázerbájdžán, sociální sítě, učitelství, nucená migrace

Summary: Disputes between Azerbaijan and Armenia and the subsequent conflict over Nagorno Karabach in 1992-1994 caused the displacement of more than 985,000 people. Life in unsatisfactory conditions of temporary accommodation along with the loss of property, social networks and the difficult economic situation led forced migrants to the adoption of emergency life strategies. This paper focuses on the process of configuration of the social network around local schools for internally displaced children emphasising on unequal access to this profession due to the liminal period of life of the forced migrants.

Key words: Azerbaijan, social networks, education, forced migration

1 Úvod

V liminálních situacích procesu nucené migrace dochází pod tlakem vnějších faktorů k rekonfiguraci sociálních sítí a větší flexibilitě genderových rolí především v souvislosti se snahou o vymanění se z ekonomické nejistoty způsobené vysídlením. Tento článek si klade za cíl podívat se podrobněji na utváření sociální sítě okolo dvou škol pro vnitřně vysídlené děti nacházejí se v téže budově v podhůří Náhorního Karabachu, kam se v průběhu konfliktu v letech 1992-1994 přesídlilo více než 2500 nucených migrantů (více o konfliktu Waal de 2003, Cornell 1999, více o nucené migraci na území Ázerbájdžánu v Masníková, 2009). Tyto školy jsou specifické tím, že cca 85% vyučujících tvoří muži, ačkoliv dle oficiálních statistik ve vzdělávacích institucích profesně dominují ženy a tvoří až 70% členů učitelského sboru na základním a středním stupni

škol.⁷¹² Sociální síť okolo škol se rekonfigurovala navzdory existujícímu a performovanému stereotypu učitelství jako ženské profese. Cílem tohoto textu založeném na analýze dat pocházejících z dlouhodobého etnografického výzkumu v dané lokalitě je objasnit procesy vzniku této sociální sítě a zmiňované genderové disparity.

2 Metodologie

Tento článek byl vytvořen na základě analýzy dat pocházejících z opakovaného etnografického výzkumu ve vesnici Qarakend probíhajícího od roku 2008 do současnosti zaměřeného na změnu genderových vztahů v důsledku nucené migrace. Vycházím z pozice pozdní feministické etnografie kladoucí důraz na etiku výzkumu, snahu navození rovného postavení mezi informátorem a výzkumníkem a pojímající gender jako fluidní, nehomogenní vztahovou kategorii, která je schopná proměn v čase i prostoru. (Ramazanoglu a Holland, 2002, Abu-Lughod, 2006) Využívala jsem primárně metody zúčastněného pozorování a rozhovorů dokumentujících žitou zkušenost probíhající jak v prostorách školy, tak i v domácnostech učitelů a žáků. (Abu-Lughod, 2000) Díky vstřícnému jednání učitelského sboru jsem měla možnost se zúčastnit výuky, zasedání ve sborovně i oslav probíhajících v průběhu roku spojených se školním cyklem i národními svátky. Rozhovory probíhaly v ruštině, angličtině a ázerbájdžánštině v závislosti na situaci a oboustranných jazykových schopnostech. Jména vesnice, škol i informátorů byla pozměněna za účelem zachování anonymity.

2.1 Představení terénu a profil vysídleného obyvatelstva

Vesnice Qarakend se nachází v podhůří Náhorního Karabachu asi 30 km od Gence, druhého největšího města Ázerbájdžánu. Původně byla vyhledávaným turistickým sídlem, což se změnilo spolu s příchodem cca 543 vnitřně vysídlených rodin v průběhu konfliktu, které se zabydly v budovách určených k letní rekreaci. Obec se postupně v důsledku přelidnění a nízké motivace k správě obývaných budov proměnila v zanedbané zemědělské sídlo, jehož okolí je poznamenáno nepřiměřeným čerpáním přírodních zdrojů (více o situaci uprchlíků a vnitřně vysídlených osob ve vesnici Qarakend v Masníková, 2009).

Většina IDP žijících v Qarakendu pochází z konzervativního rurálního prostředí Náhorního Karabachu a přilehlých oblastí. Vzdálenost od kosmopolitního hlavního města Baku a tvrdé životní podmínky v horách vedly k silnějšímu udržování tradic a to i v období Sovětského svazu, ze kterého se Ázerbájdžán vymanil rok před začátkem války o Náhorní Karabach. Tohidi hovoří o tom, že Ázerbájdžánci byli Sověty na veřejnosti a Ázerbájdžánci v privátní sféře. Odkazuje především na performování rovnosti, bezbožnosti a souznění se sovětským systémem ve veřejných prostranstvích, které bylo v kontrastu s udržováním tradic spojených s islámem v rámci domácností.

⁷¹² Oficiální statistika z Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi hovoří o 71,7% žen-učitelů. Podle Rashada Alieyeva dokonce 85% uchazečů na pedagogické fakulty jsou ženy.

V nich bylo patrné hierarchické postavení jednotlivých členů na základě gender, věku, pokrevní příbuznosti a jasné oddělení genderových rolí spjatých s produktivní a reprodukční prací, které přetrvalo do současnosti (Tohidi, 1996). Společensky uznávaným a reprodukováným ideálem zůstává model rodiny složené z ženy pečovatelky a muže živitele, kteří skrze naplňování těchto rolí získávají uznání jak od vlastní rodiny, tak i od celé komunity, která se projevuje hlavně v rurálních oblastech silnou sociální kontrolu. (UNDP, 2007, Tohidi, 1996) Pracující ženy, které dle oficiálních statistik dominují v oblasti pomáhajících profesí jsou nuceny sladovat produkční i reprodukční roli (UNDP, 2007).

2.2 Qarakenské školy a utváření sociálních sítí

V Qarakendu bylo v poválečných letech zřízeno 5 škol pro vnitřně vysídlené děti lokalizovaných ve 3 oddělených budovách, do kterých jsou studenti rozděleni podle lokalit původu svých rodičů. Cílem této segregace, která je mezinárodním společenským kritizována, je udržování vysídlených komunit v pospolitosti za účelem usnadnění potencionálního společného návratu do okupovaných území v případě vyřešení konfliktu ve prospěch Ázerbájdžánu (IDMC, 2008). Svůj výzkum jsem zaměřila na školy pro vnitřně vysídlené děti z obce Agdag a Goykend nacházející se v téže budově v horní části Qarakendu, kde probíhá výuka na bázi směnného režimu. Učitelé mají pro svoji potřebu malou sborovnu oddělenou od hlavní budovy dvorkem sloužícím jako hřiště a zároveň místo pro pořádání společných školních aktivit. Prostory školy působí díky výrazné převaze učitelů mužského pohlaví strohým maskulinním dojmem, podpořeným povinným nošením společenského oblečení jak na straně učitelů, tak i žáků. Toto je umocněno v případech oficiálních ceremonií, kde muži zastávají honorované pozice. Ve škole působí pouze asi 15% učitelek, což je výrazný rozdíl oproti národnímu průměru hovořícímu až o 70% žen na nižším i vyšším vzdělávacím stupni základních škol.⁷¹³

Na základě pozorování a rozhovorů se mi podařilo vydefinovat základní tři faktory pro vznik této disparity spojené s formováním sociální sítě okolo škol pro vysídlené děti. Tato síť se utváří primárně na základě příslušnosti k lokalitě původu, příbuznosti a gender. Za příklad může posloužit Mecnun, mladý třicetiletý učitel pocházející z vesnice Agdag, který se netají tím, že učitelství není volbou jeho srdce ba naopak tvrdí, že ho nenávidí. Podle něj rozhodl o jeho povolání Bůh, ale kromě něj zde hrálo roli i společné rozhodnutí rodiny, která ho přemluvila ke studiu pedagogiky, ačkoliv sám by preferoval jiný obor. Jako nejmladší syn zůstávající dle tradice v otcovské domácnosti bylo potřeba, aby si zajistil stabilní zdroj příjmu nutný při péči o stárnoucí rodiče. V jejich rodině je kladen velký důraz na vzdělání a učitelství je preferovanou profesí i mezi členy rozvětveného příbuzenstva. Po ukončení studií Mecnun přicházel do učitelského kolektivu tvořeného otcovým bratrem, bratrancem, manželkou druhého bratrance a dalšími vzdálenějšími příbuznými. Svoji pozici upevnil následně i sňatkem s dcerou svého staršího kolegy, která rovněž na univerzitě studovala pedagogiku.

Na Mecnunově příběhu je možné poukázat na několik základních prvků, které vedou k utváření a udržování sociální sítě a jejím vlivu na život širší komunity. Mecnun

⁷¹³ Oficiální statistika z Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi hovoří o 71,7% žen-učitelek. Podle Rashada Alieyeva dokonce 85% uchazečů na pedagogické fakulty jsou ženy.

patří k mladší generaci učitelů, kteří vstupují do již existující sociální sítě, která se začala formovat spolu se vznikem školy. V počátečním období se zaměstnanci rekrutovali primárně z vysídlených učitelů, přičemž preferovaným modelem bylo, aby žáky z vesnice Agdag vyučoval učitel pocházející ze stejné lokality. Tímto docházelo nejen k segregaci dle lokality původu, ale zároveň i ke zužování potencionálního výběru dalších vyučujících. Učitelská profese byla tou dobou jednou z mála možností stabilního finančního příjmu přímo ve vesnici a stala se tak cenným zdrojem, ke kterému se začal vytvářet nerovný přístup. Postupně začala do této sociální sítě pronikat mladší generace učitelů, kteří se podobně jako Mecnun rozhodli pro pedagogické vzdělání na základě uvědomění potenciálu vlastní příbuzenské sítě, která je byla schopná protlačit ke zdroji obživy. Nepotismus a vládou nařízená segregace tak postupně vedly k vytvoření sociální sítě, kde je důležitější vztah k ostatním členům komunity více než učitelské kvality.

Proč jsou ale téměř všichni učitelé muži, ačkoliv je učitelství považované za doménu žen? Významnou roli při formování genderové disparity zde hrála ekonomická nestabilita v oblasti způsobená nucenou migrací a přechodem státu k tržní ekonomice.⁷¹⁴ Návrat na pracovní trh byl v poválečném období pro obě pohlaví obtížný a preferovanou strategií bylo udržení tradičního rozdělení genderových rolí na muže živitele a ženu pečovatelku. Pouze dvě manželky učitelů ze sledovaných škol jsou zapojeny do pracovního procesu a zbytek tvoří ženy v domácnosti, jejichž hlavní úlohou je péče o rodinu a většinou i malé subsistenční hospodářství. Zároveň se v období ekonomické nouze investovalo více peněz do mužských potomků, kteří jsou i po svatbě více napojeni na parentální rodinu než je tomu u děvčat, která podle pravidla patrilokality opouštějí rodný dům a stěhují se do domácnosti manžela. Manželky mladší generace učitelů (cca 30 – 40 let) pocházející taktéž z vysídlené komunity, tak často nedostaly potřebné vzdělání, které by jim pomohlo uplatnit se na trhu práce.

Do sociální sítě okolo škol byli přijímáni primárně příbuzní muži, kteří potřebovali zabezpečit svoje rodiny a zároveň jim bylo umožněno získat potřebné vzdělání. Až na jednu výjimku jsou veškeré učitelky pracující v obou směnách příbuzné s výše postavenými učiteli či řediteli a zároveň 4 z 5 těchto žen jsou hlavními nositelkami příjmu v domácnosti. Jejich manželé jsou buď bez stabilního zaměstnání nebo mají handicap, který jim znemožňuje pracovat. V této sociální síti se tak objevuje nejen solidarita mezi příbuznými muži, ale zároveň jsou podporovány i rodiny, kde jsou ženy nuceny zabezpečovat finanční stabilitu domácnosti. Kromě ekonomické stability nabízí učitelství i získání statusu, jelikož i přes zvyšující se kritiku nadále spadá do profesí spojovaných s vrstvou inteligence a střední třídy, což lze dále využívat ve veřejném životě a na svatebním trhu.

3 Závěr

Nucená migrace v Ázerbájdžánu vedla k narušení existujících sociálních sítí, které se v nově osídlených lokalitách rekonstruovaly na základě kombinace tradičních modelů ázerbájdžánské společnosti s nouzovými adaptačními strategiemi, které flexibilně

⁷¹⁴ Podle statistiky UNDP bylo ještě v roce 2001 pouze 10% mužů schopných zajistit dostatečné živobytí pro své rodiny a v témže období žilo více než 63% IDP pod hranicí chudoby a výrazně stoupala nezaměstnanost žen IDP a to až na 70% (IDMC, 2003).

manipulují se zažitými stereotypy. V případě qarakendských škol došlo k postupnému vytvoření maskulinního učitelského kolektivu na základě kombinace příbuzenské a genderové solidarity podpořené vládním plánem na umělou segregaci komunit ztěžující přístup nelokálních aktérů do této sítě. V procesu obnovování ztracených jistot v důsledku nucené migrace jsou sociální sítě důležitým prvkem pro nacházení stability a ukotvování se ve společnosti (Roche, Wolch, 1990). Skrze postupné vytváření sociální sítě na lokálně-příbuzenském základě se specifické části vysídlené komunity podařilo vypracovat přístup k cenným zdrojům, který umožňuje další rozvoj participantů sítě skrze investice do vzdělávání dětí či subistenčního hospodářství, což má dopad i na širší příbuzenstvo prostřednictvím přerozdělování a sdílení zdrojů. Kromě mužské solidarity preferující zaměstnávání dalších mužů se objevuje i sociální solidarita skrze poskytnutí přístupu ke zdroji ženě nezaměstnaného/handicapovaného muže. Síť, která vznikla okolo škol, přesahuje jejich hranice a učitelé jsou si vzájemně nápomocní i v jiných aktivitách týkajících se rodiny či obchodu. Nepotismus však negativně ovlivňuje kvalitu vzdělávání, jelikož není brán ohled na profesní zázemí učitele, ale na jeho konexe.

4 Použitá literatura

- ABU-LUGHOD, L. *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*, 2000, 356 s.
- ABU-LUGHOD, L. *Writing against Culture in Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*, 2005, 466 479s.
- ALIYEV, R. *Azerbaijan: How Equitable is Access to Higher Education?* Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. 2011. s 20-37.
- CORNELL, S.E. *The Nagorno-Karabakh Conflict* Uppsala University : Department of East European Studies, 1999. 164 s. Report. Dostupný z WWW: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf>
- HEYAT, F. *Globalization and Changing Gender Norms in Azerbaijan*. International Feminist Journal of Politics. 2006, 3, s. 394-412.
- HEYAT, F. *Azeri Women in Transition: Women in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*, Routledge, 2002, 240 s. ISBN: 978-0700716623.
- IDMC, AZERBAIJAN: *IDPs still trapped in poverty and dependence*, 2008, 260 s. Dostupný z WWW: <http://www.internal-displacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/azerbaijan/2008/azerbaijan-idps-still-trapped-in-poverty-and-dependence>
- IDMC, *Profile of internal displacement: Azerbaijan*, 200, 131 s. Dostupný z WWW: <http://www.internal-displacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/azerbaijan/2003/profile-of-internal-displacement-azerbaijan>
- MASNÍKOVÁ, H. *Vnitřně vysídlené osoby. Ázerbájdžán*. Univerzita Pardubice, 2009. 95s. Dostupný z WWW: <http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/34923/1/Vnit%C5%99n%C4%9B%20vys%C3%ADlen%C3%A9%20osoby%20-%20%C3%81zerb%C3%A1jd%C5%BE%C3%A1n.pdf>

RAMAZANOVA, A.. *Trust towards Public School Teachers, Quality of Education and Human Capital in Azerbaijan*, 2011, 25 s. dostupný z WWW: http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/1966/1/Trust_in_Public_School_Teachers_Quality_of_Education_and_Human_Capital_in_Azerbaijan_policy.pdf

RAMAZANOGLU, C., HOLLAND J. *Feminist Methodology: Challenges and Choices*, 2002, 196.s ISBN-13: 978-0761951230

TOHIDI, Nayerreh. *Soviet in public, Azeri in private : Gender, Islam, and Nationality in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*. Women´s studies International Forum. 1996, 19, s. 112–123.

UNDP. *Gender attitudes in Azerbaijan: trends and challenges*, 2007, 109 s. Dostupný z WWW: <http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Azerbaijan/AzerbaijanNHDR2007.pdf>

UNIFEM. *The status of IDP women in Azerbaijan : A rapid assessment* [online]. 2006 [cit. 2008-11-25]. Dostupný z WWW: <http://www.unifem.org/attachments/stories/2006_IDPwomenAzerbaijan_eng.pdf>.

WAAL DE, Thomas. *Black garden : Armenia and Azerbaijan through peace and war*. New York : New York University Press, 2003. 337 s. ISBN 0-8147-1944-9.

ROWE S., WOLCH J. *Social Networks in Time and Space: Homeless Women in Skid Row, Los Angeles*. Annals of the Association of American Geographers. Jun90, Vol. 80 Issue 2, p184-204. 21p.

5. Kontakt na autora

Mgr. Helena Masníková

Katedra obecné antropologie

Fakulta humanitních studií UK

José Martího 269/31

162 00 Praha

email: hmasnikova@gmail.com

Jméno školitele: Mgr. Petra Ezzeddine, Ph.D.

Tento text vznikl v rámci projektu Vnitřní výsídlení na území Ázerbájdžánu: Změna genderových rolí (č.548213) podpořeného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze.

Andrej Sirácky v kontexte inštitucionalizácie sociológie na Slovensku

Andrej Sirácky in the context of institutionalization of sociology in Slovakia

Jana Sivičeková

Anotácia: Príspevok sa zameriava na postoje Andreja Siráckeho pri kľúčových momentoch vo vývoji sociológie na Slovensku. Prioritne sa venuje obdobiu inštitucionálneho zrušenia sociológie v päťdesiatych rokoch a následného znovu obnovenia v šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Rovnako analyzuje hodnotenia spomínaných aktivít Andreja Siráckeho, prítomných v príspevkoch zameraných na retrospektívu, sebareflexiu sociológie.

Kľúčové slová: Andrej Sirácky, sociológia, marxizmus-leninizmus, historický materializmus

Summary: The paper is focusing on attitudes of Andrej Siracky in crucial moments of the development of sociology in Slovakia. He is focusing primarily on the period of institutionalized abolishment of sociology in 1950s and follow up reestablishment in 1960s. It is also analyzing evaluation of previously mentioned activities of Andrej Sirácky present in contributions focused on retrospective and self-reflexion of sociology.

Key words: Andrej Sirácky, sociology, Marxism-Leninism, historical materialism

1 Úvod

Andrej Sirácky v kontexte inštitucionalizácie sociológie na Slovensku predstavuje jednu z oblastí skúmania, výslednicou ktorého je analýza komplexnej identity osobnosti slovenského politického myslenia dvadsiateho storočia, menovaného Andreja Siráckeho.

Andrej Sirácky⁷¹⁵, ľavicovo orientovaný publicista, zakladateľ DAVu, pedagóg, filozof, významný predstaviteľ Slovenskej akadémie vied, Univerzity Komenského, člen Komunistickej strany Slovenska⁷¹⁶, bol rovnako jedným z aktérov kľúčových momentov inštitucionalizácie sociológie na Slovensku.

Pri písaní príspevku budeme využívať metodológiu analýzy článkov Andreja Siráckeho, napísaných v rámci sledovaného obdobia a následnú komparáciu postojov

⁷¹⁵ Andrej Sirácky, *9. december 1900 Petrovec (bývalá Juhoslávia, dnešné Srbsko) – †29. september 1988 Bratislava.

⁷¹⁶ Ihneď po príchode do Bratislavy v roku 1948 si Andrej Sirácky podáva žiadosť o členstvo v KSS, v roku 1951 bol menovaný za kandidáta na členstvo a v roku 1952 sa stáva členom KSS. V rokoch 1960–1964 je členom predsedníctva SNR, v roku 1970 bol členom preverovacej komisie a v rokoch 1971–1976 členom ÚV KSS. Taktiež pôsobil ako člen ideologickej komisie, lektor ÚV KSS pre marxisticko-leninskú filozofiu, člen komisie pre problematiku vedecko-technickej revolúcie ÚV KSS a v neposlednom rade bol Andrej Sirácky taktiež členom rôznych komisií, vedeckých, či redakčných rád. Viac pozri životopisy, dotazníky v osobnom písme Andreja Siráckeho v Ústrednom archíve SAV, Archíve Univerzity Komenského.

na skúmanú tému, čím dospejeme k stanovisku o kontinuite, prípadne diskontinuite politického myslenia Andreja Siráckeho za vymedzené obdobie.

Primárnym zdrojom, ktorý pre zostavenie príspevku budeme využívať sú odborné články Andreja Siráckeho v dobových periodikách, venované téme sociológia v jednotlivých fázach analyzovanej problematiky. Rovnako využijeme sekundárnu literatúru v podobe odborných príspevkoch, v ktorých je uvádzaný a hodnotený Andrej Sirácky v rámci histórie slovenskej sociológie.

Cieľom príspevku je priblížiť čitateľovi predovšetkým dve udalosti vo vývoji sociológie na Slovensku, ktorých bol Andrej Sirácky priamym účastníkom a síce inštitucionálne zrušenie sociológie ako tzv. buržoáznej pavydy v päťdesiatych rokoch a jej znovu obnovenia ako marxistickej sociológie v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. História vzniku a formovania sa sociológie ako vednej disciplíny v sebe zahŕňa niekoľko dôležitých medzníkov, udalostí, osobností, zaujímavých súvislostí. Príspevok si z uvedeného dôvodu nenárokuje analyzovať tak rozsiahlu problematiku akou je história vedného odboru sociológia. V príspevku budeme venovať pozornosť Andrejovi Siráckemu ako profesorovi sociológie, riaditeľovi Sociologického ústavu SAV, všeobecne jeho pôsobeniu na poli sociológie, prostredníctvom čoho sa pokúsime podčiarknuť špecifiká jeho politického myslenia.

Príspevok si zároveň nastolil hypotézu, ktorú v závere na základe obsahu textu argumentačne potvrdí, respektíve vyvráti: *V súčasnosti je pôsobeniu Andreja Siráckeho na poli sociológie pripisovaná diskontinuita. Náš príspevok má za to, že Andrej Sirácky, presvedčený v paradigmatu marxizmu-leninizmu v kľúčových momentoch inštitucionalizácie sociológie neprezentoval odlišné stanoviská.*⁷¹⁷

2 Stanoviská Andreja Siráckeho v jednotlivých fázach inštitucionalizácie sociológie na Slovensku

Andrej Sirácky sa vplyvom objektívnych i subjektívnych faktorov⁷¹⁸ postupne vyprofiloval cez študenta revolučne naladeného a sympatizujúceho s myšlienkami socializmu až po člena Komunistickej strany Slovenska, významného, marxisticky orientovaného vedeckého pracovníka, profesora. Sociológia sa v rámci aktívneho pôsobenia Andreja Siráckeho po jeho repatriácii do Bratislavy⁷¹⁹ nevyvíjala priamočiaro. Jej vývoj závisel od rozhodnutí predstaviteľa vedúcej úlohy v spoločnosti – Komunistickej strany Slo-

⁷¹⁷ Hypotéza a všeobecne príspevok neanalyzuje vplyv a dopad udalostí v histórii sociológie na jej vývoj. Sleduje kontinuitu politického myslenia Andreja Siráckeho.

⁷¹⁸ Spoločensko – politická situácia prostredia v ktorom vyrastal, študoval, pôsobil (Petrovec, Praha, Bratislava) predstavuje objektívny aspekt a subjektívnymi príčinami ovplyvňujúcimi formovanie jeho politického myslenia boli rodinné zázemie, výchova. „Negatívne skúsenosti a zážitky spojené s krutosťami prvej svetovej vojny, ktoré v ňom vyvolávali nenávisť ku kapitalizmu ako i výchova v rodine sociálnych demokratov ho predurčovali k ľavicovým názorom.“ Viac pozri: SIVIČEKOVÁ, J.: *Kritika politického myslenia Andreja Siráckeho: od davizmu k dogmatizmu*. Trnava, 2013. 66 s. Diplomová práca na Fakulte sociálnych vied Univerzity sv. Cyrila a Metoda na Katedre politických vied a politickej komunikácie. Vedúci diplomovej práce Milan Čáky.

⁷¹⁹ Andrej Sirácky repatrioval do Bratislavy v auguste 1948, jeho aktívne pôsobenie po repatriácii sa takmer rovná obdobiu trvania socializmu v Československu: 1948–1988.

venska. Andrej Sirácky považoval za legitímne to, čo je v duchu straníckej línie a aj v rámci formovania sociológie sa niekoľkokrát v tomto zmysle prejavil. Keď skúmame politické myslenie Andreja Siráckeho ako aj jeho aktivity, ktoré ovplyvnili vývoj sociológie na Slovensku, je potrebné mať neustále na zreteli skutočnosť, že jeho politické myslenie sa vyznačuje praktizovaním ideológie marxizmu-leninizmu a so zreteľom na túto skutočnosť analyzovať a komparovať jeho jednotlivé teoretické práce ako i politické aktivity. Domnievame sa, že nie je vedecky správne hodnotiť v zmysle súdiť, moralizovať jednotlivé kroky Andreja Siráckeho očami dnešného spoločenského zriadenia a jeho systému hodnôt. Našou úlohou je dospieť k čo najobjektívnejšiemu stanovisku, najrozsiahlejšej analýze jeho politického myslenia.⁷²⁰

Pre lepšie orientovanie sa v tematike, uvedieme v rámci stručného prehľadu dejín sociológie na Slovensku niekoľko dôležitých skutočností. „Po druhej svetovej vojne sociológia na Slovensku mala vytvorenú na svoju dobu relatívne dobrú inštitucionálnu základňu. Existovali tu dve sociologické centrá. V Bratislave pôsobil Anton Štefánek a v Martine Alexander Hirner.“⁷²¹ Onedlho po prevzatí moci Komunistickou stranou Československa bola sociológia v roku 1950 ako buržoázna pveda zrušená a od v roku 1963 bola postupne ako marxisticko-leninská veda obnovená. Neskôr počas normalizačného procesu nastali ďalšie rany pre sociológiu, avšak témou nášho príspevku je priblíženie spomenutých dvoch kľúčových udalostí. Andrej Sirácky po príchode do Bratislavy v roku 1948 zastával významné funkcie v rámci Slovenskej univerzity (Univerzity Komenského), rovnako Slovenskej akadémie vied⁷²². Profesorský zbor Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity udelil PhDr. Andrejovi Siráckemu 15. decembra 1949 na základne habilitačnej práce Kultúra a mravnosť „veniam docendi pre odbor sociológie“⁷²³. V archívnych prameňoch môžeme sledovať jednotlivé návrhy na vymenovanie Andreja Siráckeho za profesora spočiatku sociológie, neskôr boli návrhy upravované na menovanie Andreja Siráckeho za profesora filozofie resp. historického materializmu, pre prípad zrušenia katedry sociológie. Andrej Sirácky menovaný dňa 29. marca 1955 za profesora dialektického a historického materializmu

⁷²⁰ Na druhú stranu, práce, ktoré sa venujú histórii sociológie objektívne narazia na udalosti, ktorých sa zúčastnil aj Andrej Sirácky a znamenali pre vedný odbor sociológia buď prínos a umožnili progres, alebo znamenali regres a zasadili jej silný negatívny úder. Tu je hodnotenie faktickým konštatovaním. Avšak pri hodnotení politického myslenia danej osobnosti je potrebné sledovať líniu jej politického myslenia, či daná osobnosť bola verná svojej filozofii, koncepciám, akým osobnostným vývojom prešla i keď je to osobnosť minulého režimu.

⁷²¹ SZOMOLÁNYIOVÁ, S.: História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In *Sociológia*, 1990, č. 3, str. 368.

⁷²² V zimnom semestri akademického roka 1948/1949 prednášal na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity sociológiu. V roku 1949-1950 bol predsedom Správneho sboru Slovenskej akadémie vied a umení. V rokoch 1949-1951 zastával na Právnickej fakulte Slovenskej univerzity funkciu vedúceho katedry marxizmu-leninizmu. Od roku 1952-1955 pôsobil ako vedúci Katedry dialektického a historického materializmu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. V rokoch 1952-1953 zastával funkciu dekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, v rokoch 1953-1955 rektora Univerzity Komenského. Od roku 1955 do roku 1961 bol predsedom Slovenskej akadémie vied, od roku 1965 riaditeľom novo vzniknutého Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied...Viac pozri: *Rektori UK 1919-2009*, Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2009.

⁷²³ Archív Univerzity Komenského v Bratislave: Fond Personálne oddelenie, osobné spisy zamestnancov-pedagógovia, BII/2, prof. Andrej Sirácky, škatuľa 167.

pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského až do roku 1975, dňom 1. mája 1966 sa stal riadnym profesorom.⁷²⁴

2.1 Samostatná veda o spoločnosti – tvorivé prepracovanie buržoáznej vedy, filozofie

V článku Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie, uverejnenom v *Philosophica Slovaca*, roku 1947–1948 sa Andrej Sirácky zamýšľa nad potrebou osobitnej vedy o spoločnosti, sociológie – marxistickej sociológie. Upozorňuje, že veda slúži spoločnosti a predovšetkým spoločenské a kultúrne vedy z hľadiska sociálnej funkčnosti nemôžu byť nadtriedne a teda každá veda je alebo buržoázna, alebo marxistická. Taktiež popisuje rozdielnosť funkcie vedy v spoločnosti buržoázno-kapitalistickej a v spoločnosti socialistickej. Kritizuje zdanlivú odbornosť, objektivnosť a neutralitu vedy a filozofie v kapitalizme, čo prirovnáva k maskovanej úlohe ideologického faktora ako zaistovateľa triednych záujmov buržoázie. Úlohu marxistov vidí v prepracovaní reakčnosti vo všetkých vedách, pretože: „*ako je reakčná sociológia, tak je reakčná i politická ekonómia, filozofia, gnozeológia a všetky vedy, ktoré konajú službu kapitalizmu a teológii.*“⁷²⁵ Andrej Sirácky zároveň v príspevku konkretizuje svoju predstavu osobitnej vedy o spoločnosti, sociológii: „*z hľadiska marxistického nemožno odmietať osobitnú vedu o spoločnosti (sociologiu)... dnes, keď sa socialistická spoločnosť stala realitou (v SSSR), musí byť vybudovaná aj sústavná veda o spoločnosti. Pri tom, ako aj v politickej ekonomii, filozofii, literatúre atď. má ísť o tvorivé prepracovanie dedičstva buržoáznej vedy, filozofie, kultúry.*“⁷²⁶ V príspevku Andrej Sirácky rovnako vysvetľuje príčinu negatívneho chápania pojmu sociológia, ktorú vidí v automatickom spájaní tohto pojmu s buržoáznou sociológiou. Argumentuje, že marxizmus tak ako potrebuje marxistickú ekonomiku, potrebuje aj sociológiu a preto je potrebné tézy historického materializmu rozvíjať a vytvoriť vedu o spoločnosti.⁷²⁷

Uvedeným príspevkom Andrej Sirácky proklamuje z marxistického stanoviska potrebu sociológie. Je zřejmé, že tvrdenie o tvorivom prepracovaní dedičstva buržoáznej vedy sa stalo terčom neskoršej kritiky.

2.2 Konferencia filozofov 1950, alebo nekompromisný boj proti buržoáznej sociológii

Z podnetu Vedeckej rady Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, Slovenská akadémia vied zorganizovala konferencie v rámci jednotlivých vedných odborov,

⁷²⁴ Viac pozri: ÚA SAV: Fond THS ÚSV SAV: Osobný spis Andrej Sirácky.

⁷²⁵ SIRÁCKY, A.: Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie. In *Philosophica Slovaca*, 1947–1948, č. II-III. str. 208.

⁷²⁶ Tamtiež, str. 209.

⁷²⁷ Pozri: Tamtiež, str. 210–211.

na ktorých sa z marxistického hľadiska hodnotil stav tej ktorej vednej disciplíny. Prvá sa konala konferencia filozofov na ktorej Andrej Sirácky vystúpil s referátom o Buržoázno-triednych koreňoch a idealistickej pozícii sociológie a sociografie. Referát predstavuje kritiku dovtedajšej sociológie a jej predstaviteľov Antona Štefánka, Alexandra Hirnera a pod. Andrej Sirácky opäť kritizuje údajnú odbornosť, vedeckosť, objektívnosť a nadstraníckosť sociológie, ktorá sa podľa neho zdôvodňovala popieraním spojitosti sociológie s politikou. Dielu Antona Štefánka vyčíta neprítomnosť hľadania základných faktorov spoločenského vývinu, nezmienenie v prehľade dejín spoločenských teórii Marxa a Engelsa, napokon najväčšej kritike vystavuje Štefánkove vysvetľovanie príčin krízy modernej spoločnosti, ktorú videl v ubití filozofie, v nedostatku idealizmu.⁷²⁸ V zborníku z konferencie môžeme sledovať vytýčené úlohy vedeckých pracovníkov, ktorí konštatovali nemožnosť slúženia záujmom pracujúceho ľudu a socializmu, kým sa dôkladne nezbavia buržoáznej ideológie. Z uvedeného dôvodu sa podľa v zborníku vytýčených úloh „slovenská veda musí vyrovnáť a dôsledne zúčtovať s rozličnými pseudovedeckými teóriami a metódami buržoáznej vedy...je povinnosťou zasadzovať buržoáznej filozofii, hlavne sociológii jednu ranu za druhou, nepripustiť, aby otravovala vedomie pracujúcich mäs.“⁷²⁹

Spomínaná konferencia svojimi referátmi a poučeniami z nej i menovite Andrej Sirácky⁷³⁰ potvrdila osud slovenskej sociológie a síce, že nie je možné jej tvorivé prepracovanie a rozvinutie na marxistickú vedu o spoločnosti. Sociológia ako veda bola inštitucionálne zrušená do konca roka 1950 na viac ako desaťrocie. Bola zlikvidovaná v rámci všeobecnej sovietskej kultúry, zavedením filozofie dialektického a historického materializmu⁷³¹.

2.3 Znovu obnovenie sociológie – marxistickej sociológie

Uvoľnenie pomerov, ukončenie kultu osobnosti, roky stagnácie, to všetko vyvolalo dopyt po sociologických výskumoch. Uvedená skutočnosť sa prejavila aj v aktivitách

⁷²⁸ „Celý systém práce, i povaha skúmaného materiálu, aj rozsah, aký je venovaný jednotlivým problémom, svedčí jasne o triedno-buržoáznom a idealistickom hľadisku autorovom...Štefánek uvažuje o príčinách biedy a prichádza k záveru, že celá kríza modernej spoločnosti je v ubití filozofie, nedostatku idealizmu...Nie teda kapitalizmus a imperializmus, nie vykorisťovanie človeka človekom, nie hlboké krízy kapitalizmu sú príčinou biedy a vojen vo svete, ale nedostatok idealizmu...takéto sú teda teoretické základy a praktické závery buržoáznej sociológie a sociografie.“ viac Pozri: SIRÁCKY, A.: Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. In Filozofický zborník SAVU, ročník V, 1950, str. 75–76.

⁷²⁹ HANZEL, L.: Poučenia z konferencie filozofických pracovníkov. In *Filozofický zborník SAVU*. 1950, roč. V, s. 96–99.

⁷³⁰ Tým, že vyhlásil: „Nemilosrdný a nekompromisný boj proti buržoáznej ideológii, filozofii a sociológii, proti všetkým formám a prejavom tejto pavy. ...plodná a tvorivá práca na tomto poli bude možná iba po dôkladnom zrevidovaní celého filozofického dedičstva z minulosti!“ Viac pozri: SIRÁCKY, A.: Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. In *Filozofický zborník SAVU*. 1950, roč. V, s. 76.

⁷³¹ Pozri: Beseda za okrúhlym stolom redakcie. K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV. In *Sociológia*. 1995, roč. 27, č. 3, s. 172.

Andreja Siráckeho u ktorého „sa prebúdzal záujem o sociológiu z jeho mladších rokov a začal sa znovu po nej obzerať.“⁷³² Inštitucionálne obnovenie sociológie začalo v roku 1963, vznikom Sociologického oddelenia v rámci Filozofického ústavu Slovenskej akadémie vied a pokračovalo v roku 1965 vznikom Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied, kde pôsobil Andrej Sirácky ako riaditeľ a obnovením výučby sociológie na Univerzite Komenského, kde sa zaradil ako vedúci Katedry sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Eva Laiferová zdôrazňovala v súvislosti s obnovou výučby sociológie na samostatnej katedre Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a s konštituovaním odboru, či vypracovaním študijného programu vedy podiel zakladajúcich členov okrem iných i prof. Andreja Siráckeho.⁷³³ Napokon i S. Szomolányiová uvádza, že monografia Andreja Siráckeho *Sociológia. Teória, metódy, problémy* z roku 1966, bola vo svojej dobe cenným zdrojom informácií o stave a vývine súčasnej svetovej sociológie.⁷³⁴ Z uvedeného vyplýva, že Andrej Sirácky patril v procese obnovenia sociológie – marxistickej sociológie ku kľúčovým aktérom.

V príspevkoch O sociológii a umŕtvovaní marxistického myslenia, či Postavenie a úlohy spoločenských vied, ktoré Andrej Sirácky napísal v roku 1965 vystavil kritike zdogmatizovanie základných marxisticko-leninských poučiek, ktoré sa nekonfrontovali s novými spoločenskými javmi, čo podľa jeho názoru viedlo k akémusi zjednodušovaniu marxizmu, vznikali „biele miesta“, nezodpovedané otázky.⁷³⁵ Zároveň Andrej Sirácky konštatuje a priznáva, že sociológia sa za posledných dvadsať rokov nerozvíjala a nemarxistická sociológia spred roku 1950 a jej predstavitelia, predovšetkým dielo A. Štefánka v rámci teórie, že sociológia je pavedou, bolo odmietané: „*Vo Filozofickom zborníku SAV (1950) som sám videl len nedostatky tohto inak pozoruhodného diela.*“⁷³⁶ V úvodníku *Sociológie*, časopisu Sociologického Ústavu Slovenskej akadémie vied proklamuje program časopisu, v ktorom definuje rámec tém, ktoré sa budú na stránkach časopisu objavovať a rovnako zdôrazňuje skutočnosť, že časopis bude stáť na línii marxistickej principiálnosti, straníckosti a spoločenskej socialistickej angažovanosti sociológie.⁷³⁷ Považujeme za dôležité pripomenúť ako Andrej Sirácky v spomínanom úvodníku hodnotí doterajší vývoj slovenskej sociológie: „*V snahe čím skôr prekonať zástoj vo vývine socializmu a stagnáciu spoločenských vied, zvlášť sociológie, si neuvedomujeme, že ak chápeme spoločenské vedy i sociológiu ako vedy spoločensky, politicky a ideologicky krajne angažované a v danej historickej etape plniace významnú stranícku, triednu funkciu, bolo nevyhnutné prerušiť aspoň dočasne líniu, ktorá rozvoj sociologickej myšlienky zaťažila buržoáznou straníckosťou, ideológiou, apologetikou.*

⁷³² Beseda za okrúhlym stolom redakcie. K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV. In *Sociológia*. 1995, roč. 27, č. 3, s. 173.

⁷³³ Pozri: Z vedeckého života: Sociológia v meniacej sa spoločnosti. In *Sociológia*. 1995, roč. 27, č. 3., s. 233.

⁷³⁴ Pozri: SZOMOLÁNYIOVÁ, S.: História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In *Sociológia*, 1990, roč. 22, č. 3, str. 376.

⁷³⁵ Pozri: SIRÁCKY, A.: Postavenie a úlohy spoločenských vied. In *Otázky marxistickej filozofie*, 1965, roč. XX, č. 4, str. 392.

⁷³⁶ SIRÁCKY, A.: O sociológii a umŕtvovaní marxistického myslenia. In *Otázky marxistickej filozofie*. 1965, roč. XX, č. 5, s. 520.

⁷³⁷ Pozri: SIRÁCKY, A.: Náš program. In *Sociológia*. 1969, roč. 1, č. 1, s. 4.

*Nebolo, pravda, správne ani úplne ignorovať výsledky v oblasti empirických a sociografických výskumov (A. Štefánek a i.).*⁷³⁸

Tým ako Andrej Sirácky neustále pripomína dôležitosť straníckosti, angažovanosti napríklad vedy, nám jasne napovedá o jeho politickom myslení presiaknutom ideológiou marxizmu-leninizmu. Na základe posledného citátu v ktorom Andrej Sirácky s odstupom času vysvetľuje oprávnenosť rozhodnutia zrušiť tzv. buržoázu sociológiu, môžeme konštatovať, že tak, ako sa Andrej Sirácky vyslovil za marxistickú sociológiu v roku 1947-48 a taktiež ako pôsobil pri vzniku marxistickej sociológie v šesťdesiatych rokoch konal v zmysle svojho politického myslenia.

3 Hodnotenia Andreja Siráckeho ako sociológa

Prevažná väčšina hodnotení aktivít Andreja Siráckeho v súvislosti so sociológiou je braná z pohľadu sociológie, dopadov jednotlivých medzníkov, ktorých bol aj Andrej Sirácky aktérom na jej vývoj. Zrušenie vedného odboru je asi najhorší scenár, po ktorom nasleduje ideologické oklieštenie a keďže história sociológie zaznamenala oba a pri oboch bol prítomný Andrej Sirácky, mnohokrát tieto hodnotenia neberú v úvahu politické myslenie Andreja Siráckeho zasadené do odlišnej historicko-spoločenskej situácie. *„Imperatív marxistickej paradigmy vo vede všeobecne znamenal jednak zúženie metodologického rámca skúmania spoločenskej reality, jednak vymedzenie hraníc interpretácie v zmysle teórie marxizmu ako aj rešpektovania marxistického pojmového inštrumentária.“*⁷³⁹ Je faktom, ak Andreja Siráckeho v zmysle uvedeného spájajú aj s negatívnymi dôsledkami pre sociológiu: *„Druhý a posledný habilitant u A. Štefánka Andrej Sirácky byl v 50. l. spolulikvidátorem s-gie, v 60. l. byl v čele její obnovy“*⁷⁴⁰ Cieľom nášho príspevku je poukázať na druhú stranu mince a síce, že Andrej Sirácky neprezentoval v jednotlivých sledovaných fázach iný názor. Následne uvedieme typický príklad ako sú aktivity Andreja Siráckeho v rámci kreovania slovenskej sociológie v príspevkoch zameraných na retrospektívu sociológie hodnotené: *„V roku 1947 uverejnil vo Philosophica Slovaca článok na tému Niektoré problémy marxistickej vedy a sociológie, v ktorom sa prihovárал za to, aby sa sociológia rozvíjala ako osobitná veda... takúto predstavu mal o sociológii vtedy A. Sirácky a takto sa snažil na základe marxistického prístupu sociológiu rozvíjať. Potom však prišla známa filozofická konferencia v novembri 1950 a aj A. Sirácky prezentoval na nej už iný názor“*⁷⁴¹.

Andrej Sirácky už v rámci prvého spomínaného príspevku vo Philosophica Slovaca proklamoval svoje stanovisko o potrebe marxistickej sociológie, kritizoval buržoázu vedu, filozofiu. Príspevok má za to, že zrušenie tzv. buržoáznej sociológie a podieľanie sa na vzniku tzv. marxistickej sociológie nie je prezentovanie iného názoru. V prípade, ak by sa v článku Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie priklonil

⁷³⁸ Tamtiež, str. 4.

⁷³⁹ LAIFEROVÁ, E. Hirnerova koncepcia národa na pozadí konfliktov s dvomi totalitami. In Alexander Hirner (1911-1987). 100 výročie narodenia významného sociológa- osobnosti, vedca, vysokoškolského učiteľa. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. Katedra sociológie, 2013. s. 45.

⁷⁴⁰ Reflexie a sebareflexie slovenskej sociológie. In Sociológia. 1998, roč. 30, č. 1, s. 74.

⁷⁴¹ Beseda za okrúhlym stolom redakcie. K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV. In Sociológia. 1995, roč. 27, č. 3, s. 172.

k vtedajšej vede, sociológii a na už spomínanej konferencii filozofov striktnie tvrdil opak a požadoval jej zrušenie, v tom prípade by bolo možné hovoriť o prezentovaní iného názoru. Skutočnosť, že sa tvorivo neprepracovalo dedičstvo tzv. buržoáznej sociológie, ale stranu, spoločnosť ovládlo presvedčenie o potrebné odstránení tzv. buržoáznej ideológie, môže byť chápaná rôzne. Naším zámerom nie je hodnotiť túto skutočnosť, pretože našim cieľom je všímať si, či je možné pozorovať kontinuitu v politickom myslení Andreja Siráckeho. Pri dôkladnejšej analýze so zreteľom na presvedčenie, hlásanú filozofiu a aktivity Andreja Siráckeho môžeme konštatovať, že z pohľadu jeho politického myslenia nešlo o „prezliekanie kabátov“, pretože všetky stanoviská sú v línii marxisticko-leninskej ideológie.

4 Záver

V pofebruárovom režime, kedy sa aj v Československu socializmus stal skutočnosťou a prevládal názor, že socializmus vedie boj proti neľudskosti kapitalizmu, pričom túto úlohu boja proti kapitalizmu ako svoje dejinné poslanie vzala na seba robotnícka trieda a jej avantgarda – komunistické strany⁷⁴², je bez hlbšej analýzy zrejmé, že všetky sféry spoločenského i súkromného života boli podriadené politike strany a výraz apolitický stratil význam. Na základe uvedeného nie je charakter politickej kultúry Andreja Siráckeho a síce stranícka poslušnosť ničím neobvyklým. Keďže jednou z charakteristík za menom Andrej Sirácky je, že bol sociológ, pokúsili sme sa analyzovať jeho postoje práve na pozadí inštitucionalizácie sociológie na Slovensku, v ktorých od začiatku sociológiu vnímal z marxisticko-leninského hľadiska.

Aj napriek skutočnosti, že hodnotenia typu, Andrej Sirácky bol jeden z likvidátorov sociológie, alebo Andrej Sirácky kritizoval A. Štefánka, u ktorého habilitoval sú pravdivé, nemení to nič na fakte, že v uvedenej oblasti jeho pôsobenia ostal v teoretickej rovine ako i v politických aktivitách verný svojej priorite, ktorou bolo dôsledné uplatňovanie marxizmu-leninizmu.⁷⁴³ V súvislosti s hodnotením Andreja Siráckeho nesúhlasíme s tvrdením o prezentovaní iného názoru Andrejom Siráckym v príspevkoch Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie a Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. Dôvody nesúhlasu sme v texte vyargumentovali.

Na základe citačného prierezu Andreja Siráckeho v jednotlivých analyzovaných fázach sme dospeli k záveru, že politické myslenie Andreja Siráckeho v sledovaných rokoch 1948 až 1965 vykazuje prvky kontinuity, čím potvrdzujeme hypotézu stanovenú v úvode: *V súčasnosti je pôsobeniu Andreja Siráckeho na poli sociológie pripisovaná diskontinuita. Náš príspevok má za to, že Andrej Sirácky, presvedčený v paradigmatu marxizmu-leninizmu, v kľúčových momentoch inštitucionalizácie sociológie neprezentoval odlišné stanoviská.*⁷⁴⁴

⁷⁴² Viac pozri: SIRÁCKY, A.: Kráčajme s dobou. In *Nová mysl*. 1986, č. 11, s. 1302–1303.

⁷⁴³ Viacerí si možno kladú otázky či si Andrej Sirácky to, čo konal aj skutočne myslel, prečo tak konal, či išlo o osobnostný vývoj v rámci paradigmy marxizmu-leninizmu, alebo konal tak, aby vyhovoval požiadavkám strany. Akékoľvek vyvodenie záverov ohľadne otázok tohto typu by bolo neobjektívne. Doposiaľ v rámci výskumu sme neobjavili archívny materiál osobnejšieho charakteru, ktorý by nám uvedené otázky zodpovedal.

⁷⁴⁴ Stanovisko Andreja Siráckeho o dôležitosti marxizmu-leninizmu pre vedu pozri napr.: „Som presvedčený, že dôkladná znalosť marxizmu-leninizmu, najmä dialektického a historického

5 Použitá literatúra

Archív Univerzity Komenského v Bratislave: Fond Personálne oddelenie, osobné spisy zamestnancov-pedagógovia, BII/2, prof. Andrej Sirácky, škatuľa 167.

Beseda za okrúhlym stolom redakcie. K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV. In *Sociológia*. 1995, roč. 27, č. 3, s. 171–192.

HANZEL, L. Poučenia z konferencie filozofických pracovníkov. In *Filozofický zborník SAVU*. 1950, roč. V, s. 84–100.

LAIFEROVÁ, E. Hirnerova koncepcia národa na pozadí konfliktov s dvomi totalitami. In *Alexander Hirner (1911–1987) 100. výročie narodenia významného sociológa-osobnosti, vedca, vysokoškolského učiteľa*, Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2013, s. 37–50. ISBN 978-80-223-3402-0.

Reflexie a sebareflexie slovenskej sociológie. In *Sociológia*. 1998, roč. 30, č. 1, s. 73–88. Rektori UK 1919–2009, Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2009.

SIRÁCKY, A. Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociologie a sociografie na Slovensku. In *Filozofický zborník SAVU*. 1950, roč. V, 167 s.

SIRÁCKY, A. Kráčajme s dobou. In *Nová mysl*. 1986. č. 11, s. 1302–1303.

SIRÁCKY, A. Náš program. In *Sociológia*. 1969, roč. I, č. 1, s. 3–9.

SIRÁCKY, A. Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie. In *Philosophica Slovaca*. 1947–1948, roč. II–III, s. 207–214.

SIRÁCKY, A. O sociológii a umŕtvovaní marxistického myslenia. In *Otázky marxistickej filozofie*. 1965, roč. XX, č. 5, s. 519–523.

SIRÁCKY, A. Postavenie a úlohy spoločenských vied. In *Otázky marxistickej filozofie*. 1965, roč. XX, č. 4, s. 392–393.

SIRÁCKY, A. *O úlohách vyplývajúcich pre SAV z uznesení XI. Sjazdu KSČ*. Referát predsedu Slovenskej akadémie vied akademika Andreja Siráckeho na X. valnom zhromaždení Akadémie v dňoch 3.–4. novembra 1958.

SIVIČEKOVÁ, J. *Kritika politického myslenia Andreja Siráckeho: od davizmu k dogmatizmu*. Trnava, 2013. 66 s. Diplomová práca na Fakulte sociálnych vied Univerzity sv. Cyrila a Metoda na Katedre politických vied a politickej komunikácie. Vedúci diplomovej práce Milan Čáky.

SZOMOLÁNYIOVÁ, S. História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In *Sociológia*. 1990, roč. 22, č. 3, s. 367–392.

ÚA SAV: Fond THS ÚSV SAV: Osobný spis Andrej Sirácky.

Z vedeckého života: Sociológia v meniacej sa spoločnosti. In *Sociológia*. 1995, roč. 27, č. 3. s. 233–236.

materializmu umožňuje každému vedeckému pracovníkovi nielen hlbšie teoretické rozpracovanie vlastného výskumného problému, ale poskytne mu aj správnu orientáciu vo všeobecnej vedeckej problematike“ Viac pozri: Referát predsedu Slovenskej akadémie vied akademika Andreja Siráckeho na X. valnom zhromaždení Akadémie v dňoch 3.–4. novembra 1958 o úlohách vyplývajúcich pre SAV z uznesení XI. Sjazdu KSČ. ÚA SAV.

6 Kontakt na autora

Mgr. Jana Sivičková

Slovenská akadémia vied

Ústav politických vied

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

Email: jana.sivicekova@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. Vladimír Gonéc, DrSc.

Tomáš Hubálek (Ed.)

**Sborník z III. mezinárodní vědecké konference studentů doktorských
studijních programů v oblasti společenských věd**

Na recenzním řízení jednotlivých textů se podíleli: doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc., PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D., Mgr. David Hampl, Ph.D.,
Mgr. Gabriela Medvedřová, PhDr. Petr Zima, Ph.D., ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D.

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci
zpracovalo nakladatelství Wolters Kluwer, a. s.,
U Nákladového nádraží 6, 130 00 Praha 3,
v roce 2014.

Sazba Lenka Štveráková

www.wolterskluwer.cz

Wolters Kluwer